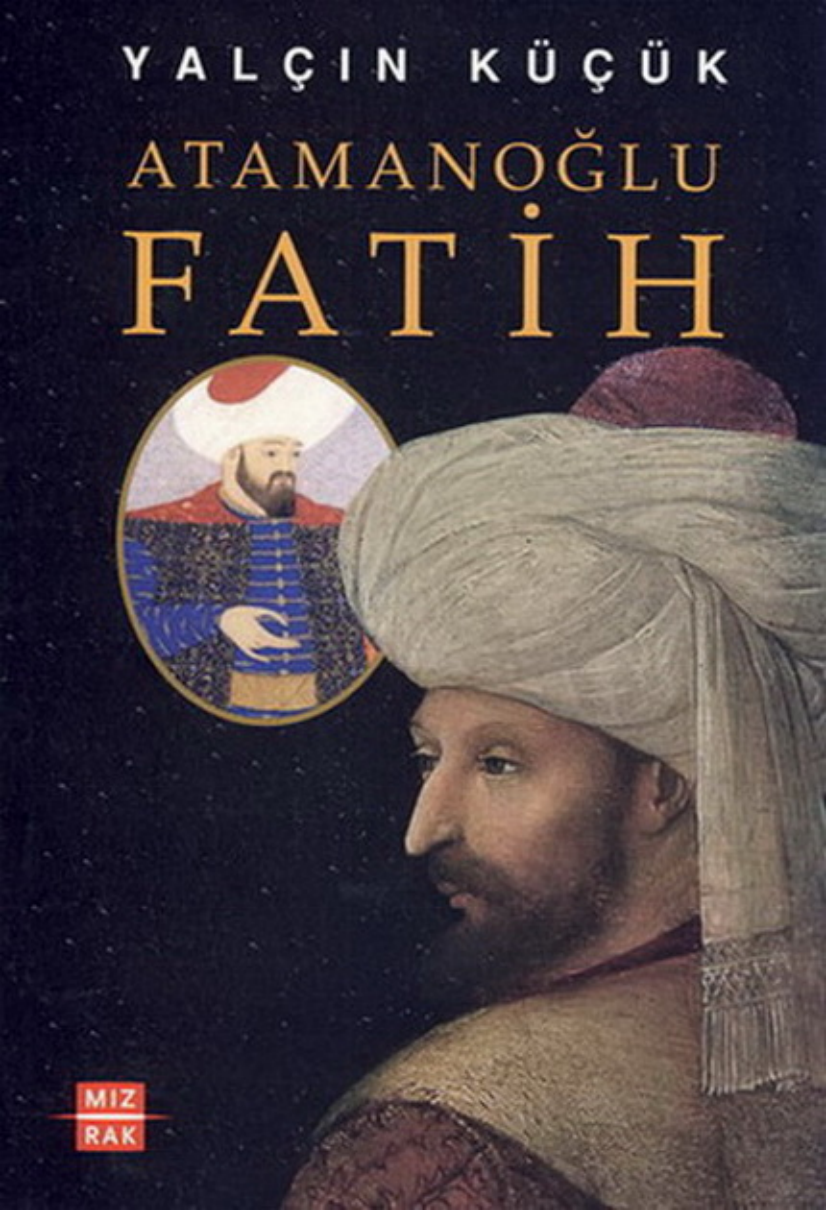
YALÇIN KÜÇÜK

ATAMANOĞLU FATİH

MIZ
RAK

MIZ
RAK

Mızrak Yayınları - 15

ISBN 978-605-4339-14-3

YALÇIN KÜÇÜK
ATAMANOĞLU FATİH

1. Baskı, İstanbul, Mayıs, 2012
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında
yayımcının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yayına Hazırlayan: Okan İrketi

© Mızrak, 2012

Sertifika No: 16294

Kapak: Ömer Ülkenciler
Baskıya Hazırlık: Espas

Baskı ve Cilt:
Kitap Matbaacılık Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. No.123 Kat 1
Topkapı, Zeytinburnu İstanbul
0212 482 99 10
Sertifika No: 16053

MIZRAK
İletişim ve Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.
Hobyar Mahallesi Narlıbahçe Sok.
No: 6 Kat: 2 Daire: 3
Cağaloğlu / İstanbul
Tel: 0212 526 23 88
www.mizrakyayincilik.com
mizrak@mizrakyayincilik.com

YALÇIN KÜÇÜK

ATAMANOĞLU FATİH

MIZ
RAK

İÇİNDEKİLER

ATAMANLILAR ÜZERİNE AZSÖZ 11

YENİ BASKI İÇİN ÖNSÖZ 17

ÖNSÖZ 23

birinci bölüm

BOŞLUĞA KAÇIŞ 27

Veba 34

Yüzyıl Savaşları ve Jeanne d'Arc 47

Cengiz'in Önünden Batı Uc'a Yığılma 49

Felaket ile Korku: Ahlaksızlık ile Dinsizleşme 56

birinci bölüm için birinci ek

KAZAKLAR VE TÜRKLER'DE ATAMAN ADLARI 85

birinci bölüm için ikinci ek

ŞEYH BEDRETTİN KIYAMI, ÜÇ DİNDEN BİR DİN 98

birinci bölüm için üçüncü ek

JUSTİNİAN'S FLEA, BİZANS'TA VEBA 542: İSLAMIN YAYILMASI 134

ikinci bölüm

ÖLÜMLÜ HAZIRLIK 137

Roma'nın Yerine 139

Sondan Başa Ölüm 155

Baştan Sona Ölüm 179

Fatih'in Ölümü & Bayezid'ın Zehiri 191

ikinci bölüm için birinci ek

OSMANOĞLU SÜLALESİNDE PATRİCİDE-FRATRİCİDE-FLİCİDE 215

üçüncü bölüm

ATAMANOĞLU CUMHURİYETİ 219

İki Partili Düzen 222

İkinci Bayezid'in Kapı Kulu Partisi: KKP 249

dördüncü bölüm

KURUCU MEHMET 261

Modern Hükümdarın Doğuşu 272

Divide et İmpera 287

beşinci bölüm

FETİH 307

Batı ile Ünyon 317

Kuvvetlerin Sürülüşü 335

Kuşatma ve Son 355

beşinci bölüm için birinci ek

N. IORGA: BYZANCE ENCORE BYZANCE 378

beşinci bölüm için ikinci ek

İKİNCİ BAYEZİD:ATAMANLAR'DA İSLAMİST DARBE 381

Aşıkpaşazade'de Fatih Karalaması 383

Bir Bayezid: Babasından Nefret Eden Evlat 395

İkinci Bayezid: Osmanlı Tarihinin Falsifikasyonu 404

Zavallı ve Baba-Evlat Katili 410

tüm kitap için birinci ek

OSMANİST HALİL İNALCIK 414

tüm kitap için ikinci ek

BİR HARVARDİST, CEMAL KAFADAR 424

tüm kitap için üçüncü ek

FATİH MEHMET VE ÖNCESİNDE MÜLKİ OSMANİ'DE YAHUDİLER 429

Fatih'ten Önce Atamanlılar'da Yahudiler 433

Sultan Orhan Zamanı: 1326-1360 434

Hüdavendigar denilen Birinci Murad Zamanı: 1360-1380 435

Birinci Mehmed Zamanı: 1413-1421 436

İkinci Murad Zamanı: 1421-1451 436

Fatih ve İkinci Bayezid Dönemleri 437

Fatih Mehmet Zamanı: 1451-1481 438

İkinci Bayezid Zamanı: 1481-1512 440

KONU ENDEKSİ 443

İSİM ENDEKSİ 455

METİN İÇİ EKLER

H. Adams Gibbons: Osmanlıları Türk Saymak: Büyük Hata 31

H. A. Gibbons: Veba ve Osmanlı Fetihleri..... 36

Albert Camus: Veba: Teslim Olmuş İnsanlar İmalathanesi..... 40

Boccace: Decameron'da Büyük Veba:1348..... 42

Mehmet Neşri: Emir Atman'ın Kur'an'ı Gördüğü An..... 51

Aşıkpaşaoğlu Tarihi: Rüya: Ağaç ve İmparatorluk..... 54

Yalçın Küçük: Veba: 1348,
Hıristiyanlar'da Allahsızlaşma - Dinde Gevşeme 62

Yalçın Küçük: On Yedinci Yüzyıl,
Yahudiler İçin "Ümit", Türkler İçin "Zillet" 75

Yunus Emre: Hurufi Dizeleri..... 81

Mihail Şolohov: Don Kıyısında Ataman Seçimi..... 89

Mihail Şolohov: Ataman 91

Hilmi Ziya Ülken: İştirakiyun ve Kabbalizm 108

Yalçın Küçük: Anadolu'nun İslamlaşması Ne Zaman..... 113

İrene-Mélikof: Yüzyıllar Sürdü..... 113

Michel Balivet: Orhan'ın Sarayında İslamlaşmış Yahudiler..... 114

A. Yaşar Ocak: Türklerde Mesyanik Hareketler 114

A. Yaşar Ocak: Müslümanlaştıramadıklarımız..... 115

A. Yaşar Ocak: Cinsel Özgürlük ve Ateizm..... 116

Speros Vryonis: Hacı Bektaş ve Hıristiyanlar..... 116

Hans Lukas Kieser: Bedrettinistler ve Kızılbaşlar 117

İrene-Mélikof: Bedrettiniler-Hurufiler ve Uryanlar Sema'ı..... 117

A. D. Noviçev: Eretik-Hümanist ve Sufiy-Mistik..... 118

G. Nassi: Üç Kitabi Dinden Bir Din 119

Dukas: Börklüce Kıyamı ve Ölümsüzlüğü..... 128

Peçevi Tarihi: Görgü Tanığına Göre Genç Osman'ın Sonu 161

A.D. Alderson: Osmanoğlu Sülalesinde Tahttan Feragat 183

Nâzım Hikmet: Kardeş Kanıyla Abdest 187

Nâzım Hikmet: Güneşin Boynu 189

Nâzım Hikmet: Kırlarda Çocuk Başları 190

Amasya Tarihi: Şehzade Alaeddin'in Boğularak Öldürülmesi 194

Üç kaynağa göre: Fatih Döneminde Osmanlı Partileri 234

Olguların Yeniden Dizilişi:

Parti Mücadelesi, 1440 Yıllarında Orduda Bölünme 241

Piskopos Demetrius Cantemir: Türk Tarihçileriyle Alay 248

Nazım Hikmet: Börklüce'nin Dinsiz Yoldaşları 257

Cengiz Han Geleneği: Asiller Boğulur ve Türbeye Konulur 267

B. Miller: Kullardan Yönetici Yetiştirilmesi,
Mehmet'in Köleler İçin Saray Okulu 290

Papa Pius'tan Sultan Mehmet'e:
"Gel Hıristiyan Ol! İmparatorumuz Olursun!" 299

Yalçın Küçük: Mehmet'in Hıristiyan Çevresi 301

Fetih Öncesinde Avrupa Türk Ordusunu Nasıl Görüyor? 314

İstanbul'un Yağma Tarihi I: Acımasız Latin Yağması: 1204 328

İstanbul'un Yağma Tarihi II:
"Latin İstilasında Evler Yıkılıp Yakacak Yapıldı" 333

Kömürcüyan'ın İstanbul Tarihi: İstanbul'un Adları ve Surları 353

Padişahı Muazzam ve Emiri Azam: Mehmet: Galata'ya Otonomi 362

İslâm Ansiklopedisi: Kuşatmada Türk Başarısızlıkları 367

Hoylu Pir Sultan Abdal: Ey Yezid 385

Aşıkpaşazade Tarihi: Orhan Gazi ile Alâeddin Paşa 407

Halil İnalcık: Fatih'in Günahları 418

Nâzım Hikmet: Ok Kirişiyle Boğup 422

Ch. Mijatovich: "Military Party" & "War Party" 427

ATAMANLILAR ÜZERİNE AZSÖZ

Tarih yazmıyorum; tarihi araştırarak düşünmeyi, yazmayı deniyorum. Eğer tarihin maddesel doğrultusunu bulabiliyorsak, burada, embeded, gömülü mantık var, demektir; düşünme için çok gerekiyor ve o kadar öyle ki, bazen diyalektik mantığı, düşünme ile özdeş tutuyoruz. Darwin'in yaptığı budur, yazdığı maddeyi görmezsek, kalan diyalektiktir; bilinçli ve çok zaman bilinçsiz, Darwin ile biz hepimiz, diyalektiğin Marx'ın hayranlığını kazandığını biliyoruz. Ve ben, tarih söz konusu olduğunda, hep çok ötemde olduğunu dile getiriyorum ve Türkiye'de bir ormandır, bu nedenle, "geçtim putların ormanından / baltalayarak / ne de kolay yıkılıyorlardı" diyorum. Bazen büyüğüm, öğretmenim ve zaman içinde en yakın arkadaşım Doğan Avcıoğlu'nu da, iznini almadan, katıyorum. Tarihte en çok putu, biz ikimiz, kırdık ve çok daha fazla sorduk; yazdıklarımız dışında, tarih adına kalan, Ercis-Van enkazı mislidir, toz ve çakıl yığını demek istiyorum. Üstünde durmak ve altına girmek imkânsızdır ve bunu önemli bir aşama sayıyorum.

Geçici sayabiliriz, eğer Anadolu Selçukluları'nı saymazsak, leh ve aleyhte nedenlerimiz mevcut; Türkler'in merkezi Küçük Asya olan tarihini, a; Atamanlılar, b; Osmanlılar, c; Tanzimat-Cumhuriyet olmak üzere üçe ayırabiliriz. Atamanlılar'ın en büyüğü Fatih Mehmet ve Cumhuriyet'in ise İkinci Mahmut ile Mustafa Kemal idiler. Mehmet'i öldürdüler, Mahmut ölümden döndü ve Kemal, hep gölgesine yaşadı; büyük işler için doğmuş olanların yazgısıdır. Hep ölüm ile hayat arasında yaşadılar. Sertlikleri ile yaşam oyunlarının kökünde bu var.

Geleneksel olarak "Osmanlı" ki "Osmani" ya da "Osmanist" anlamındadır, halkına "Türk" demek çok yanlıştır ve demediler, evvelinde "Atamanlı" bilindiler ve öncüleri Türk idiler, yepyeni bir kavim yapmaya çalıştılar. Musa'nın Ordu-Yargıcı olan Bedreddin adına yazılı, Börklüce ile Hud Kemal'in önderliğindeki kıyam ise, üç dinden bir din çıkarmaya yönelmişti. Yenildiler, ancak bir yol çizdiler. Atamanlı, Balkanlar'ı içine alan bir Avrupa Devleti'dir. Kim ne derse desin, Iorga'nın "Byzance après Byzance" sözü tarihi gerçeklere pek uygun düşmektedir.

Tanzimat çok önemlidir, çok dinlilik Cumhuriyeti'dir, belki de en güzel insanlarımız bu dönemde, 1826-1926, doğdular ve yaşadılar; ne güzeldiler, hep gıpta ediyorum. Namık Kemal-Beşir Fuad, Enver-Halide ve belki de Fikriye, Mustafa Kemal'e aşkı övgüye pek değer ve mutlaka Mustafa Kemal, yazarken seviniyorum; kimse kızmasın, yetişmeye çalışıyorum. Böyle güzelleri, pek yüksek güzelleri, bir de Altmışlı Yıllarda gördük; benim büyüklerim ve benim küçüklerimdir, birlikte yaşadım, birlikte savaştım ve bazen onlara karşı oldum, kalemimde kanları var, damlamaktadırlar.

Mehmet'e yapılan bir cinayet ve Türkiye'ye, ol tarihte Atamanlılar, layık görülen bir darbe'dir; faili meçhul olmayıp İkinci Bayezid'tir, diyoruz. Sonra, Avrupa'da ilerleyemedik ve Müslüman-Arap ikliminde yerleşmek istedik. Neden, neden yaptık, bunun sırlarını çözememek bir yana, "tarih" henüz bu darbeyi red ile meşguldür. Ve 1571 Leoponte Haçlı Seferi'ni tahrik ettik, sonumuzun habercisi olduğunu bile "bilmiyoruz". Tarihimiz yoktur, diyemiyoruz. Yazmaya çalışıyorum.

•••

En doğrusunu, Fatih'in pek değerli biyografisini yazmış olan Babinger söylemişti; çağdaş Türk Osmanistleri için, terrible simplificateurs diyordu, "müthiş basitleyiciler" tabir ediyordu; bu nedenle yazdıkları en fazla anaokullarına uygundur. Baştan beri gelen yanlışları tekrarlamaya bayılıyorlar; Türk tarihçileri mi, yanlışperver ve yanlışperesttirler.

Edward Gibbon ise, on sekizinci yüzyıl sonlarında, les historien turcs, esclaves de la fraction triumphante, Türk tarihçilerini kazanan hizbin kulları olarak tarif etmişti; kastettiklerine vakanüvisler diyorduk, olay yazıcılarıdırlar. Gibbon, tarihimizin hizipler, "parti" demektir, savaşı olduğunu görmüştü. Halil İnalcık da bir vakanüvistir ve tarihteki bütün yanlışların muhafızı durumundadır, en passant, not ediyorum.

Atamanlılar, Balkanlar'a kayıp yerleşiyorlardı ve vakanüvislerimizin hiçbirisi Balkanlar'ı bilmediler ve öğrenmek ihtiyacını duymadılar. Pek yüksek tuttukları Bayezid'in, Cem'in Papa'ya tutsak olması nedeniyle, bir yeni Haçlı Seferi'nden korktuğu için minimalist bir çizgi izlediğini yazanların Avrupa tarihinden hiç haberleri yoktur ve Avrupa'nın bir Haçlı Seferi hazırlayacak güçte olmadığını ve

hazırlayamadığını akıllarına getirmezler; yazdıkları boş ve havadadır. Bir devlet kuruluşunu tahlil edenler, Bodin'i, Hobbes'u, Machiavelli'yi ve bilahare millet meselesinde, Renan'ı hiç okumazlar. Okudukları, yabancıların analizleridir, ancak bunlar da, artık Türkiye ile ilgili olmadıkları için, Türkiye'ye bakmazlar. Halbuki yazdıkları zamanda Osmanlı çok önemli idi ve Osmanlı tahlilleri çok çok değerlidir. Bilmezler ve bilmeksizin yazdıkları kesindir.

Türk Osmanistleri entellektüel değildirler.

•••

Hammer, Gibbons, Wittek ve hatta Pears, hâlâ en değerli Osmanist tarihçidirler; öyle biliyoruz, Gibbons, kuruluş tarihi tartışmasını başlatmış ve Wittek sürdürmüştü. Çok güzel, ancak bunların hiçbirisi meslekten tarihçi değillerdi ve tesadüfen tarihçi oldular.

Şu ve bu nedenle Türkiye'ye geldiler, muhtemelen tarihine merak sardılar ve baktılar ki, tarihi yok bir milletiz; öğrendiler, tarihçi oldular ve boşluk doldurdular. Yazıldığı kadarını mesut tesadüflere borçluyuz.

•••

Doğan Avcıoğlu ile ben de tarihçi değiliz, tarihimizi boş bulduk. Amatörüz ve dolduruyoruz. Bu sözcüğü, "amatör", seven anlamında kullanıyorum. Bana heyecan veriyor.

•••

Hepsi, sultanları "çok güçlü" çizerler. En güçlüleri dahi, bir anlamda, zavallıdır; Mehmet, Çandarlı Halil'in, sadrazamı, Bizans'ın casusu olduğunu biliyordu, dokunamamıştır ve kinini içine attığı kesindir. Güçleri anlıktır. Mehmet'i de tahta bir çıkardılar ve bir indirdiler. Çeliğe su verdiler.

Oğlu Bayezid, babasının katili idi, kendi oğlu Selim'in verdiği zehirle öldü. Bayezid bir zehirleme uzmanı idi, zehirlendi. Devr-i hükümranlığında, sadece yeniçeri ağalarının oyuncağıdır. Ve Atamanlılar'ı, ki çok sert bir cumhuriyettir, acımasız, iki partili bir sistem olarak görüyoruz. Ancak Atamanlılar, hangi anlama geliyorsa kabulümdür ve Avrupai bir devlettir. Buradayız.

Az kaynağa dayanarak yazmak mı daha iyi ve not edip bırakıyorum. Çok güzel hazırlanmıştım; kartlar ile çalışıyorum, biliniyor ve çokturlar, yazmadan önce tasnifi zordur. Hazırlanmıştım, acele ediyordum, tutuklayacaklarını tahmin ediyordum, çok hızlı çalışıyordum. Temren çok hızlı çalışmama kızıyordu, geleceklerini biliyordu, ama yine de ihtimal vermek istemiyordu. İstanbul'a ve Trakya'ya

gitmiştim, Salı akşamı Hasan Fehmi ile buluştuk, Yakup'ta, ne zaman alırlar, konuştuk; Temren geldi, Çarşamba biliyoruz, normalde Pazartesi geliyorlar, ama bekletmediler, Perşembe sabahı buyur ettiler. Bütün kartlar Ankara'da idi, biz yokken toplamışlar; imzalamamız gerekiyor, çoklar, nezaret zamanımız yetmedi, üstad Fehmi ısrar etti, üç terörle mücadele polisi ile ve günlerce Silivri'ye taşıdılar. Benim olduğunun tespiti mühimdir.

Demir & Demir Hukuk Bürosu'ndan, başında Hasan Fehmi Demir var, "enstitü" misli çalışıyorlar, Fatih Demir ile galiba yirmi gün çalıştık; çalıştık diyorum, polis memurları numara verdiler, bizler paraf ettik. Ben çok seviyordum, sanki sevgililerime kavuşmuştum, ne kadar da çoktular, pek çok yirmi bini aşıyordu; çok hızlı çalşıyorduk, bazen yine de okuyordum, "ah bu da var" diyordum, bunları buldum, "vuslat" idi, ama bu defa "kullanamadım". Az kaynakla yazdım, belki daha iyi olmuştur.

•••

Şunu not etmeden geçemiyorum; bizim solda, bir edebiyat var, "dört ciltti...", hapiste aldılar, bu edebiyata hiç katılmıyorum, inanmıyorum. Kaybolan olmuştur, ancak, Türkiye'de en iyi işleyen kurumlardan birisi, mezarlıklar müdürlüğü ise, diğeri, polis ve hapiste zapttır; kaydederler ve veriyorlar. Yıllardır girerim ve çıkarım, verirler; vermediklerini bu kez klasörlere kopyalamışlar, sevindim ve teşekkürlerimi yazıyorum. Hep kartlara yazıyorum, hep polisin okuyacağını biliyorum; "özel" hayatım yoktur ve her zaman cd'lerde yaşayan bir adamım. Hoş mu, nahoş mu, artık bilemiyorum.

•••

Silivri İki No'lu Cezaevi yönetici ve memurlarına pek çok teşekkür ediyorum; ikiye dört bir koğuşa, karyola, dolap, banyo, tuvalet, masa dahil, dolacak kadar kitap, sözlük, ansiklopedi için hiçbir zorluk çıkarmadılar ve pek çok kolaylık gösterdiler. Sadece şükranlarım var.

Üstad Hasan Fehmi, yardımcıları Yiğit Akalın ve Fatih'e, bir daha sadece sevgilerimi verebiliyorum. Her zaman destek oldular, kitap taşımaya hiç yüksünmediler. Hapislik zor meslektir; ama yine de kolaylaştırdılar, eksik olmadılar. Eksik olmamaları mı, bir mahpusun yaşamında müthiştir, direnç ve güç demektir. Ekliyorum.

•••

Temren'e sık sık hapiste çok güzelsin diyorum ve ama ben hep hapiste değ-

lim, devamı budur. Anlaşılacağı üzere bazen hapis dışında da oluyorum. Ama Temren bu defa harika idi; Ankara'dan kitaplar, sözlükler, ansiklopediler taşıdı. Borçlarım çok artmıştır ve yazıyorum.

•••

Devrim, Temren ile benim büyük sevincimizdir ve sevincimiz, Mızrak Ömer Devrim'le her gün artmaktadır. Yurtdışında, Silivri'ye sık sık geldi, "baba, en güzel kitabın, yeni yeni" diyordu, yeniden yazmamı istiyordu; 29 Mayıs'ta, İstanbul'un alındığı gün doğmuştu. Bu yeni edisyonu da Devrim için yazdım, sevinmesini diliyorum.

•••

Barış Zeren, Paris'te idi, yetişti, "Ataman" kaynaklarını, Rusça ve İngilizce, buldu ve tamamladı. Barış'ın dil ve tarih bilgisi ile muhakeme gücüne güvenim tamdır ve büyük bir tarihçi olarak yetişmekte olduğunu biliyorum.

•••

Ve Yoldaş Mustafa, Okan ile Deniz, bunun için sona sakladım, hep öyle yazarlar, "olmasalar, yazılmazdı" demek, Anglo-Amerikan akademiya'da âdettir, herhalde yazamazdım. Benim kütüphaneye uzanan ellerim oldular, pek çok sevgilerimi söylüyorum. Bu zamanı bir cam duvarın iki yanında birlikte yaşadık. Barış ile Deniz, asistanım oldular. Deniz her görüş günü, Çarşamba, kitaplar getirdi ve götürdü. Demek üçü için yazıyorum, doğa ve toplum eksik bilmiyor. Okan ayrıca düzenledi, kitap haline getirdi. Harika!

•••

Mehmet'in ve Atamanlılar'ın sonu, İkinci Bayezid eliyledir; yerine gelen oğlu Selim ve torunu Süleyman ile artık Türkiye başka ve karanlıktır. İkinci Selim ile ise, dönüşü olmayan noktadayız ve İnebahtı Hezimeti de, bunun mührü olmaktadır. Neden, açıklaması zor ve öyle bir iddiadan uzak duruyorum; yalnız bu çalışmam cevaptır, bundan kuşku duymuyorum. Bu kitabım, karanlığa diyalektik bir darbedir; tarihimizi sekülarize etmiş durumdayım ve İkinci Bayezidler'den intikam alıyorum. Silivri'de, bir koğuşta intikam almak, bana sevinç vermektedir.

Marx ile başlayabiliyorum, on altıncı yüzyılı, Avrupa'da kapitalizmin başı olarak göstermişti. Kapitalizm, güçlenme, kölelikten çıkma, sütunlaşma demektir; demek, artık Atamanlı'nın önüne engeller çıkıyordu, önü boş değildi, ilerle-

yemiyordu. Ayrıca, Türk ve Türkçe konuşan Şah İsmail, İran'da bir Şia İmparatorluğu kurmuştu; Küçük Asya'yı, Altmışlı Yıllar'daki komünizm ölçeğinde, ben sosyalizm diyorum, sallıyordu. Anadolu hem heretik ve hem yeni dinler peşindeydi; insanları açtı, o zamandan beri öyledir, tehlike olunca, sallanınca, Sünniliğe, İslama koşuyoruz ve çöküyoruz. Bağdat'a, Şam'a, Kahire'ye yerleştik, bu, kaçıştı ve kurtulmak için bozulmaktır. Bugün ise sadece tekrardır ve bu kitap, kuruluş hedefli, intikamdır.

Güveniyorum.

•••

Ergenekon ile Silivri'de idim, kısa sürmüştü, bu ilkidir. Devrim ülke dışında çalışıyor. Demişler ki, "Ömer Bey, baban Ergenekon'dan hapiste, işi bırakmıyorsun, yoksa üzülmüyor musun", güzel soru ve cevabı şudur: "Üzüldüm üzüldüm, ama babamı da bu işin dışında tutsalardı, pek sevinmezdik". Bu da güzel, ailenin çocuğudur; cevabı aile tarihini ve kültürünü yansıtmaktadır. Buradayız.

Bir yeni şehre gidince, hemen cezaevini buluyormuş, arkadaşları merak etmişler, "işe yarıyor, bulması kolay oluyor", ihtiyaç olabilir, ne de olsa özel sektörde yönetici, tedbirlidir. Buraya geldiğimde de, "baba, cezaevi de bir yaşam biçimidir, demiştin", demişti, öyledir; devrim sevinç ve sevgimizi köreltemiyorlar. "Baba, yeni bir bina, temiz görünüyor, daha rahat edersin"; güzel, bu bizim aile yaşamımızdır. Hep birlikte yaşıyoruz, yaşama sevincimiz çok yüksekler̲dedir.

•••

Bebek idi, Amerika'da coca-cola'ya alışmıştı; dönüşte Amerikan pazarlarından topluyorduk, henüz Türkiye'de yok, gelmek üzere. Sol, "Coca-cola içmeyiniz, yarısı zehirdir" kampanyası açmıştı; güzel günler, evde hep aydınlar toplanıyorduk. Devrim, küçük, güzel çocuktu; arkadaşlar seviyor, tahrik de ediyorlar; "Devrim, yarısı zehir, niye içiyorsun" ve cevabını unutmuyorlar; "Ben öbür yarısını içiyorum", unutmuyoruz. Devam ediyoruz.

Yalçın Küçük
3 Mart – 3 Kasım 2011
İki No'lu Cezaevi – Silivri

YENİ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

Bu sözcüğü, "son" ve özellikle "tarihin sonu", tahlil etmek durumundayız; ne demek, üzerinde düşünerek başlayabiliriz. Uzatmadan ve en kısaca, şunu söyleyebiliyorum. İdeolojinin ve özellikle tarihin sonu, yalnızca ve yalnızca çatışmanın bitmesi anlamındadır. Binnetice, tarafların kalmadığını telakki etmemiz yerindedir. Demek ki, bu kısa tarifi tersinden okuduğumuzda, "tarih", enindesonunda, çatışmanın yazımıdır. Ve bilhassa, siyasal organizmaların, hegemonya da diyebiliriz; oluşumu ve gelişimi, ayrıca şüphesiz, çözülüşünde çatışmayı analiz edebilmek, tarih'tir ve yazmaktır. Öyleyse basit bir anlatıma ulaşmış haldeyiz.

Güzel, ancak, gerçekten güzel mi, bu soru karşımıza çıkıyor. Çünkü tanım bu ise, şimdiye kadar Osmanlı tarihinin hiç yazılmamış olduğunu kabul etmek zorundayız. Çünkü her türlü yazımda, hiçbir çatışma yoktur ve o kadar yoktur ki, Osmanlı Şahzadeleri'nin nerede ise tamamı ya attan düşüp, ya da hamama gidip, terleyip ölmektedir. Halbuki öldürülmektedir. Tahta çıkamayan Şahzadeler, şiddetli parti çatışmalarının kurbanlarıdır; "maktuller" diyebiliyoruz, katilleri meçhul idi.

Burada bir not var, Osmanizm konusunda, Sovyet, Batı ve Türk historiografileri arasında bir fark göremiyoruz ve bunlar da giderek, büyük tarihçi Gibbon'un, "kazanan hizbin köleleri" olarak tabir ettiği vak'a-nüvislerce bırakılan vak'a-namelere yaklaşıyorlar. Demek ki, Osmanlı tarih yazımında bir convergence var, tespit etmemiz isabetlidir.

Fatih, benim yazdığım, bütün bunların dışındadır. İlk deneme, diyebiliyoruz.

Osmanlı siyasal organizması, hegomanın sadece Osman soyundan seçildiği ve seçmenlerin ise yalnızca, vezirler, defterdarlar, temayüz etmiş komutanlar ve büyük ulemadan oluştuğu, yüksek bürokrasi, bir cumhuriyet idi; sınırlı, an-

cak cumhuriyet'tir; öyleyse, bilimsel tarih yazımının başlangıcı buradadır. Bu ise, mongoloid bir yapıdır, ancak moğollarda, seçim daha uygar ve kurallı yapılıyordu; hurultay ya da kurultayda realize ediliyordu ve seçmenler ise asillerdi. Osmanist olanı, eksikli ve herhalde tekamül etmemiş bir versiyonu sayıyoruz; bu nedenle daha şiddetli geçiyordu. Her zaman partiler ortaya çıkıyordu ve hep partiler çatışması var. Ve Osmanizm'de seçim, hep kanla ve özellikle şahzade kanı ile sulanıyordu. Fatih'te bunu gösterebilmiş durumdayım.

İkinci Murat, yerine çıkarılan oğlu İkinci Mehmet'i ve İkinci Mehmet, her zaman tahtını tehdit eden İkinci Murat'ı keman kirişi ile ortadan kaldırmadıysa, bu, hayatta sadece ikisinin kalmasındandır. Mehmet ve Murat'tan birisi katledilirse, taht varisten yoksun kalıyordu ki, bu yasa'ya mugayirdir. Baba-oğul her ikisi, mutlak kıtlıkta yaşadılar; bu arada tahtta Mehmet, tahta hazırladığı pek donanımlı şahzadesinin, attan düşerek ya da hamamda terleyip soğuk alarak öldüğü haberi geldiğinde, o saat öldürüldüğünü biliyordu. Çünkü on bir yaşından itibaren bir partiler savaşından geliyordu; iktidar için partiler savaşı şehzade telef ederek açılıyordu, bu nedenle Mehmet'in yaşayabilmesi, büyük fetihlerinden birisidir, öyle mütalaa etmemiz verimlidir.

Fatih, Konstantinopl'u fethetmemiş olsaydı da yine Fatih'tir.

Kapısında ölüm beklerken hülya kurabiliyordu.

Osmanlı düzeninin doruğudur ve belki de Osmanlı bu dorukta bitmiştir.

Ancak Büyük Amcası Prens Musa ile karşılaştırabiliriz; çok etkilendiği kesindir. Fakat ne yazık, Musa'nın babası Birinci Bayezid'in, çocuklarına —tahtı tutan Mehmet, Muhammed'den geliyor— Musa, Süleyman türünden tevratik ve İsa türünden isevi, iki kez olması muhtemel, isimler vermesi üzerinde hiç durulmamıştır ve bundan çıkarım yapmak zorundayız. Güzel mi, değil mi, ölçüsüz hırs mı, yoksa "tarihin cilvesi" mi; eğer Bayezid, ummadığı bir zamanda esarete düşmeseydi, belki bu şahzade isimlerini bilmeyecektik. Belki de sadece bir dipnotta, attan düşerek veya terleyerek öldüklerini okuyacaktık. Bir kez öğrendik, heterodoksturlar ve aynı şekilde Fatih'in kalan şahzadelerinin, "Cem" ile "Bayezid", adları da İslam'a pek uymamaktadır; ne yazık biz, heterodoks olduklarını hiç hesaba katmıyoruz. Halbuki taht sahiplerinin veya tahta oturmayı planlayanların, çocuklarını gecekondu insanımız misali tesadüfen adlandırdıklarını düşünemeyiz; bu tür düşünmenin tarihte yerini bulamıyoruz.

Fatih'in, Abayezid Partisi tarafından zehirlendiğini güçlü bir hipotez saymamız yerindedir. Çok hoş, "Abayezid", Yezid'in babası anlamındadır.

Prens Cem, başında olmasa bile savaşının belli aşamasından itibaren "Hıristiyan Parti" tarafından destekleniyordu. Buna mukabil, rakibi Abayezid'in, İspanya'dan kovulan Yahudiler'e kapı açtığı, tam bir İsrael icadı'dır. Başka yerde göstermiş bulunuyorum; kapı çoktan açıktı ve ayrıca çok önceden vardılar. Börklüce'nin Kıyamı'na, yanlışlıkla Bedrettin'in adına bağlıyoruz; Manisa Yahu-

dileri, Samuel'in, nam-ı diğer Hud Kemal'in, komutasında brigadlar olarak katıldılar. Fatih'ten çok önce ve Musa'dan hemen sonraya denk düşüyor. Demek çok önceden varlar ve ayrıca 1391 tarihinden itibaren yoğunlukla geldiler, bunlara "kendi-gelen" de diyoruz; açık kapıya gerek duymadıklarını isimlerinden de anlıyoruz. Bir de şunu not edebiliyorum, Abayezid, Müslümanlarla ittifak yapmış Yahudi Hizbi'nin, taht adayıdır; İspanya'da da Müslümanlarla ittifak yaparak iktidara gelmişler idi, kovulmalarının bir nedeni de buradadır. Kapı meselesiyle asıl bunu kapatıyoruz.

Ne savaşıdır; tarih yazmak, bunlarla ilgilenmeyi gerektirmektedir.

Bu kitabım ilk yayımlandığında işte böyle kabul gördü.

Kuşkusuz burada kullandığım bazı açıklayıcı vektörler henüz tebellür etmemişti. Şimdi yerini bulmaktadır.

Büyük ilgi görmüştü, Trt'den, muhtemelen Dışişleri haberlerini de yazıyorlardı, Dışişleri'nde üç kişilik bir komite kurulduğunu haber vermişlerdi; "Fatih" kitabımın ciddiyetle incelendiğini söylediler. Özal'ın Dışişleri'ndeki seçkinleridir; bunlardan, şimdi Büyükelçi Gündüz Aktan'ın adını hatırlıyorum, Atina Büyükelçisi de olmuştu. Bunu, kitabım üzerindeki çalışmalarını o vakit duymuştum, "Fatih" üzerinde kötü bulutlar dolaştığı yollu yorumladım, bir gizli el çalışıyordu. Sonra o kadar korkmadım ve daha doğrusu korkunun yanlış olduğunu anladım.

Ambasador Aktan, hayatta ve ortalıktadır*, sonradan bu üç kişilik genç büyükelçi kurulunu ne yaptığını öğrenmiş oluyordum; bunlar; "Premier Ministre de Turquie" Turgut Özal imzasıyla çıkan "La Turquie en Europe" kitabını yazdılar.** Özal imzalı bu kitapta Özal'ın virgülü olmamıştır; kaldı ki, ilk sayfaların birisinin arkasında, "je remercie tous ceux qui contribue efficacemenet a la preparation de ce livre et m'ont aide a son edition" diyor ki, ifade biçimi, bir kabulü de gizliyor.

Bir nokta daha var, çok şaşırtıcıdır; bu kitap çıktığında, bana Dışişleri'nden

---

* Ne yazık, yakın zamanlarda, kaybettik.

** "En 1963,lorsque fut signé l'acord' Ankara, que prévoit l'entrée de la Turquie dans la C.E.E, comme membre a part entiere, le Premier ministre de l'époque, Ismet Inönü, répondant aux reactions des milieux occidentaux, déclara a la l'énvoyé d'un magazine anglais l'Empire ottoman est la continuation de Byzance."

Turgut Özal, La Turquie en Europe, Paris, 1988, p.112.

Ne garip, Fransa Cumhurbaşkanı Chirac, Türkiye'nin Bizans ve dolayısıyla Roma'nın devamı olduğunu söyleyince, şaşkınlık yaratmıştı; halbuki bir zamanlar Başbakan Özal, 1963 yılında Başbakan İsmet Paşa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans'ın devamı olduğunu açıkladığını, teyiden, haber veriyordu.

İsmet Paşa, bunu söylediği zamanda, Türkiye Avrupalı idi ve Avrupa, buna dayanarak, Ankara Antlaşması'nı imzaladı. Belki de 1963, Türkiye'nin Avrupalı oluşunun son tarihidir.

haber verdiler; önemli ölçüde benim "Fatih" çalışmama dayanıyordu, verilen haber bu idi. Ambasador Aktan ve diğer iki diplomatın bu niyetle "Fatih" kitabımı çalıştıkları ortaya çıkıyordu; benim hiçbir itirazım olmamıştır ve yıllar sonra, burada, sadece "tarihe not" düşüyorum.

Bu haberler üzerine, Özal'ın imzasıyla çıkan *La Turquie en Europe kitabını almış ve incelemiştim; Toynbee ve Yalçın Küçük'e dayandığından kuşku duyamayız. Tekraren not ediyorum, benim hiçbir itirazım yok; önemli olan düşüncelerimin yayılmasıdır. Yayılıyorlar.*

Aktan ve arkadaşları, Özal adını silerek bu kitabı kendi adlarıyla yayımlayabilirler. Benim de henüz imzamı koymadığım yayımlanmış çalışmalarım var. Beklerlerse, beni izleyebilirler; yol, yol'dur ve kapı, kapı'dır. Benim işim açmaktır.

Fatih, çağdaş bir Avrupalı hükümdardır.

İkinci Mehmet, Osman Dinastisi'nde tektir.

Belki kararlılığıyla İkinci Mahmut ve tedbirliliği ile İkinci Hamit yaklaşabiliyorlar. Ama sadece yaklaşıyorlar. Mehmet bir yükseliştir. Yüksektedir.

Brecht tiyatrosu, genel değil özel bir hal idi; Brecht'in zamanında izleyiciler tiyatroya heyecanla geliyorlar ve oyunu ayakta izliyorlardı. Brechtien tiyatro, izleyicileri heyecanlarını kesmeye ve onları yerlerine oturtmaya yöneliyordu; "Brecht Devrimi" işte budur.

Şimdi hem gelmiyorlar ve hem de gelen seyirciler, oturakların altından sahneye bakıyorlar. Sinmişler, salyangoz misali kabuklarının içine büzülmüşler. Şimdi çöküş'teyiz.

Fatih'i yazdığımda, insanlarımız hâlâ bulutlardaydı ve doğru'ları almaya son derece teşne idiler ve doğru'ya yönelen içgüdüleri oluşmuştu, çıplak doğru istiyorlardı. Buradaki biçem budur; çıplak'tır; doğru da çıplaktır. Şimdi ise, insanlarımız en çok doğru'dan korkuyorlar ve çok güçlü bir doğru'dan kaçış içgüdüsü geliştirdiler. Doğru'nun kokusunu alabiliyorlar ve duyunca, kabuklarının içine çekiliyorlar; kaçıyorlar, çünkü korkudan, kabuklarının kovuğunu umman derinliğinde sanıyorlar. Doğru'dan kaçıyorlar ve bunlara "doğru-korkakları" diyebiliyorum.

Şimdi insanlarımız ve en çok üniversite öğrencileri, doğru'dan korkuyorlar ve kaçıyorlar. En çok doğru'dan scan-edilmiş olanlara koşuyorlar. Artık Aydınlanma Çağı'nda değiliz; aydınlanma salonları yoktur.

Ortaçağ'da da bu yol vardı, ilginçtir; Edirne'den girip İstanbul'a varan ve Eskişehir, Kayseri, Konya üzerinden Adana ile İskenderun'a ulaşan bugünkü yol hâlâ aynıdır, hiç değişmedi; Haçlılar da buradan geçtiler. Bu yoldan sapmak, bir an için ayrılmak ve yolu tekrar aramanın tedirginliğini sonra aramanın heyecanını duymak ve sonra da sevinci yakalamak; bunu düşleyebiliyorum ve şimdi geliştirdiğim biçem de budur. Araştırmanın kendisini bir serüvene ve hazza dönüştürüyorum; dilde ve biçemde serüven deniyorum. Bunu, doğru'dan kaçışı dur-

durma yollarından birisi olarak da yapıyorum ve doğru'yu sevmeye başlamakla özdeş tutuyorum.

Doğru'nun güzelliğini göremeyenlere, yakalamanın heyecanını vermeye çalışıyorum.

Şimdiki biçemim ayrıdır ve budur. Beni buna madde ve ihtiyaç zorladı; ben de madde ve ihtiyaca uyuyorum.

Fatih'i, temel vektörlerini saklı tutarak, bazı eklemelerle ancak mutlaka bu serüvenci biçemle yeniden yazmayı çok istedim; hâlâ istiyorum. Ne yazık, yenilerini yazmaktan, daha önce yazdıklarımı yenileştirmeye zaman bulamıyorum. Ama mutlaka ve mümkünse bir genç ekiple yapmaya ahdediyorum.

Bir gün mutlaka...

Yalçın Küçük
Ankara, Aralık Ü.Y.

ÖNSÖZ

Öğrenmek şaşırmaktır ve en çok çocuklar şaşırıyorlar.

Her çalışmamı kağıda dökerken şaşırıyorum ve bu çalışmamda çok şaşırdım.

Şaşırma yeteneğini yitirenlerin öğrenme alışkanlıklarını kaybedeceğine inanıyorum; böyle bir durumda yaşama zahmetine değer mi, tartışılması gerekiyor. Çünkü öğrenmek büyük bir sevinç'tir ve tekeller bunu da elimizden almaya çalışıyor.

Yaşama ve öğrenme sevincimizi vermeyelim. İşte mücadelem budur.

Şimdi ve ilk kez "yeni" sözüm olduğunu düşünüyorum.

Bu, henüz yazmaya başlamadığım anlamına geliyor.

Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu çalışmamda "yeni" olmasa bile, "yeniye yakın" sözlerim vardı; bu çalışmamda ise ilk kez "yeni" sözlerim olduğu izlenimine kapılıyorum. Belki de bir rastlantı değil; bu çalışmam da bir başka kuruluş üzerinedir.

Bu kitabımda o kadar çok şaşırtıcı bulgular ve çözümlemelerle ortaya çıkıyorum ki, tekrarlayarak belirtiyorum, ben de çok şaşırıyorum. Ancak yaptıklarımın ve yazdıklarımın abartılmamasını diliyorum ve özellikle benim katkı ve yeteneğimin abartılmamasını içtenlikle istiyorum. Abartılırsa yanlış olur; ben "işin" bir kolayını buldum.

Toplum düşüncemiz ve tarihimiz son derece ters yazılmış; ters'in tersini, bir kolayını bulup bir ucundan yakaladım. Bundan sonrası, eğer çorabı sökmeye devam etmek isteyen varsa, son derece kolay oluyor; kendiliğinden geliyor. Arz ile yazıyorum.

Cumhuriyet tarihinin yazımındaki çarpıklığı, idealist niteliğini anlayabiliyorum; fakat Osmanlı düzeninin kuruluşunun da aynı ölçüde çarpık, ters veya bilimdışı yazılabileceğini, tahriflerle ve ihmallerle dolu olacağını hiç düşünmemiştim; bunu öğrendim. Sonra düşündüm ve "öyle olması gerekiyor" sonucuna vardım; insanlar, bizler ve "ben" ne kadar safdil oluyoruz, bunu zamanla anlayabiliyorum. Cumhuriyet tarihi ve "Kemalist Tarih Yazıcılığı" bu kadar çarpık olursa, Osmanoğlu Tarihi de aynı ölçüde idealist ve yanıltıcı olmalıdır; birbirinden ayrı değiller ve birbirine dayanıyorlar.

"21 Yaşında Bir Çocuk Fatih Sultan Mehmet" çalışmasını planlarken, son derece sıradan bir kitap yazmayı düşünüyordum; modern giysilerle oynanan bir Shakespeare oyunu düşlüyordum. Benden önce de yapılmıştır; West Side Story veya Batı Yakası Hikayesi bir Shakespeare oyunudur; modern bir ortamda ve çağdaş giysilerle oynanıyor. Benzerine niyetle başladım.

Eski bir fethi, yeni kuşaklara anlatmak istiyordum; yine de bunu yaptım. İstanbul'un fethini yeniden "kurarak", ancak hiçbir yeni öğe katmadan, bir kuşatmanın nasıl yapılacağını ve bir hayalet düzenin nasıl yıkılıp alınacağını anlatmak istiyordum. Bunu yine de yaptım.

Kuvvetlerin sürülüşünü anlatmak istiyordum; önce "azaplar" sürülüyor. Aydın Belgesi'ni hazırlarken, Ekin'i kurarken hep azaplar ile çalıştım; azaplar'ı yazmak istiyordum. Osmanoğlu savaş düzeninin en önünde yer alan ve düşmanla temasa ilk sürülenler azaplar'dır; her dinden ve her ırktan geliyorlar. Hayal kırıklığı ve tatminsizliklerle dolu bir geçmişleri var; önlerinde kalan zamanları ve inançları az olduğu için, kazanma şansı az ancak ganimeti büyük oyunlara hazır oluyorlar. İlk güçlükle karşılaştıkları zaman da mücadeleyi bırakıp gerisin geriye kaçıyorlar; fakat arkada çavuşlar ve yeniçeriler palalarıyla bekliyorlar. Azaplar beri kaçamıyorlar.

Azaplarla savaşçılar arasında kısa bir savaş var.

Yeni kuşaklara bunları anlatmak istiyordum. Mücadeleye devam etmek isteyenlerle büyük ganimetler için mücadeleye giren, en önde yer alan ama ilk mukavemette geri kaçan ve bu kez de mücadele arkadaşlarına saldıran azaplar arasında bir kısa savaşın olacağını anlatmak istiyordum. Bunları yine de yaptım.

Her eylemi bir düşünce vektörüne çevirmeye çalıştım. Azaplar'ı düşünceleştirmekle yetinmedim; top'u da bir kavram haline sokmayı denedim. Top, bütün silahların en inatçısıdır. Görmeyerek ateş yapar ve cepheyi sürekli döver; top, önce moralce yıkmayı amaçlıyor. "Dövmek", budur.

Hiçbir teknolojik yenilik getirmemesine karşın, yirmi bir yaşında Mehmet'in topların ölçeğini devleştirmesini bir kavram olarak çözümlemeye çalıştım. Mehmet'in inadı ve topun bir silah olarak inatçı niteliği bu çalışmamda bir araya geldiler.

Sürekli top atışı yapılmadan hiçbir fethin gerçekleştirilemeyeceğine inanıyorum.

Top atışına güvenmeden bir fetih stratejisini son derece çocukça buluyorum.

Ancak eşitsiz gelişme çağında yaşıyoruz ve yaşıyorum.

Modern fizik, modern resim, modern müzik, insanın düşüncesinde ve düşünce yöntemlerinde büyük değişikliklere denk düşüyor. Gözlem ile gözleyen aklın birbirinden tümüyle bağımsız olmayışını, düşüncemizin ve diyalektiğin yeni yasalarından birisi yapmak durumundayız.

Artık insanın aklıyla gördüğüne inanıyorum.

Akıl ise sürekli bombardıman altındadır ve bu bombardımanlar aklın biçimlenmesine ve görüşüne etki yapıyor.

İçinde yaşadığımız aşamada insanoğlu, hiçbir dönemde olmadığı kadar, ideolojik bir yaratıktır. Çağımız, ideolojilerin etkinliğini ve "doğru" ideolojinin önemini son derece arturıyor. Bu, yeni bir durumdur.

Fethi, üzerinden beş yüz yıldan daha uzun bir süre geçtikten sonra ve insan düşüncesinin yöntemlerinde önemli ve olumlu katkıların yaşandığı bir noktada yazıyorum; ne kadar olduğu gibi yazmak istemiş olsam da, benim aklımın, Fethe bakışımı etkilemiş olduğunu inkâr etmiyorum. Ancak "gerçek" de, bir ölçüde, yöntemlerine uygun olarak, "bildiklerimiz" olmuyor mu; öğrenme, bitmez tükenmez bir serüven olma niteliğini biraz da buradan kazanıyor.

Modern fizikteki gelişmeler, düşünme yönteminin topluma ve doğaya uygulanmasındaki sözde ayrılıkları da ortadan kaldırıyor; bütünsellik yeniden ortaya çıkıyor. Bunu son derece sevindirici ve yaratıcı buluyorum.

Bu kadar şaşırtıcı bulgu ve çözümlemeler içinde benim katkı ve yeteneğimin abartılmaması gerektiğini tekrarlarken, bütünsel bakışın erdemini vurgulamak gereğini duyuyorum. Çok geniş bir alana ilgi duyuyorum ve çok geniş bir alanda araştırma yapmaya çalışıyorum. Bu, insan bakışına getirilen işbölümünü kırmak demektir; ne yazık, Batı düşüncesi işbölümünün kıskacı içinde kıraçlaşmıştır. Ben ise "ansiklopedik" olmayı istiyorum; en büyük ve "iyi" doktorun "pratisyen" olduğuna inanıyorum.

Önümüzdeki zamanlarda Batı'dan, toplumsal alanlarda önemli hiçbir katkı beklemiyorum. Kendi göbeğimizi kesmek durumundayız; eğer çalışmalarımda "yeni" bilgiler varsa, bu, insan aklını ve bakışını bütünleştirmeye ve ufkunu açmaya verdiğim önemden geliyor. Hep sapma'lara bakıyorum, hep yakalamaya çalışıyorum ve sonra en soğukkanlı ve acımasız akıl yürütmesine başlıyorum. Bu pek duygusuz bir serüvendir. Duygu'yu başka yerde arıyorum ve bazen buluyorum.

Öğrenmek sevincimizdir.

Bakışımıza getirilen işbölümünü, bir tür zincire vurulma ve bir tür hapislik olarak görmeliyiz; aklın hapisliği, işbölümünün zincirleriyle gerçekleştiriliyor.

Böyle bakarsak, Batı dünyasında ve Türkiye'deki üniversitelerin, insan aklının büyük hapishanesinin koğuşları olduklarını görürüz.

Teşekkürlerimi dillendirmem gerekiyor; arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Kaynak bulma, çevirilerime yardım etme, yüreklendirme; bunların tümü için çok büyük yardımlar alıyorum. Bu yardımlar olmasa, bu tür çalışmaları yapabileceğimden kuşku duyuyorum.

Yazarken yaşıyorum ve yazdıklarım, yazma sürecinin yoğunlaşma noktasında tümüyle beni içine alıyor; günlerce yalnızca yazdıklarımla yaşıyorum. Böyle zamanlarda, bir arkadaşımın en küçük bir sorusuyla uyarıldığım zaman, yaşadıklarımı bir de söze çevirme gereğini duyuyorum. Böyle durumlarda beni şaşkın şaşkın dinleyen ve bana sabırla bakan arkadaşlarıma daha çok teşekkür ediyorum.

Kütüphanelere ve kütüphanecilere teşekkür etmem gerekiyor; Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine bir orgeneral eli değmiş, bunu anlıyorum. Atatürk Kurumu'na bağlandıktan sonra bu güzel Kütüphanenin militarizasyona tabi tutulduğunu gördüm; içinde çalışmak güçleşiyor.

Bunun yanında, Meclis'in en çok kütüphanesini seviyorum. Ali Rıza Cihan'ın yönetiminde Meclis'in genç kütüphanecileri Serap Cihaner, Şahin Akdağ ve Faruk Nafiz Ertürk hiçbir yardımı esirgemediler. Teşekkür ve sevgilerimi sunuyorum.

Henüz üniversiteye dönmemiştim; Ortadoğu Teknik Üniversitesi Kütüphanesi'nin okuyucu hizmetleri bölümü yöneticisi Nur Karataşlıoğlu, bana, bu güzel Kütüphane'nin imkânlarını açtı, yararlanmamı sağladı. Odtü ve Kütüphanesi, Karakusunlar Köyü ve Ortadoğu Sitesi'ne çok yakın olduğu için büyük mutluluk duydum ve pek çok yararlandım. Nur Karataşlıoğlu ile Odtü Kütüphanesi'nin tümüne teşekkürlerimi yazıyorum.

Ufkumuzu geliştirmek durumundayız; Mehmet'in ufku çok geniştir.

Kararlılığımızı artırmalıyız; Mehmet, bir inat ölçüsünde kararlı görünüyor.

Sorumluluklarımızı uygulamada acımasız olmak durumundayız; Mehmet, tarihin kaydettiği büyük acımasızlardan birisidir. Sekizinci Henry, Müthiş İvan veya Deli Petro ile karşılaştırılabilir. İkinci Mahmut ve Mustafa Kemal, Mehmet'in gerisinde kalıyorlar.

İnsana son derece sevecen olmak zorundayız; insanı sevmenin yaşama görevimiz olduğunu düşünüyorum. Mehmet'i bütün acımasızlığı içinde son derece sevecen buluyorum.

Bu çalışmayı bunlar için yaptım; hep yeni kuşaklara bunları anlatmaya çalıştım.

Öğrenmeyi ve anlatmayı sürdürebilmeyi diliyorum.

Yalçın Küçük
Karakusunlar Köyü
Eylül 1987

BOŞLUĞA KAÇIŞ

Pek hoş, neden "Osman" ve türetilerek "Osmanlı" diyoruz, bunu nasıl bu kadar kolaylıkla ve tartışmasız bir şekilde kabul ediyoruz; şimdi bu suali formüle etmek durumundayım. Oğlu "Orhan", torunu "Murad", daha sonra da "Abayezid" ya da "Bayezid" geldiler; birincisi ve üçüncüsü bir daha Osmanlı tahtına gelmediler. Bu adlar, pek dikkat çekicidir ve Murad'ın ise, islamo-arabik bir isim olmadığından eminiz.* O halde epinom ya da ata-adının "Osman" olması imkânsızdır

* Annemarie Schimmel, başka dinlerden İslam'a dönmelerin, "murad" adını seçtiklerine işaret ediyor.

The maintenance of sound pattern or meaning can also be observed in the case of Western converts to Islam: One Wilfried calls himself Murad (= 'will') Farid. Farid and Farida occur also in other cases where the German name contains the syllable -fried.

Annemarie Schimmel, Islamic Names, Edinburg University Press,1989-1997, p. 73.

Tabii bizde ilk Murad'ları, annelerinin Ermeni ya da Yahudi olmasıyla açıklamamız isabetlidir. Ermeniler'de "Murad" isimdir ve Yahudiler'de benzeri var, bizde, Yahudi ve sabetayistler bu adı taşırlar. Öte yandan göçebelerin yabancı kadınlarla evlenmeleri esastır; göçebeliği daha çok erkek mesleği sayıyoruz. Diğer yandan "Murad" adına Mısır'da rastlıyoruz ve Mısırlılar, Murad'ları dönme kabul ediyorlar.

İlaveten, Langer & Blake pek yararlı "survey" türü incelemelerinde, Ghazarian'a dayanarak, On Dokuzuncu Yüzyıl Ermeni ve Gürcü aristokrasisinin, Hıristiyanlar, Müslüman isimleri taşıdıklarını haber veriyor. Jana Tamer ise Murad'ın Süryani, "marada" etimolojisini kaydediyor. Adı "Mrad" yazıyor.

ve buraya gelmiş oluyoruz. "Boşluğa Kaçış" faslına buradan başlıyorum.

Devam edebilir miyim, öncesinde Ertuğrul ve Tundar'ı ve dahi Gündüz'ü buluyoruz; babası Ertuğrul, amcası Tundar idi ve Tundar nam bir kardeşi olduğu rivayetine de sahibiz. Hepsi rivayettir, çünkü kayıt yoktur; uzun yüzyıllar kendilerini önemsemediler ve kaydetmediler. O halde bütün bu isimler içinde bir "Osman" saçmadır; İngilizce oddity, daha sonraki zamanlara ait bir icat diyebiliyoruz. Kaldı ki, salisen, bu üçüncü noktadır; Atman ya da Ataman'ın, Edebali'nin desteğini almak için kızı Malhatun ile evlendiği güne kadar Müslüman olmadığını sahih kabul etmeyi önerebiliyorum. Öyle düşünüyorum. İlaveten, Türkler bir dine girmeyi ve bir dinden çıkmayı hiç önemli saymadılar; girmedikleri din yoktur ve çıktıkları çoktur. Dördüncüsü budur, girdikleri zamanda da çok önemli bulmadılar; bu nedenle, "sevdiğimin dini var, imanı yok" türküsünün, pek çok cephede, Türk'ü anlattığı görüşünü daha çok ciddiye alabiliriz.

Biz Türkler'de, ne yazık, nazariye ve iman zayıftır. Nazariye, çok zaman ithal ve tarikatlar ise başka kavim mensupları tarafından kuruluyor, hepsi senkretiktirler. Senkretik halleri, tarikatlara girişi ve çıkışı ve ayrıca bir arada yaşamayı kolaylaştırmaktadır; bunu, nazariye geriliğine bağlayabiliriz. Ne de olsa "soyut" yerine "somut" olana düşkün bir kavimiz.

Güzel ve o halde tekrarlayabilir miyim, "din" birleşmeyi sağlayan ritüeller toplamıdır ve şamanizm de, öyle söyleyebiliriz, iman'a varmayan ayinlerin ve büyülerin cem'i'dir; işte özeti budur.* Atmanlılar ise, Batı Anatolia'ya, Moğolların önünden kaçan şamanlar olarak geldiler ve ol tarihte Moğollar da islamdan çok uzaktılar.

Adın aslının "Atman" olduğu yolundaki Türkçe ilk işaretlerden birisini, "akademik" bir tarihçi olmayan Enver Behnan Şapolyo'da buluyoruz, tesadüf değildir; akademiya-dışı tarihçiler, heterodoks görüşleri oluşturmaya ve yazmaya daha yatkındırlar. Akademiya mı, bir açıdan baktığımızda, tutuculuk görüyoruz ve biliyoruz, naive ressamlar da akademiya-dışından çıkıyorlar; akademiya ise, bir anlamda, tekrarı kural görmektedir. Kuhn, "Structure of Scientific Revolution" çalışmasında, akademiya içinde ve çok zaman dışında başlatılan bir savaşı

W. L. Langer & R. P. Blake, The Rise of The Ottoman Turks and İts Hİstorical Background, American Historical Review, April 1932, Vol. XXXVII, N. 3, P. 470.

M. Ghazarian, Armenien ünter der Arabischen, Mérburg, 1903.

Jana Tamer, Dictionnaire étymologique - Les sources Étonnantes des Noms du Monde Arabe, Paris, 2004, p. 276.

* Şamanlar pagan'dırlar ve Fox da, paganlar'ın ve tabii şamanların, ritüelleri olduğunu ve ancak imanları olmadığını not etmektedir.

Pagans performed rites but professed no creed and doctrine.

Robin Lane Fox, Pagans and Christians, Penguins, 1986-1988. p. 31.

anlatıyordu; "akademiya", egemen pradigma'nın muhafızıdır. Paradigma değişimini bir iç savaş ilanı sayıyor; akademiya'da, "Osman" adının muhafızları çoktur.

Amma, ne olursa olsun, "Atman" adı, yavaş yavaş akademiya'ya da sızmaktadır. Profesör Kafadar'ın çalışmasını bunlardan birisi olarak görebiliriz; Profesör Cemal Kafadar, Osman'ın asıl adının "Atman" ya da "Ataman" olabileceğini ciddiyetle not etmektedir. Kafadar, bazı Arabi kaynaklara ilaveten aşina olduğu Grek kayıtları da göz önüne alarak, some scholars have concluded that the founder of the Ottoman beglik did have a Turkish name at first, perhaps At(a)man, and that it was later changed to Osman, Osmanlı Beyliği'nin kurucusunun asıl adının "Atman" veya "Ataman" olduğunu haber vermektedir.* Bunu, Yunani dahil çeşitli kaynakları ve burada adın yazılışını inceleyen bilim adamlarının görüşü olarak kayıt ediyor ve Kafadar'ın da bu görüşe katıldığını anlayabiliyoruz. Demek, yetkin bilim adamları, kurucunun adının "Ataman" olduğunda ittifak halindedirler. Daha sonra Osman'a tahavvül etmiştir, artık ilm-i tarihte bu var.

Profesör Kafadar, "Atman" ile "Ataman" arasında, Ataman'a meylediyor ki, bana da mantıklı görünüyor. Çünkü "Ataman" versiyonu, Türk isim-bilimi tarafından da desteklenmektedir. Şöyle ki, Cemal Kafadar onomastique bir işaret sunmasa da bu adın, "Ataman", Türkçe'de olduğunu ve hâlâ taşındığını biliyoruz.** Diğer taraftan Moğollar'dan bize geçen isimler arasında, Babailer'in kullandıkları "Otman Baba" var.

---

* Cemal Kafadar, Between Two Words -The Construction of the Ottoman State, University of California Press,1996. p.124.

Profesör Kafadar'ın Osmanlı'nın kuruluş tartışmalarında heteroksiye yakın olduğunu söyleyebilirim. Gerçi, one does not need to revive Gibbons' theory of Osman's conversion from paganism to consider this name change possible and relevant, demeyi de ihmal etmemektedir. Asıl adının Ataman oluşunu doğru görebilmekte, fakat bununla, Ataman'ın paganizmden islama geçişi arasında bir bağ kurmak istememektedir. Kafadar, akademiya'daki muhafızlardan çekinmektedir; tabii aksi halde Harvard'ta veya Boğaziçi'nde olması imkânsızdır, biliyor.

Bu ad, "Ataman", üzerine bölüm sonunda bir ek var.

** Erk Yurtsever'in, Türk klasiklerini derleyerek yaptığı çalışmada, "Ataman" adına rastlıyoruz ve "başbuğ" karşılığı olduğunu öğreniyoruz. Şu sırada "Ataman" soyadlı, "Yalçın Ataman", Ordu Komutanı atandığını biliyoruz.

Ayrıca Profesör Sümer'in, Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları nam pek değerli çalışmasında da "Otman Baba" ismini buluyoruz. Profesör Sümer, "Otman Moğolların kullandıkları adlardan biri olmalıdır" diyor ki, Türk adlarını Moğol adlarından ayırmamız çok zaman imkânsız olmaktadır. Cengiz ki, "Deniz" ve "Dengiz" ile özdeştir ve "imparator" anlamındadır, "Timuçin" ile birlikte Moğol adıdır. Daha çok Moğol adı taşıyoruz.

Erk Yurtsever, Türkçe Adlar Derlemesi, İstanbul, 1997.

Prof. Dr. Faruk Sümer, Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, Cilt II, İstanbul, 1999. s.763.

İlaveten bazı Rus romanlarında, Tatar şefleri bir unvan olarak "ataman" adını taşıyorlar. Bunu ekte göstermiş bulunuyorum.

Güzel, devam ederken küçük bir nota ihtiyaç duyuyorum; şimdi "Atmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu" yazımını, son derece kısa ve eski dilimiz ile "muhtasar" tutuyorum ve burada sadece "21 yaşında Sultan Mehmet" olan bir çocuğu anlamaya yetecek sınırlar içinde kalmak istiyorum.* "Kuruluş", Osmanoloji'de ayrı ve zaman zaman büyüleyici bir koldur. Dışında kalamayız.

Doktor Gibbons ile başlıyor. Herbert Adams Gibbons, İstanbul'a bir görevle geldiğinde, herhalde böyle bir çalışma yapacağını hiç düşünmemişti. 1916 yılında, Oxford Üniversitesi'nden "The Foundation of the Ottoman Empire" teziyle doktorasını aldı. Tarihçi değildi; ama bir tarihçi için gerekli olandan çok daha fazla dil bildiği kesindir. Yazarken "İstanbulin" idi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu tartışmalarını başlatmış oluyordu; öyle ve yalnız, yazdıklarına bakarak Gibbons için belli bir zorlama ile antinomian, var olan yasa-karşıtı, diyebiliriz; akademiye dışından geliyordu ve sonra da dışında kaldığını biliyoruz. Bu nedenle olabilir, çağdaş dilimize bir çevirisinden mahrum haldeyiz.** 1928 yılında Ragıp Hulusi'nin Osmani Türkçe'ye çevirisiyle yetinmek zorundayız.

Gibbons'un da akademiya-dışı olduğunu böylece tespit etmiş oluyoruz;*** çalışmasının ilk bölümünün başlığı, "Osman: A New Race Appears in History" olup, Ragıp Hulusi, bunu "birinci mebhas" ve "Osman: Tarihte Yeni Bir Irk Zuhur Ediyor" olarak çevirmişti. Demek ki Doktor Gibbons, "Osmanlı" milletinin Türk olmadığı ve yeni bir ırk olduğunu ileri sürüyordu. Tabii bu yeni milletin oluşumunda Türkler de var, ancak belirleyici olamadıklarını anlıyoruz.

Doktor Gibbons, Osmanlı'yı "Türk" saymanın ve Avrupa topraklarını işgal ettiklerini düşünmenin büyük bir hata olduğunu ileri sürüyor ve bu hataya Osmanlılar da düştüler, yollu ekliyor. Gibbons'a göre, Balkanlar'daki bütün kavimler, ilaveten, Çerkezler, İraniler, Suriyeli ve Araplar, tabii Türkler de, Osmanlı'nın atalarıdırlar. Çok karışıklar ve bileşenlerden hiçbirisi, bu yeni milleti belirlemiyor; o kadar öyle ki, ancak bugünkü Kanada ve Amerikan milletine benzetebiliriz; Atmanlı'nın kanı da çok ve aynı ölçüde zengindi. Şimdi buradayız.

---

* Yakın zamanda, "Osmanlı'nın Kuruluşu", bir ayrı kitap olmak zorundadır. Yeterli çalışmam var ve mümkünse bunu da en çok küçük bir kitap yapmak istiyorum.

** "Yüzyıl Yayınları" bu çeviriyi yeniden bastı ve Mustafa Elverdi, kısa tanıtım yazısında şunu da not ediyor: "Halil İnalcık, Osman Gazi'nin adını Atman olarak verir. Buna mukabil, bu ismi ve Atman'ı parantez içinde (Osman) olarak vermek dışında bir açıklaması yoktur."

Herbert Adams Gibbons, Osmanlı İmparatorlu'nun Kuruluşu, Ankara, 1998.

*** Bu kadar başarılı çalışmaya rağmen tarihte kalmaması çok dikkat çekiyor; bir kaynakta, biyografi yazarı olarak görüyoruz, according to his biographer Herbert Adams Gibbons, Wanaker's, ve Tuchman da, akedemi-dışı çok önemli bir tarihçi, biyografilerden, tarihin prizması, as a prism of history, biography, olarak söz etmektedir.

William Leach, Land of Desire, N.Y., 1994, p. 211.

B.W. Tuchman, Practicing History, N.Y., 1936-1981. p. 81.

H. Adams Gibbons

OSMANLILARI TÜRK SAYMAK: BÜYÜK HATA

Calling the Osmanlis Turks and regarding them as invaders upon the soil of Europe, is an historical error which has persisted so long that the Osmanlis themselves have fallen into it!

***

OSMANLI KANI: KANADALI VE AMERİKAN KANI KADAR ÇEŞİTLİDİR

The widows of the fallen, and the daughters of Greeks, Serbians and Bulgarian became the instruments of increasing the Ottoman race.

In the hundred years from Murad I to Mohammed II, the Osmanlis became in blood the most cosmopolitan and vigorous race the world had known since the days of the Greeks and Romans.

Greek, Turkish, Serbian, Bulgarian, Albanian, Armenian, Wallachian, Hungarian, German, Italian, Russian, Tartar, Mongol, Circassin, Georgian, Persian, Syrian and Arabian –this was the ancestry of the Osmanlis who, under Soleiman the Magnificent, made the whole world tremble.

In richness of blood the only paralell to the Osmanlis in modern times is the present population of the United States and Canada.

H. A. Gibbons, The Foundation of The Ottoman Empire, Oxford University Press, 1916, pp.80-117.

Bu da bir teori, tabii, bir sonucu var; Konstantinopl'da ve Balkanlar'da Atmanlı, işgalci ya da fatih olmaktan çok uzaktır, çünkü kendi topraklarındadır; öyleyse kendi topraklarını işgal etmesini düşünemeyiz. Öyleyse Papa'nın, İstanbul Fatihi Mehmet'e, Hıristiyanlığı kabul etmesi halinde "sezar" unvanını önermesinde şaşılacak bir yan olmaması gerekir, doğru kabul edebiliriz. Kaldı ki, Romalı da Atmanlı kadar karışık köklerden geliyordu ve kökünü yitirmişti dahi diyebiliriz.

Peki, doğruysa neden gerçekleşmedi; böyle bir önerinin önünde, eğer ortada üç kitabi dinden bir din çıkarma projesi varsa, bunu mani görmemiz isabetlidir. Güzel, ancak, böyle bir projenin varlığından söz edilebilir mi; ben, çok büyük bir yanlışlıkla Bedreddin adına yazılan kıyamda bu projeyi gördüğümü saklamıyorum.* İkinci Mehmet'i ise, hep büyük amcası Prens Musa'nın hayallerini gerçekleştirmek isteyen bir çocuk olarak düşünüyorum.

Buradan, Leon Dominian'a geçmenin zamanıdır; doğru, tarih yazımının kenar bahçesinde dolaştığımı kabul ediyorum. Dominian, Avrupa'da dillerin ve milliyetlerin sınırları üzerine yazmıştı; dar anlamda tarihçi dahi kabul edemeyiz. Önemli kitabını "The American Geography Society" yayınlamıştı, 1917 yılındadır.** L. Dominian'ın, Türk Devleti'nin kuruluşu ile ilgili olarak, bunun esasında bir "transplantasyon" olduğunu söylemesi çok dikkat çekicidir ve ayrıca burada kalmıyordu. Osmanlı'nın kuruluşunu yerel değil, dış faktörlere bağlıyor; the very foundation of the Turkish state can in this manner be attributed to outward causes rather than to local development, demektedir ki, not etmek zorunluluğunu duyuyorum.

Dominian'ın, Doktor Gibbons'u okuduğuna dair bir işarete sahip değiliz; ancak, "the Turkish nationality is equally meaningless" demekle Gibbons'a pek yakın düşmektedir. "Türk milliyeti" sözünü bile anlamsız telakki ediyor. Düşüncesinin özü ve özeti şu önemli paragrafta yazılıdır, aktarmak zorundayım. Osmanlı Devleti için, "it was essentially a process of transplantation" dedikten sonra şöyle devam etmektedir: "The consolidation and rise to power of the Ottoman Empire between the thirteenth and sixteenth centuries were largely due to foreign conditions, for during that interval Europe was busily engaged in extirpating feudalism and the objectionable phases of medieval clerical influences from its soil." Güzel, L. Dominian, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu pekiştirdiği ve yükseldiği dönemde, Avrupa'nın iç sınıfi ve dini çatışmalarla çok yorgun olduğunu tespit ile bunu yazıya döküyor. Dış faktörü ön plana çıkarması bu nedenle olmalıdır; sanki böbrek nakli, transplantasyon misli, bir devletin bir yerden alınıp diğer bir yere dikildiğini tasarlayabiliyor. Önemli bir tasarım olduğundan kuşku duymuyorum.

---

* Bedreddin için ek'te var.

** L.Dominian, The Frontiers of Languages and Nationality in Europe, New York, 1917, p. 279.

Yalnız Dominian'ın, Avrupa'yı bu dönemde yorgun ve hatta parçalı ve bu nedenle de salt bir "boşluk" olarak düşünmesi, bu sözcük, "boşluk", bana ait, istenirse bir tür "no man's land" de sayabiliriz; tasarımından çok daha doğrudur ve ileri sürdüğü nedenler ise, zıt ölçüde, bildiğinden çok yanlıştır. Osmanlı'nın bir devlet olduğu, kuvvetlendiği ve yükseldiği zamanda; Avrupa bütün kapıları sonuna kadar açık ve en küçük mukavemet kabiliyeti olmayan bir iklim idi, bir "boşluk" diyorum.

Haçlı Seferleri ile mukayese edebiliriz; "Haçlılar" geldiler, sanki "sürü" oldular, ama Bizans İmparatorluğu'nu zapt ile Anadolu Selçuklu Devleti'ni perişan ettiler ve kendilerinin olmayan topraklarda birkaç Latin Devleti kurabildiler. Buna mukabil on dördüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Köprülüzade Fuad'ın dört yüz çadırlık bir obadan çıktığını iddia ettiği ve ben ekliyorum; Moğollar'ın önünde kaçan ve kaçacak yer arayan Osmanlılar'ın, her hücumunda, eninde-sonunda, teslim oldular. Demek ki, iki Avrupa çıkarabiliyoruz ve iki Avrupa birbirine benzememektedir; klasik Haçlı döneminden sonra Avrupa perişan görünüyor; tarih budur.

Belki de "Yeni" bir tarih yazımına giriyoruz.

Belki de bir boşluğa düşüyoruz.

Şimdi de Sir Edwin Pears'e geliyoruz; "The Destruction of The Greek Empire and Story of the Capture of Constinople by the Turks" kitabı 1903 tarihlidir. Buradan bir paragrafı aktarmak durumundayım. Neden mi, çünkü kendi hakkımızdaki düşüncemizin tam tersini dillendiriyor ve burada da, her zaman olduğu üzere, görüşlerini, diğer tarihçilerin yararlanabilmelerini sağlayabilmek için, yazdığı dilde veriyorum: "The failure of the men of the West was largely due to the fact they despised the common enemy. They were under the curius delusion that the Turk was not a fighting man, that, though he had been successful in beating Greeks, Serbs and Bulgarians, he was no warrior, and that he had thus far succeded because he had never encountered European soldiers."* Sir Edwin, Sultan Abdulhamit'in hayatı üzerine dahi yazmıştı; "Türkler, şimdiye kadar başarılı oldular, çünkü Avrupalı askerler ile hiç karşılaşmadılar" diyordu ki, sadece bunun telaffuz edilmesini daha önemli bulmak durumundayız. Tarihimizde hep Avrupalı savaşçıları perişan ettiğimizi yazıyorduk ve Sir Edwin bunun tam tersini iddia etmektedir. İhmal etmemek gereğini düşünüyorum. Sir Edwin'e göre biz, Avrupalı asker ve muhariplerle hiç karşılaşmamışız, iddiası budur. Peki, doğru mu, belki doğru, ancak iddia tamamen doğru olmasa dahi önemlidir. Göz ardı etmemek durumundayım.

Sir Edwin, the Turk was not a fighting man, Türkler savaşçı değildiler demektedir; Türkler'in o zamanki başarılarını, Avrupalılar'ın onları pek küçüm-

* Edwin Pears, The Destruction of the Greek Empire and the Story of Constantinople by the Turks, 1903-1968, N.Y., p. 176.

semeleri ile açıklıyor; bu hali "delusion" olarak niteliyor ki, bir tür delilik, gaflet ve büyük yanılgı şeklinde anlayabiliriz. Türkleri çok hafife almışlar; Edwin Pears, bu sözcüğü, "boşluk", kullanmıyor ama, Türkler ilerlerken karşılarına savaşçı asker çıkarmamışlardır, ifadesi aynı anlama gelmektedir. Türkler'in bir boşluğa kaydıklarını anlıyoruz; ele almak zorundayız.

Çıkarmadılar mı, çıkaracak askerleri mi yoktu; Niğbolu'da "Avrupalı şövalyelerin kreması kırıldı" değerlendirmesi yaygındır; Türkler, savaş ilk önceleri aleyhte gelişmesine rağmen son anda büyük bir zafer kazandılar ve bütün savaşçı asilleri ortadan kaldırdılar. Biz de, "şövalyelerin kreması" kısmı hariç,* bu tarihi ve zaferi hep biliyoruz.

Tabii, bilmek başka, anlamak başkadır ve bunu nasıl anlayacağız; Niğbolu, Avrupa açısından son Haçlı Seferleri'nden birisi olmuştu ve demek ki, sadece asiller ve şövalyeler savaştılar, bu açıdan baktığımızda, belki de bir "şövalyeler savaşı"** diyebiliriz ve böyle bir sonuca varıyoruz. Bu sonuca varıyorsak; Sir Edwin'in gerekçesini bir kenara atsak da, Avrupa'ya ilerlediğimiz ve yerleştiğimiz tarihte karşımızda Avrupalı asker eksikliğini dikkate almak zorundayız. Buradan devam ediyorum.

Veba

Böyle bir uyumu bulmak herhalde zor olmalıdır; 1348 ile 1431 yılları arasında, dokuz önemli veba salgını oldu, kayda geçenler bunlardır. Bu tarih dönemi, Osmanlı'nın en hızlı fetih dönemine denk geliyordu; bunun anlamı, şehirler fethedilmeden önce veba tarafından kırılmış oluyordu. Bir mukavemet olmaması normaldir.

Veba'ya, "Kara Ölüm", Black Death, veya "scourge", Allah'ın "Kırbacı" ya da "Cezası" dendiğini de biliyoruz;*** demek Veba, Osmanlı yayılmasında bir

---

* Prof. France Cardini, "la fleur de la chevalerie" diyor, 0n dit qu'a Nicopolis, en 1396, la fleur de la chevalerie européenne a été ainsi exterminée ou faite prisoniere par les Turcs, şeklinde not etmektedir.

L'Homme Médieval, ed., J.Le Goff, Seuil, 1989, p. 112.

** Bizde Sakarya Savaşı'nı, "yedek subay savaşı" tabir etmek pek yaygındır.

*** Nasıl yayıldığını bilemediler ve "ölüm" dediler; "kara", "atra" sözcüğünün dar ya da yanlış çevirisinden kaynaklanmaktadır, öyle düşünülüyor.

The most likely explanation seems to be that it originally stemmed from an over-literal translation into the Scandanivien or the English of Latin pestis atra or atra mors. Even in the fourteenth century the word "atra" could connote "dreadful" or "terrible" as well as "black".

Ph. Ziegler, The Black Death, Penguin, 1969-1971, p. 18.

müttefiktir.* İşaret etmek istediğim işte budur.

Çok tuhaf, Gibbons'un ayrıntılı çalışmasında veba üzerine olan kısım nerede ise bu kadar; ben alıp büyütmüş oluyorum. Bilimsel araştırma ve üretimi de böyle anlıyorum; "bilim", eninde-sonunda, mevcut verilerin bir kısmını küçülterek diğerlerini büyütme işidir. Araştırmacı, bir tür sahne ışıkçısı rolündedir; aydınlattığı ve dolayısıyla kararttığı yerleri değiştirmektedir.

Tabii yeni veriler de kullanabiliyor. Güzel; ancak "yeni" veri de, en azından bizim alanımızda, bir tür ışık oyunudur. Hep oynuyoruz.

Orhan Bey'in fetihlerinde, Venedik ve Ceneviz Savaşı, Cantacuzenos ile Palaelogos arasındaki ihtilaf ve hepsinden önemlisi Veba Salgını, Orhan'ın yardımcıları oldular. Kırım Limanlarında başladı, 1347 yılında Konstantinople'a sıçradı ve buradan bütün Avrupa'ya yayıldı. İstanbul ve Trakya'dan itibaren bütün Avrupa'yı kırdı. Avrupa için "Allah'ın Kırbacı" ve Türkler açısından da "lütfu" olmuştu. Bu özet Gibbons'un çalışmasında var.

İki Veba yaşadık, 542 de Etiyopya'dan geldi ve Anatolia ile Kontantinopl'e girerek Balkanları kırdı.** İşte İslam'ın ilerlemesi bu vebadadır. İkincisi, 1348 de patladı, Kırım'dan geldiğini kesinlikle biliyoruz; önceki seyahati tartışmalıdır ve işte Atmanlı'ların ilerlemesi bu tarihtedir.

Ne çok paradokslu bir dünya, on yedinci yüzyıl, Atmanlı İmparatorlu'nun sonu olmasa bile sonunun başlangıcıdır. İkinci Viyana Felaketi ile Karlofça'daki utançlı antlaşmayı bu tarihte yaşadık. Ama Yahudiler açısından parlak bir dönemdi; Menasah Ben Israel'in "Espérance d'Israel", İspanyolca Miqweh Israel, Amsterdam'da 1650 ve İzmir'de 1659 tarihinde, her iki yerde de İspanyolca, bu yüzyılda yayımlandı. "İsrael'in Ümidi" anlamındadır; İspanya dize getirilmiş ve Katolisizm mağlup olmuştu. Artık istedikleri yerde yaşayabiliyorlardı; Amsterdam'ı seçtiler, İzmirliler'e rakip oldular ve İzmir'de Şabtay Sevi'nin çıkışı da işte tam bu zamandadır. Çıkışında, kabul görmüş edebiyatın aksine, acıdan çok bir ümit var. Çok hoş, 1920 tarihinde ümitlerde bir ortaklaşma görüyorum; hile ve aldatma da buluyorum. İki modern kuruluş iç içeydi; hem el ele,*** hem de rakiptiler; bu hal hileye gebedir.

---

* Kanuni Süleyman'ı da Martin Luther'in, imkân hazırlayıcısı anlamında müttefiki, saymamız isabetlidir. Türkler, Belgrad'ı, Budapeşte'yi aldılar ve Papa önleyemiyordu; "felaketten sorumludur", otoritesi zayıflamıştır ve dinsel isyan için ortam hazır durumdadır, bunu söylemek istiyorum.

** Bir ek var, "Bizans'ta Veba 542" başlığını taşıyor.

*** Osmanlı toprağı Filistin'de kurdukları çiftliğe de "ümit" adını verdiler, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında idi. 1920 yılında, Manda'ya ulaşınca hep söyledikleri marşın adı da İbrani "Tikve", Türkçe "Ümit" oldu. Bu tarihi ikinci İsrael Devleti'nin kuruluşu saydılar, "ümit" bir bayram marşıdır. 23 Nisan 1923 tarihine çok yakındı; bu yakın tarihte doğan kız-oğlan çocuklara "Ümit" adını verdiler. Türkiye'den söz ediyorum.

H. A. Gibbons

VEBA VE OSMANLI FETİHLERİ

The five years between 1348 and 1353 gave rise to three events which were fatal to the Byzantine Empire. They made possible the permanent foothold of the Osmanlis in Europe.

•••

Orkhan, at this culminating stage of his career, when he was ready to lead his people into the promised land, was aided by the "black death", the war between the Venice and Geneo, and the conflict between John Cantacuzenos and John Palaeologos.

The "Black Death" was first heard of in the Exunine ports. It reached Constantinople in 1347, and spread to Europe the following year.

•••

Between 1348 and 1431, nine great plagues are recorded. These dates coincide with the most agressive period of Ottoman conquest.

As the city population was very largely Greek and Christian, we cannot overestimate the importance of these epidemics. They were avaluable auxiliary in enabling the Osmanlis to advance and assimilate without formidable opposition.

H.Adams Gibbons, Foundations of the Ottoman Empire, Oxford University Press, 1916, pp. 95-96.

Veba ile ilgimin kaynağında, eskiden "Osmanist Kuruluş" olarak not ettiğim Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya çıkışını analiz etmek vardı; meslekten iktisatçı idim ve burada bayağı iktisatın "push-pull" ikileminden yararlanmak istiyordum ki, çok tabiidir. Moğol hücumu itiyordu, "push", bir de çekiş, "pull", olmalıydı; önde bir "boşluk" postüle ediyordum. Şüphesiz, sadece veba değil, başka süreçler de var; ancak veba'nın tüm ahlak ve inançları kazıdığını görmemin bana Kuruluş'tan çok daha büyük kapılar açtığını not etmek durumundayım. Tabii ihmal edilmiş kaynaklara düşkündüm ki, bunun verimine de işaret etmem gerekiyor; böylece yöntem açıklamalarımı tamamlamış oluyorum.

Çok kısa tutmak istiyorum; tabii önceki çalışmalarıma bakıyorum, birinde* şu paragraf var: "Bu büyük Veba Salgını'nı her incelememde, iktisat, sosyoloji ve tarih tarafından neden bu kadar ihmal edildiğini anlamakta güçlük çekiyorum; her ülke literatürü ve disiplininde, bu ihmali buluyoruz. Bu anlaşılması zor yaygın ihmalle karşılaştıkça, ben de, belki de, bilimi, zaman zaman çubuğu tersine bükme olarak kabul ettiğim için, her analizime sokma dürtüsünü yenemiyordum, bu çalışmamda da, ilerde değinmek durumundayım. Burada yalnızca Profesör Thompson'un bu öncü işaretine saygı gereği, çözümlemesinin bazı çizgilerini aktarmak istiyorum."** Profesör Thompson, Büyük Ölüm'ün insanlık üzerindeki büyük tahribatına, modern zamanlarda dikkat çeken ilk bilim adamı olmaktadır. Ne demek; Veba, özetle, ölümü demokratize etmiş ve Ortaçağ'ın temel insanlık tarifi olan sadakat'i, insanoğlundan kazımıştı. Kapitalizm'de insanın temel çizgisi sadakatsiz olmasıdır; demek Veba, feodalite ile kapitalizm arasındaki büyük uçurumdur.

Aynı yerde devamı şöyledir: "Veba, çok büyük bir mobilite yaratmıştı; bazı yerlerde nüfusun yarısı veya en az üçte biri kırılmıştı; Avrupa'nın 1347 yılındaki nüfusunu, ancak 150 yıl sonra yakalayabildiği konusunda görüş birliği var. Bu felaketten kaçabilenler, hareket ediyorlardı ve buna ek olarak umulmadık bir sosyal hareketlilik doğmuştu. Profesör Thompson'un zamanından bu yana bu büyük salgın hakkında bilgilerimiz çok arttı; 'ölümü demokratize etmek' yollu bir kavram icat edebilirsek, bunu vebanın gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz; asilleri, zenginleri, din adamlarını ve piskoposları hiç kayırmadı. Bu sonuncu kategorinin bir kısmı korunuyordu, yalnız yıllardır kendilerini, Tanrı'nın seçkin hizmetkârları olarak tanıtmışlardı ve salgını, işlenmiş günahlara karşı Tanrı'nın ilahi bir cezası olarak gösterenler çoğunluktaydı; hastaların yardımına koştuklarında Tanrı'nın bunları koruyacağı ve dolayısıyla vebanın bulaşmayacağını gös-

* Yalçın Küçük, Tekeliyet I, İstanbul, 2003, s. 127.

Ayrıntılı "Veba" yazımı, aynı kitabın, "Ölüsever ve İğreti" bölümde olup, s. 223 ile başlıyor.

** Wesfall Thompson, The Aftermath of the Black Death and the Aftermath of the Great War, American Journal of Sociology, 1921.

termeleri gerekiyordu; dine güven böyle sağlanabilirdi, böyle yaptılar ve hepsi öldüler. Ölümde demokratizasyon derken, bunu kast ediyorum." Diğer kanıtlarına da işaret etmek zorundayım; Atmanlı ilerlerken bütün dinler büyük bir kriz yaşıyordu. Öyle ki, büyük bir yanlışlıkla Şeyh Bedrettin adına yazılan kıyam, üç kitabi dinin büyük buhranı üzerine oturuyordu; buradayız.

Profesör Thompson'u da bir antinomian sayabiliriz; unutulabilirdi, unutturmayan B. Tuchman oldu. Tuchman, yirminci yüzyıl başında, İstanbul'da Amerikan Büyükelçiliği görevinde bulunan Morgenthau'nun torunu idi, Yahudi'dir. Ve Tuchman da akademi dışındandır, yirminci yüzyılı Yahudiler açısından pek acı sayıyordu ve bir önceleyen arıyordu; on dördüncü yüzyılı buldu.* Tabii, aynı yüzyıl için Sismondi'nin, ne fut point heureux pour l'humanité, demesi de bu buluşunda Tuchman'ı özendirmişti. Yahudilik için gerçekten felaket dolu bir yüzyıl olduğu mutlaktır; çünkü yaşadıkları her felaketi Yahudiler'e yükleyen Hristiyanlar; Veba'nın da bir Yahudi marifeti olduğunda hiç şüphe duymadılar ve Yahudileri evlerinden çıkararak toplu halde yaktılar.

Edebiyat-severdik, eskilerden Dostoyevskiy ile Kafka, çağdaşlardan Sartre ve Camus hep başucumuzdaydı; "Veba" ile tanışmamız, Camus'nün, "La Peste" romanı ile oldu, oldukça erkendir, demek istiyorum. 1947 yılında yazmıştı. Orwell'in "1984" romanı ise, 1948 yılını hedef alıyor ve Soğuk Savaş'ı karikatürize ediyordu. Orwell bunu, "1984", Batı dünyasında boğulma, robotlaşma ve paralize olma halini göstermek için yazmıştı; yıldırılmış ve yılmış insanlar çağıdır.

Camus ise Veba'da, Veba'yı şöyle anlatıyordu: "Başka bir deyişle artık seçecekleri bir şey kalmamıştı. Veba, bütün değer hükümlerini ortadan kaldırmıştı. Bu da bilhassa insanların giydikleri elbiselerin kalitesinden veya satın aldıkları yiyeceklerle hiç ilgilenmeyişlerinden belli oluyordu. Her şeyi olduğu gibi ve bütünüyle kabul ediyorlardı." Camus, Veba'nın büyük bir kazıyıcı olduğunu görüyordu, insanlık Nazi kamplarından yeni çıkmış ve Soğuk Savaş'a girmek üzereydi; Camus, Soğuk Savaş'ın başında Amerikan insanını Veba-zedeler olarak görüyor ve yazıyordu. Boğulduklarını tasarlıyor ve biz Camus'nün Veba'sını okudukça boğuluyorduk. Veba'nın bir kavram haline getirilmesinde Camus'nün katkısı büyüktür ve not ediyorum.

Veba mı, kurbanları değil, geriye kalanlar, kurtulanlar, sanki Nazi kamplarına gönderilen Yahudiler'di; hiçbir itirazları kalmamıştır ve "kabul" onların kimliğidir. Buna "mütevekkil" de diyebiliyoruz; öyleyse, Osmanlı akıncıları sonsuz şanslıdırlar.

Şimdi daha iyi anlıyoruz; ilave edebiliyorum, Veba'dan geriye kalan insan, önceki bütün niteliklerinden soyunuyordu ve arkada sadece vücuda bürünmüş bir hedonizm kalıyordu. Öyle boğucu, öyle kazıyıcı bir cehennem ki, kurtulabi-

* B. Tuchman, A Distant Mirror - Calamitous Forteenth Century, London, 1978-1995.

lenler hedonizme sığınıyorlardı. O kadar öyle ki, "hedonizm", veba kırımından arta kalan insanın temel çizgilerinden birisi oluyordu. O halde "veba", feodal insan ile kapitalist insan arasında, kalın, derin, kaba, kazıyıcı ve ürkütücü bir hendek olmaktadır. Demek ki, hazlarının tutsağı olmuş insanı görmede, ekonomi dışı faktörler de bulabiliyoruz. Yalnız, son çözümlemede, hedonist insanı kalıcı yapan, amerikanizm ve konsumerizm olmuştur, buradan dönemeyiz.

İki nokta var, bunları, "Veba ve İnsanlar" monografisini yazan McNeill'den özetleyerek aktarabilirim. Veba bir felaket ve gazaptır; hastalık başlarken pek sağlıklı olan bir insan, yirmi dört saat içinde, perişan eden ve insanı alçaltan koşullarda ölüvermektedir. İnsanı, ölürken hızla deforme eden ve aynı hızla alçaltan bu ani ölümün bir de kütleselleşmesini düşünebiliriz; ilk darbesinde nüfusun dörtte birini alıp götürmüştü. Çaresizlik, insan olmuş insan için en büyük alçaltıcıdır; çaresizlik karşısında insanın hızla küçüldüğünü müşahede edebiliyoruz. İkincisi, bu gazap dolu dönemin tekil kalmadığını ve belli aralıklarla tekrar ettiğini biliyoruz; 1360 ve 1370 yıllarında yeni dalgalar halinde gelmişti; insanı müthiş değiştireceğini ne kadar tekrarlarsak tekrarlayalım, yine de abarttığımızı söyleyemiyoruz.

İnsan değişecek, ama nasıl; başka bir deyişle, bu tahammül edilmez darbelere nasıl tepki verecekler, daha doğrusu verdiler; soru budur. McNeill bu soruya şu cevabı veriyor: "Hedonism and revival of one or another form of fatalistic pagan philosophy were possible reactions, though confined to a few."* Hedonizm ve bir tür fatalistik pagan felsefe muhtemel transformasyondur; McNeill, transformasyonun sınırlı kalacağını da eklemektedir. Bu eki tartışmaya açık sayıyorum.

İlkel insanı hedonist olarak tarif etmesek, nasıl tarif edebiliriz ve bu bir. İkincisi, büyük acı ve korku, kazıyıcıdır, insanı ilkelleştirirler. İlkelleşmek ise, insanların paganizme, komünizme ve cinsel özgürlüğe de dönüşü demektir. Böyle düşünmekle sadece Osmanlı'nın yükselişinin ve talihinin kökenlerine yaklaşmış olmuyoruz; aynı zamanda, tarihimizi açıklamakta yeni dayanaklar bulabiliyoruz. Şöyle ki, Bayezid'in Timur'a yenilmesinin arkasından ve büyük acılarla dolu Fetret Devri'nin sonuna doğru, Bedrettin adına yazılan —bir türlü tamir edemediğim bir yanlışlıktır— kıyamın, komünizan, cinsel özgürlükçü programlara ilaveten, nerede ise üç kitabi dinin temellerinden bir din yapmak istemesini de bu yolla analiz edebiliriz. ** Geçerken ve tekraren not ediyorum.

---

* William McNeill, Plagues and People, Penguin Books, 1994, p.172

** Nazım Hikmet'in hapishanede çok muhafazakâr bir kaynağı okuyarak yazdığı "Destanı" bu şekilde anlamayı öneriyorum. Kıyam'ın komünizan yanını pek abartmış ve nev-i şahsına münhasır bir yükseliş saymıştır ve böyle yapınca da, adet olduğu üzere, bir "erken gelmiş Marx" peşine düşmüştük. Doğrusu, hem İbn Haldun ve hem de Bedrettin'in, Marx ile uzak-yakın bir bağının olmadığını tekrarlamaktan henüz yorulmadım.

Albert Camus

VEBA: TESLİM OLMUŞ İNSANLAR İMALATHANESİ

Sonunda insan kişiliğini daha dayanıklı yapabilecek, çelikleştirebilecek olan genel kendini kapıp koyveriş, tersine, insanları değersiz hale getirmeye başladı. Sözgelişi, hemşerilerimizin bazıları, kendilerini, güneşin ve yağmurun emrine veren başka bir köleliğe boyun eğmiş oluyorlardı.

•••

Umutsuzluk, onları paniğe kapılmaktan alıkoyuyordu, kahır yüzünden lütfa uğruyorlardı.

•••

Böylece hafta boyu vebanın tutsakları ellerinden geldiği kadar çabaladılar.

•••

Aşkları bile, onlara göre, soyut bir nitelik kazanmıştı. Vebaya kendilerini o derece kapıp koyvermişlerdi ki, bazen veba uykusuna yatmaktan başka bir umut beslemez oluyorlar ve kendi kendilerini, hadi, şişler çıksın da bitsin artık bu iş, diye düşünürken yakalayıveriyorlardı.

•••

Artık umut onları etkilemiyordu. Veba devrini tamamlamış olmasına karşın, onlar yine veba kurallarına göre davranıyorlardı.

A.Camus, Veba, çev. N. Önol, İstanbul, 1985, ss. 78-260.

McNeill'in bundan sonraki işareti daha önemlidir;* asıl reaksiyon ise mistisizmin yükselişidir ve bu ise, insanların Tanrı ile buluşabilmeleri, buluşma ayinleri yapmaları, anlamındadır. Başka bir söyleyişle, veba felaketi ile insanlar gnostik oluyorlardı; kitabi dinler agnostiktir; demek ki, "yüksek" dinlerden uzaklaştılar.

Tekrar hedonizme dönebiliriz; daha önce de Veba'yı Boccacio ile beraber ele almıştım.** 1349-1351 yılları arasında yazıldığı kabul edilen Decameron, "tüccar" sınıfın bir epopesi sayılıyor; edebiyatta tüccar ilk defa bir başrol oyuncusu olarak ortaya çıkmaktadır ve doğrudur. Yalnız bu var, buna ilaveten, Decameron'da bir de kadının aşk ve cinsellik arayışı çok öndedir. Boccacio, "emancipée" kadınının ilk yazarıdır ve asıl önemli olan da budur.

Decameron'daki hikayeler hep Veba'nın kenarında, bir kaçış peşinde yedi genç kadınla üç erkeğin haz arayışlarını dile getiriyordu. O kadar öyle ki, Fransız Ansiklopedisi Universalis, Décaméron'un, tüccarın yaşamından çok ve özellikle, gerçek hayatı olmayan, her türlü inisiyatif, hürriyet, ve haklardan yoksun, kişisel başarının sevincini duyamayan, aşkı yaşayamayan kadınları ön plana çıkardığını ileri sürüyor. Kadınlar, babalarının, annelerinin, kardeşlerinin iradelerine tabi, evlerde odalarında bir tür hapis hayatı yaşayan yaratıklardılar. Veba ile Boccacio, arayışı olan ve serüveni arayan kadını çıkarmış oluyor; buna, Avignon papalığı dönemindeki din adamlarının yaşadığı sefih hayatı da ekleyebiliyoruz. Din çürürken, kadın hürriyetine yaklaşıyor; Boccacio, Veba ile bunu görüyor ve ben de Boccacio'ya bu pencereden bakıyorum.

İtalyanca yazmıştı, "Boccacio" çağrılıyordu, Fransızlar "Boccace" diyorlar, bir tüccarın çocuğu idi. Decameron'un yazımına Napoli'de başlamıştı; Napoli mi, Fransız Ansiklopedisi'nin "Boccace" girişinden öğrendiğimize göre, Büyük Veba ile Napoli nüfusunun üçte ikisi kaybolmuştu; şehir, Veba öncesi nüfusunu ancak on dokuzuncu yüzyılda bulabilmişti.*** Yıkım budur. Veba patladığı zaman Floransa'daydı, yıkımı ve vebayı biliyor; Veba'nın imal ettiği yeni insanı, nerede ise en başında görebiliyor. Müthiş bir görüşü var ve bu nedenle "sanatçı" olabiliyor ve öyle görüyoruz.

* Far more popular and respectable was an upsurge of mysticism aimed at achieving encounter with God in explicable, un predictable intense and purely personel ways.

ibid., p. 172.

** Yalçın Küçük, Tekeliyet I, İstanbul, 2003. s. 227.

"Çok doğrudur, Decameron'daki bu çok neşeli, cinsellik taşan öyküleri, Boccacio'nun üzerine oturttuğu tarih ve yazıldığı tarihe göre pek güncel ortamdan soyutlandığı takdirde anlamak imkânsızdır. Çünkü o zaman toplumda bir deprem yaşanmıştı ve davranış normlarının hepsini değiştirmişti, bunu kavrayabilmek için, öyküleri yeni realite ile okumak zorunlu oluyordu."

*** Encyclopedia Universalis, Vol. 3, p. 376.

Boccace

DECAMERON'DA BÜYÜK VEBA:1348

On était déja parvenu en l'année 1348 de la féconde incarnation du fils de Dieu, quand la cité Florence, noble entre les fameuse de l'Italie, fut en proie a l'épidemie mortelle. Que la peste fut l'oeuvre de influences astrales ou le résultat de nos iniquites, et que Dieu, dans sa juste colere,l'eut précipitée sur les hommes en punition des nos crimes, toujours est-il qu'elle s'était déclarée, quelques années avant, dans les pays d'orient, ou elle avait entrainée la perte d'une quantité innombrable de vies humaines.Puis, sans arret, gagnant de proche en proche, elle s'était pour nos malheurs propagée vers l'Occident.

•••

Tam Tanrı'nın Oğlu'nun enkarnasyonu itibariyle, 1348 yılına geldi, yetişti ve işte o zaman, bu korkunç salgın, İtalya'nın ünlü şehirlerinin en asili olan Floransa'yı kurban aldı, kırıp geçirdi. Peki, yetişti de, Veba, göksel yıldızların marifeti mi, yoksa günahlarımızın sonucu mu, hangisi ve günahlarımız ise, Tanrı'nın kızgınlığı yerindedir ve Veba, Allah'ın, biz insanlara uygun bulduğu cezadır. Önce, Şark'ta patlamıştı, orada yüksek miktarda, sayısız insanın canını aldı ve yavaş yavaş, ama durmaksızın, hep çoğalarak, bahtımızı karartmak üzere Garb'a geldi.

•••

On eut beau recourir, et mille fois plutot qu'une, aux suppliques

et prieres qui sont d'usage dans les processions, et a celles d'un autre genre, dont les dévots s'acquittent envers Dieu. Des les jours printaniers de l'annéo que j'ai dite, l'horrible fléau commença, de façon surprenante, a manifaster ses ravages douloureux.

•••

Bir kez değil, bin defa, boşuna, Tanrı'ya yalvardılar, dua ettiler, ayinlerde yaptıkları hep bu oldu. Daha dindarlar, sofular, kendi usulleriyle, Tanrı önünde kefaretlerini ödemeye kalktılar, hiçbirisi sonuç vermedi, işe yaramadı. Ve dediğim yılın baharında korkunç felaket, şaşırtıcı bir şekilde başladı, yürekleri dağlayan yıkım ortaya çıktı.

•••

Commes les voisins, parents et amis abandonnaient les malades, comme les domestiques se faisaient rares, une pratiques s'établit, inconnue jusqu'alors. Quelle que fut son élégance, sa beauté et son rang, une dame était-elle atteinte, peu importait la sorte d'homme qu'elle avait son service, et qu'il fut vieux ou jeune. Pour peu que les exigences de la maladie se fissent sentir, elle lui dévoilait n'import quelle partie de son corps, comme si une femme se fut trouvée devant elle.

•••

Komşular, ana babaları, dostları hastaları terk ettiler, ölümler başlamıştı ve hızla artıyordu, hizmetçi kıtlığı başlamıştı ve bu nedenle o zamana kadar hiç bilinmeyen bir usul ortaya çıktı. Hangi tabakadan gelirse gelsin, ne kadar güzel ve zarif olursa olsun, eğer bir hanım hastalığa yakalanmışsa, hizmetine bakan adamın türü hiç önemli değildi, genç ya da yaşlı, fark etmiyordu. Diğer yandan hastalık ne gerektiriyor, bu daha bilinmeden, hasta hanım, bu adamın önünde vücudunun herhangi bir tarafını açmakta hiç bir beis görmüyordu ve sanki hizmetçi bir kadındı.

•••

Il se peut qu'un tel laisser-aller fut ensuite, chez celles qui guérirent, l'origine de moeurs plus dissolues.

•••

Bir de şu görülebiliyor, iyileşenlerde bu kendini-koyuverme devam ediyor, ahlakın kökünden bozuluşu ile karşılaşıyoruz.

•••

Quant aux abandons, ils entrainerent la mort de beaucoup de gens qu'une main secourable eut tires d'affaire. Faute, pour les malades, de recevoir les soins appropriés, et l'épidemie ne cessant de croitre, le nombre de citadins qui mouraient nuit et jour était si élevé qu'on restait stupide a l'entendre dire et, a plus forte raison, a en être temoin. Enfin, sous l'effet de la necessité, de coutumes contraires a celles qui avaient d'abord cours dans la ville s'etablirent chez ceux qui demeuraient vivants.

•••

Yüzüstü terk edilenlere gelince, bunlar, hayırsever bir elin bu beladan çekip çıkarabileceğinden çok daha fazla insanı alıp ölüme götürüyordu. O halde, hastalar için, uygun tedavi imkânı olmayınca ve salgının kükremesini durdurmak imkânsız olduğundan, zarureten, gece gündüz demeden ölen yurttaşların sayısı öyle artıyordu ki, halkın konuştuklarını dinleyenlerin ve tabiatıyla, bu sahnelere şahit olanların akıllarını yitirmelerine şaşamıyoruz. Nihayet, olayların zorlamasıyla, geriye kalan insanlarda, yaşamayı sürdürebilenlerde, daha önce tedavülde olan adetlere tümden zıt yeni adetler çıkıyordu. Yerleşiyorlar.

•••

Avec la foule des cadacres donc j'ai parlé et dont les transports, chaque jour et presque a chaque heure, convergaient dans toute les églises, les cimetieres devenaient insuffisants pour toutes les sépultures, surtout si, d'apres l'ancien usage, on eut voulu concéder a chacun une place qui lui fut propre. Comme toute les tombs étaient pleines, on creusait donc, dans les cimetieres attenant aux églises, des fosses très profondes ou par centaines se cassaient les nouveaux arrivés. De même que dans les flancs d'un navire on tasse par couches les marchandises, on recouvrait ces cadavres d'une pelletée de terre, tant qu'on parvenait en haut de la fosse.

•••

Ceset yığınlarından söz etmiştim, bir yerde toplanıyorlardı, her gün ve hemen hemen her saat, cesetler nerede ise bütün kiliseleri doldurdular, kiliselere bitişik mezarlıklarda artık mezar ve mezar yeri bulunamıyordu. Tabii eski usule göre herkes, kendine uygun, ayrı mezar peşindeydi; sağ kalanlar ölüleri için mezar istiyordu. Bütün mezarlar dolmuştu, bu nedenle, kiliselere bitişik mezarlıklarda büyük ve derin çukurlar kazdılar ve buraya, yeni gelen cesetlerin yüzlercesini birden bu çukurlara atıyorlardı. Tıpkı yük gemilerinin iki böğrüne yatak yatak malları yığdıkları gibi ve çukurlar cesetlerle dolunca, üzerine de kürek kürek toprak atıyorlardı; bu da ihtiyacın zorladığı yeni usullerden birisidir.

Jean Boccace, Le Décaméron, Paris, 1952, pp. 7-14.

Décaméron'un Türkçe çevirisinde bu paragraflar atlanmış durumdadır; halbuki romanın hemen başında yer alıyorlar. Bunlar olmadan romanı kavramak mümkün değil, ben burada özetini veriyorum. Kısa ve serbest çeviri diyebiliriz.

Ne kadar müthiş bir yazım ve ne büyük bir ekonomi-politik; işte bunu, Boccacio'ya borçluyuz ve yazdıkları, Veba'nın cürmünü tamamlamasının çok çok öncesindedir. Demek ki, sanatçı önce görebilendir; Veba ile birlikte yeni insan gelmektedir.

Şimdi, bu ara bölümü tamamlarken, çok kısa ve çok sistematik bir özet yapmak istiyorum. Bir; Ziegler'in aktardığına göre, Friedel, "the year of the Black Death", 1348 yılını "modern insanın ana rahmine düştüğü yıl" olarak tarif etmişti. Trevelyan ise, etkileri açısından Sanayi Devrimi'ne benzetiyordu.* Yalnız, Veba, beklenmedik bir zamanda ve daha büyük bir tahrip gücüyle geldiği için, Sanayi Devrimi'nden çok daha etkili olmuştu, ekliyor. Ne yazık, Marx'ın tahlilleri de dahil olmak üzere, siyasal iktisatta bu noktanın pek çok ihmal edildiğini not etmiş bulunuyorum.

İki; her sınıftan insan öldü, ancak emekçiler daha kalabalıktılar ve daha çok öldüler. "Eller", ilk siyasal iktisatçılar "hands" yazıyordu, "vücudu ile çalışanlar" anlamındadır, mezar kazıcılar dahi bulunmaz oldu ve serseriler ile haydutlar hem ev hizmetlerine girdiler, hem de mezarcı oldular. Vebaya yakalanmış hanımlar, bu serseri-hizmetçiler önünde örtünmeyi hiç akıl etmediler ve haydut-hizmetçiler, hasta kadını bırakıp ırza geçmedikleri hallerde; soyguna başladılar.

Veba, Avrupa'da, emekçilerin altın devrini başlattı,** çünkü pek kıt oldular ve ücretler görülmemiş ölçüde arttı. Tabii, mülkiyet düzeninde de değişiklikler olmuştu; büyük toprak sahipleri arasında, Veba'dan kurtulmak için kaçanlar ve kaçarken, arkada, topraklarını bırakanlar çoktular. Yalnız, Veba'nın aralıklı olarak tekrarlandığını not etmiştim. Büyük toprak sahipleri, Veba'nın bir daha gelmeyeceğini düşündükleri zamanlarda, kaybettikleri feodal haklarını geri alabilmek için baskıya ve zor kullanmaya başladılar. Bu ise, çok büyük düzensizliklere ve köylü isyanlarına yol açtı. On dördüncü yüzyılın sonuna doğru Osmanlı kuvvetleri Balkanlar'a yerleşirken, Avrupa köylü ayaklanmaları ile yanıyordu. Bunlara, Fransa'da "jacquerie" deniyordu, Jacques'dan geliyor,*** saf ve tabii "bön" Fransız köylüsünü anlatmaktadır.

Üç; "macabre" sözcüğünün, İbrani'de mezar kazıcı anlamı var ve gerçekten de Batı Avrupa'da Yahudiler mezar kazıcılığı işlerini de yüklenmişti. Bu "Kara Ölüm" ise, Avrupa'da "Danse Macabre" da denilen bir salgına yol açtı; yığınlar

---

* Phlip Ziegler, The Black Death., op.cit. pp 240-241.

** The fifteen century has been seen as the golden age of the labourer; serfdom was becoming an irrelevance and opportunities in manufacturing and what would now be called service industries widened. R.Horrox, ed., The Black Death, Manchester University Press, 1994, p. 243.

*** Ce prénom, jaques, a servi au Moyen Age a designer d'une part les paysans (en particulier, sous la forme Jacques Bonhomme XIVe s., les paysans révoltés pendant la guerre de cent Ans) et d'autre part le geai et la pie.

Jacquerie, soulèvement de paysans.

sokaklarda yürüyor, şarkılar söylüyor ve ölülerle dans ediyorlardı. Bunu, herhalde, ölüm öylesine yaygın oldu ki, insanlar hem ölüme teslim oldular, hem de ölümü sevdiler, şeklinde anlamak durumundayız. Sevgilerini, kütlesel düzeyde, ölülerle dans ederek gösterdiler.

Burada durmuyor, ölülerle cinsel ilişkiye girdiler ve bu ilişkilerde sınıf farkı aramadılar; çok güzel, ölülerde sınıf farkı yoktur. Bu nedenle olabilir, Veba'nın hem ölümün zaferini sağladığını, hem de ölümü demokratize ettiğini söyleyebiliyoruz. Nerede "halklaşma" varsa, demokratizasyon var demektir ve sınıf farkları kalkıyorsa, demokrasiye giriyoruz, anlamındadır.

O halde ve gerçekten, 1348 sonrasında Avrupa'da yeni bir çağa ve yeni "insan" ilişkilerine kapı açılıyordu. Osmanlı Kuvvetleri işte bu durumda, Avrupalılar ölüler ile sevişmekle meşgul iken, Doğu'dan Avrupa'ya giriyordu; önümüzde bu tablo var.

Dört; herhalde "flagellant" sözcüğü ile başlayabiliriz.* Avrupa'da ilk önce 1348 tarihinde çıktı, insanlar ve "yığınlar" demek daha doğrudur, sokaklarda hem ilahiler söylüyorlar, hem de kendi kendilerini dövüyorlardı; bu işe "flagelation" diyorlar. Her taraflarından kanlar fışkırıyordu; hem günahları için Tanrı'ya yalvarıyorlar, hem de günahlarının kefaretini ödediklerini düşünüyorlardı. Flagellant'lara göre, Veba, günahları için Tanrı'nın cezasıdır ve bunlar, ki sayıları çok fazla idi, kendi cezalarını kendileri keserek Tanrı'ya yardımcı oluyorlardı. Belki de Tanrıları'na "müşrik" derecesine yükseldiler ve demek ki, Akıncılarımız pek çok sayıda frenk, eskiden Avrupalı'ya "frenk" diyorduk, kendi kendini parçalarken, bu parçalama işine ortak oldular. Bu tabloyu da görmek durumundayız.

Yüzyıl Savaşları ve Jeanne d'Arc

Şimdi soru şudur; Ortaçağ'ın sonunu Veba mı, yoksa "Yüzyıl Savaşları" mı getirdi, nerede ise aynı dönemin "gelişmeleri" oldular ve ikisi de, en azından, bir yüzyıldan uzun sürdüler. İkisi de aralıklarla patladı, yıktı ve yaktı; söndü ve tekrar patladı. On dördüncü yüzyılın ilk yarısında başladılar ve on beşinci yüzyılın ortasında bittiler. Bu dönem Osmanlı'nın yükselişine tanıklık etmişti; demek ki, Veba ile ölen ve savaşlar ile yıkılan bir Avrupa var.

Şöyle de sorabiliriz; Veba mı, yüzyıl süren savaşlar mı Osmanlı'nın ilerlemesini daha çok kolaylaştırdı; tabii eğer kolaylaştırdıklarını kabul ediyorsak, hangisi cevap vermek zordur. Daha önce bu üçlü, Veba ve Savaşlar ve Osmanlı'nın yayılması hiç yan yana getirilmemişti; ayrıca, Veba ile Savaşlar'ı birbirinden pek

* Jacqueline Picoche, Dictionnaire Etymologieque du Français, 1997, Paris.

ayıramıyorduk; pek bildiğimizi de söyleyemiyoruz. Hep iç içe oldular, cevabı kolay görünmüyor.

Bütün mesele, Fransa Kralı Onuncu Lui'nin bir erkek varis bırakamadan, 1316 yılında dünyadan ayrılmasından kaynaklanmış görünüyor. Sorun şuradan çıkıyordu, Fransa ve İngiltere kral aileleri akraba idiler ve anlaşamadılar; anlaşmazlık, 1337 yılında kızıştı ve 1338 yılında ilk savaş başlamış oldu. İngiltere, ekonomik açıdan Fransa'dan geri idi; ancak iç düzeni sağlamdı ve kuvvetli bir orduya sahipti. Savaşın çok zaman Fransa topraklarında devam ettiğini söyleyebiliyoruz.

İngiltere'de, eninde-sonunda, Fransa ile savaşacakları yolunda bir inanç olduğu mutlaktır. Bu ayrı, ama aslında yüzyıllık bir dinasti savaşı mı, ilk bakışta öyledir; yalnız, her zaman ilk bakışa itibar etmemek durumundayız. Çünkü Manşı'n her iki tarafında da feodalite çöküyor ve kapitalizm gelişiyordu; savaş gücüne sahip olan feodaller, kaybettiklerini savaştan kazanmayı umuyorlardı, savaşı körüklediler.* Savaş'ın yüzyıldan daha uzun sürmesini buna bağlayabiliyoruz. "Yüzyıl" denmesine karşın, 117 yıl sürdüğünü biliyoruz.

Bu kadar değil, Universalis'ten şu aktarma yerindedir: "Ce climat de calamités, de lutte sociales, de nationalisme montant a conféré a la guerre de Cent Ans un caractrere acharné et une dimension jusqu'alors inconnue a l'interior de la chrétienté".** Sadece salgın ve savaş değil, aynı dönemde sınıf savaşları ve yükselen bir milliyetçilik de vardı;·bunların da eklenmesiyle, savaş çok daha azgın ve kızgın geçti; şimdiye kadar Hıristiyanlık'ta benzeri görülmemişti, özetlemiş oluyorum. Demek, Osmanoğulları genişlerken her açıdan felaketlerle dolu, de calamitées, bir yüzyıl ve bir Avrupa'nın karşısındaydık.

Güzel, burada bitirebiliriz, yalnız bir de Jan Dark var, bir köylü kızı, paysanne qui ne sait ni lire ni ecrire, okuma yazması yok ve yakılmadan önce yargılandığı Engizisyon'da, Tanrı'dan doğrudan emir aldığını söylemek ve inanmakla suçlanmıştı. Doğrusu on üç yaşından beri gaipten sesler geldiğine inanıyordu; sesleri doğru saydığı ve bunlara göre hareket etmeye önem verdiği kesindir.

Veba'dan sonra Avrupa'da mistisizm pek yaygındı, rüya tabirlerine ve falcılara rağbet fazlaydı. Her sınıftan insanlar çok daha dindardılar; yalnız, rahip sınıfı da yok olduğu için, okuma-yazma öğretenler çok azalmıştı; yeni rahipler pek cahildiler ve halk ise kara cahil olmuştu. Her açıdan ve sözcüğün en geniş anlamında bir "cahiliye" dönemindedirler.

Jeanne, okuma-yazma öğrenemedi, 1412 yılında doğmuştu ve Yüzyıl Savaşları ise 1338 yılında başlamıştı; Fransa, İngilizler'in elinde ve işgali altında peri-

* Anne Curry, "bir düke iki kral" diyor, some nobles held of both kings and could exploit the conflict to their own ends, feodallerin her birisi sanki her iki krala da bağlıydılar, devamlı taraf değiştirdiler.

Anne Curry, The Hundred Years' of War, London, 1993. p.35

** Encyclopaedie Universalis, Vol. 8, p. 105.

şandı, işte tam bu sırada gaipten bir ses, bir köyde çobanlık yapan Joan of Arc'a Fransa'yı kurtarabileceğini söyledi. Gaip ses bunu başkalarına da söylemiştir, ama Joan çok ciddi idi. Mutlaka Kralı bulmak gerektiğini düşündü; düşünmekten de öte, bu, onda bir hırs olmuştu. Aracılar koydu ve pek de zor olmadı; çünkü Jeanne d'Arc, en kibar sözcükle, bir mistik idi ve Kral Charles da falcılara giden ve inanan birisiydi, birbirini buldular. Hurafelere meraklı Charles, bu çoban kızı büyük orduların başına getirmede hiç tereddüt etmedi; Orléans, İngilizler'in kuşatması altındaydı ve Jeanne, Orléans'ı kurtaracaktı, tarihin heyecanlı yanı işte burasıdır.

Ve kurtardı, böylece adına, "Orlean Bakiresi" ve kısaca "The Pucelle" eklendi;* üstelik yüzyıllar sonra, Encyclopeadia Britannica, "her relief of Orléan undoubtedly proved a turning point in the Hundred Years' War" şeklinde yazmaktan geri kalmadı. Gerçekten Joan of Arc, yüzyıllık savaşın yönünü değiştirdi; Fransızlar'ın milli duygularını şahlandırdı ve Fransız halkına çok yüksek bir moral verdi. Ancak çok kısa bir zaman sonra yakalandı, 1431 tarihinde yargılandığını biliyoruz.

Büyük yıkım, "Veba" demek istiyorum, üniversiteleri hurafe düşkünü tarikatlara çevirmişti. Paris Üniversitesi, Sorbonne da diyoruz, Jeanne'nın kendisi tarafından yargılanmasını talep etti ve kabul ettirdi. Bir Engizisyon Mahkemesi kuruldu, din ve ahlak gerekçeleri ile sorgulandı ve hüküm aldı. Tanrı ile konuşmasını büyük cürüm saydılar; doğrusu, yargılanma sırasında hep, "Je m'attends a Notre Seigneur" diyordu, "Efendimizi bekliyorum" ve bunu tekrarlıyordu. Ceza, müebbet hapis oldu. Ancak Engizisyon Hâkimleri, son bir defa daha hücresine gittiklerinde, hâlâ giysilerini değiştirmediğini gördüler, Joan liked gay clothes, hep erkek giysileri giyiyordu ve bunu ahlaksızlık kabul ettiler. Cezasını yakılarak ölüme çevirdiler.

Fransız tarihçiler Jeanne'ın ne olduğuna pek karar vermeseler de, değerlendirmelerini, zaman içinde, hep İngiltere ile ilişkilere göre, bazen "sapkın", bazen de "kahraman" olarak değiştirdilerse de, Jan d'Ark'ın bir peygamber misli davrandığında bir ittifak var. Yanarken titremediği kesindir; ayakta yandığı biliniyor.

Cengiz'in Önünden Batı Uc'a Yığılma

Türkler için belki de büyük övünç kaynaklarının başında, "Divanü Lugat-İt Türk" gelmelidir, benim için öyledir; Kaşgarlı Mahmut'un bu eseri gerçekten müthiştir. Bin yetmiş yıllarında yazıldığı tahmin ediliyor; İç Asya'ya giden

---

* "B narode ee stali nazıvat Orleanskoy devoy".

Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya, T. 9, Moskva, 1972, str. 121.

Bolşaya Enrtsiklopadiya, bu kısa maddesinde Jan D'Ark'ı bir milli kahraman olarak tanıtıyor.

Arap tüccarlara Türkçe bir kılavuz vermek istiyordu. Hem Türkçesi, hem de Kaşgarlı'nın bilgi ve yazımı mükemmeldir. Burada "uc" diyor, tabii Arabi karakterler ile yazılıdır, "cim" kullanılıyor, yazları gittiğimiz köyümüzde, Molla İbrahim Hocamız, "cim karnında bir nokta" diyordu ve "ç" ise cim karnında üç noktadır ve "uc" demeyi sürdürüyorum.

Besim Atalay'ın düzenlemesidir ve "uç" olarak yeni Türkçe'ye çevrilmiş, "uç el", sınır ve "sınırdaki il" karşılığındadır.* Baştaki elifi, "i" veya "e" okuyoruz ve bu nedenle "Rumeli" ile "Rum İli" arasında bir fark görmüyoruz,** not ediyorum.

Osmanlı'nın son zamanlarında "uc" deniyordu,*** ve tek anlamı sınırda toprak'tır ve buna eklenecek olan uc'un uçsuz olduğudur. Şöyle de söyleyebilirim, Osmanlı'nın hem kuruluş-yükseliş ve hem de gerileme-çöküş dönemlerinde haritası yoktu; modern zamanlarda İsrael misli, haritanın anlamsız olduğu bir ülke idi. Böylece başlamış oluyoruz.

Bunlar, Cengiz'in önünden kaçtılar, Selçuki Türkler ile hiç bağlantıları yoktu ve ayrıdırlar. Harezm'den, Horasan'dan, çılgınlar misali kaçtılar; uçları buldular. Cengiz'in sürüleri, vebadan daha acımasız ve çok daha öldürücüydüler; müthiş korkutuyorlar ve korkuyu bir silah olarak kullanmayı biliyorlardı. Söz uygunsa, bin tane Hiroşima denediler ve atom bombasından önce korkusunu keşfettiler. Türkleri en hızlı bir şekilde kaçmaya ve uc'a yetişmeye mahkûm ettiler.

Selçuklular'dan farklıdırlar. Dilleri Türkçe, dinleri ise yoktu; "pagan" idiler, demek istiyorum.

Devam etmeden önce iki özetleyici tekrar yapabilir miyim; özetleri hayli "resmi" kaynaklardan alıyorum, birisi tahmin edilebileceği üzere İnalcık'tır. "During the early period no major state opposed the Ottoman either in the Balkans or in Anatolia, nor did they meet any European crusader army."**** Profesör İnalcık, pek popüler olmayan bir yazısında, Balkanlar'da ve Anadolu'da hiçbir önemli devletin karşı çıkmadığını ve Osmanlılar'ın, ilaveten, herhangi bir Haçlı Ordusu ile karşılaşmadığını teyit etmektedir. İlerlerken mühim bir mukavemet görmediler; boşluğa yürüdüler.

---

* Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi, B.Atalay çevirisi, Cit I, Ankara, 1992, s. 44.

** Arabi ve İbrani, Elif ve Alef'i "i" veya "e" okuyoruz.

*** Arabi elif,vav, cim ile ve Fransevi literasyonunda "oudj" yazılıyor, Osmani Fransevi karşılığı, pointe, extrémité, bout, bord, coin olarak devam ediyor.

Dictionaire Turc-Français, par Diran Kélékian, Constantinople, 1911, p. 175.

Üstad Pakalın ise "Türk devletlerinde hudutlara, hudut boylarındaki vilayetlerle sancaklara verilen addır" demektedir.

M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt III, İstanbul, 1993, s. 541.

**** H. İnalcık, Application of the Tanzimat and its Social Effect, Archivum Ottomanirum V. (1973), The Peter de Ridder Press, Lisse, 1976, p. 12.

Mehmet Neşri

EMİR ATMAN'IN KUR'AN'I GÖRDÜĞÜ AN

Rivayet olunur ki, Osman Gazi bir köyde imam evinde konuk olup otururdu. Ardında bir pencere vardı. Meğer oraya bir Muskaf-ı Şerif koymuşlardı.

Ev sahibi, Osman Gazi'ye, "küstahlık olmasın, lütfet, eğil, arkanda bir şey var, alayım" dedi.

Osman Gazi, "nasıl bir şey var?" diye sordu.

Ev sahibi, "nebimiz, ahir zaman peygamberi, Allah'ın elçisi Muhammed'e —Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun— inen Allah'ın kelamı Kuran var" dedi.

Osman Gazi, ev sahibi uykuya varıncaya kadar tınmadı, epsem kaldı, sonra kalkıp gusletti, temiz abdest aldı, Muskaf'tan yana döndü, sabaha kadar saygı ile el kavuşturup, öylece durdu, ev sahibi uyanınca, benim halimi anlamasın diye, uyur gibi yaptı. Yüzü yine Muskaf'tan yana dönüktü, bu arada uyku gözüne ağır bastı, daldı, rüya aleminde, celil ve yüce Hak tarafından ona, "ey Osman, mademki sen benim kelamıma saygı ve tazim edip izzet ve ikram eyledin, ben de seni ve senin evladını, haleflerini, taraftarlarını edebi, muazzez, mükerrem ve muhterem kıldım" denildiğini gördü.

•••

Şeyh, "ya Osman, müjdeler olsun, Hak Taala sana ve senin evladına saltanat verdi, bütün dünya evladının himayesi altında olacak, hem de kızım Mal Hatun sana helal eş oldu" diyerek, hemen kızını Osman Gazi ile evlendirdi..."

•••

Osman Gazi, "ben yazı yazmasını bilmem. Bir su kabı ile bir kılıcım var. Onları nişan olsun diye sana vereyim. Benim evladım onları senin elinde görüp ipka etsinler" dedi.

Mehmet Neşri, Neşri Tarihi I, haz., Prof. Dr. M. A. Köymen, Ankara, 1983, s. 42-46.

Wittek, Neşri'nin bunları İkinci Beyazid'in ölümünden sonra, 1512 sonrası yazdığını söylüyor ve ben ise, bu notu Babinger'den aktarıyorum. Neşri özgün bir yazar değil, Aşıkpaşazade'den önemli aktarmaları var ve kim olduğu netlikle bilinmiyor. Hikayesi 1485 yılında bitiyor; standart bir tarihçi olup, Osmanlı'da başvurulan bir kaynak idi.

Franz Babinger, Osmanlı Tarih yazarları ve Eserleri, Ankara, 1982, s. 42-43.

Buradaki "Şeyh" Edebali'dir ve "Mal", Arabi olup "zenginlik" anlamındadır, "Maliye" sözcüğü ve köylülerin "ne kadar malın var" cümlecikleri buradan geliyor; zenginlik, hayvan demek olduğu için, "mal" sözcüğünün "hayvan" anlamına geldiği sanılıyor. O halde "Mal" adını "Kıymet" olarak anlayabiliriz ve Türkçe "zenginlik" ise, "davar" veya "tavar" demektir; "davarın var mı", "malın var mı" ile aynı anlamdadır. Rusça "tovariş", sözcüğünün, ki "değerli" veya "bay" demektir, Türkçe'den geldiği ileri sürülmektedir.

Osman bir ümmi idi, okuması-yazması yoktu ve Kur'an'ı, o zamana kadar hiç görmemişti. Eline almayı akıl edemedi, bir ikon, bir kutsal kalıntı saydığı ortadadır. Paganizm'e uygundur.

Uzunçarşılı'dan ise şu özeti alıyorum: "Elimizdeki bir esere göre de Orhan her sene İlhaniler'in hazinesine muayyen bir vergi vermektedir ki bu kayıt gerek Osman ve gerek Orhan Beyler'in İlhaniler'in yüksek hakimiyeti altında bulunduklarını göstermektedir."* Osmanlı Devleti'nin hakiki kurucusu Orhan Bey, hâlâ Moğollar'dan korkuyordu ve vergi veriyordu; bu, nettir.

Heterodoks veya antinomian denebilir, Gibbons akademi-dışı bir tarihçi idi ve öyle anlaşılıyor, akademik bir gelecek de düşünmedi. O zamana kadar ge-

* Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Birinci Cilt, Ankara, 1982. s. 113.

çerli tarihi kabullerden tutarlılık testini geçemeyenleri reddetti; Osman obasını, Söğüt'te geldikleri zamanda pagan kabul etti. "It seems very clear that Osman and his tribe, when they settled at Sugut, must have been pagans" diyordu ve burada Neşri'ye de dayanmaktadır.* Osman ve obası Söğüt'te pagan idi ve Neşri'nin anlattığı, en fazla, Osman'ın müslüman olma törenidir. Şunu da not edebiliriz, Gibbons'ta yok ve ben ekleyebiliyorum; Osman, güçlü bir şeyh olan Edebali'nin desteğini kazanabilmek için müslümanlığa geçmiştir ve ilave olarak mal'ı eş olarak aldığını anlıyoruz. Bunu yapıyorlar.

Kuruluş'un, Köprülüzade Fuad'ın ileri sürdüğü masalla da bir bağlantısını bulamıyoruz; "Kayı" hikayedir ve Osmanlı Aşireti'nin, Selçuklar ile bir yakınlığını da göremiyoruz. Horasan ve Maver-ü Nehr'den geldiler, geldiklerinde müslüman olmadıklarına kesin gözüyle bakmak durumundayız.** Gibbons, başka kaynaklara dayanarak, Osman'ın babasının da pagan olduğunu haber veriyor. Selçuki'ler ise müslümandılar; böylece, "Selçuki ve Osmani ayrıdırlar" tezini tekrarlamış oluyorum.

İşte burada yine tutuklandım.

Bekliyordum, üstadım Hasan Fehmi Demir, kesin görüyordu; biz de öyle biliyorduk. Gününü ve gerekçesini bilmiyorduk.

3 Mart sabahı Balat'a geldiler. Nezarethane'de polis sorgusuna cevap vermedim, "beni tutuklayacaksınız, biliyorum" dedim. Savcılık'ta, Savcı Zekeriya Öz'e, "beni tutuklayacaksınız, sorularınızı merak etmiyorum" dedim. Sohbet yaptık. Tutuklayıcı yargıca da "beni tutuklayacaksınız" dedim, "vatan ve millet" üzerine konuştum; bazen heyecanlandı, bazen ağlayacak oldu, hoşlanıyordu, zaman zaman gülüyordu, "lütfen devam edin" diyen bir hali vardı. Tutukladı.

Metris üzerinden Silivri'ye vasıl oldum.

Bu beşinci tutuklamaları oldu. Gözaltına almaları, hücreye koymalarını saymıyorum. Çokturlar.

Ankara'da çalışma dairemdeki bütün kartlarımı almışlar; ancak açamıyor ve kanıt yapamıyorlar. Avukatımın ve benim önümde açılması zorunludur; Fehmi Üstad, ben olmadan açılmasını kabul etmediler. Sonunda, Silivri'ye getirilmesini kabul ettiler, 15 Nisan – 5 Mayıs arasında, İki No'lu Cezaevi Mahkûm-Kabul Dairesi'nde, üç siyasi polis ile kartlarımızı açtık ve ben ile Hukuk Büromuz'dan Avukatım Fatih Demir, yeni sözcükle, "parafladık". Numara verildi, otuz bin rakamına ulaştık.

---

* H.Adams Gibbons, Foundation., op.cit., p. 25.

** There is no direct mention, in any historical record, of the conversion to Islam of the tribes from Khorassan and other transoxanian regions which, in the beginning of the thirteenth century, appeared on the confines of Asia Minor. ibid., p. 25.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi

RÜYA: AĞAÇ VE İMPARATORLUK

Osman Gazi uyuyunca gördü ki bu azizin koynundan bir ay doğar, gelir, Osman Gazi'nin koynuna girer. Bu ayın Osman Gazi'nin koynuna girdiği demde göbeğinden bir ağaç çıkar. Gölgesi dünyayı tutar. Gölgesinin altında dağlar var. Her dağın dibinden sular çıkar. Bu çıkan sulardan kimi içer, kimi bahçeler sular, kimi çeşmeler akıtır.

Osman Gazi uykudan uyandı. Sürdü, geldi. Şeyhe haber verdi. Bunun üzerine şeyh der ki, "Oğul Osman! Sana müjde olsun ki Hak Taala sana ve nesline padişahlık verdi. Mübarek olsun. Ve benim kızım Malhatun senin helalin oldu". Hemen nikah edip kızını Osman Gazi'ye verdi.

•••

Osman Gazi bu tabiri işitince himmet kılıcını gönlünün beline sağlamca bağladı. Bir gece sürdü, İnegöl'e vardı. Yanında kulaca Hisar derler bir hisarcık vardı. Onu yağmaladı. Ateşe verdi. Kafirleri kırdı.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Nihal Atsız çevirisi, Ankara, 1985, ss. 17-18.

Bu tür masallar, rüya, ağaç, ağacın çok büyümesi, standarttır. Tevrat'ta ve başka yerlerde var.

Osman, müslüman olup, Edebali'nin kızı Mal'ı alınca, daha fetihçi ve daha kırıcı oldu; o tarihe kadar iyi komşu olmaya özen gösteriyordu. Yayılma ideolojisini bulmuş durumdadır.

Eklemek durumundayım, Profesör Kafadar'ın "Atman" adını bilimsel olarak tartışmasından çok önceleri de bu veya benzeri isme, en passant, değinildiğini biliyoruz. "Sözgelişi" işaretler var.

"Osman veya Otman Bey, babasının son demlerinde de ona vekalet ediyormuş; fakat Ertuğrul'un kardeşi Dündar Bey de birliğe reis olmak istediğinden aralarında ihtilaf hasıl oldu."

Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Birinci Cilt, Ankara, 1982, s. 103.

Rivayetlere göre iki "Tundar" ya da "Dündar" var, birisi "amca" ve diğeri "oğul" ve birisini Atman'ın ve diğerini Orhan'ın öldürdüğü anlaşılıyor. Varsalar, katledildiler, demek istiyorum.

"He was the Thaman or Athman, whose Turkish name has been melted into the appelation of the Caliph Othman."

E.Gibbon, The Decline and Fall of the Roman Empire, Vol.III, 1185-1453 AD. N.Y. p. 609.

Orthogrul, "il fut le pere de Thaman ou Athman dont le nom a été changé en celui de Calife Othman."

E.Gibbon, Histoire du Déclin et de la Chute de l'Empire Romain II, Paris, 1995, p. 965.

Gibbon'un bu çok eski ve klasik çalışmasında da "Athman" adını buluyoruz, İngilizce aslı ve Fransızca çevirisinden aktarıyorum ve sonradan Halife Osman veya Usman veya Otman adına benzetildiğini de not ediyor; Edebali'nin evine "Atman" olarak girip "Osman" olarak çıkmış olması büyük ihtimaldir.

Onomastique pratiğinde benzetme çok yaygındır, Ulya'yı Hülya, Halutz'u Haluk, Eli'yi Ali yapıyoruz. "Selah", Sıla veya "Aslı" olabiliyor; sadece yakın zamandan örnek veriyorum.

O halde, hulasaten ve tekraren, Atman, Edebali'nin evinde din ve isim değiştirmiştir, diyebiliyoruz; Türkler için her ikisinin de kolay olduğunu biliyoruz. Selçuk'un çocuklarının bir Yahudi ve bir de Türk adı vardı ve sonradan gelenler, "Husrov" ya da "Kobat" türü İrani isimlere meylettiler.

İsim ve din değiştirmede kolaycılık, yüzeysellik işaretidir.

Kavuştum, çok güzeldiler, kırk yıllık kartlarım, daha çok Fransızca, İngilizce ve Rusça, okuduğum bilimsel kitaplardan kartlara aktardıklarım bunlardır. Çok hızlı "parafladık", sanki bir Ford fabrikasında, konveyör üzerinden geçtiler, ama görebildim, ama gördüğüme çok sevindim. Otuz Bin sevgilimdi; vuslat oldu, çok kısadır.

Savcılıkta Zekeriya Bey, bu tür kartlar olduğunu anlayınca üzüldü, telefona uzandı, "hemen telefon edeyim, versinler" dedi. Biz, avukatım Yiğit Akalın

ve ben, vakur davrandık, ben "lütfedersiniz, sonra alırız Efendim" dedim. Ama yine kartçılığım tuttu, yazdım, isimler koydum, "çok yanlış yaptınız, sizi görevden alırlar" dedim, kimin alacağını kartlamıştım. Ne yazık, aldılar. Kartlarım doğrudurlar.

Benim için kartlar, yazmak içindir. Kartsız yazamıyorum. Bununla birlikte, eksik kalanları "tezler" olarak sunuyorum. Devam ediyorum. Buradadırlar.

Felaket ile Korku
Ahlaksızlık ile Dinsizleşme

Peki, "Niğbolu savaşı" nedir, "Haçlı Seferi" mi, yoksa Macaristan ile savaş mı, bu soruya bir cevabımızın olmaması bir yana, böyle bir sualden bile çok uzağız. Eskiler ayrı, çağdaş Osmanist tarihçilerde ise ne soruyu, ne de cevabını buluyoruz. Macarlar'dan çok Avrupa asilzadelerinin, askerlerden çok şövalyelerin telef oldukları ve Türkler açısından belki çok kolay, ancak herhalde, bir büyük zaferdir. Ayrıca Atamanlı kuruluşu için bir "enigme" idi ve Elence "enigma" diyebiliriz; içine tarihin sıkıştığı bir "düğüm" olarak bakabiliriz.

Bütün vecteur'lar Nicopolis'e yöneldiler, bugünkü Bulgaristan'da bir kent ve 1396 tarihinde oldu; Türkler'in Avrupa'ya çıkışı 1356 yılındadır, eğer Haçlı Seferi ise, büyük bir gecikmişlik var. Ancak, bu savaşta "Haçlılar" yer aldılar, yalnız hem Papa ve hem de ruhani bir hava bulamıyoruz.

Çağdaş Osmanist tarihçi Cemal Kafadar, Atamanlar'ın kuruluşunu ele aldığı kitabında, "Battle of Nicopolis", Niğbolu Savaşı'ndan nerede ise hiç söz etmemektedir; bir kez çalışmasının kaynaklarını tartışırken değiniyor, tamamen konu dışındadır.* Profesör İnalcık, Niğbolu'yu hem bir haçlı seferi sayıyor ve hem de Osmanlılar ile Macarlar arasındaki mücadelelelerin doruk noktası olarak niteliyor.** Colin Imber, ne yazık, Nicopolis enigme'e çok daha yakındır, aktarıyorum: "In 1395, a truce between France and England had released the Franco-Burgundian knights for adventure elsewhere and a contingent under John of Nevers, the son of the Duke Burgundy, travelled to Hungary to join Sigismund's

---

* Cemal Kafadar, between Two Worlds, University of California Press, 1995, p. 94.

** Halil İnalcık, The Ottoman Empire, London, 1973-1994, p. 18.

"The crusade of Nicopolis in 1396 marked the climax of the struggle between the Ottomans and the Hungarian fort he control of the Lower Danube.

Bir Haçlı Savaşı olduğu tartışmalıdır, Macar Kralı Sigismund ise savaşa dahi girememiştir. İnalcık, out of point haldedir.

crusade against Bayezid."* Doktor Imber'in anlatımında gerekli ve önemli nokta kayıtlıdır; bu, 1395 yılında Fransa ve İngiltere arasında bir ateşkes olduğu ve Fransa-Burgonya şövalyelerinin yeni bir macera için serbest kaldıklarıdır. Niğbolu bu ateşkesten bir yıl sonra idi; bir yılda bir "Haçlı Savaşı" hazırlanamayacağını ve olamayacağını bilmek durumundayız. Ayrıca, Colin Imber'in anlatımında geçen "Sigismund's crusade" sözünü, dar ve has anlamda "Haçlı Seferi" olarak anlayamayız; kararlı, amblemli, katılımcı toplayarak yapılan her sefer'e haçlı diyoruz. Bu anlamda "Haçlı Savaşı" eskiden "Ehl-i Salib Seferi" diyorduk, her yerde olmaktadır.

Güzel, Osmanist tartışmalarda, Niğbolu üzerine en ayrıntılı bilgi ve analize, yine maalesef, Gibbons'ta rastlıyoruz, Osmanlı tarihçilerinin en azından bu bölümleri okumamış olmalarını kayıp saymakla birlikte, şaşırtıcı bulmuyorum. Doktor Gibbons, burada, hem the age of crusade has passed, haçlı seferleri döneminin geçtiğini ve hem de savaşın üç saatte sona erdiğini, the battle was over in three ours, yazıyor ki, dikkate değerdir.** Gibbons, Haçlı Seferleri zamanının neden sona erdiği konusunda herhangi bir bilgi vermiyor,*** bu iş bana kalıyor.

Bir kez, şunu biliyoruz, Haçlılar'ın 1204 yılında Doğu'ya gelerek İstanbul'u zaptetmelerinden beri Haçlı Seferi bilmiyoruz. Daha önce de not ettim, Türkler'in Avrupa'ya çıkışları 1356 yılında idi ve bir Haçlı Ordusu oluşturamadılar ve daha doğrusu oluşturmadılar. İkincisi ve daha önemlisi, "Haçlı" mı, Türkler'i, Kutsal Topraklar'dan, Kudüs'ten çıkarma hedeflidir, bu yoksa "Haçlı" diyemiyoruz. Bunu demek, çok büyük bir ruhaniyet seferber etmek ve içermek anlamındadır.

Burada Doktor Imber'in temas ettiği ateşkes, Fransa ve İngiltere arasında yüzyıldan uzun süren, 117 yıl, "Yüzyıl Savaşları" içinde olmuştu. Zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte, çok uzun sürdü, Avrupa'nın ucunda, iki büyük ülkeyi tahrip ediyordu. Her iki taraf o kadar yorgun ve öncesine göre daha yoksul düştü ki, 1334 yılında başlayan savaş hali arada bir kesiliyordu. 1453 yılında sona erdi, savaşı bir ansiklopedi şöyle özetliyordu: "La lutte devient acharnée. Au total, la guerre de cent ans est, à travers, des vicissitudes tragiques, un corps à corps décisif, un réglement général de tous les comptes accumulés entre les deux dynasties rivales par trois siècles de mauvais voisinage."**** Çok çetin, gö-

---

* Colin Imber, The Ottoman Empire, London, 2002, p. 15.

** H. A. Gibbons, The Foundation of The Ottoman Empire. A History of The Osmanlis Up to The Death of Bayezid I, 1300-1403, Oxford, 1916, pp. 203-219.

*** Bu, bizi tarih felsefesi ve Marx'ın insanın mutlak bir özü olmadığı önermesinden hareketle, "insan anlayışı" ve tarihi gerektirmektedir.

**** Larrousse du XXe Siècle, Vol. 2, Paris, 1927, p. 26.

Ağır hacimli, eski, altı ciltlik bu ansiklopedi, tuvaleti-banyosu içinde, 2x4 metrelik bir koğuşta, en büyük yeri işgal etmektedir. Çok değerlidir.

güs göğüse devam eden, akraba iki dinastinin, üç yüz yılın bütün hesaplarını temizleme hedefi vardı. Her ikisi de birbirini, birbirine göz dikemez hale getirmek istediler.

Peki, bu kadar mı, Veba, büyük salgın, Yüzyıl Savaşları'ndan on bir yıl sonra, 1348 yılında, başladı ve aralıklarla en az yüz elli yıl sürdü; nüfusun çeşitli hesaplara göre, üçte biri ile yarısı kırıldı, aynı nüfus düzeyine ancak yüz elli yıl sonra ulaşıldığını biliyoruz. Bu dönemde Katolik Kilisesi, Papalık da diyebiliriz, o kadar öyle ki, 1378 ile 1415 arasında, Nicopoli Savaşı bu zamandadır, Avignon ve Roma olmak üzere iki Papa çıktı, birbirini tanımadılar.* Bu kadar değil, Hıristiyanlar içinde sapkınlık, büyücülük, peygamberlik, mesyanizmin umur-u adiyeden oldu. Kilise, sapkınlıklarla uğraşmak için Engizisyon Mahkemesi'ni kurdu. Herkes her gün yeni peygamber bekliyordu, Jeanne d'Arc'ın çıkışı, Engizisyon'da yargılanarak yakılması da işte bu tarihtedir. Bedreddin'in derisinin yüzülerek asılmasıyla Jeanne d'Arc'ın yakılması arasında çok az zaman farkı var. Hem Jeanne d'Arc ve hem Bedreddin mistiktiler ve gerçekte Allahlar'ından uzaktılar.

Çok güzel, devam etmeden önce bir not düşebilir miyim; İsa'dan sonra insanlık iki büyük Veba felaketi yaşadı, birisi 542-710 ve ikincisi 1348-1580 yılları arasında oldu. Birinde İslam ve Araplar yayıldılar, Bizans topraklarına yerleştiler ve ikincisinde, Türkler, Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırıp Avrupa'ya çıktılar. Öyle oldu ve bu nedenle, tarihin büyük mantığına dayanarak, Veba'nın, Atamanlılar'ın müttefiki sayılması gerektiğini söyleyebiliyoruz.

Allahsız oldular ve dinsizleştiler, Camus, "Veba" romanında, "vebalılar halkı" için "her şeyi olduğu gibi ve bütünüyle kabul ediyorlar" şeklinde yazmıştı, vebalı halk artık hedonist idi ve Kutsal Toprakları kurtarmak için kımıldayabileceklerini düşünemeyiz.

Böyle durumlarda asiller ile şövalyelerin harekete geçmeleri pek mantıklıdır. Fransa ve İngiltere savaşında bir "truce" olmuştu, topraklarının önmeli bölümü işgal altında, genç ihtiraslı asiller ve şövalyeler için yeni bir macera gerekiyordu. Fransa'dan Nevers Kontu, Artoisli Philippe, Eu Kontu Bourbonlu Jacques, La Marche Kontu, Barlı Henri ve Philippe, Vienneli Jean, Fransa Amirali, Mareşal Boucicaut ve Brézéli Louis çıktılar. Burada kalmadı, İngiltere, İskoçya, Flanders, Lombardi, Savoy, Bohemya, Almanya, Avusturya asillerinin genç çocukları sıraya girdiler. Bizde Sakarya Muharebesi'ne "Yedek Subay" savaşı da diyoruz, Niğbolu, bir asiller ve daha çok "şövalyeler seferi" oluyordu, buna hükümlüdür.

* Roma ile Konstantinopl'un, Katolik ve Ortodoks olarak bölünmesi ayrıdır; Haçlılar, İstanbul'u harap ettiler ve İstanbullular Romalılar'dan nefret ettiler.

NİĞBOLU SAVAŞI: 1396

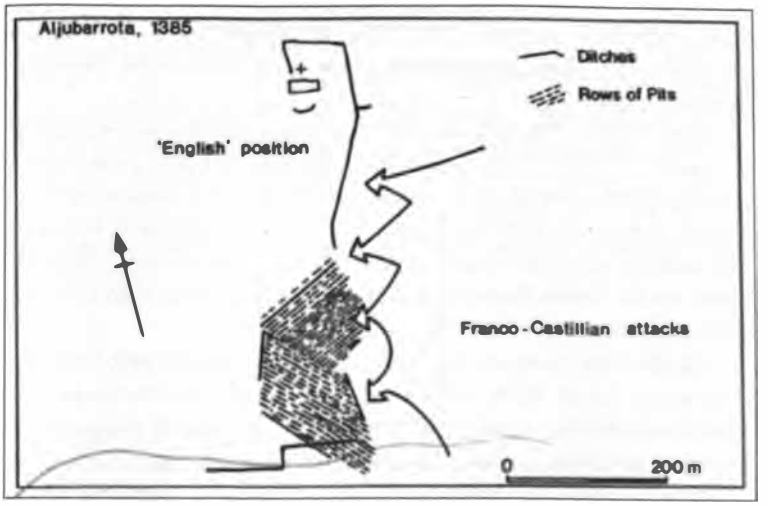

Fig. 1.10 Aljubarrota, 1385

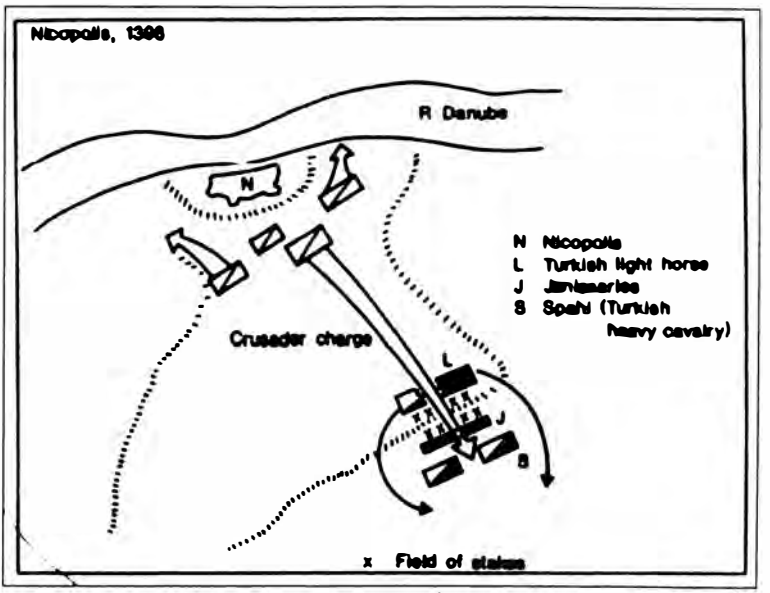

Fig. 1.11 Nicopolis, 1396

Arms, Armies and Fortifications In The Hundred Years War, Ed. Anne Curry, Michael Hughes, The Boydell Press, Woodbridge, 1999, p. 14.

Buraya "Yüzyıl Savaşları" üzerine, tamemen askeri ve savaş yönü üzerine bir çalışmadan bu şemayı aktarmam şaşırtıcı olmamalı, Niğbolu Savaşı, sanki, la guerre de cent ans, içindedir. Bu nedenle analiz ediyorlar, daha çok Gibbons'un da kullandığı Froissart'ın bıraktılarına dayanıyorlar. Buradayız, devam ediyorum.

Moğollar ve Türkler, savaşlarını pek çok zaman pusu kurmaya ve düşman yanıltmaya dayandırıyorlardı; zaman için "düşman", Türkler'in pusuculuğunu öğrendiği ölçüde, tabii eğitim ve modern silah kullanımının önemini ihmal etmiyoruz, kaybetmeye başladılar. Burada da, Macar Kralı Sigismund, Fransa'dan gelen asilleri ve şövalyeleri pusu konusunda uyarmıştı, ancak Ehl-i Salib birliklerinin başında Nevers Kontu vardı, henüz yirmili yaşlarında, Niğbolu'yu aşıp Kudüs'e gidecekti, acelesi vardı. Dinlemediği kayıtlıdır.

Niğbolu, Tuna kenarında ve asilzade ve şövalyeler önündedirler, Bayezid'in konuşlanması karşıda idi ve Yıldırım Bayezid'in kaçtığı, Mısır'da olduğu rivayetleri yayılmıştı. Hemen önce İstanbul'u kuşatmış ve başarısız olmuştu. Önde hafif atlılar vardı, çok değiller ve şimdi biliyoruz, Bayezid, hafif süvarilerin arkasına kazıklar, İngilizce "stakes" çaktırmış ve bu tarafına sipahileri yığmış, okçudurlar, İngilizce "Turkish heavy cavalry" diyoruz. Asilzade ve şövalyeler şevkle ve hızla hücum ederlerse, hafif süvarileri kolaylıkla geçebilirler ve o halde birden bire kazık tarlasına girecekler, bu pusudur. Kazık tarlasında, ya atlarından inip kazıkları temizleyecekler ya da, tarlayı çevirip tepeye çıkacaklar; ikisi de kolay değil, ağır süvariler, yayları çekilmiş bekliyorlar. Bu durumda da, genç asiller ile şövalyelere kırılmak ve teslim olmak düşüyordu; öldüler ve teslim oldular.

Peki Sigismund, "ransom" ödeyerek Fransa'ya dönen Fransızlar kaçtığını ileri sürdüler, bu büyük ve utanç verici yenilgiyi Macar Kralı'na yazdılar. Batı tarihinin iki önemli kaynağı, Froissant ve Morosini de, Sigismund'un savaşmadığına meylediyorlar. Yalnız bir de Johannes Schiltberger var, savaşa katılmıştı, çok gençti, esir düştü, öldürülmedi; çok uzun yıllar Türk olarak yaşadı, sonra kaçabildi ve 1427 yılında anılarını yazdı.* Buna göre, Sigismund, hücuma geçiyordu,

---

* Schiltberger'in anısı Türkçe'de ve benim kütüphanemde de var, burada yok, çok değerlidir; Busbecq'ın anılarıyla beraber, Osmanlı yaşamı hakkında, görgüye dayalı bilgiler veriyorlar. Yalnız Schiltberger'ın anıları var, Kafadar ve İnalcık bilmiyorlar, kullanmamışlar; Dr. Imber, kitabında, başka bir vesile ile yararlanmış haldedir.

"On the other hand, Schiltberger, who took part in the battle, declares that the King of Hungary was advancing in force, and that Bayezid was preparing to retreat, when The Osmanlı received sudden and substantial support from the King of Serbia."

Herbert A. Gibbons, The Foundations of Ottoman... op.cit., p. 220.

Gibbons, Schiltberger'e dayanarak, kurtarıcı Sırp Ordusu'nu haber veriyor. Sonuçta, Sigismund, savaşa giremiyor, bu değerlendirmeye ulaşıyoruz.

Bayezid ricat etmek üzereydi; ancak Sırp Kralı büyük bir ordu ile Bayezid'in yardımına koştu, savaşın kesin sonucu kesindir.

Avrupa'nın asilzadelerinin kaymak tabakası artık Bayezid'in elinde idi; Sultan'ın bu ganimete yaklaşımı son derece ticaridir. Önce ölüler arasında Sigismund'u arattı, yoktu ve sonra çocukları ayırdı, devşirme oldular. Şövalye ve asilzadeleri ikiye ayırdılar; yüksek fidye alınabilecekleri, çok zengin ve aristokrasinin tepesinde olanlar, Jean de Nevers bunlardan birisidir, öldürülmediler ve diğerleri orada, Nicopolis'de doğrandılar. Çok hoş, asiller veba'dan kaçabilmişlerdi, kurtulmuşlardı ve böylece veba'nın kurbanları arasına giren papazlara eklendiler.

•••

Rosemary Horrox, Profesör Le Goff'un ekonomi ve nüfus üzerine söylediklerini giysi, davranış ve genel ahlak üzerinde denemiş durumdadır; kroniklerden, Veba öncesi ve sonrasını bulmuş ve İngilizce olarak yayımlamıştır, hazır buluyoruz. Kroniklerdeki kayıtlar çok, Rosemary Horrox, vebalı halkın ahlaksızca giyindiğini, vücutlarını sergilediklerini, abused their bodies in wantonness and scurrilous licentiousness, kaydettikten sonra, "ne Tanrı'dan korkuyorlar ve ne de eleştirilerinden utanıyorlardı, sadece evlilik bağlarını hafife alıyorlar ve daha ağırbaşlı giyinme uyarılarına kulaklarını tıkıyorlardı" yollu eklemektedir. Sivri burunlu ayakkabı, vücudu saran ve kısa elbiseler bu zamanda çıktılar; veba, Tanrı'nın cezasıydı ve "ahlak bozuluyordu", Tanrı, ölümden korumamaktadır.

•••

Ahlaksızlaştılar ve dinlerden koptular. Veba'nın, Hıristiyanları, Allah'larından uzaklaştırdığını ve dinlerinden gevşettiğini netlikle söyleyebiliyoruz. Hıristiyan dünya, büyücülerin, hérétique'lerin coğrafyası oldu ve o kadar öyle ki, sadece sapkınları cezalandırmak üzere Engizisyon icat edildi. Pek çok peygamber ve pek çok mesih çıktılar; o kadar öyle ki, bunlardan birisi Jeanne d'Arc, hem kurtarıcı oldu ve hem de yakıldı;* bunları tekil gelişmeler sayamayız.

---

* Bedreddin asıldığı zaman, Jeanne bebekti, doğumu 1412, her ikisi de hem iç savaş ve hem de dış savaş gördüler, krizi yaşadılar. Her ikisi de mistik ve kurtarıcı oldular. Birbirine yakındırlar.

Veba: 1348

HIRİSTİYANLAR'DA ALLAHSIZLAŞMA DİNDE GEVŞEME

Bir iktisat tarihçisi ile başlayabilirim, teknoloji tarihinde çok tanınmış David Landes de bir yerde tarihe ve dinler tarihine girmek zorunda kalmıştı, "for Islam too, it was a series of invaders", islam da bir dizi istila gördü, Suriye, Filistin ve Mısır'ı da içine alan Haçlılar, en önemli acımasız olanlarının başında yer alıyordu. Asya steplerinden göçebeler dalga dalga geldiler, ancak en dehşet vericisi, on üçüncü yüzyılda, Moğol sürüleriydi, that brought the classical civilisation down, klasik medeniyeti yerle bir ettiler. Moğol istilasını karanlık bir çağ izledi ve "a revival of know-nothing mysticism", hiçbir şey bilmemeyi temel alan mistisizm'in canlanmasına şahit olduk. Pek güzel, felaket ile birlikte cehalet ve cehalet ile yan yana mistisizm ortaya çıkıyorlar. Birbirinden ayıramıyoruz.

Sabetay Sevi ve dolayısıyla Kabala'nın büyük araştıcısı Scholem de "Le mystique comme phénomène historique est un produit de crise", diyordu; mistik, tarih sahnesinde bir kriz ürünüdür, anlamındadır. Şöyle de söyleyebilirim, eğer kriz varsa, her türlü krizi kast ediyoruz, sufizm çıkmaktadır; sufizmde ise en azından varolan Allah'tan uzaklaşmayı görüyoruz. Nitekim, hem Sabetay Sevi ve hem de Bedreddin kendilerini mesih olarak gördüler, bu Allah oldukları iddiasıdır ve böyle anlıyoruz.

Tasavvuf'ta Tanrı ile buluşma esastır; bu, bütün dinlerden çıkma mistik akımlarda var. Nitekim Jeanne d'Arc, yakılmak

üzere iken bile, "Je m'attends à mon Seigneur" diyordu. Tanrısı ile konuşmayı beklemektedir.

Veba, 1348 yılında Avrupa'da başlayan büyük bir salgından söz ediyorum, belki de Avrupa'nın yaşadığı en büyük istila ve içine düştüğü en yıkıcı krizdi. Öyle ki, tanıdığımız insan yok olmuştu, bilinen normlardan çıktılar, ölülerle dans etmeye ve ölülerle sevişmeye başladılar. Belki de her biri kendisini bir Allah görüyordu; çok ilkelleştiler ve çok cahilleştiler. Profesör Landes'ın işaret ettiği "know-nothing" hale döndüler.

Devam etmeden önce bir not düşebilir miyim, acaba Camus'nün Veba'sını ve Boccaccio'nun Decameron'unu okumadan Osmanlı kuruluş tarihi yazılabilir mi; bu, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllar Balkan ve Avrupa tarihi bilmeden Osmanist tarihçi olmak mümkün mü, sorusuyla eş anlamlıdır. Eğer bilmek gerekiyorsa, Camus'nün Veba'sı, ki 1947 yılında yazılmıştı ve Decameron, 1348 tarihli olup Veba'nın doğumu ile yaşıttır, mutlak okunmalıdır. Okunmamışsa bilmeden tarih yazılmıştır, demektir. Osmanlı, Balkanlar üzerinden Avrupa'ya ilerliyordu; Avrupa'yı bilmeden Osmanlı kuruluşunu yazmak imkânsızdır; buna işaret ile devam ediyorum.

Camus'nün Veba'yı yazmadan önce Bela'yı ve aynı anlama gelmek üzere Veba'yı incelemiş olduğundan şüphe duyamıyoruz. Yalnız, yazarken gözünün önünde, İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin olduğundan da emin olabiliriz; günlüklerinden de anlıyoruz, Amerika'yı boğucu, manevi insanı öldürücü ve iradeyi kırıcı buluyordu. Vebalı hallerin tarifinde bu var. Şunları da yazıyor: vebalı halkın, "başka bir deyişle artık seçecekleri bir şey kalmamıştı. Veba bütün değer hükümlerini ortadan kaldırmıştı. Bu da bilhassa insanların giydikleri elbiselerin kalitesinden veya satın aldıkları yiyeceklerle hiç ilgilenmeyişlerinden belli oluyordu. her şeyi bütünüyle kabul ediyorlardı." Artık hareketsiz, külçe türünden canlılardı. Camus, "bazen veba uykusuna yatmaktan başka umut" beslemez olmuşlardı, diyordu ve yatmak ve

bir daha kalkmamak istiyorlardı. Ortaçağ'da hürriyet için köleliği seçenleri hatırlıyoruz. Osmanlı Balkanlar'dan Avrupa'yı fethe çıktığında, karşısında vebalı halk vardı, Veba uykusundadırlar, ekliyoruz.

Boccaccio ise, Veba'nın en çok kırdığı şehir olan Floransalı'dır. "Kara Ölüm" başlar başlamaz, Decameron'u yazdı ve sanki, bütün serüvenini ve sanki encamını görmüştü. Decameron, "on öykü" anlamındadır, bazen tüccarın ve bazen kadının başkahraman olduğu ilk "roman" sayılıyor. Ancak özü kaçış'tır ve vebanın sıkıştırdığı, çaresiz on insanın bulabilecekleri kaçış'lar üzerine yazılıdır. Decameron'da insan, kendinden, evinden, ahlakından, Tanrı'sından ve dininden kaçıyor, kaçmak zorundadır.

İlk öyküde şu var: "On était déjà parvenu en l'année 1348 de la féconde incarnation du fils de Dieu, quand le cité de la Florence, noble entre les plus fameuses de l'Italie, fut en proie à l'épidemie mortelle. Que la peste fût l'oeuvre des influences astrales ou le résultat de nos iniquités, et que Dieu, dans sa juste colère, l'eût précipitée sur les hommes en punition de nos crimes..." Doğudan gelmiş olabilir, ancak yıldızlardaki hareketlere bağlıyorlar, fakat bizim günahlarımızın sonucu olmalıdır; çok günah işledik, Allah, bihakkın kızdı ve ceza olarak Veba'yı gönderdi; Veba'yı Allah'ın gazabı olarak görmek pek yaygındır. Boccaccio, İtalya'nın en ünlü şehirlerinden Floransa'nın Veba'ya kurban gitmesi ile başlamaktadır. Büyük roman ve büyük "tarih" diyebiliyorum.

Birden geldi ve birden yayıldı, kırıp geçiriyordu; Boccaccio bu kırıma, insanların tepkisini de yazdı. Veba halkının bulduğu tek çare kaçıştır; her türlü kaçış, hep müzik dinlemek, hiçbir iş yapmamak, bir kaçıştır.

Veba'yı yaşamış bir doktor, hekimlik onuru ağır gelmiş ve kaçamamış, sözünün İngilizce çevirisi ile "that the best remedy was flight" demişti, tek çare kaçıştır ve her türlüsü uygundur. Ve doktor Guy de Chauliac kaçmadı, kaçamadı, fakat, hep ve büyük korkular içinde yaşadı; kaçamayanlar korku cehennemine düşüyorlardı. Cehennemde yaşadılar.

Peki bunlar ne yaptılar; bunlar, bulabildikleri kadar içiyorlardı, kaçmıyorlardı, amma bir meyhaneden diğerine koşuyorlar, neşelerini buluyorlar ve kendilerini bir sefahata bırakmış durumdalar. Bunlara yaşamlarından umudunu kesenler demek yerindedir. Öyle olunca da mülkiyete ihtiyaçları kalmamaktadır. Boccaccio, bu ifadeyi kullanmıyor, fakat mülkiyet dağılımında bir değişimin başladığını söyleyebiliriz; chacun perdait tout espoir de vivre, herkes yaşama umudunu kaybetmişti ve bu nedenle evlerini-barklarını terk ediyorlardı, amma bunları yazmaktadır. La plupart des maisons tombaient dans le domaine public, evlerin çoğu artık amme emvali olmuştu, özel mülkiyet manasını kaybediyordu. Yalnız umumun kaybı çok daha büyüktü, her türlü yazı egemenliği, dinsel veya feodal uçmuştu, yok olmuştu ve ayrıca din adamları da kırılıyordu. O kadar öyle ki, on altıncı yüzyıl başlarında, okuma yazma bilenler çok çok azalmıştı, çünkü "eski" papazlar öldüler, yerlerini cahiller aldılar, artık ders bitmiştir.

Ölümden kaçış, ama nasıl, sevgi ve sadakat, ölümden kaçısın önünde engeldiler. Yepyeni bir hal var, ölümden kurtulma kaygısı o zamana kadar var olan her kaygıya düşmandı; le désastre avait jeté tout d'effroi au coeur, felaket kalplere öylesine bir dehşet saçmıştı ki, kardeş kardeşi, dayı yeğeni, kız kardeş erkek kardeşini, çok zaman eş kocasını terk ediyordu. Ölüm korkusu artık dehşete dönüşmüştü ve kurum ve kurallar, ahlaki ve davranış kalıplarını ezerek geçiyordu. Osmanlı akıncıları ilerliyordu ve pek kolay görünmektedir.

Decameron'dan şu cümleyi aktarıyorum: "Comme les voisins, parents et amis abandonnaient les malades, comme les domestiques se faisaient rares, une pratique s'établit, inconnue jusqu'alors", komşular yok, ana-baba yok, dostlar da yok, hepsi hastayı terk etmişler, ayrıca hizmetçi bulmak imkânsız olmasa da artık pek zordur. Peki ne yapılacak, soru budur. Ne kadar yüksek tabakadan olursa olsun, pek güzel de olabilir, vebalı bir genç kız da bir bakıcı bulmak zorundadır; bir erkek, bir hırsız, potansiyel bir ırz düşmanı makbuldür, veba umudu olduğu kadar, seçme hakkını da ortadan kaldırmıştı.

J. Nohl, chronicle'lere dayanarak yaptığı çalışmasında, "monatti" denilen mezarcılardan söz ediyor, ol tarihte büyük bir mezarcı kıtlığı vardı, bu monatti'ler sağlıklı insanların evlerine gidiyor, istedikleri parayı vermezlerse, alıp vebalıların yattıkları hastanelere götürüyorlardı. Tabii, ırza geçmekten geri durmadıklarını tahmin edebiliyoruz. Nohl, arşivlerde, sadece Viyana'da monatti'lerin hamile bıraktığı 300 kadın tespit etmişti ve ölüleri sokaklara atıyorlardı. İşte Avrupa budur.

•••

Tarihçi Le Goff'un bir tespiti ile devam etmek istiyorum, it turned the crises into a catastrophe, demişti; kriz vardı, Veba, bir katastrof'a, bir felakete çevirdi, not ediyorum. Avrupa, onuncu yüzyıldan itibaren büyük bir ekonomik gelişme yaşadı, sanki feodaliteden çıkmak üzereydi, on dördüncü yüzyılın başından itibaren, gelişme ve arkasından nüfus artışı durdu. Kıtlık, kuraklık vardı; vebanın yayılmasını hızlandırmıştı ve yine veba bu gelişmeye iki yüzyıl kadar ara vermiş oldu. Kapitalizm'in doğuşu, veba'dan sonradır; kapitalist, sadakati bilmeyen, "hedonist" insanı hazırlamıştı. Kapitalist "ahlaklı insanı" veba'ya borçluyuz, diyebiliyorum.

Nüfus araştırmaları üzerine çalışmalarına güvenebileceğimiz D. C. Russell, İspanya ve Küçük Asya'nın net bir şekilde, veba'dan daha az etkilendiğini göstermiş durumdadır. Çok ilginç, İspanya ve Türkiye, Akdeniz'in iki ucu, on beş ve on altıncı yüzyıllarda pek güçlendiler.

Bu arada önemli bir veba uzmanı olan McNeill'in veba haritasını buraya alıyorum. Veba on dört ve on beşinci yüzyıllarda Avrupa'yı çökertmişti. Ve biz ilerliyorduk.

KIRIM'DAN AVRUPA'YA VEBA

W. McNeill, Plauges and Peoples, Penguin Books, 1976-1994, p. 157.

David S. Landes, The Unbound Prometheus, Cambridge University Press, 1969-1991, p. 30.

G. G. Scholem, La Kabala et Sa Symbolique, Paris, n.d. p. 108.

(Sufism) It embraces those tendencies in İslam which aim at direct communion between God and man"

Trimingham J. Spencer, The Sufi Order in İslam, Oxford University Press, 1971-1998, p. 1.

Bu kutudakiler için, bu bölümdeki Camus ve Boccaccio kutularına tekrar bakılmasını yararlı görüyorum. Öte yandan, "Devlet ve Hürriyet" içindeki "Ölüsever ve İğreti" bölümü önemlidir, esas itibariyle, bu bölüme dayanıyorum.

Yalçın Küçük, Devlet ve Hürriyet, İstanbul, 2006, ss. 167-192.

Türkçe'de benim okuduğum Decameron'lar pek kötü çeviri olmalarının ötesinde, eksiktirler. Boccaccio'yu kesmişler.

Referanslar, daha önce işaret etmiştim, tekrarlıyorum, Y. Küçük, Devlet ve Hürriyet, op.cit., ss. 168-192.

•••

Anne ve babalar, veba bulaşmış çocuklarıyla kendi aralarına bir duvar örmeyi bir çare görmeye başladılar, şehirde mezarlıklar yetmiyordu; kardinaller işaret parmaklarıyla yeni mezarlıklar açıyorlardı ve bunlar da yetmeyince kiliselerin bahçelerini mezarlığa çevirdiler. Din adamlarına gelince, vebanın, işlenen günahlara karşılık Tanrı'nın bir cezası olduğu inancı kesin ve yaygındı; fakat eğer veba bir ceza ise, Tanrı'nın bu seçkin, ayrıca tanımları gereği, günahsız kullarına uygulamaması gerekiyordu. Demek, vebanın, ruhban sınıfına işleyemeyeceği düşünülüyordu. Bu da, papazları iki ateş arasında bırakıyordu, kaçamıyorlardı ve Tanrı'nın günahsız kulları olduklarını göstermek zorunda kaldılar ve çok öldüler.

Bunun, eğitim düzenini ve daha sonraki dönemlerde din eğitimini tümüyle çökerttiğine, geçerken değinmiştim. Bu kadar değil, daha da önemlisi, artık dini bağlılık ve dinsel otoriteye inanç eriyordu; iman'ın yok olduğu, dini inancın ise "lafta kaldığı" bir döneme giriyorduk. Ve biz Türkler ilerliyorduk.

Peki "küfür" mü, Tanrı'ya ve tekliğine inancı reddetmektir. "Kafir" ise küfür edendir; veba'nın bir kafirleştirme işlevi var.

•••

Çok güzel, Veba Tanrı'nın cezasıdır, kırbacıdır ve pek isabetlidir. Yalnız, Allah hem ceza vermekte ve hem de ölümleri engellememektedir ve bu nedenle de Allah, Allahlığını yapmamaktadır. Mademki veba, günaha cevaptır, o halde bir ceza gereklidir. Mantık budur ve buradayız.

Ne yazık, Türkçe'de, "ceza", kırbaç ve "dövünme" anlamlarını içine alan bir sözcüğe sahip değiliz. Fransızca ve İngilizce'de var, "flagellation" denmektedir, "scourge" ve özellikle "flea" sözcükleriyle yakınlığı olduğunu biliyoruz. Bu sonuncu, "flea", veba üzerine Fransızca yazılmış çok eski metinlerde, "veba" yerine kullanılmaktadır. Bunu, felaket veya Tanrı'nın dayağı ya da cezası olarak da anlayabiliriz, teknik anlamda ise "döveç" diyebiliriz. Buradan hareketle "flagellation" karşılığında "dövünme" sözcüğünü kullanabiliriz. Fakat yapılanlara göre çok hafif kalmaktadır.

Bu kırbaç olabilir, fakat ucunda bir topuz ve topuzda da pek çok iğne olmalıdır; "flagellant" denilen dövünücüleri göz önüne getirebiliyoruz. Kerbela Günü'nde, İran'da bazı ayinlerden kısmen biliyoruz; herhalde bunlardan ileridir ve Rosemary Harrox, kroniklerden incelediği bu sahneler için, "a man would need a heart of stone to watch this without fears" demektedir, dehşete kapılmadan izleyebilmek için taştan bir kalp gerekmektedir, anlamındadır.

Almanya'da çıktı, bizden ve belki de vebadan daha hızlı bir salgın oldu, "moda" da diyebiliyoruz. Bütün Avrupa'ya yayıldı ve İsa'yı stimule ettiklerini dü-

şünebiliyoruz. Günah çıkarıyorlar, pişmanlıklarını haykırıyorlar ve bunu, yüksek dozajlı acıyla, bütün vücutlarından kan akıtarak ifade ediyorlardı. R. Horrox'ın aktardığına göre, görgü tanıklarından birisi, "dövünürken bu metal topuzların vücutlarına ne kadar derin girdiklerini gördüm, vücuttan çıkarmak için iki hamle gerekiyordu" diyordu. İsa adına Hıristiyanlık anlayışları işte budur.

Kilise önce sevindi, destekledi, ancak sonunda takbih etmek zorunda kaldı. Önce dine bağlılık olarak gördü, kiliseye hücum etmiyorlardı, sonra birden, bir ilkel dine dönüş olduğuna karar verdiler. İlkel dinlerde, cinsel özgürlük vardır; özel mülkiyet sarsılmıştı ve başkaları bir yana dövünenler, "free love" tatbik ediyorlardı, bu kesindir.

Daha önce değindiğim, eskice sayılabilecek bir tıp tarihinde, "ces insensés couraient à demi nus dans les rues se flagellaient pendant le jour et passait les nuits dans lea plus affreuse débouche", bu kaçıklar gündüzleri yarı-çıplak halde kendilerini kanatıncaya kadar dövünüyorlar ve geceleri de en korkunç safahata dalıyorlar, ifadesini buluyoruz. Hiç şaşırmıyoruz, "safahat" sözcüğünden, monogami karşıtlığını okuyoruz; bütün ilkel dinler, monogami ve özel mülkiyet karşıtıdır. Hem tek-evliliği ve hem de özel mülkiyeti doğal saymıyorlar.

•••

Dövünenlerin bir marifeti daha var, "Veba" ile birlikte Yahudi pogromlarını bunlar başlattılar. Bir sorumlu gerekiyordu; her zaman böyle oluyordu, önce kendileri döverek ve kanlar içinde bırakarak ve sonra da Yahudileri öldürerek, bu büyük günahın, "günahlarının" demek istiyorum, kefaretini ödeme yollarını buldular.

Önceleyenlerini biliyoruz, ilk Haçlı Seferi'ne 1096 tarihinde çıkıldı; Kutsal Topraklar'ı kurtarmak hedef idi. Haçlı Seferleri'ni modern zamanların psikolojik savaşlarına benzetebiliriz; uzun hazırlıklar ve ideolojik kampanyalar şarttır. İlk Haçlı Seferi'ne çıkan yoksul Hıristiyanlar, birden Yahudiler'in İsa'yı öldürdüklerini ve Hıristiyan çocukları kaçırarak kanlarını içtiklerini hatırlayıverdiler. Bu nedenle, Kutsal Toprakları insansızlaştıran, infidel, kurtarma işine, Avrupa'dan başlamayı uygun gördüler.

Avrupa'da her büyük kampanya ve felakette Yahudi katliamları esastır;* Veba'da, salgının, kuyuların kirletilmesi nedeniyle yayıldığına inandılar ve

* ... and they had perpetrated massacres, (particularly at the time of The Black Death) which beggared, for fury, system and comprehensiveness, anything that Europe had as yet known.

Cecil Roth, The Spanish Inquisition, N.Y., 1964-1996, pp. 1-20.

Profesör Roth bu alanda en güvenilir araştırıcıdır, Veba ile, "Kara Ölüm" ile, Yahudiler'e tatbik edilen mesakr'ın Avrupa'nın o zaman kadar bildiği tüm pogromları esameleri okunmaz hale getirdiğini not ediyor. Veba ile yapılan pogromlar oldukça, daha öncekileri hiç sayamayız, diyordu. Öyledir.

Yahudiler'in kuyulara veba mikrobu attıklarını yaydılar. Büyük katliamlar oldu, kilise önce sessiz kaldı ve sonra, ölçüsüz boyutlara ulaşınca durdurmak zorunda kaldı. Böylece Veba, iki büyük dinin mensuplarına felaket getirmiş oluyordu; on dördüncü yüzyılda başlamıştır.

•••

Bu yüzden on dördüncü yüzyılda, Yahudiler'in başına düşen felaket, bununla sınırlı kalmadı; en çok "Müslüman" ve Arap da diyebiliriz, İspanya'da yaşıyorlardı, çok güçlü ve çok zengindiler. Hıristiyanlık, Katolizm de denebilir, büyük bir kriz içinde idi, her yerde hérétisme var, bu halde, büyük bir Yahudi düşmanlığının başlamasına şaşırmıyoruz.

Hıristiyanlığın bunalımı yaygındır. Birinci Edward, 1290 yılında, İngiltere'den Yahudileri en masse, kitle halinde, kovmuştu ve 1307 yılında Fransa'dan kovuldular.* Ama güçleri, şatafatı ve bir tür ikili iktidarları İspanya'da idi. Sırada İspanya'dan kovulma var.

Eğer hérétisme varsa, "Engizisyon" keşfedilecektir, "özel mahkeme" diyebiliyoruz, masum adı araştırma idi. Kilise, Hıristiyanlığın zaafını gideremiyordu, sapkınlık yayılıyordu; Papalık, on üçüncü yüzyıl boyunca bu mahkemeleri kurmak zorunda kaldı. "Zorunda" demek zorundayız, nihayet araştırdıkları mesele cezai değil, ruhani idi, kendine ait bir gücü dağıtmak istemiyordu. Ama kuruldu, daha sonra bunları "İspanyol Engizisyonu" ile ayırmak gerekti. "Papalık Engizisyonu" deniyordu, aynı yetkileri kullanıyorlardı, ancak şimdi Engizisyon denilince "İspanyol" olanı biliyoruz. Özetle işkencehanedirler.

Engizisyon, özel yetkili mahkeme idi, yavaş yavaş papalıktan uzaklaştı, "sivil" idare ile birleşti, özel hapishaneleri oldu. Papa, bu özel mahkemelerde işkence yapılmasına karşı idi, 1252 yılında kabul etti; "gizli tanık" dinleme usulü yerleşti. Mahkemeler işkencehaneler yaptılar ve itirafçı kullandılar. İspanyol Engizisyonu, işte bu hazırlık ve yapı üzerine oturdu; esas olarak, yeni-Hıristiyanların kripto Yahudi olup olmadığını araştırıyordu; bu kanıya varırlarsa yakıyorlardı. Yahudiler işte böylece bu dönemde yakıldılar.

On dördüncü yüzyılda, İspanya'da anti-semitik kampanyalar çok arttı; Hıristiyan olmaları halinde İspanya'da kalabileceklerdi. 1391 yılında, bu kampanyalar

---

* Profesör İnalcık, 1360 yılında da Macaristan'dan kovulduklarını ve Avrupa Yahudileri'nin sığınacak yer olarak Türkiye'ye döndüklerini haber veriyor.

Ever since theyear 1360, when King Louis the Great of Hungary issued a decree expelling the Jews from his dominions, European Jewry had begun to look to the Ottoman territories as a sanctuary.

H. İnalcık, Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation, Avigdor Levy ed., Jews, Turks, Ottomans, N.Y., 2002, p. 4.

şiddet ve vahşete dönüştü;* bir tek bu yılda, İspanya'da 50.000 Yahudi'nin öldürüldüğü ileri sürülüyor. Bu vahşet nedeniyle Yahudiler, İspanya'yı terk etmek ile Hıristiyan olmak arasında tercih yapmak zorunda kaldılar. Terk ettiler, "saçılma" başladı ve dinlerinden döndüler, "converso" adı işte bu zamanda kesildi. "Marano" da deniyordu, "domuz" demektir, kendi kendilerini aşağılıyorlardı.

Tuchman, bu yüzyılı, Yahudiler için "felaket" asrı tabir etti; "calamitous", belalı bir dönem oldu. Allah'larına güvenleri azaldı ve dinlerinden uzaklaştılar.

•••

Eninde sonunda bir tarif yapıyoruz ve "yüzyıl" diyoruz, eylemlere göre uzayıp kısalabiliyorlar; yirmincisine "kısa" dendiğini hatırlatıyoruz. B. Tuchman da on dördüncü aşıra "belalı yüzyıl" deyişini kesmişti**; "calamitous fourteenth century"; güzel, ancak Tuchman'ınki, açıkladığı ölçüde sorularla da yüklüdür. Buradan sürdürüyoruz.

Tuchman tarihe Yahudilik açısından bakıyor ve hiçbir sakıncasını görmüyorum. Yalnız, eğer işaret edilen Yahudiler'in "Kara Bela" da denilen "Veba" ile kırılması ise; kırım izleyen yüzyılda da devam etmişti. Engizisyon gelince, on beşinci asırda, sadece şiddetini artırdı; İspanyollar, Yahudileri önce "converso" yaptılar, "yeni hıristiyan" oldular ve arkasından gizli Yahudi suçlaması ile Engizisyon'a tabi tuttular; evvela işkence yaptılar ve arkasından çoğunu yaktılar.

Güzel, "tarihe Yahudilik açısından bakmak"; yalnız her tarih yazımında "bir açıdan bakmak" var, eğer nesnellik ile sert bir şekilde çatışan bir tek yanlılık yoksa, anlayışla karşılayabiliyoruz. Gerçekten de, bu belalı yüzyılda Yahudi kavminin üzerine inen felaketlere baktığımızda, Tuchman'ın sadece dikkatleri çektiğine hükmedebiliyoruz; tarihi görünür yapmaktadır. Ve buraya gelmiş bulunuyoruz.

Buradan baktığımızda ise çok büyük bir paradoksa varıyoruz. Ne tuhaf, eski veya yeni, "Türk" tarih yazıcıları, bu tarihlerde, hem Türkler'in bir cihan devle-

---

* Engizisyonun azması, 1391 yılında birçok Yahudi cemaatini yok eden şiddet olaylarıyla başladı. Bu arada zorla dinleri değiştirilen Yahudileri konverso, dönme oldular, fakat gizlice dinleri sürdürdüler; üstelik imparatorluk yönetiminde önemli mevkilere geldiler.

Yusuf Besalel, Osmanlı ve Türk Yahudileri, İstanbul, 1999, s. 23.

** Tuchman bu sözünü keserken, ipucunu Profesör Thompson'dan almış görünüyor. "Kesme" sözcüğünü "to coin" karşılığı olarak kullanıyorum. Bayan Tuchman, Birinci Dünya Savaşı'nda, Amerika'nın, İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau'nun torunudur, Ambasador Morgenthau, seçkin bir Yahudi idi. İçerden bakabilmektedir.

W. Thompson, The Aftermath of The Black Death and The Aftermath of The Great War, Amarican Journal of Sociology, 1921.

B. Tuchman, A Distant Mirror – Calamitous Fourteenth Century, London, 1978-1995.

Tuchman önemli bir akademi dışı tarihçi olarak tanınıyor.

ti olduğunu anlatıyorlar ve hem de, cihandan habersiz kalıyorlar. Şunu görebiliyoruz; aynı dönem, "belalı yüzyıl", Türkler için sadece taç getirdi ve Türkler açısından zaferlerle dolu bir asır olmuştur. Hanedanın kurucusu Ataman bir yana, Orhan, Murat ve Bayezid, bu yüzyılın çocuklarıdır ve bu zamanda taçlandılar.

Soru şudur, "belalı asır" ile "taçlı yüzyılı" birbirinden ayırabilir miyiz, sanmıyorum. Birbirine bağlamayı savunuyorum ve bunu saklamıyorum. Ne yazık tersini de ileri sürebilecek durumdayım; on yedinci yüzyıl, tam tersidir.

Tabii, "marrano" için bir toprak bulmak pek zordur; Cecil Roth, halk, pek anlamıyor ve tepeden bakıyordu, diyor ve in the marranos, they could see only hypocritical Jews, Katolik İspanyollar marrano'larda sadece ikiyüzlülük görüyordu, bunu eklemektedir.* Yaygınlıkla mizah için malzeme veriyorlardı, zengin bir marrano'nun tabutunda, ayakucuna haç, göğsüne Kuran, başına da Tevrat vasiyet ettiği bunlardan birisidir; ölürken dahi tam Yahudi olamıyordu. Yahudiler, İspanya'da, Müslüman-Araplar'la birlikte yaşamışlardı; sonunda Araplar'dan pek çokları Engizisyon'a gitmişti, Kuran bu beraberliği çağrıştırmaktadır. Mizaha bakılacak olursa, bir marrano üç dinden bir insan olarak bu dünyadan ayrılıyordu. Düşündürücüdür.

Gerçekten üç dine mi ayrıldılar, yoksa üç dinden bir din mi oldular; bunu söylemek zordur. Bizde sabetayistleri, "iki dinli" halk, "sokakta Müslüman ve evde Yahudi" olarak tarif ediyorlar; bu tarifte bir dinden uzaklaşma ve iki dine yaklaşma görebiliriz.

Kilise, Engizisyon'da işkence uygulanmasını, bir Papalık Bull'u ile 1252 yılında usule koydu. İspanyol Engizisyonu ile işkence yaygınlaştı ve şiddetini artırdı; her Engizisyon'nu bir işkence-evi oluyordu. Bizde "askı" deniyordu, "şüpheli" olanı kollarından halata bağlayıp tavana çakmak en çok bilinenidir. Elvira del Campo, bunlardan birisi, gizli-Yahudi olmakla suçlanıyor, işkencehanede kabul ediyor, "evet" diyor, ancak suçunu bilmiyor, tavanda asılı ve şunları söylüyor: "İndirin beni, Senores, ve bana ne söylemem gerektiğini söyleyin, ben ne yaptığımı bilmiyorum, Yüce Allahım bana merhamet, ben kulunuza merhamet edin!"** Merhamet gelmedi ve pek çok Elvira, önce arabalarla boyundurukta, şehirde gezdirildiler, hakaret yağmuruna bırakıldılar. Sonra yakıldılar.

Elvira'nın Allasızlaşması ve dinden uzaklaşması ihtimal dahilindedir. Bu bir tarafa, Elvira del Campo, domuz yemediğini çünkü midesini bulandırdığını, ancak hiçbir sapkın niyetinin olmadığını, denied that she had had any heretical intentions, söyledi ve işkencede ise hep Yasa'ya, "Law" veya "Şeriat" diyebiliriz, bağlı olduğunda ısrar etti. Hangi "Yasa", bu soruya gelindiğinde artık kendinden geçmişti, bilemedi ve Engizisyon, Judaizm'e bağlı olduğu kararını verdi. Elvira del Campo'da yakıldı, özetlemiş oluyorum.

---

* Cecil Roth, The Spanish Inquisition, N.Y., 1937-1996, p. 30.

** ibid., s. 100.

Engizisyon, heretizm'e karşı kuruldu, Papalık, 1252 yılında Engizisyon'da işkence uygulamasını kabul ederken çok tereddüt etmişti; artık heretizm'in çok daha yayıldığı ve önlenemez bir aşamaya geldiğini düşünmek durumundayız.* Daha sonraki yüzyılda ve izleyen asırda arttığını biliyoruz. Büyük yıkımlar çaresizlikler, insanları, kendi dinlerinden uzaklaştırıyorlar ve Allahsızlaştırıyorlar; o halde sapkınlıkların artmasını doğal karşılamak zorundayız.

Herezi'yi Katolik Kilisesi'nin reddettiği düşünce olarak tarif ediyoruz. Antik Yunanistan'da herezi, herhangi bir doktrin ya da düşünce kolu sayılıyordu, olumsuzluk yüklenmiyordu; daha sonraki asırlarda kilise inancına karşı her türlü düşünce heretik sayıldı ve en ağır cezaya layık görülüyordu. Engizisyon döneminde, eğer dava sonuçlanıncaya kadar işkenceden ölmemişse, heretik yakılıyordu. Jeanne d'Arc da bir mistik ve bir heretik olarak yakıldı. 1432 yılında oldu ve 19 yaşındadır.

Jeanne d'Arc üzerine yazılan mükemmel bir monografide, Jeanne d'Arc'ın yargılandığı dava ile ilgili olarak, Le procès de 1431 est un procès d'Eglise pour hérésie, deniliyor; kilisenin herezi'ye karşı açtığı bir davadır.** Sorbonne'da açıldığı ve görüldüğü bilinmektedir.

Güzel, esas olarak heretik, bir entellektüeldir, bir görüşü var ve bu görüş Kilise'nin veya Şeriat'ın itikatına uymamaktadır; bu entellektüel veya münevver ısrar etmektedir ve böylece sapkın olmaktadır. On dördüncü yüzyılda bunlar her yerde çokturlar ve çok olmaya devam ettiler.

Jeanne d'Arc, "Ark'lıdan diyebiliriz", Fransız tarihçilerini en çok meşgul eden ve söz uygunsa, şaşırtan bir "kahraman" oldu ve baktıkları zamana göre yeniden yazdılar. O kadar öyle ki, Profesör Jacques Le Goff, bir ansiklopedi girişinde, "Une Jeanne d'Arc gothique, une Jeanne d'Arc Renaissance, une Jeanne d'Arc classique, une Jeanne d'Arc 'Lumières', une Jeanne d'Arc nationaliste", şeklinde saymakta ve devam etmektedir.*** Profesör Ferro ise, XV. Yüzyılda resmi tarihçilerin, les historiens officiels, Pucelle'i, "Bakire", tamamen ihmal ettiklerine işaret ediyor.**** Kral, kurtuluşun onurunu, bir mistik kıza, bir peygamber adayına vermek istemiyordu. Marc ferro, tarih aşamalarına göre, tarihçilerin Arklı Jan için düzenledikleri sahnelerin değişimini pek güzel kuruyor, öğreniyoruz.

Öyleyse ben de "kendi" Jeanne d'Arc yazımımı olmasa da, bazı çizgilerini çı-

* Yalancı tanık dinlenmesi ve kimliğinin açıklanmaması imkânıyla birlikte, ilk kez Engizisyon'da usul oldu.

** Collette Beaune, Jeanne d'Arc, 2004-2009, Paris, p. 221.

L'hérésie est une erreur contre la foi qui s'accompagne d'une obstination indue. L'hérétique fait des choix intellectuels qui ne sont pas cause de l'Eglise dont il se sépare.

ibid., p. 357.

*** Encyclopeida Universalis, Vol. 9, p. 416.

**** Marc Ferro, l'Histoire Sous Surveillance, Calmon-Levy, 1985, p. 26.

karmak durumundayım.* Bu, a, Türkiye'den bakmak ve b, Arklı Jan'ı evrenselleştirme anlamındadır.

Şöyle başlayabiliriz, Arklı Jan'ın zuhur ettiği zamanda, Fransa'da "Hıristiyanlık, haricen, Türkler tarafından kuşatılmış ve dahilen pek çok yanıltıcı doktrinleri ile ahiretin geldiğini vaaz eden sahte peygamberlerin tehdit ettiği bir kale haline gelmişti."** Güzel ve şunu ekleyebiliriz: Halk umutsuzluk ve telaş içinde idi, pek çoğu "Türkler'e karşı bir haçlı Seferi'ni ve bu nedenle de İngiltere ile bir barışı tek çare"*** görüyordu. Bu görüşlerini Krala arzetmek üzere yüzlerce kilometre ve kalabalıklar halinde yürüyorlardı. Demek, Türkiye, Fransa'nın içindeydi, büyük korku salıyordu ve pek çok sapkın ile sahte peygamberin ortaya çıkışına katkıda bulunuyordu. Bunu tespit etmiş oluyoruz.

Gayet güzel ve şu şekilde özetlemek mümkündür: "La Grande Peste, la guerre étrangère et civile, les troubles de l'Eglise qui dégénérèrent en schisme de 1378 à 1415 suscitèrent un désarroi général.", Bir yanda Veba, diğer yanda İç Savaş İngiltere ile savaş, Kilise'de bir çatlağa da yol açtı ki, bu bir genel düzensizlik, şimdilerde "kaos" da denebiliyor, doğurmuştu. Fransa, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda, heretikler ve peygamberler memleketidir; herkes her türlü peygambere inanıyordu. Arklı Jan, bu peygamberlerden birisi idi ve Fransız askerler, Bakire Jan'ın arkasında, bir peygamber olduğuna inanarak koşuyorlardı. Askerlerin önüne geçtiğinde 17 yaşında idi ve bir heretik olarak yakıldığında 19 yaşındadır.

Geçerken bir parantez açmak istiyorum ; Arklı Jan ile Şeyh Bedreddin arasında parallellikler kurmaya mecburuz, Bedreddin de bir sapkın sayılıp asılmıştı. Asıldığında Jeanne d'Arc dört yaşındadır ve her ikisi de peygamberlik iddiasındadır; daha fazla, "mesih" de diyebiliriz. Yalnız, her ikisinin de tarikatçı oldukları mutlaktır. Her ikisi de sınır ya da "ve" insanıdırlar ve iç savaş ile dış savaşı iç içe yaşıyorlardı. Demek ki, her ikisi de sapkındırlar ve peygamber üreten toprakların insanı oldular; yaşadıkları iklimlerde insanlar dinlerinden uzaklaşıyor ve din kurmayanlar, diğer dinlere yaklaşıyordu. Öyleyse, hem bir açıklığa ve hem de sınırlı bir genel teoriye ulaşmış oluyoruz.

---

* Profesör İnalcık'ın yazdığı dönemler Avrupası hakkında hiçbir bilgisi olmadığını tekrarlayabilirim. Eski yazdığı ve yeni zamanlarda yayımladığı "Avrupa" tarihinde "Veba" yok, Boccaccio son derece üstünkörü ve Arklı Jan için ise yazdığı, "Fakat, Jeanne d'Arc'tan sonra Fransa'nın kalkınması ve İngilizler'i Fransa'dan sürmeye başlaması üzerine" ibaresinden ibarettir.

Halil İnalcık, Rönesans Avrupası – Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci, Türkiye İş Bankası, 2011, s. 121.

** ...La chrétienté était une citadelle assiégée de l'exterieur par les Turcs...

Collette Beaune, Jeanne d'Arc, 2004-2009, Paris, p. 350

Fransızca "erreur" sözcüğünün "sapkınlık" anlamı da var.

*** ...La paix avec l'Angleterre qui seule rendra possible une croisade contre les Turcs...

ibid., p. 115.

On Yedinci Yüzyıl

YAHUDİLER İÇİN "ÜMİT" TÜRKLER İÇİN "ZİLLET"

Biri Doğu'da ve diğeri Batı'da, Türkiye ile İspanya, hem Akdeniz'de ve hem de muhtemelen dünyada en güçlü iki imparatorluktular. İlkinin eklipsini 1571 ve ikincisinin 1598 olarak sayabiliriz; Türkiye, bir Haçlı Donanması'nın önünde, "İnebahtı" dediğimiz Leopont'da perişan oldu, aşağılandı sözcüğü daha isabetlidir. Britanya ise 1598 yılında İspanya'nın yıldızını söndürdü. Çok gecikmedi, East Indian Company'nin kuruluş tarihi 1600 idi; Britanya donanması denizlere hakim oluyordu ve "comprador" ağı kuruluyordu. "Komprador" sözcüğü Portekizce'den geliyor; Hindistan'da, başta İngiliz olmak üzere Batılı tacirlerin işlerini yapanlara deniyor, bir işbirlikçidir. Yeni bir durumdur; Doğu ticaretinin, önemli ölçüde, Türkiye'yi bypass etmeye başladığı bir döneme giriyorduk. Compradorları marrano düşünebiliriz.

Bir; İspanya'nın yenilmesi, Yahudiler için hiç şüphe yok, bir vaka-i hayriye oldu, bunu anlayabiliriz. Yahudiler'e her türlü felaketi getiren Katolizm ve İspanya büyük bir darbe yemişti, bir ümit kapısıdır. Türkiye ise, İspanya'ya karşıt olarak, İspanya'nın müttefiki Venedik'e karşı savaşçı bir dış politika sürdürüyordu; Kıbrıs'ın fethi bu cümledendir. Bunda, İkinci Selim'in Yahudi müşavirlerinin ve bu arada eski marrano Yasef Nassi'nin pek mühim rolü olduğu bizde de yazılıyor. Öyle ve güzel, yalnız, bu politikanın mantiki nedenlerini pek bulamıyoruz.

Avrupa, on yedinci yüzyılın ilk yarısında "Otuz Yıl Savaşları" ile meşgul oldu; 1648 Westphalia Antlaşması ile sona erdiğini biliyoruz. Bu Antlaşma'yı, modern Avrupa'nın başlangıcı

saymak isabetlidir ve Katolizm pek gerilemiş ve Protestanizm legalite kazanmıştır. Ayrıca sécularisme resmileşmiş oluyordu; Yahudiler Avrupa'da rahatça dolaşıp yerleşebiliyorlardı. Daha çok Hollanda'yı ve Amsterdam'ı seçtiklerini görebiliyoruz, her yerden Yahudiler Amsterdam'a akıyorlardı. Artık Amsterdam İzmir'e rakiptir.

1648 tarihinin Yahudiler arasında büyük ümitler doğurduğunun pek çok işaretine sahibiz. Bir marrano olan Montezinos, Latin Amerika'da yaşarken bu yerlilerin "Şema O Israel" dediklerini duyduğunu hatırlıyor ve buradan Kızılderililerin de kayıp kabilelerden birisi oldukları hükmüne ulaşıyor. Avrupa'ya ve Amsterdam'a geliyor, bu epizodu ilk duyanlardan birisi de Menasseh ben Israel idi. Aaron Levi Montezinos, Menasseh ben Israel önünde, söylediklerinin doğru olduğu konusunda yemin etti. Böylece Kızılderililerin Yahudi kökü bulunmuş olmaktadır. İnandılar.

Yahudi tarihinde Menasseh ben Israel'in iki yeri var, birincisi Cromwell ile, Yahudiler'in, 1290 yılında kovuldukları İngiltere'ye dönüşleri için müzakere yapmasıdır. 1650 yılları ortalarına denk geliyor ve ikincisi, "Hope of Israel" kitabıdır; 1650 yılının başında Amsterdam'da ve sonunda İzmir'de yayınlanmıştı. Sabetay Sevi İzmirli idi ve "Israel'in Ümidi" kitabının yayımlanmasından on yıl geçmeden mesih olduğunu ilan etti. Şimdi buraya, Türkiye'ye geliyorum.

Herhalde mesyanizmi ümit ile ümitsizliğin bir arada bulunmasına bağlamak durumundayız. Yahudiler'in İspanya'dan kovulması ile ortaya çıkan diasporayı, aynı zamanda bir merkantilist ağ saymamız son derece isabetlidir. Asya, Latin Amerika, Güney Afrika'da eski marrano ve yeni Yahudiler büyük bir ticaret şebekesi kurdular, kapitalizm doğdu; Yahudiler zengin ve güç oldular, iktidarların, şu veya bu ölçüde, ortakları telakki edebiliriz.

Yalnız Türkiye'yi atladılar, hem Türkler hem de Türkiye Yahudileri yoksullaştılar. Fakat, böyle olmakla birlikte, Türkiye'deki çöküşü ve fakirleşmeyi yalnızca ticaret yolunun değişmesine bağlayamıyoruz. Topyekûn bir gerileme var,

o kadar öyle ki, on yedinci yüzyıla "zillet asrı" demek pek yaygındır. Başında, Bağdat'ın, İran'a kaybı, sonuna doğru, tam bir aşağılanma diyebileceğimiz, "İkinci Viyana Bozgunu" ve sonunda her açıdan utanç verici Karlofça Antlaşması var. Artık hep aşağılanan, son derece muhafazakâr, cahilleşmiş bir mülk ve halkı elimizde ve önümüzdedir. Şimdi küçülen, fakirleşen ve cahilleşen bir ülkedeyiz.

Bu asırda Dördüncü Murat'ı biliyoruz; cülusunun ertesi günü, tarikatçı Aziz Mahmut Efendi eliyle, kılıç kuşanmış ve daha sonra sünnet olmuştu. Saltanatının ilk dönemlerinde, devlet ileri gelenlerini, yeniçeri ağalarına oyuncak olarak vermişti, sonra tebayı oyuncak yaptı. Tam bir oryantal despot olmaya özendi, amma velakin, "İstanbul'da müsellah ayak takımını güruhları dolaşarak, soygunculuk ve zengin evlerini yangın tehdidi altında haraca bağlamak, türlü rezaletler çıkarıp, para ve eşya söktürmek, edebe mugayır hareketlerde bulunmak suretiyle, halkın huzur ve rahatını kaçırıyordu. O karışık devreyi anlatan Naima, bu hususta fazla söz söylemekten çekinerek 'zikri müstehcendir' demekle iktifa eder." Bu asır her türlü tarikatın yayıldığı ve birbiriyle yarıştıkları bir dönem olmuştu. Bunlara karşı Kadızade hareketi çıktı, Kadızade Mehmet Efendi, selefi idi ve tarikatları dine aykırı buluyordu. Ancak tarikatlar güçlü idiler, Halveti olan Üsküdari Aziz Mehmet Efendi'den söz etmiştim; Sultanahmet Camii Vaizi Sivasi ve Galata Mevlevihanesi postnişini İsmail dede, Kadızadeler'e karşı partinin liderleri durumundaydılar. Ve Kadızadeler, mücedelelerinden dönmemekle birlikte, Köprülüler döneminde bastırıldılar. Ama yine de eretizm kavgalarının önünü alamadılar.

Zillet Asır, aynı zamanda peygamberler ve mesihler dönemi de olmuştu. Tarikatların yaygın ve güçlü oldukları zamanlarda ikisini birbirinden ayıramıyoruz. Bu yüzyılın ilk yarısında, mehdilik iddiasıyla ortaya çıkan Ahmet, ilk başlarda çok kuvvetlenmiş ve hükümet kuvvetlerini pek çok kez mağlup etmişti. Sonunda idam edildiği kayıtlıdır.

O halde Sabetay Sevi'nin mesyanik zuhurunu sadece 1638 yılında, Polonya'da, Bogdan Chmielnicki'nin pogromuna

bağlayamıyoruz, bu var. Yoksulluk, ahlaksızlık, cahiliyet, hepsini biliyoruz, ancak aynı zamanda büyük bir ümit dalgası da mevcuttu. Ayrıca Yahudiler arasında çok yaygın, güçlü ve güvenli bir haberleşme ağı oluşmuştu. İlaveten, İzmir'den göçler başlamıştı, Amsterdam son derece cazip bir merkezdi. Toprak, mesih çıkarıyordu, Sabetay Sevi bunlardan birisidir.

Kral olmak istiyordu, Türkler'in de kralı olmak iddiasında idi. Osmanlı tebaası arasında da sevinçle karşılandığı bilinmektedir. Ümit ile zilletin bölüşüldüğü bir yüzyılda toprak mesyanizm için pek bereketlidir.

...les protestants faisaient confirmer la reconnaissance officielle de leur réligion...
...la liberté de réligion était consacrée...
Larousse du XXe Siécle, vol. 6, Paris, 1923, p. 1077.
Cecil Roth, A Life of Menasseh Ben Israel, Philadelphia, 1934, p. 181.
Hem Amsterdam ve hem İzmir'de Portekiz dilinde yayımlandı, "Israel'in Ümidi" anlamındadır, İbrani'de "Tikva" söyleniyor. Bu adla Osmanlı Israeli'nde bir tarım çiftliği kurulmuştu; 1920 yılında, Manda ilan edilince "Tikva" şarkı oldu, sonra Israel marşı da sayıldı. Bizdeki "Ümit" adları da 1920 sonrası tarihlidir.
L'espérance d'Israël, kütüphanemde var, hapishanede yoktur.
Bu ad "Tikva", İngilizce karşılığı "Hope", Judaizm'de biseksüel olarak taşınıyor. Bizde de "Ümit" adını, aslı Farisi ve Türkçesi "Umut" hem kızlar hem de erkekler taşıyorlar.
Bunları Profesör Cavit Baysun'dan aktarıyorum.
Yalçın Küçük, İsyan I, İstanbul, 2005, s. 100.
Cavit Baysun, Murat IV, İslam Ansiklopedisi, Cilt 8.
Mdeline C. Zilfi, The Politics of Piety - The Ottoman Ulema in The Postcolonial Age, Minneapolis, 1988.

Profesör Beaune, Jeanne'ın bir sınır çocuğu olduğunu vurguluyor, en frontière, se multiplient les hérétiques comme les sorciers, sınırlarda, sapkınlık ve büyücüler çokturlar. Sınırlarda, uc'larda, la marge, iğretilik vardır ve insanlar birbirine hoşgörüye mahkûmdurlar, her itikat yaşayabiliyor ve her "peygamber"

arkasında, kendisini sürdürebilecek kadar takipçisini bulabilmektedir. Uclar, iğretidirler ve ancak doğal koruyuculuklari var. Uclarda eğrelti otları büyüyorlar.

Jeanne fut qualifiée d'hérétique, tıpkı 1402 Ankara yenilgisi sonrasında olduğu üzere 1420 yılında Fransa Krallığı da üçe bölünmüştü, Normandi, İngiliz, Kuzey Fransa, Anglo-Burbon ve sadece Güney Fransa, Fransız'dı; Jeanne işte burada, bir köyde, bir heretik idi. Okuma yazması yok, doğum tarihini pek bilmiyor, adından emin değildi; bunu istisnai bir hal sayamıyoruz. Çünkü her yerde cehalet hüküm sürüyordu, "sürü" ya da halk, İngilizleri döveç görüyordu ; La Providence avait des Anglais, le flagel destiné à punir le saint royaume, Tanrı, günahkâr Fransızları cezalandırmak için İngilizleri göndermişti ve kurtuluşları da Tanrısal olmak zorundadır. Arklı Jan işte beklenen "kurtarıcı" oldu ve "mesih" de diyebiliriz. Kısacası, kurtarıcıya ihtiyaç vardı; cehalete boğulmuş, aşırı ölçüde korkmuş ve pek yoksullaşmış "halk" ihtiyaca cevap vermekte gecikmemiştir. Buradayız.

Böylece, Batı Avrupa'dan, o zamanlar sadece "Avrupa" deniyordu,* Türkiye'ye dönmüş oluyorum ve sadece bir nokta kalmış durumdadır. Buna "reconquista" da deniyor ve "yeniden-fetih" anlamındadır. Hıristiyan Avrupa, Araplar'ı ve aynı anlama gelmek üzere Mor'ları, İspanya'dan kovma işini tamamlamış oldular. 1492 yılında biten uzun bir tarihi var.

Maure yazılıyor, "Mor" olarak söyleniyor, Mağribin Araplar'a verilen addır; Grekçe "Maurey" kökünden geliyor ve "kara" demektir. İspanya'yı Araplar aldılar, ancak, daha çok Berberiler, Suriyeliler ve İraniler yerleştiler, bunlardan hepsinin şu veya bu ölçüde ortodoks islamla meseleleri vardı. Endülüs'te Yahudiler ile ahenk içinde yaşadılar; o kadar öyle ki, Yahudiler sanki Müslüman iktidarın ortağı oldular. İspanya Müslümanları önce Bağdat'taki halifeye bağlıydılar, sonra ayrıldılar. Bu büyük serüvenin 712 yılında, Mağrip Valisi Musa'nın, İspanya'yı fethi ile başladığını ve yedi yüzyıldan daha uzun sürdüğünü biliyoruz.

İspanya'daki Müslüman varlığı 1492 yılında sona erdi, Katolik Ferdinand, Granada emirini şehri teslim ve ters etmeye zorladı; Emir, bir tepeden son kez Grana'daya bakıp ağlıyordu. Annesi Sultan Ayşe, "ne kral ne erkek olabildin, şehri savunamadın, sana bir kadın gibi ağlamak düşmektedir" demişti, böylece Müslümanlar, Ayrupa'dan, nihai olarak kovulmuş oldular. Ağlama çağındalar.

Çok uzun bir mücadeledir, İspanya'da Müslümanlar ilk mağlubiyeti 1212 yılında, Las Navas de Tolosa muharebesinde aldılar. Ancak asıl yenilgi 1242 yılında gerçekleşti ve İkinci Ferdinand, Seviya'yı** Müslümanlardan aldı. 300.000

* Avusturya, Doğu Krallığı idi.

** Seville ya da "Sevil" olarak da biliyoruz, Türkiye'de "sevil" adının kökünü burada arıyoruz. Daha sonra taklid edilmiştir, "calque" diyoruz.

Yahudiler, "sevilla", "sivilia" veya "sibilia" olarak taşıyorlar, bizim buradan ödünç aldığımızı düşünebiliriz.

Mor'u, İspanya'dan kovdu. Böylece Müslümanların zillet devri başlamış oldu. 1242-1492 yılları arasında hem küçüldüler ve hem de ağladılar; Yahudiler misli, Engizisyon'dan geçtiler ve engizitörler; Arapça konuşmalarını, Arapça kitap okumalarını, Müslüman usulü giyinmeleri ile kadınların peçe takmalarını yasakladılar.

Hıristiyanların simetriğinde Moğollar var, 1242 yılında Sevil'in Hıristiyanlar tarafından zaptından 16 yıl sonra, 1258 tarihinde, Hülagu'nun komutasında Moğollar Bağdat'ı aldılar.* Halifeliğe son verdiler ve halifeyi öldürdüler; nasıl öldürdükleri meçhuldür, çok değerli bir halıya sarıp sopayla döverek, çok zengin olduğu için altınlarını yutturarak ve hazinesine kapatıp açlığa mahkûm ederek öldürdükleri konusunda üç rivayet var. Hangisi, öldürüldüğünü biliyoruz, nasıl olduğunu bilmiyoruz. Moğollar Irak'a Anadolu'dan gelmişlerdi, önce 1243 yılında Kösedağ Savaşı'nda, Selçuklu Rum Devleti'ni devirdiler; Müslüman bir Türk devleti idi ve yıktılar. Aslında zor olmadığını söyleyebiliriz, Selçuklu Devleti yıkımın eşiğindeydi, 1239-1240 tarihinde çok güçlü Babailer İsyanı ile çok zayıf düşmüştü. Profesör Ocak, Babailer İsyanı'nda mesyanik damarın çok güçlü olduğuna işaret ediyor ki, isabetlidir.** Anadolu heretik akımların yatağı haline gelmişti ve Moğol işgali bunu sadece artırmış ve yaymış oluyordu. Anadolu halkı, her türlü dine hoşgörü ile bakan ve aynı zamanda ilgisiz kalan bir haldeydi. Dinlerinden bir din çıkarmak sanki en yaygın din olmuştu; pek çok Yunus Emre'nin çıktığını biliyoruz. Bizim bildiğimiz, bildiklerimizde sadece biridir. Şunu ekleyebiliyorum, hem Yunus ve hem de Bedreddin, Bektaşi ve Hurufi idiler.

Sanki bir rüzgârdılar, 1237 yılında Rusya'yı işgal ettiler ve Moskova'yı aldılar. 1241 tarihinde Polonya ve Macaristan'a girdiler ve 1251 yılında Kubilay, Çin'i dize getirdi. Selçuklular'ın Kösedağ mağlubiyeti bu arada ve Bağdat'ın zaptı hemen sonradır. Ezerek yürüyorlardı ve göçer olanlara kaçmak düşmektedir.

---

* Bag-dad, Farsça'dır, Fransızca Dieudonné, Slav dillerinde Bogdan, Türkçe Tanrıverdi sözcüklerinin tam karşılığıdır; biz "hüdaverdi" de diyoruz. "Bag" ve bize "baha", Allah ve "dedi" ise "verdi" anlamında olmakla, "biricik" ve "en güzel" anlamındadır; "Bağdad Habun" da aynı manaya geliyor. "Biricik" veya "en güzel" kent idi, Moğollar yerle bir ettiler.

** Ocak'ın "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış" başlıklı incelemesinin ilk yayımlanışı, Belleten, Nisan 2000.

"Bu isyanda, sözü edilen kütleler arasında, yaygın, güçlü bir 'mehdici', mesyanik, ruha dayalı heteredoks inançlar ideolojik araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, isyan, zamanında çok yaygın bir etki meydana getirmiş ve Anadolu'daki kırsal kesime mensup Sünni islam dışı kitleleri birleştirerek bir toparlanma sağlamıştır.

Ahmet Başar Ocak, İslamın Ayak İzleri – Selçuklu Dönemi, İstanbul, 2011, s. 76.

Yunus Emre

HURUFİ DİZELERİ

Yirmi sekiz hece okursun ucdan uca
Sen elif dersin hoca manası ne demektir
Dört Kitab'ın manası tamamdır bir elifte
Ba dedirmeniz bana ben bu yolda azarım
Yedi Mushaf manasın okudum tamam kıldım
Ya ne için karayı ak üstünde yazarım

Prof. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, İstanbul, 1919-1981.

Atamanlar'ın çağdaşı Bizans tarihçilerinin Atamanlı Türkler'in Moğollar önünde kadınlar gibi kaçtıklarını yazdıklarını not etmiştim. Kurtulmak için Bizans uc'larına kadar kaçmak zorunludur; neden, bilemiyoruz, hem Cengiz ve hem Timur, Anadolu'da fazla ilerlemeyi ve kalmayı tercih etmediler. Dağıtarak, valiler bırakarak ve haraca bağlayarak, çekildiler. Bu nedenle Bizans Ucları'nı bulanlar ve bu arada Atamanlı Türkleri, vasalite şartlarını kabul ederek, hayatta kalabildiler.

Celalettin Harzemşah, bu şansa sahip olamadı, hep kaçtı; ancak sığınacak bir yer bulamadı. Cengiz Han'ın baskısı karşısında, bölgede hiçbir emir veya Sultan, Harzemşah'ı saklamayı kabul etmedi, pek çok korkuyorlardı. Celalettin, Ahlat yakınında bir Moğol baskınına uğradı, bütün adamlarını kaybetti, kendisi kurtulabildi. İslam Ansiklopedisi'nin verdiği bilgilere göre; "Mayyafarikin tarafına kaçtı ve Moğolların takibine uğramamak için "dağlara saptı", amma velakin, "sarp geçitlerde Kürtler kendisini yakaladılar." Celalettin, Kürtler'e kimliğini açıkladı, kendisini korurlarsa Elcezire Hükümdarı'ndan büyük mükâfatlar alacağını söyledi. Kürtler, Sultanı Celalettin'in kafasını kestiler ve bu Harzemşah Devleti'nin sonudur.

Hep yıktılar ve hep öldürdüler, maksatları korkutmaktı ve korkuyu bir bomba olarak kullandılar. Artık Cengiz'in sürülerinin geldiği duyulduğu anda, insanlar kendilerini ölüme hazırlıyorlardı; salgında veba uykusuna yatmak türünden ölümü bekliyorlardı. Veba salgını ile Moğol yayılması arasında bir fark görmediler. Her ikisini de ayrı ayrı, bilmedikleri bir Allah'ın kırbacı saydılar.

Kimlerdir, Cami üt Tavarih yazarı Reşidettin'den önceki en önemli Moğol tarihçisi kabul edilen Jüveyni, ki Reşidettin pek çok yerde Jüveyni'ye dayanmaktadır; Moğollar için, "hiçbir din ya da imana karşı çıkmıyorlardı —karşı çıkmak ne demek— özendiriyorlardı" demektedir.* Bu bize, bir Moğol ismi taşıyan Emir Orhan'ın, Bursa'daki Sarayı'nda her dinden bilginlerle bir arada, mukayeseli dinler sohbetlerini hatırlatıyor. İkinci Bayezid'a kadar Atmanlı sultanlarının da böyle davrandıklarını biliyoruz. Şunu da kaydedebiliyoruz; Ertuğrul, Ataman, Orhan, Murad, Bayezid, Mehmet, Murad, Mehmet, Bayezid, Mehmet'ler hariç, hepsi heteredokstular.

Grousset'ten ise şu aktarmayı yapabiliyorum: "les khanats mongols fondés en Chine, en Perse, et au Turkestan par les Gengiskhanides ne tarderent pas à se laisser assimiler par le milieu ce qui les différencia morallement les uns des autres et rompit entre eux le lien de la solidarité éthique." Zapt ettikleri yerlerde asimile oldular.** Moğol asilleri, İran'a hükmettiler, Iranisé, ve Çin'de Sinisé oldular. İran'da İlhanlı Sultanları, tümüyle Moğol politikası izlediler. Bizde, sultanlar, Ataman soyluların kanını akıtmayarak, kiriş ve ipekle boğmayı Moğollar'dan aldılar. Iorga ise kurulan devleti, "Byzance après Byzance" olarak nitelemişti, ve Sultanları hep Farsça yazdılar.

Moğolların büyük-anası, Reşidettin "hepsinin ceddialası Alan-goa'dır" yollu yazıyor; Alangoya, babasız doğmuş çocuklara sahipti, saklamıyordu. Çocukları sorunca, Ata-Alagoya, rüyasında bir ışık gördüğünü, ışığın çadırın tepesinden girdiğini, sonra bunun sarışın bir genç olduğunu bir bir anlatıyordu, saklamamaktadır. D'Ohsson bu söylencenin Asya'da çok yaygın olduğuna işaret etmektedir.*** Buradan Moğollar'da "free love" varlığından söz etmesek de, cinsel mutaassıplık olmadığı sonucunu çıkarabiliyoruz. Kocasız çocuk doğuran; Büyük Ana Alangoya doğal karşılanmaktadır.

Burada kalmıyoruz, Cengiz'in karısı Börte kaçırılmıştı, esir kaldı, kurtarıldı, ancak hamile döndü; doğan oğluna Çuci adı verildi, hiçbir ayrım görmedi. İlaveten, İlhanlı sultanlarının, babalarının, kendi anneleri olmayan eşleri ile evlendi-

---

* Ala-ad-din Ata-Melik Juvaini, The History of The World Conqueror, translated by J. A. Boyle, Manchester University Press, 1958, p. 15.

** René Grousset, Histoire de l'Asie, Paris, 1966, p. 241.

*** C. D'Ohsson, Histoire des Mongols, depuis Tchinguiz-Khan jusqu'a Timour Bey ou Tamerlane, La Haye, 1824-1834, p. 23.

ğini de biliyoruz. Ayrıca Reşiddettin, Oktay'ın torunu Gaidu'nun güzel kızı Çağan ile, "Ak" demektir, ensest ilişki yaşadığına inanıldığını kaydediyoruz. Bu bir yana, Moğollar'da, Cengiz Yasası'na göre, Han'ın ilk gece hakkı var;* demek ki, gerçek bir cinsel serbestlik görüyoruz. Bunun, Moğollar'da kadının yerinin çok yüksek olmasıyla bir bağlantısı olabilir. Reşiddettin'e göre Turakina, biz "Türkan" diyoruz, üç yıl "Büyük Han" olmuştu. Bunu, herhalde cinsel tabular olmamasına borçluyuz.

L. P. Petroshevsky, Cambridge History of Iran'da, İlhanlılar'ı incelerken, çeşitli kaynaklara dayanarak derlediği bir istatistiği veriyor. Buna göre Cengizler, 1220 yılında, Nişapur'un zaptında, 1 milyon 747 bin adam katletmişler. Merv'in alınmasında, İbn el-Esir 700 bin ve Cuveyni ise 1 milyon 300 bin rakamına işaret ediyorlar. Herat'ın ikinci kez zaptı 1 milyon 600 bin cana mal olmuş görünüyor. Qazvini ise, Hulagu'nun Bağdat'ı alırken 800 bin adamı yok ettiğini haber vermektedir. Demek ki, Moğollar'ın yayılması, kırım ve felaket sınırını çok aşmış haldedir.

Peki ne oluyor, bu sorunun cevabını, Arap tarihçi İbn el-Esir'den aktarmak istiyorum; çok kısadır ve İbn el-Esir, İngilizce transliterasyonunda Al-Athir deniyor, Moğol yayılmasının çağdaşı idi; yazdıklarının çoğunun duydukları olduğuna inanmak durumundayız. İngilizce çevirisine dayanıyorum,** sıklıkla "stories have been related to me" demektedir ve yaşadıklarına, which the hearer can scarcely credit, inanmanın zor olduğunu kabul etmektedir.

Anlatılan o ki, sözü ile başlıyor, "bunlardan sadece biri, bir köye ya da mahalle'e girmişti ve orada pek çok insan yaşıyordu", arka arkaya kesmeye başlamıştı, hikayesi budur, "bir teki bile bu atlıya elini kaldırmamıştı", bu anlatı burada bitmektedir. Korku'nun, Clausewitz, savaşın hedefinin karşı tarafın iradesini esir almak olduğunu yazmıştı ve burada korku, iradeyi ortadan kaldırmaktadır.

Bir başka yerde, İbn el-Esir, bir Moğol'un bir insanı esir aldığını haber veriyor ve "duymuştum ki, diyor ve bir aksilik var. Moğol'da bir öldürücü alet yok, bunun üzerine esirine, "lay your head on the ground and do n ot move", yere yat ve kımıldama komutunu veriyor. Hepsi bu kadar, "The Tartar went and fetched his sword and slew him therewith", gidiyor, bir kılıç buluyor, geliyor, esirini bıraktığı yerde doğruyor. Demek ölüm yolunda beklemektedir.

İbn el-Esir'den aktaracağım son hikaye şudur, birisi anlatıyor, on yedi kişi bir yoldalar ve karşılarına atı üzerinde bir Moğol çıkıyor, "durun" diyor, duruyorlar ve "birbirinize bağlanın" emrini veriyor ve bağlanıyorlar. Ama bir kişi, "o sadece bir kişi ve peki, neden öldürmüyor ve kaçmıyoruz" diyerek, isyan çağrısı yapıyor.

---

* Cambridge History of Iran, vol. 5, edited by J.A. Boyle, p. 410.

** Burada, hapishanede asıl kaynağa sahip değilim, İsyan'da var.

Yalçın Küçük, İsyan I, İstanbul, 2005, s. 195 ve sonrası.

Aldığı cevap, "we are afraid," korkuyorlar; amma nasılsa bu tek kişi isyan ediyor ve Moğol'u öldürüyor. Kurtuluyorlar.

Moğollar yıkıyorlar, öldürüyorlar ve öldürecek insan bulamadıkları zaman ölüleri öldürüyorlar.* Gittikleri yerlere ölüm ve yıkım götürdüler. Daha ilerisine korku gönderdiler. Allahları yoktu, allahsızdılar. Dinselleri sevmezdiler, dinsizleştirdiler.

Toprakları mı, "no God's land" idi ve genişlettiler. Şark'ta ve Garb'ta, Allah, bu toprakları boşaltıyordu, bir boşlukta kuruldular.

* "Bir Moğol askeri, ihtiyar bir kadını öldürmek üzere, beni öldürmeyiniz, size kıymetli bir inci vereceğim, dedi. İstediler, yuttum, dedi. Karnını yardılar. Filhakika bir inci çıktı. Cengiz diğerlerinin de inci yutmuş olduğunu düşünerek, 'ölülerin hepsinin karnını yarın' dedi.

C. D'Ohsson, Histoire des Mongols, depuis Tchinguiz-Khan jusqu'a Timour Bey ou Tamerlane, La Haye, 1824-1834, p. 94.

KAZAKLAR ve TÜRKLERDE ATAMAN ADLARI

Modern Türk Tarih yazıcıları için iki tespiti hemen yapabiliriz. Birincisi, çok muhafazakâr bir dünyaları var. İkincisi, dünyaları yoktur, "yok denecek kadar" dardır; çok kültürsüz olduklarını söyleyebilirim. Bu iki tespiti birleştirecek olursam, hep at gözlükleri takılı; gerçek ile doğrudan ürküyorlar. Dünyayı bilmek istemiyorlar; bu türün tarih yazmaması gereklidir ve tarihi bu nev'in yazması ise talihsizliğimizdir.* Böyle başlayabiliriz.

Başkaları da var, ancak en önde dünyaya üç tarih yazıcısı geldiler; Aristoteles, Adam Smith ve Karl Marx. Smith prenslere eğitmenlik yapacak ölçüde dünyayı biliyordu, esasen ahlak profesörü idi. Ansiklopedik bilgisi engin olduğu için "Ekonomi-Politik" bilimi kurabildi. Öte yandan biz hem tarihin yasalarını ve hem de önemli ölçüde tarihi, hâlâ Marx'tan öğreniyoruz. Aristotales'e gelince, açmadığı konu olmamıştır; bunu hep biliyoruz. Her üçü de, birer ansiklopedi olmalarının ötesinde, bir meseleye derinlemesine konsantre olabiliyor ve mükemmel muhakeme yapıyorlardı. Bu üç fakülte, derin ve çeşitli bilgi, güçlü bir konsantrasyon kabiliyeti ve bir yüksek matematik kafa, işte bu üçlüde çoktur; bizim tarihçilerde, hiçbirisi ve zerresi bile yoktur. Buradan devam ediyorum.

Bana gelince, kendime ve geriye doğru baktığımda, çok meraklı olduğumu kabul ediyorum; merakıma bir sınır yoktur.** Herhalde bu nedenle yazılı tarihi alt-üst edebiliyorum. Yazılı olanı, yazılmamış ve önce en "ünlü" olanları, tarih yazıcılarını yok saymayı öneriyorum. Tarihi yazıcılarımızı okuyorum, mümkün ölçüde yararlanıyorum ve sonra, mutlak "yokturlar" diyorum.

Erasmus'un Deliliğe Methiye'de, Nusret Hoca Hızır'ın çevirisi olmalı, "kabire nakiller" üzerine bir paragrafı var; ben de Fatih'i tekrar ele aldığımda, kendi-

---

* Profesör İlber Ortaylı istisnadır, çok kültürlüdür, çok parlak bir kafası var, bir tarihçi için yeterli ölçüde ve çok dil biliyor; ancak pek yazık, tarih ile ilgisinin azaldığını görüyorum.

** Merakta önümde Balzac ve Leonardo Vinci'yi gördüğümü hep söyledim, tekrarlıyorum. Yetişmeye çalışıyorum, kapı açmada, önümde Namık Kemal'i ve hayal kurmada Enver'i buluyorum. Kimseyi unutmuyorum.

me bakıyorum, Atamanlılar Devleti'nin, şeflerin seçimle geldikleri bir "cumhuriyet" olduğunu hep tekrarlamış durmuşum; yazık değil mi, pek yazıktır. Çünkü önümüzde kalın bir bağnazlık var, tarih yazmayı, bir yanlışları tekrarlama zanaatı sayıyorlar. Yanlış muhafızlığında çıkarları yüksektir.

Ben bir kenara, Osmanlı Tarihçisi Lindner de, şefin seçimle gelmesi, İç Asya ve Türkik göçmenler tarihinde standart bir haldir, demektedir.* Bunu son derece normal karşılamak durumundayız, hep hareket ve hep savaş durumundaki topluluklarda şefi seçmek hem son derece mantıklı ve hem de zorunludur. Olmazsa, federasyonu tutmak ve ileriye götürmek imkânsızdır, bu noktadayız.

Moğol tarihinde, Timuçin'in "Cengiz" seçildiği kurultay, biz "kurultay" diyoruz, pek düzenli ve pek görkemlidir. Seçmenler bir düzlükte idiler ve hepsi at üzerindeler, kurultayın çok cinéaste bir mizansen'i olmalıdır, öyle tasarlayabiliyoruz.

Lindner, Yazıcıoğlu Ali'nin, İbn Bibi'nin Farisi text'ine dayanarak yazdıkları arasında, one is a passage describing the nomads' election of Osman as their chief, Osman'ın göçebeler tarafından seçildiğine işaret eden bir paragraftan söz etmektedir. Bunun, benim için hiçbir yeniliği yoktur, hep böyle olması gerektiğinde ısrar ediyorum. Güzel, şimdi belki son bir aktarma ile Lindner'i bırakabilirim.

Doktor Lindner'in heteredoks bir tarihçi olduğunu anlıyoruz, not a late Seljuk but his mongol overlord** should have granted Osman his licence" diyor.*** Osman'ın, metbu-i Selçuklu değil, bir Moğol idi; ondan izin alarak uc'a yerleşmişti ve vergiyi bir Moğol Han'a ödüyordu. Bu not sanıldığından çok önemlidir; Osmanlı ya da Atamanlı dinastisinin Selçuklular ve ayrıca Araplar ve İslam ile hiçbir ilişkileri olmamıştı; arkalarında Moğollar ve önlerinde Grekler vardılar. Rumi sakinler arasında Yahudiler ve diğer yerleşimci Türkler içinde de Müslümanlaşmış olanlar bulunuyordu.

Göçebe Türkler Moğollar ile çok yakın ve iç içe yaşadılar, o kadar öyle ki, Üstad Velidi Togan, iki dili birbirinden ayırmanın imkânsızlığından söz etmektedir; analiz etmek için birlikte almak zorundayız.**** Dilimizdeki pek çok kelime, "ordu", "tümen", "sayın", "kurultay" ve tabii, "Ataman", Moğolca'dan ödünçtürler. Dilleri ve zaman zaman bu iki büyük kavmi birbirinden ayırırken çok güçlüklerle karşılaşıyoruz.

Bizim Moğollarla ilişkimizi "aşk ve nefret" ikilemi ile anlatabiliriz; eskimiş ve yorgun evliliklere benzetmekte büyük isabet var. Atamanlı Devleti'ni kuranlarda münasebet daha da barizdir; Türk tarafı, Moğollar'ın önünden kaçıyorlar

---

* Rudi P. Lindner, Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia, Bloomington, 1983, p. 78.

** overlord, suzerain.

*** ibid., p. 22.

**** Yani her iki dilin uzak mazisi yekdiğerine bağlıdır.

Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981, s. 65.

ve çok zaman nefret ediyorlardı. Kuruluşumuzun dinamiklerinden birisi budur.

Çağdaş Türk tarihçileri dil bilmemekle marufturlar; Rıza Nur'un, büyük Türk tarihçisi Köprülüzade Fuad'ın, Arabi ve Farisi bilgisi ile alay ettiğini tekrarlıyorum. Farisi'ye aşina olmadığına tanıklık edebilirim.

Hiç bilmedikleri ve ilgi duymadıkları bir disiplin ise onomastique idi; "Ataman bir Orhan" adını hiç merak etmediklerini görüyoruz.* Öyle ki, bu adı çöküş yıllarında ve son yıllara kadar bir Ataman prensinden başka, bilgilerimize göre, hiçbir şehzadeye verilmemiş olması dahi merak uyandırmamaktadır.

Profesör Doktor Faruk Sümer'in mükemmel çalışmasının bir yerinde, "orhan" söylenişine de işaretle, şu ifadeyi buluyoruz: "Şimdi Orhan şeklinde kullanılan ad, Eski Türkçe devrine ait kaynaklarda "or" veya "ur" şeklinde, şahıs adı olabilecek bir isme rastgelinemedi."** Profesör Sümer bu adın "Orhan", Türkler tarafından bilinmediğinden söz ederek işe başlamaktadır.

Profesör Sümer, başka bir girişinde, "Orhan" için şu bilgileri veriyor: "Köylerimizde bu ad 'Urhan' şeklinde söyleniyor. Bu adın Moğol hakimiyeti neticesinde Anadolu'ya gelen adlardan biri olması muhtemeldir. XIV. Yüzyılda bu adı taşıyan birçok ünlü şahsiyet vardır. Orhan Gazi, ölümü 1362, herkesçe bilinir. Orhan Gazi, Memlük kaynaklarında Orhan b. Osmancık*** et-Türkmani şeklin-

---

* Yakınmıyorum, bahane bulmuyorum, önemli kitaplarımın bir bölümünü çeşitli hapishanelerde yazdım, bu da bunlar arasındadır. Yalnız, kaynak trafiğinde, arkadaşlarımı ve yakınlarımı çok yordum, bu nedenle şimdiki, bu ara notlarımı, belli bir rezervle yazmak zorundayım. İstediğim ölçüde geliştiremediğimi ifade ediyorum.

Bu adın, "Orhan", Moğolca olma ihtimalini Profesör Sümer de not ediyor, "Han" sadece Moğolca'da vardır ve genel olarak lider ve giderek "sultan" ve "yönetici", başkan anlamları var. "Orda" ise çok kullanışlı bir sözcüktür, "ordu" da deniyor, bizim kullandığımız "ordu" sözcüğü budur. Biz "Altın Ordu" devletini biliyoruz, İngilizce "Golden Horde" deniyor; "ordu", merkez, karargâh, ordu ve sürü anlamlarına sahiptir. "Orhan" adını "Orduhan" olarak düşünebiliriz ve "-du" düşmüştür. "Orhan", başkan, komutan, ataman ve emir anlamlarına gelebilmektedir. O halde Ataman'ın oğluna "Orhan" adını koyması çok isabetlidir.

Geçerken not edebilirim, Orhan'a kardeş yazılan Alaeddin'in uydurma olduğu yollu işaretleri ciddiye almak durumundayız.

** Prof. Dr. Faruk Sümer, Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I, İstanbul, 1999, s. 229.

*** "Osmancık" veya "Omsancuk", benim bildiğime göre, İbn Batuta haberidir; İbn Batuta, bunun Osman'ı, Halife Osman'dan ayırmak için kullanıldığını da not ediyor ki, ciddi kabul edemeyiz. Bu "Küçük Osman" demektir; Deny, "-cik", "-cuk" eklerinin dimunitif açıklıkla ifade ediyor. "Yavrucuk", hâlâ kullanıyoruz.

J. Deny, Grammaire de Langue Turque – Dialecte Osmanlı, Paris, 1921, p. 320.

Buna şunu ekleyebiliyorum, eğer "Osmancık" varsa, bir ailede "Küçük Osman" adı da kullanılıyorsa, o ailede iki "Osman" olduğunu kabul etmek zorundayız. Muhtemel ve mümkündür, iki, "Tundar" tartışılmaktadır.

İki Osman'dan birisinin daha erken öldürüldüğünü düşünebiliriz.

Öte yandan, epgnom Osman'ın aileden gelmediği dahi ileri sürülüyor, kabileden bir beceriklidir.

de anılır."* Pek güzel, Ataman'ın oğlu Orhan'ın adının Moğol bağlantısını kurmuş oluyoruz.

Orhan'ın Moğol bağlantısı çok nettir, eski ve yeni Türk tarihçileri tarafından en çok övüldüğü zaman dahi, Moğollar'dan çok çekiniyordu; korkmakta olduğunu tartışmaya açabiliriz. Orhan, kendi adına ilk sikkeyi kestirmek için Moğollar'ın, Anadolu'dan çekilmesini beklemişti, önemli bir işarettir. Sikke ve hutbe'yi devlet olma ilanı olarak düşünebiliriz.

Öyle söylüyorlar, "bir ataman, bizden biri", Don Kazakları'ndan söz ediyoruz. Şolohov'un bu çok ünlü romanının hemen hemen her cildinde "ataman" ile karşılaşıyor; bir yerde "otlakları haksız paylaştırdı diye atamana lanetler savurdu" ve başka bir yerde, "üç yılını atamanı Fiyodr Manitskof yeni gelenin pasaportunu aldı, evirdi çevirdi, katibine uzattı" ifadelerini okuyoruz.** İlaveten, "bir zamanlar başçavuşluk etmiş olan ataman" bilgisini de buluyoruz. Şef ve her türlü reis olduğunu düşünebiliyoruz.

Rusça orijinal adı "Tihiy Don" olan bu büyük romanda, "ataman yumruğunu masaya indirdi" tasviri ile "Ataman Hassa Alayı'nda teğmen" tarifini de okuyoruz. Demek "ataman" Kazaklar'da yönetici adı olarak karşımıza çıkıyor. Ataman'ların kavmiyeti üzerine ise, Şolohov, bunlardan birisi için, "damarlarındaki kan aynı, Türk-Kazak kanı karışımı" demektedir. Güzel, ancak bu haliyle, fazla karışık görünüyor, inceltmek durumundayız.

Kolay görünmüyor, çünkü daha önce Moğollar'dan söz ettim, Türkler ile çok iç içe yaşamış olsalar da, Türkler'i ve Moğolları ayrı kavimler saymak durumundayız. Bir de Tatarlar var, Şolohov'un yaptığı aktarmada Kazaklar'ın "Tatarsk" köyünde yaşadıklarını da duyuyoruz. Demek, Kazaklar ve Tatarlar da çok iç içedirler.

Tanınmış Bulgar Osmanski tarihçi N. Todorv, Balkan şehirleri üzerine ayrıntılı çalışmasında, "many of the Muslims who came from the outside and settled in Rumelia were Yuruks and Tatars" demektedir.*** Yörük, Türkmen, Aydınlı sözcüklerini birbirinin yerine geçecek şekilde kullanıyoruz ve Profesör Todorov'un sağladığı istatistik ile bilgilerden, Osmanlılar, Balkanlar'ın kolonizasyonu ve türkifikasyonu için, daha çok Türkmen ve sonra Tatar nüfus göndermişler. Burada en azından Tatarlar'ı kendilerinden saydıklarını düşünmek zorundayız.

---

* Prof. Dr. Faruk Sümer, Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II, İstanbul, 1999, s. 763.

** Mihail Şolohov, Ve Durgun Akardı Don, 1. Cilt, İngilizce'den Tektaş Ağaoğlu çevirisi, İstanbul, 2008, ss. 136-137.

*** Nikolai Todorov, The Balkan City 1400-1900, University of Washington Press, 1983, p. 49.

Aşıkpaşazade de, kuruluşu anlatırken, Türkmen ve Tatarlar'ı birbirinden ayırmayarak, Ataman'ın dedesi Süleyman'dan bahsederken, "elli bin kadar göçer Türkmen ve Tatar evini onun yanına verdiler" demekte ve Rum'daki "Tatar ve Türkmenler o taifedendir" yollu eklemektedir.

Aşıkpaşazade Tarihi, İstanbul, 1970, ss. 6-7.

Mihail Şolohov
Ve Durgun Akardı Don

DON KIYISINDA ATAMAN SEÇİMİ

Tabersk köyüne Viyeşenka atamanlarından gelen bir bildiride, ayın yirmi ikisinde orda konsey delegelerinin seçimi için bir toplantı yapılacağı haber veriliyordu. Miron Koşunof, köylüyü toplayıp bildiriyi okudu. Daha sonra Miron, Bagatiryof Dede ve Pantaleymon Melehof'un Viyeşenska'ya gönderilmeleri karara bağlandı. Karar verdiler.

Miron, kızıl sakalına doğru gülümseyerek, kiraz dalından kamçısıyla oynamaya daldı. Kuşkuları yatışmış olacaktı. Konuyu değiştirdi.

"Ne diyorsun, nasıl bir hükümet kurulmalı sence?"

"Bir ataman olmalı. Bizden biri. Bir Kazak."

"Haydi hayırlısı! İyi birini seçin ama. Çingene ata bakar gibi bir adamakıllı gözden geçirin o generalleri."

"Sen hiç merak etme. Don kazakları arasında aklı başında olanlar var daha."

"Delegeler arasında Krasnof adına sıkı kulis yapılıyordu. Başka generallerin adından hiç söz edilmez oldu. Krasnof'u destekleyen subaylar, Bogayevksi'nin Denikin'le birlik olduğu, eğer o ataman seçilirse Bolşevikler ezilip Beyaz Muhafızlar Moskova'ya girer girmez bütün Kazak ihtiyaçlarına, Kazak muhtariyetine son verileceği yollu söylentiler yaydılar."

Mihail Şolohov, Ve Durgun Akardı Don, İngilizce'den Tektaş Ağaoğlu çevirisi, 3. Cilt, Altıncı Bölüm, s. 914.

Bir "Başkurt" Türkü olan Velidi Togan, bir yandan çok uzun yüzyıllar "Türk" adı altında toplanamamaları ve ayrıca yine pek uzun asırlar Moğol hakimiyeti altında yaşamaları nedeniyle, İç Asya ve Rusya Türkleri'ni ayırt etmenin güçlüklerinden söz etmektedir. Türkler çeşitli adlar altında yaşıyorlar, Togan'ın verdiği bilgiye göre 1826 yılında Rusya'da, farklı isimler altında 46 Türk halk topluluğu yaşıyordu. Bunların çoğunun dili Moğolca ile karışmış ve Moğolca'dan etkilenmiş durumdadır.

Togan'ın burada koyduğu ilke şudur: "Keza 'Tatar' ismi evvelce Moğollar hakimiyeti zamanında onlara iltihak eden kavimler ıtlak olunduğunda Kazan-Tatarı, Kırım-Tatarı, Nogay-Tatarı, Altay-Tatarı, Azerbaycan-Tatarı gibi isimler hasıl olmuştur."* Togan, Tatarlar'ı kısmen Moğollaşmış olsalar da, "Türk" saymaktadır ve Moğol egemenliğinde yaşayan Türkler'e "Tatar" adı verilmektedir, demektedir. Bu açıklama, Todorov'da bulduğumuz kayıtlarla uyuşma halindedir; Osmanlı yöneticilerinin de Tatarlar'ı Türk saydıkları anlaşılmaktadır.

Velidi Togan, bu kadar ayrıntılı analizlere girmemekle birlikte, Kazaklar'ı da Türk telakki ediyor. Kitabının başında "Orta Asya" Türkler'i başlığı altında "Kazaklar" ile başlamakta ve on dokuzuncu yüzyıl sonlarında, Rusya Kazakları'nı dört milyona yakın göstermektedir. Profesör, ayrıca, "bugün Kazak Kırgızların bir büyük uruğu olarak yaşamakta olan Argın'lar, daha 15'inci asırda bir 'Argın Türkmeni' idiler, demektedir.**

Böylece Kazaklar'ın, Bulgarlar kadar olmasa da Slav etkisini görmelerine ve kısmen Moğollaşmalarına rağmen, Türk saymaktadır.

Kazaklar'ın ve öncelikle Tatar ve Moğollar'ın taşıdıkları isimlerden olan "Ataman" adının, Türkçe'ye çok uygun düştüğünde hiçbir şüphe yoktur. Türkler'de "Ata" var, ve "man" ya da "men" ekini de verimlilikle kullanıyoruz. Deny, "cik" ve/veya "cuk" ekini dininotif nitelerken, "men" ve/veya "man" ekini de augmentif tarif ediyor, ilki küçültüyor, "yavrucuk" ve diğeri, "kocaman", büyütmektedir.*** "Ataman" adının, hâlâ ve çoklukla, Karadeniz'in Kuzeyi'nden gelenler tarafından taşındığını görüyoruz.

Daha da karışık hale sokmak istemiyorum, Asya'da ve uzantısı Rusya ve Kafkasya'da, Türklük ile Moğolları ve bunlar ile Tatar ve Kazakları, birbirinden ince bir şekilde ayırmanın zor olduğunu kabul ediyoruz.**** Burada Kazaklar'ın "Ataman" adını kullandıklarını ve Moğol bağlantısını tespit etmiş oluyoruz ki yeterlidir.

Yalnız bir sorun var, şimdilik, Türkçe ve Batılı dillerde "Ataman" adından söz etmiş bulunuyorum. Kazak söylenişi böyle olmayabilir ve sadece yakın olabilir, görmek zorundayız.

---

* Ord. Prof. R. A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1986, s. 66.

** ibid., s. 29.

*** Deny, köle-men, kara-man, türk-men, şiş-man, köse-men ve diğer örnekleri veriyor.

**** J. Deny, Grammaire de la Langue Turque - Dialecte Osmanli, op.cit., p. 26.

Mihail Şolohov

ATAMAN

Атаман – У Казаков в царской России так назывался выборный начальник всех степеней; во главе Донского войска стоял войсковой атаман, во главе станиц – станичные атаманы, при выступлении казацкого отряда в поход выбирался особый, походный атаман; в широком смысле это слово значило – старшина; с окончательной утратой самостоятельности донского казачества званние атамана всех казачьих войск было присвоено наследнику престола; фактически казачьими войсками управляли наказные (то есть назначенные) атаманы

Ataman, Rus Çarlığı yönetimindeki her düzeyde seçilmiş şeflere denirdi; Don birliğinin başında asker ataman; Kazak köylerinin başında ise stanitsa* atamanı bulunur; Kazak birliklerinin sefere çıkışında ise özel, sefer atamanı seçilir; sözcük, geniş anlamıyla, ihtiyar demekti; Don Kazakları bağımsızlıklarını bütünüyle yitirdikten sonra tahtın varisi bütün Kazak birliklerinin atamanı unvanını aldı; uygulamada ise Kazak birliklerini geçici, atanmış, atamanlar yönetiyordu.

* Stanitsa: Kazak köylerine verilen isimdir.

Şolohov'un bu büyük romanının özgün adı, Türkçe'de dört cilt olarak yayımlanmıştı, "Tihiy Don" olup, "Sakin Don" anlamındadır. Şolohov, Türkçe üçüncü cildin başında yer alan altıncı bölümün ilk sayfalarında "Ataman" için bir açıklama yapıyor, ki Rusçası ile buraya alıyorum. Rusça'da yazısı farklıdır, matbaa karakterleri ile, "атаман" yazılıyor, bütün karakterler uygundur, "н" karakteri n'yi

göstermektedir.* Dolayısıyla, Kazakça ve Rusça'da da "ataman" söylendiğini görüyoruz. Söylenişi Ataman'dır.

Böylece Osman'ın adı Ataman'ın, Türko-Moğol kök ve kullanımını büyük bir açıklıkla tespit etmiş oluyoruz. Buradan bir hatırlatma ile devam etmek istiyorum. Ataman'ın zamanında yazan Bizanslı tarihçi, Velidi Togan'dan aktarıyorum, Nicephoras Gregoras'ın dikkate alınması gereken bir ifadesi var ve şudur: "Türkler, Moğollar tarafından takip olunurken, kendileri de Rumları kovarak takip ettiler. Türkler, Moğolların önünden kadın gibi kaçtıkları halde, Rumlara karşı kendilerini o nispette erkek gösterdiler."** Türkler, zaman zaman yan yana ve bazen birlikte yaşadıkları Moğollar tarafından, Bizans'a, uçlara sürüldüler. Hayatta kalmaları, kaçmaları ile mümkündür.

Nicephoras Gregoras'ın tarihi 1204-1359 ve Pachymeres'inki ise 1261-1307 yıllarını kapsıyordu; Atamanlı Devleti'nin kuruluşuna denk gelmektedir. Her ikisi de, kurucudan "Ataman" olarak söz ediyorlar.*** Öyleyse, "Atman" veya "Ataman" adından hiçbir kuşkumuz bulunmamaktadır.

Kazaklar'ın precisation'u için Tatarlar'a bakmış bulunuyoruz; ancak Rusya'da Slav kanından gelen Kazak olduğunu, yine Şolohov'da buluyoruz. Şolohov bir yerde, Türkçe çeviri ve dördüncü ciltte, "Kazak kalabalıklarıyla karşılaşanları her zaman etkileyen karma karışık soy özellikleri onun da dikkatini çekti, Slav kanından gelme sarışın bir Kazak'ın yanında her haliyle Moğol'um diyen biri duruyordu."**** Ve bir başkası için de " dedeyi gören de dosdoğru Tevrat'tan çıkmış gelmiş derdi" yollu ekliyordu. Çok karışık olduklarını anlıyoruz. Ukrayna Kazak'ı ise, Ukrayna'da Yahudiler çokturlar ve karışırlar; bunu da ben ilave ediyorum.

Kazaklar da tartışıyorlar, cephede, birisi, "nerden o, biliyor musun" sorusundan sonra, cevabını, "bizim kanımızdan, Don Kazakları'ndan" deyip, kendisi veriyor. Tartıştıkları Lenin idi, Bunçuk, "demek Lenin için Kazak diyorlar ha" sözü ilehoşnutluğunuifadeetti.***** Böylece "Tatar", "Türk" ve "Yahudi" olduğunu, daha önce öğrendiğimiz Lenin'in bir de Kazak tarafını tanımış oluyoruz.

Güzel, buraya kadar, Kazaklar'ın "ataman" ad ve sıfatını kullandıkları yolun-

---

* Romanın aslından bu paragrafı, arkadaşım Barış Zeren buldu, Türkçe çevirisi de Barış'a aittir; Barış'ın Rusçası'na, kendi Rusçam'dan daha çok güvendiğim için, çevirisini kullanıyorum. Barış, Rusça'da, "terpi, kazak, atamanom budeş'" sözünün olduğunu da yazıyor, "sakin ol kazak, ataman olursun" anlamındadır. Demek bu sözcüğü, "ataman anlamında Ruslar da kullanıyor. Barış Zeren, sözcüğün Ukrayna'da "otaman" versiyonunu da haber verdi.

** Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, op.cit., s. 259.

*** ...and Pachymeres and Nicephoras Gregoras call him Atman...

W. L. Langer & R. P. Blake, The Rise of The Ottoman Turks and Its Historical Background, American Historical Review, vol. XXXVII No. 3, April 1932, p. 496.

**** M. Şolohov, Ve Durgun Akardı Don, 4. Cilt, İstanbul, 2008, s. 117.

***** M. Şolohov, Ve Durgun Akardı Don, 2. Cilt, İstanbul, 2008, s. 148.

daki bilgimizi pekiştirmekle birlikte, sözcüğün etimolojisinde ve Türklük ile ilgisi maddesinde mesafe kaydetmemiş bir durumda ve yerdeyiz. Yalnız kötümser olmak için bir neden de yoktur; çünkü Louis Bazin'in bu konuda mükemmel bir çalışması var; Bazin, Türk dilinin etimolojisi üzerine çok yetkili bir bilim adamıdır. Profesör Bazin, "ataman" sözcüğünün Türkçe ve Türkik kökeni konusunda hiç kuşku bırakmamaktadır. Buradan devam ediyorum.

Profesör Bazin, Antiquité Méconnue du Titre d'Ataman, titr'li incelemesinde, "Antik Çağ'da Ataman unvanı yanlış mı biliniyor?", on yedinci yüzyıldan beri Ukrayna Kazakları şeflerinin "Ataman" unvanını taşımalarını ve Ukrayna'da bu sözcüğün "Hetman" sözcüğünün bozulmuş şekli sayılmasının etimolojistleri şaşırttığını ve fazlasıyla meşgul ettiğini ifade ederek başlıyor.* Louis Bazin, bu sözcüğün Türkçe "Ataman" olduğunu, Ukrayna'ya buradan geldiğini, "Hetman" ile "Ataman" arasında fonolojik yakınlığın yanıltıcı etki yaptığını netlikle işaret ediyor ve tarihsel-etimolojik açıklamasını yapmaktadır.

Başka bir vesile ile de not etmiştim, Türkçe'de -cik veya -cuk dimunitif ve buna mukabil -man augmentatif eklerdir, "mehmetcik", küçük Mehmet, aslan Mehmet, yavrucuk Mehmet ve Türkmen, koca Türk, bir ölçüde iri-kaba Türk, demektir. Şişman da, "şişmiş" olmakla ilgilidir; "ata" ise, Rusça "starşiy", Fransızca "ainé", ancién, İngilizce "elder" ve Farsça "pir" karşılığıdır. Bazin, Fransızca ve Rusça karşılıklarına işaret etmektedir; Farsça muadilini ben ekliyorum. Buna, Türkçe "ebe" sözcüğünü de ilave edebiliriz, çocuk oyunlarında şef ya da ataman olana hâlâ "ebe" diyoruz. "Apa" kelimesine yakındır.

Louis Bazin, etimolojik kanıtlama üzerinde durmuyor, bunu çözülmüş sayıyor ve doğrudan doğruya Türk tarihine ve bu arada Türk dili tarihine el atıyor; Orkun Yazıtları'na referans vermesi doğaldır.** Profesör Bazin, Orkun

* Le titre d'ataman, porté par les chefs des Casaques d'Ukraine à partir du milieu du XVIIe siècle, a longtemps dérouté les étymologistes, qui y voyaient une corruption de hetman. On sait maintenant que, sans exclure, parmi les raisons de son adoption en Ukraine, son homophonie partielle avec hetman, on doit y voir un emprunt au turc: ataman est, en effet, un dérivé du mot turc ata 'père, ancêtre, ancien', avec le suffixe -män / -man augmentatif, qu'on retrouve, par exemple, dans Türkmän, Karaman, Kölämän 'Mamelouk' (de kölä 'esclave'), etc. Le sens du mot ataman est «Ancien par excellence, et équivaut à celui de starşiy 'Aîné', titre porté précédemment par les chefs cosaques ukrainiens.

Louis Bazin, Antiquité Méconnue du Titre d'Ataman ?, Harvard Ukranian Studies, 1979-1980, vol III-IV, part 1, p.61.

** Bazin, Rusça yazılmış Türk dilleri etimolojisine işaret etmekle yetiniyor ve buraya alıyorum, ancak Türkçe transliterasyonunu ben yapıyorum.

E. V. Sevortjan, Etimologiçeskiy Slovar' Tyurskih Yazıkov, Tom. I, Moskva, 1974, str. 202.

Bu arada not edebilirim, Ukrayna'da başkaca Türkçe kökenli sözcükler buluyoruz, Angelica Balabanova, Enternasyonal'in ilk genel sekreteri idi. Ukraynalı ve zengin bir Yahudi Aile'den geliyor, "Balaban" Türkik bir sözcük olup, "küçük şahin" anlamındadır.

Y. Küçük, Sırlar, İstanbul, çeşitli baskıları, s. 143 ve sonrası.

Yazıtları'nda "Ataman" sözcüğünü bulmakta güçlük çekmiyor ve işaret etmektedir.

Orkun yazıtlarında Bilge Kağan'ın başa geçme töreni anlatılırken, l'intronisation , Profesör Bazin, davetliler arasında, "Taman Tarkan" adına rastlıyor, ancak, yazılı ismin grafiğini işaretle, a été traditionnellement lu comme Taman Tarkan, mais peut aussi bien, dans un système graphique qui ne note pas le a- initial être lu Ataman Tarkan, Taman Tarkan okunmakla birlikte, zamanındaki Türk dilinde başlangıç a karakterinin yazılmadığını ve bu nedenle gelen konuğun "Ataman Tarkan" olduğunu açıklıyor. Böylece, Ataman'ın atestasyonu, sekizinci yüzyıl başlarında olduğuna göre, bu, Ukrayna'da taşınmaya başlamasında dokuz asırdan daha önceki bir zaman olmaktadır.

Profesör Bazin, "Ataman Tarkan" kaydına yakın olarak "Apa Tarkan" deyişinin de attesté olduğunu belirtiyor. Yalnız burada da –a inisiyalinin grafik olarak gösterilmediğini vurgulamaktadır. "Apa" da savaşta, şef ve komutan anlamına geliyor; Bazin, burada da, Fransızca "ainé" ve Rusça "starşiy" karşılıklarını vermektedir. Her ikisi de "yaşlı" ancak par excellence anlamındadır; "atalarımızdan" olarak anlayabiliriz.* Bizde hâlâ şimdide, "ebem" deyişine rastlıyoruz, "kadim ata" demek olup, apa'nın başka bir söylenişi sayabiliriz.

Güzel, "Ataman" unvan veya adının Türkik olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde tespit edildiğini görmüş olduk ve şimdi, bunun, Osmanlı kuruluşu ile bağını tartışmak durumundayız. Yalnız tartışmayı uzatmaya gerek görmüyorum, Profesör Bazin'den aktarma yapmak istiyorum.

...du moins dans la littérature scientifique des dernières décennies, que, pour toute ha période antérieure à la prise de Constantinople par les Turcs, les sources byzantines, de la fin du XIIIe siècle au milieu du XVe, mentionnent exclusivement Osman (1288- 1325) sous des noms qui correspondent à *Atman* ou *Atouman: Atmán* chez Georges Pachymère (1261-1310) à 7 reprises, chez Nicéphore Gregoras (1290/91-1360), et dans une notice chronologique de l'an 1327; puis *Atoumán* et deux formes hellénisées, *Atoumános* et *Atoumânês* dans une Chronique anonyme achevée en 1522. Les formes correspondant à *Osman/ Otman (*arabe *'usmān)* apparaissent après 1453, notamment chez Doukas, et ne s'imposent définitivement qu'au cours du XVIe siècle.

Bazin şu özeti veriyor, Bizans kayıt ve tarihlerinde, Pachymere ve Nicephoras Gregoras, diğerlerinde, kroniklerde, on üçüncü yüzyılın sonundan on beşinci

---

* Profesör Faruk Sümer, "Apa" sözcüğünü bir Göktürk unvanı olarak göstermekte ve "kitabelerde büyük baba ve atalar manasında kullanıldığı gibi, sayın veya büyük anlamına gelen bir unvan olarak da taşınmıştır, Apa Tarkan gibi" demektedir.

Prof. Dr. Faruk Sümer, Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I, İstanbul, 1999, s. 33.

O halde, Dr. Sümer, Dr. Bazin'i doğrulamaktadır.

yüzyılın ortasına kadar, ısrarla ve tutarlı olarak, "Osman" adı "Atman veya "Ataman" olarak geçiyor ve zaman zaman da Helenize edildiğinde, "Atumanos" ya da "Atumanes" olmaktadır.* "Osman" formülasyonu ilk kez Dukas'ta çıkıyor ve yalnızca on altıncı yüzyılda yerleşiyor. Bu ifadeyi tersinden yazacak olursak, bu devletin kuruluşunu ilk önce kaydeden Bizans, Türkçe "Atman" veya Ataman" ve Helence "Atumanos" veya "Atumanes" isimlerini bilmekte ve kaydetmektedir.

Önemli, fakat bir nokta var, sadece "önemli" değil, bu bilgilerin aynı zamanda, sarsıcı olduğunu görmezlikten gelemeyiz; bu nedenle olabilir, Profesör Bazin, muhtemelen daha az sarsıcı olabilmek için, bazı ve önemli araştırıcıların, à côté du nom islamique d'Osman, un nom turc Atman ou Ataman, İslamik "Osman" adıyla "Atman" veya "Ataman" adının yan yana taşındığını varsaydıklarını eklemektedir. Çok ikna edici görünmüyor.

Devam etmeden önce ekleyeceklerim var, "Ataman" sözcüğünün bir titr, bir unvan olması, ad olarak taşınmayacağı anlamına gelmemektedir. Biz Türkler'de "çoban" ya da "köpek" benzeri isimleri biliyoruz; pek az incelenmiş ve dolayısıyla gelişmemiş olan Türk-Onomastique'i pek büyüleyicidir. Çok kurallı olup şaşırtıcı isimlerimiz var.

Türkomoğol Onomastique disiplininde, doğum sırasında ilk görülenin adını koymak şarttır; üç misal verebiliyorum. Bir: Asil bir aileden doğum nehrin kenarında oluyormuş, küçük bir "sal" yaklaşıyormuş, görmüşler, Türkçe'de küçük sal'a "salçuk" diyoruz, daha sonra "selçuk" diyorduk, Selçuklu Devleti'ni kuran budur. Doğru mu, daha ikna edici olana sahip değiliz. İki: İlhan sarayına bir prens doğarken hizmetçilerin birisi "gazgan" ile giriyormuş, adına "gazgan" demişler ve biz "kazan" diyoruz. "K" sourd'dur ve bizde "g" çok zaman düşmektedir.** Üç: Yine bir prens doğarken, bir eşekçi, eşeği yularından tutup getiriyor, Farsça, "her" eşek ve "bende", kul, bir işi yapan anlamındadır ve "herbende" diyorduk. Doğan prense "herbende" adını koymuştuk, sonra İlkhan Sarayı'ndan sultan oldu, "Hüdabende" yaptık, "Tanrı Kulu" anlamına geliyor. Güzel, "Ataman" adını kullanabiliyor ve halihazırda da "Ataman" adını taşıyoruz.

Yalnızca onomastique değil, köken araştırmaları da çekici ve heyecan vericidir; bizler de bir dönemler, Macarlar'ın Türk olduklarını öğrenerek pek çok sevinmiştik. On dokuzuncu yüzyıla ait bu sevincimizi, 1832 doğumlu, Yahudi kökenli bir Macar olan Herman Vambery'ye borçluyuz; İngiliz casusu olduğunu sonradan bilebildik; Rusya, İç Asya'nın kolonizasyonuna başlamıştı, Londra bir mukavemet için, Türkçülüğü keşf ile geliştirmeyi bir yol bildi. Vambery mükemmel Türkçe biliyordu, Macarlar ile Türkler'in akraba oldukları savını yüklenip İstanbul üzerinden İç Asya'ya gitti. Yanlışlıklarla dolu olsa da, Türkçülüğün ku-

* Louis Bazin, Antiquité..., op.cit., p. 62.

** Özge ve "başka", "öze" ve "başa" anlamındadır.

rucularından oldu, Macarca'da pek çok Türkçe sözcük var, aynı ırktan olabiliriz ama sonradan, İç Asya'da Türkler ile yan yana yaşamış olduklarına karar verdik. Ve Macarlar'ın Türk olduklarını unuttuk, Vambery de 1913 yılında Budapeşte'de öldü, Macaristan'da çok köklü Türkoloji ve Türk tarihi çalışmaları kaldı, biliyoruz.

Budapeşte Üniversitesi'nden Profesör Kaldy-Nagy, herhalde Kaldi-Nagi okumamız isabetlidir, bunlardan birisi olmalıdır, önemli incelemesinde, Ertuğrul'un ve iki kardeşi Gündüz ile Savcı'nın* isimlerinin de Turkic olduklarını tespitten sonra, "also, some notable research has determined that Osman's original name was 'Ataman' which is also Turkic" yollu devam ediyor.** güvenilir ve seçkin araştırmacılara göre, Atamanlı dinastisinin kurucusunun adı Ataman'dır. Kaldy-Nagy bu meselede pek kesindir.

Kaldy-Nagy'nin birkaç mühim işareti daha var, birisi, bir zaman geliyor, Ataman artık pagan ya da şaman değil, denebilir ki, islamı içine sindirmiş bir "mümin"; pek güzel, ancak işte böyle bir demde, orijinal Ataman'dan dönme Osman gave the name "Orkhan", Turkic in origin rather than islamic, oğluna islamic değil Türkik köklü "Orhan" adını veriyor, çok şaşırtıcıdır.*** Kaldy-Nagy, Ataman'ın savaş arkadaşlarından Konur Alp, Akça Koca, Samsa Çavuş, adlarını da veriyor ki, Türkik isimler olduklarını biliyoruz.

Profesör Kaldy-Nagy'nin incelemesinin asıl konusu, Atamanlı kuruluşunun bir "Cihad" olarak yazılmasıdır; buna net bir şekilde itiraz ediyor, isimbilim verimlerine başvurması bu nedenle olmaktadır. İlaveten Kaldy-Nagy, Atamanlılar'ın islamı kabul ettiklerine inanıldığı zamanlarda pek uygulamadıklarını ve Hristiyanlardan çok "Müslüman" beyliklerle savaştıklarını göstermeye çalışıyor. Deliller sunuyor, pek az medrese inşa etmiş oldukları da bunlar arasındadır.

Peki, Türkler, Küçük Asya'ya geldiklerinde nasıldılar, Müslüman mı; Kaldy-Nagy, bunu savunan gelen Türkler'in başından itibaren "gaza" ideolojisi ve "cihat" imanı ile dolu olduklarını yazan tarihçilerin de bulunduğuna işaret etmektedir. Bu tür tarihçiler azalmış olsa da, son zamanlarda bu görüşü kesinkes, categorically, savunan Halil İnalcık var, demektedir. Kaldy-Nagy, araştırmasının metnine, İnalcık'ın "The ideal of gaza, Holy War, was an important factor in the foundation and development of the Ottoman State", cihat ve gaza ideolojisi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve genişlemesinde önemli faktördü, formülasyonunu alıyor. İnalcık, Cambridge History of Islam için kaleme aldığı yazısında da, the gaza

---

* Türkçe'dir, savcı, "haberci" ve buradan da "peygamber" anlamındadır.

** Gy. Kaldy-Nagy, The Holy War (Jihad) in the First Centuries of The Ottoman Empire, Harvard Ukranian Studies, vol. III-IV, 1979-1980, p. 470.

*** Orhan, Moğolca bir isim olabilir, Türkçe yapıdan yoksundur.

was the main factor of The Ottoman, aynı savını ifade ediyor.* Güzel, o halde bizde ifade edebiliriz, Profesör İnalcık, çok muhafazakâr, çok islamik, baştan itibaren şerri bir Osmanlı kuruluşu resmetmektedir; kalbini yazdığını görebiliyoruz.

Pek güzel, İnalcık "Ataman" adını duymamış mı, duyduğunu not etmiştim, ancak bu ad köhne paradigmayı yıkıcı güçtedir; köhne paradigmaya bağlı olanlar "Osman" demektedir.

* ibid., p. 469.

Halil İnalcık, The Ottoman Empire: The Clasical Age 1300-1600, London, 1973, p. 6.

The Cambridge History of İslam, eds: P. M. Holt, A. K. S. Lambton and B. Lewis, Vol. I, camridge, 1970, p. 291.

birinci bölüm için
ikinci ek

ŞEYH BEDRETTİN KIYAMI: ÜÇ DİNDEN BİR DİN

Herhalde, "traduttore traditore", İngilizcede "translator traitor", sözü en çok şiirde doğrudur; gerçekten de şiirde tercüme, ihanete yaklaşmaktadır. Bu, çevirenlerin hain olmalarından kaynaklanmıyor, belki Ortaçağ İtalyası'nda "tercümanlar", çoğunlukla hain idiler; ancak ve aslında şiirde çeviri, kendi halinde hain bir iştir, şiir tadını koruyabilmek için çok zaman ihanet gerekli olmaktadır. İhanetin tat verdiği nadir alanlardan birisinin şiir olduğunu düşünebiliyoruz, çünkü şiir tadı yoksa da, şiir kaybolmaktadır; "My country, Bedrettin, Sinan, Yunus Emre and Sakarya", burada ise şiir aslında nakış'tır. Nâzım Hikmet'in, ülkesini, Bedrettin ve Sinan ve Yunus ve de Sakarya ile algılamasını, çok şaşırtıcı buluyorum. Sakarya'nın Mustafa Kemal'i sembolize ettiğini düşünürsek, mümkün; ancak, bu kez de yanına konanları algılamak zorlaşmaktadır.

Sinan çok mu önemliydi? İstanbul alındığında muhteşem kiliselerin muhteşem kubbelerine, Osmanlı mimarisi ne ekledi; şöyle de söyleyebiliriz, Aya Sofia yüzyıllarca cami olarak kullanıldığında, içinde ibadet eden Müslimler herhangi bir yadırgama duydular mı, sanmıyorum. Duymadılarsa, muhteşem kilise kubbelerinden muhteşem cami kubbelerine mesafenin çok kısa olduğunu düşünmek zorundayız.* Mimar Sinan'ın önünde muhteşem kiliseler vardı; kopya çıkarmakla yetindiğini söylemek haksızlıktır, geliştirmiş olduğunu kabul edebiliriz.

Bir Dönme olduğundan kuşku duymuyoruz; Profesör Babinger, "Sinan" adının yalnızca Dönmeler tarafından taşındığını kaydediyor ki, bunun devam

* Ambassador Busbecq, Aya Sofia'yı gördükten sonra, 1554, "almost all the Turkish mosque are modelled upon St. Sofia" demişti, bütün Türk camilerinin modeli Aya Sofia'dır. Güzel, belki buna, bir Sinan var mıdır, sorusunu ekleyebiliriz. Soruyu ben formüle ediyorum. Bu adın Sina'dan türetildiğini düşünebiliriz.

The Turkish Letters Of Ogier Ghiselin de Busbecq, Oxford, 1633-1927, p. 34.

ettiğini telakkiye mezunuz. Ermeni ya da Elen-Hıristiyan bir aileden gelmiş olması mümkündür, ancak ben pek muhtemel görmüyorum. Adının Sina'dan türeyebileceği akla daha yatkın duruyor; Tevrat'ta ve Yahudi tarihinde "Sina" ayrı bir yere sahiptir, "sina-i" veya "sinay" yerine taşındığı hipotezini kurabiliriz.* İncelenmeye muhtaç ve kuşkusuz, burada konumuz dışındadır, ama yine de Bedrettin'i ve daha doğrusu Bedrettin'in babası İsrail'i tartışmaya bir hazırlık yapmış oluyoruz.

Bu arada not ediyorum; Nâzım Hikmet'in, Bedrettin'i yazarken hiç rahat olmadığı anlaşılıyor, sanki neden yazdığını bilmiyor; kuşku duyuyor, diyebiliriz. Destanı'nın bir yerinde, "Şimdi ben bu satırları yazarken, 'vay, kafasıyla yüreğini ayırıyor, vay, tarihsel, sosyal, ekonomik şartları kafam kabul eder amma, yüreğim yine yanar, diyor, vay vay Marksiste bakın..' gibi laflar edecek bazı 'sol' geçinen delikanlıları düşünüyorum" yollu bir not düşüyor ki bu içindeki tartışmayı yansıtmaktadır. Hikmet, bu rahatsızlığı duymakta haklıdır; Filozof Berkeley'e, idealizminden dolayı, en ağır hakaretleri layık bulan Şairimizin, bir sufisti ve bazılarına göre mesihlik iddiasında bir alimi böylesine yüceltirken rahatsızlık ve huzursuzluk duyması yerindedir. Kaldı ki, huzursuzluğuna, hem içsel ve hem de dışsal önem atfedebiliriz; Bedrettin'i, hem batıni bir davet ve hem de zahiri bir oportunite değerlendirmesiyle yazdığını düşünebiliriz. Çünkü Diyanet işleri Reislerinden Müderris Şerafettin Yaltkaya'nın risalesi 1924 ve Hikmet'in destanı ise 1936 tarihlidir. Hikmet, Şerafettin'e dayandığı iddiasındadır ve dayanak sıradan görünmüyor. Bedrettin risalesi müellifi Müderris Mehmet Şerafettin'in, bazı mahfilde tanındığını gösteren bir fotoğrafımız var; Hasan Ali Yücel ile, artık "Hay"** çağrılıyor ki, üzerinde durmam gerekiyor, aynı Şeyhi "Efendi" biliyorlardı, demek tarikattandır.

Estet ve filozof Timuçin'in, "Nâzım Hikmet'in Şiiri" monografisini, çıktığı tarihte, o tarihe kadar Hikmet hakkında, içeride ya da dışarda, çıkmış tek değerli çalışma olarak nitelemiştim; bugün de, benim bölük-pörçük Nâzım Hikmet yazılarımı bir kenara koyarsak, tektir. Afşar Timuçin, sadece şiirlerden hareketle yazdığı bu monografide, "Şeyh Bedrettin Destanı'nda şiir açısından ve fikir açısından çarpıcı bölümler azdır," diyordu ki, çok doğrudur ve çok azdır.*** Ancak bu "azlık" değerlendirmesini, monografinin, Nâzım Hikmet kült'ünün en yüksek olduğu bir zamanda yazılmış olmasına bağlayabiliriz.

---

* Oz veya Uz'dan, Ozan ya da Uzan, Noya'dan, noyan isimleri önümüzde bir kalıptır.

** Akrostiş, ama "Hay" çağıranlar var. "Hai" veya "Hay", Babilon Talmud Akademisi'nin son başkanının adıdır, ölümü 1038 olmakla, Yahudilerde önemli bir isim olarak biliyoruz.

*** Afşar Timuçin, Nâzım Hikmet'in Şiiri, İstanbul, 1978-1979, s. 82.

BEDRETTİN MÜELLİFİ VE H.A.Y. EFENDİ ZİYARETİNDELER

Müderris Ş. Yalkaya, Şeyh Abdülbaki Efendi, Hasan Ali Yücel Efendi Ziyareti, tarih 1925

Nâzım Hikmet

I love my country:
I've swung on her plane trees, been inside her prisons.
Nothing dispels my depression
Like her songs and tobacco.

My country:
Bedrettin, Sinan, Yunus Emre and Sakarya,
Lead domes and factory chimneys
All are the works of my people
Who hide from themselves and laugh
Behind their drooping moustaches.

Nâzım Hikmet, Beyond the Walls, selected poems, translated by R. Christie, R. McKane, T. Sait Halman, London, 2002.

Profesör Timuçin'in, şunları eklemiş olduğunu da görüyoruz: "Şeyh Bedrettin Destanı'nın düşünsel yanı biraz dağınık ve biraz eksik kalmıştır. Nâzım Hikmet'i, bu çalışmasında, Şeyh Bedrettin olayından ulusallık sorununa bağlayan etkinin ne olduğu, açıkça görülmüyor." Bu da çok yerinde ve son derece kibar bir tespit olmalıdır; biz, ulusallığın bir XIX. yüzyıl kavramı olduğunu biliyoruz, XV. yüzyıl Anatolia ve Balkanlarında ne aradığını sormak zorundayız. Ayrıca kimin ulusu; o tarihlerde henüz "Türk" sözcüğü tedavülde değildi, "Türkmenia" veya "Türkiya" ise yalnızca Frenkler tarafından ve çok az olmak üzere, istimal ediliyordu; Bizans tahtına oturan Osmanlılar ise, kendilerine "Türk" demek bir yana, "Türk" olanı aşağılıyordu. O kadar öyle ki, bu kıyamdan yüz yıl kadar sonra Osmanlı tahtında Birinci Selim, İran Şahı İsmail'e harici namesini Farsça gönderiyordu, cevabi name Türkçedir.

Nâzım Hikmet'in, yazdıkları için bir özrü ya da müdaafanamesi var, Marx'tan beri "apologetic" demeyi öğrenmiş durumdayız ve buna filozof hocamızın eklemelerini görüyoruz. Aktarıyorum: "Gerçekte, zorluk, sanırız, böylesine önemli bir tarihsel olguyu tarihsel belge yokluğundan ötürü iyi değerlendirememekten gelmektedir." Buradan, Hikmet'in, destan konusunu doğru bilmediği değerlendirmesine geliyoruz; aslında belge yokluğu nedeniyle, pek de iyi bilinmemektedir. İkinci apologetic budur ve şimdi buradayız.

Sorunu tersine çevirmemiz verimlidir. Bir, doğruyu bilmek istememiz, belki de güçlü ihtimaldir. İki, hâlâ doğru bilmek istediğimizden emin olamayız; çünkü tekrarlıyorum, "resmi" tarih, dine yakındır ve ideolojiktir, diyoruz. Amma, eğer, tarih, egemen ideolojinin en önemli elemanlarından biri değilse, öyleyse egemen ideoloji nedir; o zaman "doğru" bilmemek esas'tır.

Benim bölük-pörçük çalışmalarımı bir kenara koyarsak, Hikmet hakkında, içerde ve dışarıda, şimdiye kadar yazılmış tek değerli çalışma, Profesör A. Timuçin'e aittir, tekrarlamış oluyorum. Aynı şekilde, Bedrettin hakkında da, yine benim bölük-pörçük incelemelerim, dışında Profesör Babinger ile Werner'in değinmeleri bir kenara bırakılacak olursa, tek önemli çalışma, Müfid Yüksel'indir.* Yüksel, Bedrettin ile Börklüce'yi birbirinden ayırıyor ki, son derece yerindedir; böyle bir ayırma, Hikmet'in Destanı'nın dayandığı toprakları kaydırmak anlamındadır. Nâzım Hikmet'in Destanı'nın Bedrettin ile bir ilgisini bulamayız.

Devam etmeden önce bir netliği, daha da netleştirmemiz yerinde olabilir, en azından verimlidir. Birincisi, bilgimiz, uzun on yıllar "Koçi Bey Risalesi" üzerine takılı kalmıştı, Koçi Bey, yenilikler dünyamızın karanlık tarihinde tek bir yıldız olarak parlatılıyordu; tek mezarlı panteon'u ve karanlık gökte tek yıldızı hep seviyoruz. Ancak, burada, şimdiye kadar, Koçi Bey'in unique, tekil, olmadığına, XVI. yüzyıl sonunda ve XVII. yüzyılda, reformist risalelerin çokluğuna işaret etmiş haldeyim; karanlıkta başka yıldızlarımız da var. İki, "bütün dünya", bir tür Haldunizm-Manyasına tutulmuştu ve devam ediyor; yine şimdiye kadar, burada, İbn Haldun'un, zamanının son derece sıradan tarihçilerinden birisi olduğunu, "Mukaddime" yazmanın, Arap tefekküründe bir usul sayıldığını, İbn Haldun'un genel akım için özgün hiçbir yere sahip olmadığını gösterebildiğimi umut ediyorum. Demek ki, kimyanın simyanın yerini alması misali, bilim de manya'ları ortadan kaldırmak ve dolayısıyla manyakları silmek durumundadır. Kaldırıyoruz ve bu cümleden, İbn Haldun'dan iki yüz kadar yıl sonra Kahire'yi yazmış olan Mustafa Ali'nin, İbn Haldun'dan hiç söz etmediğini ve Bedrettin'in de İbn Haldun'la aynı zamanda Kahire'de bulunmasına karşın, Bedrettin ile ilgili edebiyatta İbn Haldun'un adının hiç geçmediğini, tekraren, kaydediyorum.

Bedrettin'e gelince, bu üçüncüdür, zamanının geniş yataklı Hurufi-Kalenderi nehrinde, sıradan bir tasavvuf ehli olmaktan öte bir özelliğini göremiyoruz; bir kıyama katılmıştır ve asılmıştır. Kıyamın başında değil, sonunda katıldığını biliyoruz ve fakat neden katıldığını pek bilemiyoruz.

Babasının adı "İsrail" idi, bu adı not ederek tartışmaya açmayan çalışmaları ciddiye alamayız. Müfid Yüksel, bu tartışmayı yapıyor; ve "günümüzde yazılan kitaplarda, Şeyh Bedrettin'in babasının adının İsrail olması ve ilerde genişçe söz konusu edeceğimiz Torlak Kemal'in Yahudi olma ihtimalinden dolayı, Şeyh Bedrettin'in de Yahudi asıllı bir aileden geldiği iddiaları ileri sürülmektedir" diyor.**

---

* Filipoviç'in çalışması benim okuyamadığım bir dildedir, ancak Prens Musa'da çok verimli işaretler bulabiliriz. Çevrilmesini umut ediyorum.

** Müfid Yüksel, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin, İstanbul 2002, s. 14.

Yüksel, bu iddianın sahibi olarak da yalnızca, Harun Yahya'nın, Yehova Oğulları, İstanbul, 1994, kitabını gösteriyor.

Araştırmacı Müfid Yüksel, bu iddialara meyl etmese de, buna işaret etmesi isabetlidir, buradan sürdürebiliriz.

Torunu Halil'in yazdığı Menakibname'de, Israel'in babası Abdülaziz'in Selçuklu hanedanına bağlandığını okuyoruz; Yüksel, bu rivayeti ikna gücünden yoksun bulmaktadır. Ancak yine de bu bağlantıya dayanarak, "İsrail" adının bir Yahudi kökeni ilzam etmediğine hükmetmektedir. Bu bağlantısızlık hükmünün iki nedenini teşhis edebiliyoruz; Selçuk'un, Yahudi Hazar Devleti'nde bir komutan olduğu kabul ediliyor ve ikincisi, okutulan tarihlerde üstü örtülmekle birlikte, Selçuk Prensleri, daha çok İbrani adlar taşıyorlardı. Demek ki, İbrani adlar taşınabiliyor, söylenen budur ve bunlara, Selçuklu hanedanından olmayan bazı Türkmen seçkinlerinin de "İsrail" adını aldıkları eklenebilmektedir. Müfid Yüksel'in tartışması, özetle budur.

Bu tartışmaya ekleneceklerin olması gerekiyor; Profesör F. Sümer, Hazar Yahudi Devleti sonrasında ve aynı coğrafyada, Türk beyliklerinde Musevi isimler kullanıldığını tespit etmektedir; burada Hazar Yahudi Devleti ile bağlantı tesisi ve bu Yahudi iklimine işaret, benim marifetimdir, dürüstlükle not ediyorum. Profesör Sümer, Karahanlı hükümdarlarının İslami isimleri olmakla birlikte, "Bu Islami isimler arasında sık sık Musa, Harun, Süleyman, İbrahim, Yusuf gibi, Musevi peygamberlerin adları ile Cebrail ve İsrafil gibi melek adları görülür" demektedir.* Selçuk prenslerinde ise asıl adlar, Musevi idiler; Profesör Sümer, "Selçuk'un oğullarının Mikail ve İsrail gibi adları" olduğunu saptadıktan sonra bir açıklama peşine düşmektedir. Henüz, her açıdan ikna edici bir açıklamaya sahip olmaktan uzak duruyoruz. İlaveten, buradaki müzakerelerimizin de bizi tatmin eden bir sonuca götüremediğini, peşinen, haber vermek gereğini duyuyorum.

Sümer, Ravendi'nin, Selçuk'un dört oğlu olduğunu yazdığını not ediyor ve "Ona göre" deyip bu dört oğulun isimlerini, "İsrail, Mikail, Yunus, Musa" olarak aktarıyor; dördü de İbrani olup Tevrat'ta yerleri var.** Demek ki, bizim genel olarak Türk isimleriyle okuduğumuz Selçuklu Prensleri, esasen, İbrani adları taşıyordu; yiğitler yiğidi Arslan Beygu, "İsrail" olarak çağrılıyordu. Neden böyle çağrılıyordu; bu soruyu sormak zorundayız ve aynı şekilde, Bedrettin'in babasının adının İsrail olmasını ihmal edemeyiz. Çünkü tarih yazmak, hiçbir haberi sorgusuz bırakmamak demektir, sebep-netice bağlantısını kurmak zorundayız. Nakilci tarihten farkımız buradadır.

Devam ederken iki hatırlatma isabetli ve verimli olabilir; başkenti "Sarkel" olan Rusçası, "Belaya Veja" ki, "Beyaz Kale" anlamındadır, Hazar Yahudi Devleti'nin Türk olduğu kabul edilmektedir. Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki coğrafyada, kuzeye ve batıya doğru uzanan bu Türk devletinin, İran'a yerleşmiş İslam ile

* Prof. Dr. Faruk Sümer, Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları: I, İstanbul 1999, s. 116.

** Prof. Dr. Faruk Sümer, Türk Devlet Tarihinde Şahıs Adlar: II, İstanbul 1999, s. 578.

İstanbul'daki Hıristiyan imparatorluklarının baskılarına dayanabilmek için Yahudi olduğu iddiasını biliyoruz.* Selçuk dinastisine adını veren, epinym, Komutan Selçuk, Hazar Yahudi Devleti'ne hizmet ediyordu, saray muhafızlarındandır; diğer yandan, bu devlette, seçkinlerin, inanarak veya inanmadan Yahudi dinini seçtikleri konusunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Hazar'da ayan Yahudi idi veya görünüyordu. Buna belki de, her vesile ile söylediğim bir nokta, biz Türklerde din değiştirmenin aşırı kolaylığını ekleyebiliriz. Bir iklim olarak, Kafkasya ve Kırım'da hâlâ bir Yahudi yoğunluğu olduğunu not etmemiz de yerindedir.

Bu kısa açıklama ve hatırlatmalar, hem Selçuklu ve hem de bazı diğer Türk hanedanlarında "İsrail" adının taşınmış olması, Bedrettin'in babası İsrail'i, Türk-İslam saymak için yeterli olmadığını gösteriyorlar; Hıristiyan veya Yahudi olması ihtimalini sarfı nazar edemiyoruz. Hem işaret ettiğimiz iklimde "Yahudi" Tatar, Çerkez ve Türkler var ve hem de Yahudi isimlere rastlıyoruz. Bazıları, Türk kurtuluş mücadelesinde ve daha sonraki aydın hareketinde önemli roller oynadılar. Bu nedenle de bilgileri toplamayı sürdürmek durumundayız.

Bir kez, eğer Bedrettin'in babası Müslüman değilse, Hıristiyan hiç değildir, öyle olma ihtimali, en azından, çok daha zayıf görünmektedir. Çünkü yapabildiğim onomastique araştırma, bir Hıristiyan'ın "İsrail" adını taşımasının, nerede ise imkânsız olduğunu gösteriyor; şu nedenle ki, bulabildiğim isim sözlüklerinin hiçbirinde bir Hıristiyan'ın "İsrail" adını taşıdığı kaydedilmemektedir. İsim sözlüklerinde yer almıyorlar. Gerçekten de, bu adla bildiğimiz tek "Hıristiyan" Disraeli'dir ki, aslı "De Israel-i" idi, Hıristiyanlığa dönmüş görünse de, Yahudilikten kopmamış olduğu tartışmasız kabul edilmektedir.** Kıbrıs Adası'nın Türklerden koparılıp Büyük Britanya'ya verilmesini sağlayan Disraeli, bugün de, önemli bir Yahudi ve hatta siyonist sayılmaktadır.*** Dolayısıyla, Bedrettin'in babasının Yahudi olup olmadığına, bir çırpıda ve kolaylıkla karar veremiyoruz. Annesinin Hıristiyan olduğunu biliyoruz.

Diğer biyografik bilgilere de bakmak zorundayız; bunları, başka kaynaklarda da olmakla birlikte, Elen tarihçi Vryonis'ten, ve özetle, aktarmak istiyorum. Dok-

---

* Yahudi Hazar Devleti'ni, Şebeke'nin ikinci cildinde ele almayı planlıyorum. Hazırlıklarım bu yöndedir.

** Charlotte M. Yonge, History of Christian Names, London 1884.

Morton Benson, Dictionary of Russian Personal Names, Cambridge University Press, 1992.

B. O. Unbehaun, Russian Surnames, Oxford 1972.

Bir Hıristiyan ve ayrıca Yahudiler'in yoğunlukla yaşadıkları bir ülke olan Rusya'da da "İsrail" veya "İsrailov" adına rastlamıyoruz, "İslamov" var.

*** Who's Who in Jewish History, bu konuda kuşku bırakmıyor, "Disraeli favoured an aggressive policy designed to check Russian access to the Mediterranean and to preserve the Ottoman Empire as a barrier" demektedir. Disraeli'nin Osmanlı Devleti'ni bir rezerv olarak görmüş olması mümkündür; İsrail'in bağımsız bir devlet kurması projesini hep aklında tuttuğunu biliyoruz. Joan Comay, Who's Who in Jewish History, London 1974-2002, p. 99.

tor Vryonis, Israel'in, Trakya'da bir Elen Kumandan'ın kızı ile, married the daughter of the Greek commander of a Thracian Fort, evlendiğini haber veriyor ve she converted to islam, received the name of Meleke, and became the mother of Badr al-Din, kız Müslüman oluyor ve "Meleke" adını alıyor. Yerli kaynaklar bu adı "Melek" olarak kaydediyorlar; arada fark var, ilkini "Melike" olarak okuyabiliriz, amma ne olursa olsun, devam etmeden önce bu ad üzerinde durmam gerekiyor.

Bir kez, Vryonis'in, Meleke veya Melek'in, Elen ya da Grek olduğu haberini doğru kabul ediyorum; ancak, bu kabul, Meleke'nin babasının herhalde Hıristiyan olduğu anlamına gelmemektedir. İsa'ya kadar gitmeye gerek var mı, ancak İsa'yı ve daha doğrusu Hristo'yu, doğuşunda, bir Elen Yahudisi olarak düşünmemiz yerindedir, İsevi çıkış, Musevilik içinde bir reform hareketi olarak başlamıştı; bu, çok basit ve ancak çok önemli bir noktadır.

Daha az önemli olmayan bir diğer nokta da şudur: Bu topraklarda, İspanya'dan gelenlerden önce de, ki bu gelenlere "avdeti" veya "kendigelen" deniyordu,* Yahudiler vardı ve "Romanyot" tabir ediliyorlardı, "Rumi" diyebiliriz. Başka yerleri bırakıyorum, İbrada, Manisa, Bursa, Gallipoli önemli Yahudi nüfus barındırıyordu. Bu iki noktaya, bir de "kripto-Yahudi" kurumunun İspanya'dan önce, mutlaka Bizans'ta ve muhtemelen de Büyük Jüstinyen döneminde keşfedildiğini ilave ediyoruz. Bunları bilmezsek, Bedrettin'in babasının adı üzerinde durma ihtiyacını duymayız.

Demek ki, sorabilmek için, her zaman en az bilgiye ihtiyaç var. Soru hakkı için gerekli bilginin alt sınırı, zamana, duruma ve tartışmanın düzeyine göre değişebiliyor; ancak "en az" gereklilik değişmemektedir.

Bedrettin'in annesini "Melek" kabul etmek soruları tüketmiyor, çünkü, nevmüslim birisinin "Melek" adını seçmesini yadırgıyorum. Usul, babaya "Abdullah" ve anneye "Emin" adı vermektir; eril nev-müslim, Muhammed'den "Mehmet" ve dişil olan da Aişe'den "Ayşe" adını alıyor. Nitekim, Sabetay Sevi Müslümanlığını ilan edince "Mehmet" ve eşi de "Ayşe" adlarını almışlardı; "Fatma" da olabilir, izleyiciler hâlâ bu isimleri seviyorlar ve özellikle taşıyorlar. "Melek", sapmadır. Ve bilimde, her sapma bir soru gizlemektedir.

Diğer yandan Baruh Pinto, bugün bile taşınan iki "Melek" adına işaret etmektedir ve her ikisi de İbrani karakterlerle "Meleh" yazılıyor, birisi Tevratik olup ikincisi, Prens ve Tanrı anlamlarına sahiptir.** Öyleyse, Bedrettin'in annesinin Müslüman olunca, usule uygun davranmayarak, "Ayşe" yerine "Me-

* "Aynı manaya gelen avdeti tabiri nezaket kastı ile kullanılırdı."

Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, İstanbul, 1993, s. 115.

Bu sözcük, "avdeti", Farisi olup "gelen" karşılığıdır; "kendigelen" de ateste'dir.

** Baruh B. Pinto, The Sephardic Onomasticon - An Etymological Research on Sephardic Family Names of the Jews Living in Turkey, İstanbul 2004, p. 201.

leh" adını alması, bizi, yalnızca araştırmamızı derinleştirmeye sevk etmektedir.

Guggenheimer and Guggenheimer, İngilizce transliterasyonu ile "Malach" ve "Malah" adlarını tespit ile Malih'in, ki "Melih" diyebiliriz, synonym'i olarak da gösteriyor.* Demek ki, İbrani çağrışımı güçlenmektedir. Kaldı ki aynı yerde "Malacka" adına da rastlıyoruz ki bu tamıtamamına "Meleke" karşılığıdır. Bunu, ayrıca, "Melike" olarak alırsak, İbrani bağlantısının daha da kuvvet ve ciddiyet kazandığını görüyoruz. Dolayısıyla, etüdümüzü burada bırakamıyoruz.

Profesör Vryonis, Meleke'nin arkasından yüz akrabasının daha din değiştirdiğini ve Müslüman olduklarını haber veriyor. Buna bir de, Badr al-Din himself married a Christian slave, Gazila, in Egypt who bore him a son, İsmail, malumatını ekliyor; Bedrettin de, Kahire'de, Gazila adında bir Hıristiyan esire ile evleniyor, öğrenmiş oluyoruz.** Türkçe eserlerde Gazila'ya, Caize veya Cazibe adı uygun bulunuyor; Etiyopyalı olduğunu biliyoruz, bir de kız kardeşi var, "Mariye" olup Hüseyin Ahlati ile evleniyor. Böylece mutasavvıf Ahlati ile sihri akrabalık kurmuş oluyorlar; önemi şuradadır, Hüseyin Ahlati'nin, Bedrettin'i, tasavvufa kazandığını görüyoruz. Bedrettin artık bütün kitaplarını Nil Nehri'ne atmıştır,*** çünkü, kendisini tasavvufa verdiği kabul ediliyor; demek ki, Bedrettin artık Kahire'de bir sufidir. Allahsızlaşma yoludur.

En passant hatırlıyoruz, İbn Haldun da Kahire'de sufi olmuş idi; aynı tarihte aynı yerlerde olmalarına karşın birbiriyle tanışıp görüştüklerine dair bir haberimiz bulunmamaktadır. Demek ki birbirlerini önemsemedikleri anlaşılıyor ve biz nedense her ikisini de önemsemeyi tercih eylemiş haldeyiz. Amma birbirlerine değmeseler de, ortaklıkları var, İbn Haldun, Kahire'de bir sufi mezarlığında medfun'dur ve Bedrettin için sufiler, elan, üryanlar sema'ı yapmaktadırlar. Buradan devam edebiliyoruz.

Mustafa Ali'nin, Kahire üzerine eserinde, Etiyopyalı kızların genital organları hakkında mühim ifşaatta bulunduğunu ve cinsel ilişkide eşsiz olduklarını kaydettiğini not etmiştim, cinsel hazzı maksimize etmekle meşhur idiler; dolayısıyla, Bedrettin'in seçiminde tam isabet görüyoruz. Güzel, ancak Profesör Vryonis'in Etiyopyalı kız kardeşleri Hıristiyan tarif etmesinde bir isabet var mı? Burada Elen asıllı Vryonis'in, Müslüman olmayanları sistematik olarak Hıristiyan yazması dikkat çekicidir. Etiyopya'da, İslam'dan önce de ve sonra da güçlü bir Yahudi cemaati olduğunu biliyoruz; Israel kurulduktan sonra bir bölümü

* H. W. Guggenheimer and E. H. Guggenheimer, Jewish Family Names - An Etymological Dictionary, Ktav Publishing House 1992, p. 486.

** Speros Vryonis Jr., The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process oflslamizati onfrom the Eleventh Thiough the Fifteenth Century, University of Califomia Press 1971, p. 358.

*** Tasavvuf ve tabii "Tarikat", cahilleşme yoludur. Allahsızlaşma ve "din'den dönme" de diyebiliriz. Bedreddin, bütün dinlerden dönme ve kitabi dinlere uzak bir adam idi. "Mesih" sözcüğü yerindedir.

Filistin'e göçmüşlerdi. Ayrıca Hazreti Peygamber'in iki cariyesinden birisinin, Reyhan ki "Reyyan" da çağırıyoruz,* Yahudi olduğunu da biliyoruz. Gazile'nin de Yahudi olma ihtimalini bir kenara atamayız. Hristo'nun annesi Mari, dünyaya Yahudi olarak gelmişti, hep biliyoruz.

Profesör Vryonis, Gazile'nin, who bore him a son, İsmail, Bedrettin'den bir oğlu olduğunu ve buna İsmail adının verildiğini de yazıyor; bazı kaynaklarda "Ismail-Leng" geçiyor, topal olabileceğini düşündürmektedir. Güzel, ancak, "İsmail" adının, "Yışmael", ki "Duyar" anlamındadır, semitik olması da dikkat çekicidir; hem Araplar ve hem de Ben-i Israel için geçerli bir ad olmaktadır. Eğer Bedrettin'in annesi Melike ve karısı Gazile Hıristiyan iseler, neden "Mehmet" ya da "Huseyn" değil de, Agar'ın Abraham'dan doğurduğu Yışmael'in adında karar kıldılar, bu da gerekli bir sorudur.

Bir parantezle devam edebilir miyim; tarihçilerimizin mezar taşı okumayı sevmediklerini ve onomastique imkânlardan yararlanamadıklarını bir kez daha ve üzüntü ile tespit ediyoruz. Gerçi, bu ikincisinden yararlanmaları zordur, çünkü dil bilgilerinin çok zayıf olduğunu da görüyoruz. Bu zaafiyet, tarih yazımına yansımaktadır.

Bir bilgi notu daha ekleyebilir miyim; Profesör Vryonis, Bedrettin'in oğlu İsmail'in de bir Hıristiyanla evlendiğini haber veriyor; adı Harmana'dır. Belki de "Armana" deniyor; buradan Israel'in, oğlu Bedrettin'in ve oğlu İsmail'in hep Hıristiyan kadınlarla evlendikleri sonucuna ulaşmış durumdayız. Doğrusu ben bunların hepsinin Hıristiyan olduklarından kuşku duyuyorum; ancak benim ki sadece kuşkudur. Amma, herhalde dayanaksız bir kuşku olmamalıdır, çünkü İsmail'in Harmana'dan doğan oğlunun "Halil" olarak çağrıldığını da öğreniyoruz; "Halil" adı da semitiktir. Hem Arabiler ve hem de Ben-i Israel tarafından sevilmektedir.

Müfid Yüksel, Profesör Yaşar Ocak ile de tartışıyor ve Profesör Ocak'tan şu aktarmayı alıyor: "Zira Hurufilikle Hıristiyanlıktan dönme Yahudi kökenli bu mühtedilerin çok yakın alakası bulunduğunu düşünüyoruz. Bizce Şeyh Bedrettin'in, bunlara talim ettiği Müslümanlık, Hrıstiyanlığa da, Yahudiliğe de sempatiyle bakan Hurufilik'ti." Burada, Profesör Ocak'ın, Bedrettin'in tabanı olan Müslümanların, daha önce Hıristiyan ve bundan da önce Yahudi olduklarını not ettiğini anlıyoruz. Araştırmacı Müfid Yüksel de bu anlayıştadır; çünkü "Sayın Ocak, burada, Yahudi kökenli Hıristiyan dönmelerden söz etmektedir" diyor ve buna itirazı var.** İtirazını şöyle formüle ediyor: "Ancak, Manisa, Aydın ve civarındaki Yahudilerden kimilerinin veya bir bölümünün topluca, önce Hıristiyanlığa sonra da Müslümanlığa geçtiklerine ilişkin tarihi kaynaklarda herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır." Güzel, şimdi buradayız.

* Reyhan veya Raihan, dünyada Yahudiler ve bizde de bunlara ilaveten Sabetayistler tarafından taşınıyorlar.

** Müfid Yüksel, Şeyh Bedrettin, op.cit, ss. 124-125.

Hilmi Ziya Ülken

İŞTİRAKİYUN VE KABBALİZM

Bedreddin'in ne sırf felsefi olan Varidat'ında, ne de fıkha dair Cami- ül-fusuleyn de iştirakçiliği gösterir hiçbir fikir yoktur.

Bedrettin dini bir tenkitle başlıyor. Ona göre mukaddes kitapların vazifesi hakikati halkın anlayabileceği bir şekle bürümek için mecaz ve sembollerden istifade etmektir. Peygamberler, çocuk velilerine benzerler. En acı hakikatleri olduğu gibi söyleyerek halka zarar vermemek için, onları dinleyicilerin anlayış derecesine göre muhtelif tarzda sembollere bürümeye mecburdurlar.

Bu tenkit fikri Bedrettin'e, Muhyiddin vasıtasıyla Kabbalizmden geliyor. Kabbala'nın esası, felsefeyi dinden üstün görmekti.

Bir defa bu esastan hareket edince Bedrettin için ahret, cennet, cehennem, melek ve şeytan vesairenin izahı kolaylaşır. Ahret her işin encamıdır, yani başka deyimle tepkisidir: Sepencer ceza fikri gibi. Herhangi bir gayreti takip eden kazanç ve sefahati takip eden zarar ve nedamette olduğu gibi. Dini ahret fikrini, tabii tepki fikrine irca ediyor.

İyi ve güzel olan her şey, her hareket, cennet; aşağı ve çirkin olan bütün şeyler cehennemdir. Melek ve şeytan da aynı suretle tefsir edilmiştir. Mesela melek, bazen iyilik, doğruluk duygusu, bazen tabiat kuvvetlerinde tabii illet manasına geliyor.

Bedrettin'in bu dini sembolizminin bir kökünü de Farabi'de buluyoruz. Filozofun gözünde bu sembolizmin değeri yalnız hakikati anlatmak değil, aynı zamanda onu yanlış anlaması mümkün olan cahil halkın gözünden saklamaktır.

Bedrettin'e göre tasavvuf tamam olduğu zaman, nifaka inkılap eder. Çünkü sufi, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği birtakım halleri öğrenir. Halkın aklına uygun olanları sembollerle ifade eder. Diğerlerini kalbinde saklar. Zira her öğrendiğini söyleyecek olursa, halkın kendini katledeceğini kati olarak bilir. Şu halde hakiki bir sufi, münafık olmaz da ne olur.

Iştirakiyun veya 'iştirakçilik': Komünizm demektir. Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, İslam Düşüncesi, İstanbul 1946-1995, s. 148-150.

Öyleyse Kabbalizm, dinden uzaklaşmayı öğretiyor.

Bir nokta var, Yüksel'in metninin bu denli üzerinde durmamın sebebi, benim değerlendirmeme göre, doğru'ya pek yakın olmasından ileri geliyor. "Doğru", ise, doğruya en yakın olandan ayrılmaları göstermekle mümkündür; burada bunu deniyorum. Buna eklenmesi gereken bir ikinci nokta da şudur; Judaizm ve Judaik bilgiler her yerde sansürlüdür. Üstelik katmerli bir sansürden söz etmek durumundayız; asıl sansürün Judaik cepheden geldiğini tespit edebiliyoruz. Öyleyse, hem bilmekten ve hem de bilmemekten kaynaklanan sansür ile karşı karşıyayız. Bu bağlamda, Profesör Vryonis'in çok değerli çalışmasını bir vaka olarak öne sürebiliriz; bu çalışmaya göre Anatolia'da İbraniler hiç olmadılar ve hep yoktular.

Judaik bilgilerdeki katmerli sansür, dünya bilimini falsifiye etmektedir. Öte yandan, bu sansürü, bazen gizleme ve bazen de abartma olarak tarif yerindedir ve bu nedenle, dünya tarih yazımında falsifikasyon yaygındır ve "topyekûn" diyebiliyoruz.

Benimkiler, falsifakasyon'un negasyonu'dur.

Fakat mutlaka bu yönde çok mütevazı ve çok gerekli bir başlangıçtır. Öyle sayıyorum.

Yazımda, silinmiştir, halbuki, Batı Anatolia'da, "cıfıd"* sözcüklü yer isimleri yakın zamana kadar vardı. Türkiye Yahudiliğinin büyük araştırıcısı Avram

* Fransızca "juif" sözcüğünün, Yahudi demektir, aslının "cıf-ıd" olduğunun ileri sürüldüğünü, başka bir yerde not etmiştim. Cıfıd Çarşısı, küçümseme değil, Yahudi Pazarı anlamına geliyor. Bizdeki "civ-elek" ya da "civ-oğlu", soyadlarını Yahudi-soylu olarak anlayabiliriz. Kırım'da Sela-ı Cıfıd var, Yahudi Kalesi oluyor ve "Sela", "Kale" ya da "Kaya" karşılığıdır, tekrarlıyorum.

Galanti'nin sekiz yaşına kadar hiç ayrılmadığı Bodrum'da hep sokakta oynadığı ve bir tek Türkçe sözcük öğrenmek gereğini duymadığını da biliyoruz; demek sokak arkadaşlarıyla İbrani tekellüm ile iktifa edebiliyordu. Germiyan ve Menteşe beyliklerinde prensler arasında Musevi ad yoğunluğunu artık biliyoruz, ancak, şimdiye kadar hiç müşahade ve analiz edilmediğini de tespit ediyoruz; katmerli sansüre çok hafif bir işaret olmalıdır. Herhalde bundan böyle, ihmal etmemek zorundayız.

Devamla, 1492 yılının en azından bir abartma olduğuna ve aslında bir falsifikasyon saymamız gerektiğine, işaret etmiştim. Bir; sefarad kendigelen'lerden önce de bu topraklarda Yahudi nüfusu ve yoğunluğu vardı. İki; asıl gelişler 1391 itibariyledir. Üç; 1492 net bir tarih değildir ve daha sonraki zamana yayıldığını biliyoruz. Dona Garcia ve yeğeni Yasef Nasi, ki biz "Nas" da diyoruz, XVI. yüzyılın ortalarında geldiler, marranos, başka bir deyişle Hıristiyan olarak "avdeti" oldular. Yahudiliğe dönmeleri Türkiye'dedir; dönmeyip, Müslümanlığı, samimi veya gayri samimi, seçenleri de düşünebiliriz. Bu tür ve kategorinin, sözü edilen yüzyıldan önce ve sonra, daha yoğun olduğunu mütalaa için haklı nedenler bulabiliyoruz.

Bu alanda önemli bir çalışmaya önsöz yazan Edgar Marin'den bir aktarmanın yeridir. Doğru böyle başlıyor.

"1492 est non pas un commencement absolu, mais une date symbolique qui amplifie des processus commencés auparavant et leur donne un sens radical:

-deja, il y avait des conversions au catholicism, les unes de peur, notamment apres les 'pogroms' de 1391, et les autres de conviction, comme celle de Saloman ha-Levi devenant Pablo de Santa Maria, éveque de Burgos;

-des migrations de Juif espagnols vers d'autres contrées comme Portugal, le Maghreb et la France avaient commncés depuis un siecle."

Bu eserin ilk cümleleri işte budur;* buradan, a; 1492 tarihinin sembolik olduğunu, b; asıl göçün 1391 pogromları** üzerine başladığını, c; Katolizme geçişlerin tarihinin daha eskiye gittiğini öğreniyoruz. Bir saçılma bölgeleri olarak, "saçılma" diaspora karşılığıdır, Portekiz, Magrip ve Fransa sayılıyor; Osmanlı adı geçmemektedir.*** Demek ki saçılanlar, çoklukla maranos idiler; gittikleri yere Hıristiyan bir kimlikle vardılar. Kuşkusuz Yahudi kimliğiyle de saçılma olmuştur; amma maranos ya da Hıristiyan yanın üzeri örtüldüğü için açmaya öncelik tanıyorum.

Bir de şunu aktarmak istiyorum: "Les terrible événements de 1391 et la politique anti-juive des monarques dans les trente années qui suivirent, avec les nombreuses conversions au christianism qu'elle avait entrainées, avaient donné

* Les Juifs d'Espagne, Histoire d'une Diaspora 1492-1992, Liane Levi, 1992. Edgar Marin, Préface.

** "Pogrom" Rusça olup katliam karşılığıdır, fakat bütün dillerde kullanılıyor.

*** 1492 yılında ve sadece Türkiye'nin kapıları açtığı masalının, 1950 yıllarında, İsrael Dışişleri Bakanlığı tarafından icat edildiğini, not ediyorum.

lieu a des changements notables."* Demek ki, özellikle 1391 pogromlarından sonraki otuz yılda hem anti-civ politikalar sürmüş ve hem de Hıristiyanlığa konversion'lar, "converso" diyoruz, artmıştır. Tekraren not ediyorum, asıl saçılma bu zamandadır ve demek ki, Ankara hezimetinden önce ve hemen sonra, Osmanlı Emirliği'ne Yahudi göçü olması ihtimali pek yüksektir.** Hezimeti izleyen iç savaş döneminde, emirliğin, bir tür no man's land olduğunu ve burada ayrıca bir Yahudi varlığı bulunduğunu düşünürsek, tercih edildiğine hükmedebiliriz. Bu kendigelenlerin önemli bir çoğunluğunun "Hıristiyan" kimlikle duhul eylediklerini düşünmemiz de isabetlidir. Bunlara "hoş-amedi" edilmesi ise II. Bayezid'den çok öncedir ve o sırada Osmanlı'da Birinci Abayezid emir idi, "hoş-amedi" olsa olsa bu zamandadır.

Buna üç "felaket" eklemem gerekiyor. Birincisi, Timur'un Osmanlı Emirliği'ni dağıtarak Emir Abayezid'i esir etmesidir. Timur, bir sünni aşırısı olarak tanınıyordu ve her zaptettiği yerde, kopardığı insan başlarından, artık "kelle" tabir ediliyor, kaleler yapmak âdeti olduğunu not etmiştim. Timur'un yaptığının, emirlik mülkünde, ne kadar varsa, İslam'dan uzaklaşmaya yol açabileceğini postüle edebiliyoruz. İkincisi Abayezid'in, 1396 yılında, artık bizim "Niğbolu" dediğimiz yerde, Haçlı kuvvetlerini yenmesidir; pek çok Hıristiyan prensi telef oldu, bazıları esir ve eşleri cariye düştüler. Hıristiyan tarihleri buna "son" Haçlı Seferi demektedir ve tartışmalıdır, ancak, Papa'nın ve Hıristiyanlığın zaafa uğradığı kesindir. Aslında Hıristiyanlık, 1347 tarihinde başlayan Büyük Veba ile çekiciliğini yitiriyordu; insanlar, belalara karşı kendilerini koruyamayan papalardan ve taptıkları Tanrı'nın dininden soğuma eğilimindedirler. Abayezid'in zaferi, soğumayı ateşlemiş olabilir, mantık, bu yöndedir.

Üçüncüsü, Tekeliyet'te, Avrupa'da anti-semitizm'in, ilk Haçlı Seferi ile başladığını, "Kara Ölüm", Black Death, ile çok yükseldiğini haber vermiştim. Dar-ül İslam'da, Yahudiler için pogrom yoktu ve Reconquisita ile İspanya'da, 1391 yılında, Hıristiyan İspanya'da büyük katliamlar başlamıştı. İki nedeni var; birisi konjonktürel, Yahudilerin büyük zenginliklere ulaşmalarıdır ve diğeri ise tarihseldir; Müslüman İspanya, bir Judeo-Arabic hükümranlık olarak görülüyordu; Yahudiler, Araplar ile işbirliği yaptılar ve iktidara ortak oldular. Şimdi intikam başlıyordu ve bunun da Yahudiler arasında dinlerine ve Rab'larına kuşku tohumları ekmesi doğal ve kaçınılmazdır.*** Şüphecilerin, önemli bir bölümünün, İspanya'da

* Jose Luis Lacave, La Soiété juive et l'aljama a l'époque de l'expulsion,

ibid., p. 13.

** "Anlaşılıyor ki, Osmanlı Devleti, Yahudi tebaasından son derece hoşnuttu ve Yahudi göçüne, 1492 yılından önce kapıları açmıştı."

Siren Bora, İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923, İstanbul, 1995, s. 10.

*** Allahsızlaşma ve dinsizleşme tohumlarının atıldığı bir tarihin başları, diyebiliriz.

Müslüman zaviyelerde mümbit bir toprak bulan, Yahudi sufizmi, Kabbala'ya yöneldiklerini tahmin edebiliyoruz. Çünkü yıkım ve acı, sufizm ve bunun bir türü olan Kabbalizm için en güçlü gübredir. Kabbalizm'i, konversiyonda ve kripto-Yahudilikte bir köprü sayabiliyoruz.

Öyleyse, Börklüce Kıyamı Tarihi'nde, Anatolia ve Balkanlar bir büyük gecekonduya benziyordu. Bütün renkler birbirine yapışıyor, bütün inançlar bulanıyordu. Demek ki, "gecekondu", her cephede, heterodoksi anlamındadır; gecekonduda, inançlarda ve renklerde sınır yoktur, göremiyoruz.

Yıldırım'ın kendisi, onomastique planda, bir heterodoksi değilse nedir? Öldürdüğü kardeşinin adı Yakup idi, semitik bir addır. Kendisi de Abayezid olup, hiçbir imanlı Müslümanın taşımasını normal sayamayız. Kuşkusuz bunlar, Yıldırım'ın değil babası Murat'ın marifetidir; "Murat" da, onomastique düzlemde Ortodoks değildir, ancak Abayezid'in daha ileri gittiğini teşhis ediyoruz.

Neşri, "rivayet olunur ki, Bayezid Han'ın yedi oğlu vardı, hepsi cariyeden idi" demekle, Ertuğrul, Mustafa, Süleyman, Mehmet, İsa, Musa, Kasım'ı sayıyordu.* Tacü't-Tevarih'te ise, "bu soylu özden benzeri olmayan altı dal türemiştir ki, bunlar Ertuğrul, Emir Süleyman, Sultan Mehmet, Musa Çelebi, İsa Çelebi ve Mustafa Çelebi'dir" deniliyor;** Kasım burada yer almamaktadır. Mustafa kuşkuludur; Ertuğrul'un küçük yaşta öldüğü ileri sürülüyor; fakat yine de tek Türkik isim olduğunu görebiliyoruz. Geriye kalan ve sahih olduklarına karar verebileceğimiz prenslerden sadece birisinin adı, Muhammed'den Mehmet, İslamik olup, İsa Hıristiyanlar'ın, Musa Yahudiler'in peygamberi idiler. Süleyman, İbrani Şlome, ise büyük bir Israel kralıdır. Öyleyse, Dar-ül islam'da heterodoks isimli Abayezid'in şehzadelerine, bütün "kitabi" din peygamberlerinin adını verdiğini ve ayrıca İbrani ulusların adlarına daha büyük bir yoğunluk tanıdığını tespit ediyoruz ki bunu önemli bir haber saymak zorundayız.

Her zaman önemli olan bakıştır, teoridir, demek istiyorum. Böyle bakarsak ve her haberi, sansürsüz analiz edersek, bu iklimi doğru anlamaya yaklaşabiliriz. "Yıldırım" şöhretli ve hırslı Osmanlı Emiri'nin çocuklarına, Türkik ve Islamik olmayan isimler koymasını, o toprakların dinler açısından çok renkli olduğu yollu da anlayabiliriz. Çünkü çok zaman ve çoklukla sanıldığının aksine, tebaanın dini, sultanın dinidir.

---

* Mehmet Neşri, Neşri Tarihi, Hazırlayan, M. A. Köymen, Ankara 1983, s. 174.

** Hoca Sadettin Efendi, Tacüt - Tevarih I, Hazırlayan 1. Parmaksızoğlu, Eskişehir 1992, s. 193. Bazı kayıtlarda iki "İsa" geçiyor ve Alman Tarihçi Werner'de "Küçük İsa, Konstantinopolis'e kaçtı, Hıristiyan oldu ve veliaht olma şansını yitirdi" kaydını okuyoruz.

Emst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu - Halk Ayaklanmaları ve Askeri Feodalizm, İstanbul 1966-1988, p. 6.

ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMASI: NE ZAMAN

Bursa'da Yahudiler çoktu ve Emir Orhan, Bursa'yı aldıktan sonra, yeni Yahudi nüfusu davet etmişti; sinagogların tamir edildiğini ve yenilerinin yapıldığını biliyoruz. Halihazırda Bursa camilerinin bazılarında sinagog mimarisinin izlerini buluyoruz. Bu kadar mı? Bursa camiilerinin birisinde vaizin, Muhammed Hazretleri'nin en büyük peygamber olduğunu söylemesi üzerine, hazirundan birisinin, İsa Peygamber lehine itiraz ettiği kayıtlıdır. Diğer müminlerin de katılımı ile tartışma büyümüştür ve peygamberlerin arasında büyüklük iddiasından vazgeçildiği haber verilmektedir. Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i yazmasında bu vakanın rolü olduğu da kaydediliyor; olabilir, ancak bundan, müminin bir kısmının kripto-Hıristiyan oldukları sonucunu çıkarabiliriz.

İrene-Mélikof

YÜZYILLAR SÜRDÜ

Türkmen aşiretlerinin hepsi Müslümanlığı kabul etmiş değildi. Anadolu'nun Müslümanlaşması yüzyıllar boyunca sürmüştür.

Türkler, tarih boyunca birçok dünya dinini benimsediler.

Orta Asya ve Sibirya'da, sürekli canlı ve gündemde olan Şamanizm dışında, Maniheist, Budist olan, Nasturi Hıristiyanlığı kabul eden Türkler de olmuştur; ayrıca bunlara Musevi Hazarlar, Ortodoks Gagauzlar, Katolik Kumanlar ve benzerlerini ekleyebiliriz.

Michel Balivet

ORHAN'IN SARAYINDA İSLAMLAŞMIŞ YAHUDİLER

Le XIVe siecle, on le sait, voit la transformation d'un petit beylik turc semi-nomade, l'emirat ottoman, en un puissant état balkanique et anatolien.

Il y eu done nécessairement entre Turcs et Grecs du XIVe siecle, dans le cadre de l'emirat ottoman, des contacts autres que conflictuels, et en particulier dans l'ordre intellectuel et religieux que nous allons briévement évoquer.

Premier cas: Gregire Palamas, archevéque de Thessalonique, captif des Ottomans, séjourne en Bithynie en 1354.

Or le ton (de ses debats, yk.) qui domine ces échanges, semble empreint de modération et d'esprit conciliateur.

A deux exceptions prés, les gazi en campagne qui le traitent assez rudement a Lamsaque/Lapseki, et les Juifs islamisés de la cour d'Orhan dont nous allon reparler, les interlocuteurs turcs de Palamas, l'émir lui-meme, son petit-fils, les notables de la cour, imam et gens de la rue, se montrent ouverts et toujours prets a discuter de mérits comparés de l'islam et du ehristianism.

A. Yaşar Ocak

TÜRKLERDE MESYANİK HAREKETLER

Çoğunluğunu konargöçer Kızılbaş Türklerin oluşturduğu zümrelerin katıldığı bu isyanların en önemli karakteristik vasıfları, mehdici, başka bir deyişle ihtilalci mesiyanik hareketler oluşudur.

Kızılbaşlığın ana inançlarından biri olan Mehdi kavramı, bu isyanlarda itici güç olarak büyük rol oynamıştır.

Aleviliğin tarihi açısından bu isyanların önemi, yukarıda da belirtildiği üzere, katılanların çok kuvvetle bağlandıkları, ihtilalci mehdici ideolojiden kaynaklanmaktadır.

A. Yaşar Ocak

MÜSLÜMANLAŞTIRAMADIKLARIMIZ

Cet ordre mystique hétérodoxe (le Kalenderi, yk.), attesté des le Xe siecle en Asie Centrale et en Iran, fit son apparition au Moyen-Orient, vers le fin de XIIe siecle.

•••

Tous ces renseigements donnés par Muhammed b. Mahmut el-Hatib, nous permettent de conclure que dans la deuxieme moitie de XIIIe siecle les masses populaires n'etaient pas encore profondément islamisées.

Les vagues successives d'émigration apportaient sans cesse de nouveaux éléments hétérodoxes.

•••

Les Kalenderis si toléres parmi le peuple, sont mentionnés dans les sources historiques de l'époque sous différents noms: Taife-i Ibahiye, Taife-i Zenidila, Cevalka, Kalenderan et Taife-i Abdales.

En conclusion, nous pouvons dire que les kalenderis infiltrés en Anatolkie durant les immigrations, constituaient une majorité dans les milieux turcomans et propageaient leurs idées dans une ambiance de grande tolerance.

A. Yaşar Ocak

CİNSEL ÖZGÜRLÜK ve ATEİZM

D'apres lui, (Kadi Ahmed de Niğde, dans son ouvrage intitulé Alvaled uş-Şafik, yk.) les Gökbürioguları, les Turgutoguları, les Ilmin (?) oğulları et les autres tribus nomades qui habitaient dans lea région de Luluva et de Niğde, étaient toutes des mulhid (athées). Ils suivaient, dit-il, le religion mazdéisme et ils avaient une liberté sexuelle illimitée.

Il est done probable que les Turcomans aient été influencés par les propagandes ismaéliennes, dans la Syrie du Nord, pendent deux siecles. On peut meme aller jusqu'a dire que des ismaéliens figuraient parmi babas turcomans qui prechaient au milieu de leurs freres.

Il faut ajouter gue une nouvelle vague de propagandistes ismaéliens fuyannt devant l'invasion mongole s'infiltra en Syrie du Nord, ainsi qu'en Anatolie.

Speros Vryonis

HACI BEKTAŞ ve HIRİSTİYANLAR

He (Hadji Bektash, yk.) entered into contact with many sectors of Anatolian society, including the pagan nomads, Müslim and Christians.

More important for the fate of Byzantine civilization, Bektash was highly successful in winning followers and was eventually recognized as one of the principal holy men in Anatolia.

Hans Lukas Kieser

BEDRETTİNİSTLER ve KIZILBAŞLAR

Mais le passage de beaucoup de bedreddinistes au kızılbashismes, mentionnés dans les sources, et le fait que cheik Bedreddine ait compté des fideles d'origines ethniques diverses, rend évidente une certaine diversité ethnique des kizilbashes ou de leurs sympathisants.

İrene-Mélikof

BEDRETTİNİLER-HURUFİLER VE URYANLAR SEMA'I

...le nom de Cheikh Bedreddin auquel le Saint Demir Baba aurait été râttaché, peut-etre seulment par tradition. En tout cas, le culte de Cheikh Bedreddin demeure toujours vivant parmi les kızılbaş du Deli Orman.

Malgrée les siecles de discrédit qui ont pesé sur lui, la mémoire de cheikh Bedreddin est toujours vénérée.

Le jour présumé de sa mort, les kızılbaş dansent un Sema', appele Uryanlar Sema'ı (la dans des nus), car le cheikh avait été pendu nu dans le bazar de Serres.

Les danseurs ne seraint pas entierement nus: Les hommes portent des pagnes et les femmes une espece de tunique blanche qui laisse une épaule et un bras nus.

•••

La présence de hurufis se retrouve un peu partout ou Bedreddin avait préché. Ainsi, dans la région de Fazlullah, Ali Al-A'la, aurait preché du vivant meme de Cheikh Bedreddin.

Edime fut un autre centre important du movement de Cheikh Bedreddin. Une zaviye appartenant au movement bedreddini y existait encore au temps de Selim II.

Cependant, ce futent les bektaşis qui recueillirent une partie de l'héritage de Cheikh Bedreddin, comme ils avaient recueilli celui des hurufis. Dans la région d'Edirne, les bektaşis possédaient seize sanctuaries dont le plus important centre bektaşi des Ballams, celui de Kızıl Deli (Seyid Ali Sultan) situé pres de Dimetoka (Didymotique), qui fut le lieue de naissance de Balim Sultan, le reformateur de l'ordre.

A. D. Noviçev

ERETİK-HÜMANİST VE SUFİY-MİSTİK

Kak i v drugih strane v epohu srednevekovaya, vosstanie v Turtzii prohodilo pod regilioznımi lozungami. İh bvıdvinul populyamıy togda sufiy i mistik şeyh Bedreddin Simavi (1358-1416).

Po svoey ideologii şeyh, vidimo, bil blizok k şiizmu, t.e. stoçki zreniya ordodoksal'nogo sunntskogo duhovenstva, bil vol'nodymtzem i eretikom.

Po svoim sotziol'mm vzglyadam on bil gumanistom. On porıtzal sotzial'noe neravenstvo, priznaval şto lyudi ravnı drug drugi, nezavistmo ot ih religioznoy prinadlejnosti; on prizıval k asketiçesskomy obrazu jizni i sam vel takuyu jizn'.

Po-vidimomy, idei potrebitel'skogo kommunizma- obşnost imuşestva, t.e. zemel', domanitzi, odejdı, skota- kotorıe propovedoval ego blijayşiy i vernıy uçenik Börklüce Mustafa, bili ideyami samogo Bedreddina.

•••

Istoçniki denesli do nas imena liş' dvuh ego uçenikov. İzmirskogo raiona Börklüce Mustafa ("börklüce -malen'kiy nositel' kolpaka") i jitel' Manisı evrey, prinyawiy musul'manstvo, Torlak Kemal' ("Torlak" takje prizvişe, ono ravnoznaçno slovam "sufiy", "derviş").

On (Bedreddin, yk) prizıval i feodalov primknut' k nemu, obeşaya vısokie doljnosti i zemli. Eto bılo oşibkoy, stoivşey emu jijni.

G. Nassi

ÜÇ KİTABİ DİNDEN BİR DİN

The two popular festivities, Nevruz and Hıdrellez are the relics of mythic beliefs and pagan traditions. It is reported that the Turkic people living in the former Ottoman Empire and in Modern Turkey used to celebrate in their lands of origin in Asia, similar festivities related to the renewal of nature. Accordingly, it would be probable that after settling in countries under Persian cultural influence or passing through them on their way to Asia Minör and other Ottoman lands, this tradition was combined with the Nevruz festival. On the other hand, there is also a strong Persian mystical influence on the population of Asia Minor and many of the peripheral countries.

•••

Hıdrellez is another widespread joyful popular festival announcing the beginning of the summer, and also very popular among the rural population in Turkey. It was reported that, known also as the feast of Hızır, this feast was in İstanbul, also "a feast-day for butchers, when they were given permission to begin the slaughter of lambs." It is celebrated on May 6th, forty days after Nevruz.

The word Hıdrellez is formed by the succession of two words, Hıdır and Ilyas.

Hıdır, Idris, Hızır and Ilyas are in Turkish the different names of the same legendary and blurred prophetic images mixed up and gathered in person of Prophet Eliyah with his disciple Elisha, implying their common attributes, feats and connotations.

Originally, Idris is probably Enoch, considered as an equivocal sacred figure involved in the creation or procreation of Adam. He is rep- resented in Islamic literature as a man of wisdom and science.

According to Sufi beliefs, each epoch has its savior, Hızır, who commands the air, seas and climates. Many legendary qualities are attributed to this same personage. Among them the Koranic belief that Hızır, equated with Elijah, showed Moses the way, and for this reason his name became Ilyas. It is also said that Moses met a man superior to him, a man to whom God by his mercy taught science and know- ledge, and that this man, Ilyas, was resurrected after he had remained many long years in a cavern after the End of Days. İt is added that Ilyas, revitalized after having immersed himself in the waters of life, to- ok the name Hızır, meaning "Green", in mark of renewal and birth.

Ottoman mysticism developed strongly within Turkic groups among the inhabitants of Anatolia, who still retain pre-Islamic pagan beliefs and traditions. They were particularly receptive to the Shiite Persian theology that was also recognized

as a liberal movement and more easily observed than Islamic Sunnite Orthodoxy. Thus, various streams of mystical belief grew up in the lands of the former Ottoman Empire, each with its own distinguishing activities, but similar in concepts and ideology. Many popular uprisings found in this ideology a source of spiritual inspiration, engendering a range of social and political upheavals. The institutionalization of Ottoman mysticism led to the rise of the Bektashi and Mevlevi Sufi heterodoxies, integrating syncretistic and antinomian rituals and tenets and including messianic beliefs. The Bektashi order recruited many members among the Janissary military corps, which was formed of boys taken from Christian families, because of its syncretistic affinities, which included certain vestiges of Christianity. Besides the reinforcement of the political standing of its institutions provided by this alliance, the Ottoman mystical lore found expression in the proficient and lyric literary creativity at all social levels leading to its widespread popularity.

Another principal reason for the development of such mystical movements was the multiple ethnicities of the Anatolian people and their multi-cultural and multi-religious texture. The open-minded, liberal and flexible tenets of mystical beliefs promoted confidence and communication between the Muslim and the non-Muslim populations.

Ottoman policy in its early period was oriented towards the integration under Ottoman rule of the Muslim, Christian and Jewish people living in Anatolia. An example of this may be found in the names chosen for the three children of the Sultan Bayezid I: Mehmet, Isa and Musa, the Turkish names for Mahomet, Jesus and Moses. Another example of the unifying conception can be found in the armed and massive popular uprising against Ottoman rule led by the Sufi leader Sheikh Bedrettin known as the son of the Kadi of Simavna, between 1416-1420 during the period of disruption for the Ottoman dynasty and breakdown of the central power, when the children of Sultan Bayezid fought among themselves to succeed him on the throne.

•••

Bedrettin envisioned the establishment of an egalitarian community, directed by the people without any religious and ethnic discrimination. A Jew from Manisa, Samuel, known as Torlak-hu Kemal, organized and led the uprising in the region of Manisa. "Torlak" meaning "novice" in Turkish, is also the appellation for the proselyte in the Bektashi order. Torlak-hu Kemal meaning "the Proselyte Kemal" indicates his clear affiliation to a mystical order. His elan was recruited from amnong the Shiite Turkic population and recognized as dervishes was called Kemali, after his name.

Irene-Melikoff, İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni,

E. A. Zachariadou, ed., Osmanlı Beyliği 1300-1389, The Ottoman Emirate 1300-1389, İstanbul, 1987, s. 150.

Michel Balivet, Culture ouverts et échanges inter-religieux dans les villes ottomanes du XIVe siecle,

E. A. Zachariadou, ed., The Ottoman Emirate 1300-1389, Crete University Press 1993, pp. 1-2.

A. Yaşar Ocak, Babailer İsyanı'ndan Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam-Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış, Belleten, Nisan 2000, Cilt LXIV, ss. 153-154.

A. Yaşar Ocak, La Révolte de Baba Resul ou la Formation de l'Hétérodoxie Musulemane en Anatolie au XIIe siecle, Ankara 1989, pp. 27-31.

ibid., pp .42-43.

Speros Vryonis jr., The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century, University of California Press 1971, pp. 369-370.

Hans Lukas Kieser, L'Alévisme Kurde, Les Kurdes et Les Etats, Peuples Méditterraniens, 68-69, Juillet- Décembre 1994, p. 62.

İrene - Melikoff, Le Probleme Bektaşi-Alevi Turcica, Tome 31, 1999, p. 16.

A. D. Noviçev, Istoriya Turtzii I- Epoha Feodalizma, 1963, str. 38-39.

Gad Nassi, Exploring the Pagan, Jewish and Ottoman Roots of the "Sabbatean Lamb Festival."

Mehmet Tütüncü, ed., Turkish-Jewish Encounters, Haarlem 2001, pp. 249-252.

Nasıl özetleyebilirim; herhalde artık "doğru tarih" bilinmiyor demek zordur ve doğruyu bilmek istemediğimiz kesin görünüyor. Güzel, buraya, çok özlü ve yazıldığı dillerden aldığım analizler çok açıktır, bunların bir bölümünün yeni olduğu ileri sürülebilir, fakat yol açanlar ise eskidir. Ayrıca yeniler de kadim kaynaklara dayanıyorlar; bütün bunlardan sufizmin, Anatolia ve Balkanlar'da çok geniş akan bir nehir olduğunu çıkarabiliyoruz. Bedrettiniler bu geniş akan suyun içinde bir cereyan idi ve ayrı bir özelliğini tespit edemiyoruz, dışardan bakıldığında cereyan fark edilmemektedir. Hiç kuşkusuz birbirinden ayrıldıkları çizgiler var; amma, kavramsal olarak ve belli başlı kurumları itibariyle birdirler. Bektaşi-Kalenderi bir kökü var, Kabbalizm ve Hurufizmden önemli ölçüde etkilenmişti ve yenilgiden sonra ise, Kızılbaşlık suyuna karıştılar. Hepsi, budur.

Anatolia mistisizminde mesiyanik damar çok güçlüdür.

Ne Börklüce, ne Bedrettin ve ne de Sabetay Sevi, tekil idi; bir nokta çok net olmalıdır, Anatolia mistisizminde başkaldırı damarı da atar'dı ve messianizm ile kol kola gittiğini görüyoruz. Hep örtülmüştü, üstündeki örtüyü kaldırırsak ne çıkıyor, Babai isyanı messianik değilse nedir?* Bunu görebiliyoruz; Bektaşi tarikatında ve istenirse sözcüğün geniş anlamında dininde diyebiliriz, mehdici elemanlara çoklukla rastlıyoruz.

Hep oldular, Şabbatay Zefi'den hemen önce, Sabetay Sevi de yazabiliriz, Sufi Şeyhi Ahmet'in, 1638 yılında, kendisini İsa'nın reincarnation'u, vücut bulmuş hali, ve dolayısıyla mesih ilan ettiğini biliyoruz, not etmiştim. Aynı tarihlerde Kürt Şeyhi Abdullah'ın da mehdi iddiasıyla ortaya çıktığını ekleyebiliriz. Demek ki bizde mesih çoktur ve artık yokluğunda da yaratıyoruz ve birlikte yaşıyoruz.

Bu kadar kolay "Tanrılaştırma", messiyanik damarın varlığına işarettir.

Azaldıysa, sürekli kırılmalarındandır ve fakat yine de, iki kanaldan devam ettiğini ileri sürebiliriz. Bir kanalda, kendisini, "kurtarıcı" kimliğiyle sürdürdüğünü görüyoruz ve biz kurtarıcıya, hep mesih olarak bakıyoruz. Şöyle de söyleyebilirim, "kurtarıcı" bizde, bir tür sekülerize olmuş mesihdir; ancak herhalde, akılla değil aşkla yaklaşıyoruz, ikinci kanalda, hep mesih bekliyoruz.

Bizim iklimimizde hâlâ her "kurtarıcı", bir mesih gizlemektedir. Irrasyonalite yüklüdür.

Hep "tekil" arıyoruz. Bunun kaynağında hem bilimsel bir zaafiyet var ve bu, hem de, kesintisiz zaafiyet kaynağıdır. Bütün kaynaklar işaret ediyor, Cavlakiler, Kalenderiler, Torlakiler hep özgür aşktan yanadırlar; Nâzım'ın dizeleriyle, yarın

* "Bu isyanda, (Babai, yk.) sözü edilen kitleler arasında yaygın, güçlü bir 'mehdizi'/mesiyanik ruha dayalı heterodoks inançlar, ideolojik araç olarak kullanılmıştır."

A. Yaşar Ocak, Babailer İsyanından Kızılbaşlığa., op.cit., p. 136.

yanağından gayrı her şeyde/ her yerde / hep beraber, diyenler yalnızca Bedrettiniler değildiler.* Öyleyse burada da tekil bir olgu ile karşılaşmıyoruz.

Gecekondu mekânı, bin iki yüzlerden ve belki bin beş yüzlere kadar Anatolia ve Balkan iklimini anlamamız için bir anahtar işlevi görebiliyor; Gad Nassi, bu kavramı kullanmamakla birlikte, etnik ve dinsel çeşitliliğe dikkati çekiyor, bunlara iki çağdaş tablo daha ilave edebiliriz. Her ikisi de geçen yüzyılın altmışlı yıllarının hasatıdırlar; altmışlı on yılda patladılar, birincisi, Amerikan yaşam biçiminden bir desenchanté oluşu, bir kopuşu, ifade eden hippiliktir. İkincisi ise Başkan Mao'nun Çin'den estirdiği güçlü Kültür Devrimi fırtınası olabilir;** gecekondu ikliminde, kültür devrimi peşinde olan hippileri tasavvur edebilirsek, Cavlaki ya da Kalenderi ya da Torlakileri gözümüzün önüne getirebiliriz. Çeşitlilikten ve bağlayıcılığını yitirmiş dinlerden, dolayısıyla dinsizlikten, bir yeni din için arayış var.

O halde bilimsel tarihi bilmek istemediğimizi düşünmemiz daha yerindedir. Ricaut, Büyük Britanya'nın İstanbul Büyükelçisi'nin maiyetinde, XVII. yüzyılın tam ortasında Türkiye'ye gelmiş ve çok dikkatli bir etüt bırakmıştır; bunun bilinmediğini söyleyemeyiz. Ricaut'nun Türkiye raporunu, XX. yüzyılın ikinci yarısında pek itibarlı uluslararası kuruluş raporlarına benzetebiliriz. XVII. yüzyılın sonlarında yayınlanmış olduğunu kaydediyoruz; Osmanizm'de kaynaklar arasındadır ve öyle olması da gerekmektedir. Buradan bir paragraf aktarıyorum, "Burada bir örnek vermekle yetineceğim", Ricaut böyle başlıyor ve şöyle sürdürüyor, "Türkler'in beşinci Padişahı Sultan Mehmet'in kardeşi Musa Çelebi'nin ölümünü takiben Iznik'e sürülen Şeyh Bedrettin, yardımcısı Mustafa ile ikinci bir iç savaşın nasıl çıkacağı hususunda düşünmeye başlamıştı. İyice düşündükten sonra en iyi çarenin yeni bir din icat etmenin ve halkı İslam inanışına karşı kandırmanın olduğuna karar verdiler."*** Herhalde son derece dikkat çekici olmalıydı, kıyama, "yeni bir din icadı" olarak bakıyor ve çarpıcı, binaenaleyh, göze çarpmadığını söylemek imkânsızdır. Görmek istemediler; böyle düşünmek zorundayız.

Burada, hiç dikkat çekmemiş ancak son derece şayan-ı dikkat bir haber okumuş vaziyetteyiz; Ricaut, bir araştırıcı değil diplomat idi ve bunları Börklüce

---

* Gad Nassi'nin, "Kuzu Festivali" ayinlerinin sabetayizme özgü olmadığı, Anadolu'da başka köklerinin de bulunduğunu işleyen incelemesini ciddiye almak durumundayız.

** XX. yüzyıl, herhalde devrimler ve savaşlar yüzyılıdır; arayış yüzyılı da diyebiliriz. 1905-1925 ve 1965-1985, periyot sınırları değişebilir, insanın kendisini en çok aradığı ve yenileştirmek istediği zamanlardır. Cinsel özgürlük, var olan normları kırma, yeni tarifler arama, yeni bir yaşam biçimi için yanma, bu dönemlerde var; hem hippilik ve hem de Kültür Devrimi, başarısızlıkla ve yenilgi ile sonuçlanan iki büyük içten yanma ve dışa sıçrama'dır. Her iki periyotta da, bir yeni ve ortak din arayışı sezilebilir. Bunların unutup, artık yaşayan temsilcileri ile güldürmeyen bir tuluata dönmüş 68'leri canlı tutmak da bir paradoks ve sapma durumundadır.

*** Ricaut, Türklerin Siyasi Düsturları, Elips, 2004, ss. 123-124.

Kıyamı'ndan iki yüz elli yıl kadar sonra ve Sabetay Sevi'nin messiyanik çıkışından ise yirmi yıl kadar önce yazıyordu. İstanbul'da idi, Türkçe okuma öğrenmişti, ancak yazdıklarını, okumaktan daha çok, duyumlardan çıkardığını varsaymamız daha isabetlidir. Binnetice, yazdıklarının, o tarihte münevveran hükmü olduğuna hükmetmek durumundayız; bir tür gizli tarihi dinlemiş olabilir, demek ki, bu Kıyam'dan ikiyüz elli yıl sonrasında İstanbul'da, Bedrettinilerin yeni bir din peşinde olduklarını düşünenler vardır. Bunun, Bedrettiniler ile ilgili hiçbir tartışmada, sonunda reddedilse dahi kaydedilmemiş olmasını, "doğru tarih" bilmekten kaçış ile açıklayabiliriz.

Doğrudan kaçış, geç kapitalizmde ve tekeliyette ilkedir.

Öte yandan, ilimde bir veya birkaç taşı çekmek, bir binayı tümden yıkmak ile özdeştir; şimdi tarihçilerin, bilimsel doğrulardan çok, binanın çöküşünü önleme kaygısı içinde olduklarını anlayabiliyoruz. Daha önce ve başka yerlerde işaret etmiştim; Osman'ın adının Ataman olması ihtimali, Osman'ın, eğer gerçekten ettiyse, Müslümanlığı çok geç kabul ettiği hipotezini de davet etmektedir. Belki Şeyh Edebali ile buluşma sahnesini, bunun tümüyle uydurma ya da bozuk Türkçe ile make-up olduğunu telakki isabetlidir. Ataman'ın, en azından şeklen, Müslümanlığa geçme tarihi kabul edebiliriz; bu ise çok geç düşünülmüştür. Buradaki dinden kaçış analizimiz ise buna, geç ve eksik Müslümanlaşmaya, dayanıyor ve tamamlıyor; buradan devam ediyoruz.

XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıl başında, Anatolia ve Balkanları, çok büyük bir gecekondu olarak düşünmediğimiz sürece hem Börklüce Kıyamı'nı ve hem de Bedrettin'i anlamamız mümkün görünmüyor, anlamayanlar çoktur. Bunlar arasında Nâzım Hikmet de var, amma Hikmet hiç anlamamıştır ve anladığı yerleri ise çok yanlış kavramıştır. Bu, bir tenkit değil tespittir, çünkü şairde doğruyu kavrama değil, sezme arıyoruz ve Hikmet, Hikmet'tir; bu ikinci tespit ile sürdürüyoruz. İkinci tespitimizin ışığında, yine de her zamanki dürüstlüğünü koruduğunu görüyoruz; bu Destan'ı için bize bir özür-name bırakıyor, biliyoruz.

Yalnız bunu ve hassaten, yanılmasını, o kadar önemli bulmuyorum; önemli bulduğum nokta, neden, yanıldığı tarihte yanıldığıdır; asıl soru işaretini buraya koyuyorum. Neden, Yunus'un indirildiği bir tarihte Nâzım Hikmet, Bedreddin'i çıkarma işini üzerine alıyordu? Mühim mesele buradadır, çünkü bu bir talihsiz iştir ve hiçbir yere sığmıyor. Aynı tarihte Necip Fazıl'a bir dergi çıkarmak üzere, İş Bankası'ndan ve bizzat Celal Bayar'ın eliyle, para verildiğini de tespit etmiş durumdayız. Bunları, bir de, kısa bir zaman sonra, Mevlevi dergâhların sadık bendesi Hasan Ali Yücel'in işbaşı yapması izliyordu; demek ki tarikat kapılarının açıldığı bir dönemdir. Ama resmen kapalı gösteriliyordu; resmi tarih, "kapalı" yazıyordu. Öyleyse, bu Destan, estetik ve akılcılık planında olmasa da, gerçekten tarihi ve menkibevi'dir. Şimdi buradan devam ediyor ve tamamlıyoruz.

Sovyet Türkolog Noviçev de işaret etmişti, bu kıyamdan, Bedrettin'den gayri iki isim kalmıştır; tarihi kaynaklarda bu üç isimden başkasına rastlamıyoruz. Biri de Torlak Kemal veya Hu-Kemal idi. Hep biliyoruz, ama, Profesör Galante de teyit ediyor, parmi les adeptes et les propagandistes les plus zélés de doctrine de cet imam vient le juif Samuel (connu sous le nom de Torlak Kemal) de Manisa, Manisalı Samuel adında bir Yahudi idi.* "Cet İmam" ile Şeyh Bedrettin'i anlatıyor ve Profesör Galante'de, Samuel'in, Müslüman olduğuna dair açık bir işaret görmüyoruz; doğrusu, önemsemediğini çıkarıyoruz. Buna mukabil başka bir kayıtta "Torlak Hud Kemal" deniyor ki, buradaki Hud'u, "Yehud" sözcüğünden, kısaltma ve bozma olarak kabul edebiliriz.

Manisa, çok yoğun Yahudi nüfusun bulunduğu bir yerdi ve bunun uzun yüzyıllar sürdüğünü tespit edebiliyoruz; kuşkusuz, burada Manisa yöresinden söz ediyorum, bütün çevresinde Yahudiler çoktular. Uzun yüzyıllara, XX. yüzyıl dahildir; şimdi açık Yahudiler, yok denecek kadar azaldılar. Ama hiçbir anlamda yok olmadılar ve çekilmediler, bir kısmının Bektaşilik dahil çeşitli tasavvufi komunütelere kaydıkları ve bir bölümünün de sabetayizme geçtiklerini teşhis ediyoruz; her ikisini birlikte yapanlar da var, belki de çoğunluk buradadır. Cumhuriyet döneminde de, Manisa ve çevrelerinde Yahudiler çok yaşadılar.

Kıyam zamanında Hud Kemal, Yahudilik içinde etkili olmuştu; taraftarlarının, hem Romanyot Yahudiler ve hem de kendigelenler, sefaradlar, arasından çıkabileceği akla yatkındır. Asıl pogrom'un 1391 yılında olduğunu ve İspanya'dan büyük saçılmanın bu tarihte başladığını not etmiştim; geldilerse, bir kıyama ve çağdaş bir sözcükle "dinlerarası diyalog" ile bir yeni dine müsait haleti ruhiyeleri vardı. Kaldı ki bu diyalog İspanya'da başlamıştı, Yahudi ve İslam mistisizmi zaman zaman aynı mekânda co-exist ediyorlardı. Hud Kemal'in ajitasyon ve vaazlarına sempati ile baktıklarını düşünebiliyoruz. Doğrudan Hıristiyanlar ile kaynaşmaları mantıkdışıdır; sufizm ise pek çok uygundur. Bektaşizmi, ortak mekân saymalarını, mantıki düşünebiliyoruz.

Yenilgiden sonra, Torlak Kemal'i, sadık taraftarlarıyla birlikte, Manisa'da astılar. Şaşırmıyoruz, sadece yenilgi ile ölümün özdeş oluşu ile bir kez daha karşılaşıyoruz.

Ne kadardılar? Cantacasin, Torlakilerden çok kalabalık bir din olarak söz etmektedir. Buradan ve bütün kayıtlardan "Torlaki" adında bir tarikat veya din olduğunu çıkarıyoruz; ancak, "Torlak" sözcüğünün bir "acemi" veya "yeni yetme" anlamı da var. Yeni din değiştirenlere ve hatta din değiştirdiklerinden şüphe duyulanlara da "Torlak" deniyordu. Öyleyse bu sözcük, "Torlaki", her iki-

* Avram Galante, Histoire des Juifs de Turquie, İstanbul, Edition Isis, p. 84.

"Kemal est employé pour désigner Samuel." ibid., p. 87.

sini birlikte anlatıyor mu, Yeni Dönmelerin oluşturduğu bir din ya da tarikat mı? Buna cevap verebilecek durumda değiliz. Tahkikatın devamı elzem telakki edilmektedir.

Bu kaynakta, Cantacasin, Torlakilerin beyaz baş giysisi taşıdıklarına işaret ediliyor, ama çoğu başı açık dolaşıyor ve her fırsatta arsızca dileniyorlar. Torlaki, Kalenderi, Haydari ve diğerlerinde, dilenirken utanma duymamak esastır; tüketici Komünizmaya inandıkları ve yarin yanağından gayri, her kapıda tam bir ortaklığı heves ettikleri için, la communauté de tous les biens, a l'exception des femmes, bunu da normal görebiliriz.

Bu malumata bir şerh düşen Ch. Schefer, "les Torlaquis doivent leur nom a un Juif qui avait adopté l'islamisme et répondait au nom de Torq Houd Kemaly" derken önemli bir bilgi sağlıyor;* Torlaki adının, Yahudi olup İslamizmi kabul eden Torlak Hud Kemali'den gelmekte olduğunu öğreniyoruz. Bu şerhte, ilaveten, Hud Kemal'in, le plus fanatique, bugünkü sözcükle "müfrid" bir Türk olan Börklüce Mustafa'nın partizanı olduğu da kaydedilmiş haldedir. Partizanları Börklüce'ye "Dede Sultan" diyorlar ve Ch. Schefer, Dede Sultan'ın, "sur le principe de l'égalité, de la pauvreté et de la communauté de tous le s biens, a l'exception des femmes," eşitlik, yoksulluk, kadınlardan gayri tüm değerlerin ortaklığına dayalı bir doktrini vaaz ettiğini de haber vermektedir. Demek ki ortak mülkiyet de dahil ortak ilkeler var.

Börklüce'nin adının, başındaki Kızılbaş giysisinden, börk, geldiğini düşünebiliriz. Ancak, daha sonra Mustafa bunu atıyor, Hıristiyanlara benzer giyinmeye başlıyor ve Hıristiyanlar arasında çok etkili olduğu bütün kaynaklarda doğrulanıyor. Bu arada geçerken not etmenin verimine inanıyorum. Hıristiyanlıkta önemli mistik tarikatlar bulamıyoruz; belki şefkat ve acıma duygularının, Yahudilik ve Müslümanlığa göre daha yoğun olmasından kaynaklanıyor. Kaldı ki, üç kitabi din kurucusundan sadece İsa işkence görmüş, acı çekmiş ve öldürülmüştür. Bu nedenle, Hıristiyanların Hıristiyanlığı kabul eden mistik yollara sempati duymalarını doğal saymak durumundayız.

Börklüce vaazlarında bu noktaya çok dikkat ediyordu, Hıristiyanları küçümsemeyi kesinlikle yasaklamıştı; Bektaşi damarları olduğu için de bütün doktrininde İsa'nın ayrı bir yeri vardı. İsa'nın ölmediğine inanıyorlardı; Bizans tarihçisi ve kıyamın çağdaşı Dukas'ın yazdığına göre de, Börklüce'nin de Efes'te işkencelerden sonra çarmıha gerilmesine karşın, taraftarları, öldüğüne inanmadılar; Dukas, "Bu tarikata mensup olanlar, uzun müddet, Dedelerinin ölmediğine ve hayatta bulunduğuna inanmakta devam ettiler," diyordu. Gerçekten, yeni bir dine yaklaşmışlardı, öyle anlıyoruz.

* Cantacasin Th. Spondouyn, Petit Traicté de l'Origine des Turcqz, notes par Ch. Schefer, Paris, 1896, p. 223.

Dukas

BÖRKLÜCE KIYAMI VE ÖLÜMSÜZLÜĞÜ

O günlerde İonia Körfezi'nin ağzında bulunan dağın civarında ve Sakız Adası'nın karşılarında Stilerion adlı yerde (şimdi Karaburun, yk.) kendi kendine yaşayan bir köylü meydana çıktı.

Bu zat Türklere fakirliği (yani mal ve mülk sahibi olmamayı) tedris etti; kadınlardan başka her şeyin, yani yiyecek, giyecek, çift ve ekilmiş tarlaların insanlar arasında müşterek olması akidesini telkin ediyordu.

"Ben senin evine, kendi evim gibi, sen de benim evime kendi evin gibi girip çıkarsın, kadınlar müstesnadır," diyordu.

Bu telkinler ile, bütün cahil halkı iğfal ederek, kendi tarafına çekiyordu. Hilebazlıkla Hıristiyanlarla da dostane münasebetler kurmaya çalışıyordu.

Bu hususta başka bir telkinde daha bulunuyordu ve diyordu ki "Türklerden herhangi bir kimse Hıristiyanlar arasında takva ehli olmadığını söylerse kafirdir."

O zamanlarda mezkur adada Turloti adındaki manastırda Giritli ihtiyar bir keşiş oturuyordu. Bu sahte "baba", başları matruş ve açık, ayakları çıplak, bir gömlek ve bir şapka ve ufak bir cübbe giyinmiş müritlerinden iki kişiyi bu Giritli keşişe gönderdi: "Ben de senin gibi keşişim, ben de senin ibadet ettiğin Allah'a ibadet ediyorum, gece vakti gürültüsüz, yaya olarak denizi geçerken, ben de seninle beraberdim" Hakiki keşiş sahte "baba" tarafından iğfal olundu.

O da O'nun lehinde saçma sapan propagandaya başladı. Diyordu ki, "Sisam Adası'nda istirahat ederken bu da benimle

beraber keşişlik yapıyordu, şimdi de günaşırı buraya gelerek benimle konuşuyor." Hatta bu yazıları yazan benim yanımda, bu gibi acayip sözler söylüyordu.

•••

Bu muzafferiyetten sonra Perkliçia Mustafa'nın (adı böyle idi) müritleri, kazandıkları bu şan ve şöhretlerini (Börklüce kuvvetleri ilk önce merkezi orduları dağıtmıştı, yk) sahte babanın manevi kuvvetine atfederek kendi tarikatları için yeni bir akide tesis ettiler.

Bu akideye göre, bundan böyle "zerkula" dedikleri (Farisi, "zer" sarı ve "sorh" kırmızı, hangisi bilemiyoruz, "kula" yine Farisi "külah" anlamındadır, yk) şapkalarını giymeyecekler ve yalnız tek gömlek giyecekler, başları açık olacak ve Hıristiyanlar ile Türkler arasında fark olmayacaktır.

•••

Nihayet tek gömleklilerin sığındıkları dağa vardılar. Sonunda tek gömlekliler, reisleri sahte peygamberleri ile beraber mağlup ve teslim oldular. Bu muharebede Murat (şehzade, daha sonra İkinci Murat, yk) çok asker kaybetti.

•••

Murat, bu tarikatçıları, beraber alarak, Efes'e getirdi. Efes'te, reislerini sorguya çekti. Kendisini, birçok işkencelerle tazyik ettiği halde, fikirlerinde ve itikadında sabit olduğu ve değişmeyeceğini anlayınca, onu astırdı, cesedini, ellerini tahtalara çiviler ile mıhlanmış bir vaziyette, bir deve üzerine koydular ve şehrin içinde dolaştırarak teşhir ettiler.

Mürşitlerinin itikat ve fikirlerini inkâr etmemiş olan müritlerini de gözleri önünde boğazladılar. Bu müritleri can çekişirken, "Dede Sultan eriş" sözünden başka bir şey söylemiyorlardı.

Bu tarikata mensup olanlar, uzun müddet dedelerinin ölmediğine ve hayatta bulunduğuna inanmakta devam ettiler. Hatta ben, (Dukas, yk), bu vakadan sonra, evvelce adı geçmiş olan Hıristiyan keşişe tesadüf ettiğim zaman, sahte peygamber hakkında ne fikir hasıl ettiğini sordum. Bu keşiş de, dedenin ölmemiş olduğunu, Sisam Adası'na geçerek orda eskisi gibi vaktini geçirmekte bulunduğunu ve mamafih O'nun fikirleri ile itikatlarına inanmamış ve asla ehemmiyet vermemiş olduğunu, cevap olarak, bana söyledi.

•••

Bayezid (paşa, yk), bu muzafferiyetten sonra, Murat'ı alarak, Asya ve Lidia'dan geçerken, yolu üzerinde bu İbahi tarikatına mensup olan Türk dervişlerinden rastgeldiklerinin hepsini katlediyordu.

•••

Bayezid, Frigia ve Çanakkale Boğazı'ndan geçerek, Edirne'ye vardı ve Çelebi Mehmet'e oğlu Murat'ın galibiyet ve muzafferiyetini arz etti. Çelebi Mehmet de henüz genç olan oğluna Amasya sancak beyliğini ve Kapadokya civarını ihsan etti ve devlet adamlarından tecrübe sahibi olan Yorgıç (Yurgeç) Bey adında bir zatı şehzadenin idari işlerini tedvire memur tayin etti.

Dukas, Bizans Tarihi, V. Mirmiroğlu çevirisi, İstanbul, 1956, ss. 68-70.

İbahi: Bu itikatta bulunanlar zındık hükmündedir.

İbahiyyun: Her şeyi mübah itikat eden mezhep taraftarları hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu batıl fikri iltizam edenlerin başı Nuşirevan tarafından idam ettirilen Mezdek adlı bir İrani idi. Hicri 430, M. 1038, senesinde doğmuş olan Hasan Sabbah İslamiyetten sonra bu mezhebi kurmuş, Irak, İran ve Suriye taraflarında yayılmıştır, İbahiyyun emirlerin, nehiylerin, beşerin kudreti üstünde olduğunu zu'm ederler, insanın yeryüzünde bir şeye malik olmasını caiz görmemek suretiyle iştirakiyuna yakın bir mesleği terviç eylerler.

Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri *ve* Terimleri Sözlüğü II, s. 12.

Bütün bunlarda, Bedrettin neredediir? Bu da bir soru olarak hâlâ duruyor. Profesör Hilmi Ziya Ülken de şehadet ediyor; kitaplarının iştirakiyun veya ibahiyyun ile bir irtibatı tesis edilemiyor; hal bu iken babasının adının, İsrail olduğunu ve kiliseden çevrilmiş bir büyük menzilde büyüdüğünü görmezlikten geliyoruz. Bu görmezlik içinde, Bedrettin'i, yüzyıllar ötesinde, bazı hanedanlara bağlamakta da pek cüretkâr davranabiliyoruz.* Buna mukabil Prens Musa'nın kazaskeri oluşunu, ihmal etmemekle birlikte, hâlâ nasıl değerlendireceğimizi kestiremiyoruz. Bedrettin kıyamı kalkan bir yüksek bürokrat idi; kardeşi Süleyman'dan farklı olarak, çevredeki Hıristiyan beyliklere çok sert davranan Musa'nın, annesi Tekfur kızı bir sufinin yararlı olabileceğini düşünmüş olması ihtimal dahilindedir.

Musa'nın adı heteredoks idi, İkinci Mehmet de çocuklarına Abayezid ve Cem adlarını koymuştu, "Cem" tam bir sapmadır.** Çok ilginç, hayatını Papa'nın elinde bir tutsak olarak tamamladı ve savaştığı kardeşi İkinci Bayezid ise, Cumhuriyet Türkiyesi'nde bir Yahudi koruyucusu olarak tavsif edildi, gerçekte karanlığı ve İslamizasyonu açan Sultan'dır. Bir dönüş adamıdır. Ancak "Musa", Cem ve "Bayezid" adları, hanedanda daha sonra kullanılmadılar.

Genç Grek tarihçi Kastritsis, Bedreddin için, "o bir akıncıyla Bizanslı bir hanımın oğlu, hem Hıristiyanlar, hem de Müslümanlar arasında yandaş bulan mistik bir tarikatın önderiydi" demektedir. Ancak Birinci Bayezid'in taht için birbiriyle savaşan oğulları üzerine yazılan bu monografide, bir de şu tespit yapılıyor: "Gazilerin, bazı eşitlikçi, soylulaşma karşıtı eğilimler taşıdıklarını ve bu eğilimlerin, Osmanlı tarihinin o döneminde bir çeşit yerel soyluluk oluşturmakta olan Rumeli uçbeylerinin gücünü çökertmek isteyen Musa tarafından kullanıldığı anlaşılıyor."*** Musa, merkeziyetçi bir devlet modelinde, İkinci Mehmet'in önündedir ve İkinci Mehmet'ten farklı olarak, eşitlikçi eğilimleri olduğunu düşünebiliyoruz.

Belki de aktörden daha çok sahneye ve süje'den önce obje'ye bakmak durumundayız. Bedreddin'in, Musa'nın hırsından ve savaşçılığından esinlenmiş ol-

---

* "Bu yazdıklarımdan anlaşıldığı üzere, Bedrettin, baba cihetinden İsrail, Abdülaziz, Feramurz vasıtaları ile Selçuk Sultanı ikinci İzzettin Keykavus'a ve Feramurz'un zevcesi Orbay Hatun'un babası Asya Hükümdarı, Berke Han'a bitişir."

Bezmi Nusret Kaygusuz, Şeyh Bedrettin Simaveni, İzmir, 1957, s. 30.

Kaygusuz'un Hasan Tahsin üzerine de monografisi var.

** Ferhengi Ziya'da, "Hazreti Süleyman ile İskender'e de Cem denir," kaydını buluyoruz.

Ziya Şükün, Ferhengi Ziya- Farsça-Türkçe Lügat, İstanbul, 1984.

Mehmet, çocuklarından birisine, büyük amcası Musa'nın talihsiz babasının adını verirken, Müslümanların hoş karşılamadıkları bir isimdir, diğerine de İbraniyat'tan Şlome ile paganizmden Aleksandır'ı çağrıştıran bir adı uygun buluyordu.

*** Dimitris Kastritsis, Bayezid'in Oğulları, İstanbul, 2009-2010, s. 3.

ması mümkündür; fakat Börklüce ile Hud-Kemal'in yarattığı ihtilalci ortamı elverişli sayması da akla geliyor. Bir "kurtarıcı" olarak çıktığını gösteren işretlere sahibiz.

Alman tarihçi Wener, benim ulaşamadığım kaynaklardan yararlanıyor ve bu arada "isimsiz bir kronikçi" tarafından yazılmış bir haberden söz ediyor ki, aktarmadan edemiyorum. Şudur: "Zagora Ovası'nda şeyhin imansız tasavvufçuları iddia ediyor ki, şeyh, ahalinin karşısına çıkıp, 'Bundan sonra egemenlik bende, taç bana verildi, bana melik ya da mehdi derler, isyan bayrağını açtım' demiş." Profesör Werner, buna, bir de şunu ekliyor: "İkinci Murat ve İkinci Mehmet'in sarayındaki ulemadan Şükrullah da Bedrettin'i mehdi ve Mustafa'yı da peygamber sayıyordu." Börklüce'nin peygamberliğini Osmanlı tarihçisi Oruç Beğ de ileri sürüyor; Oruç, "Aydın Eli'ni kendine döndürdü," dedikten sonra, Börklüce'nin çeşitli tertipler kurduğunu da not edip "Haşa, kendine, peygamberim diye inandırdı," yollu yazıyordu.* Demek ki hem mesih ve hem de peygamberlik iddiaları ve işaretleri mevcuttur.

Ne kadar doğru? Bunları bıraksak da, hükümdar olmak istediğini doğru kabul edebiliriz. O tarihte de Osmanlı hanedanı köksüz telakki ediliyordu, çünkü kendisini ne Selçuk köküne ve ne de çok prestijli Cengiz Ailesi'ne bağlayamıyordu. Bu halde, Bedrettin'in, Kaygusuz'un aktardığı, İzzettin Keykavus ve Berke Han bağlantıları, uydurma olmakla birlikte, bu eksikliği giderme hedefine matuf görünüyor; en azından padişahlık iddiaları ile tutarlıdır.

İlaveten, Marksist tarih yazımında daha ayrıntılı bir değerlendirme buluyoruz; Börklüce'yi radikal ve devrimci, Bedrettin'i, ılımlı ve feodalite işbirlikçisi görüyorlar.** Noviçev de, Bedrettin'in, feodaliteyi işbirliğine çağırdığını ve bu büyük hatayı hayatı ile ödediğini yazıyordu; bu değerlendirme ile tutarlıdır. Oruç'ta ve diğer Osmanlı tarihçilerinde de, kazaskerliği sırasında, Bedrettin'in timar dağıttığı şikayetlerini okuyoruz; öyleyse, tablonun net ve inandırıcı olduğunu çıkarabiliyoruz.

Hem Börklüce'nin ve hem de Bedrettin'in, dinlerden bir din ve halklardan bir halk çıkarmak istediklerinden de kuşku duyamıyoruz. Yüzyıllar öncesinde, Hazar Türkleri, Güney ve Doğu'dan Islamik ve Batı'dan Hıristiyan baskılar karşısında Yahudiliği, bir "parti" veya bir "birlik ideolojisi"' olarak seçmişlerdi. Daha sonra Safavi Türkmenleri, Osmanlı sarayının Ortodoks İslamik zulmü ve ya-

---

* Ernst Wemer, Büyük Bir Devletin Doğuşu., op.cit., s. 49.

Buradaki "imansız" sözcüğünün isabetsiz bir çeviri olduğunu düşünebiliriz.

Oruç Beğ Tarihi, Hazırlayan Nihal Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 75.

** "A.S. Tveritinova'ya kalırsa, Mustafa'nın başkaldırısının halktan gelen radikal kanat, Bedrettin'in isyanının ise yine aynı hareketin bütünlüğü içinde ılımlı feodal kanat olarak yorumlamak gerek."

E. Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu, op.cit., s. 50.

yılmacılığı ile Arap tazyiklerine karşı Şiayı kodifiye ettiler ve çok disiplinli bir "parti" haline getirdiler. Bu iki tarihin arasında, yine Doğu'dan Timur pogromları ile vücut bulan Sünni ve Batı'da, 1391 tarihinde İspanya'da ve 1396 tarihinde Niğbolu'nda patlayan Katolik pogrom ve karşı-saldırılar arasında, bu uçsuz bucaksız ve sınırsız gecekonduda, bir yeni din ve bir yeni halklaşma kıyamı çıktı; işte bu, budur.

İsyan var. Özgürlük var.

JUSTINIAN'S FLEA

Bizans'ta Veba 542:
İslamın yayılması

Yazdıklarını okumayı tamamlayınca, Profesör W.Rosen'a hak vermeden edemiyoruz. "Justian's Flea" için, kitabının adı budur, "Jüstinyen'nin Piresi"; veba, pire aracılığıyla yayıldığı ve onunla özdeş olduğu için, kitabın ismini "Justinten'in Vebaı" olarak da çevirebiliriz. Çünkü "Plague of Justinian" olarak da kaydediyor; bir yerde, Justinian's Flea is therefore a book of connections, "bir ilişkiler kitabıdır" diyor ki, yerindedir. Özetle şudur, Bizanten Veba'nın Habeşistan'dan çıktığına inanılıyor, bir şekilde İskenderiye'ye gelmiş. Procopius'un Gizli Tarih'i daha meşhurdur, ama Rosen, Procopius'un Savaşlar'ında, bu hastalık her zaman sahillerden başlar ve iç bölgelere geçer, dediğini de hatırlatıyor, ilaveten İskenderiye'den kalkan bir geminin Bodrum'a veba pireleri taşıdığını not ediyor. Buradan başta Konstantinople olmak üzere Bizans ve Persia'nın bütün şehirlerine ulaşıyor, hepsini boşaltıyor, yirmi beş milyon insanı kırdığı konusunda ittifak var. İslam'ın ortaya çıktığı yüzyıllarda müthiş bir rakamdır.

Roma'da ve Persiya'da şehirlerin boşaldığı bir zamandayız. Buna, Roma-İran savaşlarının iki tarafı da pek çok yorduğunu ilave edebiliriz; başka bir çalışmamda Tekelistan kitabımda bu yorgunluğu kavramlaştırmaya çalışmıştım.* İslam'ın yayılması için pek çok uygun bir iklimdir.

Kurduğu ilişkilerden birisi şudur: "However, the Plague of Justinian to give both pandemic and emperor their names, killed at least twenty-five million people; depopulated cities and depressed birth rates for generations precisely at the time that Justinians' armies had returned the entire western Mediterranean to imperial control and only decades before Mohammad's followers emerged out of

---

* 12 Eylül öncesinde sosyalistler ile faşistler iç savaşın iki tarafı oldular. Kırıldılar, mahkûm ve idam edildiler; islamın girişi işte bu zamandadır. Devlet araya sokmuştur ve sokulmuştur.

Arabia to conquer Egypt, Palestine, Syria, Persia, Mesopotomia and Spain." Şöyle hülasa edebilirim, Veba patladığı zaman, Justinyen tüm Batı Akdeniz'i yeniden kontrol altına almıştı ve Veba kırımını sürdürürken, patlamasından birkaç on yıl sonra da, Muhammed'e inananlar, izleyenleri, Mısır'ı, Filistin, Suriye, Libya, Persiya, Mezıopotomya ve İspanya'yı zapt etmek üzere Arabistan'dan çıkmışlardı. Profesör Rosen, veba ile İslam'ın yayılması arasında kesin bir ilişki kurmaktadır. Sanki veba, islam için Tanrı'nın bir lütfu olmuştu. Tarih yazıyoruz.

Profesör Rosen'ın temel tezi çok nettir; tabii, veba, Habeşistan'da ve Arabistan'da kalsaydı da, Muahmmed yine de peygamber olabilecekti, vahiy gelecekti, ayetler inecekti, bu ayrı. Amma, bu zalim bakteri, on milyonlarca Bizanslı ve Persiyalı'yı ortadan kaldırmasaydı, bu iki imparatorluk İslam'a boyun eğer miydi;* bütün çalışması bu ve benzeri, ancak daha az önemli birkaç soruya cevap yetiştirmek içindir. Veba ile islamın yayılması arasında ilişkiyi sağlam kurduğunu söyleyebiliriz.

Rosen, Avrupa'nın ortaya çıkışını da Veba'nın etkisinin silinmesine bağlıyor, in the end, then, the most prominent event occuring at the point where paralels between Chinese and European history diverge is not Islam, but the plague –Justinian's flea, İslam Çin sınırlarına ulaşmış ve Çin'i yenmişti, burada bir fark yok; fark, Justinyan'ın Vebası'ndadır, Çin'i etkisi altına almamıştı. Analizi, çalışmasında var, bu özette yeri yok ve buraya almak için bir neden görmüyorum.

İslam'ın yayılması, Bizans'ın en müreffeh vilayetleri demek olan Suriye'nin zaptı ile başladı, 637 yılında Persleri yendi ve İran medeniyetini esir ve arabize etti, dinlerini ve dillerini aldı; müslümanlaştırdı. 638 yılında Kudüs feth olundu, Musul 641 yılında ve İskenderiye 642 yıllarında düştüler. İslam'ın yayılması bu hızla, Batı'da İspanya'ya ve Doğu'da ise Hindistana ulaştı. Toplam 25 milyon adem yok olmuştu, o halde vebanın ulaştığı her yerde hiçbir mukavemet gücü yoktu. Vebazedeler, kalanlar demek istiyorum, baş eğmeye, biat etmeye hazırdılar.

Salgın başladıktan birkaç yıl sonra Theodora öldü. Ölümü vebadan değil, kanserden oldu. Daha çok küçük bir kız iken İstanbul Hipodromu'nda pek ünlü bir fahişe idi; meslekte yükseldi, İmparator Jüstinyen ile evlendi. Doğrusu, Büyük Jüstinyen hem büyük, hem de pek yüreksizdi; İmparatoriçe Theodora hep yüreğini verdi. Jüstinyen, önce fahişe ve sonra imporatoriçe olan Theodora'yı altın bir katakalfa yerleştirdi ve önünde diz çöküp günlerce ağladı. Bizanten Veba'nın kırıma başladığı tarihtedir.

---

* Muhammad, for example would still have received his revalation even had Y. Pestis never emerged out of Africa, but would Persia and Rome have succumed so easily had they not lost tens of millions to the bacterium?

Byzance, "Rome" olarak biliniyordu, biz de Araplar'dan öğrenerek "Rum" diyorduk, Romalı'yı da "Rumi" olarak biliyoruz; nitekim, Doğulular bizi, Devlet-i Türki, Devlet-i Osmani veya Devlet-i Rumi tabir ediyorlar. Aynı metinde üçüne birden rastlayabiliyoruz.

William Rosen, Justian's Flea, Plague, Empire and The Birth of Europe, Penguin Books, 2007, p. 322.

ikinci bölüm

ÖLÜMLÜ HAZIRLIK

Gecekondu ile assimilatio kavram olarak birbirine çok yakın olmalıdırlar; yakınlıklarını kurabildiğimiz zaman, Osmanoğlu Devleti'nin, artık "Atamanoğlu" diyebiliriz, kuruluş çizgisini daha iyi görebiliyoruz. Atamanlılar'ın kuruluş döneminde sınırları yoktu, "harita dayanmıyordu", demek istiyorum ve devamlı yeni topraklara konuyorlardı; "asimilasyon" yaşama ilkeleri olmuştur. Benzediler ve benzettiler, hep yeni "akrabalar" buluyorlardı ve hep "yeni" akrabaları ile evlendiler ve hep benzeşiyorlardı, gecekondu'dur.

Peki, "Topkapı Sarayı" mı ve gerçekten "saray" diyebilir miyiz, yoksa Moğol Hanları'nın orda/ordu tabir edilen merkezlerdeki çok büyük kıl çadırları mı, işte soru budur. Tanıyoruz; Yaşar Kemal'in romanları, bir başka açıdan, bu kıl çadırlara methiyelerle doludur. Boğaz'a bakan bizimki, bir büyük çadırdır ve "çador" olup, kıl yerine taş ve topraktan yapılmıştır; bu teknolojik sıçramayı, ilerleme ya da benzeşme sayabiliriz. Hal şu ki, modern gecekondular ilk başlarda ve daha çok kerpiçten yapılıyordu; öyleyse İç Asya'ya ve aslımıza dönüyorduk. Gecekondu mu, öyleyse yan yana konuş, kerpiçten, kireçte-taştan çadırları demektir.* Göçtüler, kondular, benzeştiler.

---

* Şehir mi, Farsça'dır, Büyük Annem, Mader-ı Bozorg, "şer" diyordu, Türkmen idi, yüzyıllar önce İran Platosu'ndan gelmişler, Türkçe sanarak İranca kelimeler söylüyordu, bir de İranca'dan çevirerek "Büyük Anne" diyorduk. "Kent", eski İran dili Soğdca'dır, biz Türkler "balik" söylüyorduk, balçıktan gelmedir. Bizde, İç Asya'da "şehir", balçıktan yapılan tek katlı evlerin yan yana gelmesi demektir.

Tabii, artık biliyoruz, şimdilerde gecekonduların hiçbirisi gece kurulmuyor; gecekondu kuruluşunda bir süreklilik var ve hep eklemedir, diyebiliyorum; artık bir kavramdır. Çıkışında gece baskınları oluyordu, geride kaldı; belli başlı özelliklerinden birisi şudur, önce yapı yok, önce bölmeler bulunuyor ya da kuruluyor. Kapı, bir enkaz satıcısından, pencere kasaları bir başka enkazcıdan, eşik taşı da bir komşunun artığından sağlanıyor; kuruluşun dayandığı bir ilke veya taslak yoktur, böyle özetleyebiliriz.

Gecekondu yapımını, pratik, zaman ve zamanın içinde sakladığı imkân veya imkânsızlıklar ve hepsinden ötede ise, fırsatçılık belirliyor. Her göçe zorlanmışlar türünden, Atamanoğlu da fırsatçıdır; orjinalite peşinde koşma şansından mahrum idi ve estetik kaygılarından yoksundular. Gecekondu yapımında hiçbir parça veya bölme özgün değildir; hepsi daha önce var ve kullanılmıştır, seçmediler. Bulduklarını beğendiler ve daha sonra doğal ve vahşi renkler çaldılar. Yeni olanı, bir araya getirilişinde buluyoruz. Eski malzemeleri kullanması açısından, sanki bir "büyük" bilimsel icat sahibidirler, not ediyorum.

Gecekondu yapımı, aslında, üniversitelerde doktora kurlarında öğretilen araştırma metodunun tam tersi bir yerdedir. Bir tür emprovizasyon, bir çeşit doğaçlama olarak gelişiyor, öyle düşünebiliriz; oportünite belirleyicidir. Bilimde ise, önce yapı ve çok zaman, yapıdan da önce, çatı çatılmaktadır; teori ise önce çatmak'tır.

Artık birincisini, "gecekondu", biliyoruz; "assimilatio" ise benzetmektir. "Gecekondu", her zaman asimilasyon'u içermektedir. Mecburi hoşgörü demek zorundayız.

Kısa, ancak, yine de bu kadar hazırlığı yeterli sayabiliriz ve artık sırada başlangıç tezleri var. Bir, Osmanlı düzeninde hiçbir parça veya bölme özgün değildir. Osmanlı düzenini oluşturan belli başlı öğe veya kurumlar daha önce başka bir yerde, başka bir düzende mutlaka vardır; başka bir deyişle, Osmanoğlu en önemli kurumlarını tarihin eskicisinden alıyordu. Buradayız.

Türkler'e uygundur; Türkler, yaratmaya değil, taklit ve yamamaya meyletiyorlar, yaratmayı sevmedikleri kesindir. Yaratmamak, "ala Turka" bir meziyet sayılmakla, hâlâ hiçbir filozofu ya da teorisyeni olmayan bir kavimiz. Hep başkalarının tarikatlarına bağlandık, tek "milli" dinimiz "şamanizm" olup asla din diyemeyiz. Bir tür ayinler toplamı ve gayri tüm dinlere ve inançlara pek çok hoşgörülüdür. Ve Osmanlı uclarında ve tüm gecekondularda bütün dinler ve ayinler hürdürler.

Tımar düzeni, "pronia" adıyla ve tüm öğeleriyle birlikte Bizans'ta vardı. Puşkin'in daha sonra hem Sovyetler ve hem de Amerikalılar tarafından filme alınan ve Pugaçef Ayaklanması'nı anlatan "Kaptanskaya Dyevuşka" adlı romanı, Rusya uc'larının birinde benzer bir düzende geçiyordu. Rusya tarihçileri, aynı sistemin Rusya'da da uygulanmasını, Moskova prenslerinden birisinin Bizans

prenseslerinden birisiyle evlenmesine bağlıyorlar. Hoş, her zaman bir bahaneye ihtiyacımız oluyor ve her daim buluyoruz; ama daha gerçekçi olmak üzere materyalizme dönersek, tarihin belli aşamasında bulunmuş bir "çözüm" diyebiliyoruz. Mucizevi değil, mutlak devletten önceki idare mekanizması ve şeklidir.

Osmanlı mekân ve tarih açısından daha yakındır, bundan çok daha önce emir Orhan 1346 yılında, Doğu Roma İmparatoru Kantakuzenos'un kızı Theodora ile evlenmişti ve timar düzeninin Osmanoğlu topraklarında uygulanmasının Orhan Gazi ile başladığını biliyoruz. Çok hoş, yaratmayı sevmeyen Türkler, yendiklerini model bildiler ve yendiklerine benzemeye meyleden bir kavim oldular. Konstantinople'ın zaptı üzerine, esir Rumiler muzaffer Atamanlılar'a hep "ofandis" demişlerdi, "efendi" demektir* ve böylece önümüze her çıkana "efendi" demesini öğrenmiş olduk.

Nerede o eski hakiki İstanbullu hanımlar; Salı günleri çamaşır yıkamazlar. Salı günlerini uğursuz sayarlar ve çünkü İstanbul'u Türkler bir Salı günü aldılar. Demek taklidi çok seviyoruz.

Evlilik bir simgedir. Hiçbir evliliği abartmamak durumdayız. Bağdır ve önemli olan evlilik ile gelendir ve hep gelene bakıyoruz. Şöyle söyleyebilirim, bir; ihtiyaç keşfin anasıdır. İki; timar ihtiyaç idi; Theodora'nın ceyizi ile gelmiştir.

Ortaçağ mı, çok kötülendiğini biliyoruz ve kötülendiği kadar olumsuz görmüyorum, feodalitede pek çok ders var. Ama Ortaçağ'ın keşifleri ve yenilikleri sevmediğini kabul etmek durumundayız ve biz Türkler'e uygun düşüyordu. Biz Türkler'in yükselişi Ortaçağ'dadır ve çıkmadık. Gerilememiz, Ortaçağ'a bağlanmamıza bağlıdır.** Hoşlandığımızı anlıyoruz ve çıkamıyoruz ya da dönüyoruz.

Roma'nın Yerine

Bizans, "Doğu Roma" veya yalnızca Roma adıyla, Roma İmparatorluğu'nun Ortaçağ'da devamı idi. Roma, Ortaçağ'da ve özellikle bu Çağ'ın sonlarına doğru, yaratıcılıktan yoksun tüm pratisyen genişlemelere tek model olmuştur ve

* Moğollar, İran'a uzun yüzyıllar hakim oldular, " "aga" Moğol dilinde "bey" demektir, İranlılar, böylece hükmedenlere "aga" demeyi öğrendiler ve şimdi İran'da "beyefendi" için kullanıyorlar, Aga-i Ahmetinejat, "Ahmet-i Necat Beyefendi" anlamındadır. Moğolca "han" sözcüğünden, han-ım, "benim han" deyişini buldular. Farisi'nin bir kolu olan Sorani'de sadece "han" var ve "hanım" yerine geçmektedir.

** Tanzimat ile çıkmayı denedik ve Cumhuriyet'le çıkar olduk ve eylülist darbe ile dönüyoruz. Dönüşümüze "yirminci yüzyılın ortaçağı" demiştim, Ortaçağ'a dönüşün ilk ifadesidir. Yalçın Küçük, Quo Vadimus – Nereye Gidiyoruz, yedinci bölüm, İstanbul, 1985.

Doğu'da, Arapların diliyle Roma, "Rum" idi. Ama hep model'dir ve hep model alınıyordu. Batı'da Sırp Kralı Stefan Duşan, Bulgar prensleri, Kuzey'de tarih sahnesine çıkmaya başlayan Kiev prensleri, Doğu'da Selçukoğulları, hatta Timur, Birinci Bayezid'den sonra gelen, Bizans'ın gölgesinde emirliklerini sürdürmek isteyen çekingen ve yılgın Mehmet Çelebi ile oğlu İkinci Murat dışında Osmanoğulları, başta İkinci Mehmet, Roma İmparatoru olmak istediler ve bunun için İstanbul'u zapt etmeyi gerekli ve zorunlu gördüler. Zapt etmek istedikleri tarihte, İstanbul'un Roma'nın simgesi olmaktan başka bir değeri yoktu; "köprü" dahi demiyorduk. Atlamamız kolay oldu, Trakya ve Balkanlar'a geçişimiz, İstanbul'un zaptından öncedir. "Köprü" sözü, daha sonraki zamanlarda uydurulmuştur. Yaratmayı değil, uydurmayı seven bir kavimiz.

Avrupa ile Doğu arasında çok "köprü" olmuştur* ve köprü olmak için boğaza ya da nehre ihtiyaç duyulmamaktadır. Misalen, Suriye'ye de bir köprüdür.

Roma İmparatorluğu'nun Batı ve Doğu İmparatorlukları olarak ayrılmalarından bir süre sonra, Batı Roma'nın tarih sahnesinden çekilmesi ve Roma'nın yalnızca Doğu Roma İmparatorluğu olarak sürmesi, Ortaçağ'ın başı olarak kabul ediliyor; tartışmalıdır. Bu tartışma bir yana, Mehmet'in asıl katkısı, ömrünü tamamlamış bir Ortaçağ düzenini yeniden kurarak, Ortaçağ'ın dışına doğru yeniden yaşatmasıdır. Mehmet, Ortaçağ'ı sürdüren fatih'tir.

Osmanoğulları'nın, şimdilik kabul edelim, birkaç çadırlık isimsiz bir aşiretten, bir büyük imparatorluk kurmalarının gizini burada aramak gerekiyor; Roma'nın çözülen otoritesinin yol açtığı bir boşluğa kondular. Başlangıçta, bir itici güç işlevini gören bir iç dinamikleri var; Moğolların önünden kaçan göçer Türkler, Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırlarındaki uc beyliklerine sığındılar. Uc'lar ve bu arada Ertuğrul'un yerleştiği Söğüt ve çevresinde bu yurtsuz Türkmen yığınları, Anadolu beylikleri arasındaki çatışmalarda yenik düşen aşiretler, İmparator'a vergi vermeyen Greklerle birlikte, her dinden serüvencilerle dolup taşıyordu; ama Anadolu'da yeni toprak bulamazlar, güçlü Türk beylikleri taht kurmuşlar. Daha uc'lara, daha ileriye gitmek zorundalar. Uc'lar ise boşturlar. Önce Haçlı Sürüleri ve sonra "Siyah Ölüm" Avrupa'yı kırmıştı; gücü ve umudu tükenmişti. İnançlarından uzaklaştıklarını eklemek durumundayız ve kurtarıcısız kaldılar. Boşluğa yürüyorduk.

İlk denemeler için şaşırtıcı denilebilir; Batılılar, on dördüncü yüzyılın ikinci yarısının başında, Orhan önce Tzympe, Cinbi'yi, daha sonra da Trakya'yı tutan Gelibolu'yu alıncaya kadar, Osmanoğlu Türklerinin farkında bile görünmüyorlar. Bunun ötesinde ve daha da önemlisi, Brusa, Bursa, Nicae, İznik, Nicomedia, İzmit ve diğerleri, kısa sayılacak ve belki de güç'ü tartmaya yetecek kadar bir di-

* Papa anlamındaki "pontiff" sözcüğü, "pont" , köprü'den geliyor ve "pontifex", köprü-yapan anlamındadır. "Papa", köprü-yapan ve "yol-açan" demektir.

renmeden sonra, Nâzım Hikmet'in "geçtim putların ormanından/baltalayarak/ ne de kolay yıkılıyordu" dizelerine hak verdiren bir yumuşaklıkla yeni otoriteyi kabul ediyorlardı. Bitinya, Doğu Roma'nın Asya'daki son eyaleti ve Trakya, bugünden bakıldığında şaşırtıcı bir çabuklukla, nerede ise direnmeden ve kent kaleleri kesinlikle dıştan ve merkezden hiçbir yardım alamadan, birbirini ardından Osmanoğulları'nın eline geçiyordu. Zaferlerle süslü tarih yazımı herhalde bunu görmemizi engellemiştir; iktisat, yazımı süssüz olan bir meslektir, ancak, bir iktisatçı olarak yine de zaman zaman süse başvuruyorum.

Beklenmedik ve yeni bir durum yaratıyor; yeni sorunlar anlamındadır.

Burada gecekondu yapımının içinde var olan assimilatio sürecine bakmanın zamanıdır; benzeme veya benzetme kadar taklit anlamlarını da içeriyor. Gecekondu'yu yaşatan ve sürekli kılan, gecekondu'nun kaçınılmaz olarak içerdiği assimilasyon sürecidir; gecekondunun yapımında kullanılan enkazın birbirine benzetilmesi kadar, gecekondu yığınlarının da birbirini ve bu arada dışlarında özendikleri kültürü taklit ettiklerini müşahede ediyoruz. Taklitçi ve kültürsüz Osmanoğlu, Orhan zamanında hiç umulmadık bir zamanda, içlerinde görkemli saray ve binaların bulunduğu kentleri eline geçirince, hem bir yönetim biçimi ve hem de gerekli asker toplama yöntemi olarak Bizans'ın uc'larında kullanılan pronia düzenini, ikta veya timar adıyla, uygulamaya koyuyor. Göçer, çok pratik ve hep taklitçidir.

Geçerken söylenecekler var; timar sistemi güdük bir feodal kurum'dur. İlkel bir yönetim ve geri bir asker yetiştirme sistemi sayılabilir; feodaliteden en önemli ayrılığı, başlarda, timar'ın babadan oğula bir mülkiyet olarak geçmesinin kabul edilmemesidir. Ancak Ortaçağ'a özgü parçalılık, timar sahiplerinin birbiriyle rekabet ve çekişmeleri, kuralları net bir biçimde yazılmamış olmakla birlikte, beyler aracılığıyla emir'e kadar uzanan hiyerarşik düzeniyle; timar sistemi feodal yapıdan pek ayrılmıyor. Fiili bir durum var.

Geçerken söylenenlere ekleyeceklerim ise şudur; dağlar ovalardan, uclar merkezden çok daha hoşgörülüdür. Uc'larda hoşgörü, iradi bir nitelik biçiminde değil, yapısal bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Zorunluluk varsa, hoşgörüyü buluyoruz. Determinizm buradadır.

Uc'larda her dinden, her mezhepten, her ırktan, her geçmişten gelen ve bunların da ötesinde yurtlarından ve geçmişlerinden kopmuş yığınlar yaşıyor; geriye dönemeyecekleri için ve sınırları genişletmek zorunda olduklarından, birbirlerine ihtiyaç duyuyorlar. Kopmuşluk, dinden ve bağlılıktan kopmaktır.

Hayal kırıklıklarının ürünüdürler.

Hiçbir hoşgörü iradi olamaz.

Hoşgörü'yü çıkaran zorunluluktur. Uclarda canlılar ve gecekondularda kondular, hoşgörüye mahkûmdurlar. Birbirine mahkûmdurlar; hoşgörü, bir mahkûmiyet halidir.

Hiçbir zaman tam hoşgörü olmaz; hoşgörü ile katılık, bir elmanın iki yarısına benziyor. Demek ki hoşgörü, köşelerin teması ve birbirini öldürmemeleridir. Tarihçi böyle bakmalıdır, diyebiliriz.

Gecekondu bölgelerinde ve uclarda yığınlar birbirine benzemek zorunluluğunu duyuyorlar; asimilasyon herhalde budur. Selçukoğulları'ndan İzzeddin, emirliği kaybedince Kostantiniye'ye gitmişti, Doğu Roma İmparatorluğu'nda timar sahibi olmuştu ve Bizans Sarayı'nda etkili çok sayıda dönme Türk ailelerinden birisiydi; Sultani Ailesi'ni meydana getiriyordu. Bizans'ta babası Türk, annesi Grek olanlar ayrı bir isimle anılacak kadar kalabalıktılar; Turcopoli adı bunları tarif etmektedir. Mihal veya Malkoç ünlü Grek silahşorlarıdırlar; Mihal-oğlu ve Malkoç-oğlu Ailelerini kuruyorlar ve Türkleşerek Doğu Roma topraklarında genişleme savaşlarında çok önemli görevler yapıyorlar. Demek ki, Uc'larda ayırmak zordur.

Genişleme sürecinin başlarında Osmanoğulları, tarih sahnesine assimilatör olarak değil, içinde kendilerinin de assimile olduğu bir sürecin objelerinden birisi olarak çıktılar. Genişleme süreci ve Murat'ın nerede ise hiçbir ciddi engel görmeden Balkanlar'a açılması, babası Orhan'ın büyük taklidini, timar sistemini, kısa bir zaman içinde ihtiyaca cevap veremez hale getirmişti. Genişlemiş toprakların askeri sorunları, timar sisteminin türevi olan sipahilerle karşılanamayacak kadar büyümüştü; yeni ordular sorununu ortaya çıkarmıştı, buraya gelmiş durumdayız.

Bu, sorunun bir yanıdır; diğer yanı daha az kolay görünmüyor. Birdenbire, beklenmedik bir biçimde, henüz hiçbir önemli yönetim deneyiminden geçmemiş Osmanoğulları'nın eline, Murat zamanında, kesmekle bitirilemeyecek, katletmekle kökü kurutulamayacak kadar çok Hıristiyan can geçmişti. Peki, yok etmek mi, olabilir, amma katliam, fethedilmiş yeni toprakların depopülasyonu, nüfustan arındırılması, demektir, çünkü Moğol tehlikesi, Cengiz'den sonra Timur'un yeni akınlarına kadar, geri çekildiği için, artık, Moğolların önünden kaçarak Osmanlı'nın yeni topraklarına yerleşecek yeni sürüler yoktu. Orhan zamanında yeni topraklara açılmaya zorlayan yeni göçer sürüleri, Murat zamanında artık nüfuz azlığına dönüşmüştü; eşitsiz gelişme ilkesi burada da kendisini gösteriyor.

Assimilasyon da gecekondu yapımı kadar ilkesiz'dir ve gecekondu yapımından da pratik bir süreç olarak ortaya çıkarmaktadır. Murat'ın karşılaştığı yeni sorun ve zorluklar bir büyük assimilasyonu zorladılar.

Murat iki aşamalı bir çözüm getirdi. Mecburdu, feodal yapısı oluşmuş bir Trakya ve Balkanlar'a açılıyordu; Murat'ın önündeki yapıyı olduğu türden aldığını ve koruduğunu görüyoruz. Fethedilen toprakların tüm asilleri, kral ve despot aileleri hariç, tüm asalet ve zenginliklerini koruyarak, yeni düzende daha önceki güçleri ölçüsünde timar sahibi oldular; yeni yöneticiler, eski asiller ya da mütegallibedirler. Bunların birçoğunda Hıristiyanlığı bırakma koşulu bile aranmıyordu; üstelik Balkan tarihçilerinin kendi ülkelerinde kalan defterlerde yapmış ol-

dukları araştırmalar, Balkan asillerinde timarların, babadan oğula geçmesine de izin verildiğini gösteriyordu ve yerlilere göre üstünlükleri var.

Balkan asilleri, Murat'la birlikte, kendi varlıklı düzenleri için çok daha sağlam bir güvence buldular; Osmanoğlu, Balkanlar'ı, Hıristiyan dünyanın sınıf çelişkilerini koruyarak "Türkiye" düzenine aktarıyordu. Osmanoğlu düzeninde, yıkılan Doğu Roma İmparatorluğu'nda sarsılan devlet otoritesi, asil sınıfların lehine, çok daha büyük bir güçle yeniden kuruluyordu; irili-ufaklı Trakya ve Balkan feodalleri, Hıristiyan veya yeni dinleriyle Müslüman olarak, eski veya seçtikleri yeni adlarıyla, Hıristiyan ya da Müslüman reayı, eskisinden çok daha fazla ve eskisinden çok daha büyük bir rahatlıkla sömürme imkânına kavuştular.

Zapt edilen toprakların feodalleri yeni yöneticilerdir; ilaveten, esir Hıristiyan ailelerin erkek çocuklarından da yeni birlikler oluşturma yolunu seçtiler. Hıristiyan ailelerin erkek çocukları, yedi-sekiz yaşlarına gelince ailelerinden koparılıyorlardı ve önce sipahi ailelerinin yanlarında Müslümanlık ve Osmanlılık ile yetiştiriliyorlardı. Eğitimin bir tek amacı var; Hıristiyan çocuklarını, aile ve çıktıkları topraktan koparmak, bunları, "kul" olarak verilecekleri Osmanlı emirine körü körüne bağlılıktan başka, her türlü bağlantıdan ayırmak, bu ilk eğitimin tek amacıdır. Bundan sonra ocaklar'da askeri eğitim başlamaktadır ve yeniçeri'ler, yeni askerler, böylece ortaya çıktılar.

Doğu Avrupa ve Batı Asya ile Kuzey Afrika'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun çözülmesiyle ortaya çıkan düzen boşluğuna cevap veren Osmanoğulları, birçok kurumu ve kuralı Bizans'tan aldılar; ancak yeniçeri veya bir benzerinin Roma'nın mirası içinde bulunmadığı kesindir. Ancak yine de Osmanoğulları, yeniçeri modelini, kendileri bulmadılar; bunu da ithal ederek taklit ettiler.

Yalnızca eylemciydiler; göçerler, adları üzerinde, sürekli hareket ediyorlar. Yurt veya aile bağları, sürekli hareket eden göçerlerin dünyasının dışında kalıyor; yaşamları, yurt veya ana-baba ya da kardeş bağlantılarını son derece pahalı ve imkânsız denecek kadar zor bir duruma sokuyordu. Bir tür profesyonel serüvenci oldular; profesyonel serüvenci ile bir savaşçı'yı, aynı anlama gelmek üzere bir mücahit'i, inanç ayırmaktadır.

Bağsızlık, inançsızlıktır.

Ertuğrul Gazi ve aşiretinin muhtemelen Söğüt'e yerleştiği sırada, Thomas Aquinas, inanmayı düşünme düzeyine yükseltiyordu.* Buradan, tüm Ortaçağ, kendini

---

* Thomas Aquinas'ın, Summa Theologica'da "credo ut intelligam" dediği 1273 yılında, Mevlevi Zaviyesi'nin, İngilizce anlatımıyla, Order of Dancing Dervishes, kurucusu İranlı Şair Celaleddin-i-Rumi öldü.

Bu sırada Batı Anadolu'da Aydın-oğlu, Saruhan, Germiyan türünden önemli ve güçlü Türk Beylikleri var. Ertuğrul'unki, birkaç çadırlık çok sayıdaki aşiretlerden birisi olmalıdır; varlıkları bilinmiyor.

Osman'ın sülalesini, Cengiz'in önüne kattığı sürüler içindeki aşiretlerden birisi sayan Gibbons'un 1916 yılında Oxford'da yayımladığı çalışmaya, Kemalist "tarih" ve "dil" kuramlarının en ateşli döneminde,

olduğu türden tekrarlayan günler ve dolayısıyla bir gün sayılırsa, Descartes'in düşünmeyi var olmanın kanıtı saymasına açılan adım, sanıldığından çok kısadır. Osmanoğulları düzeni, bu çok kısa zaman aralığında varlık bulmuştu ve Thomas'ın credo ut intelligam aksiyomunu duyarken, Descartes'in je suis donc je pense açılımının tümüyle dışında kalıyordu. Descartes çıkarken Atamanoğlu batmaktadır.

Taklit etmeyi ve benzetmeyi, assimilatio, önce inanma ve daha sonra da düşünme gereksinim ve sürecinin yerine koyuyorlar, diyebiliyorum. O halde, assimilasyon, yaşamı sürdürmeye yarıyor ve yaratmanın yerini alıyor, bir açıklığa ulaşıyoruz.

Asimilasyon, ilkel'in düşünme yoludur. Başında kolaylık ve sonunda tembellik var.

Iconium'u Konya'ya, Podanus'u Pozantı'ya, Caesareia'yı Kayseri'ye çevirmekte hiçbir yaratıcılık göremiyoruz; bir deredeki taşları sabırla birbirine sürterek birbirine benzeten, birbirine uyduran akarsular örneği, zaman, Roma'dan kalma site isimlerini Anadolu'nun yeni halkının ağzına uydurmaktadır. Bunlarda ve benzerlerinde Roma kökü hiç kaybolmuyor ve katkı önemli olmaktan uzak duruyor.

Halkların ağzı mı, diller mi, azalan çabalar yasası ile çalışırlar, Kayseri'nin hemen yukarısında Neo-Kayseri vardı ve zamanla "Niksar" demeye başladık. Daha kolay ve zahmetsizdir ve kendimize benzetiyorduk.

Roma'nın çok doğusunda ve "Roma" misli tepeler üzerinde, surların içinde yedi tepe vardı; bir güzel polis kuruldu, önce "Nova Roma", sonra Constantinopole, "Kostantiniye" ve daha sonra da "İstanbul"* deniyordu. Latince doğmak, yükselmek fiilini anlatan "levare" sözcüğünden gelme "levant", doğan ve yükselen anlamındadır. Avrupalı tayfalar Türk tayfalarına, "levant" dediler, iri-yarı ve gürbüzdüler, "Doğulu Yiğit" anlamında kullanıyorlardı ve biz "Levent" ya da "Levend" yapıp isim aldık.** Anadolu'ya gelince, Anatolea, güneşin doğduğu yer

---

1935 yılında Paris'te cevap veren Köprülü'nün, Osman Ailesi'nin çok daha önceden geldiğini ileri süren görüşlerine katılmayı mümkün görmüyorum. Köprülü, burada fazla şoven ve dayanaksızdır; Atamanlılar, daha sonra ve çok büyük bir ihtimalle şaman olarak geldiler.

Herbert Adams Gibbons, The Foundation of the Ottoman Empire, Oxford, 1916.

Mehmet Fuat Köprülü, Les Origines de l'Empire Ottoman, Paris, 1935.

* Cehalet ile cüret ne kadar birbirine yakın; 1950 yıllarında, muhtemelen Türkiye örtülü ödenekten para vererek, "Istanbul not Constantinopole" şarkısını yaptırdı.

Doğu Roma kaynaklarında Constantinopole'e hep "polis" denmektedir; tek başına "şehir" anlamındadır. İne-bolu veya Bolu misli, buradaki "bul", -pole'den geliyor ve İstanbul'a yaklaşan Rumlar, "şehir nerede?" diyorlardı ve "istanbul" bu sorunun ağzımıza uydurulmuş şeklidir. Türkçe ile hiçbir ilgisini bulamıyoruz.

** "Levantin", Levanten, Doğu Akdeniz sahillerinde yaşayan Müslüman olmayanlara verilen addır; Avrupa ile bağlantıları var ve Avrupa'nın uzantısı sayılıyorlar.

anlamında olup, "Doğu" bölgesini gösteriyordu; Ege sahillerinden Ankara'nın Batısı'na kadar uzanıyordu ve biz hem "Anadolu" dedik ve hem de Doğu'ya doğru genişlettik. Her halk yapıyor ve biz hem daha çok yaptık, hem de köklerini zapt etmeyi deniyorduk.

Güzel, Elence, güneşin doğması fiilinden çıkarak güneşin doğduğu yer, "doğu" anlamına gelen "anatolea", "anadolu" olursa, yapılanı, yalnızca aşırı asimilasyon veya tümden köksüzlük saymak durumundayız. Eninde-sonunda bir tarihi alıyor ve kendimize benzetiyoruz, hepsi budur; dil ve düşünce bir sayfanın iki yüzüne benzetiyor, aşırı asimilasyona gelince yerleşimi hem kolaylaştırıyor ve hem de yerleşenleri tembelleştiriyor. Güncel planda pek verimli ve dinamik cephede pek durdurucudur; çünkü yaratıcı yetenekleri köreltti-ğini düşünebiliyoruz.

Yeniçerilik düzenini başlatılmasını, aynı ölçüde bir tembellik kategorisine koyup koymamakta kuşku duyuyorum. Hiçbir kurum yeniçerilik kadar, Türklere hem çok yakın ve hem de sonsuz uzak görünmüyor; irdelemek durumundayım. Türkler, daha önce de böyle bir tertibi yaşadılar ve yaşamaya zorlandılar.

Ne yazık, "Türk" sözcüğü uzun yıllar "memlük" anlamıyla özdeş olarak kullanıldı; arada bir köken birliği yok, anlam yakınlığı var. "Memlük", mülk olan, anlamına geliyor ve memlükler, Abbasi Halifeleri'nin özel muhafızlarını oluşturuyorlardı. Orta Asya'dan savaş sırasında toplanan ve/veya esir pazarlarından satın alınan erkek çocuklar, son derece sıkı ve özel bir eğitimden geçirildikten sonra, İslam'ın yayılmasında en önde savaşan ordu birliklerini meydana getirdiler.

İçlerinde Çerkesler ve Kürtler de var; ancak Türkler hem sayıca çok büyük bir bölümdür ve hem de memlük, başka bir deyişle "köle" veya "kul" birliklerinin en aristokratik katmanlarını kuruyorlar. Tenleri, yurt ve aile bağlarının olmaması, Arap emirlerinin Türk kölelerini seçmelerinin nedenleri arasında yer alıyor ve nerede ise asalet, Türk memlüklerin, aynı anlama gelmek üzere Türk köle askerlerinin, barınaklarına uzaklık veya yakınlığa göre beliriyordu. Böyle bir dönem ve moda biliyoruz.

Murat'ın önünde, yeniçeri düzenlemesi için, Memlük modeli mevcuttu; uygulaması kolaydır. Uygularken bir yenilik getirdiği muhakkak, Murat, kullaştırılan Hıristiyan çocuklarının evlenmelerini yasaklamıştı. Tabii, bu yasaklamanın ciddi nedenlerini tespit edebiliyoruz, halifelik döneminde köle askerlerin evlenmeleri sorun yaratıyordu. Mısır'da, Türk köle askerleri hem sarayda yükseliyor ve hem de asil Arap kadınlarıyla evlenerek saray entrikalarının içine girebiliyorlar. Memlük İmparatorluğu veya Türk "Kölemen Devleti", aslında bu devletin ne ölçüde Türk ve ne ölçüde Çerkez olduğunu bilmek imkânsızdır. İşte bu tür evlilik ve evliliklerin imkân verdiği saray entrikalarından doğmuştu; Türk köle askerler yükselerek Arap yöneticileri deviriyorlar, kendi adlarına hanedan sülalesi kuruyorlar. Kaygı yerindedir.

Osmanoğulları'nın tarih sahnesine çıktığı zamanlarda, İslam dünyasında en büyük güç, Türk ve Çerkes sülalelerinin birbirini devirerek yönettikleri Köle Devleti'dir; o kadar öyle ki, Osmanlı emirleri de, ilk başlarda, çeşitli hükümranlık sıfatlarını kullanma iznini Kahire'den, Memlük Sultanları'ndan, almaya çalışıyorlardı. Zafernameleri dahi Mısır'a gönderdikleri malumdur; Murat'ın, yeniçeri'lik kurumunu uygulamaya koyarken, Mısır'da olduğu türden bir yeniçeri ailesinin Osmanlı Sülalesi yerine tahtı almasından endişelenmiş olması tabiidir. Böylece bu yeniliğin nedenini tartışmış oluyorum.

Bununla birlikte, Murat'ın, Roma İmparatorluğu'nun Avrupa kolunun çöktüğü topraklarda, adına feodal denilen bir ekonomik ve siyasi mozaiğin ortaya çıkmış olduğunu ve feodal güçler ile merkezi otoritenin bir tahterevalli oluşturduğunu görebildiğini kabul etmek durumundayız. Yeniçeri birliklerini kurarken, timar sahiplerinin gücünü dengelemek istediğine kesin gözüyle bakabiliyoruz. Kapısında kul olarak düzenlediği bu yurtsuz ve ailesiz askerlerin, çocuk sahibi olmayarak, yalnızca Osman-oğlu Ailesi'ne bağlı kalmalarını güvence altına almak istiyordu; ikna edici görünüyor. Başarılı oldu mu, tartışmaya değer buluyorum. Ataman-oğlu ya da Osman-oğlu Ailesi'nin, tarihin kaydettiği en uzun hükümdar sülalesi olduğu kesindir; ama belki de tarih sahnesindeki en iktidarsız hanedanlardan birisi olmuştur. Osmanlı Sülalesi, daha yolun başından itibaren, önce timar sahipleri veya uc beyleriyle, yeniçeriler arasındaki çekişmenin içinde, daha sonra çok büyük ölçüde sadece yeniçerilerin elinde bir oyuncak olmuştu. Amcası Dündar'ı katlederek küçük bir aşirete şef olan Osman'ın çocukları ve torunları, altı yüzyıl boyunca, pahalı ve kanlı oyunların figüranları oldular ve kaldılar.

Will Durant, en azından tarihlerinin bir döneminde, Bizans'ta imparatorların tahta çıkışını, oyların cinayet yoluyla belirlendiği bir seçime benzetmişti. Osman-oğulları'nda taht yolu, patricide, filicide ve fratricide ile açılıyordu. Şehzadelerin katli, bazen de masacre, ile gerçekleşen bir seçimdir.

Bilinen ve üzerinde kısmen de olsa durulan sadece fratricide, kardeş katli'dir; oğul katli, filicide ve baba katli, patricide, Osmanlı düzeninde, en az fratricide kadar yaygın görünüyor. Murat'ın bir Bizans prensi ile birlikte babalarının tahtını elde etmek üzere ortak isyana başlayan oğlu Prens Savcı'yı*, önce kendi elle-

---

* Osmanoğulları'nda "prens" sıfatı yoktur; bu nedenle, bir başka çalışmamda, Prens Sabahattin'in kendi isminin başına "prens" sıfatını yapıştırmasını eleştirdim.

Osmanlı prensleri "çelebi" sıfatıyla anılıyorlar. Şah-oğlu anlamında "şehzade" de kullanılıyor ve ilk başlarda bir de, yine Farsçadan gelen, küçük padişah anlamında "paşa" sıfatı var. Tarihlerin boğulduklarını tekrarladıkları Murat'ın kardeşi Süleyman Paşa ve Osmanlı tarihinde bir sır olan, yaşadığı bile kuşkulu Alaeddin Paşa, tek iki örneğimiz durumundadırlar.

Alaeddin Paşa'nın bir büyük özveriyle tahtı Orhan'a bıraktığı hiçbir belge veya arşive dayanılmadan tekrarlanıyor. İslam Ansiklopedisi'nde İ. H. Uzunçarşılı, "Alaeddin'in bu feragatinin ihtiyari mi, iztırari mi olduğunu kestirmek şimdilik kabil değildir" demektedir ve ben muhtemel görmüyorum. Bu ça-

riyle gözlerini oyduktan sonra yine kendi eliyle öldürdüğü, Bizans kaynaklarında yazılıdır. Murat, Bizans İmparatoru'nu da kendi oğluna aynı reçeteyi uygulamaya zorlamıştı; İmparator, oğluna kıyamamıştı ve Prens'in gözleri de bir süre sonra görmeye başlamıştı, biliyoruz. Ataman-oğlu, öldürülemeyen şehzadenin çok tehlikeli olacağından emindir.

Murat'ı kim öldürdü; hiçbir kayıta sahip değiliz. Kosova'da derdini anlatmak için yanına yaklaşan bir yaralı tarafından öldürüldüğü tekrarlanıyor; inandırıcı bulmadığımı not etmek istiyorum. Herhalde o zaman da inandırıcı bulmayanlar olmalı; inandırıcı yapmak üzere, bu ölümden sonra, Osmanlı emirlerinin huzuruna çıkan elçilerin, benzer bir ölümü önlemek için, kollarından iki çavuşun tuttuğu ve bunun bir protokol haline getirildiği iddiası var ki, tam bir uydurmadır; protokol, minyatürlerde görülüyor. Fakat bu protokolün, Doğu Sarayları'nda, Murat'ın öldürülmesinden çok önce ve çok sonra da geçerli olduğunu biliyoruz; Murat'ın öldürülmesine bağlayamıyoruz. Protokolün arkasında yatan mantık şudur: Emir ve emirin bakışı o kadar güçlüdür ki, bir başka devletin temsilcisi, emirin bakışı altında ayakta duramaz; yere düşer. Bunu önlemek - elçinin, emirin bakışıyla yıkılmasını önlemek için-, simgesel olarak iki protokol görevlisi, iki çavuş, elçiyi kibarca kollarından tutuyorlar.

Sırp kaynaklarında, Murat'ı öldüren konusunda çeşitli isimler var; birbirini tutmuyor. Bu isimlerden birisi aziz düzeyine de çıkarılmış durumdadır; fakat daha çok, Türklerin iddialarına güveniyorlar. Türklerde ise hiçbir kayıt olmaması bir yana, ilk kronik'in yazılması, Murat'ın ölümünden yüzyıla yakın bir zaman sonra gerçekleşiyor. Bunlar idealist, Osman-oğulları'nı güzelleştirmeye, çelişkileri ortadan kaldırmaya özen gösteren, tek kaynak olarak rivayetleri alan takvimler'dir; başka bir kaynağı araştırmaya zorluyor veya ancak başka bir kaynakla desteklendiği zaman anlam kazanabiliyor. Bunlardan birisi Kosova'daki ölüm için "Murad ölmeyi istedi" sözlerini kullanıyor. Osmanlı emirlerinin isteğiyle rivayet derleyen bu yazıcılara göre, eğer Murat Kosova'da öldürülürse, mutlak ölmeyi istemiş olmasıdır; başka türlü düşünmeleri imkânsızdır.

Murat öldürülür öldürülmez, Bayezid'in kardeşi Yakup'u buldurmak için adamlar gönderdiği anlaşılıyor. Yakup, daha önceki savaşlarda üstünlükler gös-

---

lışma için yaptığım araştırmalardan Ataman-oğlu dinastisinde gönüllü feragatin, düzen dışı olduğu sonucuna varıyorum.

"Chalconduyle"nin tevsika muhtaç mütalaasına göre, üç evlat bırakmış olan Osman'ın ölümünden sonra, kardeşlerinin tehditine maruz kalmış olan Orhan, Keşiş Dağı'na —Uludağ, Olympus— çekilerek, taraftar ve kuvvet topladıktan sonra, kardeşlerini ayrı ayrı mağlup edip hükümdar olmuştur. Amasya Tarihi müellifi Hüseyin Hüsameddin, Orhan ile Osman arasında hükümdarlık için mücadele olduğunu, bazı istidlallerle beyan etmektedir."

İ. H. Uzunçarşılı, "Alaeddin Paşa", İslam Ansiklopedisi, Birinci Cilt, s. 283.

termiş, prestij sahibi bir komutan ve prens'tir; Bayezid, kardeşi Yakup'u bulduruyor, çadırına getirtiyor ve boğduruyor. Bu nettir.

Bayezid'in daha önce bir komplo içinde bulunmaması halinde, Prens Yakup'u bu kadar çabuk ve kolaylıkla boğduramayacağını düşünüyorum. Böyle bir komplonun Murat'ı da kapsaması ihtimalini bir kenara atamıyorum. Bayezid'in, babası Murat ile kardeşi Yakup'un cesetlerini Bursa'ya göndererek gizlice gömdürmesi de kuşkuları artırıyor. Güzel, doğru mu, düşünmek durumundayım.

Ancak kanıtlamak çok zor; çünkü Osman-oğlu tarihinin çok büyük bir dönemine ve özellikle Constantinople'ün fethine kadar uzanan gelişmelere tam bir karanlık egemendir. Karanlık yoğundur ve çeşitli nedenlere dayanıyor, açamıyoruz. Sadece mantık yürütmek zorundayız.

Bu karanlık üzerinde durmak zorunluluğunu duyuyorum; ancak bu arada ikinci başlangıç tezini yazabiliyorum. İkinci başlangıç tezi şudur: Osmanlı düzeninde kurumlar var, fakat kurallar yok görünüyor.

Kuralların eksikliğini çatışmaların zayıflığına bağlama eğilimindeyim; uc beyliklerinde çatışmalar zayıf ise; sınırlar da çok belirgin olmayabiliyor. Çatışmaların zayıflığından kaynaklanan kuralların eksikliği, kuşkusuz, kurumların varlığını da etkisi altına alıyor ve zaman zaman kurumların varlığını da tartışma konusu haline getirebiliyor. Son derece normaldir; kuralları eksik kurumları tanımak kolay görünmüyor.

Feodalite var mı; sipahi düzeni feodal nitelemesine uygun bir hiyerarşik düzenlemeyi içeriyor mu? Sovyet uzmanları arasında, sipahi düzeninde katı bir otorite merdiveni görenler bulunuyor. Ayrıca Osmanoğulları'nda, fütuhat yoluyla artık değer stokları transferi kanalları kuruyunca, hemen hemen on yedinci yüzyılın ortalarından sonra, kuralların da belirlenmeye başladığını görmek mümkündür. Bunun arkasında çelişkilerin artması ve çatışmaların güçlenmesi olgusu var. Daha sonraki yüzyılda kendisini kabul ettiren "ayan", artan çelişkiler ürünüdür; gecikmiş ve güdük kalmış bir feodalite sayılabilir ve bunun dışında, Doğu Roma Sarayı'nda etkili asalet sahibi senatörlerin hortlaması olarak da algılanabilir. Hangisi olursa olsun, bir kuruma işaret ediyor ve kural eksikliğinden dolayı güdük kalmıştır.

Şu ünlü Fatih Kanunnamesi'ni hatırlamanın sırasıdır; böyle "kanunname" olur mu? Bunu "kanunname" sayıp yazan her tarihçinin önce kendisini ve daha sonra da okuyucusunu kandırdığına inanıyorum; hiçbir kuralı belirlemeyen bir ifadeden "kanunname" diye söz etmek, tarihe, kanun düşüncesine ve gelecek kuşaklara saygısızlık sayılmalıdır. Fatih'in söylediği şudur: Her kim tahta geçerse öldürebilir ve öldürmesinde, devletin geleceği açısından yararlar var.

Pek güzel; Fatih, bu ünlü kanunnamesinde tahta kimin geçmesi gerektiği konusunda en küçük bir kelam bile etmiyor. Osmanoğlu düzeninde tahta kimin geçeceği hiçbir zaman bir kurala bağlanmamıştır ve Konstantiniye Fatihi, İkinci

Mehmet de, herhangi bir kural getirme cesaret ve gücünü kendisinde bulamıyor. Kural mı, "bırakınız öldürsünler"; yalnız buna da kural demek zordur.

Fatih'in söyledikleri, bu durumda, şuna iniyor: Kim tahtı eline geçirirse, erkek kardeşlerinin tümünü öldürmelidir. Öldürüyorlar da, fratricide son derece yaygın ve Fatih'ten sonraki yüzyıllardan birisinde Osmanı Sülalesi'nden bir erkek tahta oturtulunca, saray'dan birbiri arkasından yirmiye yakın tabut çıkarılıyordur. İstanbullu aynı anda hem yeni sultan için bayram yaparken, muhtemel sultanlardan yirmisine yakınının tabutları arkasından gözyaşı dökülüyor. İstanbullu aynı zamanda ağlayan ve sevinendir. Soysuzlaştırıcı etkiye sahip olmalıdır.

Bu açıdan bir ayrım yok: Doğu Roma zamanında da, Osmanoğlu düzeninde de İstanbullu ağlarken gülmeyi öğreniyor ve böyle yetişiyor. Devamlılık buluyoruz.

Osmanoğulları'nda sultan tahta oturtuluyor: Sınırlı bir seçim var.

Bu, gelecek bölümün başlığını da haber veriyor: "Osmanoğlu Cumhuriyeti." Güçlüler demokrasisi dahi diyebiliriz.

Osmanoğlu düzeninde, filicide-oğul katili, patricide-baba katili ve fratricide-kardeş katili, son derece yaygın; üstelik bunu uygulamak için Fatih'in kanun çıkarmasına da hiç gerek duyulmuyor. Fatih'in kendisi, daha biat törenleri sırasında, üvey annesinin kutlamasını kabul ederken, babasının yeni doğmuş oğlunu, kundaktaki Prens Ahmet'i, sarayın hamamında boğdurmuştu. Zavallı anne, bundan habersiz, on dokuz yaşındaki yeni emire bağlılığını bildirirken, üvey oğlunun öz oğlunu boğdurmasının yanında, kendisini de İshak Paşa ile evlendirip payitaht'tan uzaklaştıracağını bilmiyordu. Mehmet, bir büyük kurucudur ve insafsız ve acımasız olduğu aşikârdır. Ol tarihte sevgiden uzaktılar.

Osmanoğlu sülalesinden birisi, bir diğerini ancak boğdurabiliyor; burada kural var, kabul ediyorum. Osmanoğulları'nın kanlarının akmaması, toprağa bulaşmaması pek çok önemli görülüyor; keman kirişiyle veya ok yayıyla birbirini boğuyorlar. Âdetleri var.

Fatih'in babası İkinci Murat, kardeşleriyle çarpışıyor ve öldürtüyor. Murat'ın babası Birinci Mehmet'in bütün yaptığı iş, kardeşlerini öldürmekten ibarettir. Bayezid'in, tahtı eline geçirdiğine inandığı an kardeşini buldurup çadırda boğdurduğuna işaret edildi ve sırada Murat var.

Burada büyük bir karanlıkla birlikte tam bir tahrifat görüyorum. Osman'ın, amcası Dündar'ı öldürttüğüne kesin gözüyle bakılıyor; ancak karanlık içindeki belli ipuçları, bir değil iki Dündar'ın olabileceği ihtimalini güçlendiriyor. Osman'ın Dündar adında bir amcası ve belki de aynı adı taşıyan bir kardeşi olabilir; bu durumda Osman'ın hem amcası Dündar'ı, hem de kardeşi Dündar'ı öldürmesi gerekmektedir. Osmanoğlu birkaç çadırlık bir aşiret iken bir dinsel-ekonomik düzen olan Ahilik'i benimsemişti; Osman bunlardan güç aldı.

Haçlılar'ın Doğu Akdeniz'de kurdukları mistik-şövalye devletleri hatırlamak durumundayız.* Aralarında çok uzun ömürlüler var.

Yine bir karanlık basıyor; Osman'ın ne zaman tahttan indiği veya öldüğü bilinmiyor. Bilinen, ölümünden sonra Bursa'ya gömülmeyi vasiyet ettiğidir; ancak Bursa'yı Emir Orhan alıyor. Öyleyse Osman, sağlığında tahttan indiriliyor; peki, güzel ama, nasıl indiriliyor sorusu ortada duruyor. Bu soruyla ilgili olarak Orhan'ın "seçim" ile tahta çıktığı konusunda tam bir kesinlikten söz edebiliyorum.** Peki, seçimle tahta çıkan Orhan, hayatta olma ihtimali bulunan kendinden önceki emir Osman'ın varlığından rahatsız olmuyor mu? Torunlarından İkinci Mehmet, tahttan uzaklaştırılan İkinci Murat'ın varlığından pek çok rahatsız oluyor ve gerçekten de, Türk tarihçilerinin bilinçli bir biçimde çarpıtarak ileri sürdükleri gibi, 1444 Varna Savaşı nedeni ve sırasında değil, iki yıl sonra 1446 yılında bir yeniçeri ayaklanmasıyla tahtını babasına kaybediyor.

Burada üçüncü tezi yazmam gerekiyor: Fatih Kanunnamesi'ni ciddiye almak ve Osmanoğlu düzeninde fratricide pratiğini bu tür bir kanunnameye bağlı göstermek, tarihin büyük falsifikasyonlarından biridir. Gözleri bağlıyor; gözler bağlanmıştır.

Falsifikasyon saptandıktan sonra gözleri açmak zor olmamalıdır; patricide, filicide, fratricide, Osmanoğlu bir aşiret halinden bir emirliğe dönüşürken işin başından itibaren uygulanmıştı. Eğer bu saptama doğru ise, bundan, Osmanlı tarihine yepyeni bir bakış açısı sayılabilecek yeni bir sonuç çıkıyor: Her prens, tahta geçemezse, öldürüleceğini önceden biliyordu. Bu nedenle her Osmanoğlu prens için tahta çıkmak, bir ölüm-kalım sorunu durumundadır; mutlaka düzen içindeki çeşitli partilerle bağ kurmak zorundadır. Varsa bir partiye intisap edecek ve yoksa kuracaktır; asıl "kanun" buradadır.

Devam ederken, Will Durant'ın hanedanlarda prensler için geliştirdiği bir nitelemeyi ödünç almak gereğini duyuyorum; Durant, "abnormally natural death", beklenmedik doğal ölüm nitelemesi yapıyor. Orhan'ın gözde ve başarılı oğlu Süleyman Paşa'nın, "Paşa" unvanı verilen sonuncu Osmanlı şehzadesidir ve bundan sonra artık vezirlere "paşa" deniliyor, suya düşüp boğulmasını, beklenmedik doğal ölüm kategorisi içinde ele almak durumundayım. Bu ölümü doğal saymak kolay görünmüyor.

Rastlantılara dayalı bir tarih yazımını reddetmek zorundayız.

---

* Temple-Tapınak Şövalyeleri en çok bilinenidir.

** "Orhan Beğ de Ahi'lerin yardımına nail oldu; babasının ölümünden sonra Ahi'lerin ve beğlerin ittifaklariyle reis intihab edildi."

Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Ankara, 1945-1984, s. 40.

Profesör Uzunçarşılı, Orhan'ın seçimle işbaşına getirildiğine işaret ederken doğrudur; bunun Osman'ın ölümünden sonra olduğunu ileri sürerken yanılıyor.

Süleyman Paşa'nın beklenmedik bir zamanda suya düşüp boğulmasıyla, Murat'a taht yolu açılmış oluyordu. Suya düşmese yol açılmayacaktı, ancak bu kadarı başlı başına önemli bulunmayabilir; ilaveten, Orhan'ın da ne zaman tahttan indiği veya öldüğünü bilemiyoruz. Süleyman Paşa'nın, bu kez keman kirişiyle değil, suda boğulmasından kısa bir zaman sonra tahtını kaybettiği anlaşılıyor; birbirini izliyor ve bilimsel bir şüpheye davet etmektedir.

Aynı şekilde İkinci Murat'ın gözde şehzadesi Alaeddin'in de beklenmedik bir biçimde ortadan yok olmasını, Türk tarihçilerinin çok büyük bir bölümü, doğal bir ölüm olarak gösteriyorlar; buradaki kurgu'ya göre Alaeddin'in de boğularak öldürülmesi gerekiyor.* Çünkü Alaeddin'in beklenmedik ölümü, İkinci Mehmet'e taht yolunu açıyordu. İkinci Mehmet'in gözde şehzadesi Mustafa'nın da beklenmedik bir zamanda, hamama girip fenalaşarak ölüvermesi, Bayezid'in taht yolundaki rakiplerini azaltmıştı. Beklenmedik ölümlerde tespit edilen frekans dikkat çekici olup ihmal edemiyoruz.

Bireyin değerini henüz bulmadığı Ortaçağ'da gencecik prenslerin böylesine acımasız yazgılara kurban edilebilmeleri için, toplumda, tarafların ve bu taraflar arasında çatışmanın bulunması zorunludur; daha sonraki dönemlerin keskin sınıf çatışmaları henüz kaba bir düzeyde görünüyor. Kaba üretim koşullarına kaba çatışmalar denk düşüyor ve ilginçtir ol tarihlerde "kaba" tavsif etmiyorduk.

Ancak şehzadelerin böyle beklenmedik bir biçimde öldürülmelerinin, sadece şehzadelere yönelik senaryolar olmadığını, düşünmek isabetlidir. Alaeddin'in

---

* Amasya Tarihi yazan Hüseyin Hüsamettin'in, Şehzade Alaeddin'in Amasya'da boğularak öldürüldüğünü ileri sürdüğünü, Halil İnalcık'ın çalışmalarından birisinde, kısaca yazılmış biçimiyle, okudum; İnalcık, Hüsamettin'in görüşünü reddediyor. Ankara'da bana açık kütüphanelerde Amasya Tarihi'ni bulamadım ve hem İstanbul'da aramak, hem de bu çalışmayı yazmadan surları duymak için İstanbul'a gittim. Temmuz ayında sağanak yağmur yağıyordu.

Yeni tanıştığım Doğan Ülgenci, karısının, iktisat tarihçisi olduğunu söyleyince hemen rica ettim. Berire Ülgenci, İstanbul kütüphanelerinde, benim için, Amasya Tarihi'ni buldu ve ilgili bölümün hem eski yazılı sayfalarını, hem de Latin alfabesindeki çevirisini Ankara'ya, bana gönderdi.

Berire Ülgenci'ye çok büyük teşekkürlerimi yazıyorum.

Aktarıyorum: "Ancak sünnet düğününde Şehzade Alaeddin Bey'in gayet gürbüz bir halde arzı endam etmesi Türklerin nazarı dikkatini celbetmiş, devşirmeler de huylanmışlardı."

"Alaeddin Bey'in harekatı, Sultan Murat'ı bile vehme düşürmüştü. Bunun için şehzadelerin yerlerini değiştirdi. Alaeddin Bey'i Amasya Valiliği'ne tayin ederek uzaklara attı. Sultan Mehmet'i de Manisa'ya vali gönderdi."

"Alaeddin Bey, gösterdiği yararlılıklarla pederinin nazarı dikkatini celb ediyordu. Avdette pederiyle beraber Bursa'ya kadar gitmişti. Sultan Murat'ın izniyle Bursa'dan dönüp Amasya'ya geldi. Fakat arkasından gönderilen Kara Hızır Paşa, Amasya'ya gece girdi. Biçareyi yatağında boğdu. Bu kadarla kalmadı, bir yaşında ve altı aylık şehzadeleri Gıyasettin, Tacettin Çelebiler de boğulup Torumtay türbesine defnedildiler."

Hüseyin Hüsamettin, Amasya Tarihi, Üçüncü Cilt, ss. 210-211.

öldürülmesi Murat'a ve Mustafa'nın öldürülmesi de Mehmet'e birer uyarı yerine geçmiş olmalıdır. Nitekim oğullarının ölüm haberleri gelince İkinci Murat ve İkinci Mehmet, yabancı araştırmacıların o zamanlar Türkiye ile ilgili diğer ülke kaynak ve arşivlerinde yaptıkları araştırmalara göre, köylü kadınlara benzer bir biçimde göğüslerini döverek, kendilerini yerlere atarak günlerce ağlamışlar. Particide, fratricide ve filicide'in yaygın olduğu bir düzende, bunları uygulayarak tahta geçen kimselerin oğullarının katledilmesine üzüleceklerini düşünmek kolay sayılmamalıdır; sevgi damarlarının da henüz gelişmiş olmadığını not etmiştim, herhalde kendilerine üzüldüler. Kendilerine ağladılar.

Ağlamak hep insanın kendisine acımasıdır. Fakat Murat ile Mehmet, ağlamak için özel nedenlere de sahipler; tahtlarına yönelik tehlikeyi görüyorlar. Bunları ileride gösterebilmeyi umuyorum.

Yalnız, bilgilerin bol olduğu düşünülmemelidir; kalın bir karanlık egemendir, teori zaafiyetinin bir yansıması sayabiliyoruz. Bu da, tarihi, bir teorik disiplin olmaya zorlamaktadır. Ayrıca, aydınlık için, her zaman ve çok zaman sanıldığı türden, fazla somut bilgi veya aynı anlama gelmek üzere veri gerekmemektedir.

Şimdi aydınlık için teori'ye ihtiyaç var.

Öte yandan, az olsa da toplanabilen veriler ayrı bir teori kurmaya yeterlidir. Şu anlamda, mevcut "teori" ya da yok-teori durumu açıkça çelişmektedir; çelişkiler, yeni bakış açıları için zorlayıcı ve yüreklendirici vektörlerdir. Buradayız.

Böyle olmakla birlikte, yine de, karanlığın nedenleri üzerinde durmayı da zorunlu sayıyorum. Belli başlı nedenlerine değinmeye çalışıyorum.

Bir; Türklerin tarihi, en önemli bölümleri itibariyle, hep düşmanları tarafından yazılmıştır. Düşman sözcüğüyle, savaştıkları ulus ve devletleri anlatmak istiyorum. Türklerin Orta Asya dönemini herhangi bir Türk kaynağından öğrenmek mümkün değil; savaştıkları Moğol ve daha çok Çin kaynak ve tarihlerine bakmak zorunlu olmaktadır. Aynı şekilde, Türk aşiret reislerinin kurdukları Osmanlı Devleti'nin tarihini ve Bizans ve Balkan uluslarının tarihlerinden ve kaynaklarından öğrenmek zorunda kalıyoruz.

Burada bir ve önemli sorun ortaya çıkıyor. Ataman ya da Osman, uzun süre Selçuk Sultanı'nın vasalıdır, Selçuk Sultanı adına vergi topluyor; kendi adına kesilmiş parası veya bayrağı yoktur. Sadece Osman değil, Orhan da hem Doğu Roma'ya, hem de Avrupa için bir öneme sahip görünmüyorlar; bunun yerine İzmir'i Osmanoğulları'ndan önce almış olan, adalara korsan seferler düzenleyerek Hıristiyanları çok zor duruma düşüren diğer Türk beylikleri çok daha önemli olabildiler. On dördüncü yüzyılın ikinci yarısına kadar, Batı Avrupa ve Doğu Roma için tehlike, diğer güçlü Türk beyliklerinden geliyordu; kaynaklarda bunlar var ve Osmanoğlu ile ilgili önemli bir yazıma rastlamıyoruz. Bu nedenle, hem Osman'ın, hem de Orhan'ın ne zaman tahttan indikleri veya indirildiklerini hâlâ bilmiyoruz ve cehaletimizde mazuruz.

Konstantinople ve Batı Avrupa, bir tehlike saymadıkları için, Osman'ın ve Orhan'ın ne zaman öldüklerini bilmek ihtiyacını duymadılar. Artık bilmemiz imkânsızdır.

Fakat daha önemli sorunlar var; "düşman" tarafından yazılan tarihe, ne ölçüde güven olabilir, tartışılması gerekiyor. Tarihleri, ellerindeki imkânlar ölçüsünde, doğru vereceklerine güvenilebilir, ancak değerlendirmeleri, kendi ulusal açılarından yaptıkları konusunda kuşku duymamak icap ediyor. Bizans kaynakları, İkinci Murat'ı çok övüyorlar ve İkinci Mehmet'in her adı geçtiği yerde de, nerede ise, küfrediyorlar. İkincisinde haklı olduklarını sanıyorum; bu haklılıkla, birincisindeki övgüyü tersine çevirmenin gerektiğine inanıyorum. Türk kaynaklarının, Bizans tarihçilerinin ve diğer yabancı kaynakların İkinci Mehmet'le ilgili küfürleri hiçe sayarken, İkinci Murat'la ilgili övgüleri hiç tartışmadan kabul etmelerini ve yaymalarını tutarlı saymak imkânsız görünüyor. Mesele budur.

Düşman kaynaklar tarafından yazılan tarihler bir falsifikasyonu içermektedir. Düzeltilmeleri zorunludur ve "paradigma" değişiminde kapı önündeyiz. Kuhn'un işaret ettiği üzere, paradigma değişimi her zaman isyan ve iç savaş demektir.

Yalnız aşırı dost kaynaklar tarafından yazılan tarihler daha büyük falsifikasyon içeriyorlar; Türk kronik yazıcılarının tarihleri bu kategoridedir. Bunların ilki, Orhan'ın tahta geçişinden en az yüzyıl sonra yazılmaya başlandığını biliyoruz ve Aşıkpaşaoğlu'nun ve Neşri'nin tarihlerinin, örnek veriyorum, rivayetlere dayandıkları nettir.

Rivayetlere dayanmasının iki uzantısı var; birincisi, İkinci Murat zamanına kadar Osmanoğlu'nun Türkler tarafından yazılmış hiçbir tarih veya kronik'in olmaması, bu rivayetlerin de olmadığı anlamına gelmiyor. Rivayetler var; halk veya ulema, dervişler kadar şehzadeler, saraylılar, yüksek memurlar da bu rivayetleri biliyorlar. Dolayısıyla Birinci Murat'ın, dedesi Osman'ın, büyükamcası Dündar'ı öldürerek aşiret şefi olduğunu bildiğinden kuşku duymamak gereklidir. Birinci Murat, Hıristiyan annesi kanalıyla, Roma Sarayı'ndaki taht kavgalarını, patricide* ve benzeri pratiği de biliyor olmalıdır; kuşku duymak için bir neden göremiyorum. Zapt ettikleri topraklarda Yahudiler ve Hristiyanlar çoktular, içlerinde bilginler vardı ve hep sohbet ettiler. Emir olarak yetişmelerinin şartları arasındadır.

Ancak rivayet derlemeye dayalı bir tarih yazımı, en çok tarihlerde, isimlerde ve olayların sırasında yanılır. Ayrıca insan aklı kadar halkın aklı da unutma niteliğiyle tanımlanıyor ve en çok da "kötü" olanı unutuyor. Halkların affedici özellikleri de unutmayı tek yanlı yapıyor; kroniklerin, sultanların isteğiyle yazılması, kronik yazımını Osmanoğlu'nu süslemeye çalışan, idealist, pek çok yerde tutarsız destanlar düzeyine indirgiyor. Osmanlı kroniklerinde, boğdurulan şehzadele-

* "Patricide", Latince, "pater", baba, "fratricide", "frater", kardeş, "filicide", "filius", oğul sözcüklerine, "caedere", öldürmek sözcüğünden türemiş "cide" eklenerek yapılıyor.

rin hemen hemen hiçbirinin ismi geçmiyor; bunları yazmak, Osmanoğlu sülalesinin "kötü" işler de yapabileceğinin işareti sayılabilir. Kroniklerde, başka bir olayın anlatımı nedeniyle kaçınılmaz bir biçimde gerekli olmadığı sürece, Osmanlıların başarısızlıklarına, yenilgilerine de yer verilmiyor.

Düşman kaynaklarından, aşırı dost ve meddah kronik yazıcılarının falsifikasyonundan sonra, Kemalist tarih anlayışının falsifikasyonu geliyor; sınıfsızlığı ve çatışmasızlığı temel ilke sayan bu idealist bakış açısının tarih yazıcılığı, Osmanlı sülalesinin son kuşaklarını aşırı ölçüde kötülemenin dışında, özellikle kuruluş dönemi için, meddah kronik yazıcılarının derledikleri rivayetlerin pek dışına çıkamamaktadır. Cumhuriyet dönemi Osmanlı tarih yazıcılığında en seçkin iki isimden birisi Mehmet Fuad Köprülü, asalet yoksulluğu duyan Osmanoğlu ailesinin on beşinci yüzyılda keşfederek meddah kronik yazıcılarına yazdırdıkları, aşiretlerini Oğuzlara bağlayan fanteziyi ciddiye almıştı ve Paris üniversitesinde savunduğunu hep biliyoruz.* Osman'ın ne zaman tahta çıkıp ne zaman indiğini, Orhan'ın tahttan sağ mı yoksa ölü olarak mı indirildiğini bilemeyen, İkinci Mehmet'in doğum tarihinde anlaşamayan Türk tarih yazıcıları, Moğolların önünden Batı'ya doğru kaçan sayısız aşiretten birisi olan Ertuğrul'un çocuklarının Oğuzlardan ve Kayı kolundan geldiğine önce inanıyor ve daha sonra da bunun böyle olduğunu düşünüyor. Yaymaktadır.

Cumhuriyet döneminin bir diğer seçkin tarihçisi Profesör Halil İnalcık ise, Fatih üzerine en kapsamlı araştırmayı yayımlamış olan Alman Fr. Babinger'i, daha çok Batı arşivlerini kullanmakla ve Türk kroniklerine önem vermemekle eleştiriyor.** Profesör İnalcık, meddah kronik yazıcılarından miras kalan Osmanlı düzeni imajını tartışmamak bir yana, bu imajı sarsıcı sorular sormaktan dahi çekinmektedir. İnalcık tarihçiliğinde yeni problem ve tartışma göremiyoruz.

Sonuncu falsifikasyona geliyorum. Naif Türk solunun, Asya türü üretim tarzı savları, Kemalizm'in idealist bakış açısını tamamlamasının yanında, Sovyet tartışmacılarının, çok büyük bir ihtimalle, devrim sonrasında Kıta Çini'nde sosyalizmin kuruluşunun güçlüklerini araştırmak için Asya steplerini göz önünde tutarak canlandırdıkları bir tartışmayı, sulak Bitinya bölgesine ve Küçük Asya'ya taşımaları anlam ve değerindedir. Coğrafi koşulları başaktör sayan bu sav, kul birlikleri üzerinde kurulu çatışmasız ve despotik bir merkezi otorite ile mülkiyetsizlik içinde çelişkileri olmayan bir halkı, Osmanoğlu düzeni olarak miras bırakıp çekildi, gitti; bir yanıyla meddah kronik yazıcılarının ve diğer yanıyla Kemalist Osmanlı imajının bir ayrıntısı işlevini üstlenerek, var olan falsifikasyonları derinleştirmeye yaradı. Bu, Türk solunun, sol bakışının dışında, bağımsız ve özgün düşünmeme damarına pek uygun bir haldir.

---

* M. Fuad Köprülü, Les Origines de l'Empire Ottoman, Paris, 1935.

** H.İnalcık, "Mehmed the Conqueror (1432-1481) and His Time", Speculum, Cilt XXXV, 1960.

Ortaya bir kısır döngü çıkıyor. Ampirik araştırmalar, başlangıç iznini, var olan bu imajdan alıyor ve başarısını da bu imajı desteklemekte ve güçlendirmekte görüyor. Kısır döngüyü kırmak için ise dışına çıkmak gerekli olmakla denemek istiyorum.

Sondan Başa Ölüm

Süje'nin obje'den bağımsız olmadığını ileri sürmek, kuantum fiziğini başlatan Max Planck'ın, Bohr ve Heisenberg'in büyük katkısı oldu. Akl'ın bir türev oluşunu, en çok kuantum fiziğindeki gelişmeler nedeniyle kabul ediyoruz. Türev olma bir yana, giderek, aklın doğa ve toplumla, tek sözcükle pratik'le, özdeş olması, muhtemelen bütün gelişmelerin sonunu getireceğe benziyor. Aydınlanma Çağı'nın çocuğu olarak akl'ın nesneden bağımsızlığına sonuna kadar inanan Marx, hem böyle bir tehlikeden, hem de Hegel'in kendi üstüne kapanık aklının kısırlığından kurtulabilmek için, Kant'ın ikilemine diyalektik boyut ekledi ve teori ile pratiğin diyalektik ilişkisini ön plana çıkardı. Kuantum fiziği daha ilerdedir; diğer uçtan gelebilecek tehlikeyi ön plana çıkararak*, akl'ı, fizik'ten koparmaya çalışıyor. Özetlemiş oluyorum.

Kuantum fiziği, Newtonian differential calculus ile birlikte bilimsel düşüncede nedensellik varsayımını itibarsızlaştırma yolundadır.** Nedensellik, iki ol-

---

* "En keskin bilimsel araştırmalar bile hayal gücümüzün özgür yaratıcı yeteneği olmaksızın bir adım ileriye gidemez. Bir insan, nedensellik yasasına aykırı şeyler üzerine, bir kez olsun kafa yormamışsa, onun uğraştığı bilimden bir zerrecik olsun yeni bir düşünce beklemek boşuna olur."

"Düşünceler, atomlardan, elektronlardan da ince bir niteliktedir. Düşüncemizde bir atom çekirdeğini kolayca parçalar, milyonlarca ışık yılı uzaklığa bir solukta alırız. Bazen insanın hayal gücüyle ulaşabileceğinden çok daha geniş alanlara yayıldığı savunulur doğanın, oysa aslında tam tersi doğrudur bunun. Doğa, insanın uçsuz bucaksız düşünce dünyasında ancak pek dar alanı kapsamaktadır. Gerçi bu dünyayı harekete geçirmek için dışarıdan bir dürtüye, doğadaki bir yaşantıya ihtiyaç vardır, ama bu dürtüyü bir kez almaya görsün hayal gücümüz örmeye başladığı ipliğin sonunu öre öre kendi getirir, hatta doğadaki olayların ötesine ulaşmaya kadar."

M. Planck, Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş, İstanbul, 1987, ss. 26, 100.

** "Nedensellik deyince genel olarak, olayların, zaman süreci içindeki yasal bağlam veya ilişkilenişini anlıyoruz. Şimdi, böyle bir bağlam, acaba nesnelerin kendi doğasında mı yatıyor, yoksa insanın kendi pratik yaşamına anlam getirmesi amacıyla kendi yarattığı ve sonunda kendisi için kaçınılmaz hale gelen şu veya bu ölçüde bir tasarım ürünü mü?"

"Bütün bu bilimciler için (Galilei, Kepler, Newton ve diğerleri y.k.) ister bilinçli ister bilinçsiz olsun, kendini bilime vermek hep mantıklı bir dünya düzenine olan sarsılmaz inançlarının sonucuydu."

ibid., ss. 28, 171.

guyu zaman içinde sıraladıktan sonra, birisini neden ve diğerini de sonuç olarak tanımlayabilmekten ibarettir; kuantum fiziği, determinizme dokunmadan nedensellik ilkesini tartışma gündemine çıkarıyor. Kuantum fizikçileri, Einstein'ı da klasik fizik içine sokmak isteseler de, attıkları bu adımda, rölativite çığırını açarak zaman ile uzay boyutunun birbirlerinden koparılamayacağını saptayan Einstein'ın katkısı çok büyüktür. Geçerken not ediyorum.

Gerçekten de Einstein'ın katkısına kadar, Türkçe'de var olan "gözden ırak olan gönülden de uzak olur" sözü pek çok doğru görülüyordu; zaman ve uzayın birbirinden ayrılmaz iki eksen olması, bu sözü akıldışı yapıyor. Çünkü uzaklığın gönül üzerinde bir etkisi olamaz; akıl üzerinde etki yapıyor. Uzaklığın gönlü etkilemesi, insanın ayrılmaz iki boyutu olan akıl ve duygu'dan aklın duyguyu sarması ve etkilemesinden ileri geliyor.

Zaman boyutunda eskimişlik, uzay boyutunda uzaklıktır; bir olgu'yu eskitmenin, uzayda uzaklaştırmaktan hiçbir farkı yok görünüyor. Bunu Türkçe'yi zorlayarak, "zaman boyutunda uzaklık, uzay boyutunda eskimişliktir", biçiminde de ifade etmek mümkündür; anlaşılabileceğini umuyorum.

Einstein, zaman ile uzayın ayrılmaz iki eksen oluşunu düşünebilmek ve gösterebilmek için hep ışığa binen bir gözlemciyle düşünsel deneyler yapıyordu; zaman, uzayda ışığın hareketinden ibarettir. Ancak, hep biliniyor, hem zamanın ölçülmesi hem de uzaklık, başlangıcı, ışığı gönderen yıldız veya ışığı alan dünya saymaya göre, değişiyor.

Hangisinin sonuç ve hangisinin başlangıç olacağı, bir tanım sorunudur.

Birinci Osman, amcası Dündar'ı öldürerek reis oluyor.

İkinci Osman, önce amcası Mustafa tahttan indirilerek sultan yapılıyor ve sonra İkinci Osman öldürülüyor ve amcası Mustafa tahta çıkarılıyor.

Hangisi başlangıç ve hangisi sonuçtur; "ikinci" mi birinci veya "birinci" mi ikinci, insan düşüncesindeki gelişmeleri de içererek bu sorunun sorulması yerindedir. Ben, İkinci Osman'ı başlangıç alıyorum. Sonuçtaki şiddet ve aydınlık, geçmişe yeni boyutlar getiriyor. Şiddet'in yalnızca objeyi değil, aynı zamanda süjeyi de etkilediğini biliyorum; Mehmet Fatih bu sürece yeni bir açıklık sağlamıştır.

Önce şiddetten söz edilmesi gerekiyor ve Mehmet Fatih'ten sonra, aynı adı taşıyarak Üçüncü Mehmet 1595 yılında tahta çıkınca, sarayda olanları Tarihçi Ali şöyle anlatıyor: "Ol gece saray-ı amirede bir vaveyla kopup on sekiz şehzade ki dördü on ikişer yaşında ve onu sekiz yaşında birer nahil-i azede idi; biaman cansitanlar yani haremdeki bizebanlar valideleri koltuğundan almada; hemen ruhlarını mürgzar-ı cennete salmada idiler." Mehmet, en büyükleri on iki yaşında olmak üzere on sekiz kardeşini bir gecede boğdurmuştu. Mehmet bunu, amud-ı nesebi ilkesini, saltanatın babadan oğula geçmesi ilkesini, saklı tutabilmek için yapıyordu ve yetinmediği de malumdur. Üçüncü Mehmet, babasından hamile kalan ne kadar cariye varsa, bunları da öldürtmüştür.

Yerine oğlu Ahmet, Birinci Ahmet olarak ve çocuk sahibi olamayacak bir yaşta tahta geçirildi; Sultan Birinci Ahmet'in çocuğu yok ve Üçüncü Mehmet'in Ahmet'ten başka bir de Mustafa adında oğlu var. Usulü uygun olarak Ahmet'in Mustafa'yı keman kirişiyle boğdurması şarttır; yalnız hem Mustafa akıl hastası ve hem de Ahmet'in henüz çocuğu yoktur. O halde ortada bir sorun var.

Üçüncü Mehmet'in şiddeti de öğreticidir; ilerde görülecek, sultanlar yalnız kardeşlerinden değil, oğullarından da korkuyorlar. Mehmet, on sekiz kardeşiyle, babasının hamile bıraktığı cariyeleri öldürtürken, şehzadeleri eyalet valisi olarak tahta hazırlama uygulamasına da son vermişti; oğullarını sarayda, daha sonraları "kafes" denilen bir bölmede, mahpus ile prens arasında bir konumda yerleştirmişti, başlangıçtır.

Prenslerin çoğu kafeslerinde taht ile ölümün hangisinin erken geleceğini hesaplarken çıldırdılar; Ahmet, Mustafa'yı bir de dengesi yerinde olmadığı için öldürmekten vazgeçmişti, dengesizleri yaşatmak usulü budur. 1617 yılında Ahmet ölünce, amcası Dündar'ı öldürerek amud-ı nesebi sistemini kuran Birinci Osman'dan bu yana ilk kez saltanat dengesi bozuluyordu ve ekber-i nesebi sistemine geçilmişti; Ahmet'in oğlu Osman'ın yerine Ahmet'in kardeşi ve akli dengesi bozuk Mustafa'nın tahta çıkarıldığını da hatırlıyoruz. Bir akılsız yükseltilmiştir. Buradayız.

Bunu bir devrim saymak durumunda değiliz; ancak bu bir seçim'dir. Bu üçyüz yıllık bir sistemin bozularak, babadan oğula saltanat yerine akıl dengesi bozuk Mustafa'yı tahta çıkarmak, yalnızca bir seçime işaret etmektedir. Ne yazık, Mustafa, kafesten çıkarılırken, tahta değil ölüme götürüldüğünü düşünmüştü, ağlamıştı. Ama çok hoş, dengesiz olsa da, ağlasa da artık sultandır.

Osman istenmiyor; Osman'ın kişiliği bilinmektedir. Bir tarafın Osman'ı istemediği açık; ancak Mustafa tahta çıkınca Osman'ı boğmuyorlar. Neden mi, Osman tarafının da belli bir gücü olduğunu düşünmek durumundayız ve Mustafa'nın deliliği artınca, Osman'a mahkûm oldular. Mustafa tahttan indiriliyor ve Osman çıkarılıyor; artık Genç Osman Sultan'dır.

Boğulması yakındır, Osman'ın reformcu bir sultan olduğuna inanmamız isabetli görünüyor; kardeşini boğdurmakla birlikte, akıl dengesi bozuk amcasına dokunmamıştır. Eldeki işaretler, buna mukabil, İkinci Osman'ın yeniçerilere dokunmak istediğini göstermektedir; tarihçi Cevdet Paşa, yıllar sonra, "kısacası yeniçerilik bir kuru nam ve unvan olup devlete isyan etmek üzere bu unvan bir birlik ve toplanma işareti olurdu" diye yazmıştı. Osman, bunu ilk önce görmüş olabilir ve görüşü trajiktir, kaçınılmaz yazgısına ilerlediğini duyuyoruz.

Yeniçerilerin kuruldukları zamandan itibaren güçlü, vurucu, korkulur bir silahlı güç olduğu düşüncesini son derece tartışmalı görüyorum; yeniçeriliğin et-

rafındaki övgü edebiyatı ayıklandığı zaman geriye, savaş gücü olarak başarısız bir kurum kalmaktadır. Leopold von Ranke, Osman ve babası Ahmet zamanında, Avrupa'da yeniçerilerle ilgili geçerli bir sözü kaydediyor; aktarmak gereğini duyuyorum. Avrupalılar, daha on yedinci yüzyılın başlarında yeniçerileri şöyle değerlendiriyorlar: "Yeniçerinin iyi bir gözü ve iyi bacakları vardır, ama, gözü süvarinin sarsıldığını görmek, bacakları ise süvarinin sarsıldığını görür görmez ilk evvel kaçmak içindir."* İkinci Osman, Batılıların yeniçerilere böyle baktığını bilmemekle birlikte, Lehistan ile yaptığı savaşlarda aynı gözlemi, derin acılarla, yapmaktan geri kalmamış olmalıdır. O halde yeniçerilik kurumunu ortadan kaldırmak istemesini normal saymak zorunluluğu var; ancak yeniçerilik artık sultan seçiminde bir taraftır.

Birinci Osman'dan İkinci Osman'a kadar geçen zamanda Osmanoğlu şehzadesi tahtı elde edemediği zaman ölmeye mahkûmdur; ölüm korkusu içinde ve tahta geçebilmek için kardeşlerini öldürme planları yaparak yaşayana, "şehzade" diyoruz. Bu dönemde Ataman-oğlu prensi, kardeşlerinin veya babasının, "beklenmedik doğal ölüm" ile ortadan kalkması için her tarafla ve her parti ile işbirliği yapmaktan çekinmiyordu, buna mahkûmdur. Entrikacılığı öğrenmek zorundadır ve bundan sonraki dönemde ise, sarayın dar bir bölmesinde, evlenmeden, kadınlara dokunmadan, çocuk sahibi olamadan, yavaş yavaş ölmeyi veya bir tarafın gelip elinden tutup tahta çıkarmasını bekleyerek yaşıyordu.** Osmanoğlu prensi hep ölümün elinde oyuncak olarak yaşamıştı; gelen ölüm mü, tahtı mı hiç bilememiştir. Yaşamı mı, işte budur.

İkinci Osman, kısa bir zaman için Osmanlı tahtında tahterevalli oynadığı amcası Mustafa ile birlikte bir geçiş sürecini temsil etmişti; Mustafa, iradesini kaybetti. Osman ise, yaşadığı tarihe ve elindeki güçlere göre aşırı ölçüde iradeli oldu; tahtını babasına yeniden kaptırmamak üzere büyük bir inat gösteren Mehmet Fatih türünden, on beş yaşında çıktığı tahtı korumak için büyük projeleri uygulamaya koymak istiyordu. Ya reform ya da ölüm, yazgısı budur ve bunu görebilmesi pek şaşırtıcıdır. Yalnız, torunlarından Üçüncü Selim'de de oldu, ölüm ise şaşırmamıştır.

---

* "Şimdi artık silaha ne kadar fena davranıyorlardı! Bir Avrupalı bunların ateş edişini görünce kendini gülmekten zor alıkoyardı. Tüfeğin kabze ve namlusunu sol ellerinde tutup, sağ elleriyle tüfenge fünye ve ateş koyarken iştialden o kadar çocukça korkuyorlardı ki korkudan kafalarını hemen arkaya çeviriyorlardı."

Leopold von Ranke, "Onaltıncı ve Onyedinci Asırda Osmanlılar ve İspanya Krallığı, 1877", Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri, derleme, Türkiye Yayınevi, İstanbul, tarihsiz, içinde, s.157.

** "Kafes'e kapatılmak şehzadelerin erkeklik gücünü öylesine zayıflatıyordu ki bunlardan daha sonra sultan olanlar ya tümüyle cinsel iktidarsız ya da çok büyük bölümü bebeklikle ölen zayıf çocukların babası oluyorlar."

A.D. Alderson, The Structure of the Ottoman Dynasty, Oxford, 1956, s. 34.

Hem on iki yaşında Mehmet Fatih, hem on beş yaşında Genç Osman, bu tür projeleri, kendilerine taraftar hareketlerle işbirliği yapmadan gerçekleştiremezler; ancak kime güvenecekler, işte mesele budur. Ataları Birinci Bayezid, Bayezid'in oğlu Musa ve Mehmet Fatih'in yolunda fütuhatçı ve reformatör olmak isteyen Osman, Polonya ve İran üzerinde ilk başarılardan da cesaret alarak, 1621 yılında Polonya'ya büyük bir sefer düzenledi; Türk kronik yazarları bile bu seferde yeniçerinin isteksizliğini, disiplinsizliğini kabul ediyorlar. Osman, Polonya'dan zafer kazanmış bir imparatora yakışır, göstermelik törenlerle dönmesine karşın, yeniçeriler için, "harpte cenk etmiyor ve sulhte rahat durmuyorlar" hükmünü çoktan vermişti. İkinci Osman, bu orduyu ortadan kaldırmadan, Osmanlı düzenini yükseltemeyeceğine ve bu bir yana, koruyamayacağına inandı; henüz on sekiz yaşındaydı. On dokuzunda, keman kirişi ile boğularak öldürüldü. Ortaçağ'da reformatör yazgısıdır.

Bu yeniçeri güruhunu ortadan kaldıracak ve yerine bir başka ordu kuracaktı; ancak kiminle yapacağını ve kime güveneceğini bilmiyordu. Zina bile tek başına yapılamıyor; projesini birkaç yakınına açmak zorunda kaldı: Anadolu'ya ve buradan Suriye'ye gidecek ve Arap, Kürt ve Türkmenlerden yeni bir ordu kurarak, bu ordunun başında yeniçeri güruhunu temizleyecekti.* Yeniçeri bunu haber aldı, ayaklandı; ulema, halk ve sipahiler birbiri arkasına yeniçeri partisine katıldılar. Osman tarafı, Osman direndikçe yalnızlaştı. Dengesiz Mustafa'yı tekrar tahta çıkardılar;** Osman'ı Yedikule'ye götürdüler. Eski vezirleri, katline nezaret ettiler. Osman'ı, Osman-oğlu sülalesine ait türbelerden birisine gömdüler. Ölümüne, yaşamından daha naziktiler, itina ile muamele ettiler.

Bu, yeniçeri'nin açıkça öldürdüğü ilk Osmanoğlu'dur; Birinci Osman amcasını öldürerek tahta çıkarken, İkinci Osman, önce tahttan indirilmişti, teknik sözcükle hal'ediliyor ve sonra öldürülüyordu. Tarihler, ne yazık, İkinci Osman'a gelinceye kadar taht görmüş bir Osmanoğlu'nun açıkça ve yeniçeri eliyle öldürüldüğünü yazmadılar.

Reformcu Genç Osman'ın hal ve katl edilmesi bir sonuç mu, yoksa başlangıç mı; söylemek o kadar kolay görünmüyor. Eşitsiz hareketlerin içine sığdırıldığı bir çekirdeğin parçalanması olarak bakılabilir; büyük bir şiddet ve aydınlanma var. Gök gürültüsüyle beraber gelen şimşek çakmasının, bir an için bütün ol-

* "Anadolu'da Arab, Türkmen veya Kürd unsurlardan mürekkep olarak yeni ve kendine itaatli bir ordu teşkil edecek ve sonra şimdiye kadarki orduyu fesh edecekti."

Leopold von Ranke, "Onaltıncı ve Onyedinci Asırda Osmanlılar ve İspanya Krallığı", op. cit., s.167.

** "Yer altında mahbus ve adeta gömülmüş gibi yaşamakta olan sultanı iple aydınlığa çıkarmışlardı. O kendisinin öldürüleceğini sanmıştı. Halbuki ölüm, onun yeğeni; tahta geçmek, kendisi için olacaktı."

ibid., s. 168.

gular ormanını aydınlatması söz konusudur; çok hızla bakabilenler geçmişin olgularını da yeniden görüyorlar.

Osmanoğlu legalitesi altüst oluyordu; karşı devrim çizgisini taşısa da devrimci bir durum var.* Evler yağma edildi, bakanlar ve önde gelen yöneticiler öldürüldüler, saray basılmıştı, monark, saraydan alınarak Kule'ye götürüldü,** bu kadar çok ve eşitsiz boyut ve güçte eylemin bir araya ve birdenbire geldiğini düşünebilmek zordur. Zaman ve uzayda, mutlaka, bu eylemleri ayrı ayrı bulmak ve görmek zorundayız.

Bir olgudan söz edebilirim ve bir tezi formüle etmenin zamanıdır. Mehmet Fatih öldüğü veya öldürüldüğü zaman, haberi Cem'e ulaştırmak için acele eden Sadrazam Karamani Mehmet Paşa yeniçeriler tarafından parçalandı ve İstanbul'da birçok ev yağma edilmişti. Demek ki monarkın değişimi sırasında yeniçerilerin yağma ve katli pek yeni değil; yeni olan, Osmanoğlu sülalesinden bir kimsenin yeniçerinin elinden ölümü görmesinin açıklıkla ortaya çıkmasıdır. Buradayız.

Şimdi sırada tez var: Osmanoğlu, Osmanoğlu'nun sadece celladıdır.

Genç Osman'dan önce de Osmanoğlu katledildi; buna fratricide adı veriyoruz, "kardeş katli" anlamındadır. Bu çalışma, Osmanoğlu dinastisinde yalnızca kardeş katli değil, patricide ve filicide'in de yaygın denebilecek bir yaşam güvencesi olduğunu göstermek üzeredir. Bu çalışmaya kadar da, en azından fratricide'in, Fatih Kanunnamesi'nin bir gereği olduğu ve çok zaman da bir yanlışlık sayılması icap ettiği tekrarlanıyordu. Aslında hepsi aynı iktidar kavgasının çeşitli pratikleridir; bu kavga, aslında, Osmanoğlu sülalesinin erkeklerinden daha çok, başka parti veya aynı anlama gelmek üzere taraflar arasında cereyan etmektedir. Hanedan, objedir.

Devam ediyoruz, bütün kanıtlar Kanuni Süleyman'ın, oğlu Şehzade Mustafa'dan çekindiğini gösteriyor; Süleyman'ın yeni bir patricide denemesinden korktuğunu rahatlıkla ileri sürülebiliyoruz. Prens Mustafa'nın kırk yaşına geldiğinde ordu içinde büyük bir prestij topladığını netlikle biliyoruz. Profesör Faruk Sümer bir kısa araştırmasında, Süleyman için, "asıl üzerinde durduğu nokta, ordu ve halkın, artık ihtiyarlamış olması hasebiyle tahtından feragat ederek yerini oğluna bırakması fikrinde olmaları idi" diye yazıyor. Süleyman bu istihbaratı alınca, Prens Mustafa'yı ortadan kaldırmaya karar vermiş olmaktadır; tarih yazımı bu merkezdedir.

---

* "We have never concealed the fact that we stand on the revolutionary, not on a legal foundation. Now the government, for its part, has abandoned the hypocrisy of the legal foundation. It has placed itself on the revolutionary foundation, for the counter-revolutionary foundation is also revolutionary."

K. Marx, The Revolutions of 1848, D. Fernbach edition, Penguin Books, 1973, p.186.

** Londra'da krallar idam edilmek üzere London Tower'a, Kule'ye götürülüyorlardı.

Peçevi Tarihi

GÖRGÜ TANIĞINA GÖRE GENÇ OSMAN'IN SONU

Öte yandan yeniçerilerle sipahiler Dilaver Paşa'nın sarayına, oradan da Ömer Hoca'ya vardılar ve padişahın Hicaz'a gitmesine engel olmak konusunda kendileriyle aynı görüşte olup olmadıklarını sordular. Onlardan olumsuz cevap almaları üzerine Atmeydanı'na giderek orada toplandılar. Bir yandan da bilginler, şeyh ve seyyitler, padişahın huzurunda bir araya geldiler. Saadetli padişah, "bu eşkıyayı azdırarak bu fitnenin patlak vermesi sizin başınızın altından çıkmıştır, onlara edeceğimi size ederim" diye onları epeyce korkuttu. Doğrudan doğruya Şeyhülislam Yahya Efendi'nin kendisi söz alarak, "haşa padişahım, ulema duacılarınız eşkıyayı kışkırtmış değillerdir; biz ancak içimizden bu yolculuğu yapmanızı istemezdik. Nedeni de, ulu atalarımızın böyle bir şey yapmamış, bu yola girmemiş olmalarıdır. Eğer suçumuz varsa bu kadarcıktır" dedi.

Asilere gelince, bunlar Dilaver Paşa ile Hoca Ömer Efendi'nin ve darüssaade ağasının başlarını istediler ve sürekli olarak padişaha akıl almaz fikirler verenlerin, bu adamlar olduğunu tekrarladılar. Dilaver Paşa, o zaman kaçmış ve abalar giyerek Üsküdarlı Mahmut Efendi'nin tekkesine sığınmış bulunuyordu. Bostancıbaşı hemen bir kayık gönderip onu getirtti, ama saadetli padişah onu asilerin eline vermeye kesinlikle razı olmadı. Ulema ile şeyhler çok ısrar ettiler ve ataların bu tür fitneleri bu yolla bastırmış olduklarını söylediler, ama yine de Sultan Osman'ı ikna edemediler. Toplantı böylece dağıldı.

Sultan Osman olup bitenleri öğrenince Dilaver Paşa ile darüssaade ağasını asilerin yanına gönderdi. Bunların Babıhümayun'a

geldiklerini gören asiler kılıçla üzerlerine saldırarak paramparça ettiler. Sonra Sultan Mustafa'yı annesiyle beraber alıp sarayda kullanılan hasta arabasına bindirerek yeniçeri odalarına götürdüler ve Orta Camii'ne koydular.

Böyle garip bir biçimde Sultan Mustafa'yı götürürlerken biz de Şehzade Camii yakınındaki sokağa bakan pencereden görüntüyü seyrettik. O kadar kalabalık insan toplanmıştı ki, sanki kıyamet kopmuş, mahşerde insanlar dirilmişlerdi. O geniş cadde öyle dolmuştu ki, havadan bir iğne atılsa yere düşmesi mümkün değildi. Halk, Sultan Mustafa'yı taşıyan arabanın etrafına üşüşmüş, birbirini ite kaka kimi başından, kimi yeninden kumaş parçaları koparıp nişan için arabaya verirlerdi. Sultan Mustafa arabanın arka bölümünde nerdeyse gözükmeyecek bir durumda oturuyordu. Önünde yer almış olan annesi nişanları alıp halka güzel vaatlarda bulunuyordu. Bu biçimde geçirip götürdüklerini gözümüzle gördük.

Sultan Osman ise, işin bu derece ileri götürülmüş olduğundan habersizdi. Sadrazamlığı Hüseyin Paşa'ya yeniçeri ağalığını da Kırkçeşmeli Kara Ali Ağa'ya vermişti. İkindi vakti olmuştu. Hüseyin Paşa kol dolaşmaya çıktı, şehri dolaşarak birçok insanla birlikte Şehzade Camii'ne geldi ve attan inip caminin içine girdi. Bazı kimselere iltifatta ve vaatlarda bulundu ve fazla eğlenmeyip gitti.

Sabah olunca yine dünya halkı şeytan ayağına bindi, yani bin bir aylak bir ayak üstüne bindi. Halkı sokaklar alamaz oldu. Yine alem fesat ve fitne ile doldu. Bu sırada mazlum padişah yeniçeri ağasını Orta Mescit'e gönderdi. Okşayıcı ve tatlı sözlerle vaatlarda bulunmak isteyen ağayı konuşturmadılar ve kılıç üşürüp öldürdüler. Asiler, mazlum padişahın Ağakapısı'nda olduğunu duyunca hepsi oraya geldiler ve Hüseyin Paşa'yı orada paramparça ettiler. Ondan sonra mazlum padişahı saklı olduğu yerden çıkardılar. Yine bizim konağın penceresinden görüyorduk: Perişan halli bir herifi bulup atından indirmişler ve mazlum padişahı o ata bindirmişlerdi. Sırtında eski bir beyaz entari, başında yıpranmış bir kadife kavuk vardı. Kavuğun üzerine kirlice bir sarık sarılmıştı. Bunu da yolda rastladıkları bir

kimseden alıp ona giydirmişlerdi. Dünyada ne kadar fitneci, fesatçı varsa zavallının çevresine dizilmişlerdi. Yaptıkları garip davranışlar ve savurdukları yakası açılmadık küfürler değil kaleme, dile bile gelecek türden değildi. Gerçi bulunduğumuz yerden onları görüyorduk, ama söylediklerini işitemezdik. Ama sonra, söylenenleri Karamızrak'tan dinledik. Bu suretle Sultan Osman'ı Orta Mescit'e götürdüler.

Rahmetli Sultan Osman mescide girince, Sultan Mustafa'nın annesinde, oğlunun yeniden tahta getirilmiş olduğu hususunda herhangi bir şüphe kalmadı. Ocak ağalarından kethüdabey ve zağarcıbaşı da oraya geldiler. Rütbece onlardan aşağı olanlar yedi, sekiz ağa vardık. Valide Sultan bizimle danışmaya başladı. Konuşmalarından, damadı olan Davut Paşa'ya eğilimi bulunduğunu anladık. Biz de ma'kuldur dedik. İçimizde yazı bilen kimsenin olup olmadığını sordu. Ağalar bu fakiri gösterdiler. Hemen divit ile kalem getirdiler ve ilk önce sadrazamlık buyruğunu ben kaleme aldım. Arkasından on sekiz önemli görev yeri için buyrukları böylece ben yazdım. Kendim için başçavuşluk hatt-ı şerifi de kendi kalemimden çıktı.

Bu arada annesi, Sultan Mustafa'yı mihraba oturttu. Etekleri üzerine oturtulan dadısı da padişahın ellerini tutuyordu. Arasıra Sultan Mustafa, dışardaki halkın şamatası fazla olunca dayeçinin elinden kurtulup caminin penceresindeki demirlere tutunarak dışarıyı seyretmek istedi. Böyle yaptıkça annesi yanına varıp, "arslanım, kaplanım" diyerek pencere demirinden büyük bir dikkatle ve dadısının yardımı ile parmaklarını ayırıp yine mihraba götürür ve oturturdu. Birçok kez bu olay tekrarlandı. Bu hali gören rahmetli Sultan Osman, "görün ey çaresizler! Kimi padişah ettiniz! Siz neslin kesilmesine sebep olursunuz ve kendi ocağınıza bir iş edersiniz ki, kıyamete değin pişmanlıktan kurtulmazsız" diye daha nice sözler söyler dururdu. Sonra başındaki tülbendi çıkardı ve yere bıraktı. Böylece başı açık olduğu halde kalkıp mübarek gözlerinden sel gibi yaşlar akıttı. Yine halka dönerek, "be hey ağalar, ben bilmeyerek tazelik nedeniyle ve yaramaz eğitimcilerin etkisi altında bir hata

ettimse siz etmeyin" diye tekrar tekrar yalvardı. "Görün dünyanın halini, sabahleyin padişah iken, giysi ve malımın haddi hesabı yokken, şimdi on akçelik bir arakıyeye gücümüz yok" diye gözünün yaşını döker, ağlardı. Bu hali gören yufka yürekli turnacıbaşı, külahındaki tülbent sargıyı çıkararak, "padişahım, temizcedir, mübarek başınız çıplak durmasın, sarın" diye uzattı. Sultan Osman, önce almak istemedi, fakat sonra alıp başına doladı.

Bu sırada Davut Paşa da oraya geldi. Yanındaki cebeci olacak dinsiz kafirin meğer kemendi elinde hazır imiş. Gelir gelmez hemen kemendi attı. Fakat rahmetli padişah kendi eliyle sıkıca ipi tuttu ve can korkusu ile melunu geri itti. Biz de bu taraftan "hey sultanım, ne yaptın, şimdi dışardan duyulursa hepimizi paramparça ederler" dedik ve davranışına engel olmaya çalıştık. Bunun üzerine Sultan Osman, Davut Paşa'ya dönerek "behey zalim, ben sana neyledim? İki, üç kez ölecek kadar suçun varken seni öldürmedim, sana mansıplar verdim, saygınlık gösterdim. Bana bu kadar düşmanlığın ve ihanetin neden?" diye birçok sözler söyledi. Sonra, yine bize dönerek "bu zalim beni komaz, öldürür" dedi. Biz de "hey padişahım, buna ihtimal var mı? Mübarek hatırınızı hoş tutun, ortalık bir miktar sükun bulsun, yine padişahımız, hünkarımızsınız; haşa ki, vükela kulların sana kıysın ve ihanete layık görsün!" diye moral verip teselli ederdik. Ama öte yandan Sultan Mustafa'nın annesi, "ah ağalar, siz bilmezsiniz, bu ne yılandır, burdan sağ kurtulursa bizden ve sizden bir canlı komaz" diye bize fısıldar gibi gizli söylerdi. Yine Davut Paşa, cebecibaşı meluna işaret ederek kement attırdı. Bu kez de biz, güç halle engel olduk.

İkindi vakti yaklaşırken Sultan Mustafa'yı padişah sarayına götürdüler. Sultan Osman ise ağlaya ağlaya camide kaldı.

Öte yandan Davut Paşa, Sultan Mustafa'yı saraya götürdükten sonra hemen dönüp gelmişti. Rahmetli Sultan Osman'ı bir Pazar arabasına bindirdi, yanına Kilinder Uğrusu diye anılan

gece bekçisini ve kendi adamlarından birkaç rezili de kattı. Biraz arkasından kendisi de araba ile onları izleyerek Yedikule'ye vardılar. İşi akşama bırakmadan cellat gönderdi. Kendisi de, Yedikule kapısında durarak Sultan Osman'ı boğdurdu. Cebecibaşı, ölüm alameti olarak Sultan Osman'ın kulağını ve galiba burnunu da kesip Sultan Mustafa'nın annesine götürdü. Ertesi sabah erkenden Şeyhülislam Yahya Efendi hazretleri namazını kıldı ve rahmetli Sultan Ahmet'in ayağı ucuna gömüldü. Yüce Tanrı'nın rahmeti üzerine olsun.

Aziz Mahmut Hüdayi, 1541-1628, olabilir, yk.

Arakiye: Sarığın altına giyilen başörtüsü.

Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal yayını, İkinci Cilt, Ankara, 1982, ss. 356-363.

Damadı Rüstem Paşa ile anlaşmış olabilir veya Rüstem, kendi adamını sultan yapmak için, Kanuni ile ittifak yaparak şehzade temizliğine başlayabilir; Mustafa'nın öldürülmesinde Süleyman ile Rüstem'in çıkarlarının ortak olduğu anlaşılıyor. İran seferi sahneyi hazırlıyor ve İstanbul'daki Kanuni Süleyman'a, Konya'da ordunun başında Rüstem, 'asker arasında bazı kimselerin Şehzade Mustafa'ya, babasının ihtiyarlığına mebni sefere çıkmadığını, padişah tahtı ona bırakmak istiyorsa da Rüstem Paşa'nın buna mani olduğu, sadrazamın öldürülerek kendisini isteyen ordunun başına geçmesi, ihtiyar hükümdarın da ömrünün son günlerini Dimetoka'da geçirmesinin münasip olacağı yolunda haberler gönderdiklerini ve şehzadenin de bu haberlere kulak vermekte olup, hatta bu maksatla derneğe çıkarak tuğ ve sancaklarını diktirdiğini" rapor ediyordu. Süleyman'ın bu haberleri beklediği anlaşılmaktadır.

İstanbul'dan kalkıyor ve ordunun kamp kurduğu yere geliyor; Mustafa'yı çadırına çağırıyor. Mustafa'nın yakın taraftarları Prens'e gitmemesini, öldürülebileceğini söylüyorlar; Mustafa aldırmıyor ve çadıra gidiyor. Çadırda Süleyman ve prenslerin boğulmasında kullanılan dilsizler bekliyorlar; kırk yaşındaki Mustafa, babası Muhteşem Süleyman'ın gözleri önünde keman kirişi ile boğularak

öldürülmüştür.* Bazı kaynaklar, Prens Mustafa'nın boğulurken babasından yardım istediğini yazıyorlar; Muhteşem Süleyman, oğlu Mustafa'dan sonra, torunu ve Mustafa'nın oğlu küçük Mehmet'in de boğulmasını emretmişti. Şehzade Mehmet de keman kirişi ile boğuldu. Bunların hepsi 1553 yılı Ekim ayının ilk haftası içinde realize edilmişti ve Süleyman daha sonra şehzade Beyazid'i de boğdurmuştu, eklemek durumundayım.

Osmanoğlu, oğullarının veya kardeşlerinin ölümünü seyretmeye alışıktır; önceleyenler var. Birinci Murat'ın oğlu Savcı'nın gözlerini kendi elleriyle oyduğunu Bizans kaynakları kaydediyorlar ve İkinci Murat, Osmanoğlu Mustafa'nın öldürülmesinde hazır bulunmuştu. Muhteşem Süleyman'ın oğlu Prens Mustafa'nın boğuluşunu seyretmesini bir yenilik sayamıyoruz.

Vulgar tarihçi, Mustafa'nın babasının otağ-ı hümayunu içinde, Aksaray'da, boğularak öldürülmesini, Mustafa'nın, Batılıların Roxalane dedikleri Hürrem'den değil, Gülbahar'dan doğmasına bağlayabilirler; bunu yapıyorlar. İtalyan çağdaşlarının giovine non bella ma grassiada dedikleri, güzel değil, ancak şirin buldukları Hürrem, Gülbahar'ı kıskanabilir ve Süleyman'ı oğlunu boğdurmaya ikna edebilir; bütün bunlar kayıtlıdır. Mustafa'nın boğularak öldürülmesinden sonraki durumu, tarihçi Tayyip Gökbilgin, "bundan sonra saltanat veraseti meselesinde şehzade Bayezid'i ve Selim'i iltizam eden saray partisinin başında Hürrem Sultan daha sarih bir vaziyet aldı" diye yazıyor. Buna "vulgar yazım" diyebiliriz ve gerçeğin üzerindeki ölü toprak olarak niteleyebiliriz; gerçek altındadır. Şüphesiz Hürrem'in de rolü vardır, yalnız kendi halinde önemli bulmuyorum. Önemli olan Saray Partisi'dir ve başında Yasef Nasi bulunmaktadır. Nasi, halası Beatrice de Luna ile birlikte, İsrael tarihinde Donna Gracia ve şöhret olarak da "Ha Geveret" çağırılıyor, "Hanım" demektir, adeta İmparatorluğu ve tabii Süleyman'ı yönetiyordu.** O halde Hürrem'i abartmak, tekil rol vermek Yahudi Partisi'ni gizlemek demektir. Buradan devam ediyorum.

Peki, buraya kadar olan mı, bir tür "resmi tarih" diyebiliriz. "Gizli Tarih" ise Şebeke'dedir. Buradan çok kısa bir özetle şunları not edebilirim, mesele sade-

---

* Leopold von Ranke şunları kaydediyor: "Uzun boylu, güçlü kuvvetli ve herkesi hayran eden güzel delikanlının babasının çadırına doğru yürüdüğü görüldü; üzerindeki silahlarını, hatta hançerini bile önceden bırakıp öyle gitmişti. Fakat en çok korkulan hal gerçekleşmişti. Çünkü onu babasının gözleri önünde boğmuşlardı; artık çadırdan Mustafa'nın naaşı çıkarılıyordu."

Leopold von Ranke, "Onaltıncı ve Onyedinci Asırda Osmanlılar ve İspanya Krallığı, 1877", Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri, derleme, Türkçe Yayınevi, İstanbul, tarihsiz, s. 143.

** Sous Suleyman le Magnifique,plusieurs Marranes, parmi lesquels Dona Gracia et Joseph Nassi arriverent a Istanboul. Joseph conquit les bonnes graces du Sultan et devint, en quelque sorte, un des conseilers de la Cour, qu'il mettait au courant de la situation politique de l'Europe, grace a ses agents d'affairs qu'il avait, dans diverse villes européennes.

Avram Galante, Histoire des Juifs de Turquie, Tome I, Editions Issis, p. 125.

ce Süleyman'ın tahtını güvence altına almak değildir, aynı zamanda, tahtı Şehzade Selim için hazırlamak önemlidir. Mustafa, Mahidevran'ın ve bazı kaynaklarda "Gülbahar" ve Selim ise Hürrem olarak da bilinen Roxalane'ın oğludurlar. Demek Valide Sultanlar arasında da bir rekabet var, ancak bunu çok fazla önemsemeyebiliriz ve asıl önemli olan, Selim'in "Yahudi Partisi" tarafından istenmesidir. Nitekim Hürrem'in çok daha parlak, tahta uygun diğer oğlu Beyazid de öldürülmüştür, çünkü Nasi'nin başında ve iktidarda olduğu Yahudi Partisi, Selim için çalışıyor ve diretiyordu. Meselenin çekirdeği budur.

Şehzadeler attan düşerler veya hamamda kayarlar, amma bunların öldürücü olabilmesi için yemek ya da içeceklerinde çok az miktarda arsenik mutlak gereklidir. Arsenik ise Yahudi Partisi'nin elindedir. Tarih, bütün bilimler içinde, en materyalist olanıdır. Bunu şöyle de not edebiliyoruz, her idealist, tarih yazarken materyalisttir ve "materyaline mahkûmdur" demek istiyorum.

Öyleyse, ol tarihte Osmanlı İmparatorluğu'nu, "Türk-Yahudi" ortak devleti telakki etmekte hiçbir sakınca görmüyorum. Süleyman'a, "Muhteşem" lakabının dışardan, Yahudi çevrelerce ve tarihçiler tarafından verildiğini de ilave ediyorum. Süleyman, hem Yahudi Partisi'ni güçlendirmişti, hem de Yahudi çıkarlarını önemli bir tarafgirlikle yüksek tutuyordu. Yahudiler çok seviyorlardı, "Şılomo Amelah" dediklerini biliyoruz.* Yahudiler, büyük kralları Kral Süleyman'ı da böyle, "Şılomo Amelah" ve uygun bir Türkçe ile, "Melik Süleyman", biliyorlardı; Muhteşem, babası Selim tarafından alınan Kudüs'ü mamur hale getiren adamdır.

Şebeke'den aktarıyorum: "Birinci Süleyman'ın saltanatını incelediğimizde, dönemin 'kanuni' değil, 'gayri kanuni' olduğunu görmekte hiçbir güçlüğümüz bulunmamaktadır; kanunsuzluk yaşanılan günlere rengini vuruyordu ve daha sonraki çözümlemelere de damgasını vurması kaçınılmazdır. Kamu yönetiminde, keyfilik egemendi ve entrika, tek yönetim ilkesi ve cinayet tek yaptırım oluyordu. Böyle bir saltanatı 'kanuni' olarak anmak, hem yasallık ve hem de tarih bilimi ile alay etmekle özdeştir."** Başta Yasef Nasi olmak üzere, idare önemli ölçüde Yahudiler'in elindeydi; Nasi, her ciddi kaynakta zamanın dışişleri nazırı kabul edilmektedir ve dış politikayı İspanya'dan kaçan ve "New Christian" bir hayat yaşayan marrano'lara "kötü" davranan Venedik'e karşı ve savaşçı bir çizgiye çekebilmişti. Süleyman, İtalya ve Venedik'teki Yahudileri koruyabilmek üzere, Papalık ve Venedik'e karşı savaş tehditlerinden geri durmuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu hazırladığını kabul etmek durumundayız.

Daha değerli bilgiler ve ayrıntılar Şebeke'dedir ve devam ediyorum; Osmanlı dinastisi hakkında en güvenilir kaynaklardan birisi olan Anderson, "Süleyman

---

* Suleyman le magnifique, surnomme par les Juifs Shelomo Amelah (le roi Salomon) leur favorable." ibid., p. 125.

** Yalçın Küçük, Şebeke-Network, İstanbul, 2005, s. 125.

I had continual trouble with his sons, which arose chiefly from the intriques of Hurrem Sultan" demektedir ki, ancak kısmen doğrudur.* Süleyman'ın oğulları ile ölüm-kalım savaşı olduğu ve Hürrem'in entrikalar çevirdiği doğrudur; ancak Saray'da Süleyman'ın Osmanlı Devleti'ni uçuruma götüren politikasına karşı partiler bulunduğunu da unutmamak yerindedir. Bunlar Süleyman'ı devirmek ve yerini şehzadelerden birisini getirmek için mücadele ediyorlardı. İlaveten, var olduğuna işaret ettiğim Yahudi Partisi ise Selim'i tahta oturtmak için savaşıyordu; Hürrem, bunların entrikacısı başıdır.

Devam edebiliriz, Mustafa'dan kurtulduktan sonra Muhteşem Süleyman, oğlu Cihangir'e yönelmişti; yanından ayırmıyordu. Tehlike Cihangir'in yanındadır, eğer Mustafa tahta çıkmış olsaydı, diğer kardeşleriyle birlikte Cihangir'i de öldürecekti; ancak, Türk tarihçilerinin yazdıklarına göre, Cihangir, Mustafa'ya yapılan haksızlığa çok üzülmüştü ve ölüverdi.** Mustafa'ya nasib olmadı ve kim yaptı, bilemeyiz; kardeşlerinden veya saray partilerinin birisinin gönderdiği zehirden şüphelenmekte mazuruz.

Tabii, bir Osmanoğlu'nun kardeşinin ölümüne çok üzülerek ölebileceğine ben inanıyorum. Amma daha önce yemeğine miktar-ı kafi zehir konmasını zorunlu görüyorum. Tekrardır.

Geçerken ve tekraren not etmek durumundayım, Osmanlı tarihi, şimdiye kadar sanıldığından çok daha çatışmalıdır***; Türk tarihçi Tayyip Gökbilgin'in, pek de farkında olmadan, bir "saray partisinin" varlığından söz etmesi bu çatışmalı iklimin yansımasıdır. Aslında Osmanlı birden çok partili bir sistemdir ve partilerin hepsi illegalitede olmakla sultan ve/veya şehzade avcılığı yapmaktadır. Sultan'ın ve bu arada Muhteşem'in bir şehzadeyi ortadan kaldırabilmek için bu partilerden birisi ile ittifak kurması zaruridir. Yine özetlemiş oluyorum.

---

* A.D. Anderson, The Structure of the Ottoman Dynasty, Opxford U. P. P.52.

** "Hatta bir rivayete gore, şehzade Cihangir de bu hadiseden duyduğu şiddetli teessürden vefat etmiştir."

Ş.Altundağ ve Ş.Turan, İslam Ansiklopedisi, cilt 9, s.801.

*** Marx, Capital'de, Asya toplumlarında, ekonomik temeldeki durağanlık ile siyasal evrendeki fırtına dolu bulutlar arasındaki kontrasta işaret ediyor.

"The simplicity of the organization for production in these self-sufficing communities that constantly reproduce them-selves in the same form, and when accidentally destroyed, spring up again on the spot and with the same name-this simplicity supplies key to the secret of the unchangeableness of Asiatic societies, an unchangeableness in such striking contrast with constant dissolution and refounding of Asiatic states, and the never ceasing changes of dynasty. The structure of economic elements of society remains untouched by the storm-clouds of the political sky."

Capital, Vol.I, s. 358.

Ekonomik temel bütün basitliği içinde kendisini sürdürürken Asya devletleri yıkılıyor ve yeniden kuruluyor; hükümdar sülaleleri, durmadan birbirinin yerini alıyor. Ekonomik temeldeki durgunluk ile siyasal gök'teki fırtınaların şiddeti tam bir kontrast yaratıyor.

Mustafa ortadan yok edildikten sonra, Hürrem'in iki oğlu, Bayezid ve Selim, tahtın kuvvetli adayları olarak yalnız kaldılar; Hürrem'in kızı Mihrimah'ın ve damadı Rüstem'in, Bayezid'i istediğini düşünmek için yeterli ipuçları var. Selim, Dr. Faruk Sümer'in bir başka kısa çalışmasında çizdiği resme göre, İtalyanların, giovine non bella ma grassiada buldukları Roxalane'nin yaşlılığına benziyor. Resmi şöyle çiziliyor: "Selim tıpkı anası Hürrem Sultan'a benziyordu. Koca karınlı ve şiş yanaklı olup yüzünde öyle çirkin bir kırmızılık vardı ki, askerler bundan dolayı kendisine arpa lapası tıkınmış derlerdi. Sefalet, zevk ve sefa içinde bir hayat geçiriyordu." Selim'in silik ve oburluğuna karşın Bayezid, daha hırslı bir prens olarak tanınıyordu.

Tarih, entrikalar veya kişisel yanılmalarla da anlatılabilir; bilim kabul edemeyiz. Bilimi, gelişme yasalarını ortaya çıkarma uğraşı olarak tanımlıyoruz. Hep denemeler yapıyoruz.

Parantez mi, Yıldırım namlı Bayezid'in Osmanlı dinamiğini fazla zorladığını ileri sürmek durumundayım. Timur'un zaferinde, Bayezid'in bu zorlamaları karşısında yorgun ve gerilmiş düzeni oluşturan elemanların geri adım atmalarının önemli rolü olmalıdır. Doğru mu ve nereden çıkarıyoruz; Bayezid'in çocuklarından en ürkeğinin, en yetersizinin, nerede ise Bizans'ın yeniden yasallığına razı olan Mehmet Çelebi'nin, bir iç savaştan galip çıkmasını başka nasıl açıklayabiliriz; statükoculuk değil, geri vites kazanmış görünmektedir. Bir proto-Fatih Mehmet olan Prens Musa'yı yenebilmesini başka türlü izah edemeyiz.

İkinci Murat da babasının oğludur; Osmanoğlu düzeninin yükseliş dönemine layık olmayan bir emir olarak yaşamını doldurmuştu. Bizans ve mümkün olan Batı tarihçilerinin Murat'a sonsuz övgüler düzmesini, Mehmet türünden sığıntı bir sultan olmasına bağlamak durumundayız. İkinci Mehmet'in de arkasından, Bayezid adında, tıpkı İkinci Selim'e benzeyen, sofu ve kısmen içkici, ayrıca çok dikkate çekici, Yahudiliğe meyilli birisi tahta gelmişti. Birinci Selim'den sonra tek evlat olduğu için tahta çıkan Süleyman'ı da, has anlamda fütühatçı bir sultan sayamıyorum; savunma koşulları, Macaristan'a kadar gitmesini zorlamıştı. Kırıcı ve sefahat düşkünü oldu, dış politikada maceracıdır ve mülkün bekası ters yoldadır; o kadar öyle ki, Leoponte yenilgisini hazırlayarak bu dünyadan ayrıldı. Düşman topladı ve Türkiye'ye karşı ittifakları zorladı. Kısaca, "İnebahtı Deniz Yenilgisi" ile Akdeniz'in Doğu'sunda Osmanlı egemenliği sona eriyordu ve yenilgimizde Venedik, Papalık ve İspanya büyük rol oynadılar. Bize karşı bunları kuran Kanuni olmuştur ve Otuz yıl sonra da İspanya, İngiltere'ye yenilerek, Akdeniz'in Batı hakimiyetini, Akdeniz'li olmayanlara bırakmıştı. Herhalde bu nedenle "Muhteşem" dediler.

Süleyman türünden zoraki ve sonuncu fütühatçı bir imparatordan sonra, toplumdaki iki taraflı çatışmanın mahsulü olarak, İkinci Selim benzeri, silik ve sarhoş bir prensin tahta çıkması herhalde ilahi'dir ve bu sözcüğü "kaçınılmaz" ve "zorunlu" anlamında kullanıyorum. İlahi sayılan kaçınılmazdır; Süley-

man zamanına gelinceye kadar, itici dinamiğin gücünü çok yitirdiğini çıkarmak zor olmamalıdır; bu büyük emperyal devletin başına Selim gelirse, çevre ve merkez bütünüyle rahata kavuşacağa benziyordu. Birinci Viyana bozgunu ile kapitülasyonları bir tür yorgunluk çıkarma saymazsak nasıl izah edebiliriz; birinci V-Bozgunu ilk işarettir ve ikinci V-Bozgunu, kabul etmek istemeyenlere çok sert bir darbedir. Kapitülasyonlar ise dış enerji ve daha doğrusu, dış-yardım talebidir. Ve artık muhtaçtır.

Selim'in ön plana çıkarılmasından en çok Süleyman'ın rahatlık duyacağı da ileri sürülmüştü, mantıklıdır. Ve doğrudur, bu kapsamda Dr. Sümer, "Kanuni Süleyman'ın Talihsiz Oğlu Şehzade Bayezid" üzerine yayımladığı kısa incelemesinde şunları yazıyordu: "Lakin Şehzade Selim bütün bu haliyle babasının gözüne girmeye muvaffak olmuş ve onun tarafından veliaht yapılmıştı. Çünkü Kanuni, büyük oğlunun kendisine karşı hiçbir hareket yapmaya muktedir olmadığını biliyor ve bu sebepten ona itimat gösteriyordu. Zira Kanuni, ihtiyarlık çağında, oğullarından birisi tarafından tıpkı babası Yavuz Selim'in dedesine karşı yaptığı gibi bir harekete maruz kalmaktan endişe ediyordu." Birinci Selim'in oğlu Birinci Süleyman, hep önce tahtından indirilmekten sonra da oğlunun adamlarından birisi tarafından zehirlenmekten korkuyordu. "Gizli Tarih" emridir.

Rüstem bu kez Bayezid'in tarafını tutuyordu* ve Sokollu Mehmet'in sürprizi var, Selim partisine girmişti. Muhteşem Süleyman, Prens Mustafa'yı kendi çadırında boğdurmuştu; ordu, Mustafa'ya çok bağlıydı, birkaç gün yemek boykotu yaptığını yabancı gözlemcilerden öğreniyoruz. Yalnız kabul etmek durumundayız, Muhteşem Süleyman, diğer Osmanlı sultanları gibi, sanıldığından çok daha güçsüzdür; zayıftır ve açıkça Bayezid'in boynuna da keman girişi geçirilmesinden korkuyordu. Bu nedenle Selim'i veliaht ilan ederek, Bayezid'i başkaldırıya provoke etmeyi seçmişti. Saray, oyunlarla doludur.

Bayezid için artık yaşamını kurtarma dönemi başlıyor; Selim'in veliahtlığını ilan etmek, kısa bir zaman sonra, Bayezid'in boynuna da keman kirişini geçirmek demek oluyordu ve hep biliyoruz. Bir tek fark var; Süleyman'ın gözü önünde olmayacak, tarihin hükmü de korkutucu olup, Süleyman'ın şehzadelerinin öldürülmelerinin kayıta düştüğünü görebiliyoruz, yeni bir durumdur. Ol tarihte bu düşüşün hissedildiğini anlayabiliyoruz. Selim, veliaht ilan edildi ise, Beyazid

---

* Osmanoğlu Sülalesi ile ilgili tek ve emek ürünü monografiyi yayımlamış olan Alderson, Prens Mustafa'nın ortadan kaldırılmasını sağlayan parti içinde, Rüstem, Hürrem ve Mihrimah'tan başka Bayezid'i de sayıyordu. Bu durumda Rüstem'in Bayezid Partisi'nden olduğu kesinleşmektedir.

Alderson, Süleyman'ın da, muhtemelen Bayezid tarafını tuttuğu, ancak çaresiz olduğu, "he could do nothing to ensure his succession", Lala Mustafa Paşa'nın girişimleri karşısında Selim'den yana bir tutum aldığını ileri sürüyor.

Sokollu Mehmet'i de Selim taraftarları arasına koymak gerekiyor.

A.D. Alderson, The Structure of the Ottoman Dynasty, Oxford, 1956, s. 52.

ya boynuna kiriş geçirilmesini kabul edecek ya da başkaldıracak; kanun budur ve ortada Prens Cem misali var. Bu ilan provokasyon idi, Beyazid başkaldırdı, yenilmiş ve sığınmıştır; sonunda en aşağılayan ölümü seçtiği malumumuzdur.

Sürgün ya da sığınma ve bir büyük devlete kapılanma, en acı ve aşağılayan ölümdür.

Tekraren yazıldığında, kanun işledi ve Bayezid tahtı almak üzere başkaldırdı; önce başarılı oldu ve sonra, dinamik yasası Bayezid'in karşısına çıktı. Entrikalar ve Yahudi Partisi bir yana, imparatorluk sınırlarını zorlamış, aşmış ve yorulmuş olmalıdır; parlak liderler ve ekspansiyonist politikalara kapalıdır. Ex-post planda bunu kolaylıkla yazabiliyorum.

İran'a ve Şah Tahmasp'a sığınıyor. Tahmasp, daha önce Rüstem'in oynadığı oyunların etkisindedir; Rüstem, Şah'a, Mustafa'nın adına ve mührünü taklit ederek mektuplar göndermişti. İran Şahı, Mustafa adına gönderilen bu sahte mektuplara kanarak, gerçek ve Süleyman'dan sonra işbirliğini konu alan cevaplar vermişti. Bir kez daha böyle sıkıntılı bir duruma düşmek istemediği anlaşılıyor. Ancak bunun ötesinde Muhteşem Süleyman'ın altınları daha çok etkili olmuştu; Süleyman, Tahmasp ile oğlunun ve torunlarının cesedi için pazarlık yapan bir adamdır. Anlaşıyorlar; Türkiye'den İran'a cellat sevkiyatı var. Bayezid ve erkek çocuklarını İran'da, Türk cellatlar boğuyorlar; cesetlerini alıp getiriyorlar. Osmanoğlu ailesine ait türbelerden birisine gömülmüştür.

İşte "Muhteşem" budur.

İkinci Selim'in kestanelerini ateşten alan babası Birinci Süleyman'dır; Muhteşem Süleyman, belli bir yaşı bulunca, Kıbrıs şarabı içmekten yüzü kıpkırmızı olmuş, oburluğundan dolayı aldığı kilolarla vücudunun eni, kısa boyunu aşmış, sürekli sarhoş ve şehvet düşkünü oğlunun tahtını güvence altına alabilmek için çeşitli partilerle işbirliği yaparak, üç oğlu ile sayısız torununu boğdurmuştur ve "muhteşem" diyoruz. İkinci Selim ile birlikte ve hatta öncesinde, Osmanlı düzeni, atılımcı dönemini görmeyen gözler için bile kapamıştı; bu nedenle belki de Süleyman için Selim'i tahta çıkarmaktan başka bir yol yoktu. Determinizm budur ve tarih sadece deterministtir.

Köprülüzade Fuat, felsefi anlamda, çok idealist idi, ama tarih yazarken açıkça tahrip etmediği zaman materyalisttir. Bu ise, determinizm demektir. Tarih, işte budur. Bilimlerin en kanlısıdır, demek istiyorum.

Ataman-oğlu dinastisinde en az Kanuni Süleyman'ı önemsiyorum. Muhteşem Süleyman düşüşün başıdır. Süleyman zamanındaki bazı sınır genişlemeleri, frenine sıkıca basılmış bir otomobilin ileriye doğru kaymasından ibaret görünüyor; oğlu Selim ile birlikte atalet hükümdarlığını kesinlikle bulmuştur. Bir zillet egemenliğine yaklaşıyoruz.

Birinci Selim ise atalet durumuna karşı bir başkaldırıyı temsil ediyordu. Süleyman, silik ve sarhoş oğluna Osmanlı tahtını verebilmek için, sağlıklı bütün

oğullarını ortadan kaldırıyordu. Selim, silik ve sarhoş babasını tahttan indirebilmek için önce babası ile ittifak halinde kardeş kavgası yapıyor ve daha sonra babasını da karşısına alarak kanlı ve silahlı bir mücadele sürdürüyordu. Önce kardeşlerini temizliyor ve sonra babası İkinci Bayezid'i hal'ediyor. Eldeki bütün kanıtlara göre de zehirlemiştir. Ortaçağ'da en yüksek meslek, en etkisiz, ağrısız ve sızısız zehir imalatıdır, ustaları baştacı ediliyordu. Kurbanları yüksektedirler.

Osmanlı vakanüvislerinin, kronik yazıcılarının, yazmamış olması, zamanında bilinmediği anlamına gelmemelidir; Birinci Selim'in, babası İkinci Bayezid'in dedesi Mehmet Fatih'i zehirlediğine inandığını düşünebiliyorum. Osmanlı kronik yazıcılarının yazmamasına karşın Süleyman'ın, babası Selim'in, dedesi İkinci Bayezid'i zehirlediğinden kuşku duymadığına inanıyorum; Süleyman, sağlıklı ve yönetici nitelikli oğullarını bir bir öldürtürken, dedesi Bayezid'in başına gelenlerin kendi başına gelmemesi için de önlem aldığını düşünüyordu. Her hanedanın bir gizli tarihi var.

Birinci Selim Kahire'yi aldığı zaman, 1517 yılında, Martin Luther, 95 Tezi'ni, Wittenberg'de kilisenin kapısına yapıştırmış durumdadır; protestanizmin açıklaması sayılıyor. Osmanoğlu Sülalesi'nin Kahire'deki Halifeliği sona erdirdiği tarihte Habsburg Sülalesi'nin başına protestanizm büyük bir mesele olmuştu. 1520 yılında Süleyman'ın Osmanoğlu tahtına çıktığı yılda ise Papa, Luther'i aforoz etmişti ve Luther, aforoz Bull'unu halkın önünde yakmıştı ki, bu, açık bir başkaldırıdır. 1521 yılında Osmanoğlu Belgrad'ı aldığı zaman, Luther, Wartburg'a konuyordu; iç içe bir tarih var.

Şimdi Küçük Asya ve Balkanlar'dan Batı'ya doğru ilerleyen Osmanoğlu Sülalesi ile Almanya'dan Doğu'ya doğru ilerlemek durumunda olan Habsburg Sülalesi karşı karşıyadır. Bu nedenle de, 1526 yılında Mohaç'ta, Kralları Louis ile Buda'yı Türklere kaybeden Macaristan'ı, bağımsız bir güç olmaktan çok bir "Theatre of War", Türkler ile Almanlar arasında bir savaş alanı olarak düşünebiliriz.

Bu tarihsel çatışmayı not etmek gereği ve zorunluluğunu, iki önemli kaynak nedeniyle duyuyorum. Stephen Fischer-Galati'nin "Ottoman Imperialism and German Protestanism" adını taşıyan çalışması, Türkler'in Belgrad ve Buda'yı aldıktan sonra Viyana Kapıları önüne gelmesinin, Martin Luther'e ummadığı ve çok büyük ve değerli müttefik sağladığını kanıtlamaya çalışıyor. Haklı olduğu yanlar çoktur, Habsburg yönetimi, Osmanlı emperyalizmi, "Ottoman Imperialism", karşısında halkın desteğini sağlayabilmek için halka yayılmaya başlayan Luther mezhebine sürekli ödün vermek zorunluluğunu duymaktadır.* Fischer-

* "Almanya'da 1555 yılına kadar, lutheryanizmin konsolidasyonu, genişlemesi ve meşrulaşması, tek başına herhangi bir faktörden çok daha fazla, Osmanlı emperyalizmine bağlanmalıdır."

S. Fischer-Galati, Ottoman Imperialism and German Protestanism, Harvard University Press, 1959, s.117.

Galati, Martin Luther'in, Osmanlı emperyalizminin kendisine özgürlük getirdiğini görebildiğini düşünmektedir ve böylece heterodokslara karşı, destek karşılığında özgürlüğünü satın alma politikası izlediğini ileri sürmektedir. Daha basit bir söyleyişle, Osmanlı yürüyüşü ve papalığın çaresizliği, Luther'in elini kuvvetlendirmektedir.

Güzel, bir de diğer cephesi var, Fischer-Galati, Süleyman'ın, Macaristan'ı almak planı olmadığını, zorlandığını ve 1529 yılındaki Viyana Kuşatması'nın ise Viyana'yı almaktan çok, Habsburg ailesine bir uyarı olarak gerçekleştirildiğini ileri sürmektedir. S. N. Fischer'in, "The Foreign Relations of Turkey 1481-1512" adıyla yayımlamış olduğu az bilinen çalışması ise, Batı seferlerini tümüyle ihmal ederek Memlük ve Safavi Hanedanları'na saldıran babası Selim'in, Mısır ve İran seferleri için özel nedenlerin de bulunduğunu ortaya çıkarıyor. Doğu'ya dönüş'e bir başka açıklama getiriyor, önemlidir.

Fisher'in bu Türk araştırıcılarının görmezlikten geldikleri ve zengin arşiv bilgilerine dayanan çalışması üzerinde durmak durumundayım. Araştırma, bir rastlantı sonucu, İkinci Bayezid'in saltanat dönemini ele alıyor ve tümüyle, İstanbul'daki Venedik temsilcilerinin Venedik Cumhuriyeti'ne sürekli olarak gönderdikleri raporlara, relation, dayanıyor. Mehmet Fatih'in ölümü ile Bayezid'in ölümü arasındaki dönemde, Venedik arşivlerine yazıldığı bir biçimde, yenice bir Osmanlı düzeni anlayışına katkıda bulunuyor; basit ve çatışmasız bir Osmanoğlu devleti anlayışının yıkılmasına yardım ediyor ki, ben de bunu ileri sürüyorum.

Fisher de, İkinci Mehmet'in son seferine, oğlu Bayezid'i öldürmek için çıktığını, Mehmed II planned to kill Bayezid in the spring of 1481, ileri sürüyor; ne yazık ölen, daha doğrusu ava giderken avlanan Fatih olmuştur. Fisher, Fatih'in oğlunu öldürmek istemesine gerekçe olarak, Bayezid'in sekiz oğlunun bulunmasını ve bunlar arasındaki çekişmenin kontrolden çıkabileceğini ve Bayezid'in duruma hakim olamayacağına inanmasını gösteriyor ki, bu mantık ve gerekçeye katılamıyorum.

İstanbul'dan, zamanında, Venedik Cumhuriyeti'ne gönderilen ve arşivlerde bekleyen çok sayıdaki rapordan, relation, çıkan tablo şudur: Bayezid'in her birisi bir eyalet valisi olan oğulları, tam anlamıyla, birer feodal lord olarak hareket ediyorlar. Birbirleriyle rekabetleri var; İstanbul'da oturan babalarını, bir Grand Türk veya Overlord, Büyük Efendi olarak görüyorlar. Birbirlerinden çekindikleri kadar babalarından da çekiniyorlar; babaları da oğullarının İstanbul'a değil gelmelerini, yaklaşmalarını bile istemiyor. Birinci Selim, bir keresinde İstanbul'a yaklaşabilmek için babasına, babasını tam yirmi altı yıldır görmediği haberini gönderiyordu. İkiyüzlülük de bir politika elemanıdır.

Zaccaria di Freschi'nin 17 Aralık 1503 tarihinde Venedik'e gönderdiği rapordan, İtalyanca relazione, Bayezid'in eyalet valisi oğullarını, İstanbul'da yapacağı

büyük bir sünnet düğününe davet ettiği anlaşılmaktadır. Oğullar, birbirine rakip olmakla birlikte, babalarından gelen bu davet üzerine birbirleriyle haberleşiyorlar, they corresponded among themselves, ve mutlaka İstanbul'da adamları var, bunlardan gelen bilgileri de birleştirerek Bayezid'in bu sünnet düğününde biri hariç diğerlerinin hepsini öldürteceği sonucuna, that Bayezid would execute all but one, varıyorlar. Oğullarından hiçbirisi Bayezid'in davetine katılmıyor. Hayatta kalmayı tercih ettiklerini çıkarabiliyoruz.

Ne kadar, oğullarından en büyüğü Abdullah, 1483 ve Alemşah da, 1503 yılında "doğal" olarak ölüyorlar; böyle yazmakla birlikte, Osmanoğulları'ndan hiçbirinin "doğal" ölümüne kuşku duymadan yaklaşmıyorum. Ancak Bayezid'in çok oğlu olduğu için Abdullah ve Alemşah üzerinde durmuyorum; yalnız, Alemşah'a Bayezid'in çok üzüldüğünü, yas olarak dükkanları kapattırdığını, sadaka verdiğini Venedik arşivleri gösteriyor ki, önemlidir. Bunu, diğer örneklere bakarak, bu ölümün çok kuşkulu olmasının bir işareti sayıyorum; Osmanlı sultanları, bir şehzadenin ölümüne ancak kendilerine yönelik bir tehdidin işareti olursa üzülüyorlar. Sofu Beyazid tehdidi görmüştür, kaynağını teşhis edebildiğini de düşünebiliriz.

Şahin ise, ne yazık topal olarak dünyaya gelmişti; taht kapısı, dünyaya gelirken kapanıyor. Şahin, kendisine taht yolu açık olmadığı için kardeşlerinin keman kirişi ile öldürülmeyeceğini düşünebiliyor; fakat Venedik arşivlerine güvenecek olursak, yine de, fazla alkol alarak intiharı seçiyor, başarılıdır. Böylece Bayezid'in en büyük üç oğlu, birbirini izleyen ve Will Durant'ın başka hanedanlar için söylediği, "abnormally natural death" ile ölümlü yarıştan çekiliyorlar. Herhalde acıklıdır, telakki etmek durumundayız.

Mahmut, Selim'den sonraki ikinci genç şehzade idi; öne atılıyor. Bir Tatar prensesi ile evlendiği için kendisini güçlü hissediyor, Keffe'de vali'dir. 1505 yılında ise İstanbul'da büyük bir hububat krizi ortaya çıkmıştı; Keffe Valisi Prens Mahmut, krizi derinleştirmek maksadıyla Kırım'dan hububat yüklü hiçbir geminin İstanbul'a gitmesine izin vermedi. İstanbul'da "Grand Turk" Bayezid buna çok kızdı ve ne demek, Jacomo Contrarini'nin Venedik'e gönderdiği 1 Mart 1507 tarihli relation'a göre, kızgınlığını, oğluna zehirli bir hediye göndererek ifade etmeyi seçti, en etkili ve kısa yollu bir hediye oldu ve Mahmut ölüverdi. This act so angered Bayezid that he sent some poisoned gifts to his son, kaynakta yazılı olan budur.

Bir Moğol usulü diyebiliriz, ölenin eşini ihmal etmiyorlar; ölen Mahmut'un Tatar prensesi eşini Selim alıyor. Taht yarışındadır ve böylece Tatar desteğini kendisine çevirmiş olmaktadır; Korkut, Memlüklere yaklaştığı ve Ahmet de, Şah İsmail ve kızılbaşlarla tam bir beraberlik kurduğu için, Selim'in Mahmut'un dul karısıyla evlenmesi son derece önemlidir. Bayezid, hiç olmazsa bir eyaleti bir lord'dan kurtardığına inanarak Keffe Valiliği'ne şehzade göndermeyeceğini ilan

ediyorsa da Selim, zorluyor ve Keffe Valiliği'ni sonradan "Muhteşem Süleyman" olan oğlu Süleyman'a alıyor. Demek ki, düzen çatışmalı ve zorlamalıdır, tekrarlıyorum.

Prens Mehmet Manisa Valisi'dir; İstanbul'a en yakın ve önemli eyaletlerin birisinin başında bulunmak, tahta da yakın olmak demektir. Mehmet, sultan olmanın hayaliyle İstanbul'u görmek için acele etmektedir. Venedik arşivlerindeki bilgilere göre, 1507 yılında tebdil-i kıyafet ederek, bir kaptan kisvesiyle İstanbul'a geliyor ve birkaç gün İstanbul'u geziyor, Manisa'ya dönüyor. Ancak "Büyük Türk" Bayezid, casusları ve hafiyeleri aracılığıyla bundan haberdar oluyor ve pek çok kızıyor; kızma hak ve hürriyetleri var. Bayezid was angry and ordered that Mehmed should be poisoned. Leonardo Bembo'nun Venedik'e gönderdiği 21 Ekim 1507 tarihli raporuna göre, Bayezid, Prens Mehmet'in zehirlenmesini emrediyor ve Mehmet'in zehirlenmesi yakındır ve mutlaktır.

Devam etmeden, ortaya çıkan bir sonucu yazmam gerekiyor: Mehmet Fatih'in İstanbul'u fethetmesiyle Ortaçağ'ın sona erdiğinin ilan edilmesine karşın, Osmanoğlu düzeninde zehir, keman kirişi kadar önemli ve yaygın bir politika yöntemi olmayı sürdürüyor. İkinci Bayezid önemli bir zehirleme uzmanı olmasının yanında çeşitli zehir kaynaklarına hakimdir ve kızdığı oğullarını acımasızca zehirleyebilmektedir. Demek, henüz baba-oğul muhabbeti gelişmemiştir; öyle anlıyoruz.

Geçerken bir tezi yazıyorum: Osmanoğlu sülalesinde her bireyin kendisinden başka kimseye bağlılığı veya sevgisi yoktur. Kendine bağlılığı tahtına bağlılığıdır; kendisini cisimleşmiş taht ve tahtını cisimleşmiş kendisi olarak düşünüyor. İçlerinde tahta kıskançlıkla bağlı olmayanı yoktur ve bu da hayatta kalmak anlamındadır.

Bu tezin bir uzantısı var: Osmanoğlu için tahttan başka bir bağlılık olmadığından, evlat sevgisi veya baba sevgisi teşhis edemiyoruz. Gerekli gördüğünde, oğlunu olduğu kadar babasını da acımasızca zehirleyebildiklerini hep not ediyorum. Eğer Osmanoğlu sülalesinin tarihinde baba zehirlemeleri, oğul katilinden daha az ise, bu, babaların yaşlanarak ölmeleri nedeniyle zehirlenme şanslarını azaltmalarından ileri gelmektedir. Ancak baba katili yine de çoktur, çıkarıyoruz.

Devam ederken bir de sorunun zamanıdır; İkinci Bayezid bu zehirleme uzmanlığını ne zaman sergilemeye başladı veya Ortaçağ'da zehirleme mesleği bir şebekenin varlığını gerektirdiğinden, bu sistemi ne zaman kurdu; buradayız. Daha Amasya'da iken bir casusluk ağı kurduğu ve babası Sultan Mehmet'in, kendisini içkiye alıştıran öğretmeninin ölümünü kararlaştırdığını Bayezid, İstanbul Sarayı'ndaki casusları aracılığıyla zamanında haber almıştı ve öğretmenini saklayarak ölümden kurtardığı kayıtlıdır.

Buradan, politika yönteminden tarih yöntemine geçebiliriz, şöyle başlayabiliriz; ampirisist, aynı anlama gelmek üzere arşivci, tarih araştırmacılarının hiçbirisinin bu tür sorular sorması mümkün olmamaktadır. Böyle sorulara rastlamıyoruz, çok sınırlı bir tarih kesiti içinde bulabilecekleri bir veya iki arşiv belgesi-

nin dar sınırları içinde hapsolarak yazıyorlar. Misal mi, Fatih Sultan Mehmet'in zehirlenip zehirlenmediği konusunda en ciddi tartışmaları yürüten Alman Fr. Babinger ile İngiliz B. Lewis, Fatih'in özel doktoru Yahudi Yakup Paşa'nın kişiliği üzerinde muhtemel arşivleri araştırmanın ötesine geçemediler. Bayezid'in kişiliğini ve daha sonraki bir döneme ait Venedik arşivlerinden çıkarılabilen zehirleme uzmanlığını hiçbir şekilde dikkate değer bulmadılar.

Sekiz kardeşten üçü, bilinmeyen ölümlerle kendilerini saf dışı ederken, ikisi de babaları Bayezid'in gönderdiği zehirlerle dünyaya ve tahta veda etmişlerdi. Geriye üçü kalıyor; bunlardan Korkut, bir kez tahta oturmuş şehzadedir ve tahtın kendisinin hakkı olduğunu düşünmektedir. İkinci Mehmet, çeşitli nedenlerle iki oğlunun da, Cem'in ve Bayezid'in, kendisine bir fenalık yapmalarından kaygılanıyordu ve bu nedenle, Cem'in bebek oğlu Oğuzhan ile Bayezid'in küçük oğlu Korkut'u İstanbul'da, sarayında rehin tutmuştu. Demek, İkinci Mehmet öldüğü sırada Korkut sarayda idi ve bu imkândan da yararlanan yeniçeriler partisi duruma hakim olup tahta derhal Bayezid'in oğlu Korkut'u çıkarmışlardı. Osmanoğlu düzeninde tahtın, sülalenin hangi erkek çocuğuna geçeceği konusunda bir kural yoktur; hangi erkek Osmanoğlu tahta çıkarsa sultan kendisi oluyor. Osmanoğlu düzeninde de facto sultan, aynı zamanda de jure hükümdar sayılıyor; gücü varsa, bir kez oturduğu tahtın sahibi olarak kalıyordu. Tahtı almak ve tutmak hep güç meselesidir, ama ol tarihte Korkut'un gücü yoktu; babası gelince tahtan inmek zorundadır.

Korkut çocukluğunda bir kez oturduğu tahtı babasına sunmuştu, şimdi tekrar oturmak istiyordu. Bunun için Kahire'ye, Memluk Sultanları'na gitti; Bayezid, zayıf Memluk Sultanları'nı tehdit etti, eli boş döndü. Taht şansını kaybettiğini görebiliyoruz.

Selim, hırslı idi; Memluk Sultanları'nın Korkut'a yardım imkânlarını düşünmüş olmalarını hiç unutmadı. Ve çok kısa bir zaman sonra, bir zamanlar pek şanlı Türk Köle İmparatorluğu, Memluk Devleti, Selim'in kılıcı ile tarihe kavuştu.

Bayezid, en çok Ahmet'i yakın görüyor ve tahta istiyordu; Ahmet'i tahta çıkarmak için çalışmaya başladı. Yeniçeriler istemiyorlardı, Ahmet'in şişman olduğunu ileri sürüyorlardı; Bayezid, yeniçeri ağalarını hediyelere boğdu. Beyhude, yeniçeri grubu Selim'in yanındadır.

Bunun nedenlerini anlatmakta güçlük çekiyorum. Sadece daha kuruluşun başından itibaren Osmanlı ordusunun hiçbir zaman safkan bir ruh taşımadığını, savaşta beceriksiz olduğunu, ancak politikada fesat çevirmeyi sevdiğini çıkarabiliyorum. Osmanlı düzeninin itici gücü hiçbir zaman sürekli ve düzenli ordu olamadı; itici güç, hep feodal yapıya yakın timar düzeninde toplanabilen sipahiler oldular. Sürekli ve düzenli ordu hep tutucudur ve yeni sultan arayışlarında yeniçeri güruhu her zaman miskin, yeteneksiz, kişiliksiz şehzadeler partisinde yer aldı.

Bu nedenlerle, Bayezid sonrasının sultanı için sahnelenen çatışmalarda yeniçeri güruhunun şahin bir şehzade olduğu izlenimini veren Selim taraftarı olmalarının doyurucu gerekçelerini bulabilmiş olmaktan çok uzağım. İki neden düşünebiliyorum ve kağıda dökebiliyorum. Birincisi, Selim'in çok çalışmış olması ve sürekli saray entrikalarıyla, yakın adamlarını önemli görevlere getirmiş olmasıdır; bunların ordu içinde yeni taraftarlar toplamaları mümkündür. Bundan da önemlisi ve ikincisi, Selim'in, tahtı alınca, Batı'da savaş yapmayacağı konusunda orduya söz verdiğini de düşünebiliriz. Nitekim, Selim'in hükümdarlığında Batı Savaşları ihmal edilmiştir.

Yalnız, Bektaşi yeniçerilerin, Şii Safaviler'le de savaşmak istememeleri de normaldir.* Fakat, pasifist Bayezid döneminde, ganimet kapısı kapanmış ve yeniçerilerin refah seviyesi düşmüştü; "savaşçı" Yavuz Selim'i istemelerini anlayabiliyoruz.

Bayezid, yeniçerileri ikna etmeleri için vezirleriyle de pazarlığa girmişti; fakat vezirler artık Selim'in sultanlığını yakın ve kesin görüyorlardı. Ahmet, babasının isteğiyle tahta geçmek üzere İstanbul'a kadar gelmiş olmasına karşın, yeniçerilerin Selim taraftarı olduklarını, isyan ve Ahmet yanlılarının evlerini yağma ederek göstermeleri ve vezirlerin cesaret edememeleri nedeniyle Bayezid de tahtı Ahmet'e verememişti. Ahmet, Anadolu'ya döndü ve Şah İsmail ile anlaşmaya çalıştı; Prens Ahmet, kızlarından birisini Şah İsmail ile evlendirdi. Ahmet'in oğullarından birisi açıkça kızılbaş giysileriyle dolaşmaya başlamıştı.

Korkut'un bir savaş değeri yoktu ve Ahmet, Şiilerle anlaşmış ve Anadolu'ya hakim iken; Selim, Tatar prenslerinin desteğine sahipti ve Trakya'da güçlüdür. O halde Ahmet'in kazanması, aynı zamanda, Sünni egemenliğinin sonu demektir; böyle bir durumda, Korkut, güçsüzlüğü içinde, Ahmet'e karşı bir harekete destek olacağını belli etmişti. Bayezid, çaresizdir, Ahmet'e karşı seferde ordunun başına Selim'in geçmesini kabullendi. Ancak bu sonuca Selim ile Bayezid arasında ve aracılarla yapılan görüşmelerden sonra varıldı; Bayezid'ın üç koşulu var.

* Türkiye'de ilkokullar için okutulan tarihler bile, Selim'in, ilk büyük seferinde ordunun sorun çıkardığını ve savaşmak istemediğini kaydediyorlar. Toynbee, bunun üzerine, Selim'in Şah İsmail'e karşı savaşta önemli ölçüde Kürtleri kullandığını ve bunun bir başlangıç olduğunu yazıyor.

"The temper of the janissaries also made it evident that, in making and maintaining even this modest, eastward, advance, the Ottoman Government would have to rely upon securing the loyalty of one of the local 'martial races', rather than attempting to induce its own regular European soldiery to do garrison duty against the grain in this (to them) outlandish region. For this purpose, the Ottoman Government picked out the Kurds; a local race of pugnacious highlanders who were linked with the Osmanlis by their common Sunni faith and no more cut off from these new Turkish partners by their Persian patois than they were from the Quzyl Bash Türkmens, while they were up in arms against Shah Ismail's attempt to dragoon them into becoming Shiis."

Arnold J. Toynbee, A Study of History, Vol. I, Oxford University Press, 1934-1962, s. 389.

Nicolo Zustignam'ın Venedik'e gönderdiği 24 Nisan 1512 tarihli rapora göre, Bayezid, sultan olarak ölme, öldükten sonra yerine Selim'in geçmesi ve hazine-i hümayunun Bayezid'e kalması ile Selim'in Ahmet'e yumuşak davranması şartını olarak ileri sürmüştü. Selim, Korkut'un İstanbul'u terk etmesi şartıyla ileri sürülenleri kabul ediyordu ve 23 Nisan 1512 tarihinde İstanbul'a girdi. İstanbul'a girer girmez de kabul etmiş olduğu koşulları reddederek derhal tahtı istedi. Bayezid'in artık hiçbir gücü yok; kabul ederek tahtı Selim'e bıraktı. Tahttan uzaklaşmış ve ölüme yaklaşmıştı; tarih ve yasa buradadır.

Kronik yazıcıları yazmıyorlar; ancak, Osmanoğlu ailesinin "aile sırlarını" Selim'in de bildiğine inanıyorum; babasının dedesi Murat da, kendi dedesi Mehmet'e bir kez tahtı bırakmıştı. Mehmet güçsüz görünüyorsa da Murat, tahttan feragat etmiş bir sultan olarak yaşıyordu. İki yıl sonra ve bir yeniçeri ayaklanmasıyla, bu kez Mehmet tahtı bırakmak zorunda kalmıştı; Murat tekrar tahtta oturmaktadır. Oturuyor amma Mehmet'i öldürmüyor veya öldüremiyor, neden; soru önemli ancak basittir. Eğer Murat'ın ikinci kez tahta çıkışında Mehmet öldürülmüyorsa, bunu, büyük bir ihtimalle, Murat ve Mehmet'ten başka yaşayan erkek Osmanoğlu bulunmamasına bağlamak durumundayız.

Yirmi gün sonra Bayezid, tahtı bırakmış bir sultan olarak, Dimitoka'ya gitmek üzere ve yaşlı gözlerle İstanbul'dan ayrılmaktadır. Yolda ölümün beklediğini bilmiyordu; ama artık biz biliyoruz.

Dimitoka'ya varmadan yolda ölmüştü. Nicolo Zustignam'ın, 11 Haziran 1512 tarihinde Venedik'e gönderdiği relation'a göre, Bayezid'in yanında seyahat eden yakınları eski sultanın zehirlenerek öldürüldüğünü söylüyorlar. Selim'in saltanat günlerinde de İstanbullular, Selim'in babasını zehirlediğini konuşmaktan ve buna inanmaktan çekinmiyorlardı. Herhalde öldürülmemesi kural dışıdır.

Amerikan araştırmacısı S. N. Fisher'in Venedik arşivlerinde bulduğu, İstanbul'dan günü gününe gönderilen relation'lara dayanarak ortaya çıkardığı tablo burada sona ermektedir. Buna eklenecek son derece az ve eklemesi de basit bir işlemdir; Selim, artık bütün iddialarından vazgeçmiş olan Korkut'un varlığından rahatsız oluyordu. Tabii, Osmanlı'da önemli olan şehzadeler değil, saraydaki partilerdir ve bu nedenle, İstanbul'daki devlet görevlilerine, Korkut'a gönderilmek üzere, Korkut'ta yeniden taht hırsı doğuracak mektuplar yazdırmaktan geri kalmıyordu; senaryo oynanmaktadır.

Bu mektuplara gelen cevaplardan, Korkut'un taht düşüncesini aklından hiç çıkarmadığı sonucuna varıyor ki, çok isabetlidir. Çıkarırsa da ölecektir, yaşamın güvencesi tahtındadır; hal bu olunca, Yavuz Selim acilci olmakla üzerine asker göndermekte gecikmemiştir. Korkut da uyanık, kaçmayı başararak güvenli bir mağara bulmuş ve sığınmıştır. Yalnız köylülerimiz varlar ve bahşiş peşindeler, ihbar bahşiş demektir, yapıyorlar. Sinan Ağa ihbarı ile Sinan Ağa'yı daha büyük bir bahşiş beklemektedir; öte yandan, isim bilimden de "devşirme" işaretleri gel-

mektedir, hanedandan olanı boğmayı severler; kopup varıyor ve Korkut'un boynuna ipek kirişi geçiriveriyor. Vazifesi budur ve vazife yerine getirilmiştir. Öyle diyoruz.

Ahmet Vakaı'nda taht hırsını yaratmak için sahte mektup göndermeye gerek yoktu; Ahmet taht iddiasını hiç bırakmamıştı, durum budur. Amma Selim senaryo dışına çıkmıyor ve yüksek yöneticilere yine de Ahmet'e mektup göndermelerini emrediyor. Böylece Ahmet saraydaki vezirlerin çoğunun kendisinden yana olduğuna inanmıştı ki, inanmaya mahkûmdur. Ve abartmış olduğunu artık biliyoruz; Selim kuvvetleriyle cenke girmiş ve nasibine kaçmak düşmüştür. Kaçmıştır, yakalanmıştır ve Sinan Ağa tarafından ipek iple boğulmuştur; kaderi budur.

Baştan Sona Ölüm

Tartışmak mı, sırada tarihin kronolojik sırayla yazılacağı düşüncesini tartışmak var; burada bu gereği saptamakla yetinebiliyorum. Şiddetli çatışmanın çıkardığı aydınlık, zaman-uzay alanının başka bölgelerine yeni ışıklar getirebiliyor; bu, artık görünmeyen olguların görünür veya görünenlerin daha iyi görünebilir oldukları anlamındadır. Parlak ışık ile kronolojiyi şaşırabiliyoruz.

Feodalitenin doğrudan şiddetinin yerini, giderek, kapitalizmin ekonomik şiddetinin alması, şiddet kütlesini etkilemiyor; bir eğilim olarak bireysel şiddetin, yavaş da olsa, vahşetini azaltıyor. Belki birim şiddetin ağırlığı azalmış ama uzamı ile zamanı artmıştır. Bu nedenle, zaman kesitinin sonundaki şiddete oranla, başındaki şiddetin embriyonik değil, daha net çizgilerle var olması zorunludur; sorun bu açıdan bakıldığında, bir bilgi teorisi sorununa indirgenmiş olmaktadır. On altıncı yüzyılın başında Bayezid'in oğullarına, Selim'in kardeşleriyle babasına uyguladığı şiddetin aydınlığı, başlangıçta yeni olgular bulmaya, görmeye ve var saymaya yarıyor ki ihmal edemiyoruz.

Devam etmek için, Osmanoğlu'nun bir assimilatör olduğu, her pratiği kural ya da teori saydığı, bu bir tür "kıssadan hisse çıkarma" kanunudur ve Osmanlı kurumlarının hiçbirisinin özgün olmadığı yönündeki tezi tekrarlamak gereğini duyuyorum. Osmanoğlu ailesinin erkeklerinin birbirinin boğularak öldürülmesini bir yasa yapmalarını da bu arada sayabiliyorum. Moğol Cengiz Sülalesi de, hanedan mensuplarının boğularak öldürülmesini yasa biliyordu;* Osmanoğlu sülalesinin bu yasayı, önünde Ege kıyılarına kadar kaçtığı Cengiz İmparatorluğu'ndan almış olduğuna, kolaylıkla hükmedebiliriz.

* Ord.Prof. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt 1, Ankara, 1982, s. 387, dipnot.

Kantakuzenos, Orhan'a kızı Theodora'yı eş olarak veren Doğu Roma İmparatoru'dur; Fatih Mehmet'ten çok önceleri yaşamıştı ve tahttan uzaklaştırıldıktan sonra tarih yazmaya başlamıştı; oryantal ama okur-yazar bir hükümdar idi. Kantakuzenos, Osmanoğlu sülalesinde fratricide'in bulunduğunu erken kaydedenlerden birisidir; demek, Atamanlar, birkaç çadırlık bir aşiret düzeyinde oldukları zamanlarda dahi kardeş katlini biliyorlardı. Kullanımı eski bir yasadır.

Doğu Roma hükümdar sülaleleri, Selçuk ve Osmanoğlu hanedanının en büyük öğretmenleri oldular; Selçuklular, çok zaman genç şehzadeleri, nerede ise modern çağlarda staja göndermek türünden, Bizans Sarayı'na göndermeyi bir usul ittihaz ettiler. Doğu Roma hanedanları için ise, uygarlık tarihçisi Will Durant, "murder had long since become the accepted substitute of election", cinayetin, uzun zamandan beri seçimin yerine geçtiğine işaret etmişti.* İmparator seçiminde her türlü cinayet, Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışında da Doğu Roma'nın temel eğilimlerinden birisidir; Genç Andronicus, dedesi Andronicus'u zorla tahttan indirmişti, Roma-Moğol karışımı bir düzlemdeyiz.

Osmanlı Devleti, bir beylikten bir imparatorluğa yükselirken, Küçük Asya'nın Batısı'nda ve Avrupa'nın Doğu ucunda bir otorite boşluğuna doğuyordu ve bunu ne kadar tekrarlarsam o kadar isabetlidir. "Boşluğa Doğuşu" görüp bellemeden bu görkemli kuruluşu anlamamız imkânsızdır; buradan başlamak zorundayız. Sırp despotu Stephen Dushan, Birinci Murat'tan önce, Balkanlar'da Doğu Roma'dan miras düzen boşluğunu hızla ve birbirini izleyen başarılarla doldurmayı denemişti. Birinci Selim'den nerede ise iki buçuk yüzyıl önce, önce babasını tahttan indirip sonra da ölümünü güvence altına almıştı.** Pekhoş, Sırp tarihinde de, tıpkı Osmanlı tarihinde Selim için olduğu türden, Stephen'in babasının katili olup olmadığı tartışılıyor; tartışılamayan, tahttan indirdiği babasının çok kısa bir zaman içinde öldüğüdür. Bu da bir ışık olmalıdır.

Hemen önünden kaçtıkları Cengiz ailesinde, yıkmaya mahkûm oldukları Doğu Roma hükümdar ailelerinde, Osmanlılardan önce Konstantinople'ü almaya aday olan ve bu şansı kanıtlayan Sırp Prensliği'nde patricide, fratricide var. Bundan da ötede tarihçi Hammer, Birinci Osman'ın adına vergi topladığı, tabi olarak yaşadığı, son Selçuk Sultan'ı Alaeddin'in oğlu Gıyaseddin tarafından ze-

---

* Will Durant, The Story of Civilization, Vol.IV, N.Y., 1950, s. 41.

** Dushan, önce kendisini, "Tanrı'nın lütfuyla Sırbistan, Arnavutluk ve deniz bölgeleri Kralı, Bulgaristan İmparatorluğu Prensi, tüm Roma İmparatorluğu'nun Efendisi" ilan etmişti. İstanbul'u almak için Venedik'ten yardım istediğinde, 1347 yılında Venedik Cumhuriyeti, Dushan'ı "Konstantinople İmparatoru" olarak kutluyordu.

Gibbons, Dushan'ı "Sezarların mirasını kazanmada Osmanlıları önceleyebilecek kimseydi" sözleriyle nitelemektedir. Bir seferde kaza ile ölerek bunu gerçekleştirme şansını yitirdi.

H. Adams Gibbons, The Foundation of Ottoman Empire, Oxford, 1916-1968, s.87.

hirlenmiş olmasını gerçeğe yakın buluyor.* Böyle bir çevreye bakılınca, Osmanoğlu düzeninde, başından itibaren, particide veya fratricide'in bulunmasına değil, bulunmamasına şaşmak durumundayız.

Mehmet Fatih'in çağdaşı Bizanslı tarihçi Dukas'tan aktarma yapmak gereğini duyuyorum; Birinci Mehmet hastalanınca veziri Bayezid'i çağırıyor, vasiyetini yapıyor ve şunları söylüyor: "Bana nasıl kul olarak sadakatla çalışmış isen, oğlum Murad'a da o şekilde çalışmanı, benden kalan beyliği kendisine teslim etmeni ve babasının sarayına yerleştirmeni istiyorum." Demek ki Hanedan sülalesinin yanında, yüksek görevliler çok güçlüdürler ve herhalde müşahade edebiliyoruz. Sultan, kulundan, "beyliğin teslim" edilmesini rica etmektedir; gerçekleri cerh eden gerçek budur.

Ancak aktarma bundan sonrası için gerekiyor, Dukas şunları yazıyor: "Diğer iki çocuğunun da, Murad o zaman reşit idi, diğer iki oğlu ise, biri yedi, diğeri sekiz yaşlarında birer çocuk idiler, İmparator Manuil'e teslim edilmesini ve İmparator'un bu iki çocuğa vasi olmasını ayrıca emretti."** Bizans tarihçisi şunları da ekliyor: "Mehmed, âdetleri olduğu üzere, Murad'ın iki küçük kardeşini boğmak istemesi korkusu ile —ki korktuğu başına geldi— bunların imparatora teslim olunmasını vasiyetnamesinde yazmış idi." Murat, babasının vasiyetnamesini tutmuyor ve iki kardeşinin gözlerine mil çektiriyor.*** Hammer ve benzeri tarihçiler, daha sonra bunların vebadan öldüklerini yazıyorlar. Her yerde ölüm var.

Mehmet'in, ölürken, çocuklarını, tahta çıkan kardeşleri Murat'a değil, Murat'tan korumak için rakip imparatora emanet etmek istemesi, bireysel şiddetin vahşet düzeyine ulaştığını göstermesi bakımından çok öğreticidir; ayrıca, fratricide'in Fatih Kanunnamesi ile başladığını yazabilen tarihçilerin ne büyük bir falsifikasyon içinde olduklarını da gösteriyor. Çok eskilere gidiyor ve yaygındır.

Geçerken söylenmesi gereken var: Ortaçağ'da halklar ve kurumlar birbirlerine, sanıldığından, çok daha yakındırlar. Çok zaman babalar ile oğullar ve kardeşler daha uzaktadırlar.

Eklenmesi gerekenler de var: Roma, Ortaçağ'da bütün dünya için model olması özelliğini koruyordu. Gibbon, Timur'un, Bayezid'e "Rum Sezarı", Ca-

---

* J. von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, M. Ata çevirisinden özetleyerek yayımlayan Prof.Dr.A. Karahan, İstanbul, tarihsiz, s.5

** Dukas, Bizans Tarihi, VI. Mirmiroğlu çevirisi, İstanbul, 1956, s. 77.

*** Doğu Roma Sarayı'nda çok yaygın olan kör etmenin Osmanoğlu sülalesinde fazla yaygın olmadığı anlaşılıyor. İlk başlarda var; Alderson, ancak Birinci Murat'ın oğlu Savcı'nın gözlerini kendi elleriyle çıkarmasını Musa'nın kardeşinin oğlu Orhan'ın ve İkinci Murat'ın da kardeşleri Ahmet, Mahmut ve Yusuf'un gözlerini oydurmasını sayabiliyor. Vahşet şiddetli , ama yine de azdır. Kardeş ya da evlat sevgisi ise hiç yoktur.

A.D. Alderson, The Structure of the Ottoman Dynasty, op.cit., s.27.

esar of the Romans, dediğine işaret ediyor ki şayan-ı dikkat, demek zorundayız. Roma, bir cumhuriyet olarak biliniyor ve yine Gibbon, Mısır'daki Kölemen İmparatorluğu'ndan "Memlük Askeri Cumhuriyeti", military republic of Mamalukes, olarak söz ediyor*; demek, monarşik yönetimlerin yerleşmesi daha sonraki dönemlerdedir.

Başlarda Ataman-oğlu bir cumhuriyet'e çok yakın durmaktadır.

Ortaçağ'da asalet güçten ve başarıdan doğuyor; aşiret bağlılığı içinde aile, anne-baba veya kardeş bağlılığı son derece zayıf kalıyor. Yöneten aşiret içinde gücüne güvenen, silahşörlüğü ve yönetici nitelikleriyle kendisini kabul ettirenlerin hepsi, reis olma hakkını kendinde buluyorlar; öldürme, ilkel cumhuriyetlerde seçimin yerine geçiyor veya seçim prosedürünü tamamlıyor.

Osman'ın, amcası Dündar'ı öldürerek küçük aşiretin reisi olduğu konusunda kuşku kalmamalıdır; genellikle Türk vakanüvislerine bağlı kalan Hammer bile, "amcasını öldürmüş olmakla beraber; fazileti teşkil eden moral niteliklere sahip olduğu inkâr kabul etmez" demek gereğini duyuyor. İlk vakanüvislerden Neşri; "göçer evlerin bazısı Osman'ı, bazısı Ertuğrul'un kardeşi Dündar'ı bey kılmak istediler" diyerek, aşiret reisliği konusunda bir anlaşmazlık çıktığını kabul ediyor.** Osmanlı kronik yazıcıları, bir Osmanoğlu'nun amcası, oğlunu veya babasını öldürmesi türünden hoş olmayan olayları yazmamayı tercih ediyorlardı. "Tekeliyet" düzeni tartışma ve açıklamalardan nefret etmektedir; Osmanlı takvim yazarları da gizlemeye düşkündürler.

Birinci Osman'ı ve aşiretini henüz düşmanları hiç önemsemiyor; bu nedenle Osman'ın ne kadar yaşadığını Türkler bilmiyorlar. Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan Osmanlı Tarihi de, "tarihlerde Osman Bey'in vefatı senesi tarih olarak gösterilmeyip 1310 ile 1326 arasındaki muhtelif senelerde gösterilmiştir" diyerek, bilgisizliği açıkça kabul etmektedir.*** Ne zaman öldüğü bilinmeyen Osman'ın tahttan iniş tarihi de saptayamıyoruz; aynı Türk Tarih Kurumu yayını, "Osman Gazi'yi 1320 senesinden itibaren faaliyette görmüyoruz" demekle yetiniyor. Osmanlı hanedan sülalesi üzerinde ayrıntılı monografinin yazarı A.D. Alderson ise, Osman'ın 1320 yılında tahtını Orhan'a bıraktığını not ediyor.

---

* "In these transactions, the Ottoman prince, by the Orientals, and even by Timour, is styled the Kaissar of Roum, the Caesar of the Romans."

"The military republic of the Mamalukes still reigned in Egypt and Syria, but dynasty of the Turks was overthrown by that of the Circassians and their favorite Barkok, from a slave an prisoner, was raised and restored to the throne."

E. Gibbon, The Decline and Fall of the Roman Empire, Vol. III, N.Y., 1896, s. 664.

** Mehmet Neşri, Neşri Tarihi I, Prof.Dr. Mehmet Altay Köymen yayını, Ankara, 1983, s.44.

*** Ord.Prof. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, op.cit., s. 113, dipnot.

A. D. Alderson

OSMANOĞLU SÜLALESİNDE TAHTTAN FERAGAT

Sultan	Tarih	Düşünceler
Ertuğrul	?	Osman'a; geleneksel olarak böyle oluyor.
Osman I	circa 1320	Orhan'a; beş yıl daha yaşıyor.
Orhan	circa 1355	Süleyman Paşa'ya; muhtemel, Süleyman'ın beş yıl sonra ölümü üzerine bir yıl için tekrar iktidara geldi.
Murad II	1444	Mehmet'e; iki yıl sonra tahta yeniden çıktı ve beş yıl daha hüküm sürdü.
Bayezid II	1511	Ahmet'e; yürürlüğe konmadı.
Mehmet VI	1922	Saltanat lağvedilince ülkeden kaçtı; hilafet Abdülmecid'e geçti.

A. D. Alderson, The Structure of the Ottoman Dynasty, Oxford, 1956, s.58.

Bu çalışmanın temel tezlerinden birisi, hiçbir Osmanoğlu'nun tahtını isteyerek bırakmadığıdır; diğer ipuçlarından, Osman'ın tahtından zorla uzaklaştırıldığı sonucunu çıkarabiliyorum.* Ancak var olan ipuçları, tahtından uzaklaştırılan Osman'ın, oğlu Orhan tarafından öldürülmüş olması ihtimalinin zayıf olduğunu gösteriyor. Bilemiyoruz.

* Alderson, bunların hepsinin iradi olduğunu varsayıyor ve bu nedenle, Selimi'in babasını tahttan uzaklaştırmasını ve İkinci Mehmet'in tahtı İkinci Murat'a bırakmasını hesaba katmıyor.

Daha önce işaret etme imkânını buldum, Orhan'ın, Osman'ın yerine seçildiği konusunda bir ittifak var. Bundan ayrı olarak, kimi tarihçilerin yazdıkları idealist masalların yerine, Orhan ile Osman'ın diğer ve önde gelen oğlu Alaeddin Paşa arasında çatışma ve çarpışma çıktığı kaydediliyor. Bunun böyle olması gerekiyor; hem seçimle gelen ve hem de önde giden kardeşi Alaeddin ile taht kavgası yapan bir Orhan'ın, babasını zorla tahttan indirdiğini kabul etmek durumundayız.

Osmanlı aydınının, Ahmet Cevdet Paşa ile birlikte tarih bilgisini borçlu olduğu Hammer, tıpkı bir Osmanlı vakanüvisi türünden "Bursa'daki Ulu Camiinin yapılışı ile Süleyman Paşa'nın Avrupa'ya ilk geçişi arasında geçen yirmi yıl içinde Osmanlı tarihçilerinin muhafaza ettikleri sükut, Orhan'ın başarılı hareketinden birdenbire alıkoyacak ve yazılması milli vak'a nüvislerin gururuna uygun düşmeyecek acı olayların çıkışına bağlanamaz" demektedir. Orhan'ın saltanatının son dönemleri, Osman'ın ölüm tarihleri kadar meçhuldür. Tekrarlamış oluyorum.

Devamla "Paşa" sözcüğünün padişah'ın küçüğü anlamına geldiğini, iki kez Osmanoğlu erkekleri için kullanıldığını yeniden not etmek zorundayım; Osman'ın önde gelen oğlu Alaeddin ile Orhan'ın akıncılar arasında çok sevilen oğlu Süleyman, "Paşa" unvanını kullandılar. Belki de "veliaht-prens" anlamına geliyordu; her ikisi de tahtı göremediler.

Alderson, eldeki ipuçlarını bir mantık düzlemine oturtunca, tarihçilerin Orhan'dan söz etmedikleri zaman kesitinde, Orhan'ın, tahtı oğlu Süleyman'a bırakmış olabileceğini düşünüyor ve böyle yazıyor. Süleyman'ın ölümü üzerine diğer kardeşi İbrahim'i boğdurarak tahta geçen Murat'ın okuma yazma bilmediğine ve hükümdarlığı zamanında da öğrenmediğine işaret eden kanıtlar var. Bundan, Murat'ın tahta geçecek bir şehzade olarak yetiştirilmemiş olduğu sonucu çıkabiliyor; aynı biçimde, İkinci Murat'ın tahta geçmesi beklenen oğlu Alaeddin öldürülünce, tek şehzade Mehmet'i saraya çağırdığı ve daha sonra Fatih olan Mehmet'in bilgisizliği ve görgüsüzlüğü karşısında şaşırdığı da biliniyor. Demek "bilgi" sadece taht için gereklidir; buna inandıklarını çıkarabiliyoruz.

Alaeddin'in boğdurulmasından sonra Murat'ın tahtını bırakması arasında geçen zaman bir yıldır; Süleyman Paşa'nın ölümü ile Orhan'ın kesin olarak tahtı bıraktığı kabul edilen tarih arasında geçen süre de bir yıl idi. Osmanlı emir veya sultanlarının tahtı hiçbir zaman isteyerek bırakmadıklarını bir aksiyom olarak kabul ile tekrar ediyorum. Bu durumda, Süleyman Paşa'nın yaşamını bir komplo ile kaybettiğine inanmak durumundayız. Tarihler de ölüm biçimi konusunda birbirini tutmayan olaylar anlatıyorlar; bir bölümü suya düşüp boğulduğunu ileri sürüyordu. Hammer ise şu gerekçeyi ileri sürüyor: "Bir gün Bolayır ile Seydi-Kavak arasında yaban kazı avlarken uçan doğanını, atını dört nala kaldıra-

rak izlemek istedi. Ama attan öylesine hızlı düştü ki, o anda ruhunu teslim etti.* Ne yazık, bu tür hikayelere inanmaya zorlanıyoruz.

Süleyman'ın, akıncıların, uc beylerinin, tercihi olması ihtimali var; Süleyman'ın ölümünden sonra Orhan'ın, üzüntüsünden kısa bir süre yaşayabildiği hikayesi de inandırıcı görünmüyor. Murat taraftarlarının aynı komplo ile Orhan'ı da tahttan indirdiklerini kabul etmek isabetlidir; Murat, Osmanoğlu sülalesinden herhangi birisine "paşa" denmesi uygulamasına son vermişti, bu sıfatı yüksek kamu görevlilerine ayırıyor ve sipahi ordusunun yerine bir sürekli ordu, yeniçeri düzeni, kuruyor. Okuma yazma bilmemekle beraber, bir kurucu mayası var.

Osmanlı emir veya sultanları arasında Murat kadar acımasızını bulmak mümkün görünmüyor; Doğu Roma İmparatoru'nun oğlu Andronicus ile birlikte isyan eden oğlu Savcı ve kuvvetlerini Dimitoka'da açlığa mahkûm ettikten sonra, kentin teslim olmasıyla birlikte Dimitoka'ya girmişti. Dimitoka'yı savunanlar arasında Rum ve Türk ayrımı yapmadan, yakaladıklarının tümünü, elini ve ayaklarını bağlayarak nehre attı; iki genç prensin arkasından gidenlerinin bir bölümünü, oğullarını kendi elleriyle öldürmeye zorlamıştı ve istediğini aldığını biliyoruz. Örnek olması için de, önce oğlu Savcı'nın gözlerini, kendi elleriyle, oydu ve sonra da kafasını kopardı.** Murat, rekabetinden korktuğu oğlunu büyük bir vahşet ile öldürürken, artık bir vasalı durumuna getirdiği Bizans İmparatoru'nun oğlunu da sarayında rehin tutmaya başlamıştı. İşte Murat budur.

Murat'ın Kosova'da nasıl öldürüldüğü konusunda da açıklık yok; Sırp tarihçileri, Osmanlı rivayetleri arasından birisini ve Osmanlı tarih yazarları da Sırp rivayetlerinden birini beğeniyor ve sürdürüyorlar. Sırp kaynaklarına göre Murat'ın savaşta öldürülmesi, Lazar tarafından öldürülmesi, bir Sırp askeri tarafından öldürülmesi veya Miloş tarafından çadırında öldürülmesi ihtimalleri ayrı ayrı ve beraberce var. Wittek'e ve Wittek'e dayanarak da Menage'a göre***, doğrudan doğruya Aşıkpaşazade tarihine dayanan Neşri Tarihi'ne göre ise "Murad Han Gazi de kendisinin şehid olmasına azmetmişti"****; yazdığı tarihi İkinci Bayezid'e sunan Mehmet Neşri, Murat'ın isteyerek ve planlayarak şehit olduğunu haber veriyordu. Güzel, Osmanlı'da tarih yazıcılığı İkinci Bayezid ile başlamıştır ve dineğilimlidir.

Saray tarihçisi Neşri Efendi şunları da yazıyor: "Mutlak gazi idi. Muhakkak şehit oldu. O kafiri hemen orada parça parça ettiler. Han üzerine çabucak bir ça-

---

* J. von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, op.cit., s. 12.

** Herbert Adams Gibbons, The Foundation of the Ottoman Empire, Oxford, 1916-1968, s.151

*** V. L. Menage, Meshri's History of the Ottomans, Oxford, 1964.

**** M. Neşri, Neşri Tarihi, Prof.Dr. Mehmet Altay Köymen yayını, Ankara, 1983, s. 145.

dır tutup, Sultan Bayezid'i sancak dibine getirdiler ve Yakup Çelebi'ye 'gel, seni babanister' diye çadıra koyarak hakkına kodular". Başka kaynaklara veya yeni bir kurgu ile desteklenmedikleri sürece ciddiye alınmaması gereken kronik yazıcılarından birisi ve belki de en önemlisi Neşri, bir komploya parmak basıyor. Şunları da ekliyor: "O gece ordu içinde karışıklık oldu. Ertesi gün Sultan Bayezid'i tahta geçirdiler." Ordu içinde veya Ordu'nun adayına karşı bir komplo olduğu ve ortaya çıkan çatışmaların sonucunda Bayezid'in tahta çıkarıldığı açıklık kazanıyor; bu komplonun Murat'ın öldürülmesine kadar uzanıp uzanmadığını söyleyebilecek bir durumda değilim. Ama sormakta mazurum.

Murat otuz dört yaşında, okuma yazma bilmez cahil bir şehzade olarak tahta çıktı; gençliğinde, Balkanlar'da yükselen ve tıpkı Osmanoğlu beyliğinin yükselişini hatırlatan Sırp Prensliği'nde, yükselişi ve genişlemesi bir efsane haline gelen Stephen Dushan'ın, babasını tahttan indirdiğini ve kısa bir süre sonra tahttan inen Kral'ın * öldüğünü Murat'ın bilmesi gerektiğini düşünüyorum. Süleyman Paşa'nın kuşkulu ölümünden hemen sonra Murat taraftarlarının Orhan'ı tahttan indirdiklerine kesin gözüyle bakabiliyorum; diğer yandan, bazı kaynaklar, Süleyman Paşa'nın daha önce Orhan'ı bir kez daha tahttan indirdiğini ileri sürebiliyorlar. Not ediyorum.

Bayezid, bir şahin prens'tir; Mısır'daki Kölemen İmparatoru'ndan "sultan" sıfatının tescilini istiyor. "Emir" sıfatı, Bayezid'in ülkesine dar geliyordu; Timur ise Anadolu'yu elde etmek yerine Osmanoğlu sülalesine tevazu öğretmek gerektiğini düşünüyordu. Mehmet Fatih, ancak Bayezid ile karşılaştırılabilir; kırıcılığıyla ve ilaveten, kendisine karşı her türden düşman yaratmaktan hiç çekinmiyordu. Aslında çekinse de yapabileceği birşey yok; Bayezid, sınırlarını genişleten bir buldozer'e benziyordu. Ve çevresinde önemli ölçüde döküntü bırakıyor; en önemli savaşında, döküntüler, döküldüler.

Kapitalizm öncesinde emperyal düzenler kurmak çok daha zordur.

Kapitalizm, hem merkezi milli devletlerin kurulmasında ve hem de daha ileri aşamalarında emperyalist düzenlemelerde, daha önceki çağlarda olmayan bir harçlar, yapıştırıcılar, sistemine sahiptirler. Millet kavramı, din kurumundan çok daha agresif bir harçtır; hem bir arada tutuyor ve hem de tecavüze hazırlıyor. İnsanlıktarihi için tehlikeli olan; millet kavramının güçlü merkezi devletle bir arada ortaya çıkmasıdır; bu, kapitalizmin hem ürünü ve hem de emperyalizme dönüşmesinde önemli dinamiklerden birisidir.

Bayezid'in, emperyalizm öncesinde bir emperyal düzen kurarken kırıp döktükleri, Timur'un kampına geçmekte pek az sakınca gördüler. Henüz "millet" yoktur, sadece bir üst güce gerçek bir bağlılık var. Bayezid ve şehzadesi Musa artık, Timur-Land'te esirdirler.

* Sırplar, emirlerine, "kral" diyorlar; Türkçe'ye Sırpça'dan giriyor.

Nâzım Hikmet

KARDEŞ KANIYLA ABDEST

Sedirde al yeşil, dal dal Bursa ipeklisi,
duvarda mavi bir bahçe gibi Kütahyalı çiniler;
gümüş ipriklerde şarap,
bakır lengerde kızarmış kuzular nar idi.
Öz kardeşi Musa'yı ok kirişiyle boğup
Yani bir altın leğende kardeş kanıyla aptest alarak
Çelebi Sultan Mehmet tahta çıkmış, hünkar idi.
Çelebi hünkar idi amma
Al-i Osman ülkesinde esen
bir kısırlık çığlığı, bir ölüm türküsü rüzgar idi.
Köylünün göz nuru zeamet
alın teri timar idi.
Kırık testiler susuz,
su başlarında bıyık buran sipahiler var idi.
Yolcu, yollarda topraksız insanın
ve insansız toprağın feryadını duyar idi.
Ve yolların sonu kale kapısında kılıçlar şakırdar,
köpüklü atlar kişner iken
çarşıda her lonca kesmiş kendi pirinden ümidi
tarumar idi.
Velhasıl hünkar idi, timar idi, rüzgar idi,
ahüzar idi.

Bayezid, hırslı, öfkeli ve kaba idi. Hızı, Osmanlı Beyliği'nin yükseliş dinamiklerini çok aştı. Fatih Mehmet de dinamiklerini zorlamıştı. Öldü ve öldürüldü.

Musa, hepsinden çok, bir yeni düzenden yana oldu. * Avrupa'nın Doğusu, Trakya, Musa'yı kabul etti; Asya'nın Batısı, Anadolu, Musa'yı reddetti. Trakya ve Balkanlar'da Osmanlı Sultanı Musa, Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıkmak için İstanbul'a saldırdı. Anadolu'da Osmanlı Sultanı miskin Mehmet, Bizans'ın Hayaleti'ni yaşatmaya kararlı, Doğu Roma İmparatorluğu'nun imkânlarını da arkasına alarak Musa'ya hücum etti.

Mehmet Fatih, çok daha usta çıktı. Teori'sini, eylemlerinin arkasına sakladı ve eylemlerinin parçaları arasında azalttı.

Bayezid, düzensiz bir büyük eylemci, Musa ise çağına göre bir büyük düzenci idi. Mehmet Fatih, bu ikisinin yazgılarından bir ders çıkardı.

Bayezid'i esaret öldürdü.

Musa'yı, kardeşi Mehmet boğdurdu.

Fatih'i oğlu Bayezid zehirledi.

Öldüren, boğan, zehirleyen gericiliktir.

Çelebi Mehmet, ataleti, Bizans'ın Hayaleti'ne tabi olmayı savunduğu için kazandı. Bayezid'in yenilgisinin diyalektik bir süreç ile harekete geçirdiği yılgınlık dinamikleri, duruma ve Çelebi Mehmet'e hakim oldular.

Profesör İnalcık ve benzer görüşleri savunanlar haklıdır; Timur yenilgisi Osmanlı düzeni için bir nesnel gerekçenin varlığını kanıtlıyor. Uc beyliği sisteminden gelen itici güç ve Roma'dan sonra açığa çıkmaya başlayan düzen boşluğunun çekiciliğiyle, yeniden kuruluş başlıyor. Yeniden kuruluş aslında kuruluş'tur; bunu, İkinci Mehmet gerçekleştiriyor. Belki de gerçekleştirdiği bir son'dur.

Birinci Mehmet ise, bir yenikçi psikoz içinde, Bizans'ın gölgesinde bir sığıntı olarak yaşamış ve ölmüştü. Ölümüyle ilgili bilgileri, Doğu Romalı tarihçi Dukas'tan aktarmak gereğini duyuyorum. Dukas, Mehmet'in ölümünü anlatmaya, şöyle başlıyor: "Edirne'de inşa etmiş olduğu sarayında vefat etti ve cesedi kırk gün, öldüğü evde saklandı. Öldüğünü dört kişiden başka kimse bilmiyordu. Bilenler vezirler, yani Bayezid ile İbrahim ve iki hekim idiler."** Ölümünü sakladılar. Bu dört kişi, "her gün saraya girip çıkıyorlardı ve padişahın tedavi edilmekte olduğunu ve diğer saray erkanına yalan olarak layıkı ile tedavi olunabilmesi için bazı ilaçların bulunması lazım geldiğini söylüyorlardı. Bir çok kimseleri Sırbistan'a, İstanbul'a ve adalara göndererek, tedavisi için lüzumlu ilaçlar aratıyorlardı." Ölmüş Mehmet için, dünyanın her yanında ilaç aradılar.

---

* Şiirlerini buraya aldığım Büyük Şair; Şeyh Bedrettin Destanı'nda, Musa'ya büyük bir haksızlığı gerçekleştirmiş oluyor. Yahudilik, Ortodoksluk ve İslam'dan yeni bir din, aslında yeni bir "ümmet" yaratmak isteyen, henüz "millet" bilinmiyor, Musa'dır; Bedrettin'in, Musa'nın bir havarisi sayılması gerekiyor. Hep düzeltiyorum.

** Dukas, Bizans Tarihi, op.cit., s. 78.

Nâzım Hikmet

GÜNEŞİN BOYNU

İznik gölünde akşam oldu.
Dağ başlarının kalın sesli sipahileri
güneşin boynunu vurup
kanını göle akıttılar.

Doğru, Atamanlı Sarayı, trajikomik bir tiyatrodur.

Dukas, Mehmet'in doktorunun kimliğini bildirmiyor; diğer kaynaklar doktorun Ozan adında bir Kürt olduğunu yazıyorlar. On beşinci yüzyılın başında, bir ölüyü kırk gün ve bir odada saklamak zor olmalıdır; Kürt Doktor bir çare buluyor. Bu çareyi, yine Dukas'tan aktarıyorum: "Bu arada hekimler ölünün karnını açarak bağırsaklarını ve ak ve kara ciğerini çıkardılar, cesedin içerisini kamilen yıkadılar; ölünün bulunduğu odayı kazarak, cesetten çıkardıkları yukarda kaydedilen uzuvları gömdüler. Sonra cesede kokular sürdüler, kefene sardılar ve hayatta imiş gibi yatağa yatırdılar." Kendilerinin dışında başkalarının da bilmeleri halinde yeni komploların ortaya çıkmasından korkuyorlar; çünkü Osmanoğlu düzeninde tahta çıkacak kimse ile ilgili bir kural bulunmuyor. Sultanın bütün çocukları aynı ölçüde şansa sahip; Mehmet'in büyük oğlu Murat'ın, babası kadar miskin birisi olduğunun bilindiği anlaşılıyor. Miskini, miskin izlemektedir.

İkinci Murat ile ilgili olarak Türk tarihlerinde övgü dolu sözlerin tamamı, Bizans kaynaklarından geliyor; Türkler, yabancı kaynaklarda kendileriyle ilgili övücü sözleri alırken olumsuz yargıların hiçbirisine itibar etmediler. Zorlanmadığı sürece Doğu Roma İmparatorluğu'nun kalan topraklarına dokunmamayı bir devlet politikası yapan Murat için, Dukas da, "saf ve iyi bir adam olduğu gibi kalbinde hiç hilesi bulunmayan" bir kimse diyordu. Nâzım Hikmet ise, daha başka ve daha gerçekçi çiziyordu. Aktarıyorum.

Nâzım Hikmet

KIRLARDA ÇOCUK BAŞLARI

Sıcaktı.
Baktı Karaburun dağlarından O,
baktı bu toprağın sonundaki ufka
çatarak kaşlarını:
Kırlarda çocuk başlarını
Kanlı gelincikler gibi koparıp,
Çırıl çıplak çığlıkları sürükleyip peşinde,
Beş tuğlu bir yangın geliyordu karşıdan ufku sarıp.
Bu gelen
Şehzade Murattı.

Murat, bir yılda iki Mustafa'nın hayatına son verdi. Bunlardan birisi Düzme Mustafa olarak biliniyor ve Bayezid'in oğullarından birisi olduğunu iddia ediyor. Bizans'ta yaşıyor; Doğu Roma, babası Mehmet'in vasiyetnamesine uymayarak, iki kardeşini İstanbul'a göndermeyen Murat'ı rahatsız etmek istiyordu. Mustafa ilk çatışmada zafer kazanmıştı ve ünlü vezir Bayezid'i öldürdü. Sonra yenildi ve Murat'ın eline geçti; bir Osmanlı prensi olarak keman kirişi ile boğdurulması için yalvardı. Murat, Mustafa'nın kendi soyundan olmadığını kanıtlamak için kafasını vurdurdu; Düzme Mustafa, Osmanoğlu soyundan olduğunu iddia etmesine karşın, idam edilen tek insandır.

Diğer Mustafa, Murat'ın kardeşi idi; tahtı almak istiyordu. Yenildi ve İznik'e sığındı. Tarihçi Demetrius Cantemir, Murat'ın İznik'i kuşattıktan sonra şiddetle saldırdığını, şehri alarak kardeşini yakaladığını ve kardeşinin derhal kendi önünde boğulmasını emrettiğini, he immediately orders to be strangled in his presence, kaydediyor.* Babası Mehmet'in, Doğu Roma İmparatoru'na emanet edilmesini is-

* Demetrius Cantemir, The Othman History, London, 1734, s.83

tediği iki kardeşine bir üçüncüsünü ekleyerek gözlerine mil çektiriyor ve her üçünü de, komşu imparator yerine vebaya teslim etmeyi tercih ediyordu.* Böylece Murat, amcası olduğunu iddia eden bir Mustafa'nın boynunu vurdurarak, kardeşi bir diğer Mustafa'yı boğdurarak, üç kardeşini de, veba yardımıyla, ortadan kaldırmış oluyor.

Fatih'in Ölümü & Bayezid'ın Zehiri

Bu aşamada hipotezlere dayalı "model" denemeleri gerekiyor; bütün bu çatışmaların bir kör dövüşü olduğu izleniminin silinmesinde yarar var. Osmanlı düzeni, şimdiye kadar yazılmış olandan çok daha fazla, çatışmalıdır. Çatışma, kişiler değişmekle birlikte, belli bir eksen ve taraflar çerçevesinde sürüyordu. Belki de böylece ayakta kalmaktadır.

İki tarafı ayırmak mümkün görünüyor; uc beyleri ve dönme komutanlar, atılımdan yana bir tutum alıyorlar. Ordu ise tutuculuğun ve gericiliğin kalesidir. Çatışma ve ölümleri bu iki taraflı dünya içinde algılamak zorunlu olmaktadır.

Mehmet Fatih'in oğullarından Bayezid, tutucu ve gerici ordunun adamıdır; ordu, bir eğilim olarak Bayezid'i tahta geçirmek için uzun süren komplolar hazırlıyor ve fesatçı güruhu olarak hareket ediyordu. Bu komplolar ve çeşitli cinayetlerden sonra Bayezid tahta çıktığı zaman, babasının, Mehmet Fatih'in dinsiz olduğunu söylemekten çekinmemişti; Fatih'in İtalyan ressamlarına yaptırdığı resimlerin tamamını İstanbul pazarlarında sattırdığı kayıtlıdır.** Bayezid, Doğu Roma İmparatorları zamanında İstanbul'un yaşadığı iconoclast, ikon kırıcılığının bir benzerini, Osmanoğlu saraylarından bütün Bellini portrelerini ve fresk-

* Dukas, bu konuda eski ve yeni tarihçilerden başka bir ifade kullanıyor.

"Murad, Mehmet Çelebi'nin iki çocuğunu ve kendisinin kardeşlerinden birini, masum kanı dökme hususundaki adaletlerine uyarak boğdurdu."

Dukas, Bizans Tarihi, VI. Mirmiroğlu çevirisi, İstanbul, 1956, s.113.

** Fr. Babinger, İstanbul bazaarı'na düşen Belli'nin ünlü Fatih portresinin serüvenini izliyor; İstanbul bazaarı'ndan, Pera'da, bir Venedikli tüccar satın alıyor, sonra Venedik'e götürüyor ve burada da 1877-1880 yılları arasında Britanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'ni yapan Sir Austen Henry Lazard satın aldı. Sir Austen'ın ölümü üzerine, karısı, 1917 yılında, Londra'daki National Gallery'e bağışlamıştı.

Franz Babinger, Mehmed the Conqueror and His Time, Princeton University Press, 1978, s.379.

S.N. Fisher de Venedik arşivlerinden şu sonucu çıkarıyor:

"One indication of this was Bayezid's act in selling in the bazaar all the pictures which Gentile Bellini had painted for Mehmed II. Also, Bayezid asserted that his father did not believe in the Prophet Mohammed or in any faith."

S.N. Fisher, The Foreign Relations of Turkey 1481-1512, University of Illinois Press, 1948, s. 19.

leri temizleyerek tekrarlıyor. Bayezid, babasının Bizans Sarayı ile işbirliği yaptığı için idam ettirdiği Çandarlı Halil Paşa'nın rehabilitasyonunu da ihmal etmedi ve Çandarlı vezir sülalesine yeniden görev verdi.

Prens Cem'i de bertaraf ederek Ordu'nun işbaşına getirdiği Bayezid ve yönetimi tam bir gericiliktir. Bayezid dönemi, bir karşı devrim olmuştur. Sonun başlangıcı sayabiliriz.

İkinci Murat dönemi de bir miskinlik ve tutuculuk dönemi idi. Murat'ı görmüş olan Batılı gezgin Brocquiére'in çizimine göre bir Moğol'a benziyordu, şişman vücudu ve sarı-siyah bir teni vardı. İçkiye ve şehvete düşkün olduğu hep yazıldı; Osmanoğlu Devleti'ni, Bizans ile birlikte ve yanında bir beylik olarak sürdürmek istiyordu. Tekraren not ediyorum.

İkinci Mehmet'in saltanatı, miskin ve tutucu İkinci Murat'ın yönetimi ile İkinci Bayezid'in karşı devrimi arasında bir tarih kesitine oturmuştu. Böyle bir durumda Mehmet'in tahtı tutmasının kolay olmayacağının, bir tez olarak ortaya konması zorunludur; bilimsel yaklaşım bunu gerektiriyor. Bunun yeni ve materyalist bir bakış olduğunu kabul ediyorum.

Tarihte bu olguların ve gerektirdiği soyutlamanın ışığında bakıldığında, İkinci Mehmet'in ilk tahta çıkışının, Murat'ın, "ölmeden önce oğlumu bir tahtta göreyim" türünden kaprislerle açıklanması mümkün olmamalıdır; böyle bir tarih anlayışının bilimdışı olacağının kabul edileceğini umuyorum. Mehmet, uzun bir hazırlık döneminden sonra ve zikzaklarla dolu bir mücadele ile tahta çıktı. Şöyle de söyleyebiliriz: İkinci Mehmet, iç savaşın eşiğine yaklaşan bir iç çatışmadan sonra Osmanoğlu tahtına çıkmıştı. Uzun bir iç çatışmadır.

Mehmet, tahta geçmesi hiç akla gelmeyen bir şehzade oldu; önünün açılması için kendinden büyük ve tahta çıkmaları beklenen iki prensin ölmesi gerekiyordu. Bunlardan ilk şehzade Ahmet'tir; bütün kaynaklar, Ahmet'in 1437 yılında Amasya'da aniden öldüğünü yazmakta birleşiyorlar. * Bu ölümün üzerinde durabilecek durumda değilim; bir yönetim kavgasının sonucu olduğunu düşünmek zorundayım. Bu ölümden hemen sonra, 1439 yılında Birinci Vezir İshak'ın ayağının kaydırıldığını ve Halil'in öne çıktığını saptamak mümkün oluyor; İshak, Murat'ın en yakın adamlarının başında bir yer tutuyordu. Bu o kadar öyle ki, Murat'ın ölümü üzerine Mehmet, üvey annesini, Murat'ın dul karısının İshak ile evlenmesini emrediyor ve ikisini birden Anadolu'ya gönderiyor. Bu kadarla kalmıyor; İshak'ın ayağı kayarken vezirliğe Zaganos yükseltildi. Zaganos, en şahin komutanlardan birisidir ve ilerde, kızını Sultan Mehmet'le evlenmesine şahit oluyoruz.

---

* "His eldest brother Ahmet, died suddenly at Amasia in 1437."

S. Runciman, The Fall of Constantinople, Cambridge University Press, 1965, s.55.

"In 1437, Prince Ahmet Çelebi died suddenly in Amasia."

Fr. Babinger, Mehmet the Conqueror, op. cit., s. 14.

Tahtın en güçlü adayı Ahmet ansızın öldüğünde Mehmet beş yaşındadır ve Ahmet'in ölümü üzerine vali olarak ilk görevine başlamıştı. Vezirler arasında değişiklikte Mehmet yedisini sürüyordu; bütün bunlardan, bu çatışmalarda Prens Mehmet'in inisiyatif sahibi olamayacağı sonucu çıkıyor. Bu Ahmet vs Alaeddin Partileri kavgası olabilir. Buradayız.

Çatışma, Mehmet adına, başkaları tarafından sürdürülmektedir.

İshak'ın Halil ile yer değiştirdiği ve Zaganos'un üçüncü vezir olarak ön plana çıktığı 1439 yılında Edirne'de Şehzade Mehmet'in sünnet düğünü yapılıyor. Prens Alaeddin, bu düğün için Edirne'ye gelmişti; Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsamettin, Prens Alaeddin'in davranışının, Edirne'de devşirmeleri çok ürküttüğünü kaydediyor. Hüsamettin, bir çekişme olduğunu ve bu çekişmenin Türk vezirler ile dönme vezirler arasında gerçekleştiğini ileri sürüyor. Çekişme mi, öldürmek üzerine kuruludur.

Güzel, devam ediyoruz, bu çalışmada denenen model çerçevesinde, Prens Alaeddin'in boğularak öldürülmesi gerekiyordu; Profesör Halil İnalcık'ın dayanaksız olduğunu ileri sürmesine karşın, Hüsamettin, Alaeddin'in boğdurulmasını ve boğanları yazmaktadır. Bu, 1443 yılında realize edilmişti. Mehmet on bir yaşını sürüyordu. Önü açıldı ve tek kalmıştı; babası ile birbirini öldürmemeye bağlı, iki taht rakibi oldular.

Ancak Profesör İnalcık, en azından Neşri Tarihi'nde, Varna Seferi'nde, Murat'ı destekleyen yeniçeri ordusunun başkomutanı, yeniçeri ağası, Kurtçu Doğan'ın, Sultan'ın atının dizginini tutan Karaca Bey'e, "Sultan Alaeddin'i öldürdün, bu kerre beğümüze kastettin, ko gitsin" dediğini ve Sultan Murat'ı korumaya aldığını kaydetmeden edemiyor.* Varna Seferi ile Alaeddin'in öldürülmesi arasında bir taht değişikliği gerçekleşiyordu, çatışma ile iç savaş arasında bir yerdeyiz.

Güzel, profesör İnalcık, teorisiz ve dolayısıyla ampirisist tarihçilerin en değerli ve sınırlı örneklerinden birisidir; bir asistanı ile birlikte ortaya çıkarıp değerlendirdikleri "Gazavat-ı Murat" nam çalışmasında, Alaeddin'den hiç söz edilmemesi bile İnalcık için hiç uyarıcı olmamıştır. İnalcık, rivayet derleyicilerinden bir adım ileri gidemeyen ve Gibbons'un sözü ile, kazanan hizbin esirleri kronik yazıcılarının çizdikleri tablonun dışına çıkar çıkmaz şaşırmaktadır.

Halil İnalcık, Mehmet'in ilk tahta çıkışı üzerinde bilgi dolu çalışmasında, önce, "Alaeddin'in idamı için zahirde bir sebep görünmüyor" demekte ve hemen şunları eklemektedir: "Alaeddin'in ölümüyle şimdi kalan yeğen şehzade Mehmet Çelebi için taht yolu açılmış bulunuyordu."** Çok açık ve çok güzel, bu değerli Profesör, Osmanlı'da tahttan seçimle çıkıldığını ve bunun partiler için ve parti savaşları olduğunu anlamaktan çok uzaktır.

---

* Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, Ankara, 1954, s. 60.

** ibid., s.60-61.

Amasya Tarihi

ŞEHZADE ALAEDDİN'İN BOĞULARAK ÖLDÜRÜLMESİ

Fakat Edirne, içinden kaynıyordu. Çünkü "İshak Paşa"nın vezaret-ü üzmaya (vezir-i azamlığa) tayini devşirmeleri pek ziyade yüze çıkarmıştı. Türkler, bundan pek ziyade müteessir olmuşlardı. Türklerle devşirmeler arasında ufak tefek arbedeler oluyordu. Bundan dolayı Sultan Murat bihuzur olmuştu. Nihayet 843 senesi evailinde "İshak Paşa" vezaret-ü üzmadan azl edilerek yerine Türklerden Çandarlızade "Halil Paşa" vezir-i azam, İshak Paşa vezir-i sani, devşirmelerden "Zaganos Paşa" vezir-i salis oldu. Divan-ı hümayunda iki Türk kazaskerle muvazene hasıl oluyordu.

Sultan Murat, engürüs harbini açıp dedikoduların önünü aldı. Muzafferiyetle avdetinde tahtı resanet buldu. Ali bir sürü hitan tertib etti. Amasya Valisi Şehzade "Sultan Mehmet" Amasya'dan ve "Sultan Alaeddin" Manisa'dan celb edilerek Sultan Mehmet'in hitanı icra edildi.

Ancak sünnet düğününde Şehzade Alaeddin Bey'in gayet gürbüz bir halde arzıendam etmesi Türklerin nazarı dikkatini celb etmiş, devşirmeler de huylanmışlardı. Çünkü Türkler İshak Paşa'yı ve etvarını çekemiyorlardı.

Alaeddin Bey'in harekatı, Sultan Murat'ı bile vehme düşürmüştü. Bunun için şehzadelerin yerlerini değiştirdi. Alaeddin Bey'i Amasya Valiliği'ne tayin ederek uzaklara attı. Sultan Mehmet'i de Manisa'ya vali gönderdi.

ALAEDDİN BEY

Sultan Murad-ı sani'nin üçüncü şehzadesidir. Şükrullah Çelebi buna (Sultan Ali) diyor. Sultan Alaeddin Bey demek olur. Amasya'da ikamet eden vezir Yorgiç Paşa şehzadenin lalası ve müdebbir-i umuru, Amasya muhafızı oldu.

Sultan Alaeddin takriben (828) senesinde Edirne'de doğdu. Amasya Valisi olduğu esnada 15 yaşında yetişik gayet gürbüz bir genç idi. Muallimi Amasya ulemasından Hatipzade (Tacettin İbrahim Efendi) bin Mahmut Çelebi idi.

Bu sene Pir İlyas'ı Halveti zaviyesi şeyhi Kutb-ul Arifin pir Celalettin Abdülrahman Çelebi vefat edip pederi "pir İlyas-ı Halveti" hazretlerinin yanına defnedildi. Yerine müftü Pir "Sunullah Çelebi" halveti şeyhi, bunun yerine de füzeladan "Sinaneldin Yusuf" bin Abdülmelik bin Bahşayiş Çelebi, Amasya müftüsü oldu.

842 senesinde Alaeddin Bey, Şadi Beyzade Mahmut Şah Çelebi evladından "Yeki Hatun" ile evlendi. Tertip edilen düğün pek renkli oldu. Devşirmeler bundan huylanıp Sultan Murat'ı tevhim etmeye çalıştılar. Şehzadenin mutemedi Şadi Beyzade "Burak Bey" idi. Bosna Amasya muhafızı Yorgiç Paşa'nın gözdesi olan mahdumu ve şehzadenin maiyeti ümerasından "Yunus Bey" vefat etti. Pederinin camii önündeki türbe-i mahsusaya defnedildi.

845 senesinde "Yorgiç Paşa" da vefat etti. Bu da o türbeye defnedildi. Yerine meşahir-i ulemadan Lala Şahin Paşazade "Mehmet Paşa" şehzadenin lalası, müdebbir-i umuru, Amasya muhafızı olarak geldi.

846 senesinde Sultan Murad-ı sani Karamanoğlu'nun harbine gideceği esnada şehzade "Alaeddin Bey"de harbe memur olmuştu. Bütün tedarekat seferiyesini ikmal eden "Alaeddin Bey"

Amasya'dan ordusuyla kalkıp Konya üzerine pederiyle beraber gitti. Burak Bey, vali kaymakamı oldu.

Alaeddin Bey, gösterdiği yararlılıklarla pederinin nazarı dikkatini celb ediyordu. Avdette pederiyle beraber Bursa'ya kadar gitmişti. Sultan Murat'ın izniyle Bursa'dan dönüp Amasya'ya geldi. Fakat arkasından gönderilen Kara Hızır Paşa, Amasya'ya gece girdi. Biçareyi yatağında boğdu. Bu kadarla kalmadı bir yaşında ve altı aylık şehzadeleri "Gıyasettin ve Tacettin" Çelebiler de boğulup Torumtay türbesine defnedildiler.

Amasya Beylerbeyliğine baferman-ı ali Amasya muhafızı olan Lala "Mehmet Paşa" tayin olundu.

H. Hüsamettin, Amasya Tarihi, Üçüncü Cilt, ss.210-211.

Hüseyin Hüsamettin'in tarihinin bu sayfalarını, İstanbul kütüphanelerinde, benim için, Berire Ülgenci araştırdı; eski yazıdan Latin alfabesine çevirdi. Bu eki, Berire Ülgenci'ye borçluyum. Teşekkürlerimi yazıyorum.

Hitan, sünnet demektir.

Osmanlılar ile Macarlar arasında bir "yüzyıl savaşı" döneminden, 1433-1526, söz eden Toynbee, Osmanlıların enerjilerinin en büyük bölümünü, Konstantinople'u veya Mora'yı alırken ya da Trabzon veya Karaman Devletleri'ni ortadan kaldırırken değil, Macarlar ile savaşta harcadıklarını ileri sürerken son derece haklı görünüyor.* It was not the annexation of Constantinople and the Morea and Trebizond and Qaraman, but the offensive against Hungary, that made the greatest demands upon Ottoman military energies in the fifteenth century. Miskin Murat, 1430 yıllarında Belgrad'da Hünyadi karşısında bir büyük yenilgi tattıktan sonra**, Alaeddin'in öldürüldüğü 1443 yılında da İzladi mağlubiye-

* Arnold J. Toynbee, A Study of History, Vol.2, Oxford University Press, 1934-1962, s.178.

** Murat, Belgrad yenilgisinden sonra bu yenilgilerde sevgili karısı Mara'nın babası Despot George Brankoviç'in, -Türk kaynaklarında Valkoğlu veya Vılkoğlu deniyor- de rolü olduğunu düşünüyor ve kendi sarayında bulunan Mara'nın kardeşleri, Brankoviç'in iki oğlunun gözlerinin çıkarılmasını emrediyor. İzladi yenilgisinden sonra yapılan anlaşma gereğince gözleri kör kayınbiraderlerini Sırplara teslim ediyor.

Demetrius Cantemir, The Othman History, London, 1734, s. 87.

tini yaşamıştı. Osmanlı tarafı pek çok esir verdi; esirler arasında sadrazamı Halil Paşa'nın kardeşi Çandarlı Mahmut Paşa da var.

Murat'ın zorla tahttan uzaklaştırdığını göstermek durumundayım; başarısız ve sarhoş bir sultandır. Murat'ın isteğiyle tahtı bıraktığını yazmak, tarihin kaba bir falsifikasyonu olmakla, eski ve yeni tarih yazıcılarımızın işi budur.

Türk tarihçileri, tarihin falsifikasyonu ile meşguller.

Tarihi ne kadar çok tahrif ederlerse o kadar çok ödül alıyorlar. Engels, falsifikatörlere ödül verildiğini bir genel kural olarak yazmıştı, Türk tarihçileride bunun içindedir.

Alaeddin de boğdurulunca Prens Mehmet, tahtın kaçınılmaz varisi olarak tek başına kalmıştı; Murat, tüm kaynakların hiç sevmediğini belirttikleri oğlunu saraya çağırıyor. S. Runciman şunları yazıyor: "Murad summoned the boy to the Court and shocked to see how his education had been neglected."* Murat, tahtın tek varisi on bir yaşındaki Mehmet'in eğitiminin tümüyle ihmal edildiğini görerek son derece şaşırıyor.**Bir sultan, son derece genç bir yaşta, tahtın varisinin bu kadar bilgisiz olduğunu gördükten bir yıl sonra, kendi isteğiyle, tahtını oğluna bırakır mı; bunu düşünmenin mümkün olmadığını sanıyorum.

İnalcık'ın, 1444 yılında geçen olayların incelenmesine ayırdığı "1444 Buhranı" adını taşıyan çalışmasından aktarma yapmam gerekiyor: "İzladi kış seferi esnasında uc (hudud) beyleriyle vahim ihtilaflar çıkmış, asker dağılmış ve timarlı sipahiler itaatsizlikleriyle hükümdarı gazaba getirmişlerdi. Bu devirde devlet içinde pek mühim bir rol oynayan ve sık sık saltanat müddeileriyle (impostor, tahtı almak için ortaya çıkanlar y.k.), birleşerek büyük kargaşalıklara sebep olan uc kuvvetlerinin merkeze karşı cephe alması Rumeli'de müdafaa sistemini ve Sultan'ın otoritesini zayıflatan çok vahim bir ayrılıktı.*** Uc Beyleri ile ordu arasında bir ikilik olduğu rahatlıkla söylenebilir; yeniçeri ordusu, miskin Murat'ın tarafını tutuyordu. Uc Beyleri'nin Murat'ın komutasında savaşmak istemediklerini anlayabiliyoruz.

Profesör İnalcık'ın, İkinci Mehmet'in birinci tahta çıkışıyla ilgili incelemesinden de birkaç aktarma yapmam verimli ve isabetlidir. Şunları kaydediyor: "Murad, aynı zamanda, zevk ve sefaya düşkündü. Ayyaşlık derecesinde içtiği, şarap ve saz meclislerinden pek hazzettiği bütün kaynakların müşterek şehadet ettikleri bir hakikattir." Demek ki, Bizans kaynaklarının pek çok övdükleri Murat'ın bir sarhoş olduğu kesinlik kazanmaktadır. Avrupalı gezgin

* S. Runciman, The Fall of Constantinople, Cambridge University Press, 1965, s. 56.

** Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'nın sultanlığına kesin gözüyle bakıldığı için, Murat'ın eğitiminin tümüyle ihmal edildiğine, otuz dört yaşında okuma-yazma bilmeyen bir kimse olarak tahta çıktığına daha önce işaret ettim.

*** Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerine Tetkikler, op.cit., s. 16.

Brocquiére ayyaşlığına birkaç yerde işaret ediyordu. Son felaketlerden sonra onun aşikâr olan bu kusuru herhalde halk arasında dedikoduları artırmıştır.* O halde, sipahilerin komutasında savaşmak istemedikleri, halkın sarhoşluğunu bildiği bir sultanımız var.

Güzel, bir paranteze ihtiyacım var. Sultan İkinci Murat, bir yenilgiden diğerine gidiyor, ayyaş ve miskin, sipahiler, Murat'ın komutasında savaşmak istemiyorlar. İki şehzadesi var; Mehmet, on bir yaşında, kimse sevmiyor ve diğer şehzade Alaeddin'in, aniden gaybubeti halinde, Mehmet saraya çağrıldığında, cehaleti ile herkesi şaşırtmıştı. Demek ki, tahta çıkacağı hiç düşünülmemişti; dinastinin böylelerini ham ve cahil bırakmaları usuldendir. Güzel, böyle bir durumda, Murat'ın indirilmesi ve Murat ile birlikte savaşlara katılan Alaeddin'in tahta çıkarılması uygundur. Ancak, Saray'da çok güçlü bir "Murat Partisi" var ve bu durumda Alaeddin'in ortadan kaldırılması kaçınılmaz ve yerindedir.

Atamanlılar'da alternatifi ortadan kaldırmak en büyük yasadır. Alaeddin'in boğdurulması işte bu tarihtedir.

Çok üzüldüğü yazılıdır. Öyledir, ben de burada, oğlu Mehmet'in, torunu Mustafa'nın öldürülmesi üzerine, kadınlar misli, göğsünü döve döve ağladığını aktarmıştım. Çok güzel, artık, Osmanlı hanedan fertlerinin, babalarının, çocuklarının, kardeşlerinin ölümüne hiçbir zaman ağlamadıklarını öğrenmiş olmak durumundayız. Çok zamanlar kendileri öldürüyorlar ve hep kendilerine ağlıyorlar.

1444 yılı yaz ortasında tahtı bırakıyor. Bırakmaya zorlanmış olmalıdır.

Ancak mücadeleyi ve umudunu yitirmiyor. Güçlü bir partisi var.

Mehmet'in bu ilk saltanatı iki yıl sürdü. Fakat güçsüzdür; Murat partisinin başkanı Çandarlı Halil'i sadrazamlıktan uzaklaştıramadı. Çandarlı açıkça tahttan düşürülmüş Murat'ı sultan saymayı sürdürüyordu. Bu nedenle bu iki yıl, hem Murat ve hem de Mehmet için bir ölüm-kalım dönemi oldu. Sürekli komplolarla geçiyordu; her ikisi de öldürülmemek için son derece titiz ve uyanık yaşadılar.

Aslında 1450 yılına kadar baba-oğul Murat ve Mehmet, birbirini öldüremeyeceklerini ve öldürmeyeceklerini biliyorlardı; çünkü birinin diğerini öldürmesi halinde Osmanoğlu soyundan yaşayan erkek teke inmiş oluyordu. Böyle bir durumun iradi olarak yaratılmaması için büyük özen gösteriliyor; yaşayan erkek Osmanoğlu'nun teke inmesi her an için Osmanlı hükümdar sülalesinin sona ermesi ihtimalinin çok yükselmesi demektir.

Osmanoğlu düzenini soğuk mantıkla ele almak zorunludur; ne yazık, 1450 yılında Murat ve Mehmet için durum değişiyor. 1450 yılında Mehmet'in oğlu

* ibid., s. 59.

Mustafa, Murat'ın oğlu Ahmet dünyaya geldi. Böylece 1447 yılında doğmuş olan Mehmet'in ilk oğlu Bayezid ile birlikte, yaşayan Osmanoğlu erkekleri beşe yükselmiş oluyor ki, artık birisi ölebilir. Artık hanedan ölüm özgürlüğüne kavuşmuştur, öyle söyleyebilirim.

Yöntem ile ilgili bir paranteze sıra geldi; olgular tek başlarına pek önem taşımıyorlar. Olguların değeri, bir bütünlük içindeki yerlerinden veya yersizliklerinden çıkıyorlar ve olgulara teori, değer biçmektedir.

İdealist tarih yazımında, Osmanoğlu ailesine birer ilkel güzelleme olan Osmanlı vakanüvisleri için İkinci Murat'ın nasıl öldüğü hiç önem taşımıyor; çünkü, bunlar, Osmanoğlu düzeninde her türlü çatışmanın üstünü örtmeyi temel işlev sayıyorlar. Bu tür için Osmanoğlu düzeni bir kutsal planlamadır; çatışma veya zikzak söz konusu değildir. Arada bir, bir sadrazamın boynu vurulursa, bu mutlaka, emirin yanıltılmasından kaynaklanıyordu, hepsi budur.

Murat'ın, uzun hazırlıkların ve uc beylerinin başını çektiği geniş bir muhalefet sonucu tahttan uzaklaştırıldığını içeren bir model varsa, Murat'ın ikinci saltanatından nasıl ayrıldığının üzerinde durulması zorunludur. Tarihçi von Hammer, "Sultan Murad, Sinop hakimi İsfendiyar Bey'in kızı ile evlenişinden, henüz memede bulunan bir erkek yavru bırakmış idi" diyor; öldüğünde 47 yaşını sürüyordu. 59 yaşına kadar yaşayabileceğini varsayabilir; bu takdirde bir prensesten dünyaya gelen Prens Ahmet on iki yaşını bulmuş olacaktı. Murat, bir Grek veya İtalyan cariyeden doğma Mehmet'e tahtını kaybettiği zaman, Mehmet 12 yaşında idi; öyleyse, Ahmet'in dünyaya gelmesiyle Mehmet için bir büyük tehlike ortaya çıkmış olmaktadır. 59 yaşını idrak etseydi, oğlu Prens Ahmet, 12 yaşında olacaktı, buna işaret etmek istiyorum.

Ahmet dünyaya geldiğinde Murat da Mehmet de bir kez tahtı görmüş ve tahttan ayrılmaya zorlanmış durumdalar; Ahmet'in doğuşu, Osmanoğlu ailesinin iki büyük erkeğine ölüm özgürlüğü getirmiş oluyordu. Mehmet'in İstanbul'u alışını yaşamış olan Bizanslı tarihçi Dukas ise, burada geliştirilen tez ve kurgulardan habersiz yazıyordu. Öyleyse modeli test etme şansına sahibiz.

Dukas, "Murad'ın vefatı uzun ve üzücü bir hastalıktan ileri gelmedi" diyor. Murat da, abnormally natural death ile ölen Osmanoğlu erkekleri arasına giriyor; Dukas, "Murad'ın bütün hastalığı dört gün sürdü" haberini de ekliyor.* Ölümü gerçekten hiç beklenmedik bir zamanda gelmişti; Edirne'de Mehmet'e bir büyük düğün yapıyordu ve bundan sonra daha önce Tunca Adası'nda yaptırdığı küçük saraya, sevdiği birkaç genç erkekle, "oğlan" da diyebiliriz, giderek eğleniyordu. Murat'ın bu ani ölümüyle ilgili ayrıntıyı veren tek kaynak olan Dukas şu bilgiyi de sağlıyor: "Bu adada fevkalade bir gün geçirdikten sonra, ertesi gün başının ve bütün vücudunun ağırlaştığını ve uyuştuğunu söyleyerek saraya götürül-

* Dukas, Bizans Tarihi, op.cit., s.139.

mesini emretti" * Saray'da üç gün hasta yattı ve sar'a benzeri acılar içinde öldü; bundan başka hiçbir bilgi ve kaynağımız yoktur. Sonu budur.

Mehmet Fatih'e, "ejderha" diyen ve her türlü küfürü kitabına koyan Dukas'ın verdiği bilgiler bununla bitmiyor; Murat, düğünden hemen sonra ve Tunca Adası'na gitmeden önce bir rüya görür. Murat'ın rüyasında dehşetli bir adam karşısına dikiliyor ve Murat, korkusundan büzülüyor. Dehşetli adam, Sultan Murat'ı elinden tutuyor; Murat'ın başparmağında altından bir yüzük var. Dehşetli adam, Murat'ın başparmağındaki yüzüğü çıkarıyor ve başparmağın yanındaki şehadet parmağına takıyor. Dehşetli adam, altın yüzüğü bir parmağından çıkarıyor, diğerine takıyor; Sultan Murat, korkusundan daha da büzülüyor. Dehşetli adam en sonunda, yüzüğü, Murat'ın serçe parmağından da çıkardıktan sonra, yüzükle birlikte kayboluyor. Dukas, Murat'ın bu rüyadan çok etkilendiğini kaydediyor; astrolojiye inanan Murat, derhal rüya yorumcularını çağırıyor. Rüya yorumcuları, yüzüğün memleket demek olduğunu, başparmağın padişahı anlattığını ve en sonunda Mehmet'in gelip tahtı aldığını söylüyorlar. Bu rüyadan dört gün sonra Murat, başının ve tüm vücudunun birdenbire uyuşmasıyla ve sar'a nöbetine benzer sarsıntılar içinde ölüveriyor. Murat'ın ölümü ile ilgili bilgilerimiz de burada son eriyor ve hepsi budur.

Bundan sonrası ise pek rutindir; Mehmet, tekrar tahttadır. İlk emri, bababir, anne-ayrı kardeşi, bebek-prens Ahmet'in öldürülmesidir.** Mehmet bu cinayeti, en yakın adamlarından Evrenesoğlu Ali'ye havale etmişti. Ancak artık tahtta pişmişti, Evrenesoğlu Ali'nin bu işi kendi inisiyatifi ile yaptığına inanılmasını istiyordu; Ali'yi cellatlara verdi. Ahmet ve Ali ard arda öldüler.

Mehmet'in ikinci kez tahta çıkışıdır; birinci hükümdarlığı 1444-1446 yıllarını kapsıyordu. Bu dönem, Mehmet'in yetişmesinde son derece önemli görünüyor; Murat ve Mehmet taraftarlarının birbirinin boğazına sarıldıkları bir dö-

---

* Murat'la ilgili Türk tarihlerinde yer alan övgülerin kaynağına değinmek gereğini duyuyorum.

"Murad, düşmanlarına karşı babasından da daha mülayim davranırdı ve kin beslemezdi. Allah bilir ki, Murad, halka karşı daima teveccühkar ve fukaraya karşı cömert idi. Bu lütuflarını yalnız kendi ırkından ve dininden olanlara değil, hıristiyanlara da ibzal ederdi."

"Muzaferiyetten sonra, düşmanı takip etmezdi ve herhangi milleti sonuna kadar mahvetmek istemezdi."

"Harpten nefret ederdi ve sulhu severdi."

Dukas, Bizans Tarihi, VI. Mirmiroğlu çevirisi, İstanbul, 1956, s.139.

** "İsfendiyar kızından olmuş bir küçük kardeşi vardı. Onu da menziline eriştirdi. Makamına gönderdi."

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Nihal Atsız yayını, Ankara, 1985, s.153.

"Çeşitli kaynaklar, o zaman, küçük prensin sekiz aylık olduğunu yazıyorlar; bu da, anne ve babasının yirmi altı yıldır evli olduklarını düşünürsek şaşırtıcı görünüyor."

Fr. Babinger, Mehmed the Conqueror, op. cit., p. 66.

nem idi. Edirne, iç savaşa yakın bir çatışma ve politik mücadeleye sahne oluyordu; bu mücadele, iç savaş ile dış savaşın birbirine bağlılığını göstermesi açısından son derece önem kazanıyor. İzladi yenilgisinden sonra Edirne tam bir panik havasına girmişti ve Bulgaristan ile yeniden Hünyadi Yanoş'un liderliğindeki Haçlı Kuvvetleri'ne açılmış durumdadır. Zenginler, Edirne'yi boşaltmaya başlıyorlar; Edirne'nin de düşeceğine inanıyorlar.

Halil Paşa başkanlığındaki Murat Partisi, ordu içinde ve halk arasında Mehmet'in bu tehlikeyi göğüsleyemeyeceği propagandasına ağırlık veriyordu; "çocuk padişah", bir slogan haline getirildi. Şehabettin Şahin Paşa başkanlığındaki "Mehmet Partisi", Mehmet'in orduların başında Haçlı Kuvvetleri'ni karşılamasını istiyorlar; Mehmet tahta oturabilmek için bir başarıya muhtaç görünmektedir. Halil'in en yakını ordu komutanı Kurtçu Doğan ve Şehabettin Şahin'in yardımcısı da Zaganos'tur. Halil, orduya da güvenerek, Manisa'da bulunan Murat'a haber gönderiyor ve kuvvetlerin başına geçmesini istiyor. Murat, bu davete güvenemiyor; Mehmet'in husumetini çekerek yaşamını risk etmiş olmaktan kaygılandığını anlayabiliyoruz. Halil bunun üzerine Mehmet'e baskı yapıyor; Murat'ı Mehmet çağırmış olmaktadır. Bayağı tarih yazımı da bu merkezdedir.

Türk tarihçileri, Murat'ın 1444 Varna Zaferi'nden sonra tahta geçtiğini yazmayı sürdürüyorlar; gerçekle bir ilgisi yok. Varna'da Murat'ın komutasında büyük bir zafer elde edilmekle birlikte, Murat taraftarları tahtı yeniden ele geçirmeyi başaramadılar.

Murat'ın ikinci kez tahta çıkması, 1446 yılında Halil ile Kurtçu Doğan'ın fesatıyla sahnelenen ordu ayaklanmasının sonucunda oldu; isyancı askerler Şahin Paşa'nın evine saldırdılar ve yağma ettiler. Açıkça, Mehmet'in tahttan inmesini istediler. Açık tehdit var.

Murat miskin olduğu kadar da korkaktır; lehine bir isyan düzenlenmesine karşın, tahtı almaktan çekiniyordu. Edirne'ye girmeden önce ordunun biat etmesini istemişti; Murat, oğlu Mehmet'ten hem nefret ediyor ve hem de çok korkuyordu. Hepsi öyledir; Mehmet'in oğlu Bayezid de çocuklarından hem nefret ediyor ve hem de korkuyordu. Oğullarına hediye görüntüsünde zehir paketleri gönderdiğini biliyoruz.

Sultan Murat'ın, oğlu Mehmet'ten korkusunu açıklıkla ortaya koyan belge, 1446 yılı Eylül ayında yeni bir vasiyetname yapmasıdır; vasiyetnameyi, güvenilir taraftarları Halil, Saruca, İshak ve Hüsrev paşalara tasdik ettirmişti.* Murat, bu vasiyetnameden sonra tahta çıkmayı kabul etti. Yeni vasiyetnamesinde Murat, "eğer Bursa'dan gayri yerde fevt olursam, şöyle ederler ki Perşembe günü kabrime koyarlar" diyor ve "Bursa'da merhum oğlum Ali yanında kabrin katında koyalar" diye ekliyordu. Murat, Bursa'dan başka bir yerde ölüm bekliyordu ve bunun için

* Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerine Tetkikler, op.cit., s. 96.

yeni bir vasiyetname yazdı, ciddi idi ve öldükten sonra Bursa'ya götürülmesini ve boğularak öldürülen oğlu Alaeddin'in mezarının yanına gömülmesini istiyor. Murat, aynı vasiyetnamede, bir de "soyundan sopundan" hiç kimsenin kendisiyle aynı türbeye konulmamasını not ediyordu; 1446 yılında soyundan, daha sonra "Fatih" unvanını alan Mehmet'ten başka yaşayan yoktu. Vasiyetnamesi, Murat'ın, Mehmet Fatih ile aynı türbede yatmaya bile tahammül edemeyecek kadar büyük olan oğluna nefretinin belgesidir.

Ordu, hiçbir zaman atılımcı bir emir istemedi; Murat'ın ölümüne karşın, Mehmet'i kolay kolay kabul etmedi. Kalkondil*, Mehmet'in ikinci kez tahta geçişini önlemek için yeniçerilerin fesat düzenlediklerini, ancak Halil'in manevralarıyla Edirne'ye hücumlarının önlendiğini yazıyor. Fatih uc beylerinin ve sipahi kuvvetlerinin tercihi olarak iktidara geldi. Tahta oturabilmesi için iki haftadan daha uzun bir zaman geçmesi ve beklemesi gerekmişti. Buraya gelmiş durumdayız.

Murat'ın Alaeddin'i ve Mehmet'in de Mustafa'yı çok sevdiği yazılıyor. Mustafa, Mehmet Fatih'in en çok sevdiği oğludur; 1474 yılında zehirlenmişti. Kuşkusuz Osmanlı kronik yazarları zehirlendiğinden söz etmiyorlar; Neşri Tarihi, Sultan Musa'dan, Aşıkpaşazade Tarihi, Prens Alaeddin'den, Tursun Bey Tarihi, Cem'den hiç söz etmezken, Sadettin Efendi Tacü-t-Tevarih'te, Prens Mustafa'nın hastalanarak aniden ölüverdiğini yazıyordu. Rivayete göre Mustafa hastadır; Gedik Ahmet Paşa, Anadolu fethine devam ediyor ve Mustafa, bilinmez nedenlerle fütuhat'ta Gedik Ahmet ile yarışırken Develi Karahisar Kalesi emiri Atmaca Bey, savaş yapmadan kaleyi teslim etmeye razı oluyor; fakat koşul olarak, Şehzade Mustafa'nın gelmesini ileri sürüyor. Böyle bir öneri karşısında, Sadettin Efendi yazıyor; Prens Mustafa hastalığını da unutarak, "Konya'dan kalkıp bir doğan gibi atmaca üstüne" uçuyor. Haberi budur.

Sadettin'in aktardığı rivayet, bundan sonra, şöyle sürüyor: "Ancak bu hızlı davranış yüzünden Şehzade'nin süre gelen hastalığı şiddetlendi. Sık sık gelen sancıları kulunç yapmakla, dizginlerini tekrar Konya'ya çevirdi, Buz pazarcığına geldikte hamama girip yıkandı. Hamam önünde otağını kurmuşlardı, hamamdan çıktığı anda ise gönül güvercini kutsal hareme doğru kanat açtı. Tahtta oturmuş iken teneşir tahtasına kondu."** Sadettin, Mustafa'nın hamamdan çıkar çık-

---

* Fatih hakkında en ayrıntılı ve değerli çalışmayı yapmış olan Babinger, "we can only assume that some sort of conflict must have occurred in Edirne, but its nature remains obscure" diyor. Babinger de yalnızca arşivlere baktığı ve bir teori ile hareket etmediği için iki taraf arasındaki çatışmayı göremiyordu. Normaldir.

Fr. Babinger, Mehmed the Conqueror, op. cit., s.65.

Kalkondil ya da Chalcocondylas'ın tarihini, bu çalışmayı yaptığım zamanda, bana açık olan Ankara kütüphanelerinde bulamadım. Babinger'in çalışmasından aktarıyorum.

** Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, İsmet Parmaksızoğlu yayını, Cilt 3, İstanbul, 1979, s.145.

maz öldüğü izlenimini veriyor; Mustafa'nın acıları birkaç gün sürmüş. Amma ve lakin, Mustafa zehirlenerek öldüğüne inanıyordu* ve yakınlarına, kendisini Mahmut Paşa'nın öldürdüğünü söylüyor ve babasının intikamını almasını istiyordu. Mahmut, büyük bir vezirdir.

Fatih döneminin en büyük sadrazamlarından birisi sayılan, bir iddiaya göre Trabzon Grek İmparatorluğu'nda asil bir aileden ve diğer bir iddiaya göre ise Sırp asilzade soyundan gelen Mahmut Paşa'nın adı, yapmış olduğu hizmetlerin sonucunda, zaman zaman sultanla bir arada telaffuz ediliyordu. Mustafa'nın zehirlenmesinden bir ay kadar sonra, Temmuz 1474 tarihinde, Mahmut Paşa idam edildi. Sadettin, Mahmut'un idam edilmesini çok kibar bir biçimde, "yüce yaradılışlı Padişah'ın kahredici pençesi korkusuyla gönül kuşu beden yuvasından uçup gitti" sözleriyle anlatıyordu.

Osmanlı kronik yazıcıları ve bunlardan bir adım ayrılmayan çağdaş Türk tarihçileri, Prens Mustafa ile Vezir Mahmut arasında bir çekişmenin olduğunu kabul etmekle birlikte, Mustafa'nın zehirlendiğini ve Mahmut'un da bu nedenle idam edildiğini kesinlikle kabul etmiyorlar.** Bu nedenle de Mustafa ve Mahmut ve Mahmut ile Mehmet Fatih'in aralarının bozulması için çeşitli gerekçeler arıyorlar ve buluyorlar.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Topkapı Sarayı'nda bulduğu bir belgeye dayanarak, Mustafa'nın yakışıklı ve çapkın olduğunu, Mahmut sefere çıktığında, Onun karısı ile sevişti̇ğini anlatıyor. Profesör Uzunçarşılı bunu, Mahmut'un çocuklarının, miras paylaşması nedeniyle, Sultan Bayezid'e verdikleri bir dilekçeden çıkarıyor. Fakat daha yaygın sav ise, Mustafa'nın ölümüne çok üzülen Fatih'e, Mahmut'un yeteri kadar üzülmediğinin ihbar edilmesidir; Mehmet Fatih'in buna çok kızdığı ve bu kızgınlıkla Mahmut'u idam ettirdiği ileri sürülüyor. Mehmet, yine kendine üzülmüştür, bu durumlarda pek acımasız olabiliyor.

Mehmet Fatih'in Mustafa'nın ölümüne çok üzüldüğü kesin; Mustafa'nın ölümünü anladığı an, kendisini yerden yere atmıştı, yazmıştım. Tahtaların arasından bulduğu tozları başına sürüyor, önce yüzünü, sonra göğsünü ve daha son-

* Meali'nin Hünkarnamesi'nde Mustafa, ölürken ve düzyazıya çevrilmiş biçimiyle, Lala'sına şöyle yalvarıyordu: "Benim Lala'm, beni dinle. Benim bu son sözlerim kulağında kalsın; ben öleceğim, Mahmud yaşayacak ve hünkarın hizmetinde kalacak; benim gibi dünya nimetinden ve ana baba yüzlerini görmek saadetinden mahrum kalsın, babam padişah olduğu müddetçe ondan bütün dünya nimetlerini selb etsin; babamdan en son istirhamım şudur; Benim uğradığım bu felaketi Mahmud'dan sorsun; o bana düşmanlığı yüzünden bu fenalığı yaptı. Bu hakikat size malum olsun."

Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmed'in Veziri Azamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa'nın Araları Neden Açılmıştı", Belleten, Yıl 1964, Sayı XXVIII, s. 723.

** İslam Ansiklopedisi'ne "Mustafa Çelebi" maddesini yazan Cavid Baysun, Mustafa'nın böbrek hastası olduğunu ve Pazarcık önünde hamamdan çıkar çıkmaz öldüğünü tekrarlıyor.

İslam Ansiklopedisi, Sekizinci Cilt, s.690.

ra da kalçasını döverken yüksek dozda ağıtlar döküyordu.* Mehmet'in, Prens Mustafa'nın ölümünden duyduğu acıların anlatımı tam üç gün sürmüştü. Zayıflığını duymuştur.

Ahmet, Murat'ın ilk oğludur; on yedi yaşında ve 1437 yılında aniden ölüyor. Alaeddin Ali, Murat'ın ikinci oğlu oluyor; tahta en çok layık görüldüğü bir zamanda, on üç yaşında ve 1443 yılında boğularak öldürülüyor. Murat'ın tahtı, hayatta kalan tek oğluna, Mehmet'e düşüyor; Bayezid, Mehmet'in ilk oğludur ve tahtın adayları arasında adı hiç geçmiyor. Bayezid'den sonra Mustafa geliyor ve Mustafa 1474 yılında zehirleniyor. Hepsi budur ve bir araya toplandığında pek mantıklı olmaktadır.

1474 yılında Bayezid, 27 yaşını sürüyor ve daha önce Bayezid'in bir zehirleme uzmanı olduğuna işaret etmiştim. Bayezid'i Mehmet Fatih'in tahtta görmek istememesine karşın, Ordu'nun Bayezid'den yana olduğu konusunda bir şüphemiz yoktur. Çünkü Bayezid, bir gericidir ve ordu hep gericileri seçiyordu. Savaşmayı istemediği zamanları var.

Mustafa'yı, Mahmut Paşa'nın zehirletmemiş olması mümkün; Bayezid'in taraftarlarının, Mustafa'nın ölümünde Mahmut'u sorumlu göstererek bir taşla iki kuş vurmak istemelerini düşünebiliriz. Mahmut'un yapmış olduğu hizmetleri, dönme ve devşirme bir soylu olmasına karşın, hâlâ Hıristiyanları koruduğu yolunda işaretlerin bulunması Mahmut ile Bayezid kampının anlaşmasını imkânsızlaştırıyordu. Bayezid'in artık bir karşı devrimci olduğunu yazabilecek aşamadayız.

Çeşitli kaynaklar Mehmet Fatih'in tercihinin Cem olduğunu tekrarlıyorlar; İmparator'un, Mustafa'nın ölümünden önce mi, yoksa sonra mı Cem'e yöneldiğini kestirmek kolay görünmüyor. Cem, İkinci Mehmet'in üçüncü ve en küçük oğlu idi. Yazgısında Papa'ya mahpus olarak ölmek varmış, sonucu böyle yorumluyoruz.

Mehmet, 1473 yılında Uzun Hasan ile çarpışmak üzere Anadolu'da sefere çıkınca İstanbul'da Cem'i bırakmıştı; bu, son derece alışılmamış bir durumu gösteriyor. Şehzadelerin değil İstanbul'da bulunmaları, İstanbul'a yaklaşmaları bile, tahttaki sultan tarafından büyük bir tehdit sayılıyordu. Osmanoğlu düzeni, şimdiye kadar çizildiğinin aksine; Batı Avrupa feodal düzenine çok yakındır. Her şehzade bir lord'dur; kendisini güçlü ve fırsatı da mevcut gördüğü an, Büyük Efendi olmak için saldırıyor. Eğer bu kaynağa güvenilecek olursa, Mehmet, Cem'e çok güveniyordu. Demek, Atamanlı düzeni iki partilidir.

"The next stage of rebellion was in 1473 when the fourteen-years old Cem was left as regent in Istanbul while his father went on campaign against Uzun Ha-

* Franz Babinger, Mehmed the Conqueror and His Time, Princeton University Press, 1978, s. 331.

san. News from the front was long overdue and the capital was flooded with rumours that Mehmet II was dead, so certain of the vizirs attempted to put Cem on the throne."* Eğer kaynağımız doğruysa, 1473 yılında Uzun Hasan seferi sırasında, Mehmet Fatih'in öldüğüne inanan vezirlerin bir bölümü Cem'i tahta çıkarmayı deniyorlar.**Fatih'in hayatta olduğu haberi gelince, girişim yarım kaldı; aynı kaynak, Fatih'in, Cem'i değil, bu komployu kuranları ağır bir biçimde cezalandırdığını ekliyor.

Mahmut Paşa ile ilgili bir kısa monografi ise şu bilgileri veriyor: "Uzun Hasan kuvvetlerinin merkezi Anadolu'da ilerlemeğe başladığı sırada, Mahmut Paşa, Rum Mehmet Paşa'nın yerine, Eğriboz zaferinin amili olması dolayısı ile, tekrar sadrazam oldu.*** 1473 yılında Mahmut'un yıldızı tekrar parlamıştı. Fakat aynı yılda tekrar sönmeye başladı; "Mahmud Paşa İstanbul'da, Uzun Hasan'a karşı yapılacak hareket hususunda, Fatih'in topladığı mecliste Fatih'in teklif ettiği kumandanlığı kabul etmemiş ve bu yüzden onunla arası açılmıştır." Demek ki, Mahmut, Mustafa'nın kampında olmak istemiyor; öyle anlamak durumundayız. Sonucunda azledilmiştir.

Mahmut'un azlinin, Mehmet, Uzun Hasan için sefere çıktığında yerine Cem'i getirmek amacıyla harekete geçenlerin cezalandırılması süreci içinde gerçekleştirildiğini düşünmemiz isabetlidir; ancak kesin olamıyoruz. Mahmut'un bu cezalandırma demeti içinde öldürülmemesini, ya gücüne ya da Mehmet'in, Mahmut'un rolünden emin olmamasına bağlamak mantıklı olabilir; sonraki gelişmeler bu mantığı destekliyor. Mahmut, azledilmiş bir vezir olarak ve Mustafa'nın ölümünden sonra Fatih'in karşısına çıktığında, kaynaklar bu konuda ittifak halindeler, Fatih'e oldukça küstah davranmıştı; halkın, kendi ismini, sultanın ismiyle birlikte telaffuz ettiğini söylüyordu. Herhalde bu söyleyiş, her önemli tarih kişisi türünden vesveseli olmak zorunda bulunan Mehmet Fatih için bardağı taşıran son damladır; idamına hükmediyor.

1474 yılında, Mustafa'nın zehirlenmesinden nerede ise bir ay geçmeden, Mahmut Paşa, kısa bir süreyi Yedikule zindanında geçirdikten sonra öldürülüyor. Ancak boynunun vurulmadığı kesin; ya asiller türünden boğduruluyor, ya da "kollarından kan alınmak suretiyle"**** hayatına son veriliyor. Birincisi asaletine saygıyı ve ikincisi büyük bir kini ifade ediyor. Mehmet Fatih, hem saygılıdır ve hem de büyük bir kini içinde tutup zamanı gelince açabilen emir'dir.

---

* A.D. Alderson, The Structure of the Ottoman Dynasty, Oxford University Press, 1956, s.51.

** "Cem de, etrafındakilerinin teşviki üzerine, bazı ümeradan sadakat yemini almağa kalkışmışsa da, padişah, Otluk Beli muharebesinden muzaffer olarak dönünce, müşevvikleri idam ettirmiştir."

İslam Ansiklopedisi, Üçüncü Cilt, s. 70.

*** İslam Ansiklopedisi, Cilt 7, s. 187.

**** ibid., s. 187.

Mahmut'un rolü ve öldürülmesi önemli bir vaka'dır; buradan analiz yapabiliyoruz. Mahmut'un sonu, 1474 yılında Prens Mustafa'nın zehirlenmesi, 1473 yılında Cem'i tahta geçirme senaryolarının içinde ele alınmalıdır; burada bir kuşku göremiyorum. 1473 ve 1474 yıllından itibaren, İstanbul'da net partilerin oluştuğunu ve iki taraf arasında şiddetli bir çatışmanın başladığını söyleyebiliyorum. İki büyük katl, büyük bir şiddettir.

1473 ve 1474 yıllarından itibaren artık Bayezid de, tahtın şanslıları arasına giriyordu ve bir taraf olmuştu. Gerici ordu, Mehmet Fatih'in oğulları arasında en miskini ve gerici olan Bayezid kampında yer aldı. Yeniçeri güruhunun, hangi pazarlık sonucu desteklediğini anlayamadığım Selim dışında hep en gerici ve en yobaz Osmanlı şehzadeleri etrafında kenetlendiği kesindir; işin başından itibaren bu çizgiyi sürdürüyorlar. Görebiliyoruz.

Mehmet'in, hayatta iken Cem'i tahta oturtmak girişiminden ve kendisini hiç hesaba katmadan yerine geçirmeyi düşündüğü izlenimini verdiği Şehzade Mustafa'nın zehirlenmesinden dersler çıkardığında kuşku yok; fakat bu çalışmanın bir tezinin tekrarlanması pahasına da olsa, Osmanlı sultanlarının sanıldığından güçsüz olduklarına işaret ediyorum. Sultanlar, kendilerini iktidara getiren güçlerin esiridir; Mehmet Fatih, bu esaretten kurtulmak için kendisini tahta getiren mekanizmaları dağıtmaya çalışmıştı. Böylece, dayanak ve sığınaklarını yok etmiş olmaktadır.

Mehmet Fatih, yağmurdan kaçarken doluya koşan bir emir'dir.

Güçsüzlüğü içinde önlemler alıyor; artık iki oğlu var, her birinden bir oğulu saraya rehine olarak getiriyor. Korkut, Bayezid'in sekiz oğlundan küçükleri arasında yer alıyor; ancak yine de yaş hesabı, 1470 yıllarının ikinci yarısında İstanbul'a rehine olarak getirildiğini söylemeye elveriyor. Cem'in oğlu çok daha küçük; Oğuzhan da İstanbul'da rehin tutuluyordu. İki bebek ve çocuk şehzadeyi, Bayezid'in kinine terk ettiğini bilmemektedir.

Mehmet Fatih, 1481 yılında zehirlendiği zaman, Bayezid taraftarı yeniçeriler ve komutanları, Fatih'in bir güvence olarak tuttuğu Korkut'u, babası Bayezid gelinceye kadar tahta çıkardılar; bu kez, Osmanlı tahtı, Korkut'un altında rehin olarak tutuldu. Türk tarihçileri, Oğuzhan'ın kaçtığını yazıyorlarsa, Oğuzhan bu tarihte kendi başına kaçamayacak kadar küçüktür; Bursa'ya kaçırılıyor. Bursa'da Oğuz'un ve dolayısıyla Cem'in payitahtı sayılıyordu.

Osmanlı kronik yazıcılarının zaafı, söylediklerinde değil, söylemediklerinde aranmalıdır; çatışmaların sürekli üstünü örtmeye çalışıyorlar. Söyledikleri ise, rivayetlere dayandığı için tarihler ve isimler bakımından, kesinlikle başka kaynaklarla doğrulanmayı gerektirmektedir; Osmanlı kronik yazıcılarının yazdıkları da bir kurgu'dur. Bu kurgu tümüyle reddedilse bile, kullandıkları olguların hepsinin yanlış olduğunu söylemek mümkün görünmüyor. Kullandıkları olguları, kontrolü gereken bilgiler saymak yerindedir ve verimlidir.

Aşıkpaşazade, Tarihi'ni şöyle tamamlıyor: "Doktorlar tedaviden aciz oldular. Nihayet doktorlar bir araya toplandılar. İttifak ettiler, ayağından kan aldılar. Zahmet daha ziyade oldu. Sonra 'şarab-ı faruk' verdiler. Allah rahmetine kavuştu." Aşıkpaşazade'nin aktardığı bu rivayetlerden, ölümüne yol açan bunalımda, Mehmet Fatih'in yanında güvendiği doktoru Yakup Paşa'dan başka doktorların da bulunduğu ve "şarab-ı faruk" diye nitelenen, ayırt edilen şurup anlamına da gelen, bir başka ilacın verildiği, daha sonraki araştırmalar tarafından doğrulanıyor.

Aşıkpaşazade bir tarafa bırakılarak, Mehmet Zeki Pakalın'ın Maliye Teşkilatı Tarihi'nden bir aktarma yapmak gereğini duyuyorum. "Gedik Ahmet Paşa'nın azli üzerine 1477'de sadaret makamını ihraz eden Karamani Mehmet Paşa, bir müddet sonra, Yakup Paşa'nın padişaha olan yakınlığını çekememiye, onu gözden düşürecek vesile aramıya başladı. Çok geçmeden hastalanan Fatih'i iye edememesi, Karamani tarafından Yakup Paşa'nın kurbi saltanattan uzaklaştırılması için bir güzel vesile sayılarak aldığı müsaade üzerine hünkar tedavisi, tıpta onun gibi şöhret sahibi olan hekim Lari'ye havale olundu. Mehmet Paşa, rakibini izale için tertip ettiği planın muvaffakiyetinden ümitli idi; çünkü, Fatih, Lari'nin ilacıyla iyileşince hekimbaşılık ona intikal edecek, Yakup Paşa tabiatı ile gözden düşecekti. Fakat onun verdiği ilaçlar iyi gelmedi, padişah iyileşecek yerde günden güne fenalaşmaya başladı. Bunun üzerine Fatih'in bizzat kendisinin gösterdiği arzuya tevkifan Yakup Paşa tekrar tedaviye başladı. Ancak iş işten geçmiş, Padişah'ın tutulduğu hastalıktan kurtulması imkânı kalmamış idi. Nitekim pek çok itinaya rağmen hayata gözlerini yumdu."* Her iki kaynakta geçen, yanlış tedavi izlenimi ve bir türlü anlam verilemeyen "şarab-ı faruk"** Fatih'in zehirlendiği düşüncesine yol açıyor. Bütün ipuçları aynı yöndedir.

Aşıkpaşazade'nin kullandığı "şarab-ı faruk" deyimi, iki doktor arasında rekabet ve zamanında, öldükten sonra Fatih'in ağzına verilen ve doktorların kıyımı ile öldüğünü anlatan şiir bir araya gelince, Mehmet Fatih'in zehirlenerek öldürüldüğü düşüncesi güç kazanıyor. İsmail Hami Danişmend, Fatih'in zehirlenmiş olduğundan en küçük bir kuşku bile duymuyor.*** Kanısını şöyle ortaya ko-

* Mehmet Zeki Pakalın, Maliye Teşkilatı Tarihi, 1422-1930, Cilt I, Ankara, 1978, s. 56.

** Fr. Babinger, Sultan Mehmet'in zehirlenmiş olduğu düşüncesini ortaya atınca, Türkler, bir büyük Türk İmparatorunun yine Türkler tarafından zehirlenmesini onurlarına yediremediler. Tıp uzmanı ve tarihten lise kitaplarından başka hiçbir bilgisi olmayan Profesör Uzluk da işe karıştı, şarab-ı faruk ile kastedilenin bugünkü şuruplara benzeyen bir ilaç olduğunu ileri sürdü. Profesör Uzluk, "eğer Fatih zehirlenerek ölmüş olsa idi, oğlu ve halefi yani yerine geçen zat bunu bilhassa yazdırmaz mı idi?" diye sormaktan geri kalmadı.

Prof.Dr. F.N. Uzluk, Fatih Sultan Mehmet Zehirlendi mi, Eceli ile mi Öldü, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, 1965, s.1.

Peki zehirleyen oğlu, yerine geçen ise ne olacak? İşte, tarih bilgisi budur.

*** İsmail Hami Danişmend, Fatih'in Hayatı ve Fetih Takvimi, Ankara, 1953, s.19.

yuyor: "1. Fatih Sultan Mehmet eceliyle ölmemiş, zehirlenerek öldürülmüştür. 2. En kuvvetli ihtimale göre cinayeti Venedikliler tertip etmiş ve mülevves dönme 'Yakup Paşa' nam-ı diğer Maestro Jacobo'da bu tarihi şenaate para için alet olmuştur. Acem Lari'nin rolü tamamıyla vazıh değildir. 3. Dönmelerle devşirmelerin parçalıyarak şehid ettikleri büyük Türk veziri Sadrazam Karamani Mehmet Paşa merhumun bu cinayetle hiçbir alakası olmak ihtimali yoktur. Çünkü işin mürettibi Venedik Cumhuriyetidir." Gerçekten de Mehmet Fatih'in öldüğü kesinlik kazanınca çapulcu ordusu İstanbul'da yakaladıkları, Karamani Mehmet Paşa'yı parçaladı, Yahudi mahallelerini yağma etti.* Bu ayaklanma sırasında Mehmet Fatih'in çok sevdiği ve defterdarlık düzeyine çıkardığı bile ileri sürülen Yahudi asıllı doktoru Maestro Jacobo veya alias Yakup Paşa'nın da katledildiği iddiaları, daha sonraki araştırmalar karşısında kesinlik kazanamamıştır; İkinci Mehmet'in ölümünden sonra yaşadığına dair işaretler var.

İsmail Hami Danişmend'in yazdıkları, Franz Babinger'in ortaya koyduklarını daha abartmalı bir biçimde ifade etmekten ibarettir; şoven bir Türk tarihçisi olan Danişmend, bir kez Fatih'in zehirlendiğine inanınca bunun Venediklilerin eliyle gerçekleştirilmesinden ulusal bir onur duymuş olmalıdır. Bu, yaşamış olsaydı, Mehmet Fatih'in Nova Roma'dan sonra, Roma'yı alarak çok daha büyük bir imparatorluk kuracağına inanç ile ölümü nedeniyle hissedilen üzüntünün de bir ifadesidir. Öyle anlayabiliyorum.

Franz Babinger, Mehmet ile ilgili ilk ve ayrıntılı çalışmasında, el-Lari'nin Sultan'a yüksek dozajda ilaç vererek öldürmüş olması ihtimali üzerinde durmaktadır. Babinger, el-Lari'nin, Fatih'ten dört yıl sonra, Edirne'de yüksek dozajda afyon alarak ölmesine dikkati çekiyor ve zamanında Osmanlıların bunu Bayezid'in yaptığına inandıklarını da ekliyor. Thus, it must be supposed either that he purpose of doing away with al-lari was to eliminate an undesirable withness to a possible attempt to murder the sultan or that he was actually responsible for Mehmed's death. El-Lari'nin afyonla zehirlenmesiyle ya istenmeyen bir tanık ortadan kaldırılıyor, ya da, el-Lari, gerçekten katildir; Babinger, bu ihtimalleri ortaya atmaktadır. İrani el-Lari'den sonra Yahudi Maestro Jacobo göreve çağrılınca, he declared, however, that there was nothing he could do, because his predecessor had used an unsuitable medicine, the effects of which he could no longer combat. Doktor Yakup, el-Lari'nin verdiği yanlış ilacın etkisini gidermesinin mümkün olmadığını saptamıştı. Ama çok geç, an geliyor, İkinci Mehmet ölüyor.

* "Bir sırrı iki kişi bildiyse yayıldı gitti sözleri gereğince olayları öğrenmiş bulunduklarından bir an bile durmadılar. Pendik önünden pereme ile göçüp at gemisini Üsküdar'a doğru yola koydular. Sözü geçen paşanın evin basıp ölümüne sebep oldular. İstanbul'un zenginlerine saldırarak, yahudi evlerini yağmaladılar. Nice demdir zulüm nedir görmeyenleri ağlatıp inlettiler."

Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, Üçüncü Cilt, İstanbul, 1979, s. 186.

Tabibler şerbeti kim virdi Hana
Han içti şarabı kana kana
Ciğerin doğradı şerbet o Hanun
Hemin de zari itdi yana yana
Didi neyçün bana kıydı tabibler
Boyadılar ciğeri canı kana
İsabet itmedi tabib şarabı
Timarları kamu vardı ziyana
Tabibler Hana çok taksirlük itdi
Budur doğru kavil düşme gümana

Gerçekten de bütün göstergeler, Fatih'in zehirlenerek öldüğü konusunda en küçük kuşku bırakmıyor.* Kuşku, zehrin kimin adına verildiği noktasında yoğunlaşıyor. Babinger, Maestro Jacobo ile ilgili ayrı ve arşivlere dayanan bir başka çalışmasında, Venedik Cumhuriyeti'nin 1456 yılından itibaren, Mehmet Fatih'i zehirlemeyi bir devlet politikası haline getirdiğini ortaya koymuş durumdadır. Babinger, bu çalışmasında, şunları da ileri sürüyor: "Venedik Hükümeti gerek Venedik'in, gerek bütün Hıristiyanlık aleminin en dehşetli düşmanı olan II. Mehmed'in katledilmek suretiyle ortadan kaldırılması imkânını 1456'dan beri gözden ırak tutmamakta idi." Babinger'in bu çalışmasının buradaki tartışmalar bakımından önemi, Venedik'in, Fatih'in ortadan kaldırılması için, Fatih'in çok güvendiği Jacobo Usta'yı kullanmak istemesini göstermesidir; arşivler, Venedik Cumhuriyeti'nin Yakup Paşa'ya rüşvet verdiğini göstermektedir. Bunlardan birisine göre, 1474 yılında Venedik Cumhuriyeti, Jacobo Usta'ya 5000 düka altın

* Will Durant, sanki Roma için değil Nova Roma için yazıyor: "Romalılar, ünlü veya zengin bir adamın doğal ölümle ölmesine hiç inanmazlardı." Bunları, Fatih'in yaşadığı yıllar için ifade ediyor.

"Herkes kama taşıyordu ve zehir imalatçılarının müşterileri boldu; nihayet, Romalılar ünlü veya zengin bir adamın doğal ölümle ölmesine hiç inanamazlardı. Önemli kişiler, kendilerine sunulan her yemek ve içkinin, önlerinde, bir başkası tarafından tadılmasını şart koşarlardı."

"Roma'da, etkisini, zehirleyenin izini kaybedeceği kadar uzun bir zaman aralığından sonra gösteren bir zehirle ilgili, veneum atterminatum, garip öyküler anlatılıyordu."

Will Durant, The Story of Civilization, Vol.5, The Renaissance, N.Y., 1953, s. 590.

rüşvet veriyor ki, bunun son derece büyük bir para olduğunu kabul etmek durumundayız.

Kuşkusuz, Alman Franz Babinger, Fatih'in özel ve güvenilir doktoru Yakup Paşa tarafından, Venedik'ten aldığı rüşvet sonucu, zehirlenerek öldürüldüğünü ileri sürerse, İngiliz Bernard Lewis'in buna karşı çıkması icap eder. Profesör Lewis, "Yaqup's conspiracy with the Venetians to murder the Sultan" konusunda, "Prof. Babinger's studies in the Venetian documents have established the conspiracy beyond all doubt" diyor.* Bernard Lewis, Sultan'ı öldürmek için Venedik'in Yakup ile fesat kurduğu yolundaki savın, Babinger'in Venedik dokümanlarında yaptığı çalışmalarla kuşkuya yer vermeyecek bir biçimde kanıtladığını yazıyor. Güzel devamı var.

Fakat fesat kurmak başkadır, başarmak ise bambaşkadır. Profesör Lewis, Babinger'in, Fatih'in ölümüyle birlikte başlayan ordu ayaklanması sonucunda Yakup'un da öldürüldüğünü ileri sürmesine karşılık, diğer araştırmaların bunu doğrulamadığına işaret ederek Babinger'in savını tartışmaya açıyor. "Is it possible that the Turkish security services, which had successfully failed at least or dozen previous attempts to murder the sultan, remains completely ignorant of Yaqup's inconclusive endeavours to that ends?" Anglo-Amerikan oryantalis Lewis, Türk güvenlik servisinin daha önce en azından bir düzine benzer çabayı boşa çıkardığını ve bu nedenle Yakup'un durumunu bilmemesinin mümkün olmadığını ileri sürüyor. Lewis burada da kalmayarak, Osmanlı uzmanı Paul Wittek'ten aldığı bir ipucu ile, Yakup'un Venedik'le Türklerden aldığı talimat ile ilişkiye geçtiğini, that Yaqup entered into his dealings with Venice on Turkish instructions, ekliyor; böylece, Mehmet'i, Yakup Paşa aracılığıyla Venedik Cumhuriyeti'nin zehirlediği savı önemli darbeler yemiş oluyor. Gereklidir, Lewis, Fatih'in bir Yahudi tarafından zehirlenmesini uygun görmemektedir.

Fatih'in zehirlendiğinden kuşku duymuyorum. Bütün çabalarına ve döktükleri paralara karşın bunu Venediklilerin başarabildiklerini sanmıyorum. Bu çalışmada oluşturulmaya çalışılan modelin ötesinde, bazı kanıtlar da var; bunlardan birisi, Babinger'in, Fatih'in Venedikliler tarafından zehirlendiğini yazdığı araştırmada yer alıyor. Fr. Babinger, aynı çalışmasının bir dipnotunda, Viyana'da Staatarchiv'de, Sigmund 1, 12 bölümünde bulduğu, 25 Haziran 1481 tarihli, İstanbul'daki bir Venedikliden Viyana'daki hemşehrisine gönderilen bir mektubu yayımlıyor.** Bu mektubu aktarıyorum: "Bir hastalığa tutul-

* Bernard Lewis, "The Privilege Granted by Mehmet II to His Physician", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Vol.XIV, Part III, 1952, p. 563.

** Prof.Dr. Babinger, "Yakup Paşa-Fatih Sultan Mehmed'in Özel Tabibi Gaeta'lı Jacopo Usta'nın Hayatı, Akıbeti", Prof.Dr. F.N. Uzluk, Fatih Sultan Mehmet Zehirlendi mi, Eceli ile mi Öldü, Ankara Üni-

ması üzerine kendisine ilaç verdiler, fakat bu ilacın istediği gibi tesir etmemesi dolayısıyla başka bir ilaç verildi. Bu ise, ona öldürücü bir etki yaptı. Zannolunduğuna göre— oğluna karşı hazırladığı fenalığı önlemek maksadıyla —kendisine zehirli ilaç verilmiştir. Nüfuz sahibi paşalar, ölümü bir kaç gün sakladılar; kendini-ölü olarak-İstanbul'a getirdiler. Ancak yeniçeriler şehre girince ayaklandılar. Bu paşalarla tacirleri, yahudileri öldürdüler. Himaye edilen Venedikliler hariçte kalmak üzere, yağma yapıldı." İstanbul'da yaşayan üst tabakalar, Fatih'in oğlu Bayezid'i ortadan kaldırmak için sefere çıktığını ve Bayezid taraftarlarının da bunu önlemek üzere Fatih'i zehirlediğini konuşuyorlar ve Avrupa'da yazıyorlar. Babinger, aynı çalışmasında, bir başka kaynaktaki şu bilgiyi de aktarıyor: "Zehirlenerek öldüğü, zehri vücudundan atmak üzere tabiblerin kendisine bir su içirdikleri söylenmektedir. Fakat bu ilaç hükümdarın bağırsağını tıkamış, ölümüne sebep olmuştur." Bütün bunlardan şunu çıkarabiliyoruz; bir, zehirlenme sonucunda ölmüştür ve iki, oğlu Bayezid tarafından zehirlenmiş olma ihtimali yüksektir. Ve şimdi buradayız.

Özetleyebilirim, Mehmet Fatih'in, ordusunun başında bir sefere çıktığı sırada ve aniden öldüğünü biliyoruz. Fatih, Üsküdar'ı geçti ve Gebze yakınlarında öldü; bu da malumdur. Ancak Türk tarihçileri, Fatih'in ölümüyle yarım kalan bu seferinin hangi hedefe yöneldiğini bilmemekte ısrar ediyorlar. Ve bu kadarıyla kalmıyoruz; çağdaş Türk tarihçileri bu konuda, Osmanlı vakanüvislerinin cehaletini, buna bilinçli bilgisizlik demek mümkün, sürdürmek istiyorlar. "Sürdürüyorlar" demek, daha uygundur.

Bu arada bir parantez açabilirim; Neşri, İdris-i Bitlisi, Kemalpaşazade, bütün bunlar, İkinci Bayezid zamanında tarih yazmaya başladılar. Başka türlü de söyleyebiliriz; Osmanlı kronik yazıcılığı ve rivayet derleyiciliği İkinci Bayezid zamanında doğdu.* Bayezid'in karşı devrimci eğilimlerinden etkilenmemesini mümkün görmüyorum. Aşıkpaşazade'yi de, bu açıdan yeniden değerlendirmek durumundayız.

Osmanlı kronik yazıcılarında, İkinci Mehmet'in nereye sefere çıktığını, yakınlarından bile gizlediği bir tekerlemedir; Sadettin de bu tekerlemeyi sürdürenler arasındadır. Tacü-t-Tevarih'te şunları buluyoruz: "Ol durağı yüce Sultan, doğruluğu öğreten Hakan, ne zaman rehberi zafer olan bir sefere çıksa amacını halktan gizler, varılacak yere yaklaşmadıkça tasarılarını açıklamazdı. Hiç kimseyi de gizli düşüncelerinden haberdar etmez, sırdaş eylemezdi."** Buna, tarihin tekerleme ile falsifikasyonu diyebiliriz; bu açıdan baktığımızda, çağdaş Türk tarihçilerini de falsifikatör sayabiliyoruz.

---

versitesi Tıp Fakültesi Yayını, 1965, içinde, s. 52.

* Aşıkpaşazade, tarihini yazmaya Fatih'in son zamanlarında başladı ve Bayezid zamanında bitirdi.

** Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, op.cit., s. 177.

Güzel ve devam edebiliriz; her tarih yazımı, Osmanlı Devleti'nin küçük bir soyguncu şebekesi olduğu hükmünü red ile başlamalıdır. Başkaları bir yana, İstanbul'un fethi sırasında, yüksek yöneticilerin, defacto bir araya gelerek durumu müzakere ettiklerini biliyoruz; bu ciddi ve modern bir yoldur. Ayrıca, hemen yukarıda, Uzun Hasan'a karşı sefer tertip edilirken, çok açık görevlendirmeler yapıldığına ve görev verilenlerin bir kısmının verilen görevi kabul etmediklerini işaret etmiş bulunuyorum. Buda üst bir yönetim usulüne şahitlik ediyor. Öyleyse, böyle bir devlette, bir orduyu, hedefi tarif etmeden harekete geçirebilmeyi düşünemeyiz.

Buradan şuraya varmak zorundayız; eğer Osmanlı kronik yazıcıları, Fatih'in son seferinin istikameti hakkında bir bilgi sağlamıyorsa, bu, bilmediklerinden değil, sağlamak istemediklerindendir, diyebiliyoruz. Bildiklerinin, idealist tarih yazımına ters düştüğünü kabul etmek zorundayız. Seferin hedefi, iktidara karşı olabilir ve Osmanlı kronik yazıcılarının, kazanan tarafın kulları olduklarını hiç unutamayız.

Şunu da ekleyebiliyoruz, Bayezid, Amasya valiliği döneminde içkiye ve sefahat alemlerine alışıyor. Sultan Mehmet bundan rahatsız oluyor ve Bayezid'i içki ve sefahate alıştıran Abdurrahman Efendi'nin idamına ferman çıkarıyor. Bundan sonrasını İslam Ansiklopedisi'nin "Bayezid" maddesinden aktarıyorum: "Kendisini sefahate alıştıran Müeyyed-zade Abdurrahman Efendi'nin öldürülmesi bile emrolunmuştur; fakat Bayezid, babasının etrafındaki adamları vasıtası ile, daha evvel bundan haberdar olunca" Abdurrahman Efendi'yi kaçırıyor.* Tek bu olgu bile, benzerleri sayılamayacak kadar çok, sarayda çeşitli partilerin adam ve casuslarının bulunduğunu ve ayrıca, monark'ın otoritesinin, sanıldığı gibi her yerde yetişmediğini göstermeye yeterlidir.

Güzel ve şimdi, İstanbul'dan Venedik'e gönderilen raporlara dayanarak hazırlanan çalışmadan aktarma yapmaya sıra geldi: "Some have contended that he went to humble and crush his son, Bayezid, who, he feared, was becoming too confident and bellicose."** İstanbul'daki Venediklilerin işittiklerine göre, Mehmet Fatih, son seferine, kendisine fazla güvenmeye başlayan ve dikbaşlı olan oğlu Bayezid'e diz çöktürmek ve ezmek için çıkmıştı. Böyle bir durum söz konusu ise, bunu yeniçeri komutanlarının bilmemesi ve Bayezid taraftarlarına haber ulaştırmamaları düşünülemez; kaldı ki, tüm gelişmeleri, Fatih'in sefere çıkarken, Cem ve Bayezid Partileri'nin tam bir alarm haline geçtiklerinin ve büyük bir çatışmaya hazırlandıklarının habercisi sayabiliriz.

Babinger'den yeteri kadar işaretler aktarmış bulunuyorum. Tekraren ve özetle, Babinger, bir; Fatih'in pek sağlıklı olarak sefere çıktığını ve iki; açık görüşlü,

* İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, s. 392.

** S.N. Fisher, The Foreign Relations of Turkey 1481-1512, op.cit., s. 16.

free thinking, baba ve sufi ve dar görüşlü, mystical and bigoted, oğul arasındaki münasebetin hiçbir zaman iyi olmadığını not ediyordu.* Bu not, burada çizmeye çalıştığım tabloya çok uygundur.

Prensler arasında hiçbir zaman akrabalık bağları olamayacağına inanlar arasında yer alan Bayezid'in babasına karşı ölümcül komplolar içine girmesini zorlayan bir başka neden daha var; 1473 yılında Fatih, Uzun Hasan seferinde iken Cem'i tahta çıkarma girişimleri üzerine, seferden dönünce, buna katılan vezirleri çok ağır bir biçimde cezalandırmasına karşın Cem'e dokunmamıştı. 1474 yılında, İstanbul'dan Venedik'e giden raporlar, Cem'in Mehmet Fatih'in tercihi olduğunu ve yerine geçeceğini anlatıyorlardı. İmparator, bu konuda mümkün olan işaretleri vermekten geri kalmamıştı; tarafları işareti aldıklarını düşünebiliriz.

Mehmet Fatih'in son seferinin ordu üzerine olduğunu düşünmek için elde yeteri kadar neden var; güzel ve Bayezid'i ezmek, orduyu ezmekle eşanlama geliyordu. Çünkü her zaman tutucu ve karşı devrimcileri seçmiş olan ordu, net bir biçimde, Bayezid Partisi'nin vurucu gücü olarak hareket ediyordu. Mehmet Fatih, yüz kırk yıl sonra, orduyu değiştirecek gücü toplamak için Anadolu'ya geçen reformcu ve genç Osman'ın bu hülyasını yaşamıyla ödemesi gibi, ordunun adamı Bayezid'i ezmek için Anadolu'ya geçtiği bir sırada zehirlenerek öldürülmüştür. Böyle düşünmeye zorlanıyoruz.

Karamani Mehmet Paşa, Cem Partisi'nin başkanı ve sadrazam olarak bütün önlemleri alıyor; Cem'e haber gönderiyor ve yeniçerilerin bir bölümünü kentin dışına çıkarmaya çalışıyor. Gönderdiği adamı, yolda, Bayezid Partisi'nin adamları yakalıyorlar ve öldürüyorlar. Yeniçeri ordusu, İstanbul'da bir ayaklanma ile sadrazam Karamani Mehmet Paşa başta olmak üzere Cem taraftarlarını parçaladılar ve bu arada Yahudi mahallesine hücum ettiler. Yahudi olan Yakup Paşa'nın öldürülerek suçu doktorun üzerine atmak istedikleri anlaşılıyor. Yeniçeriler, bununla da yetinmiyorlar; Bayezid gelinceye kadar, Fatih'in, sarayında rehin tuttuğu Bayezid'in oğlu Korkut'u tahta oturtuyorlar. Cem taraftarları Cem'in çok küçük oğlu, dedesinin yanında rehine Oğuzhan'ı kaçırmayı başarıyorlar; İstanbul'da ve sarayda güçlerin birbirine yakın olduğunu saptayabiliyoruz. Ayrıca bütün bunları hazırlıklar olarak görmek zorundayız. İki parti hazırlıklıdır.

Bütün bunlar olurken Fatih unutulmuştur.

---

* "Thus, it must be assumed that the state of his health was satisfactory when he left his capital on April 25, especially in view of eyewitness reports that the fatal intestinal pains pains set in suddenly on the following Tuesday."

"These considerations favor the hypothesis that he was poisoned immediately after his departure and that no medicine could have saved his life."

"The Sultan's son Bayezid seems so far plausible candidate. The relations between the freethinking father and the mystical, bigoted son had never been cordial."

Fr. Babinger, Mehmed the Conqueror, op. cit., s. 404.

Eğer Baltacılar Kethüdası, yıllar sonra, İkinci Bayezid'e yaranmak için bir dilekçe vermemiş ve bu dilekçeyi de Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, arşivler arasında bulmamış olsaydı, İstanbul'da kanlı bir iktidar mücadelesi sürdürülürken Fatih'in cesedinin unutulmuş olduğu ortaya çıkmayacaktı; bunu özetlemek gereğini duyuyorum. Fatih'i zehirleyenler, suçluların telaşı ile, yanına yaklaşamıyorlar. Kokacaktır.

Baltacılar Kethüdası'nın saraya verdiği dilekçe, Uzunçarşılı'nın özetlemesine göre, şunları içeriyor: "Baltacılar Kethüdası Kasım, Padişah'la sefere çıkışında Hünkar'dan çavuşluk istemiş ve Padişah da sabretmesini söylemiş; sonra Padişah'ın vefatı vuku bulmuş. Cesedin üzerinde, bu herhalde cesedin saraya getirilmesinden sonra olacak, üç gün üç gece mum yanmamış. Bunun üzerine Kasım gidip bu hali Kapucular Kethüdası'na söylemiş ve o da durumu İstanbul Muhafızı İshak Paşa'ya arzetmiş. Bunun üzerine İshak Paşa'nın emriyle cesedin üzerine mum yakmışlar ve cesedin kokması sebebiyle yanına kimse varmamış. Bu Kethüda Kasım ile usta dediği birisi beraberce cesedin içini açıp temizlemiş, bu yaptığı işi kendi kethüdası da bilirmiş" * Kasım'ın, Fatih'in cesedinin kokusunu haber verdiği İshak Paşa, Bayezid'in en bağnaz taraftarlarından birisidir; ordu ayaklanmasının elebaşları arasında yer alıyordu. Fatih'i kokmaya bırakmıştır.

Profesör Uzunçarşılı, "Fatih'in ölümüyle cesedinin kokmaya kadar ihmal edilmesi saltanata geçecek iki şehzadenin gösterecekleri faaliyete bağlı idi" diyor. Cem taraftarları idari kademelerde güçlü iken, Bayezid Partisi, orduya tümüyle egemen görünüyor. Fatih zehirlenir zehirlenmez, ordu, İstanbul'a hakim oluyor. Yağma da var.

Ordu, Fatih'ten nefret etmektedir.

Fethettiği kentte, Fatih'in cesedini kokuttular.

Baltacı Kasım, Fatih'in kokan cesedinin iç organlarını temizleyerek kokuyu önlemeye çalışmıştı. Dokuz gün Fatih'in cesedine yaklaşmadılar.

Fethettiği kentte, Fatih'in ölüsüne, mum yakmayı unuttular.

Fatih'i karanlığa bıraktılar.

* Ord.Prof. İ.H. Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü", Belleten, Yıl 1970, Cilt XXXIV, s.232.

OSMANLI SÜLALESİNDE PATRICIDE - FRATRICIDE - FLICIDE

(BABA KATLİ - KARDEŞ KATLİ - OĞUL KATLİ)

Tahttaki Sultan	Katledilen Osmanoğlu	Tarih	Yakınlık Derecesi
Osman I	Dündar	1298	Amcası
Murad I	İbrahim	1360	Kardeşi
"	Melik-i Nasır	1365	Yeğeni - Süleyman'ın oğlu
"	Savcı	1385	Oğlu - isyan
Bayezid I	Yakup	1389	Kardeşi
Musa	İsa	1404-5	Kardeşi - Mehmet I de öldürmüş olabilir
"	Süleyman	17.2.1411	Kardeşi
Mehmet I	Musa	5.7.1413	Kardeşi

Murad II*	Mustafa	1422-3	Amcası - isyan gerekçesiyle
"	Mustafa	1423	Kardeşi, isyan gerekçesiyle
"	Alaeddin Ali	1443	Oğlu
"	İki şehzade	1443	Torunları - Alaattin'in oğulları
Mehmet II	Ahmet	1451	Kardeşi
"	Orhan	1451	Kardeşi
Bayezid II	Oğuz	1482	Yeğeni - Cem'in oğlu
"	Eyüb	1484	" " "
"	Mahmud	1507	Oğlu - isyan gerekçesiyle
"	Mehmed	1507	" " "
"	Şahinşah	2.7.1511	" " "
Selim I	Bayezid II	16.5.1512	Babası
"	Osmanşah	16.12.1512	Yeğeni - Alemşah'ın oğlu
"	Emir	16.12.1512	Yeğeni - Mahmud'un oğlu
"	Musa	"	" " "
"	Orhan	"	" " "
"	Korkud	1513	Kardeşi
"	Ahmed	24.4.1513	Kardeşi
"	Osman	24.4.1513	Kardeşi

"	Abdullah	20.11.1514	Oğlu - isyan gerekçesiyle
Süleyman I	Murad	24.12.1522	Yeğeni - Cem'in oğlu
"	Cem	"	Yeğeni - Cem'in torunu
"	(?)	"	Yeğeni - Cem'in torunu
"	Mustafa	6.10.1553	Oğlu - isyan gerekçesiyle
"	Mehmed	?.10.1553	Torunu - Mustafa'nın oğlu
"	Osman	1560	Torunu - Bayezid'in oğlu
"	Bayezid	25.9.1561	Oğlu - isyan gerekçesiyle
"	Abdullah	"	Torunu - Bayezid'in oğlu
"	Mahmud	"	" "
"	Mehmed	"	" "
"	Orhan	"	" "
Murad III	Abdullah	21.12.1574	Kardeşi
"	Cihangir	"	"
"	Mustafa	"	"
"	Osman	"	"

"	Süleyman	"	"
Mehmed III**	Abdullah	28.1.1595	Kardeşi
"	Abdurrahman	"	"
"	Alaattin	"	"
"	Ali	"	"
"	Bayezid	"	"

* Murat ayrıca üç kardeşinin, Ahmet, Mahmut, Yusuf'un gözlerine mil çektirdi, kör oldular ve üçü birden 1429 yılında vebadan öldüler.

** Üçüncü Mehmed'in, babasından hamile kaldığı gerekçesiyle on beş cariyeyi de öldürttüğü söyleniyor.

A.D. Alderson, The Structure of the Ottoman Dynasty, Oxford, 1956, pp. 30-31. Alderson'un bu emek ürünü tablosunu olduğu gibi yayımlıyorum. Görebildiğim bazı küçük-büyük yanlışlıkları düzeltmiyorum. Tablo bütünüyle bir resim çiziyor; dokunmuyorum.

üçüncü bölüm

ATAMANOĞLU CUMHURİYETİ

Atamanoğlu Cumhuriyeti'ni, en çok Ceneviz Cumhuriyeti'ne benzetebiliriz. Cenova, Kent Cumhuriyeti'nde de "Duka" denilen devlet başkanı ve yönetici seçimle geliyordu; ancak, seçmenler, doğrudan doğruya Duka'yı seçemiyorlar. Önce, Cenova'nın en köklü ve varlıklı iki ailesi arasında bir seçim yapıyorlar ve daha sonra, benzer bir seçimi de, Cenova'nın diğer köklü ve zengin iki ailesi arasında tekrarlıyorlar. Böylece seçmenler, iki seçimle, Cenova'yı yöneten dört aileden ikisini ayırmış durumdalar; ilk seçimde seçilen aile, ikinci seçimde seçilen ailenin gösterdiği adayı, "Duka" yapmak zorundalar. Tabii, hürriyeti var, zorunluluğundandır.

Cumhuriyet, monarşik olmayan bir devlet biçimi'dir; seçilenin asil olup olmaması ve seçmen heyetinin sayısı, "cumhuriyet" tanımını etkilemiyor.* Önemli

---

* Marx ve Engels, ortak bir yazılarında, 1830 yılında bile "Polonya Asiller Cumhuriyeti", Polish Republic of Nobilty, tanımını kullanıyorlar. Bunun, seçimin 250 bin seçmenin tekelinde olduğu 1830 Fransız seçiminden daha geri olmadığını ileri sürüyorlar.

"In 1830, when the Poles rose against Russia, was it than a question whether merely an 'aristocratic caste' was at their head? At that time it was in the first place a question of driving out foreigners. The whole of Europe sympatised with 'aristocratic caste', which certainly started the movement; for the Polish republic of the nobility was at any rate a huge advance compared with Russian despotism. And was not the French suffrage of 1830, which was the monopoly of 250.000 voters, in point of fact just a great a political enslavement of the misera contribuens plebs, as the rule of the Polish nobility?"

K. Marx-F. Engels, Collected Works, Vol.8, p. 399.

olan, efektif bir seçimin gerçekleştirilmesidir; oy verme yöntemi veya oyların sayım biçimi de, bir tanım için belirleyici olmaktan uzaktır.

Tanım için bir tür seçim ve bir tür yönetime katılım zorunludur; Osmanoğlu düzeninde her iki koşulun da gerçekleştiğini gözlemleyebiliyoruz. Ceneviz Cumhuriyeti'nden farklı olarak Atamanoğlu Cumhuriyeti'nde, seçim, yalnızca bir aile içinden ve yine yalnızca ailenin erkek bireyleri arasında yapılıyordu. Ayrılık bu kadar değil; seçim, seçilmeyenleri ortadan kaldırarak tamamlanmaktadır.

Atamanoğlu Cumhuriyeti'nde oy vermeme, öldürmek ile mümkündür. Seçilmeyen ölüme mahkûmdur.

Oy vermeme'nin öldürmekle özdeşleşmesinin iki vargısı var; taraflar, kendi adaylarının şansını yüksek tutabilmek için, diğer adayları öldürmeyi bir politika haline getiriyorlar. İkinci olarak, bir aday başa geldiği an, muhalefet partisinin iktidar şansını ortadan kaldırabilmek için, Osmanoğlu ailesinin erkek çocuklarının hepsini ortadan kaldırmak esastır.

Atamanoğlu Cumhuriyeti'nde patricide, filicide ve fratricide'in kuruluş içinde meşru bir yöntem olarak kabul edilmesi, hem cumhuriyet olmasından ve hem de emirin mutlaka bir tek aileden çıkarılmasından ileri geliyordu; eğer emirlik için başka ailelere de şans tanınması yöntemi kabul edilmiş olsa idi, öldürmeler yine olmakla birlikte, bu kadar yaygın ve vahşet düzeyine çıkmayabilirdi. Osmanoğlu sülalesi, tek yöneten aile olmanın avantajını, öldürülmeyi meşru saymanın dezavantajıyla dengeliyor. Buradayız.

Yalnız ekleyeceklerim var; Atamanoğlu Cumhuriyeti'ni tarih içinde, kendine özgü, sui generis, bir durum veya yapı sayamıyoruz. Osmanlı düzenine, bir üst aşamasına bir türlü varılamayan bir geçiş olarak bakmak zorunludur; kurumların olmasına karşın, kurulların eksikliğini de böyle bir bakış ile görmek ve tanımak daha kolaydır. Kurallar ise şiddetin türevidir; Roma, şiddeti zengin ve kuralları katı bir sistemdi.

Tarih içinde cumhuriyet yönetimi, monarşik yönetimden öncedir; mantık olarak da cumhuriyet yönetiminin önceliği var. "Eskiden, bir zamanlar, insanlar, genel işleri yönetmek için, en seçkin bireylerini, başlarına geçirmek durumundaydılar." * İnsanlar toplu yaşamaya başlayınca, kamu işlerini yönetmek üzere başa getirilecek kişiyi, bir ve belli aileden çıkarma ilkesini ortaya atmak ve bunu, bir arada yaşayacaklara kabul ettirmek mümkün değildir; böyle bir ilkenin en ilkel insan aklına bile ters geleceğinden kuşku duyamayız. İlk topluluklarda yönetimin başına, savaş ve yönetim alanlarında seçkinliğini kanıtlamış olanlar geti-

* "Once upon a time, the people had to place the most eminent personalities at their head to conduct general affairs. Later, this position became hereditary within families, etc. And eventually the stupidity and depravity of men tolerated this abuse for centuries."

K. Marx, "Moralising Criticism and Critical Morality", K. Marx-F. Engels, Collected Works, Vol.6, p. 325.

riliyor; bir seçim buluyoruz. Bir yandan, pratiğin zorlamasıyla, seçkinlerin hep aynı aileden çıkması ve daha önemlisi, seçilen bir yöneticinin kendi ailesinin bireylerine öncelik tanıması nedeniyle, yönetim, ırsi bir nitelik kazanmıştır ve bir ailenin elinde toplandığını görüyoruz. Ancak yine de yönetimin başına getirilecek kişiyi bir aile ile sınırlandırmanın, Marx'ı tekrarlayarak, insanlık tarihi açısından bir çılgınlık ve bozulma olduğundan kuşku duymuyorum.

İlk ve Ortaçağ'lar, çok büyük ölçüde, cumhuriyet yönetimini ön plana çıkarmaktadır. Cumhuriyet, bir devlet biçimidir ve bir devlet durumu olan demokrasi ile bir özdeşliği yok; birinden diğerine geçiş, "halk" tanımı ile yapılabilir. "Halk" eninde-sonunda bir kavram'dır ve bir tanım'ı gerektiriyor.

Tarih içinde insanlık mücadelesi, halk'ı saflaştırmak ve içindeki yabancı öğeleri dışarı ve karşıya çıkarmakla gerçekleşiyor. Helen Cumhuriyeti, yönetimine aldığı insanların önemli bir bölümünü "halk" saymıyordu. Ama yönetiliyorlardı.

Marx, "the Middle Ages were the democracy of unfreedom" derken, kuşku duymuyorum. Atina Cumhuriyeti'ni anlatmaya çalışıyor.* Ortaçağ'ı "özgürsüzlük demokrasisi" olarak tanımlamak, demokrasinin bir devlet durumu ve devletin ayırıcı özelliğinin baskı uygulaması olmasından ileri geliyor.** Demokrasinin bir devlet durumu olması nedeniyle en mükemmel demokrasi de, kaçınılmaz olarak, baskı içermektedir; şiddet ve devlet el eledir.

Roma'da ve Ortaçağ'da temel yönetimin cumhuriyet olması, bir özgürlük illüzyonuna yol açmamalıdır; özgürlüklerin tarihinin daha ayrı ve daha zikzaklı olduğunu biliyoruz. Bu feodaliteden gelen "ilk cumhuriyet yönetimi", merkezi

* "Whither, as in Greece, the respublica, is the real private affair of the citizens, their real content, and the private individual is a slave; the political state, qua political state, being the truce and only content of the life and will of the citizens; or, as in an Asiatic despotism, the political state is nothing but the personal caprice of a single individual; or the political state, like the material state, is a slave."

K. Marx, "Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law", K. Marx-F. Engels, Collected Works, vol. 3, p. 32.

Marx'ın temel görüşlerini oluşturmaya başladığı zamanda Avrupa'da, Asya tarihi üzerindeki çalışmalar son derece sınırlı ve yüzeysel bir durumda idi; bu nedenle Marx, zaman zaman ve geçerken, Asya devlet biçimi ile Batı'daki devlet biçimleri arasında büyük kontraslar görüyordu. Bu da, Asya üretim biçimini veya asyatik despotizmi fazla vurgulamak, başta Osmanlı düzeni olmak üzere Asya toplumunu anlama ve araştırmayı zorlaştırmaktadır, böyle sorunlu bir mirasımız var.

Asyatik devleti, "the personal caprice of a single individual", bir tek bireyin kişisel kaprisi olarak görmek, Asya toplumuna bakmayı güçleştiriyor. Bunu, Marx'ın yazdığı zamandaki bilgi eksikliğine bağlamak durumundayız.

** Lenin, devlet ile demokrasinin ayrılmazlığını hep vurgulamıştı; devlet ortadan kalkarken, bir devlet durumu olan, Lenin "devlet biçimi" diyordu, demokrasi de ortadan çekilmektedir.

"Revolution alone can 'abolish' the bourgeois state. The state in general, i.e. the most complete democracy, can only 'wither away."

V.I. Lenin, Collected Works, vol.25, p. 317.

milli devletin ortaya çıkışıyla ortadan kaybolmuştu; merkezi milli devlet, önce, mutlakiyetçi monarşi ve daha sonra da meşruti monarşi biçimleriyle tarih sahnesinde yerini aldı. Tabii, merkezi milli devlet, aynı zamanda, kapitalist devlet idi; millet bu tarihte rüşeym halindedir.

O halde, mutlakiyetçi monarşiye, tam bir geçiş yönetimi gözüyle bakabiliriz; feodal düzen ile artık bir burjuva sınıfını oluşturan, Ortaçağ'dan gelen tüccar düzeninin birbirini tümüyle yenişememelerinden kaynaklanmıştı. Marx bu oluşumu, "modern histories have demonstrated that absolute monarchy appears in those transitional periods when the old feudal estates are in decline and the mediaval estate of burghers is evolving into modern bourgeois class, without one of the contending parties having as yet finally disposed of the other."* şeklinde açıklamıştı. Osmanlı düzenine gelince çok daha uzun bir geçiş dönemini temsil etmektedir. Tarihin Yakınçağ'ı yakaladığı bir zamanda Ortaçağ'ı sürdürüyordu. "Uzatılmış" bir Ortaçağ diyebiliyorum.

Osmanlı düzeninde, mutlakiyetçi monarşi görüntüsü altında, Atamanoğlu Cumhuriyeti hüküm sürüyordu. Başlarda, en azından İkinci Mehmet'in yönetimine kadar, etkin ve çatışan iki taraf var.

Atamanlı'da Fatih'e kadar olan ile oğlu Bayezid ile başlayan düzenleri birbirinden ayırmak zorundayız ve emirin güçsüz olduğunu kabul etmek durumundayız.

İki Partili Düzen

Teori, harekete geçirendir. Kendi halinde olgu bırakmamaktadır.

Ampirisizm ile teorik yaklaşımın ayrılığı buradadır. Ampirisizm'de, olgular hareketsizdirler, "cansızdırlar" diyebiliriz. O halde, teori, hareketsiz olgulara yeni ve dinamik bir hal verme işidir.

Bilim ve pozitivizm arasındaki ayrılık ise bunun devamıdır. Pozitivizmde de pratik kesikleri birbirine, bir terzinin ikinci prova teğel iplikleriyle tutuşturuluyorlar; dökülmeye hazır haldedirler. Buna mukabil, bilim sanki pratik'i alıyor, kesiyor ve yeniden bir araya getiriyor; böylece bilim ile pratik yeni bir dinamizm ve canlılık kazanmış olmaktadır.

Hegel, kutsal zihnin pratik ile cisimleşdiğini düşünüyor. Buradan Hegel'in düşüncesinde, Tanrı'nın İsa'da cisimleşmesinden daha uzağa gidemediğini çıkarabiliyoruz. Ancak artık bilim ile düşünce sürecinin bu olmadığını biliyoruz, bu Hegel'i aşma halidir.

---

* K. Marx, "Moralising Criticism and Critical Morality", op.cit., p. 326.

Peki, bilimsel doğru'nun pratiğin dışında doğrulayıcısı var mı? Kuşkusuz kesin doğrulayıcı, zaman-uzay planındaki hareketliliktir; öte yandan, Tanrı'nın zaman-uzam boyutları olmadığı için, doğrulayıcı ihtiyacından uzak kaldığına inanıyoruz.

Peki, bilim adamının hiç doğrulayıcısı yok mu? Bir bilim adamının, başlangıçta, önyargılı bir kimse olduğunu ve önyargısının türüyle, diğer olağan insanlardan ayrıldığı yönündeki düşüncemi tekrarlamak durumundayım; başlarken, incelediği alanda bir düzenliliği varsayıyor.* Başlarken önyargılı bilim adamı, çalışmalarını sürdürürken doğrulayıcı ipuçlarını nasıl buluyor; zaman-uzam planında yeni olguları bulmayı beklemek bilim adamı türünün imkânlarının dışına düşebiliyor. Ayrıca artık bilimsel düşüncede mikroskobun, daha büyüterek gösterdiği mikroplardan bağımsız olduğu düşüncesi tarihe karışmaktadır; gözlem gözleyiciyi etkiliyor.** Bundan çok daha önemlisi, teori'nin, gözlemi etkilediğinin kabul edilmesi dönemine geliyoruz.

Gözleyenin gözlemi ve teori'nin pratik'i etkileyebilmesi, bilim adamı için, doğrulayıcının ilk işaretlerini verebilir; bilimsel yaratıcılık, bir jungle'de ilk yürüyüşe benziyor. Yürüyüşün yönünün doğru ve sağlam olduğunu gösteren belli-

---

* "Tıpkı hiç tanımadığı bir kültüre ait belgeleri çözmeye çalışan bir dil bilginini andırıyor, fizikçi. Bilginin, bu arada baştan yaptığı ya da yapmak zorunda olduğu varsayım araştırdığı yabancı belgenin belli bir anlamı, mantıklı bir içeriği olmasıdır. Fizikçi de buna benzer bir varsayımla, nesnel dış dünyanın uyduğu yasaları eksiksiz kavramayı ummasa ya da bu dünyanın doğasını baştan tam bir kesinlikle saptamayı düşünmese bile, onun kavranmaz görünen belli bir takım yasalara uyduğunu kabul ediyor."

Max Planck, Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş, İstanbul, 1987, s.185.

** "The essentially new feature in the analysis of quantum phenomena is, however, the introduction of a fundamental distinction between the measuring apparatus and the objects under investigation."

"While within the scope of classical physics, the interaction between object and apparatus can be neglected or, if necessary, compensated for, in quantum physics this interaction thus forms an inseparable part of the phenomenon."

"Accordingly, the unambiguous account of proper quantum phenomena must, in principle, include a description of all relevant features of the experimental arrangement."

Niel Bohr, Essays 1958-1962 On Atomic Physics and Human Knowledge, 1963, pp. 3-4.

"In France and in England the bourgeoisie had conquered political power. Thenceforth, the class-struggle, practically as well as theoretically, took on more and more outspoken and threatening forms. It sounded the knell of scientific bourgeois economy. It was thenceforth no longer a question, whether this theorem or that was true, but whether it was useful to capital or harmful, expedient or inexpedient, politically dangerous or not. In place of disinterested inquirers, there were hired prize-fighters; in place of genuine scientific research, the bad conscience and the evil intent of apologetic."

"Yansız araştırıcılar gitti, yerine, kiralık ödül avcıları çıktı; gerçek bilimsel araştırmanın yerini, hık deyicinin çarpık vicdanı ve kötü niyeti aldı."

K. Marx, "Almanca İkinci Baskıya Sonsöz", Capital, Vol. I, p. 15.

belirsiz işaretlere gerek var. Bilimsel çalışmada somut'un değişmeye başlaması, bilim adamının, yürüyüşüne devam edebilmek için ihtiyaç duyduğu belli belirsiz ipuçlarını sağlıyor. Buradan devam edebiliyoruz.

Değişmeyi iki anlamda ele almak mümkün görünüyor; birincisi, var olan olguların zaman-uzam planında yerlerinin değişmesidir. Teori, eninde-sonunda, pratiği yeniden dizecektir; bunun belli-belirsiz başlangıcı, bilim adamının, ilk doğrulayıcılarını ve aynı anlama gelmek üzere, başarılarını gösteriyor. İkincisi, var olan olgular, mutlak bir değişime uğruyorlar; netleşiyorlar. İşte bu nedenle, science is a very splendid thing, diyebiliyoruz.

Bilim, eninde-sonunda, doğa'yı ve toplumu saflaştırma işidir.

Burada, tarihin yeniden kurulması sürecinin bu aşamasında, var olan pratiğin ve aynı anlama gelmek üzere var olan olguların yeniden dizilişini ve bunun da ötesinde değişimini görmeye mahkûmuz. Yazımı, kısa bir süre için, tarih anlatımının akıcılığından çıkararak, belli olguları sıralamak gereğini duyuyorum. Birinci aktarmayı, Osmanlı takvim yazıcılarının bıraktıklarını, onbeş ve onaltıncı yüzyıl Osmanlı Vakanüvisleri'ni de aşan bir tutuculukla, yeniden ve bu kez Türk Tarih Kurumu yayınları olarak sunabilen Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan yapıyorum. Ordinaryüs Profesör'ün, Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan, "Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı" adını taşıyan çalışmasından aktarıyorum: "Çelebi Mehmed'in vefatıyle şehzade Murad'a taraftar olan devlet adamları ve Mustafa Çelebi'ye taraftar olan Rumeli Beğleri arasındaki ihtilaf, nihayet Murad'ın galebesiyle neticelenmişti; İkinci Murad Bey, saltanatı aleyhinde çalışan Rumeli Beğlerini cezalandırmak istedi ise de maiyyetindeki beyler buna muvafakat etmediklerinden bir şey yapamamıştı."* Uzunçarşılı'dan yapılan bu aktarmayı, bir tarihsel olgunun Profesör Uzunçarşılı tarafından bir tarihsel olgunun gözlenmesi olarak ele almak gereklidir; üç uzantısına işaret edebiliyorum. Bir; ortada bir asyatik despot görünmüyor. İkinci Murat'ın gücü, kendisinin tahta çıkmasına karşı çıkanları cezalandırmaya bile yetmemektedir. İki; Murat'ın tahta çıkış zamanında da, Osmanlı Devleti'ni oluşturan güçler ikiye ayrılmıştır. Üç; devlet adamları Murat'ı tutarken, Rumeli Beyleri, Mustafa'dan yana bir taraf oldular.

Mustafa ve Rumeli, kaybettiler. Atamanlar'da, başlarda, sulh içinde tahta çıkış göremiyoruz.

Bu, Rumeli'nin çok kısa bir zaman aralığında ikinci kaybıdır. Birinci Mehmet, Rumeli'de sağlam bir sultanlık kuran Musa'yı, Bizans'ın desteğiyle yenerek ortadan kaldırdıktan sonra, Rum'un ve Rumeli'nin sultanı olabilmişti. Musa Sultan'ın sonunda Çelebi Mehmet'e yenilmesinde, yanındaki yüksek düzeyde kamu görevlilerinin kendisine ihanet ederek, Anadolu'da Sultan Mehmet'in ta-

* Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Ankara, 1945-1984, s. 41.

rafına geçmesinin büyük rolü var. Bunlardan birisi Çandarlı İbrahim Paşa'dır*; daha sonra İkinci Murat'a da sadrazamlık yaptığını biliyoruz.

İbrahim Paşa ve benzeri yüksek rütbeli kamu görevlilerinin, sadece erken gelmiş Fatih Mehmet diyebileceğimiz Musa Sultan'a ihanet etmelerinde, Doğu Roma İmparatorluğu yöneticileri önemli rol oynadılar. Musa, kısa süren sultanlığında İstanbul'u almak için saldırmaktan geri kalmamıştı. İbrahim'in, Murat ile Mustafa arasındaki çatışmada Murat'ın tarafını tutanlar arasında yer aldığını tahmin etmek zor değil; Murat'ın sadrazamı olmuştu. Çandarlı İbrahim ölür ölmez de, İkinci Murat, sadrazamlığa, İbrahim'in oğlu Halil'i getirdi. Güzel ve burada, zaman zaman sadrazamlığın da babadan oğula geçtiğini görüyoruz.

Bu bilgileri sıraladıktan sonra, anlatımı sıkıcı yapma pahasına, bazı aktarmalar yapmak istiyorum. Bu defa Profesör Halil İnalcık'tan aktarıyorum; Profesör İnalcık ünlü, amma aynı ölçüde ampirisist bir tarihçidir. Bununla soru formüle etme kabiliyet ve cesaretinden yoksun olduğunu not etmiş oluyorum.** Önemli sayıyorum.

Emek-yoğun araştırmaları, zorunlu olarak, yeni soruları davet eden bir nitelik kazanmaz, derhal çağdaş tarihçiliği bir kenara bırakarak, Osmanlı takvim yazıcılarının rivayetlerini tekrarlamaya başlamaktadır. Bunu o kadar çok yapıyor ki, belli başlı çalışmaları, yurttaşlık derslerinin genişletilmiş versiyonları olmaktan bir adım ileriye geçememektedir.

Aktarmanın yerini saptayabilmek üzere, bir hatırlatma gerekiyor; 1444 yılında, İkinci Murat'ın tahttan ayrıldığı ve yerine on iki yaşında oğlu Mehmet'in tahta çıktığını biliyoruz. İkinci Murat, yüksek görevlilerin ve bu arada Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın tüm çabalarına karşın, tahtı bırakmak zorunda kalmıştı, bu da malumumuzdur ve Çandarlı tarafının mücadeleyi bırakmadığını da ekleyebiliyoruz. Güzel, hatırlatma tamamlanmıştır.

Şimdi, Profesör İnalcık'ın İslam Ansiklopedisi'ndeki, "İkinci Mehmet" maddesinden bir aktarmanın yeridir; İnalcık, "Çandarlı, Murad II'yi tahta geçirmek için, bu defa her zamankinden çok çalıştı; Manisa'da Ishak Paşa ve Anadolu'da Beylerbeyi Uzguroğlu İsa Bey de onunla işbirliği yaptılar"*** demektedir. Peki, gü-

---

* "İbrahim Paşa, Bizans İmparatoru'nun her sene Osmanlı hazinesine vermekte olduğu vergiyi istemek üzere Musa Çelebi tarafından İstanbul'a gönderilmiş ve Edirne'ye geri dönmeyerek, İstanbul'a hareketinden evvel ümera ile anlaşarak Çelebi Mehmed'i hükümdarlığa davete karar vermişti. İbrahim Paşa, İstanbul'a gidince keyfiyeti, Bursa'da bulunan Mehmed Çelebi'ye bildirmiş ve Çelebi de kendisine hil'at yollayıp Bursa'ya davet etmiş ve İbrahim Paşa gelerek vezir olmuştur."

Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara, 1974-1984, s. 47.

** "Pozitivizm açısından, temelde bir bilmece söz konusu olamaz, karanlık sorunlar olamaz, onun açısından her şey apaydınlıktır."

Max Planck, Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş, op.cit., s.179.

*** Halil İnalcık, "Mehmet II", İslam Ansiklopedisi, Cilt 7, s.500.

zel, yalnız hal bu ise, Osmanlı tarihinin sanıldığından çok daha çatışmalı olduğu ortaya çıkmaya başlıyor, demektir. Devam ediyorum ve mesele şudur, eğer böyle bir konspirasyon varsa, kuşku duyamıyoruz; Halil İnalcık'ın da tekrarladığı, Murat'ın tahtını gönüllü olarak bıraktığı savı, bir çocuk masalı kadar inandırıcıdır.

Ve bu tespiti yalnız bırakamayız ve tüm olguları yeniden dizmek zorunludur.* Çünkü bir yerde sağlanan aydınlığın ışığının, diğer olguları da aydınlatması imkân dahilindedir.

Bir yanda Uc beyleri, büyük çoğunluğu Rumeli'nde yer alıyordu, sipahidirler ve diğer yanda da düzenli ordu, yeniçeriler, bulunmaktadır. Yüksek kamu görevlileri bu ikisi arasında gidip geliyorlar; bir eğilim olarak tutucular ordu içinde taraf arıyor ve yeni sınırlar arayanlar, fütuhatçılar, sipahiler ile işbirliği yapmaya çalışıyorlar. Birinci Mehmet-Çandarlı İbrahim Paşa ve İkinci Murat-Çandarlı Halil Paşa çizgisi, gerici ve gerici olduğu kadar da işbirlikçi'dir; ordu içinde taraftar edindiler. Şimdi Profesör İnalcık'ın, "Mehmet II" maddesinden aktarmayı sürdürüyorum: "Çandarlı bilhassa yeniçerilere güveniyor, Murad II ise, oğlunun durumunu tehlikeye düşürmeden ve bir iç harbe sebebiyet vermeden tahta gelmek istiyordu. Çandarlı'nın rakiplerinin genç padişahı babası aleyhine körüklemelerinden bile korkuluyordu." Eğer bu olgular hem netleştirilir ve hem de yeniden dizilirse, ortaya şu çıkıyor: Murat, yaşamını risk etmek istemiyor. İlaveten ordunun bölünmesinden de endişe ediyor; ordunun bir bütün olarak var olan hiyerarşik yapısı içinde, işi halletmesini bekliyor. "Sahip" olmadığı ortadadır.

1444 sonlarında doğru Varna'da kazanılan zafer de yeterli olmamıştı; Mehmet, 1446 yılına kadar tahtını korudu. Çandarlı Partisi her tarafta ve bu arada ordu içinde çalışmalarını sürdürüyordu; 1446 yılında ordu başkaldırdı ve Mehmet'i istemediğini ilan etti. İnalcık'tan aktarmaya devam ediyorum: Edirne'de ordu isyanı başlamadan "Çandarlı'nın gönderdiği gizli haber ile daha 5 Mayıs 1446'da yola çıkmış olan Murad II, Ağustos'ta Edirne'ye geldi ve yeniçeri-

* Şimdiye kadar anlaşılması zor bir biçimde sunulan, kamu görevlileri arasındaki çatışmaları, bu ilericilik-gericilik kavgası çerçevesinde almak, hem zorunlu ve hem de aydınlatıcıdır. Murat'ın, kardeşi Mustafa'yı ortadan kaldırıldıktan sonra, beş kişilik divandan, Kara Timurtaş Paşa'nın üç oğlu Umur, Ali ve Oruç Beyleri uzaklaştırdığı anlaşılıyor. Böylece divan, işbirlikçi Çandarlı İbrahim ile Hacı İvaz Paşa'ya bırakılmıştır.

İkinci Murat bir minimalist idi, işbirlikçilerle işbirliği yaptığını görebiliyoruz.

Mücadele burada da bitmiyor; "Hacı İvaz'ın Padişah aleyhine asker ile gizli münasebette bulunduğu Sultan Murat'a duyuruluyor. "Üst elbisesinin altına zırh giydiği söylendi, filhakika bir gün divanda yahut bir gezinti esnasında Hacı İvaz Paşa'nın elbisesinin altına zırh giymiş olduğu görülerek Padişah bunun sebebini sordu." Başka saraylarda bilinen çatışmalar var; Hacı İvaz Paşa, askerden korktuğu için zırh giydiğini söylüyor. Arkasında Çandarlı Partisi'nin gücünü bulan Murat, "bu fedakar ve değerli vezirin gözlerine mil" çektiriyor. Demek partiler olduğunu bir kez daha tespit edebiliyoruz.

Ord.Prof. İ.H. Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi, op.cit., s.51.

lerin yardımı ile tekrar tahta çıktı. Mehmet II derhal Manisa'ya gönderildi." Böylece İkinci Murat'ın tutucu ekibi, iki yıllık bir aradan sonra, ikinci kez yönetime gelmiş oluyordu.

Mehmet, bir daha yönetimi alabilmek için bu tutucular dengesini kırmak zorunda idi ve eğer içerdeki tutuculuk dışardakilerle bütünleşmişse, ikisini birden kırmak zorunluluğu ortadadır. Çok yerinde bir şekilde, bu 1444-1446 yönetim deneyiminin, Mehmet'in kişiliğinde çok derin etkiler yaptığını ileri süren Profesör İnalcık'tan, sonuncu aktarmayı yapıyorum: "Çandarlı'nın iktidarını kırmak, yeniçerileri tedip etmek, faal bir gaza siyaseti takip ve nihayet İstanbul'u fethetmek fikirleri hep o zaman zihninde gelişmiş olmalıdır." Çok güzel, bir "gaza siyaseti" için, yeni sınırları fethetmek için, orduyu değiştirmek ve yönetimindeki tutucular partisini dağıtmak önemli işlerdi; acildiler diyebiliyoruz.

Tabii, İstanbul'un fethi bir araçtır. Bir sembol değeri var. Politikada kazanmak, her zaman, başarıya bağlıdır. O halde, zaman zaman, araç, amaç düzeyine yükselmektedir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın bir başka çalışmasından bir aktarma var: "Fakat İstanbul'un fethini müteakip Halil Paşa öldürülüp diğer Türk beyleri iş başından uzaklaştırılınca meydan devşirmeden yetişmiş olanlara kalmış ve bundan sonra tam manasile Osmanlı saltanatı başlamıştır."* Gerçekten de hem ampiririst ve hem de tutucu tarihçiler, farkına bile varamadan, ne kadar önemli tespitler yapabiliyorlar; bunları şaşırtıcı buluyorum. Bunları seçerek tarih yazmaya çalışıyorum.

Şunu söyleyebiliyoruz, Osmanlı düzeni, Fatih Sultan Mehmet ile başlamaktadır.

Mehmet Fatih, Osmanlı düzeninin gerçek kurucusudur.

İkinci Mehmet, Osmanlı düzeninin kurucusu ve aynı zamanda yıkıcısı olmuştur.

Burada, devam etmeden önce, şunu eklemek durumundayım, Mehmet Fatih, kendisini iktidara getiren partiye de yıkmıştı. Şu anlamda, Fatih'in yönetiminin sona ermesiyle birlikte artık Osmanlı düzeni, tümüyle tek partinin ve tutucular partisinin yönetimindedir ve gecikmiş burjuva sınıfının yokluğunda kurulmaya çalışılan merkezi devlet, ordu içindeki hiziplerin ve bu hiziplerle bütünleşmek isteyen güçlerin elinde, bir merkezi devlet karikatürü oluyordu. Fatih, Uc Beyliği düzenini yıkmaya çalışarak, ilk anda, toplumsal çelişkileri ordu içindeki fraksiyon kavgalarına indirgedi ve ordu, fetihçi genişlemelerin yavaşlayarak durduğu bir zamanda tüm artığı kendi tüketimine çevirerek, toplumdaki çelişkilerin kapitalist sınıfların büyümesine kanalize olmasını yavaşlattı. Burjuva sınıfı çocukluk dönemine ulaştığı zamanda ise, Avrupa kapitalizmi tekelci aşamaya giri-

* Ord.Prof. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt I, Ankara, 1982, s.499.

yordu; o kadar öyle ki, Türkiye, merkantilist düzenleme ve fışkırmayı yaşayamıyordu. Ortaçağ'ın içinde kalmış durumdadır.

Osmanlı düzeni, Mehmet ile birlikte, kendisini tamamlıyordu. Demek ki, Fatih hem doruğa çıkmıştır ve hem de iniş olmaktadır.

Birinci Süleyman dönemi, frenine basılmış taşıtın kaymasıdır. "Muhteşem" olmaktan çok uzak ve inişi kurumlaştırma dönemi de diyebiliriz.

Kanuni Süleyman zamanında Avrupa, merkantilist çocukluğunu yaşıyordu. Türkiye'yi yıkacak bir gücü toplamış olmaktan ise çok uzakta idi. Osmanlı düzeni, İkinci Mehmet'in katkıları ile ve özellikle Birinci Süleyman'dan sonraki dönemde net bir biçimde, kendi düzenini yıkıcı sınıfı, kapitalist sınıfı, çıkarmakta acze uğradığı için ve Osmanlı düzeninin feodal netlikle birlikte hızlı bir kapitalistleşmeye başladığı zaman kesitinde de, kapitalizm, emperyalistler arası çekişmelerin içine girdiğinden, daha uzun yaşayabilmişti. Teorik planda bitmişti ve pratikte, sürüngen yaşıyordu. Özeti budur, buraya gelmiş durumdayız.

Osmanlı düzeni, bu uzatılmış yaşamında, belli senaryoları tekrarlamakla yetiniyordu. Öyleyse, bu açıdan bakacak olursak, sanıldığından çok daha kısa yaşadığı sonucuna varabiliyoruz.

Devamla, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı saray kurumlarını incelediği çalışmasından aktarıyorum: "Osmanlı tarihlerinin tetkiklerinden çıkan neticeye göre padişahlar, Fatih Sultan Mehmed devrine kadar müstebid bir hükümdar değillerdi; kendileri vezir ve beğlerinin ittifakıyle Osman Oğulları arasından hükümranlığa intihap edilir ve devlet idaresinde başta bulunan hükümet reisi ve azalarının idari nüfuzlarına tabi olurlardı. Bununla beraber devlet adamlarının mahkumu değildiler; icabında aralarında rekabetten istifade ile onları cezalandırırlar, fakat, hodbehod hareket edemezlerdi."* Açık bir seçimden söz ediliyor ve bunu katılımcı bir yönetim savı izliyor ve şöyledir: "Devlet merkezinde vezir-i azam, vezir ve beğlerbeğiliklerde bulunan Türk beğler, memleket üzerinde geniş itibar ve nüfuza sahip olduklarından ve saltanata geçen Osmanlı hükümdarları bunların müzaharetiyle o makama geldiklerinden bittabi işlerde bunların sözleri müessirdi." Roma Cumhuriyeti'nde de durum bundan farklı görünmüyor; Atamanoğlu Cumhuriyeti'nde başkanın seçimi ve yönetime, monarkı aşan bir katılım net bir biçimde belirmektedir ve "oryantal despotizm" savları, en azından, bu aşamada çökmektedir.

Profesör Halil İnalcık da, yabancı dilde yayımlanan, "The Ottoman Empire" adını taşıyan çalışmasında, "seçim" sözcüğünü kullanmamakla birlikte, emir veya sultanın seçimle işbaşına geldiğini kabul ediyor. "Whichever Ottoman prince succeeded in securing the empire's capital, Treasury and archives and in winning the support of the janissaries, ulema, bureaucracy and the palace officials,

* Ord.Prof. İ.H. Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, op.cit., s. 43.

was the legitimate sultan."* Başkenti elde eden, hazine ve arşivlere el koyabilen, bunu yapabilmek için de ulema ile bürokrasi ve saray görevlilerini, hepsinden ötede orduyu kazanan her Osmanlı prensi, meşru sultan sayılmaktadır. İnalcık adını söylememekte ve seçimi tarif etmektedir.

Payitahtı elde etmek, tahta oturmak açısından son derece önemli olduğu için, Osmanlı prensleri kesinlikle başkentte tutulmuyorlar; tahtı almalarının zor olmayacağı kabulü var. Ayrıca Rumeli ordusu daha savaşçı sayıldığından Trakya'da da hiçbir Osmanlı prensi vali yapılmıyordu.** Edirne ve Bursa, birincisi Dar-ül Harb ve ikincisi Dar-ül İslam sayılıyorlar, İstanbul alınıncaya kadar iki başkent olarak kullanılıyor; buralarda şehzade–vali görevlendirilmediğini biliyoruz. Amasya, Roma'nın, Arapça Rum deniliyor, varisi olmak isteyen Osmanoğlu için çok önemli bir yerdir; Amasya, Selçuk ve Osmanoğulları'nın "Rum" Roma, bildikleri Küçük Asya'nın en güzel şehri ve başkenti olarak görülüyordu.*** Amasya'nın bu itibarından dolayı, uzun yıllar Amasya'da görevlendirilen şehzade, gayri resmi de olsa, tahtın varisi kabul ediliyordu. Fakat pratiğin, bu kabullerin pek işe yaramadığını ortaya çıkarması üzerine, İstanbul'a yakın bir yerde valilik daha önemli bulundu; Manisa, tercih edilmeye başlandı. Bu tercihte, hiç kuşku yok, Amasya'nın bilim ve edebiyat ve Manisa'nın eğlence ve içki merkezi olmasının da etkisi var; Osmanoğlu düzeni oturmaya başlayınca içki ve eğlence, bilim ve edebiyatın önüne geçmişti. Herhalde hem içki ve eğlenceye düşkünlüğü, hem de İstanbul'a yakınlığı nedeniyle olmalı, Murat, 1444 yılında tahttan uzaklaştırılınca Manisa'yı seçmişti. Tahtı tekrar almaya mecburdur; demek Amasya düşerken Manisa yükselmektedir.

Şunu da not edebiliyoruz, karine ile işaret dışında, hiçbir Osmanoğlu emiri, yerine geçecek olanı tespit cesaretini kendinde bulamamıştır. Belirlemenin kuruluş yasalarına ters düşmesinin ötesinde, seçmenler kolejinin haklarına bir tecavüz olarak kabul edilmesi mümkündür. Öte yandan, tahttaki sultanın tercihinin belli olması, bir tür ölüme davetiye çıkarmak demektir. Murat'ın tercihi olduğu anlaşılan Alaeddin ve İkinci Mehmet'in tercihi olan Mustafa öldürüldüler. İlaveten, Fatih Mehmet'in ikinci tercihi Cem'e karşı güçlü bir muhalefetin tertiplendiğini artık biliyoruz.

Atamanlı düzeni konspirasyonlar düzenidir, İstanbul Fatih'inin dahi pek kıymet-i harbiyesi olmamaktadır. Zehirlediler ve cesedini kokmaya bıraktılar.

---

* Halil İnalcık, The Otoman Empire-The Classical Age 1300-1600, London, 1973, s.59.

** Cem'in bir süre Edirne'de görev yaptığı savları, bu görüşe, ters düşüyor.

*** "Son günlerine kadar Bizans İmparatorluğu kendine 'Romalılar İmparatorluğu' demeğe devam" ettiler.

"Bizanslılar hiçbir zaman imparatorluğun İtalya üzerindeki hakkından vazgeçmemişlerdi."

Charles Diehl, Bizans İmparatorluğu Tarihi, İstanbul, 1939, ss.54, 91.

Osmanlı emirinin, daha sonra Araplardan ithal ettikleri sıfat ile sultanının* seçimle geldiği gerçeğini, yabancı araştırmacılarda ön plana çıkarıyorlar. Osmanoğlu sülalesi üzerinde ayrıntılı çalışmanın yazarı A.D. Alderson, bunu bir "demokratik hava", demoktaric spirit, sayıyor ve Osmanlı saltanat biçimini, a compromise between the hereditary and elective principles, "ırsi ve seçim ilkeleri arasında bir uzlaşma" olarak görüyor.** Belki de bu uzlaşmadan uzaklaşabilmek için Osmanoğlu ailesi, sürekli asalet peşinde koşmuştur. Evlenmelerin ötesinde, on beşinci yüzyılda, Kayı soyundan gelme, Konya'ya kaçıp yerleşen Doğu Roma imparator ailelerinin birisine bağlanarak; Roma asaletine sahip çıkma ve hatta Muhammed'in akrabası olma türünden rivayetleri birbirine rekabet halinde veya hep birlikte kullanmaya çalışıyorlardı.*** Fakat bütün bu çabalar ve daha sonra halifeliği sultanlıkla birleştirme senaryoları bile, oy vermemenin öldürmek olarak gerçekleştirildiği düzeni değiştirememiştir.

Oy vermemenin öldürme ile ifade edildiği bu Atamanoğlu Cumhuriyeti'nde, Dördüncü Mehmet'in, babası İbrahim'i öldürttüğü 1648 yılından, Dördüncü Mustafa'nın kuzeni Üçüncü Selim'i ve İkinci Mahmut'un kardeşi Dördüncü Mustafa'yı öldürttüğü 1808 yılına kadar yalnızca bir tek Osmanoğlu erkeğine ölüm düşmüştü; yüz altmış yıl içinde bir tek katl var ki, ihmal edebiliriz. Bir ölümsüzlük sükuneti görüyoruz, açıklanmaya muhtaçtır.

Uzun bir aktarma yapılması zorunluluğu var. Leopold von Ranke'den şunu aktarabiliyorum: "O vakit ki Şeyhülislam Abdurrahman Efendi yeniçeri ağası tarafından kolayca ikna edildi. 8 Ağustos 1648'de, az zaman evvel din ve devletin büyük vazifeleri için tesis olunan eski Bizans devrinin isyanlarına sahne olan meydandaki Sultanahmet Camii içinde ulema ve yeniçeri ağaları toplandılar. Allah'ın kullarının müşterek davası bahis mevzuu olduğu beyaniyle toplantıya sipahiler de çağrıldılar. Bundan böyle tamamiyle Türk olmuş yeniçerilerle sipahiler askeri otoriteyi, adli ve dini olan otoriteyi ulema sınıfı, veraset suretile icra

---

* Araplardan "sultan" sıfatını ilk önce alan Türk'ün Tuğrul olduğu anlaşılıyor. 1055 yılında Bağdat'a ve Abbasi Halifesi'nin otoritesini güçlendirmek üzere giren Tuğrul'dan Halife çok hoşnut kalıyor; kendisine "sultan" sıfatını veriyor. Tuğrul da bundan çok hoşnuttur ve yaşının ilerlemiş olmasına karşın, Halife'nin kızlarından birisini kendisine eş olarak isteyince Halife şaşırıyor.

Tuğrul'u o zamana kadar kardeşleri, kuzenleri ve komutanları eşitler arasında birinci, primus inter pares sayarlarken, Abbasi Halifesi'nin "sultan" demesi üzerine Tuğrul da kendisini sultan saymaya başlamıştı ve hemen bir Müslüman İran hükümdarı davranışına bürünerek, İranlı ve Arap görevliler istemişti. As a result, a Turcoman revolt broke out in Upper Mesopotomia and Iran, bunun sonucunda Yukarı Mezopotamya ve İran'da Tuğrul'a karşı bir isyan patlak vermişti. Demek hep asalet anlayışında oldular.

Claude Cahen, Pre-Ottoman Turkey, N.Y., 1968, p.25.

** A.D. Alderson, The Structure of the Otoman Dynasty, Oxford, 1956, s.8.

*** Bunlara Kırım Hanları ile akrabalık rivayetini de ekleyebiliriz.

ve tatbik etmeğe başlamışlardı."* Güzel ve geçerken not edebilirim, sipahilerin artık hiçbir gücü yok; ve von Ranke, "bu iki heyet birlikte Osmanlı Camiasını vücude getirdiklerini iddia ediyorlardı" diyor. Ulema sınıfına da, yeniçerileri bağlı saymak gerekiyor ve bu nedenle "hükümet adeta doğrudan doğruya yeniçerilerin eline geçmiş gibi görünüyordu," bunu ilave etmektedir. Bu durumda, 1648 tarihinden itibaren ortaya çıkan rejimi, bir tek parti yönetimi saymak zorundayız. Bu nedenle de on dokuzuncu yüzyılın başına kadar süren sistemi, tutucu ordunun yönetiminde bir ölüm sessizliği olarak tasvir edebiliyoruz.

Üçüncü Selim, iki partili rejime dönüşün işaretlerini vermişti, hayatı ile ödedi; sancılarını, gerici ordunun eliyle Selim'in boğdurulduğunu hep biliyoruz. Ol tarihte ilericilik, on dokuzuncu yüzyıl başlarında, Anadolu'da değil Rumeli'de ve Uc'larda filiz verebilmişti; Alemdar Mustafa Paşa yardım için geldi. İkinci Mahmut, ölümün eşiğindeydi; boynundaki kiriş çıkarıldı ve tahta oturtuldu; bilinenleri farklı açıdan bakarak özetlemiş oluyorum.

İkinci Mehmet ile İkinci Mahmut'un yazgılarında ortak öğeler gördüğüm kesin; İkinci Mehmet'in de ölümü kokladığına inanıyorum. Tahttan indirildikten sonra beş yıl yaşayabilmeyi olağanüstü büyük bir korunma ve yaşama içgüdüsüne bağlayabilirim; hırs biriktirdiğini düşünebiliriz. İkinci Mahmut'un, ölüme somut olarak dokunduğu için hırs biriktirmesi çok daha kolay olmuştu; bu orduyu ortadan kaldırmadan yenilikçiler partisinin yaşayamayacağına inanıyordu ve tekrarlıyorum. Kin doluydu, 1826 yılının 15 ve 16 Haziran günlerinde, Konstantin'in ilk sarayının bulunduğu Sarayburnu'ndan başlayarak Marmara'ya doğru denizi cesetle doldurdu; yüzyıllar boyu Osmanoğlu ailesini de bir oyuncak haline getirmiş olan gericilik yuvası ordu, yerle bir edildi. Tarihler buna "Vaka-i Hayriye", Hayırlı Olay, adını veriyorlar. Görgü tanıkları Boğaz'ın yüzen cesetlerden görünmediğini haber ettiler.

Gericilik yuvası orduyu tek seçici haline getiren süreci, İkinci Mehmet ile başlatabiliriz. İkinci Mehmet, kendisine iktidar kapısını açan partiyi ortadan kaldırma dönemini de açmıştı, not etmiştim. Bunu şöyle de formüle etmek mümkün; İkinci Mehmet'e kadar iki partili bir rejim vardı. Ancak ileriye açık Mehmet, bu iki partiden birisini, ilericiler tarafını, sürekli olarak baltalamayı politika bildi.** Yazık ki, İkinci Mehmet, Ortaçağ'a göre çok geç ve Yakınçağ'a göre de çok erken gelmişti. Büyük Sultan'dır.

---

* Leopold von Ranke, "Onaltıncı ve Onyedinci Asırda Osmanlılar ve İspanya Krallığı, 1877", Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri, derleme, İstanbul, tarihsiz, s. 175.

** Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu Kemalist Parti de, elindeki tüm imkanları, işçi sınıfı tarafını, ideolojik ve örgütsel alanlarda, kırmak için kullandı. Böylece meydanı, tümüyle, Kemalizm'in karikatürünü Kemalizm olarak uygulayacak olan sermaye partisine açtı ve tarih içinde, kaçınılmaz bir biçimde, sermaye partisi ile özdeşleşti. O halde Kemalizm, karikatürü ile evlenen bir siyasettir. Burada şunu da ilave edebiliyorum; Çerkez Ethem ile Mustafa Suphi'yi tasfiyesi aynı tarih ve aylar içindedir; bir fratricide olarak görebiliriz. Şahzade itlafına benziyor, telef edildiler. Bir politika'dır.

Şimdi sıra, iki partili rejimin ayrıntılarını resmetmededir.

Parti, iktidar için var; başka deyişle, "parti", iktidarı tutmak için oluşan bir taraf'tır; ayrılmak ve ayırmakla başlıyor.* Parti'nin, var olan bir iktidarda ortaya çıkması veya bir iktidarı almak için kurulması önemli bir özellik taşımıyor; önemi, parti'nin kesinlikle bir iktidarı amaçlamasındadır.

Parti, de facto her zaman var oluyor; kavram olarak daha sonra oluşuyor. Tüzüğü hep kağıt üzerindedir; arkadan geliyor. Disiplini ise fetişleştirmeye pek çok elverişlidir; disiplin, iktidar hırsının türevi olarak ortaya çıkıyor. İktidar perspektifi olmayan bir partide disiplin bir fetiştir; aslında iktidar perspektifi olmayan bir parti, bir fikir kulübünden farksızdır.

Atamanlar'da fikir kulübü yok; partiler var. Güçlü bir haberleşme ağı ve kendisine yetecek kadrosu olduğu anlaşılıyor. İki partinin de yöneticilerini gösterebilecek durumdayım.

Murat taraflısı partide sadrazam Halil, ordu komutanı yeniçeri ağası Kurtçu Doğan, Anadolu Beylerbeyi Uzgur-oğlu İsa, İshak Paşa önde bir yer alıyorlar. Çandarlı veya Candarlu Halil, bu partinin başkanı konumundadır; bu nedenle bu partiye "Çandarlu Halil Partisi" veya bütün gücünü ordudan aldığı için de "Kapı Kulu Partisi" adı verilebilir. Ancak ismi o kadar önemli görmüyorum; asıl niteliği üzerinde durmak istiyorum.

Çandarlı Halil Partisi'nin ideolojisi tutuculuk'tur; tutuculuk bu "çhp" için, bir sırlı çekirdek değerindedir. Her eyleminin içinde yer alıyor ve her eylemine ışık tutarak yön veriyor. Program olarak, bu parti, genişlememeyi seçmiş görünüyor; Bayezid'den kalan ve Timur'un çekilmesinden sonra tekrar derlenebilen sınırları, ebedi kabul ediyordu. Strateji olarak da saldırıyı değil uzlaşmayı benimsemişti; son derece barış yanlısı görünüyor. Diğer adıyla Kapı Kulu Partisi en çok savaştan korkuyor ve hedefe saldırmak yerine hedefle uzlaşmayı tüm hareketlerinin temel ilkesi haline getiriyor. Barış yanlısı ve uzlaşmacı olması, zorunlu olarak, işbirlikçi bir tutuma girmesini de gerektiriyor; Çandarlı Halil Partisi, Osmanlı düzeni içinde Bizans'ın işbirlikçisidir. Yalnızca ideolojik planda değil, harekat alanında da, sürekli olarak Doğu Roma ile işbirliği içinde idi; Roma ile bir eylem birliği oluşturmaya çalışıyordu. Bu, zaman zaman Doğu Roma'nın elçilerine ortak programlar için nasihatlarda bulunmak türünde olabildiği gibi, İstanbul Fethi'nin en stratejik anında bile, Konstantin'in sarayına haber uçurmaktan da geri kalmıyordu. İç içe bir halleri var.

İşbirlikçiliğin altınla mükafatlandırılmış olması mümkün; Çandarlı Halil Partisi'nin rüşvetçi olduğundan ve rüşvet aldığından da kuşku duymuyoruz. Türk tarihçileri, KKP'nin lideri Halil'in rüşvet almış olmasını onurlarına uygun bulmuyorlar ve eldeki tüm kanıtlara karşı bunun üstünü örtmeye çalışıyorlar. Modern ta-

* "La ilahe illallah" bir parti kuruluşunun da habercisi olup, bir tür partiye giriş yemini de sayabiliriz. "Allah yoktur, ancak benim gösterdiğim Allah'tır" anlamındadır. Parti kuruluyor.

rihçiler arasında Halil İnalcık, Halil'i aklayabilmek için özel çaba harcıyor ve bunun Bizans yanlısı politikasının anlaşılmamasından doğan halk rivayetleri olduğunu ileri sürüyor.* Halil İnalcık, Halil'i ve "milli" gururu koruyabilmek için bir bilim adamında bulunması gereken tüm titizliği bir kenara atmaktadır, okuyoruz.

Uc Beyleri Partisi, veya başkanı nedeniyle Şehabettin Şahin Partisi'nin sembolü "şahin" olabilir; Çandarlı Halil Partisi'ne "güvercin" uygun düşüyor. Bu Parti, Mehmet yanlısıdır ve Doğu Roma İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak istiyor; Konstantinople'ün alınması, UBP için artık hırs yüklü bir politika olmuştu. Hadım Şehabettin Paşa'dan başka önde gelen yöneticileri, Turahan, Saruca, Karaca Bey, Zaganos, İbrahim bin Abdullah idiler ve bu sonuncu, daha çok "Bin Abdullah" olarak biliniyordu.** Buradan devam edebiliriz.

Bu iki parti, modern zamanlarda parti sayılan pek çok örgütlenmeyi kıskandıracak bir mücadele içine girdiler; 1443 ve muhtemelen 1439 yılında başlayan, 1453 yılında İstanbul'un fethiyle bir süre ara verilen bu mücadelenin, yaşamın her anında ve her yerinde olanca keskinliğiyle sürdüğünü görebilmek son derecede şaşırtıcıdır. Şaşırmayı hep öğrenmenin başlangıcı sayıyorum; şiddet, kaybedilecek veya kazanılacak olanın öneminden kaynaklanıyor. Çandarlı Halil Partisi, Halil'in o sıralarda yalnız Osmanlı topraklarında değil, dünyanın birçok yerinde de en zengin insanlar arasında olduğundan ve Murat'ın zaman zaman Halil'den borç aldığından kuşku duymuyoruz. Kaybedeceklerinin büyük olduğuna inanıyor; bunun için uzlaşmacı ve barışçı politikalarını artan bir titizlikle uygulamak istiyordu. Uc Beyleri Partisi açısından ise yalnız kazanılacaklar var; bunun için iktidara gelmek istiyorlar. İktidara gelerek yayılmacı bir politika izleyebilmek için de Mehmet'i tahta çıkarmak zorundadırlar.

---

* "Rüşvet rivayetlerinin, onun bu siyasetine karşı koyanlarla böyle bir siyasetin hakiki sebeplerini tamamiyle anlamayan ve halk gaziler muhiti tarafından yayılmış ve oradan Bizans kaynaklarına aksetmiş olduğu kuvvetle tahmin olunabilir."

Halil İnalcık, "İstanbul'un Fethinden Önce Fatih Sultan Mehmed", Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, Ankara, 1954, içinde, s.82.

** Dünyaya ilk gelen Müslüman olan Muhammed de bir Abdullah-oğlu'dur; tam bir Bizans müziğiyle bestelenmiş olan Mevlid'de, "Doğuş" anlamına geliyor.

Amine Hatun Muhammed anesi
Ol sadeften oldı dür danesi
Çünki Abdullah'tan oldı hamile
Vakt irişdi hafta vü eyyam ile

Burada geçerken not etmek durumundayım, Sultan Mehmet'i annesinin baba adı da "Abdullah" idi, mezar taşında "Bin Abdullah" yazılıdır. Biz bu isme, "Bin Abdullah", dönme gözüyle bakıyoruz; babaları kayıp olanlara veya öldürülenlere ilk Müslümanlar'ın babasının adını vermek usuldendir. Bu ismi İbraniler, "Abdulla" olarak kullanıyorlar. Ben büyük sanatçımız Ruhi Su'nun, anne ve babasının Van'da öldürüldükleri tespitinden hareketle, baba adının "Abdullah" konduğu hipotezini kurmuştum. Ve Abdullah'ı buldum. Herhalde Ermeni bir anne ve babadan dünyaya gelmişti, Ermeni kökünü bildiğini biliyoruz.

Üç kaynağa göre

FATİH DÖNEMİNDE OSMANLI PARTİLERİ

"A determining factor in all the major political developments of Ottoman history between 1444 and 1453 was the struggle for supreme power between Chandarlı Khalil Pasha, the all-powerful vizier since 1436 or 1437, and a group of ambitious military leaders including Shahabeddin Shahin, Zaganos and Turahan, who were seeking to seize the control of the government by claiming to be protestors of the young Sultan's rights."

"In the formation of Mehmed's personality and imperialistic policy the influence of Shahin and especially of Zaganos can not be overestimated."

•••

"1436 veya 1437 yılından beri iktidarı tümüyle elinde bulunduran vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa ile genç Sultan'ın haklarının koruyucuları olduklarını iddia ederek yönetimin kontrolünü ellerine geçirmek isteyen, Şehabettin Şahin, Zaganos ve Turahan'ın da içlerinde bulunduğu bir grup hırslı askeri lider arasındaki nihai iktidar mücadelesi, 1444 ve 1453 yılları arasında Osmanlı tarihinde büyük siyasal gelişmelerinde belirleyici faktör oldu."

"Mehmet'in kişiliğinin ve emperyalist politikasının oluşmasında Şahin'in ve özellikle Zaganos'un etkisini göz ardı edemeyiz."

•••

"It appeared that the new Sultan was under the influence of Murad's old minister, Halil, who was known to have shared his master's taste for peace."

"Byzantine diplomats had carefully cultivated Halil's friendship."

"Zaganos Pasha, now second Vizier, had been in cold term with him (Chandarlı, y.k.) for some years and was a close friend of Shahabed-din, the eunuch who was Mehmet's intimate and advocate of war."

"Halil had his supporters amongst others of Murad's old ministers. But there was a vigorous party opposed to him, led by soldiers such as Zaganos and Turahan Pasha, with the eunuch Shahabed-din behind them; and it was they who had the Sultan's ear."

•••

"Yeni Sultan'ın, Efendisi'nin barıştan yana tercihini paylaşan Halil'in, Murat'ın eski bakanının, etkisinde olduğu anlaşılıyordu."

"Bizanslı diplomatlar, Halil ile dostluğu özenle geliştiriyorlardı."

"Birkaç yıldan beri onunla (Çandarlı, y.k.) ilişkileri soğumuş olan, şimdi ikinci vezirliğe getirilen Zaganos, Mehmet'in sırdaşı ve savaş taraftarı Hadım Şehabettin'in yakın arkadaşı idi."

"Halil'in, Murat'ın diğer bakanları arasında destekleyicileri vardı. Fakat ona muhalefet eden, Zaganos ve Turahan Paşa gibi askerlerin liderliğinde, Hadım Şehabettin'in desteklediği atak bir parti vardı ve Sultan da yalnızca bunları dinliyordu."

•••

"But greed of wealth was his notorious failing, and this, combined with his (Halil's, y.k.) conciliatory policy towards the Greek and Serbian Courts, aroused suspicions that he was in the pay of the wily Greeks, and of rich old 'Vokoğlu' as the Turks called Despot George."

"The impatient military party disliked him for his patience and moderation, while the common people took revenge for his stinginess by nicknaming him 'Gyaour Yoldash' and 'Gyaour Ortagh' (The comrade and partner of the infidels)."

"All this while Constantine (the emperor, y.k.) continued in Adrianople his diplomatic endeavors to avert the danger.

Chalil Pasha though compelled to be doubly careful and cautions on account of the increasing influence of the war party worked continually and in his own way, for peace. Despot George Brankovich was doing the same."

***

"Ancak servet hırsı meşhur zaafı idi ve bu, Grek (Bizans, y.k.) ve Sırp Sarayları'na karşı uzlaşmacı politikasıyla birleşince, kurnaz Greklerden ve Türklerin 'Vok-oğlu' dedikleri zengin Despot Yorgi Brankoviç'ten rüşvet aldığı kuşkuların çıkmasına neden oldu."

"Sabırsız askeri parti, sabırlılığı ve ılımlılığı nedeniyle, ondan hoşlanmazken, sade halk da, ona, 'Gavur Yoldaş' veya 'Gavur Ortağı' adını takarak pintiliğinden intikamını almış oluyordu."

"Bütün bunlar, Konstantin'in (Bizans İmparatoru, y.k.) tehlikeyi geçiştirmek için Edirne Sarayı üzerindeki diplomatik girişimlerini sürdürdüğü zamanda oluyordu. Savaş partisinin etkisi arttığı için daha dikkatli ve tedbirli olmak zorunda kalan Halil Paşa da, sürekli olarak, kendi usulüyle, barış için çalışıyordu. Despot Yorgi Brankoviç de aynısını yapıyordu."

Halil İnalcık, "Mehmed the Conqueror (1432-1481) and His Time", Speculum, 1960, Vol. XXX, pp. 410-411.

S. Runciman, The Fall of Constantinople, Cambridge University Press, 1965, pp. 61 and 73.

Chodonul Mijatovich, Constantin Palaeologus, The Last Emperor of The Greeks 1448-1453, The Conquest of Constantinople by The Turks, Chicago, 1892, pp. 100 and 127.

Diğer taraftan1439 yılından itibaren gelişen uluslararası durum ve kaybedilen savaşlar, Uc Beyleri Partisi'ni daha sabırsız olmaya ve daha hırslı bir politika izlemeye mecbur ediyordu; 1439 yılında Floransa Konsili'nde, Doğu Roma İmparatoru Sekizinci Yuannis Palaeologus'un katılımıyla, Batı ve Doğu kiliselerinin birleştirilmesi, Ünyon, karara bağlandı ve imzalandı. Böylece başta Papalık'ın, tüm Batı Avrupa'nın Türklere karşı yeniden güçlerini birleştirebilmeleri için koymuş oldukları koşul yerine getirilmiş oluyordu; artık yeni bir Haçlı Seferi başlatabilirler. Tehlike kapıdadır.

1439 yılı Floransa Konsili kararı, Çandarlı Halil Partisi için tam bir panik etkisi yaptı ve ÇHP, daha barışçı ve çok daha uzlaşmacı bir tutum içine giriyordu. Avrupa'da hükmü geçebilen ve tek güçlü devlet olan Macaristan ise Türklere saldırmaya başlamıştı; Naib Yanoş Hünyadi'nin komutasında Macar kuvvetleri Türklere karşı başarı üzerine başarı kaydediyorlardı.* Murat'ın, Macarları durdurmak için isteksizce giriştiği saldırılar ise Belgrad'da tam bir hezimete dönüşmüştü. 1441 ve 1442 yıllarında Yanoş, yeni başarılarla, Tuna'yı aştı ve Türkleri Balkan Dağları'ndan da sökmeye başladı. Demek, minimalistler zor durumdadır.

Macarların bilgili generali ve kral naibi Yanoş, İstanbul'un fethine kadar Türklerin büyük korkusu olmuştu. Türkleri hep yeniyordu. Türk kronik yazıcıları ise çok zaman bu yenilgilerden söz etmemeyi tercih ettiler. O kadar öyle ki, bu yenilgilerin sonucunda Murat'ın imzaladığı teslimiyetçi Edirne Antlaşması ile ilgili müzakereler, son zamanlarda ortaya çıkarılan Gazavat-ı Murad dışında hiçbir Türk kroniğinde yer almıyor. Tabii, yer alıyor; hep örtmek imkânsızdır, böyle durumda da, Türk takvim yazıcıları, sorumluluğu Uc Beyleri Partisi'nin önde gelen yöneticilerine yıkıyorlar.

Aslında Osmanlı tarihinde bu büyük politik savaşın yaşandığı dönemin aydın ve bilim adamlarının çoğunun da barışçı ve uzlaşmacı olduklarını müşahede edebiliyoruz; bunların büyük çoğunluğunun ÇHP yanlısı bir tutum aldıkları nettir. Bu kadar değil, Mehmet'in öğretmeni Kürd Ahmet Kurani'nin dışında, çok büyük bir çoğunluk, İstanbul'un fethine de karşıdırlar.

İkinci Murat ve İkinci Mehmet zamanlarında yaşayan ve bilinen ilk rivayet derleyicisi olan Derviş Ahmet Aşıkı, "Aşıkpaşazade" adıyla yazdığı tarihinde, bu tutumu, çok açık bir biçimde sergiliyor; yenilgilerin çoğunu Şehabettin Şahin'e yüklemektedir. Şahin'in "Anadolu askerinin bazısını, Rumeli askerini ve akıncısını" alarak Eflak İli'nde Yanoş'un üzerine gittiğini haber veriyor ve güzel; sonra savaş yerine içki alemi yaptığını okuyoruz. Aşıkpaşazade'ye göre, kendisine sa-

* "Meanwhile a fierce war breaks out with the King of Hungary. Battles are fought with doubtful and various fortune; sometimes the Hungarians and more often the Turks are defeated."

Demetrius Cantemir, The Othman History, London, 1734, s. 86.

vaşı hatırlatanlara, "sarhoş kafa ile" cevap veriyor ve "o düşman benim börkümü görse bir nice günlük yola kaçar" yollu ekliyor. Fakat böyle demesine kalmadan, Aşıkpaşazade'ye göre, "bir gün ansızın Macar askeri" beliriyor ve Şahin, bu kez, "ağzındaki lokmasını dahi" yiyemeden, "ardına" bakmadan, "kaçmaya yüz" tutuyordu. Aşıkpaşazade, "elhasıl islam askeri orada bozguna uğradı" diyerek, sorumluluğu Şehabettin Şahin Paşa'ya atmakla birlikte, yenilgiyi yazıyor. Tarih yazımı, Parti kavgasını yansıtmakta idi; gerçekten de, Gibbon'un not ettiği üzere, Türk tarih yazıcıları hep kazanan hizbin kolu oldular.

Ancak asıl büyük bozgun 1443 yılında İzladi'de ve Murat'ı da içine alacak bir biçimde ortaya çıkmıştı. Osmanlı kronik yazıcısı bunu da, 'Vılakoğlu, Rumeli Beğlerini filöri ile konukladı" diyerek, despot Brankoviç'in Uc Beyleri'ne altın türünden rüşvet vermesine bağlamıştı. Kızı Murat ile evli ve karşı taraftan Halil türünden tedbirli Vılakoğlu da, esen yeni havaya uyarak saf değiştirerek ve Macarlar ile işbirliğine geçti.* Her ne ise, İzladi'de Türk tarafının yenilgisi mutlaktır; Murat'ın Edirne Antlaşması'nı imzalaması bu yenilgiden sonra oldu. Buradayız.

Edirne Antlaşması ile Murat, Sırbistan'ı restore ediyor ve on yıl süreli bir barış planı önererek, imzalıyordu. Macarların Sırplar ile birleşerek Türklere karşı bir Haçlı Seferi açtığını gören Karamanoğlu da harekete geçtiği için Murat, Anadolu'da da, Karamanoğlu lehine toprak kaybına da razı olmuştu. Edirne Antlaşması'nı Macaristan Elçisi'nin önünde imzalayarak, kendi elçisiyle birlikte Macaristan'a göndermişti. Düşmüştür ve bunu kabul etmiştir. Devam ediyoruz.

Ancak Macarların, elde ettikleri başarılara ve Murat'ın barış isteklerine bakarak kendilerine aşırı ölçüde güvendikleri ve Edirne Antlaşması'nı derhal yırtıp attıkları anlaşılıyor. Murat'ın Macaristan'a on yıllık barış önermesine karşılık, Yanoş komutasında Macar kuvvetleri yeniden saldırıya geçtiler. Bu saldırı haberleri üzerine Edirne'de tam bir panik yaşandığını biliyoruz; artık Macar kuvvetlerini Varna'da karşılamak zorunludur.

İkinci Mehmet'in birinci kez tahta çıkış tarihini kesin olarak bilemiyoruz; Profesör Halil İnalcık, bu konudaki ayrıntılı araştırma ve hesaplarını yayımladığı "Fatih Sultan Mehmed'in İlk Cülûsu" adındaki çalışmasında "Sultan Mehmed'in ilk defa tahta çıkması şüphesiz İzladi muharebesiyle Varna savaşı arasındadır" diyor.** Gerçekten de tam bu zamanda olması gereklidir; devam eden yenilgiler

* "O sırada beğlerbeği Kasım Paşa idi. Onu kafirlerin ardına sürdüler. Kafirler kaçtı, diye. Bu mel'un kafirlerin pususu varmış. Bunları gafil iken ortaya aldılar. Halil Paşa'nın kardeşini tuttular. O zaman Bolu Sancak beği idi. Elhasıl filöri (altın y.k.) himmet eyledi. Vılakoğlu'na memleketini verdiler. Vılakoğlu'nun iki oğlu Tokat hapsinde idi. (Murat'ın sarayında bir tür rehin yaşıyorlar, y.k.) onların gözlerine demir sürme çektiler. Babasına gönderdiler. Halil Paşa'nın kardeşini dahi Macarlar'dan satın aldılar."

Aşıkpaşazade Tarihi, Nihal Atsız yayını, Ankara, 1985, ss.126-127.

** H. İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed'in İlk Cülûsu, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, Anka-

ve İzladi bozgunundan sonra Rumeli ile Anadolu'da büyük toprak kaybına razı olunarak hazırlanan Edirne Antlaşması, Murat'ın hükümdarlığının sonunu haber veriyordu. Haritası olmayan, daha doğrusu, harita dayanmayan bir düzenin yenilgiye tahammülü olmamaktadır.

Uc Beyleri Partisi için durum son derece elverişlidir; böyle bir kurgu içinde şehzade Alaeddin'in boğdurulması bir mantıki tutarlılık kazanmaktadır. Alaeddin de 1443 yılında öldürülmüştü; bunun kendisine yönelik bir mesaj olduğunu anlayan Murat'ın büyük acılar duyduğunu belirten kaynakların doğruluğuna inanıyorum. Dövünüyor, ağlıyordu; Murat, kendisine acıyordu ve tahtı bırakmaya zorlanmıştır. Murat'ın, Mihaliç'te önde gelen ordu mensupları ve uc beylerinin önünde tahtı bıraktığını açıklaması da anlamlıdır; demek düzenli ordu, sipahiler karşısında bu yenilgiyi kabul ediyordu. Tabii, bir zorunluluk var, hayatı bağışlanmıştı; keman-kiriş kullanılmamıştır.

Ancak mücadele bitmiyor; Kapı Kulu Partisi için, Murat yaşadığı sürece, mücadele ve kazanma şansı var. Bu sırada her iki partinin de iki Osmanoğlu'nu, Mehmet ile Murat'ı tam bir korumaya aldıklarını tahmin edebiliyorum. Bu koruma çerçevesi içinde Mehmet tahtını sürdürebilmek ve Murat da yeniden tahta dönmek için, kendi partilerine güvenmekten başka çare bulamıyorlar. Her biri, bir diğerinin yaşamının teminatı oldular.

Büyük bir propaganda savaşı yaşıyoruz. Yanoş'un tekrar saldırıya geçmesi, iki parti arasında savaşın daha da kızışmasına yol açmıştı; Halil'in adamları, Mehmet'in komutasında Macarlar ile yapılacak bir savaşın başarısızlıkla sonuçlanacağını ve Mehmet'in deneyimsiz olduğunu sürekli propaganda ediyorlardı. Kuşkusuz böyle bir durum, Murat'ın gönüllü olarak tahtını bıraktığı savlarını, tam bir çocuk masalı düzeyine indiriyor ki, böylesine bunalımlı bir dönemde bir sultanın tahtını bırakmasına inanmamakta mazuruz. Ayrıca Fatih'ten sonra Bayezid tarafına geçen Tursun Bey, Bayezid'e sunduğu Tarih-i Ebul Feth'te, halk arasına yayılan söylentilerden dizeler de yayımlamıştı. Tursun Bey'e göre, bu dizeler Murat'a okunmuştu ve Murat, tahtı bıraktığına pişman oldu, böyle bir sonuç çıkarıyoruz.

•••

Be kişi hey ne turfa ettin
İşin altunken kem iş ettin
Getirip oniki yaşar tanayı
Geçirip yerine gümüş ettin

---

ra, 1954, içinde, s.61.

•••

Uc Beyleri Partisi de bu propagandanın altında kalmak istemedi; Mehmet artık sultandır ve Yanoş Hünyadi'yi Mehmet komutasında ordunun karşılaması gerektiğini ileri sürdüler. Bir sinir harbi ve Mehmet'in istediği de budur; Halil'i çağırtarak "babamdan rica edesin kim babam oturub Edirne'yi İstanbul keferesinden hıfzedip ben Ungurus (Macar, y.k.) keferesi üzerine varub gaza edem" diyor. Fakat böyle bir istek ÇHP planlarına ters idi; Halil, Murat'ın savaşa gitmesini istiyordu. Mehmet, Uc Beyleri Partisi'nin özendirmesiyle, Halil engelini aşamamakla birlikte, ordunun başında savaşa gitme isteğinden vazgeçmedi ve bunu babasının yüzüne de söylediği yazılıdır. Murat, burada ilk kez Halil'in sadakatinden kuşku duyduğunu belli ediyordu ve "bu asul sözü ol oğlanın ağzına verirsin" diyerek Halil'e bağırmıştı; Halil, Murat'ı sadakatine inandırmayı başardı. İnanmaya mecburdur.

Hiçbir adımın ihmal edilmediği, bir orkestranın ahengini aşan bir politik mücadele sergileniyor; ÇHP, burada kazanıyor. Murat, ordunun başında, Türk kaynaklarının Yanoş veya Yanko dedikleri John Hunyadi komutasındaki Ungurus kuvvetlerini karşılamak üzere harekete geçti. Fakat Şehabettin Şahin Partisi'nin de mücadeleyi hiçbir yerde bırakmak istemediğini görüyoruz. Mehmet, Halil ile birlikte Edirne'de bırakılınca, Murat komutasında kuvvetlerin harekete geçtiğini duyar duymaz, Rumeli Ordusu Komutanı Hadım Şahin Paşa, derhal Murat kuvvetlerine katılmıştı ve Yanko'nun tam karşısında mevzi aldı. Bütün tarihler, Macarlara karşı kesin zaferin kazanılmasında Şehabettin Şahin Paşa'nın çok önemli bir rol oynadığında birleşiyorlar. Mehmet partizanıdır.

Varna Zaferi, İstanbul'un fethinin habercisidir; "Haçlı Seferi" projelerine son vermişti. Öte yandan, Varna'da iki partinin de önemli rol oynamış olmaları, Halil'in beklediği sonucun çıkmasını engelledi; Halil Paşa, burada kazanılacak bir zaferden sonra, Mehmet'in kolaylıkla hal'edileceğini hesap ediyordu. Hesap bozuldu, bu, gerçekleşmedi.* Mehmet, Varna Zaferi'nden sonra 1446 yılına kadar tahtını koruyabilmişti; tahtına yönelik tehdidi toptan bertaraf edemediği ise kesindir.

Bu durumda Mehmet'i tahttan uzaklaştırabilmek için Halil Partisi, daha açık ve doğrudan hareket etmek zorunda kalmıştı; 1446 yılında bir ordu isyanı düzenlediler. Edirne'de yeniçeriler isyan ile Şehabettin Şahin Paşa'yı öldürmek için evine saldırdılar. Mehmet'i tahtta görmek istemediklerini açıkça bağıran ordu komutanları, Şehabettin Şahin'i evinde bulamadılar ve öldüremediler. Evini yağma etmekle yetindiler.

* Halil'in 1444 yılı sonunda Varna'da elde edemediği sonucu, Türk vulgar tarih yazıcıları; kitaplarıyla, sağlamaya çalışıyorlar; Mehmet'in, 1444 yılında, tahtını bıraktığını yazıyorlar ki, doğru olmadığını gösterebiliyoruz.

Olguların Yeniden Dizilişi

PARTİ MÜCADELESİ: 1440 YILLARINDA ORDUDA BÖLÜNME

Fatih ve dönemi üzerinde en çok araştırma yapmış Türk tarihçisi Halil İnalcık'ın çalışmalarından çok yararlandığım görülüyor; ancak, tümüyle ayrı sonuçlar çıkarıyorum. Bu sonuçlar çıktıktan sonra çalışmaların kendisi olmasa bile İnalcık'ın bulgularının okunmasının değiştiğini düşünüyorum. Buradaki bütün aktarmaları Profesör İnalcık'ın "Fatih Sultan Mehmed'in İlk Cülûsu" adıyla yayımlanan araştırmasından alıyorum.

"Düşmanın, şimdi Edirne'ye götüren büyük yol üzerinde Padişah'ın kuvvetlerini ircaya mecbur ederek bu kadar ilerlemiş olması çok nazik ve buhranlı bir vaziyet yaratmıştı."

"O zaman Osmanlı ordusu içinde vahim ayrılıklar başgösterdi."

"Yalnız timarlı ordusunun kumandanları olan sancak beyleri değil, Turahan Bey başta uç kuvvetleri, bir çok defa düşman karşısında mukavemet imkanı olmadığını söyliyerek kati savaşa girmeden firar yolunu tuttular."

"Bu yüzden evvela Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa ile, sonra bizzat Padişah'la Turahan Bey arasında münakaşalar çıktı."

"Mütevali mağlubiyetler ve gerileme, bu ihtilafı şiddetlendirdi."

"Gazavat'a göre Murad, bunlara (uc beyleri, y.k.) hiçbir zaman itimad olunamayacağını söyliyerek geçmişteki fesadçı hareketlerini bir bir hatırlattı."

"Edirne'ye dönerken çok hiddetli idi: Hiçbir yerde karar etmeyip muttasıl gider ve beylerin birisine iltifat etmeyip herkes yüzlerine bakmazdı."

"Edirne'de Turahan Bey, Halil Paşa'nın emriyle Kapucu başı Balta-oğlu Süleyman'a tevkif ettirildi ve Tokat'a hapse gönderildi. Artık Sultan 'Rumelinlü' ile bir kez daha bozuşmuş oluyordu."

"Uç-beyleri ve 'Rumelinlü' ile bozuştuğu bir anda devleti bu çok nazik durumdan kurtarmak ve Alaeddin'in acıklı ölümünden sonra kalan yegâne şehzadesi 12 yaşındaki Mehmed Çelebi için tahtı garanti altına almak için II. Murad büyük fedakarlıklara katlanmak zaruretini duydu ve tamamiyle babası, Çelebi Sultan Mehmed'in barışçı siyasetine döndü."

"Murad, aynı zamanda, zevk ve sefaya düşkündü. Ayyaşlık derecesinde içtiği, şarap ve saz meclislerinden pek hazzettiği bütün kaynakların müşterek şehadet ettikleri bir hakikattir."

"I. Bayezid, yahut oğlu II. Mehmed gibi fütuhatçı bir padişah değildir."

"İşte bu adam, çok sevdiği şehzadesinin ölüm acısından sonra, kışın, Balkan geçitlerinde itaatsiz bir ordunun başında yaptığı korkunç savaştan inkisar ve gazab içinde payitahta dönerken, daha o zaman tahtı bırakmağa karar vermiş olmalıdır."

"Meselâ Gazavat'ta Alaeddin'den hiç bahsolunmaması, Sultan Mehmed'in ön planda belirtilmesi dikkati çeker."

"Hüseyin Hüsamettin, maalesef kaynak göstermeden Alaeddin'in iki küçük oğluyla birlikte boğdurulduğu hakkında tafsilat verir."

"O, Alaeddin'in, Mehmed Çelebi ile iktidarı ele almak istiyen devşirmeler tarafından öldürüldüğünü iddia eder."

"Bu rivayeti takviye eder gibi görünen başka bir nokta, Neşri'de ve Kemal Paşazade tarihindeki bir telmihtir; Varna harp meydanında yeniçeri ağası Kurtçu Doğan, Padişah'ın dizginini bırakmayan Anadolu Beylerbeyisi ve Alaeddin'in dayısı Karaca Bey'e 'Sultan Alaeddin'i öldürdün, bu kerre beğümüze kasdettin, ko gitsin' diye bağırdı."

Mehmet'in bu isyan karşısında da soğukkanlı ve kararlı hareket ettiği anlaşılıyor. Tahtını bırakmıyor. Bu nedenle, Halil'in gönderdiği haberi alarak

Manisa'dan kalkıp gelen Murat, Edirne'ye girmekten korkuyor ve çevrede bekliyor. Birbirini öldüremiyor, sonunda bu uzun ve kritik günlerde Halil, Mehmet'i tahtını bırakmaya ikna ederken, Murat'da, her ihtimale karşı, ölümünü düşünerek yeni bir vasiyetname yazdırıyor. Sonunda Mehmet, Manisa'ya gitmeye razı oluyor ve Murat, yeniden tahta çıkarılıyor. Birinin diğerini öldürmesi halinde hanedan veliahtsız kalacaktı; bu tansiyon bu nedenledir. Heyecan dolu tahtırevalli oyunu okuyoruz.

1444-1446 tarihleri arasında süren, Türkiye'de ilerici ve tutucu iki parti arasındaki bu iç mücadele, şaşırtıcı ölçüde, dış savaş ile bağlantı olarak gelişmişti. Halil Paşa'nın Bizans Sarayı'ndan rüşvet almadığını kanıtlamak için akademik alışkanlıkların pek çoğundan vazgeçmeye razı olan Halil İnalcık'ın kendisi, yabancı dilde yayımlanan bir çalışmasında, Halil'in orduyu harekete geçirerek Mehmet'i tahtından uzaklaştırmasının nedeni olarak, daha ilk kez tahta çıktığı zamanda bile, Mehmet'in İstanbul'u fethetmeye kararlı olmasını gösteriyordu. Güzel, bunu doğruluyor, Mehmet de, Varna Zaferi ile kapanan bu hızlı gerileme ve bunalım döneminden doğrudan doğruya Bizans'ı sorumlu tutuyordu; Bizans ortadan kaldırılmadıkça Osmanlı Devleti'nin güvenlik içinde olamayacağını düşündüğünü biliyoruz. Elde yeteri kadar işaret var, Şehabettin Şahin ve Zaganos, büyük bir heyecanla genç padişahı desteklerken Halil, açıkça bunun karşısında idi.* İkinci Mehmet'i İstanbul'u fethetmek hülyasından vazgeçiremeyince, Halil, temsil ettiği partinin vurucu gücü halinde çalışan orduyu harekete geçirmekte gecikmedi. Genç Sultan Mehmet'i tahttan düşmüş görüyoruz.

Gerçekten de İkinci Mehmet için İstanbul'un fethi bir kurtuluş ve bir yaşam güvencesi olarak görünüyordu. Halil'e gelince, sanki İstanbul'da gizli bir kutuda Halil'in idam kararı var; bunu hissettiğini düşünmek hakkımızdır, İstanbul'un

* "Holding the Byzantines responsible for the crisis, the Ottomans laid plans for a final assault on Byzantium. Sihabeddin and Zaganos, tow ol warriors, strongly advocated the plan, thinking that it would enable the young sultan to hold his throne in security."

"Çandarlı Halil, who had risen from the ranks of ulema, opposed it, fearing that it would lessen his own power and again place the state in serious difficulties."

"Ottoman policy towards Byzantium was thus closely linked with the power struggle. Finaly, Çandarlı Halil engineered a janissary revolt, removed Mehmet II and his advisers from power and in May 1446 once again brought Murad II to the throne."

H. İnalcık, The Ottoman Empire – The Classical Age 1300-1600, London, 1973, s.21.

"Halil Paşa iki sebepten dolayı Bizanslıların dostu idi: Birincisi kendisinin insaniyetperver ve halim tabiatta bulunması, diğeri rüşvet kabul etmesidir. Ellerinde ayna gibi parlıyan altınlar getirip de, kendisi ile konuşmak isteyen bir kimse, ağzına gelen en ağır sözleri korkmaksızın kendisine söyleyebilirdi."

Dukas, Bizans Tarihi, VI. Mirmiroğlu çevirisi, İstanbul, 1956, s.143.

alınmasını her çareye başvurarak önlemeye çalıştığını hep görüyoruz. 1446 yılında, fatih olmak isteyen Mehmet'i, bir ordu ayaklanmasıyla tahttan indirmiş olması da buna uymakta ve bunu desteklemektedir.

Fakat şaşırtıcı olan bir davranış var; 1451 yılında Murat aniden ölünce, yeniçeri ordusu, nefret duygularıyla dolu olduğu Mehmet'e karşı yeniden ayaklanmıştı. Şaşırtıcı olan şu, ortada Murat'ın henüz memede de olsa bir başka oğlu daha var; buna rağmen Halil, ayaklanan orduyu teskin ederek Mehmet'in ikinci kez hükümdarlığı elde etmesini kolaylaştırmıştı. Buradaki Halil'in davranış gerekçelerini bilebilecek durumda değilim; Murat'ın aniden ölmüş olması, Çandarlı Halil Partisi'ni hareketsiz bırakmış olabilir. Korkmuşlar, paralize olmuşlar, mümkün ve muhtemeldir, bundan ayrı ve buna ek olarak, Şehabettin Şahin Partisi'nin çok daha sağlam hazırlıklar yapmış olması ve Kapı Kulu Partisi'nin açık bir savaşı göze alamaması da akla yatkındır.

İkinci Mehmet ikinci kez tahta çıktı ama, iki parti arasındaki mücadele bitmek bilmiyordu. Mehmet, ilk kez olduğu türden, Halil'i sadrazamlıktan uzaklaştırmadı, aşırı tedbirli görüyoruz; sürekli fetih için hazırlık yapıyor ve meclisler topluyordu. Halil ve Partisi'ne artık tek bir yol bırakmıştı; açıkça karşı çıktılar. Mehmet, fethe kararlılığını göstermek için, İstanbul yakasına, sonradan "Rumeli Hisarı" adı verilen, Boğaz Kesen veya Grekçede "Boğaz" ve "baş" sözcükleriyle aynı anlama geldiği için bazen de "Baş Kesen" olarak bilinen kaleyi yaptırdı. Uc Beyleri Partisi'nin liderleri bu kalenin yapımından büyük heyecan duydular; bazı kulelerini kendi imkânlarıyla inşa ettirdiler.

Mehmet, Bayezid'in Anadolu yakasında yaptırdığı kalenin karşısında ve gerçekten Boğaz'ı kesen bir yerde yeni kaleyi yaptırınca İmparator'a haber göndererek Konstantinople'ü teslim etmesini istedi. Bundan sonra da Edirne Sarayı'nda büyük ve önemli bir toplantı yaptı. Genç ama ciddi ve kararlıdır.

Bu zamana kadar, 1446-1451 yılları arasında kendisini imparatorluğa hazırladığı anlaşılan Mehmet'in, sadrazamlıktan Halil'i uzaklaştırmamakla birlikte, divanda bazı değişiklikler yaptığı saptanabiliyor; 1446 yılındaki ordu ayaklanmasından itibaren beş yıl ne yaptığını hiçbir tarihçinin bilmediği Şehabettin Şahin, ikinci vezir olmuştu ve Zaganos da divana girdi. Murat'ın has adamı Anadolu Beylerbeyi Uzgur-oğlu da görevinden uzaklaştırıldı. Demek vezirlerin ve yüksek görevlilerin hepsinin partileri var.

Şahin Paşa, sembolü "şahin" olan ve Uc Beyleri Partisi'nin lideri olmakla birlikte, sözcüsü ve ideoloğu durumunda Zaganos görünüyordu; toplantılarında Halil'in fethin aleyhine olarak geliştirdiği görüşlerini çürütmek hep Zaganos'a düşüyordu. Edirne Sarayı'nda yapılan ve sonunda fetih kararı alınan toplantıda Mehmet, İstanbul alınmadığı takdirde Osmanlı Devleti'nin güvenlik için-

de olamayacağını ileri sürdü; heyecanlı bir konuşma yaptı. Zaganos, Mehmet'in bu konuşmasından büyük bir heyecana kapılmış göründü ve daha da heyecanlı bir konuşma ile Sultan'ını destekledi. Sembolü "güvercin" olan tutucular partisinin lideri Halil, fethe yine karşı çıktı; bunun için başlıca iki gerekçe gösterdi. Bunlardan birisi, surların kalınlığı nedeniyle kuşatmanın başarıya ulaşmasının imkânsızlığı çevresinde yoğunlaştı; diğerinde ise, kuşatmanın Avrupa'yı birleştireceğini ve yeni bir haçlı seferine yol açacağı merkezinde idi. Fakat Mehmet'in heyecanını ve fetih taraftarlarının desteğini görünce, çoğunluğa uyduğunu açıklamaktan geri kalamadı.

İstanbul'un fethinin çağdaşı, daha sonra Fatih'in hizmetine giren ve değerli bir tarih bırakan Kritovoulos, 1467 yılında yazdığı ve İngilizce, "History of Mehmed the Conqueror" adını taşıyan kitabında, bu toplantıdan ve yapılan konuşmalardan ayrıntı ile söz ediyor. Halil ve benzerleri için, "however, seeing the insistence and zeal of the Sultan, they were afraid, as it seems to me, and unwillingly yielded and were carried along with the majority"* diyordu; buna göre Kritovoulos, Halil ve taraftarlarının istemeyerek çoğunluğa uymuşlardı, şüphemiz kalmamıştır. Devam ediyoruz.

Kritovoulos yüzde yüz haklıdır; çünkü kuşatma başladıktan sonra, her toplantıda ve özellikle kuşatmanın uzaması nedeniyle zaman zaman beliren panik dolu günlerde, Kapı Kulu Partisi'nin lideri Halil, ısrarla ve artan şiddetle, kuşatmanın kaldırılmasını savunuyordu. Demek, fetih yaklaştıkça Halil ölümüne yaklaştığını düşünüyor olmalıdır ve zaman içinde doğrudan doğruya kuşatmayı sabote etmeye çalıştığını biliyoruz; İstanbul'a, dayanmaları için gizlice haber gönderdiği kesindir.** Sonunda korkunun ecele faydası olmadığını bir kez daha yaşayarak öğreniyoruz.

Kuşatmanın uzaması üzerine, şimdiki Beşiktaş yakınında bir yerde yapılan bir başka toplantıdan da, "Grekler ile birlik içinde olduğu ve büyük mükâfatlar karşılığında, onlara, defalarca haber ulaştırdığı anlaşılan Veziri Azam Halil Paşa'nın"*** Mehmet'i, imparator ile barış yapmaya ikna etmeye çalıştığını Babinger yazıyor. The grand vizier Halil Pahsa, who appears to have been in league with the Greeks and to have repeatedly communicated information to them in

---

* Kritovoulos, History of Mehmed the Conqueror, Princeton University Press, 1467-1954, p.33.

** Fetih'ten sonra Büyük Dük Notaras, Mehmet'e anlatıyor ve çağdaşları Dukas yazıyor:

"Efendim, sana şehri verecek kadar salahiyetimiz yoktu, hatta imparatorun bile böyle bir salahiyeti yoktu. Bundan başka senin adamlarından bazıları da, sözle ve mektuplarla imparatora haberler göndererek, 'korkma, padişah sizlere tahakküm etmiyecektir' diyorlardı. Padişah, bu söylenen sözleri Halil Paşa'ya atfetti."

Dukas, Bizans Tarihi, VI. Mirmiroğlu çevirisi, İstanbul, 1956, s.185.

*** Franz Babinger, Mehmed the Conqueror and His Time, Princeton University Press, 1978, p.88.

return for rich rewards, tried persuade Mehmed to make peace with the emperor. İlaveten, Halil, barış için, imparatordan İstanbul'da Türk polislerini bulundurma hakkının ve yıllık haracın artırılmasının istenmesini öneriyor. Babinger'in verdiği bilgiye göre, Zaganos, diğer vezirler ve Şeyh Ak Şemsettin, Halil'in barış planına şiddetle karşı çıkıyorlar.

Halil'in asıl ihaneti Mayıs'ın 26'ncı gününden sonra daha kesin bir biçim aldı. Macaristan Elçisi, Kral Vladislaus'un tahta geçişini haber verirken, Mehmet'ten, Kralı'nın kuşatmanın kaldırılmasını da istediğini, eğer kaldırılmazsa Papa'nın toplamaya çalıştığı Haçlılar Ordusu'na Macaristan'ın da katılmaktan kaçınamayacağını bildirdi. Elçinin getirdiği haberlerle birlikte, kuşatmayı sürdüren Osmanlı Kuvvetleri arasında bir büyük panik havası, birdenbire ortaya çıktı ve birdenbire yayıldı. Askerlere, müthiş voyvoda Yanko'nun, John Hunyadi'nin, büyük bir ordu ile Tuna'yı aştığını ve Osmanlıların üzerine gelmekte olduğuna inanıverdiler. Yanko, gerçekten Türk askerlerinin büyük korkusu olduğu için, panik de son derece büyük oldu.

Tarihçi Hammer, bu haber ile ilgili olarak şunları yazıyor: "Bu haber-ki kuşatmayı kaldırmak için bin türlü vesileye başvuran Halil Paşa'nın uydurması olduğundan şüphe yoktur-askerin manevi gücüne fena tesir etmekten geri kalmadı. Türkler tam iki gün surlar altında ciddi bir hücuma geçmeye cesaret edemeyerek oldukları yerde kaldılar."* Tarihçi Mijatovich ise, Halil'in moral bozucu haberler icat ederek yaymaktan başka, "ajanları" aracılığıyla, askerleri, genç Sultan'ın yanına giderek, kuşatmayı devam etmeleri halinde üç ateş arasında kalacaklarını söylemeye tahrik ettiklerini ileri sürüyor.** Sultan, yayılan bu panik havası ve askerin hareketsizliği karşısında derhal yeni bir meclis topluyor. Halil, mecliste konuşulanları, adamları aracılığıyla asker arasında yayıyor; Osmanlı ordusundaki Hıristiyan askerler, Halil'in adamlarından aldıkları bilgileri, okların ucuna bağlayarak, kuşatma içindeki imparatora gönderiyorlardı. Büyük Dük Notaras, fetihten sonra, Mehmet'e, İmparator'un müdafayı sürdürmeye özendiren mektuplar aldığını söylerken, bunları kastediyor.

Meclis'te, Halil, eski görüşlerini tekrarladı. Macar Elçisi'nin gelişi nedeniyle, kuşatmanın, Avrupa'yı Osmanlılar aleyhine bir birliğe iteceği görüşlerini daha ısrarla ifade etti. Uzlaşmacılar Partisi, Avrupa'dan son derece korkuyorlardı; Avrupa'nın düşmanlığını çok önemsiyorlar ve Avrupa'nın rızası olmadan da bir adım atılamayacağına inanıyorlardı. Halil, fetih için ısrar etmenin felaket getireceğini savunuyordu.

---

* P. Von Hammer, Fatih Sultan Mehmet, İstanbul, 1981, s.77.

** Ch. Mijatovich, Constantin Palaeologus the Last Emperor of the Greeks 1448-1453, the Conquest of Canstantinople by the Turks, Chicago, 1892, p.198.

Mahomet II Sirnam'd Fatih
SON of MURAD, seventh EMPEROR of y TURK's
In the Year 1451
From an Original in the Seraglio

Mehmet II, lakabı Fatih
MURAD'ın OĞLU, TÜRKLER'in yedinci İMPARATORU
1451 yılında
Saray'daki Orijinalinden

Demetrius Cantemir, The Othman History, London, 1734.

Piskopos Demetrius Cantemir

TÜRK TARİHÇİLERİYLE ALAY

"O (Halil Paşa, y.k.) yalnız kuşatmadan önce değil, işler istediği gibi gitmeyince, sonraları da düşüncesini tekrar tekrar dile getirdi ve daha şiddetli olarak anlattı; ancak tavsiyesi reddedilince, Meclis'te alınan kararı gizlice Grek İmparatoru'na sızdırdı ve bu nedenle de Kent'in alınmasından birkaç gün sonra ölüme gönderildi. Biz, böylesi açıklıkları ciddi Türk tarihçilerinden bekleyemeyiz; Türk tarihçileri bakanlarının ihanetini bilmekle birlikte, hainlerin anılarına saygılarından daha çok, bunların işgal ettikleri yüksek makamların onurunu korumak için, bunları, hiçbir zaman açıkça yazmazlar."

Demetrius Cantemir, The Othman History, London, 1734, s. 100.
Cantemir Balat'ta, daha doğrusu Fener'de yaşamıştı. Şimdi müze olan evi, bizim evin arkasındadır. YK.

Zaganos, bu görüşlerin tam karşıtı tezlerle ortaya çıktı; İslam Ansiklopedisi'nde kaydedildiğine göre, "bu mecliste Zaganos Paşa, garpten bir tehlike gelebileceğine inanmadığını, Hıristiyan hükümdarlar arasında derin ihtilaflar bulunduğunu, Büyük İskender'in daha küçük bir ordu ile bütün Asya'yı fethettiğini" söylemişti.* Ak Şemsettin ve Kurani, Zaganos'u desteklediler.

Bu toplantı üzerinde duran Sir Pears, bir paradoksa parmak basarak; "while Halil was always favourable to the Christians, Zagan was their enemy" diye

* İslam Ansiklopedisi, Cilt 5/2, s. 1197.

yazıyordu.* Müslüman Halil'in Hıristiyanlara lütufkâr davranmasına karşılık dönme Zaganos'un Hıristiyanların düşmanı olmasına şaşırıyordu. Mecliste Zaganos, top atışının durmadan devam etmesini ve ricat düşüncesinin akıllardan çıkarılmasını istemişti. Demek ki, burada paradokstan daha çok bir ipucu var, önemli olan imparatorluk olup, din geri planda idi. Ve Prens Musa, dinlerden din çıkarmayı denemişti, işaret etmek durumundayım.

Zaganos'un konuşması Mehmet'in kararlılığını artırdı. Son hücuma başladı; İstanbul'un zaptı yakın oldu.

İstanbul'un savunmasına sayıları az olmakla birlikte çok zengin ve ünlü Venedikliler de katıldılar; bir bölümü öldürüldüler. Zenginler ayrıldılar, nerede ise bütün servetlerinin karşılığı olan fidyelerle esaretten kurtulduklarını biliyoruz; fidyeler, zenginliklerine ve asalet derecelerine göre 1000 ve 2000 düka arasında değişiyordu. Tabii, fidyeyi derleme kolay olmuyordu, beklediler ve bu zamanda İstanbul'da esir olarak yaşadılar.

Halil'in, İstanbul'un fethinden hemen sonra idam edilince, yalnız nakit olarak 120.000 düka altın servete sahip olduğu anlaşılmıştı. Öyle anlıyoruz, Kapı Kulu partisi liderinin çok büyük bir zengin olduğu, idam edilince belli olmuştu. Bu vesile ile ölümün ve modern zamanlarda otopsinin büyük açıklayıcılar olduğunu tekrarlıyorum.

İkinci Bayezid'in Kapı Kulu Partisi: KKP

Halil'in çocukları, babalarının ölümüne yas tuttular; siyah yas giysileri var. Engellenmediler.

Geçerken not ediyorum, İkinci Mehmet ile İkinci Mahmut arasında önemli paralellikler kurduğumu saklamıyorum. Mahmut kırıcı'dır; seviyorum. Mehmet, ayrıca, kurucu'dur; beğeniyorum.

Mehmet de, Mahmut da ölümü kokladılar; yaşamak için daha kararlı davranabiliyorlar. Ölümün eşiğinden dönüldükten sonra yaşam daha teorik ve soyut olmalıdır; böyle düşündüklerini sanıyorum. Ölümün eşiğini biliyorum.

Mahmut da, Mehmet de, objektivite'ye karşı çıktılar. Büyüklükleri buradadır.

Türk ilericiliği, Mahmut'u anlamamakla mazurdur. Türk gericiliği, Sen Sofiya Kilisesi'nin camiye çevrilmesi bir kenara konduğunda, Mehmet Fatih'i sevmiyor; unutuyor. Çünkü her ikisi de, ileri ya da gerici, Türkiye'nin teorik ya-

* Edwin Pears, The Dustruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks, N.Y., 1903-1968, pp.318-319.

pısına göre fazla uzlaşmaz yaşıyorlar.* Türkiye'nin bulaşık ilerici ve gericilerine göre, fazla net hareket ediyorlar. Türk düşüncesinde netlik yoktur ve bulaşıklık var.

Kin teoriyi ve teori kini andırıyor; her ikisi de hançerdir. Her ikisi de bulaşık deterjanıdır.

Mahmut, başında al-Mısri şapkasıyla, kendi paşası Mehmet Ali'nin Mısır'da yaptığı reformasyona özenen bir ruh halindeydi, sarayının penceresine inmişti; Sarayburnu'ndan Boğaz'a akan yeniçeri cesetlerine bakıyordu. Gerici bildiği yeniçeri cesetlerinin seyrine doyamıyordu. İstanbul'un mezarlıklarında ne kadar yeniçeri kavuklu mezar taşı varsa, kırılmasını emretmişti. Başı kırık mezar taşları bu tarihten, Vaka-i Hayriye'den, kalmadır.

Türkiye'de modernizasyon Mahmut ile başlamıştır. Türk ilericilerinin önemli bir bölümü bunu anlamak istemiyorlar. İsteksizliğin kökeninde tarih yazımı var.

Mahmut, yeni dönemin başlangıcıdır; Mehmet'in düzeninin ise sonunu haber veriyordu. Bizler bu haberin çocuklarıyız.

Mehmet, Halil'in çocuklarına haber gönderdi, yas elbiseleriyle Saray'a gelmelerini emretmişti. Halil'in çocukları, isteğin anlamını seziyorlar; ölümleri için çıkarılmış bu davete icabet etmediler. Derhal yas giysilerini çıkardılar; Mehmet'in, hain Sadrazam Halil'in yasının tutulması için gösterdiği hoşgörünün sonu buradadır.

Halil'in bütün servetine el kondu ve çocukları işten çıkarıldı. İşten çıkarılanlar arasında Halil'in kadı oğlu İbrahim de var. İbrahim, Halil'in sadrazam babasının adıdır; İbrahim, Musa'nın adamı idi ve Bizans Sarayı ile anlaşarak Musa'ya ihanet etmişti. Musa, Halil'in babası İbrahim'i, vergisini tahsil etmek üzere Doğu Roma İmparatoru'na, İstanbul'a gönderdi. Musa, Rumeli ve Balkanlar'da sultanlığını sağlamlaştırdıktan sonra İstanbul'u almak için hazırlanıyordu ve Bayezid'in oğulları içinde en şahin bir çizgiyi sürdürüyordu. İstanbul, vergi almak için gelen İbrahim'i ikna etti; aslında İbrahim, ikna olmaya yatkındı. Musa'yı bıraktı; Bizans'ın gölgesinde Osmanlı tahtına çıkmak isteyen Çelebi Mehmet'in takımına katıldı.

Musa'ya ihanet eden Halil'in babası İbrahim'i, İkinci Murat sadrazam yaptı. Mehmet'e ihanet eden Halil'in oğlu İbrahim'i** İkinci Bayezid aldı ve yine sadra-

---

* Bu, bir de, tarihimizin nasıl ve kimler tarafından yazıldığı meselesi ile ilgilidir. Mahmut, Tanzimat'ın hazırlayıcısı ve kurucusu oldu, çok radikaldi. Gerici ordu, yeniçeri düzenini finanse ettikleri gerekçesi ile, dünyanın da en büyük zenginleri arasında olması gerek on Yahudi'yi idam etti. Affedilmemektedir.

Fatih Mehmet'in hayatta kalan ve tahtı için savaşan iki oğlunun adları Cem ve Bayezid idiler. Heteredoks isimlerdir, islama uzaktırlar.

** Timar sahibi Tursun, Bayezid'e sunduğu tarihinde, Halil'i rehabilite ediyor ve İbrahim'in Halil'e benzediğini yazıyordu.

zam mevkiine oturttu. Demek, Atamanlılar'da minimalistler bir parti ve diğerleri bir başka partidir.

Musa, sınırları genişletmek isteyen uc beylerine dayanarak hükümdar oldu. Uc beyleri desteklerini çektiler ve Musa düştü. Sonra derlenip toplanmaya başladılar ve desteklemek için İkinci Mehmet'i seçtiler. Candarlı Halil Paşa sadrazam idi ve Mehmet'e karşı olmasının yanında, sürekli olarak yeniçerilerin nefretini de ayakta tutabiliyordu. Fakat uzun bir mücadeleden sonra uc beyleri kazandılar; Mehmet, İstanbul'u almak ve sınırları genişletmek için tahtı yeniden elde etmek zorunda olduğunu anlamıştı. İstanbul'un zaptına mahkûm idi. Hürriyet ve iradesi öncelikle buradadır.

Sonra merdivenleri attı, Mehmet'in kendisini tahta çıkaran mekanizmaları teker teker yıktığını ifade etmek istiyorum. Önce Halil başkanlığındaki Kapı Kulu Partisi'nin bütün oyunlarını bozan, morali hep yüksek ve her zaman kararlı Zaganos'un, evlendiği kızını boşadı ve sonra Zaganos'u Anadolu'ya adem-i ikbale gönderdi. Şahin Paşa, Trakya'da emekliliğe bırakıldı. İbrahim, kısa zamanda, Mehmet'in çevresinden uzaklaştırıldı. Mehmet artık dayanaksızdır.

Ve 1481 yılı başlarında zehirlenerek öldürüldüğü zaman artık Fatih Mehmet'in yalnızlığından korkmaya başladığını gösteren işaretlere sahibiz. Bunlardan birisi sarayında iki oğlunun birer oğlunu rehine olarak tutmasıdır. Türk tarihçileri, Bayezid'in oğlu Korkut ile Cem'in oğlu Oğuz'un İstanbul Sarayı'nda yetiştirilmek üzere tutulduğunu ileri sürüyorlarsa, bu sav usullere aykırı görünüyor. Çünkü Atamanoğlu düzeninde şehzadeler, vilayet ve sancaklarda vali veya bey olarak yetiştiriliyorlardı. İlaveten 1481 yılında Korkut on bir yaşında idi; Oğuz ise 1480 yılında doğmuş olduğu için bir yaşında veya daha küçük olması

"Bu olay halkın ve seçkinlerin meclisinde devamlı konuşuldu. Ama büyük Vezir-i Azam Halil Paşa ki, ona veraset babadan kalmadır ve halkıyla intikal etmiştir. Ailesi de bu yüce hanedana vezirlik görevi ifa etmiş, şerefli kimselerdir. Neticede ölçülü ve güzel düşünen, temiz mezhepli bir uluydu. (Şimdi sen, o azizin ruhunu suret bulmuş görmek istersen, Vezir İbrahim Paşa hazretlerinin mübarek yüzüne nazar kıl.)"

Tursun, insanlara şükretmeyenler Allah'a da şükretmezler, diyerek, tarihini, İkinci Bayezid'e şükranlarını ifade edebilmek için yazdığını belli etmişti.

"Ve bunu bilfiil ihsanını gördüğümüz padişahımız Sultan-Selatin-i zaman Sultan Bayezid İbn-i Sultan Mehmet Han-Allah onun şerefli zatını dünyanın sonuna kadar saltanatı ile devam ettirsin hazretinin saltanata cülûsunun tarihi destanına ve bazı öğütülmüş hasletlerinin ve faziletlerinin beyanına tavtiyl kıldı."

Tursun'un Tarihi'nde Cem'in adı hiç geçmiyor. Korkut ise var.

"Sultan Mehmed Han oğlu Bayezid Han'ın babası tahtına geçmesine ve Rum tarafından gelinceye dek yerine İstanbul'da bulunan Şehzadesi Korkut Han'ı emaneten saltanata arz ettiler. Görünüşte kul tayfası onu bekledi. Ama aslında atasının yerini bekledi."

Tursun Bey, Tarih-i Ebul Feth, Tercüman 1001 Temel Eser, ss.5-20-167.

gerekiyor.* Demek ki tarihçilerimiz, Osmanlı Sarayı ile anaokulunu karıştırmaktadır ve aslında Gibbon'un bunlar için söylediği, kazanan hizbin kullarıdır, deyişini hatırlamamız isabetlidir.

Fatih Mehmet öldürüldüğü zaman sadrazamlık koltuğunda Karamani Mehmet Paşa oturuyor ve Karamani, şehzade Cem'i tahta çıkarmak isteyen tarafın başkanlığını yapıyordu. Fakat, ne yazık, artık uc beyleri ile sipahilerin güçlerinin çok azaldığını görebiliyoruz; gücün büyüğü düzenli orduda toplanmıştı. Şuradan da anlıyoruz, Karamani, Şehzade Cem'i tahta çağırmak için, adamlarından birisini gizlice harekete geçirdi; fakat, Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, bu gizli haberciyi yakalatarak parça parça etmekte gecikmedi. Ve aynı zamanda payitahtta bir ordu ayaklanması düzenlendi; kıyam eden Orgu Karamani Mehmet Paşa'yı katletti, İstanbul'u kontrol altına aldı.

Bayezid, karşı devrimin sultanı oldu. Tahta çıkarıldığını biliyoruz.

İkinci Bayezid, İkinci Mehmet'in fetihçiliğine bir tepkidir. Güzel, ancak bu kadar değil, Bayezid, aynı ölçüde, babasının görece laik bir toplum anlayışına da karşı idi; Bayezid ile birlikte Osmanlı yönetimi, İslam Ortodoksluğunu, Sünni mezhebini, bir devlet politikası haline getiriyordu. Toynbee, Bayezid'in, Horasan ve İran'daki Sünni ulema ile mektuplaştığını, bunlar arasında Şair Cami ve Sünni Bilgin Şeyhülislam Ahmed-i Taftazani de var, kaydetmektedir.** Güzel, fakat burada da kendisini Sünni şeriatın koruyucusu olarak gören Bayezid, Osmanoğlu tarihini de yazdırmaya başladı. Devam ediyoruz, kendisinin, dinin toplum içindeki yerini güçlendirmek için, babasının sınırlandırdığı vakıfları yeniden açtı ve Mehmet'in kamulaştırarak timar arazisi yaptığı emlaki yeniden özel mülkiyete çevirdi. Öyleyse yeni bir Atamanoğlu Cumhuriyeti'ne açılıyoruz.

Bayezid zamanında, Fatih Mehmet'i kötülemek serbestti ve özendirildiğini de söyleyebilirim. Bayezid'in babasının dinsiz olduğuna inandığını söylediği biliniyor; Fatih'in dinsizliğinin bir kanıtı olarak Bellini'nin ve diğer İtalyan ressamlarının yaptıkları resimler ve freskler gösteriliyordu. Çoktu, çünkü Mehmet yalnızca kendisinin değil, Osmanoğlu ailesinin diğer bireylerinin ve sarayın ileri gelenlerinin de resimlerini yaptırmıştı. Bayezid zamanında, bütün bunlar, putperestlik işareti sayıldığı için parçalandılar ve bazaarda satılmış olduğu kayıtlıdır.

Mehmet'i izleyen bu dönemde reaksiyon bir bütündür; gericilik her tarafa yayılıyor ve hakim oluyordu ancak hepsinin temelinde Mehmet'in fütuhatçılığına bir tepki var. Birinci Mehmet ile İkinci Murat'ın çizgisini izleyen Bayezid'e göre babası fetihçilikte fazla ileri gitmiştir; Bayezid, bu politikayı da doğru çiz-

* Türk tarihçileri, ordu isyanı ile, Bayezid gelinceye kadar Korkut tahta oturtulunca Oğuz'un kaçarak yaşamını kurtardığını yazıyorlar ve Oğuz'un yaşını belirtmiyorlar. Bir yaşında bebek kaçamaz; Cem tarafı kaçırıyor. 1482 yılında ise Bayezid, Oğuz'u yakalatarak boğdurtmuştu, yasalar işlerler.

** Arnold J. Toynbee, A Study of History, Vol.1, Oxford University Press, 1934-1962, s. 351.

giye çekmek istiyordu.* Gedik Ahmet Paşa için düzenlediği cinayet törenini bir çizgiyi düzeltme operasyonu kabul edebiliriz.

Tarih, somutun zenginliğidir; saf ve net olan, teori ve bilimdir. Bu ise zengin somutun soyutlanmasıyla ortaya çıkıyor; hiçbir tarihsel olay, zaman ve uzay alanında, sürekli su ve ateşle temizlenmiş çelik türünden saf olarak durmuyor. Tarihsel olaylar, kendi zenginliklerinin bozukluğu ve karışıklığını da yansıtıyorlar. Tarihçi imbik emekçisi olmak durumundadır.

Cem'in taraftarlarının başında Nişancı Karamani Mehmet Paşa ve Hamza Bey-oğlu Mustafa Paşa olduğunu tekrarlıyorum; Türk ve Müslüman ailelerden geliyorlar ve Müslüman kökenli entelijansiyayı temsil ediyorlardı. Bayezid'in taraftarlarının başında ise İshak Paşa ile Gedik Ahmet Paşa bulunuyordu; İshak, tahtın Bayezid'e geçmesini sağlayan ordu ayaklanması zamanında İstanbul komutanlığını yapıyordu. Gedik Ahmet, İshak'ın damadıdır, bu sırada, Mehmet'in son fethini gerçekleştirmek üzere gittiği İtalya'da idi. Gedik Ahmet Paşa, Mehmet fütuhatında çok önemli bir isim olarak sivrilmişti; fetihçidir. Her ikisi de Hıristiyan kökenden geliyorlar; her ikisinin de babası "Abdullah" namdar kişilerdi. Özet bilgi budur.

Ortada bir terslik var; sanki taraflar yer değiştirmiş görünüyor. Pratik ve teori, elbirliğiyle gerekli düzeltmeleri yapmak zorundadır; başlıyoruz. Karamani Mehmet Paşa, Bayezid tahta çıkarken ordu ayaklanmasıyla ortadan kaldırılmıştı. Gedik Ahmet, Fatih'in sevdiği oğlu Mustafa'nın yanında iken, Mustafa'nın öldürülmesinden sonra Cem'in maiyetine geçti; Cem de babasının çizgisini sürdürebilirdi, uzaktan Rönesans'tan etkilenen bir prense benziyor. Bu durumda Gedik Ahmet'in Cem Partisi'nde olmasını bekleyebiliriz; Cem de böyle bir bekleyiş içinde idi. Fakat Ahmet ile kayınpederi İshak, başka bir yerde, Bayezid'in Kapı Kulu Partisi'nde yerlerini aldılar.

Gedik Ahmet, İtalya'dan dönünce, Bayezid, hem gücüne güvendiği için ve hem de kendisine güvenmediği için, Cem'in üzerine gönderdi. Ahmet, Cem'i yendi ise de, yakalayarak öldürememişti. Bu Ahmet'in rakiplerine güzel bir

* "Bayezid, yaygın bir toplumsal ve siyasal reaksiyonun sonucunda, tahta çıkınca, kendisini yeni bir dönemin başlatıcısı olarak göstermek istedi ve zamanının bilim adamlarından, kendinden önceki Osmanoğlu sülalesinin bir genel muhasebesinin yapılmasını emretti. Bu, Ruhi'nin, Kemal Paşa ve İdris'in eserlerinin önsözlerinde, açıkça, yerine getirildi. Bunlarda, Mehmet'in politikalarına tepki, ve özellikle mali sorunlarda ve Çandarlı Ailesi'nin rehabilitasyonunda, birçok ayrıntısıyla birlikte, görülebiliyor."

H. İnalcık, "Mehmed the Conqueror (1432-1481) and His Time", Speculum, 1960, Vol.XXXV, s.410.

Bayezid'in destekleyicilerinden, apolojetik, Tursun Bey, Çandarlı Halil'in fethe karşı çıktığını gizliyor.

"Konstantiniye'nin fethi padişahın daima hayalindeydi. Bu cihetten fethin zikrini dilden gidermeyip, istişarede bulunurdu. Bazı devlet erkanı ve ilgililer şehir surlarının metanet ve çetinliğine, eski muhasaralarına bakarak askerle fethin güç olacağını, ona taarruzun fitne uyandıracağı vehminde idiler."

Tursun Bey, Tarih-i Ebul Feth, op.cit., s.42.

imkân yaratıyordu, işte bu sırada Karamani Mehmet'in intikamını almak için her türlü ilkesizliği benimsemiş görünen Hamza Bey-oğlu Mustafa, Bayezid'i, Gedik Ahmet'in aslında Cem taraftarı olduğunu ve eninde-sonunda Cem ile anlaşacağına inandırmaya çalışıyordu. 1482 yılında, Cem, yeni kuvvetlerle Anadolu'ya girdi; Bayezid tedirgindi, Cem'in üzerine yine ve yalnızca Gedik Ahmet'i sürebileceğini düşünüyordu. Ahmet de gücünden ve rakipsiz olduğundan emindi; Bayezid'e, Hamza Bey-oğlu Mustafa'nın idam edilmesi koşulunu ileri sürdü. İshak ve Gedik Ahmet Partisi, Mustafa'yı, daha 1481 başında ve ordu ayaklanması sırasında ellerinden kaçırdıklarına pişmandılar; ol tarihte tahtı almak üzere Boğaz'ı geçen Bayezid'in yanında Mustafa da vardı. Yine ol tarihte, İshak, yeniçerileri harekete geçirdi ve Bayezid'e, Mustafa'yı geri göndermesini söylediler; Mustafa, Bayezid ile birlikte Boğaz'ı geçememişti. Üsküdar'a dönmek zorunda kalmıştı. Şimdi, Cem'le savaşmak için Gedik Ahmet, Bayezid'den Mustafa'nın hayatını isteyince de Mustafa idam edildi. Demek sadece şahzadelerin katli değil, rakip partiden vezirlerin idamı da zorunludur.

Gedik Ahmet, Cem kuvvetlerini bozdu. Amma Cem'i yakalayıp öldürmekte yine başarısız kalmıştı. Cem, Rodos Adası'na sığındı. Bu durumda dindar Bayezid için artık bu fütuhatçı vezirden kurtulmanın zamanı gelmiş oluyordu. Edirne Sarayı'nda bir büyük tören düzenlendi ve törende ileri gelenlerin çoğuna hediyeler yağdı; hil'atlar giydirildi. Gedik Ahmet'e ise siyah bir elbise uzattılar; boynunun vurulacağı anlamına geliyordu. Sarayda Gedik Ahmet'i öldürdüler; boğdular mı, yoksa hançerlenerek mi öldü, bilemiyoruz. 1482 yılında Gedik Ahmet de öldürülünce, Topkapı Sarayı'ndaki arşivlere göre, Bayezid, İskender Paşa'ya, "kulum İskender biti sana vasıl olduğu gibi bilesin ki Gedik'i depeledüm" demişti.* Güçlü ve dönme Gedik Ahmet ortadan kaldırılınca, kayınpederi İshak'tan kurtulmak daha kolay olmuştu. Normal sayıyoruz.

Tarihi olaylar bulaşıktır; dağdaki cevherlere benziyorlar. Ayıklanmaları ve saflaştırılmaları gerekiyor; tutucu yazıcıların hepsi, ister eski ve ister yeni olsun, Gedik Ahmet Paşa'nın öldürülmesiyle İslamcı entelijansiyanın, devşirme entelijansiyadan intikam aldığına inanarak sevinç ifade ediyorlar. Profesör Halil İnalcık ise, yabancı dilde yayımladığı çalışmalarında çok daha cesur ve doğru davranabiliyor. Gedik Ahmet Pasha, however, wished to continue the attack on the Western Christian world and censured the new sultan. Bayezid arranged his assassination and dismissed his father-in-law İshak Pasha.** Gedik Ahmet, Hıristiyan Batı üzerine fetihlerin devam etmesini istiyor ve bunun tersi bir politika izleyen Bayezid'i eleştiriyordu.*** İnalcık bunu ileri sürüyor ki, doğrudur. Ahmet'e

* İslam Ansiklopedisi, Cilt 1, s. 198.

** Halil İnalcık, The Ottoman Empire, op.cit., s. 30.

*** Bütün karşıt izlenime karşın Selim de aynı politikanın izleyicisi olarak ortaya çıkıyor. Selim, İslam Or-

gelince kendisini güçlü ve şöhretini büyük gördüğü için Bayezid'e karşı çıkmaktan geri kalmıyordu; amma tarih rüzgârı ters esiyor. Ortaçağ'a özgü bir saray töreninde öldürülmüştür. Böylece, bir pratiği, bir teoriye uygun hale getirmiş oluyoruz.

İkinci Bayezid ile birlikte Osmanlı düzeni, İslam Ortadoksu bir Doğulu Devlet kimliğine, son defa ve bir daha çıkmamak üzere girmiş oldu. Bir gecekondu yapıcılığıyla bir araya getirdiği parçalardan özgün bir yapı çıkarma şansını son kez kaybetmektedir; asimile eden ve yaratmayan bir düzendi, o halde, şaşırmıyoruz.

Mehmet'inki ikinci, daha yaygın ancak daha derin olmayan denemedir; birinci deneme Musa'ya ait görünüyor. Paul Wittek, Türk kaynaklarının Musa'dan hemen hemen hiç söz etmemesinden şikayet etmekle, "mamafih, Musa'nın Kazasker olarak Şeyh Bedrettin'i seçmiş olması gibi en ehemmiyetli bir tafsilatı bu kaynaklarda bulmaktayız" diyerek bir ölçüde avunuyor.* Wittek'in avuntusunu paylaşamıyorum**; Bedrettin'in Musa'nın kazaskeri olması, Musa için ayrı bir haksızlığın kaynağıdır. Bedrettin, hem hep yazıldığı ölçüde önemli değildi ve hem de bir doktrinden uzaktı, not ediyorum.

Musa, Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman Türk'ten bir yeni halk yaratmak istedi. Uc topraklar bunun için son derece elverişlidir; uc'larda insanlar hoşgörülü oluyorlar.*** Uclarda ırklar ve dinler etkisini yitiriyor ve Profesör Cahen, "Pre-Ottoman Turkey" adıyla İngilizceye çevrilen çalışmasında sanki bunları yazıyor: "Diğer yandan belli bölgelerde yeni nüfus yerleştirmek istenince, bu, zorunlu olarak, ithal nüfus ile yapılabiliyordu; Bizanslılarda, yeni nüfus, yeniden fetihlere bağlı olarak, Slav veya Bulgar oluyordu ve kuşkusuz, askeri bir özelliğe sahipti. Bu sınır sakinleri-Bizanslılar akritai ve Müslümanlar gazi

---

todoksu olarak Sünnilerin Şiiliği cezalandırması amacıyla, kardeşine yardım eden, Şah İsmail ile savaşı seçti. Sünniliğin merkezini güvence altına almak için, bir diğer kardeşine yardım etmek isteyen Memlük İmparatorluğu'na savaş açmıştı. Garp Cephesi'ni ise sakin tutuyor.

Oğlu Süleyman da, Batı ile savaşmak istemiyor. Provoke ediliyor ve Macaristan tarafından savaşa zorlanıyor.

* Paul Wittek, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Fethine Kadar", Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri, op.cit., içinde, s. 68.

** Nâzım Hikmet, Bedrettin Destanı'na yazdığı önsöze, "Darülfünun İlâhiyat Fakültesi tarihi kelam müderrisi Mehemmed Şerafeddin Efendi'nin 1925-1341 senesindeki Evkafı İslâmiye matbaasında basılan 'Simavne Kadısı Oğlu Bedreddin, isimli risalesini okuyordum" diye başlıyor. Bu ilahiyatçının abartmalarına dayanarak destanını yazdığı için Bedrettin'i abartmayı, artan ölçüde sürdürüyor. Musa'yı ön plana çıkarabilmek için, zamanım ölçüsünde, araştırma yapmayı planlıyorum; Prens Musa henüz yazılmadan duruyor.

Nâzım Hikmet, Bütün Eserleri, Cilt 3, s.185.

*** Hıristiyanlar Veba'nın, Yahudiler İspanyol ve Müslümanlar pagan Moğolların kırbacı altındaydılar. Allah'larına ve dinlerine güven ve bağlılıkları zayıflamıştı, dinsel bir amalgasyona yatkındılar.

diyorlar-birbirleriyle savaşmakla birlikte, eylemlerine hemen hemen hiç karışmayan hükümetlerden aynı ölçüde fiziksel ve ruhsal kopukluk içindeydiler ve bu yüzden de çok zaman kardeşlik ilişkilerine giriyorlardı."* Burada şunu da ekleyebiliyoruz; Doğu Roma İmparatorluğu'nun gücünü yitirmesiyle birlikte bütün Trakya ve Balkanlar, bir uc beyliği görünümü kazanmıştı. Birbirine yaklaştılar.

Güzel, şimdi de Profesör Wittek'ten aktarmanın sırasıdır: "Musa'nın hareketi kendine has bir karakter taşır. Musa, Eflak Prensi'nin yardımı ile Rumeli'ye geçer. Sırp Kralı İstefan alaylarını onun yardımına verir. Musa bundan başka, bizzat Rumeli Hıristiyanlarının yardımından istifade etmiştir. Vlaque ve Bulgar kronikinden, ordusunun Ulah, Sırp ve Bulgar'lardan teşekkül etmiş olduğunu öğreniyoruz." Bunların önemi şuradadır, Musa'nın yapmak istediklerini anlamadan Fatih'in misyonunu ve yapabildiklerini anlamak mümkün görünmüyor; tabii, Fatih Mehmet'in hareket alanı çok daha genişti, bu nedenle daha ılımlı olmak zorunda idi. Ancak İstanbul'u fetheder etmez, İstanbul'u Batı ile bütünleştirmeye karşı çıktığını bildiği Ortodoks dini lider Gennadius'u, aynı törenle patrik yapması, Yahudilere çok geniş imkânlar vermesi, hedefi konusunda kuşku bırakmamaktadır. İlaveten, Fatih'in zamanında bağnaz İstanbullular, yükselebilmek için ya Hıristiyan ya da Yahudi olmak gerektiğini, büyük bir tepkilerle, dile getiriyorlardı. Fatih Mehmet, başka bir yolun yolcusudur.

Musa'nın kardeşi Süleyman, tümüyle Bizanslı oldu; bir prensesle evlendi ve Bizans'ı sürdürme politikasını izledi. Musa'nın en küçük kardeşi Mehmet ise, Bizans'ın gölgesinde tutucu bir küçük Osmanlı Beyliği'ne razı oldu. Bunlara mukabil Musa, Rumeli'nde yeni bir düzeni deneyebilmek için İstanbul'un aradan çıkarılmasını ve Doğu Roma İmparatorluğu'na son verilmesi gerektiğine inanıyordu. Hükümranlığını sağlar sağlamaz, Doğu Roma'yı yeniden haraca bağladı ve İstanbul üzerine saldırmak için hazırlıklara başladı. Musa, bir yeni misyon ile ortaya çıkıyordu ki, Fatih'ten öncedir ve önceleyen olmuştu. Buradayız.

Musa, İkinci Mehmet ve İkinci Murat gibi ölümü koklamıştı; babası Bayezid ile birlikte esir düşen ve babasının ölümünü gören tek Osmanlı prensi oldu. Babasının cenazesini getirince de kardeşi Mehmet'in sarayında kaldı; fratricide uygulamasına göre, her an ölebilirdi. Belki hem babasıyla birlikte esirlik günlerinde ve belki de Mehmet Çelebi'nin sarayında üst kamu yöneticilerinin ikiyüzlülüğünü görmüştü; bunlara hiç güvenmiyordu. Henüz Ataman hanedanı kendisini ispat etmemişti, "millet" kavramı yoktu, yüksek kamu görevlileri, başta komutanlar, oynaktılar.

* Claude Cahen, Pre-Ottoman Turkey, N.Y., 1968, s.64.

Nâzım Hikmet

BÖRKLÜCE'NİN DİNSİZ YOLDAŞLARI

Mübalağa cenk olundu
Aydının Türk köylüleri
Sakızlı rum gemicileri,
Yahudi esnafları,
On bin mülhid yoldaşı Börklüce Mustafa'nın
düşman ormanına on bin balta gibi daldı.
pare pare edildi ama,
boşanan yağmur içinde gün inerken akşama
on binler iki bin kaldı.
Hep bir ağızdan türkü söyleyip
hep beraber sulardan çekmek ağı,
demiri oya gibi işleyip hep beraber,
hep beraber sürebilmek toprağı,
ballı incirleri hep beraber yiyebilmek,
yarin yanağından gayri her şeyde,
her yerde,
hep beraber!
diyebilmek
için
on binden verdi sekiz binini...

Musa, Rumeli'de hükümranlığını kurdu. Buradaki halk için Profesör Wittek de benzer değerlendirmeler yapıyor ve şunları yazıyor: "Anadolu'dan artık büsbütün ayrılan bu Hıristiyan memleketlere daha pek az bir zaman evvel yerleşen ve bu kadar az sayıda olan Rumeli Türkleri, yaptıkları münasebetlerinde yerli ahaliye yakınlaşmışlardı." Onbeşinci yüzyılın başında Rumeli'de insanlar birbirine benziyordu ve halkların assimilasyonu gerçekleşiyordu. Burada yaşayan

"Türkler, ekseriyetle, 'sipahi", yani bir nevi mütevazı müstakil şövalyeler haline gelmiş gazilerdi." Musa, mütevazı şövalyelere güvenmek istiyordu. Demek, daha açık bir noktadayız.

Profesör Wittek, Musa ile ilgili şu değerlendirmeyi de ekliyor: "Karışıklıklarla dolu iki senede, gerek Müslüman gerekse Hıristiyan ahalinin, küçük köylünün iktidara geçirdiği bu sert, merhametsiz ve mutaassıp genç adam, asillerden olduğu gibi, ya büyük müstakil derebeyi veya zengin ilahiyatçı olan senyörlerden de nefret ediyordu."* Demek, dindar ve komünizm iktidarını kurunca da sarayına akın başladı. Paul Wittek, bu akını ve akının Türkler tarafından ele alınışı üzerinde de şunları yazıyor: "Çok geçmeden memleketin bütün ileri gelenleri hizmetine girmek istediler; fakat, Musa, evvela hizmet, fakat nihayetinde ihanet eden kardeşinin bu adamlarına itimat etmiyordu. Bu, Türk kaynaklarında, Musa'nın aristokratlara karşı takındığı kindar tavrın izahı olarak gösterilmektedir; fakat bize göre, bu hareket daha ziyade, onun ne inkılapçı bir ruhu olduğunu meydana çıkarmaktadır."** Fakat, ne yazık, on beşinci yüzyılın başlarında Rumeli, kardeşliğe elverişli olmakla birlikte devrimciliğe uygun bir ortamdan uzaktı. Maddenin uygunsuzluğunu görüyoruz.

Musa'nın hızlı ve ödünsüz yükselişi, Rumeli'de tam bir polarizasyona neden olmuştu; büyük gaziler ve büyük devlet adamları Mehmet'in yanına kaçtılar. Musa, her din ve ırktan köylülerle mütevazi savaşçılara kalmıştı; gericilik ise tam bir bütünleşmeye yöneliyordu. Musa, Doğu Roma'nın başkentini tehdit ediyordu ve haraç için Çandarlı İbrahim'i İmparator Manuel'e göndermişti. Şehabettin Tekindağ'ın yazdığına göre, İbrahim, İstanbul'da Musa'ya götürülecek haracı almak yerine, İmparator Manuel ile Mehmet arasında bir yakınlaşma kurmaya çalışmıştı. Profesör Tekindağ'da, "Çandarlı-zade İbrahim Paşa'nın tavsiyesi ile hareket eden Manuel, Çelebi Mehmed'i Rumeli'ye geçirmek sureti ile, İstanbul muhasarasını kaldırmak teşebbüsünde bulundu"*** haberini de buluyoruz. Yıkılmaya mahkûm Doğu Roma İmparatoru Manuel ile zenginlerin tercihi işbirlikçi Osmanlı Sultanı Çelebi Mehmet, yeni bir düzenin tehditi karşısında, birleşmekte gecikmediler; Manuel, Çelebi Mehmet'i Rumeli'ye geçirdi. İç ve dış gericilik el ele oldular.

İlk çatışmada Musa, Mehmet'i yendi. Profesör Wittek, Musa'nın bu zaferi üzerine, "Musa ve 'milleti' Mehmed'in tahmininden çok büyük çıkmıştı" notunu düşüyor. Ancak zaman kardeşliğe elverişli olmakla birlikte ödünsüz bir yeni düzen için uygun değildi, tekrarlıyorum; Manuel'in ve Mehmet'in adamları bu or-

---

* Paul Wittek, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Fethine Kadar", op.cit., s.69.

** İlkel isyanlarda, dinsel ve komünizan çizgiler belirgindir.

*** İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, s. 664.

tamda çalıştılar. Başta Mihal-oğlu Mehmet Bey, Evrenos Bey* olmak üzere bütün beyler, Musa'ya ihanet ettiler; Musa'nın yanında büyük bey kalmamıştı. Bundan sonra Mehmet'in, Musa'yı yenmesi ve boğdurması pek kolay olmuştu.

Romanyalı tarihçi ve Osmanlı uzmanı Profesör Iorga, Osmanlıların hiçbir zaman bir halk olmadığını, ayrıca bunun mümkün olmayacağını ileri sürüyordu. Yazdığı şudur, aussi ces Osmanlis apparaissent-ils non comme un peuple-car ils ne l'ont jamais été et n'ont jamais dû l'être-mais comme un armé, comme un dynhastie, comme une classe dominante.** Iorga, Osmanlı'nın sadece bir ordu, bir hükümran sülale ve bir egemen sınıf olduğu görüşündedir.

Hiçbir insan sürüsü başlarda halk değildir; Türklerin Cengiz'in önünden kaçan insan sürüsü içinde yer aldığı ve bunların küçük bir kümesinin başında da sonradan adına Osmanoğlu denilen bir sülalenin bulunduğu doğrudur. Sürüler, zaman içinde halk oluyor ve elverişli koşullarla millet'e dönüşüyorlar. Bir ara adlarını Ataman'dan Osman'a çevirdiler.

Osmanoğlu sülalesinden iki kişi, özellikle Rumeli'deki insan sürülerinden değil bir halk, bugün Kuzey Amerika'da adına "Kanadalı" veya "Amerikalı" denilene benzer türden "millet" yapmaya çalıştılar. Musa, hızla ve bir saldırı biçemiyle ve Mehmet, daha sabırla ve çevresini hazırlayarak, Grek, Sırp, Bulgar ve Türk insan sürülerinden bir yeni "millet" yapmayı denediler.

Birincisi, Birinci Mehmet'in uzattığı keman kirişi ile boğuldu. İkinci Mehmet, İkinci Bayezid'in zehri ile öldürüldü.

Atamanoğlu ya da Osmanoğlu Cumhuriyeti'nde İkinci Bayezid'in Kapı Kulu Partisi'nin ölüm sessizliği hüküm sürmeye başladı. Sünni-İslam, bundan sonra gelmektedir.

* Evrenos-oğlu Ali Bey, İkinci Mehmet tahta geçince, Mehmet'in isteği üzerine kardeşi bebek Ahmet'i boğmuştu. İkinci Mehmet, bunun kendi isteğiyle olmadığı izlenimini verebilmek için, Evrenos-oğlu Ali'yi hemen idam ettirdi. Tabii, Atamanlar'da, Ataman soyundan birini yok edenler, yok ediliyorlar.

** N. Iorga, Histoire Des Etats Balcaniques Jusqu'a 1924, Paris, 1925, s. 1-2.

dördüncü bölüm

KURUCU MEHMET

Gecekondu bölgelerinde gecekondu evleri, kendi hallerinde, hoşgörülüdürler; hoşgörülü olmak zorundadır. Hoşgörünün, bir özgürlük değil, bir zorunluluk olduğundan hiçbir zaman kuşku duymamak durumundayız.

Gecekondu evinin her bir duvarı bir diğerine, her kapısı öbürüne ve her bölmesi yanındakine hoşgörü ile bakmak zorundadır; çaresizdir, demek istiyorum. Her bir parça bir başka enkazcıdan alınıyor; birbirine hoşgörülü davranmayıp de ne yapabilirler; pencerelere, bölmelerin arasına, her birisi bir başka zeytinyağı fabrikasına ait tenekelere yerleştirilmiş çiçeklerle, bölmeleri birbirine benzetmeye, teknik sözcükle asimile etmeye çalışıyorlar ve mecburdurlar.

Bölgede tek tek evler de birbirine hoşgörü ile baksalar da, her birisinin ayrı bir kuruluş çizgisi ve her birinin ayrı bir kurucusu var. Yalnız gecekondu bölgesinin tüm kurucularından hiçbirisi meslekten kurucu olmuyorlar; hepsi yaparken öğreniyorlar. Demek ki, "Osmanlı" kurulurken pek gecekondu idi; şimdi öyle görebiliyoruz.

Gecekondu evlerinde yaşayanlar birbirlerine hoşgörülü olmaya mahkûmdurlar; her birisi Küçük Asya'yı, Asya'ya bağlayan bölgelerden ve çoklukla buralardaki dağlık kesimlerden kovulup atılmışlar. Her birinin dillerinde bir başkalık var ve hiçbirisinin dili İstanbul diline uymuyor; hiçbirisi diğerini küçümseme hakkına sahip görünmüyor. Hepsi, bu kendilerine uzak dilin etkisi altına giriyor; bir başkaldırıları var, ancak, ürkütüldükleri zaman, bu dilin esiri oluyorlar. Belki de savaşçılıktan esarete dönüyorlar.

İnançları zayıf, yok denebilir. Güzel, ancak "hoşgörü" de bir toptan inanç zafiyeti değilse nedir, şamanlar pek hoşgörülüdürler.

Hoşgörü ile inançlılığın, inançlılıkla uygarlığın ilişkileri nasıl olabilir; düşünülmesi ve çözümlenmesi gerekmektedir. Eğer inanç ile uygarlık arasında bir paralellik ve birlikte yoğunlaşma varsa, hoşgörü, uygarlığın zıttı olmalıdır. Nâzım Hikmet de belki, "anlamaya çalışıyorum, inanmayı yitirmenin pahasına" derken bunu düşünüyordu. Çünkü, uygar'ı, eninde-sonunda çok "anlayan" olarak tarif ediyoruz.

İlkel, uygardan daha hoşgörülü müdür?

Uygarlık ile hoşgörü ilişkisi araştırılırken tepkisizliği ayırmak zorunluluğu var; tepkisizliği doğuran nedenlerden birisi de inançsızlık olmakla birlikte, tepki yokluğunu her zaman hoşgörü sayamıyoruz. Birbirinden ayrı yerdedirler.

Tepkinin şiddeti de, her zaman hoşgörünün varlığı veya yokluğuna bağlanmamalıdır; dağlarda tepkilerin büyük bir şiddeti var. Bu, yaşamın tesadüfi olmasından doğuyor; ölümün her köşeden ve her an gelebildiği bir alanda öldürmek son derece kolaydır. Hoşgörüsüzlüğü göstermiyor; ölümün kolaylığı ve yaşamın değersizliği ile birlikteyiz.

Fernand Braudel, Akdeniz Bölgesi'nde, dağlık alanlarla aşağı topraklar arasında ve uygarlık açısından tam bir ayrım yapmaktadır: "Dağlarla, bir kent ve aşağı toprak ürünü olan uygarlık arasında, bir kural olarak, bir dünya farkı var." Braudel, son derece doğru ve haklı olarak, bu kentlerle bağları kopuk yüksek tepeler dünyası için, iktidarının doruk yıllarında Roma'nın bile, even Rome itself, in all years of power, önemli bir anlam ifade etmediğini kaydediyor.

Dinler, iyi veya kötü, dağlara giremiyorlar. Dağlarda bütün dinler, ortodoksisini kaybetmiş, büyük ölçüde bozulmuş ve birbirine son derece yaklaşmış bir biçimde ve yan yana yaşıyorlar. Dağların, her türden inanç karşısında bir rezistansı var. Braudel, the mountains resist the march of history, with its blessing and its burdens, or they accept it only with reluctance, diyor.* Ve on altıncı yüzyılda Akdeniz bölgesinde hem İslam'ın hem de Katolizismin fethini tamamlayamadığını, Kuzey Afrika dağlarında Berberlerin, Asya dağlarında Kürtlerin, Muhammed'in inancına, tümüyle kazanılamadığına işaret ediyor. Belki de hoşgörü'nün izinde dağlara tırmanmak zorundayız.

Yüksek tepelerde inançlılık sığ olduğu için özgürlük hoşgörü olarak gerçekleşiyor. Ayırt etmede zorlanıyoruz.

---

* "In the sixteenth century the task was far from complete, and this applies to Islam and Catholicism alike, for they both met the same obstacles: The Berbers of North Africa, protected by the mountain peaks, were still hardly at all or very imperfectly, won over Mohammed. The same is true of the Kurds in Asia."

Fernand Braudel, The Meditarranean and the Meditarranean World in the Age of Philip II, Fontana, 1949-1978, s. 34.

Edward Gibbon, Roma İmparatorluğu'nun düşüşünü incelerken bir yerde, "şimdi bir kent ile banliyösünün incir çekirdeğini doldurmayan tartışmalarından, yenik düşen Greklerin korkaklık ve anlaşmazlıklarından, muzaffer Türklere geliyorum" diyor ve şunları yazıyor: "Konstantinople'ün şimdiki egemenleri Osmanlıların yükseliş ve ilerlemeleri, modern tarihin en önemli bölümlerini ilgilendiriyor; ancak onlarınki, yeryüzünü sarsan ve değiştiren hızlı fetihleri, ancak doğa'nın ilk büyük sarsıntılarıyla karşılaştırılabilecek olan Moğol ve Tatarların büyük patlamalarının sağladığı bilgilere dayanıyor."* Moğollar-Tatarlar, kendi ilahlarına tapınıyorlar; ancak aynı zamanda bütün dinler de bir köprübaşı tutmaya çalışıyorlardı. Kabileler arasında Museviler, İseviler ve Muhammediler bulunuyor; Gibbon, these various systems in freedom and concord were taught and practiced within the precincts of the same camp, diyor ve bir tür şaşkınlığını belli ediyordu. Moğol sürülerinin her kampında bütün dinler yan yana ve serbestçe öğretiliyor, uygulanıyor. İmam, Rabbi, Papaz, hepsi hepsi haraç ve hizmetten aynı ölçüde bağışık tutuluyorlar; Cengiz, Buhara'da Kur'an'ı atlarının ayakları altına atmakla birlikte, peygamber ve papa'dan aynı ölçüde saygıyla söz etmekten geri kalmıyordu. Vahşi ve hürmetlidirler.

Cengiz, bir ciddi adamdır; zorunluluğun gereğini yerine getiriyordu. Çeşitli ırkların, halkların topraklarında hareket edenler, hoşgörülü davranmayı öğrenmeye mecburdur; başka bir yol, imkânsıza yakındır ve çıkmazdır.

Dağlar, eski kaçaklara ve gecekondular yenilerine sığınak sağladılar. Dağlar, gecekondular ve uc topraklar, hoşgörü yataklarıdırlar. Aynı zamanda inancın sığlaştığı mekânlardır, diyebiliyoruz.

Üzerine basılan toprak, üstünde hareket edilen madde, bu kadar zorlayıcı ise lidere ne kalıyor; zorunluluk ve özgürlük veya istenç ikileminin tartışıldığı her yerde bu sorunun ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. İrade'ye yine de bir yer kaldığından kuşku duymuyorum.** Balkan ülkelerinden bir bilim adamı, Romanyalı tarihçi Iorga, bunu, çok açık olarak göstermişti. Et les Turcs d'Orkhan de Murad, de Baïézid, de Mohammed le Premier, de Murad II et de Mohammed II, les six sultans de conquete, ne voulurent point venger l'Islam da l'attaque chreti-

* E. Gibbon, The Decline and Fall of the Roman Empire, 1185 A.D.-1453 A.D., Vol. III, N.Y., 1896, p. 623.

** "Kuvvet kavramının, doğadaki hareketlerinin nedeni olarak oynadığı rolü, burada akıl-ruh dünyasında 'gerekçe' dediğimiz şey oynuyor, yani eylemler ve davranışlarımızın nedeni anlamında oynuyor. Maddesel bir cismin hareketleri çeşitli yönlerdeki kuvvetlerin birlikteliğinden her an nasıl bir zorunlulukla doğuyorsa, insanın davranışları da birbirini güçlendiren ve çeliştiren gerekçelerin (motiflerin) karşılıklı etkileşimlerinden aynı biçimde bir zorunlulukla doğmaktadır. Bu gerekçeler kimi zaman bilinçli veya bilinecek olduğu kadar kimi zaman da bilinçsiz veya bilinemeden etkinlik ve fiillilik alanına girerler."

Max Planck, Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş, İstanbul, 1987, s.45.

enne des croisades.* Fethin altı sultanının, Iorga saymaya Orhan ile başlıyor ve İkinci Mehmet ile bitiriyor, asla Hıristiyan haçlı hücümlarının intikamını almak isteğiyle hareket etmediklerini belirtiyor. Fetihçi Ataman Beyleri, Balkanları fethetmek iradesine sahipler, Iorga bunları söylüyor. Ancak Hıristiyanlığı ortadan kaldırmak isteyen fanatik dinciler türünden hareket etmediler; İslam, Mehmet Fatih'e kadar hareketi değil, hareket ettikten sonra coşkuyu sağlıyordu. Din, hiçbir zaman muharrik olmadı; tespit edebiliyoruz.

Mehmet'i iten, uc beyliği düzenidir. Güvensizlik ve istikrarsızlık diyebiliriz.

Mehmet'i çeken, Ortaçağ sona ererken çözülen bir düzendir. Çeken boşluktur.

Mehmet'in kırmasına gerek kalmıyor. Kırmadığı için de kalıcı olamıyor. Sorunu buradadır.

Kırmadan yeni düzen kurulmuyor. İkinci Mahmut, bir düzeni kırdı ve yenisini kurmaya gücü yetmedi. İkinci Mehmet, kırılan bir düzenin üzerine geldi; kolaylıkla karşılaştığı için kalıcı olmaktan uzak düştü.

Tezi yazıyorum: Osmanoğlu, Batı'ya doğru ilerlerken, hiçbir ciddi mukavemet ile karşılaşmadı. İkinci Mehmet'in karşılaştığı en son mukavemet, İstanbul'un surları oldu.

Balkanlar'da tam bir devrimci durum olduğundan söz edebilirim; tam bir otorite boşluğu var. Her otorite merkezi kendi içinde ihtilafa sahip; Türkleri durdurabilecek tek güç olan Macaristan'da Kral Beşinci Ladislas rüştüne bastığı için Yanoş Hünyadi'nin vesayetinden kurtulmak istiyordu. Öyleyse Kral'ın Hünyadi'nin prestijini artırabilecek hiçbir projeye katılmadığını ileri sürebiliyoruz. Rusya'da ise Büyük Dük, Konstantinople'ü kurtarabilmek için Katolik ve Ortodoks kiliselerinin ünyon kararından son derece rahatsızlık duyuyordu. Boğdan'da iki prens, Üçüncü Peter ile İkinci Alexander, birbirlerinin kuyusunu kazmakla meşguller.** Eflak Prensi İkinci Vladislav ile Sırbistan Despotu George Brankoviç, Mehmet'in vasalları arasındalar ve Brankoviç, askerlerinin bir bölümünü Mehmet'in emrine veriyordu. Arnavutluk'ta, İskenderbey'in Venedik ile sorunu var. Rodos Şövalyeleri ancak güçlü bir Haçlı Ordusu'na katılma eğilimindeler; bunun için de bir birlik görünmüyordu. Demek her tarafta ihtilaf var.

Yöneticiler dağınık ve birbiriyle ihtilaf halindeler; ortak bir yolda birleşemiyorlar. Köylüler ise yeni bir düzen ve Türkleri istiyorlar; Mijatovich'in çalışmasında bunun açık kanıtlarını okuyoruz. En son Boşnak Kralı Stephan, 1463 yılında Papa İkinci Pius'a şunları yazmıştı: "Türkler, kendi taraflarını seçen herke-

---

* "Les Etats chretiens des Balcans, qui furent remplaces au cours d'un siecle environ, par la domination impériale Ottomane, ne furent pas détruits, ainsi qu'on le croit généralement, par un catastrophe religieuse, provoquée par un ennemi fanatique qui aurait voulu détruire la religion du Christ."

N. Iorga, Historie Des Etats Balcaniques Jusqu'a 1924, Paris, 1925, p.1.

** Steven Runciman, The Fall of Constantinople, Cambridge University Pres, 1965, p. 82

se özgürlük vaat ediyorlar ve köylülerin kalın kafaları, rusticorum rude ingenium, böyle bir vaadin samimiyetsizliğini anlamıyor ve özgürlüğün sonsuza kadar süreceğini sanıyorlar; bu nedenle yanıltılmış halkın, arkamda Sizin desteğinizi görmedikleri sürece, benden uzaklaşmaları mümkündür."* 1464 yılında, ülkeleri İkinci Mehmet'in kuvvetlerine teslim olurken Boşnak köylüleri, "Kral'ı savunmak bizim işimiz değil; asiller savunsunlar" demişlerdi. Milan Dükü ile Napoli Kralı arasında 1455 tarihli bir mektup da, Arnavutluk köylülerinin, Türk yönetimini kendi asillerine tercih ettiklerini belirtmektedir.

Balkan ve Doğu Avrupa köylülerinin tercih ettikleri Türk yönetiminde, eski asilleri, ya Türk ismiyle veya eski adlarıyla, Bulgaristan'daki kayıtların gösterdiği gibi, çok zaman babadan oğula geçecek bir biçimde timar sahibi olarak bulmak mümkündür; ancak bu, daha sonraki dönemdedir. Gerçek şudur, eski asiller, yeni yönetimde, eski zorba politikalarını sürdürüyorlar.

Ne Fatih Mehmet ve ne de öncekiler** ciddi bir mukavemet ile karşılaşmadılar, tekrarlıyorum; bu yüzden fethettikleri yerlerde çözülen Ortaçağ düzeninde önemli bir değişiklik yapmadılar. Bu nedenle olsa gerek Toynbee şunları yazmadan edemiyor: "Hıristiyan Grek Roma İmparatorluğu, Müslüman Türk Roma İmparatorluğu biçiminde yeniden yükselmek üzere çöktü; ve Doğu Ortodoks Hıristiyan Halklar'ın siyasal bağımsızlıklarını yitirmeleri, ne onların varlıklarının ne de uygarlıklarının sonu demek oldu."*** İkinci Mehmet'in getirdiği düzen, yıkılan Ortaçağ enkazını bir arada tutmaya çalışmaktan bir adım ileriye gidemedi. Demek tarih, Mehmet'in omuzlarına Ortaçağ'ı uzatma misyonu yüklemişti. Çok zordur.

İkinci Mehmet, en çok kendisine İskender'i örnek alıyordu; bir ölçüde kıskandığı bile ileri sürülebilir. İskender, fethettiği yerleri değiştirmiyordu. Mehmet, fethettiği yerlerin düzenini korumayı amaç biliyordu, bir tür restoratör özellikleri taşıyordu.**** Hoşgörüsünün kaynağı burada yatmaktadır.

* Chedonul Mijatovich, Constantin Palaeologus, The Last Emperor of the Greeks 1448-1453, p. 174, The Conquest of Constantinople by the Turks, Chicago, 1892, p. 8

** "O, (İkinci Murat, y.k.) gerçekte, Hıristiyan âleminden pek önemsiz bir mukavemet ile karşılaştı; eğer gücünün ve servetinin tümünü kullansaydı, onun için, Hıristiyan âleminin büyük bir bölümünü fethetmek çok kolay olacaktı."
ibid., p. 63.

*** "The Greek Christian Roman Empire fell to rise again in the shape of a Turkish Muslim Roman Empire; and the Eastern Orthodox Christian peoples' loss of their political independence did bring neither their existence nor their civilization to an end."
Arnold J. Toynbee, A Study of History, Vol. 12, p. 458.

**** "Garpte Ortaçağ 13 ve 14 üncü asırlardan beri iç ve dış karakteristikleriyle yavaş yavaş çözülmeye yüz tutarken, Şark'ta, hususiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda kısa süren idari ve askeri yükseliş devri aşıldıktan sonra, yoluna eski hızıyla devam etmiş görünüyor. Bu, bir bakıma, Orta Çağ'ın devamı, yahut araya giren fasıla hesaba katılmak istenirse, Orta Çağ'a dönüş demekti."
Sabri Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul, 1951-1981, s.24.

If you wish to stand in honor
on the Sultan's threshold,
You must be a jew or a Persian or a Frank
You must choose the name Habil, Kabil, Hamidi
And behave like Zorzi: Show no knowledge

Franz Babinger'in aktardığı ve İkinci Mehmet için halkın ağzına uygun görülen bu şiirde, Sultan'ın eşiğinde onurlandırılabilmek için ya bir Yahudi veya bir İranlı ya da Frenk olmak gerektiğini dile getiriyor. İsim ya Habil ya da Kabil olacak; Hamidi de olabilir. Dizelerin bir haklılığa işaret ettiğinden kuşku duyulmamalıdır; Mehmet'in en güvendiği kimselerin başında, doktorluğunun ötesinde kendi özel hazinesini de emanet ettiği isim, Maestro Jacobo'dur. Patrik yaptığı Gennadius ile çok yakın ilişki içindeydi; Trabzon'u aldıktan sonra oradan getirdiği asil bilginlerle Ptolome astronomisi çalışıyor ve bütün dinlerin sapkınlarına yakınlık duyuyordu. Dinsiz izlenimi verdiği mutlaktır.

Sarayı'na yerleşenlerden birisi, Benedetto Dei'dir; Avrupa'da büyük bir casusluk ağı kurabilmiş olan Mehmet'e gönderilmiş bir karşı casus olduğuna inanılıyor. Benedetto Dei, Floransa hesabına bilgi toplarken İkinci Mehmet de sürekli İtalya'yı soruyor ve Roma'yı almak isteğini hiç saklamıyordu. Benedetto Dei'nin raporları arasında, Mehmet'in, kendisine şunları da söylediği yer alıyor: "Ey benim Floransalım, senin her dediğini anladım ve tamamiyle inanıyorum, ama sana cevaben diyorum ki, geçmiş zamanda elde ettiğiniz o büyük başarıları şimdi artık yapamazsınız; çünkü o zaman hayranlık uyandırmanıza sebep İtalya'nın yegane efendileri olan Romalıların kudreti idi. Halbuki bugün siz yirmi hükümet halindesiniz ve birbirinizle anlaşamıyorsunuz, birbirinizin can düşmanısınız. Benim niyetlerime hizmet edecek bir çok şeyler de biliyorum: Ve kendimi genç, zengin, talihi yaver görerek hem Sezar'ı, hem İskender'i, hem Serhas'ı çok geride bırakmak emelindeyim"* Çok net bir biçimde Roma İmparatorluğu'nu kurmak istiyor ve bunun için Roma'yı fethetmenin planlarını yapıyordu. Öldürebilirler.

İskender'in yaptığının tersini yapmak istediğini anlıyoruz; İskender, Batı'dan Doğu'nun fethine çıktı. Mehmet, uzun yüzyıllar Doğu'dan Batı'nın fethine yürüyenlerin sonuncusudur. İkinci Süleyman'ı saymıyorum.

* Franz Babinger, "Fatih Sultan Mehmet ve İtalya", Belleten, Yıl 1953, Cilt XVII, ss. 65-66.

Cengiz Han Geleneği

ASİLLER BOĞULUR VE TÜRBEYE KONULUR

Naiman'larla Merkit'lerin imhasında Naiman'lar tarafında bulunan Camuha, bütün ulusunu kaybetmiş ve ancak beş arkadaşı ile bir tarafa ayrılıp kaçak vaziyetinde Tanglu (dağlarına) sığınmıştı. Orada bir yabani koyunu vurarak ateşte kızartıp yemeğe oturduklarında, Camuha arkadaşlarına döndü; "Bu gün yediğimiz bu yabani koyunu kimin oğlu vurdu?" diye sordu.

Yemek esnasında, Camuha'nın beş arkadaşı onu yakalayıp Çinggis-hahan'a alıp götürdü. Camuha, kendi arkadaşları tarafından yakalanarak götürülünce (eski) dostu (Çinggis)-hahan'a:

"Kara karga kuşu
Harambai ördeğini
Yakalar gibi,
Adi köle de
Kendi hanına
İhanet etti.
Han olan dostum,
Onların şimdi kullanır mısın?
Boz huladu kuşu,
Boz bir ördeği
Yakalar gibi
Köle ve hizmetçiler
Öz hanlarına
İhanet edip
Yakaladılar.
Sen aziz dostum,
Onları şimdi kullanır mısın?

dedi. Camuha'nın bu sözlerine karşılık olarak Çinggis-hahan: "Öz hükümdarına el kaldıran bir kimse nasıl olur da hayatta bırakılır? Böyle bir adamla kim arkadaş olur? Öz hanlarına ihanet edenler, bütün nesilleriyle yok edilsinler!" diye emir verdi ve Camuha'yı yakalayıp getirmiş olanları, derhal onun gözü önünde kafalarını kestirmek suretiyle idam ettirdi.

Sonra Çinggis-hahan Camuha'ya şunları söyledi:

"Bugün ikimiz yine yüzleştik, gel dost olalım!
Arabanın iki okundan biri olalım, diye sözleşmiş iken,
"Kenarda kaldım" diye düşündün.
Şimdi birleşir ve dost olursak,
Unutulmuşları hatırlarız,
Uyumuş isek uyandırırız.
Benden ayrılıp gitti isen de,
Bana yaptığın iyilik çoktur,
Ölümle dolu savaş gününde
Sen acı duydun kalbin sızladı
Benden ayrılıp kaldı isen de,
Karşı karşıya ölüm gününde
Ciğerin yandı kalbin sızladı.
Ne zaman? dersen, (bak anlatayım:)
Kereyit halkı ile,
Halahalcit çölünde
Muharebe ederken,
Pederimiz Onghan'a
Söylediğin sözleri, bana bildirmek ile
Büyük yardım etmiştin!
Sonra Naiman halkını,
Sözlerinle titretip,
Ağzınla öldürüp
Korkuttuğunu bana
Öylece bildirmekle
Büyük yardım etmiştin."
dedi ona (Çinggis-hahan).

Camuha cevabında şöyle dedi:
"Eski günlerde, küçüklüğümde,
Horhonah suyu, dere boyunda,
Hazmedilmeyen yemekler yedik,
Hiç unutulmayan sözler söyledik,
Ve dostum hanla böyle dost olduk.
Önce yorganlar dahi bir idi,
Fakat araya girenler oldu,
Kötü niyetli olanlar oldu,
Fena fikirli olanlar oldu.
Artık büsbütün ayrılınca da;
Birbirimizi çok tahkir ettik,
Kara yüzümden
Derim çözüldü,
Yanaşamadım
Dostum hanıma,
Göremedim hiç sıcak yüzünü,
Dolaştım yolda kendi başıma!
Unutulmaz sözler
Söyledik, diye
Kızıl yüzümden
Derim soyuldu,
Geniş fikirli dostumun artık
Göremedim hiç doğru yüzünü
Dolaştım yolda kendi başıma!
Şimdi han dostum
İltifat ile,
Dost olmak için davet ediyor,
Dost olmak lâzımken,
Dost olmadım ben!
Aziz dostum bugün artık,
Etraftaki ulusları
Tabi kıldı kendisine,
Hariçteki devletleri
Birleştirdi sinesinde.
Hanlığın tahtı sana verildi,

Geniş dünya da
Önüne serildi,
Benim dostluğumdan artık ne fayda?
Karanlık gecelerde,
Belki rüyana girer,
Gündüz aydınlığında
Belki aklına girer,
(Seni rahatsız ederim).
Yakanda bir bit gibi,
Şalvarda dikiş gibi
(Fazlayım burada) derim.
Benim çok karım oldu,
Fakat fikrim dostumdan ayrı gittiği için
Benden haksızlık doğdu.
İşte bugün dünyada,
Her ikimizin adı
Güneşin doğusundan
Ta batısına kadar
Meşhur oldu yayıldı.
Sen akıllı anadan
Cesur olarak doğdun,
Kardeşlerin de usta.
Adamların da usta,
Beygirinin sayısı yetmiş üç idi başta,
Bu sebepten dolayı, yendin beni savaşta.
Bana gelince; anam ve babam,
Küçükken beni terk etmişlerdi,
Kardeşim yoktu.
Karım geveze idi,
Dostlarım itimatsız,
Sana Tanrı güç verdi,
Yenildim kaldım yalnız!
Dostum iltifat edip
Beni çabuk öldürtsen,
Dostunun kalbini sen.
Böylece teskin etsen.

Lûtfun olup da beni, öldürteceksen hanım,
Senden ricam odur ki, akmasın aman kanım.
Artık öldükten sonra,
Benim ölüm orada,
Yüksek kayalıklarda, uzun zaman içinde,
Nesilden nesillere,
Koruyucun da olur,
Sana duacı olur!
Asil bir aileden, dünyaya gelmiş idim,
Daha asil olanı, Temucin yendi beni.
Söylediğim sözleri
Unutmayınız sakın,
-Sabah akşam söyleyip
Tekrar etmelisiniz-
Şimdi benim işimi, bitirmelisin yakın!"

Camuha'nın bu sözlerine karşılık olarak Çinggis-hahan şöyle dedi: "Dostumuz Camuha bizden ayrılarak bize karşı çok söz sarfetti ise de, hayatımıza kasdettiği hakkında hiçbir şey duymadık. Bu, kendisinden çok şey öğrenilebilecek bir adamdır. Fakat artık yaşamak istemiyor. Onun öldürülmesi hakkında fala baktı isek de, zar gelmedi. Esaslı bir sebep olmaksızın onun hayatına son verirsem iyi olmaz. O büyük bir şahsiyettir. Öyle ise ona, sebep olarak şunu söyleyiniz: Bir zamanlar, Coçi-darmala ve Taiçar karşılıklı birbirinin havyan sürülerini çaldıklarında, sen Camuha, haksız yere kavga çıkarmış ve sonra da Dalan-balcut savaşında beni takip ederek Cerene boğazına sıkıştırmış ve beni çok korkutmuştun, değil mi? Şimdi seni tekrar kendime arkadaş yapmak istediğim halde, kabul etmiyorsun. Öyle ise, şimdi seni kendi arzuna göre kanını akıtmadan öldürteceğim!" Bunları söyledikten sonra Çinggis-hahan: "Onu, kanını akıtmadan öldürünüz, fakat ölüsünü rasgele yere atmayıp iyi bir şekilde defediniz!" diye emir verdi ve onu idam ettirerek ölüsünü gömdürdü.

Manghol-Un Niuça Tobça'an, Moğolların Gizli Tarihi, yazılışı, 1240, Prof.Dr. Ahmet Temir çevirisi, Ankara, 1948-1986, ss.129-134.

La grande aquila e morta! Büyük Kartal öldü! Mehmet'in ölümünü, İtalya, birbirine bu sözlerle anlatıyor; pek az ölüm İtalya'yı ve Avrupa'yı Mehmet'in ölümü kadar sevindirebiliyor. Rahatlıyorlar; Lenin'e kadar Avrupa, bir daha, doğusundan ciddi ölçüde tehdit edilmemiştir.

Modern Hükümdarın Doğuşu

Peki, "Hükümdar" yazarı Machiavelli, acaba, İkinci Mehmet'i ne ölçüde biliyor; Machiavelli yazdığı zaman Mehmet ölüdür, Mehmet'in, II Principe'yi okuması imkânsızdır. Ancak "Prens" yazarının İkinci Mehmet'i "okuması" mümkün; Mehmet'in, İtalyan Machiavelli'nin modellerinden birisi olmasını ihtimal dahilinde görüyorum. Machiavelli 1469 yılında doğmuş olduğuna göre Mehmet'in İtalya'yı titrettiği bir zamanda çocukluğunu sürüyordu*; düşüncelerinin oluşumu, oğlu İkinci Bayezid zamanına denk düşmektedir.** Bu silik Osmanlı sultanı zamanında düşünmeye başlamış olan Machiavelli üzerinde İkinci Mehmet'in, silik de olsa, bir iz bıraktığını düşünmek durumundayız.

Machiavelli, doğumuna katkıda bulunmak istediği modern hükümdara öğütler vermek istediğini biliyoruz; hükümdarın işgal edilen topraklarda ne yapacağını göstermeye çalışmaktadır. İki durumu birbirinden ayırıyor ve birinci durumda işgal edilen topraklardaki din ve dil ile işgal eden tarafın dil ve dini arasında yakınlık arıyor. "Bu ülkeleri ele geçiren birinin bunları elde tutmak için iki şey yapması gerekir: Birincisi eski hükümdarın soyundan olan insanların tümünü ortadan kaldırması, ikincisi ise kanunları değiştirmemesi ve vergileri artırmaması. Böylece işgal edilen ülkeler az bir zaman sonra soydan geçme eski devletle birleşirler, tek ve aynı devlet haline gelirler." Böyle bir durumda, Machiavelli, "eski hükümdarın soyunu ortadan kaldırmak yeter" diyor ve "eski yaşama şartları ve gelenekleri korunursa halk rahatça yaşayışını sürdürür" diye ekliyor. İlk bakışta Mehmet Fatih'in fetih yöntemine uymaz görünüyor; amma bakış derinleştirilince uyum ortaya çıkmaktadır.

---

* "La İlahe İllallah, Muhammed Resulullah, Roma, Roma!" Venedik kaynakları, Fatih'in askerlerinin savaşta böyle bağırdığını kaydediyorlar. Macaristan Kralı'nın adamlarından birisi, Laszlo Vitez, 1475 yılında, elde ettiği bilgilere göre, Fatih'in Roma'yı fethe hazırlandığını ve bu nedenle bir haçlı seferinin düzenlenmesi gerektiğini ileri sürüyor; Avrupa'daki bütün devletlere, prensliklere alarm veriyor, broşürler yayınlıyor. Mehmet, Roma'da pek çok bilinmektedir.

Franz Babinger, Mehmet the Conqueror and His Time, Princeton University Press, 1978, p.341.

** S. N. Fisher, Machiavelli'nin, Bayezid için, "a second ruler like Bayezid would have lendered The Ottoman power innocuous to Europe" dediğini gün yüzüne çıkarmış durumdadır.

S. N. Fisher, Foreign Relations of Turkey, 1481-1512. University of Illiniois Press, 1948, p. 5.

Fatih, işgal ettiği topraklarda yaşayanların dini ile kendi dini arasında önemli bir ayrım görmüyor, dilleri ise yaklaştırmak istiyordu. Bu kabul edilirse, Fatih'in işgal edilen topraklardaki usulleri değiştirmediği kesindir ve bundan da öte, yöneten ailenin bir tek bireyini bile hayatta bırakmadığı çok daha kesin tespit edilebilmektedir.

Burada Büyük Dük Notaras'tan söz etmek gereğini duyuyorum; fetih sırasında ölen İmparator Konstantin'den sonra Notaras, emperyal ailenin en büyüğü olarak hayatta kalmıştı. Saygın bir kişiliği var; İstanbul'un Türklerin eline geçmesini önlemek amacıyla da olsa Batı ile birleşmeye sonuna kadar karşı çıkmıştı. Grand Dük Notaras'ın inançlı bir Avrupa karşıtı olduğu ve Konstantinople'de "Latin tacı giymektense Türk turbanını tercih ettiğini" ifade ettiği kesindir. Öte yandan, Fatih'in her tarafta casusları vardı ve Notaras'ın bu düşüncede olduğunu çok iyi biliyordu. İstanbul'u fethettikten sonra Notaras'ı İstanbul Valisi yapmak istemişti ve kısa bir süre için olsa da yakınlık kurmuştu, sonu acıdır.

Fakat Mehmet, aniden, Büyük Dük Notaras ile iki oğlunun kafalarını kestiriverdi; bunun için bütün kaynaklarda ileri sürülen bir gerekçe var. Mehmet'in kadınlardan pek hoşlanmadığı ve güzel ve genç erkek çocuklara düşkün olduğuna hep inanılıyordu. Notaras'ın on dört yaşındaki küçük oğlunun son derece güzel olduğu Mehmet'e haber verilmişti ve Mehmet, kızlar ağasını göndererek, genç Notaras'ı istemişti. Büyük Dük Notaras ise, oğlunu Fatih'e göndermektense kafasının koparılmasına razı olduğunu ifade ederek Fatih'i reddetti; kaynaklar bu konuda ittifak halindedir.

İleri sürüldüğüne göre Fatih, iki oğluyla birlikte Notaras'ın derhal idam edilmesini emretmişti. Notaras, idamı sırasında iki oğlunun üzülmesini ve büyük acı ile ölümden korkarak Fatih'in isteğini kabul etmelerini istemedi; bu nedenle, İmparator'dan önce kendisinin kafasının koparılmasını rica etti. Cellatlar, iki oğlunun önünde önce Büyük Dük Notaras'ın kafasını kopardılar ve bunu, diğer Notaras'ların idamı izlemişti. Notaras ailesi yok edilmiş oldu. Machiavelli'ye uygundur.

Kafalarının koparıldığı ve böyle idam edildikleri kesindir; Osmanoğlu erkeklerinin homoseksüel alışkanlıkları konusunda da hiçbir tartışma yoktur.* Ayrıca öldürülmeyerek saraya içoğlan olarak alınan imparator ailesinin genç erkeklerinden bazısının intiharı tercih ettikleri de ileri sürülmektedir. Bütün bunları kabul ediyorum.

Fakat somut ile soyut iç içedir; birbirine yapışık duruyorlar. Arızi olan ile kalıcı veya ayrık olgu ile temel eğilim ya da insani olan ile tarihsel çizgi hiçbir zaman birbirinden ayrı durmuyorlar; gözlemde birliktelik var. Mehmet Fatih'in,

* "Türk toplumu hemen hemen bütünüyle erkeksidir ve evin dışında erkek ile kadının beraberliğine izin verilmediği için, Müslümanlar, yakınlığı, ister platonik ve ister fiziksel olsun, homoseksüel ilişkilerde buldular. Haremde lezbiyanizm gelişti."

Will and Ariel Durant, The Story of Civilization, Vol. VII, The Age of Reason Begins, N.Y., 1961, p. 520.

Büyük Dük Notaras'ı, genç oğlu ile cinsel ilişki kurmasına karşı çıktığı için ve Fatih'in cazip bulmadığı diğer oğlunu da katarak idam ettirmiş olduğu görüşüne karşı çıkmıyorum; insani yanı bir tarafa, gözlemin bu yanını önemsemiyorum. Önemli olan şudur, Fatih, kendisini gerçek varisi olarak gördüğü Roma İmparatorluğu'nda imparator ailesinden bir tek canlı bile bırakmamak gereğini duyuyordu. İnsan olarak Notaras'a yakınlık duymasına karşın, temel eğilim baskındır ve Mehmet Fatih'in, Notaras soyunu temizlemesi zorunluluktur. Fatih'in elinden, Roma İmparotorluğu'nun hükümran ailesinin bireylerinden hiçbirisi, Avrupa'ya kaçan birkaçı hariç, canını kurtaramadılar. Demek, alternatif bırakmama bir Osmanlı yasası idi ve çok genel olduğunu görüyoruz.

Niccolo Machiavelli, bir de, din ve dil açısından ayrı yerleri işgal edenlere öğütler verme gereğini duyuyordu ve buradaki işgalin daha zor olduğuna işaret ederek "buralarda tutunmak için büyük bir talihe ve yönetim ustalığına sahip olmak gerekir" diyordu. Ekleyerek devam ediyor: "İyi ve etkin çarelerden biri de işgal edenlerin gidip o bölgeye yerleşmeleridir. Bu daha güvenilir ve sürekli egemenlik sağlar. Türkler de öyle yaptılar. Yunanistan'a yerleşmeseydiler bütün önlemlere rağmen orada tutunamazlardı."* Machiavelli'nin Türk tarihine aşina olduğunu anlıyoruz.

Machiavelli'nin, Türklerin fetih yöntemleri konusunda da bilgisi olduğu mutlaktır. Ancak birinci yol ile Türklerin yolu arasındaki ayrımın Machiavelli'nin göstermek istediği ölçüde belirgin olduğunu sanmıyorum.** Şöyle de söyleyebili-

---

* Mehmet'in, güzel erkek çocuklarına düşkünlüğü konusunda hiçbir kuşkunun bulunmaması gerekir; Mehmet'in İmroz Valisi yaptığı ve çağdaş Greklerin bir tür Fatih meddahı saydıkları İmrozlu Kritovoulos, bıraktığı tarihte, şu bilgileri veriyor:

"Önce ganimetten usulüne göre payına düşeni aldı. Sonra da, geri kalandan ödül olarak, en güzel bakirleri ve en iyi ailelerden olmak üzere ve en yakışıklı erkek çocuklarını, bunların bazılarını da askerlerden satın alarak, kendisi için seçti."

Kritovoulos, History of Mehmed the Conqueror, Princeton University Press, 1467-1954, s.82.

Bu çalışmayı yaparken Machiavelli'nin yabancı dilden baskılarını kendi kütüphanemde bulamadım. S. Bağdatlı'nın yaptığı ve Sosyal Yayınlar tarafından yayımlanan çeviriye dayanıyorum. Fakat burada geçen "Yunanistan" sözcüğü, Doğu Roma'nın son dar alanını mı, yoksa Atina çevresini mi anlatıyor; bundan güven duyamadım.

Machiavelli, Hükümdar, İstanbul, 1984, s.20.

** "Bu iki çeşit yönetimin günümüzdeki örnekleri Osmanlı Padişahı ile Fransa Kralı'nda görülür: Türk hükümdarlığı tek bir padişah tarafından yönetilir. Diğerleri kapı kullarıdır. Padişah ülkesini sancaklara ayırmış ve oralara valiler tayin etmiştir. Fransa kralı ise kalabalık bir soylular sınıfı ile kuşatılmıştır. Bu soyluların kendilerine bağlı uyrukları vardır. Kral onların bu ayrıcalıklarını-kendini tehlikeye atmadan-ellerinden alamaz."

"Dara krallığının yönetim biçimine bakarsak bunun Türk hükümdarının yönetim biçimine benzediğini görürüz."

ibid., ss.28-29.

Marx'ı, Buharin'i, Lenin'i de etkilediğini sandığım bu savı pek doğru bulmuyorum.

rim, Machiavelli, Türk fetih ve yönetim biçimi ile Feodal Avrupa'daki usulü birbirinin zıttı olarak resmediyor; ben bu resmi daha koyu yapmayı öneriyorum. Post-Mehmet dönemine kadar birbirinden net bir ayrılık yoktu, bunu tekrarlıyorum.

Ayrıca Türklerin izlediği yöntemin tümüyle gidip yerleşme olduğunu söyleyemeyiz. Güzel ve Machiavelli, "Türk Yolu" olarak anlatmaya çalıştığı işgal yöntemini çözümlemeyi sürdürmektedir. "Diğer bir çare de ülkenin kilit bir iki bölgesine göçmen yerleştirmektir. Bu yola başvurulmalıdır. Aksi halde bu kilit bölgelere çok sayıda asker göndermek gerekecektir. Oysa göçmenler daha az masraflıdır." Türkler, işgal ettikleri her yere Türk göçmenleri taşıdılar. Boşalan yerlere daha çok Yahudi alıyorlardı; on dokuzuncu yüzyılda Çerkez gücüne dayandılar.

Atamanlı fetih yönteminde taşınan Türk göçmenler, taşındıkları her yerde kayboluyorlar. İkinci Bayezid'e kadar Atamanlı egemenlerinde din ve ırk bağlantılarının son derece zayıf olması ve Musa ile Fatih'te asimile bir Osmanlı "din" ve "millet" arayışının bir çizgi olarak ortaya çıkması, bu kaybolmayı, hızlandırıyor ve kolaylaştırıyordu. İkinci Bayezıd dönemi herhalde bir dönüştür, not etmiş bulunuyorum.

İşgalci her devletin tarihinde dinsel renkli köylü isyanları var; Osmanoğlu düzeninde, ileri yüzyıllarda, egemen Sünni Ortadoksluğuna karşı çeşitli İslami mezhep ayaklanmaları kaydedilmişti. Yalnız, Osmanoğlu egemenliğinde, hiçbir Hıristiyan halkın dinsel nedenlerle Osmanoğlu egemenliğine karşı isyan etmediğini biliyoruz.

Iorga, Osmanlı topraklarını gezmiş gezginlerin hemen hemen tümünün Türk ye'de bir gerilik gözlediklerini; Türklerin uygarlıktan nasibini almamış olduğunu kaydettiklerini, ancak köylülüğün burjuvazi tarafından soyulduğundan kesinlikle söz etmediklerine işaret etmektedir.* Mais on ne parla jamais du paysan depouillé, du bourgeois chassé de la place de son gain habituel. Bulgar ve özellikle Sırp halk türkülerine de bakmış; bunlar, Türk sipahi bey veya paşaların gaspçılığından ya da zulmünden pek o kadar çok yakınmıyorlar. Buna mukabil, Türk yöneticilerin güzel kadın ve kızlara olan düşkünlüğü, saldırmaları, Balkan folklorunun temel öğelerinden birisini oluşturmaktadır. Les chants populaires des Bulgaries et surtout des Serbes-plus nombreuse et d'un caractere plus original-ne se plaignent pas tant de l'avidité et de la cruauté de spahi, du beg, du pacha, que de leur penchat pour les belles femmes et jeunes filles, qui se sachent, mais sans grand profit, devant ses regards. Romanyalı profesör, Türk yönetici beylerinin, yakaladıkları Bulgar veya Sırp kadınlarıyla kızlarına evlenme önerdiklerini ve bu nedenle saldırılarla elde etmenin, "Türk usulü" evlenme sayıldığını da ekliyor; öğrenmiş oluyoruz.

* N. Iorga, Histoire Des Etats Balcaniques Jusqu'a 1924, Paris, 1925, p. 28.

Bütün bunlardan bir sonuç çıkıyor; Türklerin fetih yöntemi, Niccolo Machiavelli'nin çizip ileri sürdüğü iki tipolojiye de tam uymamaktadır. Özellikle Mehmet, işgal ettiği yerlerdeki hükümran ailenin bütün bireylerini öldürmek için pek titiz davranıyordu; bundan sonra da, sanki fethettiği yerler ile fethedenlerin ırk ve dinleri arasında bir fark yokmuş gibi davrandığını görüyoruz. İşte burada Profesör İnalcık'ın bir çalışmasından bir aktarma ile bir saptamayı tekrarlamak durumundayım: "The Ottoman record-books of the 15th century show that not only many Ottoman Beys in the government of the provinces but also a considerable number of timariots in the main Ottoman army during the 15th century were direct descendants of the pre-Ottoman local military classes or nobility."* On beşinci yüzyıla ait tahrir defterlerinin incelenmesi, eyalet yöneticisi beylerin çoğu ile timar sahiplerinin, fetih öncesi askeri yöneticiler ve asiller arasından çıktığını gösteriyor. Halil İnalcık bu yöntemin yalnızca Balkanlar'da değil Anadolu'da da izlendiğini kaydediyor.

Öte yandan, Machiavelli'nin ikinci tipine yakın düşen durumlarda, fethedilen yerlere yöneten ırktan göçmenler gönderildiği zaman da, bunların, fethedilen topraklarda yaşayan halklarla kaynaşması sağlanıyordu; yöneten ırktan beyler, yerli güzellerle evlenmeyi tercih ediyorlar.** Böyle bir durum, özellikle Mehmet Fatih'in hiçbir din ve ırk kaygısı olmadığını ve bakışının İstanbul'un batısına uzandığını açıklıkla ortaya çıkarmaktadır.

Mehmet Fatih için İstanbul'u fethetmek, amaç düzeyine çıkmış bir araç olarak görünüyor. İkinci Mehmet, İstanbul'u alarak, arkasını güvenceye almak istiyordu. Batı'ya ilerlemek kafasındadır.

Türkler ise böyle bir adam hakkında pek az bilgiye sahipler; Türk tarihçileri Mehmet'in ne zaman doğduğunu dahi pek bilmiyorlar. Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan "Osmanlı Tarih" kitaplarının birisinde şunlar yazılıyor: "II. Mehmed 16 Muharrem 855/18 Şubat 1451'de Edirne'de üçüncü defa hükümdar olduğu zaman yaşı on dokuzla yirmi arasında idi."*** Bir köylünün bile en son doğan buzağı hakkında daha kesin bir tarih verebileceğini sanıyorum; Mehmet'in tahta çıktığı zaman yaşının ancak on dokuzla yirmi arasında olduğu kaydedilmektedir. Üstelik, bunun Mehmet'in üçüncü tahta çıkışı oldu-

---

* "Yalnızca Balkanlar'da değil Anadolu'da da aynı tutucu politika izleniyordu."

Halil İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", Studia Islamica II, Paris, 1954, p. 113.

** Aslında bu yayılmanın doğasında var, savaşmak ve göçmek erkek işi idi, Jermen yayılmasında da, ki sonraları bir bölümüne Fransız denmişti, benzer karışımı Renan da kaydetmişti: "... pendant plusieurs générations, Les chefs ne se marient qu'avec des femmes germains. Mais leurs concubines sont latines, les noumices des enfants sont Latines; toute la tribu épouse des femmes Latines..."

E. Renan, Ou'est-ce qu'une Nation, Paris, 2011, p. 59.

*** Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt II, Ankara, 1982, s. 452.

ğu da ileri sürülüyor. Mehmet bir yıl süresince tahta çıkmamıştı ve üç kez değil, birisi 1444 ve diğeri 1451 olmak üzere iki kez tahtı elde ettiğini söylemek durumundayız.

Türk tarihçileri, Fatih'in doğum tarihini bilmez ve bilmediklerini kabul ederken,* Batılı araştırıcılar kesin gün ve tarih verebiliyorlar. Profesör Babinger'in bir diğer çalışmasından aktarıyorum: "II. Sultan Mehmet, dördüncü perhiz pazarında, yani 30 Mart 1432'de Edirne'de dünyaya gelmiştir. 3 Mayıs 1481'de Gebze yakınlarında Sultan Çayırı'nda öldüğü zaman 49 yaşında idi. Bugüne kadar bu hususta verilmiş olan bütün başka tarihler yanlıştır ve çoğu Müslümanların ay yılına göre hesaplanmıştır."** Ben de bazı Türk tarihçilerinin verdikleri 1430 yılının yanlış olduğunu ve Profesör Babinger'in hesabının doğru olduğunu düşünüyorum.

Fatih, İstanbul'u fethettiği tarihte 21 yaşını sürüyordu. Pek gençtir.

Annesi de bilinmiyor; bir cariyeden doğduğu kesindir. Babası Murat'ın, doğan oğluna Mehmet adını koymanın ötesinde, oğlu ile hiç ilgilenmediğini tespit edebiliyoruz; o halde babasının yüzünü, tekrar hatırlamak zorundayız. Mehmet'in babası Murat hakkında, görgüye dayalı bilgiyi, yalnızca Bertra don de la Brocquiére sağlıyor; Burgonya Dükü'nün danışmanı Senyör Brocquiére, Filistin'e kadar uzanan seyahatinde, Türkiye'den geçerken Murat'ı görmek istemişti ve hem hakkında bilgi toplamıştı ve hem de birkaç kez görmüştü. Yıllar sonra, 1848 yılında yayımlanan anılarında, Early Travels in Palestine, şunları bırakıyor: "In the first place, as I have seen him frequently, I shall say that he is a little, short, thick-set man, with the face of a Tartar. He has a broad and brown face, high cheek-bones, a round beard, a big and crooked nose, and small eyes." Tek görgü tanığının bıraktığı yazılı portreye göre İkinci Murat, tam bir Moğol görünümündedir; kısa, geniş ve kahverengi bir yüz, çıkık şakak kemikleri, bir çift küçük göz ve kancalı bir burun, Murat'ı çiziyor. "Tatar" demektedir, biz "Tatar" ile "Moğol" arasında pek ayrım yapmıyoruz.

Gezgin Brocquiére'in Murat betimlemesi ile Bellini'nin Mehmet portresi karşılaştırıldığı zaman, Fatih'in annesinin, Asyalı olmadığı kesinlik kazanıyor; kancalı burun bir yana Fatih'in yüzü, Murat'ın yüzünden çok farklıdır. Annesinin bir Batılı Hıristiyan olması ihtimali yüksektir ve tabii Yahudi olmasını da düşünebiliriz.

Fatih'in annesinin ismi hiçbir yerde yazılı değil; yalnızca bu kadına ait bir vakıfta "Hatun bin Abdullah" kaydı var. Bu kayıt, Fatih'in annesinin Hıristiyan bir cariye olduğunu ve din değiştirmek zorunda bırakıldığını açıklıkla

---

* "Fatih Sultan Mehmed'in doğduğu sene ve ay bizim tarihlerimizde kesin olarak gösterilmemiştir." Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Birinci Cilt, Ankara, 1982, s. 452, dipnot.

** Franz Babinger, "Fatih Sultan Mehmet ve İtalya", op. cit., s. 50.

kanıtlamaktadır.* Ancak hangi ırktan geldiği bilinmiyor; daha sonraları Fatih'in annesine, Huma Hatun isminin layık görülmesine karşın, Grek, Slav veya İtalyan olabileceği ihtimalleri de var, ileri sürülmektedir. Fatih'in biyografisini yazan Profesör Babinger, daha da ileri giderek, "Mehmet'in annesinin bir Yahudi olduğu bile söylenebilir" diyor; ancak hiç kimse bir kanıt bulamıyor. Yalnız Mehmet Yahudiler'i pek çok seviyordu, bu konuda bir kuşkumuz yoktur ve ekliyorum.

Ortaçağ saraylarının çok karışık olduğunu hatırlatmakta yarar var; her dinden ve ırktan insan, aynı saray içinde barınıyorlar. Murat'ın sarayının bir istisna olmadığını gösteren bilgilere sahibiz; Murat, Türkçe ve İtalyancayı ana dili gibi bilen çevirmenleri uzun yıllar sarayından eksik etmiyordu. Ayrıca, Hıristiyanlara karşı önyargısız davranıyor ve bunlarla dostluklar kuruyordu. Osmanlı beyliği güçlendikçe, sarayda, vasal durumundaki despotluk ya da prenslikten asiller rehine olarak tutuluyorlardı; Brocquiére, Murat'ın sarayında 20 Eflaklı rehinenin sürekli tutulduğunu kaydetmektedir. Bütün bu bilgiler, Mehmet'in babasının sarayının da enternasyonalist bir havası olduğunu gösteriyor ki, bebeklikten sonra içinde pek yaşamamış olsa da havasını almıştır.

Ancak bu kadar değil; Mehmet'in fizyonomisinden, annesinin, bir Batılı Hıristiyan olduğu hemen anlaşılıyor, tekrarlıyorum. Bunun dışında, Osmanlı saray usullerine göre, bir prens valilik ile saraydan uzaklaştırıldığı zaman, yanına bir lala ve laladan başka da mutlaka annesi veriliyordu. Bu durumda, beş yaşında vali atanan İkinci Mehmet'in çok küçük yaştan itibaren annesi ile birlikte yaşadığı kesinlik kazanmaktadır. Dönmeler, hep biliniyor, asıl dinlerini kalplerinin derinliklerinde hep saklı tutuyorlar; Fatih'in annesinden, eğer Yahudi ise Musevi, değilse İsevi dininin telkinlerini almış olduğunu düşünebiliyoruz. Bu düşünce, Mehmet'in daha sonraki davranışlarıyla tümüyle tutarlıdır; annesinden aldığı, büyük bir ihtimalle Hıristiyanlık telkinleriyle, bir İslami çevrede Mehmet'in dini inançlarının son derece zayıflamış olması mümkündür. İslami mekânın kuvvetlendirici etkisi zordur çünkü 21 yaşında Fatih'in İstanbul'da, Hekimbaşı ve Defterdar yaptığı kimseler Yahudi'dir.

Oğlu İkinci Bayezid'in sarayında uzun yıllar geçirmiş olan Gian-Maria Angiolello, Bayezid'in, babası Mehmet için, "babam müstebitti ve peygamber Muhammed'e inanmazdı" dediğini kaydediyor. Mehmet'in peygambere inanıp inanmadığını kesinlikle ortaya koymak mümkün değil; ancak, yönetiminde bü-

---

* "Bin Abdullah ismi bir kimsenin İslam dinine döndüğünü gösterir."

Speros Vryonis Jr., The Decline of Medieval Hellenism in the Asia Minor and Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century, University of California Press, 1971, p. 236.

Peygamberin, dolayısıyla tanım icadı, ilk Müslümanın babasının adıdır. Bu usule riayet ediliyor; Ruhi Su'nun anne ve basının kaydı da hiçbir yerde yoktu, Van'da kayboldukları rivayetine sahiptik. Bu nedenle, Ruhi'nin babasının adını Abdullah olabileceği hipotezini kurmuştum. Ruhi'nin babasının adı, kayıtlara göre, Abdullah'tır.

tün dinlere son derece hoşgörülü davrandığı çok net olarak biliniyor. Mehmet'in yönetimindeki İstanbullu Yahudiler, Avrupa'daki dindaşlarına gönderdikleri mektuplarda, Osmanlı topraklarının Yahudiler için bir cennet olduğunu yazıyorlar. Mehmet'in zehirlendiği gün veya hafta ayaklanan yeniçeriler, sadrazam Karamani Mehmet Paşa'yı parçaladıktan sonra İstanbul'daki Yahudi mahallesine hücum ve Yahudi evlerini talan ediyorlar; bu da Mehmet'in hoşgörüsünün ve yarattığı gerici tepkinin kanıtıdır.

En güvendiği insanlardan birisi, sürekli zehirlenmeden korkmasına karşın özel doktoru Maestro Jacobo, bir Yahudidir; demek, dini, güven duygusunu zedeleyecek kadar önemli görmüyordu ve Yahudi doktoruna güveniyordu. Ortodoks din adamı Gregorius Scholarius, Konstantinople'ün Türk saldırılarına karşı dayanabilmesi için Katolik ve Ortodoks kiliselerinin ünyon'u programına önce katılmakla birlikte, kısa bir zaman sonra yanıldığını söyleyerek, şiddetle karşı çıkmıştı. Fetihten hemen önce Sen Sofiya Kilisesi'nde yapılan görkemli birleşme ayinine katılmadı ve Fener'deki küçük kilisesinin kapısına yapıştırdığı bildiriyle de Batı ile birleşmeye açıkça bayrak açtı. Fatih, Konstantinople'ü aldıktan sonra Gregorius'u buldurmuştu; öldürtmedi ve patrik olmaya ikna etti. Gregorius Scholarius, Patrik Gennadius adıyla, usulüne uygun ancak daha görkemli bir törenle Ortodoks kilisesinin başına geçti. Mehmet bununla yetinmedi; Fener'deki patrikhaneye, Cumhuriyet dönemine kadar gelen ayrıcalıklar verdi; Fatih'in, İstanbul'u önde gelen dinlerin birleştiği ve türlü ırkların kaynaştığı bir yer olarak düşündüğünden kuşku duymuyorum.

Mehmet'in bu tutumu çok açık; açık olduğu için de bugüne kadar gelen birtakım rivayetlere kaynaklık ediyor. Hıristiyan dünyası Mehmet Fatih'ten nefret etmekle birlikte, dinlere karşı dinsizliğe yakın bir hoşgörü göstermesi karşısında büyük bir şaşkınlığa düşmüştü. Batı, Fatih'i, nerede ise "Müslüman" kayzer olarak görüyor ve Hıristiyanlığa dönmesini gün sorunu olarak kabul ediyordu. Papa'nın da böyle bir kanı ve ümide kapıldığını gösteren işaretler var.

Avrupa'da büyük bir dinsel baskı ve işkence altında, İstanbulu'na göç etmeye başlayan Yahudiler'e, Mehmet'in bir hahambaşı seçmesi, Ermeniler'e bir patrik bulması* ve İstanbul'un gönüllü olarak teslim olmaması nedeniyle, İslam hukukuna göre, kılıçtan geçirilmesi gereken Ortodokslara törenle bir patrik ataması

---

* "Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten ve Rum patrikliği ibka eyledikten sonra, yakından tanıdığı Bursa Ermeni piskoposu Ovakim'i, bazı Ermeni aileleriyle birlikte, İstanbul'a getirmiş ve onu 1461 senesinde Ermeni patrikliğine tayin etmiştir. Padişah, İstanbul Ermeni cemaatini çoğaltmak için memleketin muhtelif yerlerinden (Bursa'dan, Ankara'dan, Bayburt'tan, Adana havalisinden vs.) diğer Ermeni ailelerini de payitahta naklettirmiş ve onları gerek surların dahilinde ve gerek esasen eskiden beri Ermeniler'in mevcud bulundukları Galata'ya yerleştirmiştir."

Eremya Çelebi Kömürcüyan, İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul, çeviri ve notlar, Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1952, s.80.

Hıristiyan dünyada şaşkınlık yaratmıştı ki doğaldır. Mehmet, Trabzon'u aldıktan sonra Trabzonlu saygın Amirutzes'i kendisine dost ve öğretmen bilmişti. Amirutzes, Hıristiyanlığını korumakla birlikte oğullarını derhal Müslüman yapıyor ve iki oğluyla birlikte İmparator Mehmet'e, coğrafya ile Ptoleme astronomisi öğretmeye başlamıştı. Amirutzes'in oğlu Mehmet, İmparator Mehmet'in eğitiminde babasının asistanlığını yaparken, daha sonra Maximos II adıyla patrik olan din bilginine de, Mehmet için bir İncil hazırlamasını söylemişti; Mehmet'in Hıristiyanlığa dönmek istediğinin işareti sayıldı ve çeşitli rivayetlere kaynaklık etti. Rivayetler bugüne kadar kalmıştır.

Mehmet türünden, dini inançları zayıf bir kimsenin, tıpkı dağlılar gibi, bir dinden diğerine dönmesini düşünmek çok mantıksız sayılmamaktadır; Mehmet, ancak bütün dinleri bozarak, dağlılar gibi sığ bir inanç sahibi olarak yaşayabilirdi. Ama yine de Mehmet'in Hıristiyanlığı öğrenmek için büyük bir istek duyduğundan hiç kuşku duyulmaması gerekir ki, ben de duymuyorum. Mehmet, yönetmek istediği toprakların halklarının dinlerini ve âdetlerini öğrenmek isteyen ciddi bir imparatordur ve ayrıca, artık çok meraklı olduğunu biliyoruz.

Makedonyalı İskender ile Romalı Sezarlar'a kıskançlık ölçüsünde imreniyor; Serhas'ı, Doğu Roma'nın kurucusu Büyük Konstantin'e gıpta ediyor. Üç oğlu olmuştu; uygun isimler koyuyor. Birinci oğluna Bayezid'i uygun görüyor; dedesinin babasıdır. Birinci Bayezid, Osmanlı emirleri içinde imparatorluk hırsını çok açık olarak belli eden, İstanbul'u almak için kale yaptıran ilk yöneticidir. İkinci oğluna Mustafa adını veriyor; İslam İmparatorluğunun kurucusu Muhammed'in diğer adıdır. Üçüncü oğlu için, İran'ın efsanevi yöneticisi Cem'in adını buluyor; "İskender" ve "Süleyman" anlamları da var. Yezid'in babası, aslı Abayezid olan, Bayezid ve Cem'in heterodoks adlar olduklarını tespit edebiliyoruz.

Mehmet, bir Batılı imparator olmak için yanıyordu. Ölecektir ve "öldürülecektir" demek istiyorum.

Dünyasal zevklerinin geliştiği söylenemez; yaşamında önemli bir kadın olmadığını biliyoruz. Cinsel içgüdülerini kadınlardan çok, güzel erkek çocukları ile tatmin ediyordu; Kazıklı Voyvoda'nın kardeşi Radu, Mehmet'in sarayında rehine olarak yaşıyordu. Radu'nun, kendisinin de şehvet düşkünü olmasının yanında, son derece güzel bir erkek olduğu anlaşılıyor; Mehmet'in, sarayındaki asil rehine Radu'ya aşka yakın bir eğilim gösterdiğinin işaretleri var. İlk yaklaşımlara, Radu sert karşılık vermişti; kılıcıyla Mehmet'i yaraladığını yazan kaynaklar bulunuyor. Radu, Mehmet'in husumetinden korkuyor ve ağaca tırmanarak kendisini korumaya çalışıyor; Mehmet Radu'yu öldürtmüyor. Sonunda anlaşıyorlar; Radu, Mehmet'in gözdesi oluyor ve Mehmet, Radu'yu, Kazıklı Voyvoda'nın yerine tahta çıkarıyor. Böylece cinsel ve bir ölçüde emperyal yaşamını özetlemiş oluyorum.

Sarayındaki bahçesinde sebze yetiştirmek İmparator Mehmet'in en büyük rahatlama şeklidir; leisure-time budur. Sebzeleri seviyor; fakat adam öldürmekten hiç çekinmiyordu. Başka açılardan olduğu kadar, bu açıdan da tam bir Ortaçağ monarkı olduğundan kuşku duymamak gerekir; bu nedenle, Batılı kaynaklar Mehmet'ten nerede ise bir caniden söz edercesine bahsediyorlar. Mehmet'e belirgin bir düşmanlığı hiçbir zaman gizlemeyen Sir Edwin Pears, Mehmet'in birbirine düşman iki kişiliği aynı zamanda ve beraberce sergilediğini kaydediyor. Mehmet için, the man lived a double life, diyor; Mehmet iki ayrı yaşamı aynı zamanda yaşıyor.* Mehmet, kendisinde bulunan iki ayrı kişilikten birisine göre, her zaman, hep kuşkulu, öğrenmeye doymayan, zamanının ve kendisinden önce yaşamış filozofların, teologların söylediklerine ve yazdıklarına son derece saygılı, çağının tüm önemli sorunlarına ilgi duyan ve çevresindeki her dil ve ırktan danışmanlarla bunları tartışan bir öğrencidir. Bunun hemen yanında ikinci kişiliği çıkıyor; Mehmet sanki, kana susamış bir müstebittir. İnsanları doğramak, Pears'e ve pek çok Batılı araştırmacıya göre, Mehmet için soğan doğramaktan çok daha kolaydır.

Şunları da ekliyor: "Yet the two lives are inseparably blended. He would turn from study to slaughter and after slaughter and torture would show himself to be full of pity for the sufferings of his victims." Sanki iki kişilik Mehmet'te harmanlanmıştır; çalışmayı bırakıp süratle insan doğramaya geçebiliyor ve insan doğraması biter bitmez kurbanları için derin bir üzüntü duyabiliyor; biri gece diğeri gündüz değil, iki kişilik her zaman beraberdir.

Konstantinople'ü zapt etmek için uyuyamıyor. İstanbul'u bir sevgili gibi seviyor. Kuşatma uzayınca, yeniçerilere vaat etmek zorunda kalıyor; Mehmet, üzerinde titrediği Konstantinople'ün, yeniçeri güruhu tarafından üç gün yağma edilmesine izin veren hülyalı adamdır. Sanki sevgilisini zorbalara peşkeş çeken adamdır.

Meraklı bir Ortaçağ monarkı'dır ve modern hükümdarın doğuşunu haber veriyordu. Hep nabız tutmayı ve haber toplamayı seviyordu. Avrupa'nın içine uzayan bir casusluk ağı var; yıllar sonra bile, Avrupa'nın çeşitli kentlerinde kuşkulu ve zaman zaman masum kimselerin Mehmet'in casusu olarak yakalanıp yakıldığını biliyoruz. Sarayında tuttuğu İtalyan danışmanları, para ile kurulmuş casusluk ağı, çeşitli dillerden kitapları kendisine okuyan her ulustan bilginleri yetmeyebiliyor; sık sık, incognito kenti geziyordu. Yanına en çok iki kişi alarak, sıradan giysilerle tanınmayacağını düşünerek halkın arasına giriyordu, konuşmalara kulak misafirliği yapıyordu; Franz Babinger'in anlattığına göre, bir kez bir zavallı İstanbullu, Mehmet'i tanımıştı. Son derece acımasızdır; zavallı İstanbullu, tanıdığı sultanı için "çok yaşa" diye bağırmıştı; Mehmet hançeri ile kendisine "çok

* Edwin Pears, The Destruction of the Grek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks, N.Y., 1903-1968, p. 207.

yaşa" diyen İstanbullu'yu öldürmekte tereddüt etmedi. Acımasız bir haber toplayıcı idi, ölümle yakınlığı var.

İstanbul'a, fethin öğleden sonrasında girdi ve doğru Sen Sofiya'ya gitti. Surların önünde tereddüt gösteren yeniçeri güruhuna, kenti üç gün yağmalayacaklarını söyleyen kendisidir ve Sen Sofiya'ya girince Ortaçağ'ın bu incisinin talan ve yıkımına tanıklık etti. Yeniçeri güruhundan birisinin güzel mermerleri kırdığını görünce, "burası devletindir, burası benimdir" diye bağırmıştı; yeniçeriyi hançeriyle öldürdüğü kayıtlıdır.

Tek yeniçeriye üstündür ve topuna karşı başının eğik olduğu kesindir.

İstanbul'da uzun kalmıyor ve Edirne'de sarayına dönüyor. İstanbul'dan çıkarken, bir tutkuyla fethetmek istediği bu kentin, verdiği izinle, nasıl bir harabeye dönüştürüldüğünü görmüştü. Bütün kaynaklar, İstanbul'dan Edirne'ye giderken, İstanbul için ağladığını yazmaktadır.

Duygu dünyası, acımasız eylemlerini önleyemiyor. Önleyemedikleri, belki daha duygulu ve daha acımasız yapıyordu. Yükselen bir eğrisi olmalıdır.

Kalpsiz eylemlerinin sonuçlarına üzülme özgürlüğü hep saklıdır.

Mehmet, ağlayabilen bir müstebittir.

1491 yılında, daha sonra adının sekizincisi olarak İngiltere tahtına oturan Henry dünyaya geldi. Sekizinci Henry, merkantilizmin ilk büyük uygulayıcısı, modern devletin ve İngiliz ulusçuluğunun öncülerinden birisidir. Mehmet, merkantilizmi doğurmaya gerek duymayacak kadar zengin, fütuhatın biçtiği artık değer stokları nedeniyle iç ekonomide çelişkileri dumura uğratan bir düzenin yöneticisi, kır ile kent ayrımını köstekleyen, işbölümünün gelişmesini zorlamayan bir ekonominin sultanıdır. Hem Mehmet'in sultanı olduğu ekonomi ve hem de emperyal planları, bir ulusun doğumuna ve ulusçu siyasetlere hiç imkân vermedi. Bilemedi ve bilmek istememişti.

Mehmet'ten hemen hemen yüzyıl sonra, daha sonra, isminin dördüncüsü olarak tahta çıkacak olan, ancak sayıdan çok "Gnoznıy" veya "Müthiş" nitelemesiyle bilinen İvan doğmuştu; Dördüncü İvan, Türkiye'nin kuzeyinde güçlü bir merkezi devletin kurucusu oldu. İvan Gnoznıy, Eisenstein'ın ölümsüz filmi "Ivan the Terrible", Müthiş İvan'ı çok güzel veriyor; merkezi devleti kurabilmek için, omuzlarına basarak tahta çıktığı boyarlarla savaşmak zorunda kalıyordu. Eisenstein'ın başarısı, İvan'ın zorunlulukla girdiği acımasızlık yolunda duyduğu derin acı ile birlikte yaşadığı yalnızlığı gösterebilmesindedir. Bir Sovyet Ders Kitabı'ndan aktarabiliyorum: "Ob'adilitel'aya politika moskovskogo pravitel'stva vızıvala, ondako, ojestoçennoe soprotivlienie so stroroni krupnıh feodalov-boyar, vladevşih udelami i stremivşihsya sohrahit' feodal'nyu razdrplennost' stranı."* Dördüncü İvan, merkezi Rus Devleti'ni kurabilmek için bo-

* F.Y. Polyanskiy, editör İstoriya Narodnogo Hozyaistva SSSR, Kurs Lektsiy. M., 1960, p. 66.

yarlarla mücadele etmek zorunda kalmıştı ve müthiş bir mukavemetle karşılaşıyordu; no osobenno sil'nıy udar po feodal'noy votçine bıl nanesen Ivanom IV, İvan, boyarlara ve boyar düzenine çok büyük darbeler indirdi. Sonunda "Groznıy", ya da "Müthiş nitelemesini hak etmişti, tekrarlıyorum.

"Obrazovanie tsenralizovannogo Russkogo gosudarstva bılo, nesommeno, progressivnım sobıtıem."* Sovyet "Ders Kitabı", Rus merkezi devletinin kurulmuş olmasını, kuşkusuz, ileri bir olgu olarak niteliyor; bundan herhangi bir kuşkunun bulunmaması yerindedir. Öte yandan, Mehmet'i yalnızca İstanbul fatihi olarak görmek, hem yabancı ve hem de yerli araştırmacıların ortak eksikliğidir, not ediyorum. Mehmet, aynı zamanda, Atamanoğlu Cumhuriyeti'nde merkezi devletin kuruluşuna** da öncülük yapmış bir hükümdardır. Ol tarihte çok ileridedir.

Çok zaman feodaller, timar sahibi beyler veya boyarlar ile krallar, sultanlar ve çarlar arasındaki ilişki son derece karışık ve anlaşılmaz bir görünüme sokulmaktadır; aslında diyalektik bir bakış ile bu ilişkiyi son derece basit olarak ortaya koyabiliyoruz. Tarihçi Christopher Hill, bu ilişkiyi, son derece basit ve anlaşılır bir biçimde ifade etme başarısını gösteriyor; "a weak king would have to accept baronical domination; a strong king would try to recover independence by bringing business back into the Household."*** Zayıf kral, baronların egemenliği-

* ibid., s. 70.

** Mehmet Fatih'ten yüzyıl sonra Rusya'da ulusal devleti kuran Müthiş İvan'ın, on sekizinci yüzyılın ilk yarısında Velikiy Pyotr, Büyük Petro tarafından izlenmesi, Mehmet'in eksikliği sayılmamalıdır; Petro, en barbar yöntemleri kullanarak, emperyalist saldırganlık döneminden önce Rusya'yı ve daha çok ekonomik altyapı alanında Avrupalılaştırmayı denedi. İkinci Mahmut, Petro'dan yüzyıl ve Mustafa Kemal de İkinci Mahmut'tan yüzyıl kadar sonra yönetime geldiler; her ikisi de Velikiy Pyotr'un radikalizmini gösteremediler.

"Yalnızca Marksizm-leninizm'in klasikleri, Petrovskiy reformların Rusya'nın daha sonraki siyasal ve ekonomik gelişmesindeki öneminin doğru ve ayrıntılı açıklamasını yaptılar. Marx ve Engels, Petrovskiy reformların, Rusya'daki asırlık geriliğin tasfiyesindeki büyük tarihsel önemine, birçok kez işaret ettiler. Lenin de, Rusya'nın Batılılaşmasında, evropeizatsiya, Pyotr I'in, 'barbar Rusya'ya Batılılaşmanın girişini, zapadniçetstvo, hızlandırdığına ve barbarlıkta mücadelede barbar yöntemler karşısında tökezlemediğine' işaret etti."

P. İ. Lyaçenko, İstoriya Narodnogo Hozyaistva SSSR, Tom I, M., 1952, p. 358.

Çok güzel, Fatih'in yeni edisyonunu hazırladığım zamanda Silivri'ye düştüm, çok kıt kaynaklarla ve hapiste devam ediyorum. bu arada, otuzbine yakın kartım da nezarete alınmıştı, bana ait olduklarını imzamla teyit etmem gerekiyordu, hapiste üç polis memuru ve bir de Sevgili Hukukçum Fatih Demir ile yirmi günde tamamlayabildik. Demek kartlarıma daha hakim değilim, dar imkânlarla çalışıyorum. Ancak güven duyduğum bir tarihçi olan Ahmet Yaşar Ocak'ın makalelerinin toplu basımının yapılmış olduğunu sevinerek gördüm. Profesör Ocak'ın "Fatih, Fetih ve Osmanlı Merkeziyetçiliği", 2009 tarihlidir. Öyleyse Mehmet'in büyük bir merkezi devlet kurucusu olduğu, benim "Fatih" çalışmamdan yirmi yıl sonraki akademiya'ya girmeyi başarmış olmaktadır. Yine de hayli memnun oldum.

*** Christopher Hill, Reformation to Industrial Revolution, Vol. II, Pelican, 1969, p. 28.

ne giriyor ve güçlü sultan, bu egemenlikten sıyrılarak, işlerinin yönetimini tekrar sarayına aktarıyor, işte formülasyon budur. Baronların, sipahilerin, boyarların omuzlarında yükselse de, güçlü emir, işleri bir merkezde topluyor ve bunun için de toplumdaki parçalılığa, yer yer kopukluk ve içine kapanıklığa son vermek zorunluluğunu duyuyor; bir ulus bayrağının yükselmesiyle birlikte bu, merkezi devletin tarih sahnesine çıkışına işaret etmektedir. Tabii Mehmet zamanında ulus-devlet çok erkendir.

Baronların, feodallerin altındaki toprağı kaydıran, bastıkları dalı çürüten, Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi oldu; Müthiş İvan, kapitalizmin ikiyüzlü şiddetinin eksikliğini, kendi şiddetini artırarak gidermeye çalıştı. Kapitalizm, şiddetin kütlesini artırıyor; ancak, feodalizmin doğrudan şiddeti yerine ekonomik mekanizmanın dolaylı şiddetini kullanmaktadır ve bunu sürekli yapmaktadır. Mehmet de, daha sonra İvan türünden, uc beylerinin gücünü önlemek isterken, kapitalizmin ikiyüzlü desteğinden yoksundur; bu eksikliği, kendisinden başka hiç kimseye güvenmemekle sergilemişti, ancak ölümü ile gideremediğini çıkarıyoruz.

Mehmet'in yaşamında bir görkem tutkusundan, Doğulu sultanlar benzeri lüks özentisinden söz edebiliyoruz. Divana giren bir şikayetçinin, vezirleriyle İmparator Mehmet'i ayıramadığına işaret edilmektedir ki vezirleri bundan ürküyorlardı. Ürküntü, herhalde bir suikastçının vezirlerden birisini Mehmet sanması ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Mümkündür.

Mehmet, yönetimde iki değişiklik yaptı. İkinci Mehmet'e kadar, sultanlar divana başkanlık ederlerken Mehmet bu usule son verdi ve hükümet işlerini bir tür başbakana bıraktı. Bunu, divanda bir suikasta uğrama korkusuna bağlayanlar da var; ben merkezi devletin bürokrasisini belirleme eğilimi olarak görüyorum. Mehmet'in yaptığı ikinci değişiklik, vezirleri veya sarayın üst düzey yöneticileriyle birlikte yemek yeme usulüne de son vermesidir; Mehmet Fatih, tek başına yemek yeme usulünü getiren ilk Osmanoğlu'dur. Hep zehirlenme korkusu içinde yaşıyordu; zehir testinden geçirilmiş bir yemeğin içine, birlikte yemek yediklerinin bir parça zehir atmaları ihtimalini uzak görmediğini düşünebiliyorum. Olabilir ancak bütün bunların ötesinde ve bunlarla birlikte, Mehmet'in yönetimindeki temel ilkesinin, hiç kimsenin sivrilmesine imkân vermemek olduğunu söylemek durumundayım. Bir "Leveling" politikası var; uç beylerini, yeniçeri ağalarını, yüksek bürokratları hep düzlüyordu. Merkeziyetçilik bu olmalıdır.

Yalnız Doğu toplumlarında değil, Ortaçağ'da ve Ortaçağ'dan çıkılırken Avrupa'da da asiller kadar güçlenmiş ve zaman zaman güçleri feodalleri de aşmış, saray politikası içinde son derece etkili bürokratlar veya yöneticiler bulunuyordu. Kapitalizmin güçlenmesi halinde bunların birçoğu, belli sermaye ailelerinin oyuncağı veya sözcüsü olarak hareket etmeye başladılar; Doğu yönetimlerinde ise, ordu, aydınlar veya ruhban katmanları içinde taraftar toplayarak birer klik veya parti oldular. Mehmet ise bu konuda çok titiz ve dikkatli idi, temel yön-

temi, sivrilen başbakanı idam ettirmektir; bunu Mehmet'in yönetim yasalarından birisi olarak yazabiliyorum.

Çandarlı Halil, Mehmet'e karşı fesat karıştırmamış, Bizans Sarayı ile ilişki içine girmemiş olsa ve rüşvetçiliği konusunda yaygın işaretler olmasa bile, Mehmet'in cellatlarından kurtulamazdı; buna inanıyorum. Mehmet, bu tutucu ve ikiyüzlü devlet adamını idam ettirebilmek için yalnızca fırsat kolladı; prestijinin en yüksek olduğu bir zamanda fırsatı kaçırmadı, Halil'in önce gözlerine mil çektirdi ve sonra yaşamına son verdi. Mehmet'in, Çandarlı Halil türünden güçlü bir yöneticiye tahammül etmesini beklememek gerekir; sabırlıdır, daha sonraki pratik, gerekli açıklığı getirmiştir. Buradan devam ediyorum.

Mehmet, Halil'i idam ettirerek, Atamanların yönetiminde nüfuzlu Müslüman ve Türk ailelerin etkinliğine de son vermiş oluyordu; son sadrazamı ve Mehmet'in zehirlenmesi üzerine yeniçeriler tarafından parçalanan Karamani Mehmet Paşa'nın dışında, bütün yöneticileri devşirmelerden ve büyük bir çoğunlukla da Grek asıllılar arasından seçiyordu. Bunların hiçbirisinin sivrilmesine izin vermedi, tekrarlıyorum.

Mahmut, sivrilmeyi ve sevilmeyi hayatıyla ödedi. Fatih'in en ünlü yöneticisi Mahmut'un Grek asıllı olduğundan hiçbir kuşku duymuyoruz; asil olduğu dahi genellikle kabul ediliyor. Mehmet'in çağdaşı ve bir ölçüde de meddahı durumundaki Kritovoulos, Mahmut için, who had formerly belonged to the Roman nation on both his father's and his mother's side diyor.* Baba tarafından dedelerinden Phlilanios'un Sezar derecesinde bir yönetici olduğunu da kaydetmektedir; Mahmut, Mehmet'in tahta çıkmasında çok büyük bir rol oynayan Zaganos'un yerine sadrazam olmuştu. Ölecektir.

Osmanlı kronik yazıcıları da Mahmut için övgüler düzüyorlar. Önce 1470 yılında bir kez sadrazamlığı kaybetmişti; Konya'daki sanatkârların İstanbul'a sürgün edilmesinde İmparator'un istediği ölçüde radikal davranmadığı azli için gerekçe yazılmıştır. Mehmet, İstanbul'a tutkuludur ve sürekli olarak İstanbul'un gelişmesini istiyordu; Konya'nın bütün sanatkârlarının İstanbul'a nakledilmesini emretmesi bu sebepledir. Mahmut ise Konya'daki zengin sanatkâr ve zanaatkârlara dokunmadı; yoksulları İstanbul'a göndermişti. Mehmet, Mahmut'u derhal görevden aldı ve yerine Rum Mehmet Paşa'yı sadrazam yaptı. Rum Mehmet Paşa, Mehmet'in isteğini büyük bir heves ve şiddetle yerine getirdi ve daha sonra Karaman'ı yağma ettirmişti. Mehmet, merkezi devlet kuruculuğunda talim yapıyordu, bunu görüyoruz.

Mehmet için önemli olan, bir yöneticinin sivrilmesini ve prestij kazanmasını önlemekti; Mahmut'u başbakanlıktan azlederken küçük düşürmekten çekinmedi. Mahmut, çadırında otururken Mehmet, çadırın Mahmut'un başına yıkılma-

* Kritovoulos, History of Mehmed the Conqueror, Princeton University Press, 1467-1954, p. 88.

sını emretmişti; böylece sadrazamlık döneminin sona erdiğini anlatmış oluyordu. Rum Mehmet ise hem Konyalı sanatkâr ve bilim adamlarının İstanbul'a nakli sırasında ve hem de Karaman'ın yağmalanmasında her türlü şiddete serbestiyet tanımıştı; bu, Osmanlı vakanüvisleri tarafından, Grek asıllı yeni sadrazamın İstanbul'un Türkler tarafından fethinin intikamını alması şeklinde yazıldı. Fakat her ne olursa olsun Rum Mehmet, Mahmut Paşa'nın yerine geçtikten kısa bir zaman içinde güç kazandı ve yönetimde ciddi değişiklikler yaptı. Rum Mehmet, Molla Sinan, Has Murat, Gedik Ahmet, Uzgur-oğlu İsa Bey'i ön plana çıkardı ve paşalık rütbelerini almalarını sağladı. Mehmet, derhal Rum Mehmet'i azletti ve arkasından idamı geldi. Bu, modern ekonomi-politik'teki bir niteleme ile "levelling" olmalıdır; Mehmet sürekli düzlüyordu.

Tekrar Mahmut sadrazam oldu. Daha önce de işaret ettim; Mehmet, 1474 yılında da Mahmut'u önce hapsettirdi ve sonra idama yolladı. Mahmut'un yerine sadrazamlığa yine bir Grek asıllı Gedik Ahmet Paşa'yı getirdi;* ancak Mehmet, Çandarlı'yı 1453 ve Mahmut'u 1474 yıllarında idam ettirdikten sonra hiçbir başbakanının ün kazanmasını istemedi ve izin vermedi. Fr. Babinger, Batılı kaynakların hiçbir yerde Gedik Ahmet'in sadrazamlığına işaret etmediklerini yazma gereğini duyuyor; Mehmet, yine de, 1476 yılında Gedik Ahmet'i azledip hemen Rumeli Hisarı'na hapsettiriyor, bu kesindir.

Ölüm, Gedik Ahmet'e, Mehmet'in cellatlarının eliyle gelmedi; bunda, Gedik Ahmet'in gücünün ve ordu içindeki prestijinin çok yüksek olmasının rolünün bulunabileceğini düşünüyorum. Ahmet Paşa, Fatih döneminin en başarılı komutanlarından birisidir ve Fatih'in İtalya'yı fethetmeye Ahmet'i memur etmesi de bunu göstermektedir. Ahmet, İtalya'nın güneyinde bir köprübaşı tuttuğu sırada Fatih zehirlenmişti; zehirleyen tarafta Ahmet'in kayınpederi İshak Paşa başrolü oynamıştı. Ahmet ile İshak aynı partidendirler; Ahmet'in, Mehmet'in eliyle ölümün yaklaştığını düşündüğünü düşünebilirim ve bir yıl sonra Bayezid, Ahmet'i bir Ortaçağ entrikasıyla öldürtürken, belki de bir suç ortağını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. İkinci Mehmed'i, oğlu şehzade Bayezid'in zehirletmiş olması büyük ihtimaldir. O halde, Ahmet ve İshak ile İkinci Bayezid konspiratördüler.

Bilmeden ölümüne yaklaşırken, Mehmet'in yanında, ne kendisini iktidara getirenler ne de iktidarında başarılarını güvenceye alanlar vardı. Mahmut'un ölümü için Babinger şunları yazmaktadır: "Böylece artık, bağlılığı ve yaratıcı dehası olmadan efendisinin en büyük başarılarının hiçbirisinin gerçekleşemeyeceği bir devlet adamı ve generalin parlak kariyeri sona erdi."** Öyle oldu, Mahmut'tan

* Oğlu İkinci Bayezid, yeniçerilerin gözdesi Gedik Ahmet'i ancak iki deneme sonunda ortadan kaldırabilmiştir.

** Franz Babinger, Mehmed the Conqueror and His Time, Princeton University Pres, 1978, p. 273.

sonra kimin ve ne zaman başbakanlığa getirildiğini bilemiyoruz. Mehmet, merkezi idarenin otoritesini artırırken merkezi idare içinde ise son derece yalnızlaşmıştı ve aziller ve idamlar ile etrafını ölüm kuşkuları ile doldurmuştu. Her türlü komplo karşısında korumasızdı ve vulnerable bir imparator ile karşı karşıyayız.

Divide et İmpera

Uc Beyleri'ne dayanarak iktidara geldi ve ordunun isyanı ile tahttan uzaklaştırıldı; babasının ölümü üzerine tahta çıkacağı zaman, yeniden bir ordu ayaklanmasıyla karşılaşmıştı. Bütün bunlardan eninde sonunda, uc beylerinin galip çıkmasından bir tek ders aldığı anlaşılıyor. Belki de bunun için, İmroz Adası yöneticiliğine atadığı Kritovoulos, Mehmet'in, yeniçerilere çok önem verdiğini yazıyordu. "Önem" ile ne kastettiğini çözmek durumundayız.

Kritovoulos, merkezi devletin tanımını bilmemekle birlikte, ikinci kez yönetime gelir gelmez Mehmet'in yaptıklarını sıralarken, bir merkezi devlet kurmaktan yana olduğunu anlatıyordu. Önce Mehmet, sarayını, önemli düşüncelerin oluşturulduğu bir merkez haline getiriyor ve "ordunun maaşını artırıyor".* Kritovoulos bunu haber veriyordu. İmrozlu yazar, Mehmet'in, "yeniçerilerin, kendisi için, şahsını ve tüm ülkeyi korumak açısından ne kadar önemli olduğunu anlıyordu" diye yazıyordu. Saray muhafızları olarak kabul ettiğini anlayabiliyoruz.

Ordunun maaşını artıran Mehmet'in, vergileri de artırması gerekiyordu; Kritovoulos, İmparator için, "yıllık geliri önemli ölçüde artırdı" demektedir. Vergi toplanmasında aksaklıkları ve suiistimali ortadan kaldırmak üzere büyük çabalar harcamıştı ve burada da şiddet kullanmaktan kaçınmıyordu.

Bunları ele alırken, ilk plandaki iki büyük karşıtı olan Doğu Roma İmparatoru ile Karaman Beyi'ne barış öneriyor; babası ve dedesi türünde barışçı ve hatta miskin bir sultan olacağı izlenimini vermekten kaçınmamıştır. Daha sonra, hiçbir yerde büyük güç toplamama politikasını uygulamaya koyuyordu, gücü, bölme ve dağıtma politikasıdır.

Yaptıklarına bakılacak olursa, askeri gücü uc'lardan alıp merkeze ve kendi denetiminin altına koymaya büyük önem verdi. Mehmet, yeniçeri ordusunun sayısını hızla ve önemli ölçüde artırdı; tahta çıktığı zaman en çok altı bin kişilik bir mevcudu olan ordunun, yirmi yıl sonra 1473 yılında Otlukbeli Savaşı'nda on bini bulduğu hesaplanıyor. Sadece Hıristiyan erkek çocuklarından ve bunlar arasından da öncelikle, Grek, Ermeni ve Bulgarlardan yeniçeri ordusuna kayıt ya-

* Kritovoulos, History of Mehmed the Conqueror, op.cit., p. 15.

pıldığı hatırlandığında*, yirmi yıl içinde gerçekleştirilen artışın öneminin ortaya çıkacağını sanıyorum; tabii, savaşlarda kırılmalar oluyordu, demek gayrisafi artış daha fazladır.

Daha önce değinmiştim, yeniçeri düzeni, Birinci Murat zamanında Osmanoğlu Devleti'ne uygulanmıştı; genel olarak kapıkulu düzeni adını alan ordu içinde kapıkulu süvarileri de varlar. Fatih, düzenli süvari ordusu içinde de yenilikler yaptı ve kapıkulu sipahilerini kurdu.** Kırmızı bayraklı kapıkulu sipahileri, Osmanlı düzenli ordusu içinde en itibarlı bölükleri meydana getiriyorlardı; merasim askerlerinin işlevlerini de üstlendiler. Savaşta, sultanın çadırını da diğer itibarlı bir kapıkulu süvarisi olan silahtarlarla birlikte, kapıkulu sipahileri korudular.

Maaşlarını artırıyor, itibarlarını yükseltiyor; üzerlerine korku salmak için ise hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. 1451 yılında tahta çıkarken ayaklanan yeniçerileri, tahta yerleşir yerleşmez cezalandırmaktan geri kalmadı; uc beylerinin gücüne güvenerek yeniçeri ordusu içinde önemli bir temizlik yapmıştı ve komutanlarını, sekban adıyla, avcı birliklerinden seçmeye başladı. Daha sonra yeniçerileri kendisine bağladığını düşündüğü dönemde de, her fırsatta yeniçeri komutanlarını ve askerlerini cezalandırıyordu. Belgrad yenilgisinden sonra, bir bölük yeniçeri komutanını kendi elleriyle ve diğer bir kısmını da cellatları aracılığıyla öldürerek cezalandırmış olduğu ileri sürülüyor. Her seferde başarılı ve yeniçeri ordusunun sevgilisi Gedik Ahmet Paşa'yı iki yıl içinde sadrazamlıktan azlederek Rumeli Hisarı'nda hapsederken, yeniçeri ordusuna da gözdağı vermiş oluyordu. Bunu hep yaptı, Macarlarla bir çatışmada, kalelerini Macarlara teslim ettikleri gerekçesiyle, iki yüz yeniçeriyi aynı anda idam ettirdiğini biliyoruz. Yeniçeri ordusunun hem ulufesini arttırıyor, hem de üzerlerinde çelik disiplin kuruyordu. Bir veya iki kez kaybetmiş despot halidir.

Fatih zamanında ordu siniyor ve Fatih'ten nefret ediyordu. Ancak ordu düzenlemesinde, Roma'daki préterien'leri model aldığını düşünebiliyoruz.

Fatih, kurmakta olduğu düzenin dayanağını, serüvenci yanları yüksek ve sürekli ordu niteliğinden uzak timarlı sipahilerden alarak, profesyonel askerlerden oluşan bir kullar ordusuna vermişti. Bunun tam benzerini sivil yönetimde de ya-

---

* Yeniçeri ordusuna alınmak için sadece Grek, Ermeni veya Bulgar olmak değil, aynı zamanda Müslüman olmamak da zorunludur; bu kuralı da, halkı toptan Müslüman olan Bosnalılar lehine Fatih bozmuştu.

Daha sonra orduya devşirmelerin dışında asker alınması, bozulmanın nedeni olarak gösterilmişti. Koçi Bey, "hele her sınıfa o tarihten sonra kanı, huyu belirsiz şehir oğlanları, çingene, tatar, kürt, laz, Türkmen, katırcı, deveci, hamal, ağdacı, yankesici ve bu gibi her çeşit insanlar alınarak ocak terbiye ve erkanı bozuldu" yollu yazmıştı, hep biliyoruz. Bu, zaferlerin azalması ve giderek tükenmesinin sonucudur.

** İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kapukulu Ocakları, Cilt II, Ankara, 1944-1984, s. 146.

pıyordu. Kurucu tayfayı tasfiye ediyordu; köksüzlerden bir güç oluşturmak istiyordu. Sonuna doğru koşmaktadır.

Enderun Okulu'nun kuruluş tarihi, Ataman tarihinin diğer bölümleri gibi, son derece tartışmalıdır. İkinci Murat'ın Edirne'de şehzadeleri yetiştirmek için seçkin öğretmenleri toplamasını, bir şehzade okulu sayanlar var; buraya, Türk kaynaklarında İskender Bey olarak anılan George Castrioti ve benzeri asil devşirmelerin alınmasına bakarak, Şehzade Okulu'nu Enderun'un başlangıcı olarak görenler de oluyor. Böylece Enderun Okulu'nun kuruluşu, Mehmet'in babası Murat'a kadar götürülüyor. Tartışmalıdır.

Yerli araştırmacıların önemli bölümü ile bu konuda ayrı bir monografi yayımlamış olan B. Miller ise, Enderun Okulu'nun kuruluşunu da İkinci Mehmet'e bağlıyorlar.* Uygundur.

Aynı konuda yakın zamanlarda yayımlanan bir araştırma eklektik olsa da, şu sonucu dile getiriyor: "Enderun Mektebi'ne talebe sağlanması ise Acemi Oğlanlardan seçilmek suretiyle oluyordu. İkinci Murad zamanında kurulan Enderun Mektebi gerçek şahsiyetine Fatih Sultan Mehmed Zamanında kavuşmuştur. Fatih Sultan Mehmed zamanında Enderun Mektebi yalnız bir devşirme mektebi olma hüviyetinden çıkarak, devletin korunması için gerekli mülki ve idari kadronun eğitimine de yönelmiştir."** Kuruluşun hangi hükümdar zamanına denk geldiği konusundaki tartışmalar bir yana, İkinci Mehmet zamanında, Enderun Okulu, sivil yöneticilerin çıktığı tek kaynak haline geldi. Enderun Okulu'na yalnızca Acemi Ocağı'ndan seçme öğrenciler alınıyor ve Acemi Ocağı'nın oğlanları ise yalnızca devşirmelerden çıkıyordu. Demek, yüksek görevliler devşirme kökenlidirler.

* Önce eski adı Yeni Saray olan Topkapı Sarayı'nda çalışmalara başladı. Öğrenci sayısı artınca başka saraylara ve bu arada Galata Sarayı'na aktarıldı.

Galatasaray Okulu'nun, Galata Sarayı'ndaki Enderun Okulu ile bir ilgisi yok. Galatasaray Okulu, 1860 yıllarında, Sultan Abdülaziz döneminde, Keçecizade Fuat Paşa tarafından Fransız usulü bir eğitim kurumu olarak kuruldu. Galatasaraylılar, 1960 yıllarında, doğru bir biçimde, yüzüncü yıllarını kutladılar. Ancak daha sonraki askeri yönetimlerde tarihe merak salarak, Galata Sarayı'ndaki Enderun Okulu'nu başlangıçları kabul ederek, 1980 yıllarında da beş yüzüncü kuruluş yıllarını kutladılar.

Ali Seydi Bey, Enderun okulu'nun kuruluşunu Fatih'e bağlıyor.

"Enderun Teşkilatı, İstanbul'un fethinden önce de varsa da, bu esaslı bir usûl ve kanuna tabi değildi. Enderun'un tarihine, İkinci Sultan Mehmed'in zamanını başlangıç almak lazım gelir. Fatih, İstanbul'un fethinden birkaç yıl sonra, Ayasofya ile Sarayburnu arasına yaptırdığı Yeni Saray'ın, Topkapı Sarayı, bir kısmını, sonraları herkesin girmesine müsaade edilmeyen bir yer, Harim-i Saltanat, ittihaz eylediği için buraya Enderun-Harem namı verilmiştir."

Ali Seydi Bey, Teşrifat veTeşkilatımız, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 107-108.

Enderun üzerine monografi yazan Miller de, kuruluşu Fatih'e götürmektedir.

B. Miller, The Palace School of Muhammad the Conqueror, Cambridge, 1941, p. 4.

** Ülker Akkutay, Enderun Mektebi, Ankara, 1984, s. 26.

B. Miller

KULLARDAN YÖNETİCİ YETİŞTİRİLMESİ MEHMET'İN KÖLELER İÇİN SARAY OKULU

Saray sınırları içinde ortaya çıkan kurumlar arasında Grand Seraglio, Saray Okulu, tekil ve son derece özgün oluşu, tasarımındaki cüret, güç ve etkin sınırının genişliği, tarih süreci içindeki devamlılığı açısından benzersizdir. Temelinde laik amaçlı ve özünde bu nitelikte devlet tarafından kurulan böyle bir büyük askeri okul, İslamik bir prototipten yoksundur; İslam'da, ulema ile Kutsal Kitabı yorumlayan ve uygulayan hukukçular dışında sistematik bir biçimde eğitim verilmesi söz konusu değildir. Saray Okulu ise, ders programının kapsamı, eğitimin uzunluğu ve titizliği açısından, eğitim tarihinde de bir benzersizdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sağlam bir biçimde büyümesini sağlayan, gerileme ve çöküşünü birkaç yüz yıl geciktiren faktörlerden birisi olarak Saray Okulu'nun Türk politikası ve Türk tarihindeki önemi inkâr edilemez.

•••

Kaynağı açısından Saray Okulu'nun iki eski Türk kurumunun, köle oğlanlar sistemi ile köle sınıfıyla yönetim sisteminin doğal, hemen hemen kaçınılmaz, ürünü olduğu anlaşılıyor; bu ikisi, İkinci Mehmet tarafından, birleştiriliyor ve somut bir amaç ile örgüt biçimine kavuşturuluyor. Bu köle oğlanların devşirilmesi ayrı bir önem ve anlama sahiptir. Eski zamanlardan beri sultanların ve büyük paşaların, Türk askeri yayılması sürdüğü sürece, Türklerin devamlı olarak savaş halinde oldukları komşu Hıristiyan haklardan esir aldıkları yirmi yaşından küçük erkeklerden sağlanan bir büyük hizmetliler kadrosu beslemeleri âdetti. Eski emirlik yasalarına göre, savaş esirlerinin

beşte birisi sultanın oluyordu ve bunlar genellikle saray hizmetlerine ayrılıyordu. On dördüncü yüzyılda düşman Balkan halklarının asimilasyonu sorunuyla karşılaşan Birinci Murat, 1360-89, Avrupalılar tarafından "Haraç Çocuklar Yasası" olarak bilinen Celp Yasası'nı, Devşirme, yeniden düzenledi ve geliştirdi; ünlü Yeniçeri Birlikleri'nin kurulduğu bu yasa ile Anadolu halkı celpten kurtuluyordu ve Türk ordusu başta Arnavutluk, Bosna, Bulgaristan, Grekler olmak üzere, Balkan Devletleri'nden ve Rumeli'deki Ermenilerden derleniyordu. Bu yasa, bu Hıristiyanları, baş vergisi vererek askerlik hizmetinden kurtulmaya imkân veren İslam Yasası'ndan yararlanma hakkından yoksun ediyordu, bunun yerine, her üç veya dört yılda belli sayıda erkek çocuğu vermeye mecbur tutuluyordu. Aynı yasaya göre böylece derlenenler, ortalama on ile on dört yaşları arasındaydılar, acemi oğlanlar olarak, yedi yıl askeri kamplarda, sarayda, sultanın tesislerinde veya Anadolu'da timar sahiplerinin çiftliklerinde, eyalet valilerinin konaklarında eğitim görmeye mecburdurlar.

•••

Bu haraç çocukları, Sultan'ın çeşitli hizmetlerini görmek için çeşitli yollarla derlenen esirlerin yarısından biraz azını meydana getirmekle birlikte, bunların kreması da, şaşmaz bir biçimde, saray hizmetine ayrılıyordu; böylece, paradoks görülebilir ama, Saray Okulu'nun temel malzemesini oluşturan Balkanlar'ın Hıristiyan gençleri, sonunda, Osmanlı İmparatorluğu yönetimine de damgalarını vuruyorlardı. Zamanla, savaş esirleri ve haraç çocukları azaldıkça ortaya çıkan açık, Doğu Akdeniz ya da Karadeniz sahillerindeki esir pazarlarından veya Kırım Tatarları ve Berberi Korsanlar tarafından esir alınan, çoğunluğu Rus, Polonya, Litvanya, Avusturya, Macaristan, Romanya, Bohemya, Gürcü ve Çerkes kökenli oğlanlarla kapatılıyordu.

Öyle anlaşılıyor, kul sınıfı aracılığıyla yönetim, Türk sultanlarınca, bir ulus derlemenin ve yönetici sınıfın canlılığını tazelemenin etkin bir yolu kabul ediliyordu. Bu yöntemi uygulayan Doğulu despotların bakış açısından, hiç kuşku yok, bu,

yerli tebaayı yönetimden uzaklaştırarak bir yönetim aristokrasisinin ortaya çıkmasının önlemesi ve yönetimdeki aileleri hızla kütlenin düzeyine indirerek kan aristokrasisinin oluşmasına mani olması ile de bir savunma mekanizması sağlıyordu. Böyle bir sistemin lehine söylenebilecek bir argüman olarak da, ailesi, mülkiyeti, hatta yaşamını bile efendisine borçlu bir kölenin, özgür tebaadan, daha iyi hizmet vereceğine ve daha sadık olacağına inanılıyor. İkinci Murat yönetimine gelindiğinde, 1421-51, kullarla yönetim sistemi Osmanlı Türklerinde işlerlik kazanmıştı. Bu sistemin tümüyle yürürlükte olduğu iki yüz yıldan daha uzun bir zaman aralığında yerli Türkler için yalnızca feodal veya düzenli sipahi görevleri açıktı; düzenli sipahilik de yalnızca Hıristiyan kökenli kulların oğullarına veya birinci kuşak Türklere açık tutuluyor ve torunlar alınıyordu.

•••

Edirne Sarayı'nda ve belki de Bursa'da, sultanların şehzadeler için kurmuş oldukları okulların, Mehmet'e devlet okulunun kuruluşunda modellik etmesi mümkün görünüyor. Prensler anne bakımında oldukları sürece, haremde, siyasi hadımların sıkı denetiminde her gün hareme sokulan hocaların ders verdiği harem okuluna gidiyorlardı. Genellikle sekiz veya on yaşında prensler haremi terk edince, sultanların, ulema arasından en seçkin bilim adamları ve öğretmenleri bunlara eğitici olarak seçmeleri ve aralarına en parlak asil oğlanları katmaları âdettendi. Daha sonra İkinci Mehmet adını alan genç prens Mehmet ile birlikte eğitim görenler arasında Türk sarayında rehine tutulan birçok Grek Prensi, "Saray Okulu'nun İlk Mezunu" denilen ve Konstantinople'ün fethinden sonra ilk Sadrazam olan Hırvat Mahmut Paşa ve Avrupalıların daha çok Skanderbeg olarak tanıdıkları Arnavut yurtsever George Castrioti de vardı.

•••

Belki de kendisinin üstün eğitiminin nedeni ile Mehmet, eğitime ve her türlü entellektüel gelişmeye çok büyük değer

veriyordu. Bu, onun öğrencileri, bilim adamlarını, başta şairler olmak üzere edebiyatçıları cömertçe korumasında, saray seremonilerinde sarayda hocalık yapanlara gösterdiği görülmemiş itibarda, ulema arasında hiyerarşiyi, medreselerin eğitim sistemini, dini okulları yeniden düzenlemesinde de görülebiliyor. Devlet hizmetindeki görevlileri entellektüel çabalarını artırmaları için öylesine özendiricilerle ödüllendirdi ki, yönetiminde, öğrenme ve edebiyat, zamanın modası haline geldi.

***

Kuşkusuz, Türk tarihinin hiçbir dönemi bu büyük devlet okulunun geliştirilmesi için bu kadar elverişlidir ve hiçbir sultan, bu fikrin yayılmasına ve okulun büyüme yönünün belirlenmesine Mehmet kadar uygun değildir. Entellektüel işleri ve yenilikleri sevmesinin ötesinde, kendisini saray oğlanları için böyle daha örgün ve daha kapsamlı bir eğitim sistemi geliştirmeye iten nedenler, şimdiye kadar söylenenlere ek olarak, hızla büyüyen imparatorlukta hem sivil ve hem askeri yönetici ihtiyacının acil hale gelmesi ve o zamana kadar var olan, tümden alaylı hizmet ve savaş okulları karşısında duyduğu tatminsizlikler olabilir.

B. Miller, Beyond the Sublime Porte-The Grand Seraglio of Stambul, 1931, N.Y., pp. 47-53.
Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u alınca, Doğu Roma İmparatorları'nın saraylarında oturmak istemedi. Önce kentin üçüncü tepesi olan yerde, bugünkü İstanbul Üniversitesi, bir saray yaptırdı; daha sonra, bugün "Saray Burnu" denilen yerde, kentin birinci tepesi, yeni bir saray inşa ettirdi. Bu saraya, "Saray-ı Cedide-i Amire" veya "Yeni Saray" denildi. Üniversite'nin yerinde kurulan ilk saray da "Eski Saray" adını aldı. "Yeni Saray" daha sonra Topkapı Sarayı olarak çağırıldı; Avrupalılar buraya Grand Seraglio adını veriyorlar.
Moğol etkisi mutlaktır; Topkapı Sarayı, Moğol Hanları'nın büyük çadırlarını andırmaktadır. Yalnız kireç ve taştan yapılmıştır.
Miller'in, Mehmet'in çok iyi bir eğitim görmüş olduğu düşüncesi düzeltmeye muhtaç; diğer kaynaklar tarafından desteklenmiyor. Mehmet, Şehzade Alaeddin öldürüldükten sonra ciddi eğitim görmeye başlıyor; ancak Alaeddin'in ölümünden birinci kez tahta çıkışı arasındaki zaman çok kısadır. Asıl eğitimini 1446 yılında tahttan uzaklaştırılınca ve daha çok kendi inisiyatifi ile yapmış olmalıdır; öyle sanıyorum. y.k.

Enderun bir saray okuludur; Acemi Oğlanları'ndan saray okuluna alınanlara "İç oğlan" adı veriliyor. "Acemi Oğlan" olabilmek için kusursuz bir fiziğe sahip, zeki ve çok yakışıklı olmak gerekiyordu. Bu işaretleri aldığım kaynak şu bilgiyi veriyor: "İçoğlanlar'ın tamamı mükemmel fiziğe sahip, gelecek vadeden tiplerdi. Bu Hazırlık Okulları'nda Bulgar, Macar, Polonyalı, Bohemyalı, Alman, Yunan, Slav, Rus, İtalyan Acemi Oğlanları bulunuyordu."* Fatih, kurmakta olduğu imparatorluğun yönetimini yalnızca içoğlanlarından yetişen kullara emanet etti. O kadar öyle ki, Fatih'in hocası Kurani'ye vezirlik önerildiği zaman Kürt asıllı Ahmet Kurani, yöneticiliğin, saraydan yetişme kulların işi olduğunu söyleyerek kabul etmekten çekindi. Demek, başka bir model var.

Ortaya bir tablo çıkıyor; bu tablonun, Batılıları şaşırtmamasını mümkün görmüyorum. Fatih'in, Hıristiyan Avrupa için anlaşılması kolay olmayan bir kişilik sergilediğinin kabul etmek durumundayız; bir yandan Hıristiyanlığın en acımasız düşmanı olarak görülüyor ve diğer yandan nerede ise "gizli" bir Hıristiyan devleti kurmaya çalışıyor. Bunu kaydetmek zorundayım.

Roma'da oturan Papa'nın o tarihte yeniçeri birliklerini, Roma Cumhuriyeti'nde var olan praetorian muhafızlara benzetmesi mümkündü; Augustus'un muhalifleri pretoryan askerler** de zamanla, kendi adlarına, askeri rejimler kuruyorlardı. Mehmet Fatih bu ihtimalden korkuyordu. Yalnız, tümüyle Hıristiyanlardan devşirme yeniçeri birliklerinin hem sayısını arttırdı ve hem de giderek, tek güç haline gelmelerine imkân verdi; bu ise korktuğu ihtimali hazırlamaktadır.

Bu, bir. Buna ek olarak, yönetim kadrolarını yine Hıristiyanlardan devşirme yöneticilerin tekeline vermişti. Bu, iki. Yahudilere bir hahambaşı, Ermenilere bir patrik ve Grek Ortodokslara son derece saygın bir büyük patrik seçti ve atadı; bu da üçüncüsü olmaktadır. Dördüncü mü, tarikat vakıflarını kaldırdı ve timar yaptı. Buradayız.

Bunlara ek olarak İstanbul'dan gelip geçenler, Sultan'a yaranmak isteyenler, Avrupa'ya ve özellikle Roma'ya, Mehmet'in dinsizliği üzerine abartmalı haberler götürüyorlardı. Önce Mehmet'in Muhammed'e inanmadığı biçiminde başlayan bu haberler, giderek, Mehmet'in gizli bir Hıristiyan olduğu, annesinden aldığı telkinlerin etkisini gösterdiği biçiminde netleşiyordu. Mehmet'in fethetmeyi düşündüğü Roma'daki dini daha iyi anlamak için olmalı, daha sonra patrik olan Üçüncü Maximos'tan İncil açıklaması istediği haberi Roma'ya ulaşınca, artık Fatih'in Hıristiyan olabileceği inancı daha da güçlenmeye başlamıştı.

Yalnızca Papa değil, birçok Hıristiyan, ister iyi niyetle, ister çıkarı için Fatih'e bu gözle bakmaya başladılar; Girit'te yaşayan Trabzonlu George bunlardan birisi-

---

* Ülker Akkutay, Enderun Mektebi, Ankara, 1984, s. 62.

** Fransızca "prétorian" İngilizce praetorian yazıyoruz, muhafız askeri birlikler anlamındadır, ancak anlaşılmasını kolaylaştırmak için "pretoryan askerler" demeyi uygun buluyorum.

dir. George Trapezuntios, Fatih'in, bütün insanlığı tek inanç, tek kilise ve tek imparatorlukta birleştirebileceğine inanmakla kalmıyor, İstanbul ve Roma arasında kurduğu bir seyahat ve mektup ağıyla, bunun şampiyonluğunu üstleniyordu. Trabzonlu Yorgo, Fatih'in İskender'den de büyük olduğunu ve tüm Romalıların imparatoru olduğundan kimsenin kuşku duymaması gerektiğini yazmıştı. İstanbul'u alarak bunu hak eden Fatih'i, Roma'yı da fethetmeye zorluyorlardı. Çoktular.

Fatih'in sarayındaki İtalyan danışmanlarının çoğu ve bu arada gezginler, Fatih'i, Avrupa'daki Romalıların kendisini beklediğine ve bir kurtarıcı olarak gördüklerine inandırmak istiyorlardı. Avrupa'nın çözülmüşlüğü, yeni bir düzenin henüz kütleler tarafından sezilmemiş olması, gerçekten de, büyük bir gücü ileriye doğru sürebilen ve aynı zamanda hiçbir inancın bağnaz sahibi görünmeyen hoşgörülü Mehmet'i çekici yapmıştı. Teşvik ettiler.

Hem ölümünü, hem de oğlu Sofu Bayezid'i yerine hazırladılar.

Tek başına çekicilik yetmiyor; bir de bir güç gerekmektedir.

Bir düşüncenin kütleye içerilmesi için şiddetle uygulanması zorunludur, demek istiyorum.

Kaldığımız yerden devam ediyorum. 1460 yıllarının başında Sinop ve Trabzon düştü. Trabzon'un düşüşüyle birlikte, Küçük Asya'daki sonuncu Hıristiyan devleti de, Trabzon Rum İmparatorluğu, tarihe karışmış oluyordu. Trabzon halkı esir edildi, sekiz yüz genç ve güzel Trabzonlu Hıristiyan erkek çocuk, yeniçeri yapılmak üzere ayrıldı. İmparator David Komneni, yaşamının bağışlanması karşılığında kenti teslim etti.* Trabzon'un düşüşünün, Avrupa'da ve Papalık makamında, Konstantinople'ün düşüşüne benzer bir panik yarattığını biliyoruz. Çok zengin ve çok güzel bir şehirdi, büyük üzüntü yaratması normaldir.

Şiddet uygulanması cepheyi bölüyor: Cephede yarık açıyor, diyoruz.

Papa İkinci Pius'tan istenen, Mehmet'e karşı bir haçlı seferi örgütlenmesidir. Fakat Mehmet'in bir büyük gücü mızrak türünden ileriye sürebilmesi, haçlı cephesi projelerinde bölünmelere yol açıyordu; bu nedenle olabilir, Papa İkinci Pius, bir haçlı cephesi ile Mehmet'i ortadan kaldırmak yerine, Mehmet tehlikesini çok daha kısa yoldan ortadan kaldırmayı denemek istedi: İkinci Pius, Mehmet'e "son derece önemsiz bir adım, Seni, en büyük, en güçlü, yaşayan ölümlülerin en meşhuru yapabilirim" haberini gönderdi, sadece bir yudum su ile bütün bunları vaat ediyordu. Papa İkinci Pius, Mehmet'i vaftiz etmeyi planlıyordu, Mehmet'e teklif edilen Hıristiyanlık'tır.

---

* Mehmet, İmparator David Komneni'ye, Balkanlar'da bir timar verdi. Ancak, burada geliştirdiğim ve Machiavelli'de de bulunan görüşlere göre, bunun uzun sürmesi mümkün olamazdı; kısa bir zaman sonra Mehmet, David ile üç oğlunu, basit bir dedikoduyu bahane ederek, idam ettirdi. Yok oldular.

Alternatiflerin kökünü kazımak, Fatih'in temel yöntemidir. Bu ilkenin bizde çok uzun ömürlü olduğunu sanıyorum.

Bu mektubun yazıldığı kesindir; ancak Papa'nın Mehmet'e yazdığı mektubun gönderilmemiş olduğu genellikle kabul edilmektedir. Gönderilmedi, amma hiç kimse, Mehmet'in Papa'nın kendisini Hıristiyan yapmak istediğini bildiğinden kuşku duymuyor; hem Mehmet'in casusları var ve hem de mektup Mehmet'in yaşamında Avrupa'da yayımlanmıştır.

İmparator Mehmet, Papa İkinci Pius'un yazdığı ancak göndermediği mektubu öğrendiği zaman, bunu herhalde, gücünün cephede bir yarık açması ve düşman güçleri bölmesi olarak yorumlamıştır, öyle düşünüyorum. Mehmet'in büyüme stratejisi, mümkün olan en geniş bilgileri toplamaya ve karşısındaki güçlerin birleşmesini önlemeye, mümkünse, karşısındaki güçleri bölmeye dayanıyordu. Mektup uygundur.

Mehmet, bütün atışlarını, karşısındaki duvarları bölmek için kullanan bir fatihtir.

Burada, İtalya'yı fethetme planlarına karşı çıkan, Romalıları yenmesinin mümkün olmadığını söyleyen Benedetto Dei'ye söylediklerini tekrarlamak durumundayım: "Bugün siz yirmi hükümet halindesiniz ve birbirinizle anlaşamıyorsunuz, birbirinizin can düşmanısınız." Ortaçağ'ın bölünmüşlüğünü korumaya, karşı güçlerin bütünleşmesini önlemeye dayalı bir politika izlemektedir; bunu anlıyoruz.

Profesör Babinger'in Türkçe'ye çevrilerek yayımlanan ve "Fatih Sultan Mehmet ve İtalya" ilişkisini inceleyen bir çalışmasından aktarma yapıyorum: "Bütün gayesi, İtalyan hocalarının delaletiyle Batı memleketleri hakkında mümkün olduğu kadar bilgi edinmek, garplıların harp sanatının ne dereceye kadar işe yaradığını denemek ve her şeyden evvel siyasi amaçları uğrundaki mücadeleleri, karşılıklı kinlerin derinliği hakkında mümkün olduğu kadar esaslı bilgi elde etmekten ibarettir."* Sarayındaki dönme general ve vezirlerin, Mahmut Paşa örneğinde olduğu gibi, Hıristiyan akrabalarıyla bağlantılarını koparmalarını hiçbir zaman istememişti; babasının karısı Mara Brankoviç'i büyük saygılarla kendisine dost yaptı ve Sırbistan'a gönderdi.** Trabzon üzerine yürürken Uzun Hasan'ın annesi ve Trabzon Grek İmparator ailesinden Sara Hatun'u yanında tutuyordu; bilgi alıyor ve Uzun Hasan'ın akrabası Trabzon İmparatoru Davit Komneni ile ittifak yapmasını önlüyordu. Dostluklar ile politik hedefleri iç içe koymaktadır.

Franz Babinger, aktarıyorum, şöyle sürdürüyordu: "Eğer onun benimsediği bir düstur var idiyse 'divide et impera' düsturudur ki bu, belki de haksız olarak, çağdaş Fransız hükümdarı XI. Louis'ye mal edilmiştir. Fakat bu söz muhakkak ki o zamanın telakkilerine uygundu." Louis, Mehmet'ten sonradır. Onbirinci Louis,

* Franz Babinger, "Fatih Sultan Mehmet ve İtalya", op. cit., s. 58.

** Mehmet'in üvey annesi Mara için, çeşitli kaynaklar Orta Çağ'ın sonlarında yaşamış en aydın kadınlardan birisi olarak söz ediyorlar. Doğu Roma'nın son İmparatoru Konstantin'in eşi ölünce, Mara'yı Konstantin'e eş ve imparatoriçe olarak düşünüyorlar; Mara, Mehmet'in bu tarihsel düşmanı ile evlenme önerisini geri çevirmişti.

Mehmet, Trabzon'u aldığı zaman tahta çıkmıştı ve Mehmet'ten iki yıl sonra öldü. Böylece "divide et impera" ilkesinin, "böl ve yönet" politikasının, Ortaçağ'ın sonuna uygun bir strateji olduğunu tespit edebiliyoruz.

Öyleyse, burada bu çalışmanın yeni tezlerinden birisini daha yazabilecek duruma gelmiş oluyorum; karşı cephede çelişki ve giderek yarık aramak, bir Ortaçağ alışkanlığıdır. Ortaçağ'da yarıklar ve çelişkiler bulunması bir kuraldır; maddede var. Kapitalizm, yalnızca somut anlamda değil, aynı zamanda, daha genel ve soyut planda da feodal surları yıkıyordu; surları yıkarak bireyi ortaya çıkarıyordu. Kapitalizm, feodal ölçekte kaleleri ezerek, daha küçük birimleri yaratarak, bu birimler arasında pazarın bir çimento harcı işlevini gördüğü bir bütünlüğün adıdır. Demek ki, yoksa yoktur, yarık yarabilecek büyüklükler artık yoktur.

Kapitalizmde karşı cephede çelişkiler olmadığı düşüncesini doğru saymak mümkün olamaz; ancak çelişkilerin operasyonel ve karşı cepheyi dağıtmaya yetecek ölçüde işe yarar olup olmadığı her zaman tartışılmalıdır. Hiç kuşku yok, bugün var olan bilgilere göre, emperyalizmde bile, kapitalizm yarattığı bu bütünlük içinde, çelişkilerin tümünü ortadan kaldırabilmekten uzaktır; hem sektörler ve hem de ulusal devlet düzeyinde bütünlüğünü oluşturan birimler arasında rekabetin tümüyle ortadan kalktığını söyleyemeyiz. Ancak emperyalist aşamada faşizmin önce klasik örnekleriyle ortaya çıkması ve daha sonra kapitalist yönetimin conditio sine qua non bir belirgin eğilimi haline gelmesi, kapitalist ekonomideki sektörler arası rekabetin etkisini tümden yitirdiği dönemlerin varlığının işaretidir. Yarıkların minimizasyonu ve dejenerasyonu devrine yaklaşıyoruz.

Fatih, Ortaçağ'ın sonuna yakın bir yöneticidir; daha da önemlisi kurduğu düzende Ortaçağ mantığını sürdürüyordu. Bir Ortaçağ hükümdarı olduğu için, karşısındaki cephedeki ayrılıkları hep görüyor ve bunu politikasının temellerinden birisi yapıyordu. Fakat bu kadar değil, Mehmet Fatih aynı zamanda modern hükümdar doğuşuna tanıklık etmektedir. Yalnızca bir karşı cephede ayrılıkların avına çıkmış bir Ortaçağ prensi türünden hareket etmiyor; ayrılıklar yaratmayı, ilerlemesinin ön koşulu olarak gördüğünü teşhis edebiliyorum.

Ayas Romanos, şimdiki Topkapı'dır, önlerine getirdiği, o zamana kadar görülmemiş büyüklükteki toplarla, yalnızca, karşısındaki duvarlarda yarıkları açmayı denemişti. Korku yaratma ve bir silah olarak kullanmayı, herhalde Cengiz'den öğrenmişti, politika kitabında var. Hep döverek, o zamana kadar görülmeyen çelişkiler yaratmayı deniyordu. Bir denemecidir.

Çelişkilere statik bir açıdan bakılmaması şarttır; bir zamanda, zamanı eylemlerin fonksiyonu olarak alıyorum, yok sayılan çelişkiler, daha sonraki eylemler yumağı içinde ortaya çıkabiliyor. Bu açıdan bakıldığında son derece ilginç buluyorum; inceleyebildiğim kaynaklardan İstanbul'a, Türk kaynaklarının ileri sürdüğü türden cepheden Ulubatlı Hasan ve arkadaşları aracılığıyla girilmemiş olması ihtimalini daha yüksek görüyorum. Mehmet'in, o zamana kadar düşünül-

memiş büyüklükteki toplarından düşen güllelerin ezikliği içinde bugünkü Haliç bölgesindeki sur kapılarının birisinin kapatılmasının unutulması, İstanbul'un fethine yol açmıştı. Doğrusu bu olmalıdır, bizim tarihçiler masalcıdırlar.

Sanki Mehmet'in yazgısı çelişkiler üzerine örülmüş; hep ayrılıklardan geçiyordu. Normal koşullarda Mehmet tahtı değil, büyük kardeşleri Ahmet veya Alaeddin'in tahta geçmesi sonucunda usulüne uygun olarak boğulmayı beklemek durumundadır. Ahmet, 1437 yılında ölümle ortadan kaldırılmıştı; geride prestijli Alaeddin var ve tahta geçmesiyle ölecektir; bunu bekliyordu. Beş yaşındaki bir çocuğun bu yazgıyı değiştirmek iradesine sahip olmadığını biliyoruz. Fakat Atamanoğlu Cumhuriyeti, daha sonraki tarihçilerin büyük bir coşkuyla yapıştırmalarına karşın bölüklüdür; her zaman var olan partiler arasındaki çatışma, boğulmaktan kurtulmanın yanında, Mehmet'e bir de taht getiriyordu. Ölüm kapısında talihlidir. Talihi Mehmet'i hem zalim, hem de hassas yetiştiriyordu. Tarihin ve talihinin adamıdır.

Daha önce bir tez olarak da ifade etmiştim; Mehmet Fatih, bir büyük imparatorluk kurarken, Konstantinople'ün surlarının dışında, hiçbir ciddi mukavemetle karşılaşmadı. Balkanlar'ın bölünmüşlüğü, imparatorluk alanını genişletmesinde en büyük yardımcısıydı. Sarayını yalnızca İtalyan danışmanlara değil, Balkanlar'da sürekli olarak birbiriyle mücadele eden, birbirinden ve kendi durumundan hoşnut olmayan ne kadar asil varsa, hepsine açmaktan çekinmedi. Balkanlar'ın orta ve küçük feodalleri, Mehmet'in yönetiminde kendilerine uygun pozisyonlar buldular; Balkanlar'ın kralları, kızlarından veya kız kardeşlerinden birisini Mehmet'in haremine sokabilmek için birbirleriyle yarıştılar. Sanki onlardan birisidir ve ol tarihte bir kavram olarak Doğu, "Orient" yoktur. İki taraflı olarak sonradan yaratıldığına inanmak zorundayız.

Bu açıdan bakarak Mijatovich, "Türklerin Balkan Yarımadası halklarına yeni ufuklar açtığını söylemek paradoks görünüyor" diyor;* paradoks görünmesine karşın bu görüşü savunuyor. Nerede ise Balkan halklarının bir bölümünün Balkan Yarımadası'nın diğer bölümünü zapt etmesinden söz ediyor; "mutlakıyetçi despotizm ile çok geniş bir demokrasinin birleşimi" olarak nitelediği Türk sisteminin, Balkanlar için yeni ve kabul edilebilir olduğuna işaret ediyordu. Ortalama Grek'in, Sırp ya da Bulgar'ın, Türk düzenini, "dünyanın tüm nimetlerini yalnızca asillere ve ruhbanlara veren feodal sistem" karşısında daha gayritabii ve kabul edilmez bulmadıklarını belirtiyordu. Tekrarlamış oluyorum.

Bölünmüş Balkanlar ve Doğu Avrupa, Mehmet'in önünde uçsuz bucaksız bir yürüyüş sahası olarak görülüyordu. Daha ilerlemeyi düşündüğü zaman da, İtalya'nın bölünmüşlüğüne ve bütünleşemeyeceğine güveniyordu. Bunları birbirinden ayırmak için her türlü imkânı kullandı.

* Chedonul Mijatovich, Constantin Palaeologus, the Last Emperor of the Greeks, op. cit., p. 11.

Papa Pius'tan Sultan Mehmet'e

"GEL HIRİSTİYAN OL! İMPARATORUMUZ OLURSUN!"

Son derece önemsiz bir adım, Seni, en büyük, en güçlü, yaşayan ölümlülerin en meşhuru yapabilir. Nedir, diye, soruyorsun? Anlamak zor değil; bulmak için uzağa gitmeye gerek yok. Her yerde bulunabilir: Vaftiz olmak, Hıristiyanlığa dönmek ve İncil inancını kabul etmek için, biraz su, aquae pauxillum. Bir kez bunu yapınca, yeryüzünde şöhrette Seni geçecek, güçte Sana eşit bir tek prens bile olmayacak. Seni, Greklerin ve Doğu'nun imparatoru ilan edeceğiz ve şimdiye kadar şiddet yoluyla elde ettiklerin, haksız bir biçimde elinde tuttukların, hakkın olarak, senin olacak. Tüm Hıristiyanlar Seni sayacak ve her türlü ihtilaflarında Seni hakem kabul edecek. Tüm mazlumlar, ortak koruyucuları olarak, Sana sığınacaklar; hemen hemen dünyanın her ülkesinden insanlar sana gelecek. Çoğu, kendi iradeleriyle Senin önünde eğilecekler, Senin kapında adalet arayacaklar ve Sana vergi ödeyecekler. Müstebitleri ezmek, iyilere destek olmak, kötülerle mücadele etmek Senin işin olacak. Ve eğer doğru yolda yürürsen Roma Kilisesi, Sana, karşı gelmeyecek. En yüksek makam, diğer krallara gösterdi sevgiyi Sana da gösterecek ve Senin pozisyonun daha yüksek olduğu için Sana daha fazla sevgi gösterecek. Bu durumda Sen, çok daha fazla krallığı, savaş yapmadan veya kan dökmeden, kolaylıkla elde edebilirsin.

Franz Babinger, Mehmed the Conqueror and His Time, Pirinceton University Press, 1978, p. 200.

En çok Venedik ve Karamanoğlu ile karşıtlığı var; birleşmek her ikisinin, çıkarlarına uygundur. Özellikle 1440 yıllarındaki bunalımlı günlerde Karamanoğlu ile Venedik hemen birleşmişlerdi; Mehmet, Venedik ile Cenova arasındaki karşıtlığı, politikasının temeli yapmıştı.* Güvenilmez Cenevizlilere her türlü güvenceyi vermeyi son derece önemli görüyor; Galata, nerede ise Ceneviz kolonisinin bağımsız bir devleti olarak hareket ediyordu. İlaveten, Mehmet'in Venedikli Yahudiler'i İstanbul'dan, surların içinden kovduğunu, Galata'da Yahudiler'i surların dışından içeri aldığını biliyoruz.

Yürüyüşünde de bölmeye çok önem veriyor; İsfendiyaroğlu İsmail'in üzerine yürürken, Trabzon'a hücum etmekte olduğuna inandırmaya çalışmıştı. Sinop Bey'i İsmail'e, Trabzon üzerine yürürken yardımcı kuvvet göndermesi haberini saldı; İsmail'in ihtilaf halindeki kardeşini Kastamonu'ya vali yaptı ve yardımına gelen İsmail'in oğlunu hapsetti. Sinop'tan sonra bu kez Uzun Hasan ile yakınlaşarak Trabzon üzerine saldırdı. Trabzon'daki son Grek İmparatorluğu'nu ortadan kaldırırken, Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun'u da bir tür rehine olarak yanında tutmaktan çekinmiyordu. Ancak dost izlenimi veriyordu.

Gözü, Küçük Asya'da veya Asya'da değildi; ancak arkasını güvence altına alması gerekiyordu. Karamanoğlu, Selçuk İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Anadolu'daki Türk beyliklerinin en güçlüsü ve en uzun ömürlüsüdür; adı bile geçmezken ön plana çıkan Osmanoğlu Devleti'ni en çok Karamanoğlu meşgul ediyordu. Mehmet, Karamanoğlu'nun her zaman arkadan vurmasından endişe etti ve uzun mücadelelerden sonra Konya ve İçel'e hakim olabildi. Cephe gerisidir.

İsfendiyaroğlu, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Karamanoğlu düştükten sonra, Doğu'daki Uzun Hasan'ın Akkoyunlu Devleti tek güç kalmıştı; Mehmet, doğrudan doğruya bir savaş ilan etti ve Otlukbeli'nde Uzun Hasan kuvvetlerine karşı elle tutulur bir zafer kazanmasına karşın, Uzun Hasan'ın peşinden gitmedi. Duruyor.

Karşıdaki çelişkilerden, ayrılıklardan ve yarıklardan yararlanmak, ilerlemek için önemli kolaylıklar sağlıyor, doğru; ancak yürüyen güçlerde çelişkiler, ayrılıklar ve yarıklar varsa, yürüyüşün de çok yavaşlayacağını ve sonunda imkânsızlaşacağını düşünmesi gerekiyordu. Babası Murat, yürüyüşü sevmiyordu; komutası altında bulundurduğu güçler arasında rekabetten rahatsız olmadığını düşünebiliyoruz.

Yürümek istemeyenlerin arasında ayrılıklar vardır ve doğal sayıyoruz.

---

* Kapitülasyonlar, safdil Türk tarihçilerinin yazdıklarının aksine, Türk emirlerinin saflıklarından değil, daha çok Venedik ve Cenova Cumhuriyetleri'ni birbirine karşı kullanma isteklerinden Türkiye'ye ithal edildi. Kanuni, bunu genişletirken, artık daha iyi görüyoruz, merkantilizm vardı ve dünya ticareti, sanki, İspanyolca yapılıyordu. Ticaret İspanya'da çıkarılan, dünyanın her tarafına yayılmış Yahudiler'in elinde idi. Sombart'ta bunun işaretlerini buluyoruz.

W. Sombart, The Jews and Modern Capitalism, London, 1911-1984.

MEHMET'İN HIRİSTİYAN ÇEVRESİ

Kritovoulos'un ilk adı bilinmiyor; İmroz'da yaşamış ve Mehmet'in çağdaşları arasında yer alıyordu. Fethi görmemiş, ancak fetihten sonra İstanbul'a geldiği, Fatih ile tanıştığında kuşku yok; Mehmet, Kritovoulos'u İmroz'a yönetici atamıştı. Güvendiğini çıkarabiliyoruz.

Bütün Ortaçağ düşünenlerinde gözlenen bir yargı, Kritovoulos'ta da var; ebedi yönetim ve iktidarlara inanmıyor. Ebedi iktidar ve yönetim, kozmosun daha iyi tanınması, Newton fiziğinin gelişmesi, diferansiyel kalkülüsün bulunması ve kapitalizmin egemenliğinin kurulmaya başlamasıyla, insan düşüncesinin bir parçası olmuştur; ancak Kritovoulos, yönetmenin bir ulustan diğerine geçtiğine inanmaktadır. "Gökteki uydular gibi" diyor ve "yönetme, bir ulustan diğer ulusa ve art arda bir yerden diğer yere, hep değişerek ve hep geçerek, gidiyor; şimdi Asurlarda, Medler'de, Persler-de ise sonra Greklerce ve Romalılara geçiyor, zamana ve çağa göre bir yerde ortaya çıkıyor ve aynı yere bir daha hiç dönmüyor," diye devam ediyordu. İbrani Josephus'u örnek veriyor; çok bilgin ve hep doğru söyleyen Josephus'un Kudüs'ün Romalılar tarafından fethine üzülmediğini ve Roma'nın değerini belirtmekten çekinmediğini vurgulamak istiyordu. Düşüncesi, Ortaçağ, talih faktörünün üstünlüğüne, fragmanté düzene, hepsinden önce Tevrat'a ve Daniyel Peygamber'in sistemine pek uymaktadır.

Bunları, 1467 yılında, kendisi için yazmıştı; yine de daha sonraki yıllarda yazan ve bu arada çağdaş Grek tarihçilerin gönlünü alamadı; Grek tarihçiler, Kritovoulos'un Fatih'ten bir kahraman çıkarmasını bir türlü hazmedemediler. Kritovoulos, belki de bunu sezerek, doğruyu yazdığını söyleyerek, ırkdaşlarından özür dilemeye çalışmıştı. Tarih budur, "ne yapmalı" demek istemişti, öyle anlıyorum.

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı aydınları, Kritovoulos'u bilmiyorlar; İbn Haldun'a sarılmalarında bu bilgisizliğin yeri büyüktür. Kritovoulos soruyor: "İnsanlığın başından beri krallık gücü veya yönetme erkinin hep aynı yerde kalmadığını ya da bir ırk veya ulusla sınırlı olmadığını kim bilmiyor?" Güzel, şunu da ekleyebilirim, İbn Haldun bir Yahudi-meddahı idi ve On dokuzuncu yüzyılda muhafazakâr Türk tarihçisi Cevdet Paşa'nın İbn Haldun'a sarılarak, Türklerin yönetim döneminin sona erdiğini dile getiren bir tevekkül felsefesinin, yenikçi bir dünya görüşünün savunucusu olmuştu. Grek tarihçi Kritovoulos da artık Grek ve Roma dönemlerinin zamanını doldurduğuna inanıyordu. Tevrat'ta Daniyel Peygamber de "Fifth Monarchy" olarak bilinen rüya tabiri ile hepsinin devrinin bittiğini ve beşincisinin geleceğini, bonne nouvelle, müjdelemişti. İbn Haldun'dan yine de farklıdır.

Fatih'in zamanında yazdığı ve Fatih'e sunduğu kitabında açıkça, Fatih'ten çok daha önemsiz kimselerin daha iyi bilinmelerine ve daha ünlü olmalarına razı olamayacağını belirtiyordu ve Mehmet'i, "Makedonyalı İskender'den hiçbir zaman aşağı olmayan" bir lider olarak tanımlamıştı. "Gerçekten de Sen, eylemle sözü ve akıl ile görkemi birleştiren krallar içinde bir tanesin veya herhalde pek azından birisisin; çünkü Sen, hem iyi bir kral ve hem de güçlü bir savaşçısın"; bu tarih ve övgü Kritovoulos'ta var. Grek yazarın kitabı, "Fatih Mehmet", Grekçe'dir.

Kritovoulos, Fatih Mehmet için açıkça "Philhellene" nitelemesini kullanıyor; Greklerin dostu olduğunu kaydediyor. Bunu, Mehmet'in özel olarak Atina'yı ziyaret etmesi ve özellikle Acropolis'e hayranlığını ifade etmesi üzerine not etmişti; Fatih, Atina'yı dört gün gezmiş ve incelemeler yapmıştı. Demek, zamanına göre çok modern bir imparatordur.

Grek tarihçi, Fatih'in savaşta olmadığı zamanları şehir planlaması ve felsefe ile geçirdiğine işaret ediyordu; ayrıca Mehmet'ten bir "kesin filozof" olarak söz etmektedir. Mehmet, stoacılarla, Osmanlıların Batlamyus dedikleri Ptoleme astronomisiyle, coğrafya ve özellikle tarihle çok yakından

ilgiliydi; çevresindeki Hıristiyan bilginleri, Mehmet'e bu konuda kitaplar okuyorlardı. Kitap okutan ve dinleyen bir imparatordur.

Diğer kaynakların "Amirutzes" dedikleri Kritovoulos'un, "Amiroukis" olarak yazdığı Trabzon Grek İmparatorluğu'nun yönetici ailesinden George'un da kendi çapında bir filozof olduğu anlaşılıyor. Amirutzes'in Trabzon'un fethinden önce, aracılar kanalıyla, Mehmet'le bağlantı içinde olduğu kesindir; Mehmet dışardan kente hücum ederken Amirutzes de içerden kentin teslimi için çalışmaktadır. Daha sonra Mehmet'in sarayına yerleşmişti; ansiklopedik bilgisi, astronomi ile yakınlığı, tartışmasız kabul ediliyordu. Amirutzes'in, savaşta olmadığı zamanlar belirli günlerde Mehmet'le çalıştığı ve bu çalışma sırasında Mehmet'e araştırma yöntemleri üzerinde dersler de verdiği de biliniyor. Biz de öğreniyoruz.

Mehmet, Amirutzes'ten bir dünya haritası, "mappa mundi", yapmasını istemişti; Amirutzes tek bir haritada evrenin çeşitli tarihsel dönemleri de kaydetmişti. Müslüman olan ve Mehmet'in sarayına yerleşen Amirutzes'in iki oğlundan birisi, Mehmet Bey, bu harita üzerinde isimleri Arap harfleri ile işaretlemişti; 1465 yazını Mehmet, bu haritayı öğrenmeye ayırıyor. Demek, çalışkan ve görev düşkünü bir araştırıcıdır.

Coğrafya kadar tarihe de ilgi duyuyor; bu ilginin en açık kanıtı, Haliç'e karadan gemi kaydırması olmuştu. Roma Tarihi, bir kez Augustus'un Korent berzahında altı mil uzunlukta bir mesafede gemileri karadan naklettiğini ve benzer bir operasyonu da Grek generali Nicetus, onuncu yüzyılda gerçekleştirdiğini anlatıyor; Fatih'in Hıristiyan çevresinin bunları öğretmiş olmaları ihtimali yüksektir. Şehzade olarak iyi yetiştirilmişti ve bir kez de tahttan düştü; hırslı ve öğrenmeye zamanı olmuştur. Yazıyoruz.

Kritovoulos açıkça ve yüzüne, Mehmet'in İskender'den büyük olduğunu ifade etmişti; Trabzonlu bilgin Amirutzes dünya haritasını çizdi. Bir diğer Trabzonlu, "Trabzonlu" soyadını taşıyordu, George Trapezuntios, Fatih'in coğrafya çalıştığı 1456 yılından bir yıl sonra İstanbul'a gelmişti ve Mehmet'i, Batı'daki

durum ve halkın hoşnutsuzluğu konusundaki bilgilerle donatmıştı. Trapezuntios, Mehmet'e, bütün Romalıların meşru imparatoru olduğunu söylüyordu ve "kim Romalıların imparatoru ise ve bunu koruyorsa yeryüzünün de imparatorudur" yollu ekliyordu. Her taraftan bu söz gelmektedir.

Fatih'in muhtemelen 1454 yılında tıpkı daha önceki patrikler için yapılan törenlere benzer bir seremoni ile Patrik Gennadius adıyla Fener'deki patrikhanenin başına getirdiği bilgin George Scholarius, alias Yorgo Holeryos'da Mehmet'in çevresi sayılabilir mi? Çeşitli kaynaklar Mehmet'in bir "Grek Milleti" yaratılması için Gennadius'la baş başa kaldığını ve Ortodoksların sorunlarının çözülmesi işini tümüyle kendi eline aldığını kaydediyorlar; Mehmet'in, Gennadius ile çok yakın ve dostluk ilişkileri kurmuş olduğunu sanıyorum. Çok çeşitli konuları konuşmuş ve tartışmış olmaları muhtemeldir. Mehmet, Gennadius'a bir at hediye etmişti ve Gennadius, patriklik töreninden sonra bu ata binerek kenti gezmişti; Kritovoulos da patrik'in, "güç ve otoritesinin daha önceki imparatorlar zamanındakinden daha az olmadığını" yazıyor ki, kast ettikleri Roma imparatorlarıdır.

Bütün bu bilgelerden sonra Fatih, Floransalı Benedetto Dei ile İtalya'nın fethini tartışmaya başladı. Diğer Hıristiyan çevresinden tarihsel ve bilimsel bilgiler toplarken, belki de bir Floransa casusu olduğunu bile bile, Benedetto Dei'den güncel bilgiler derlemeye çalışmıştı. Benedetto Dei'nin raporlarına yazarak daha sonraki zamanlara bıraktığı kayıtlardan anlaşıldığına göre, Mehmet, açıkça, İtalya'daki kent devletlerinin güçlerini tartışmak istiyordu. Almış olduğu tarih bilgisini de kullanarak, Benedetto Dei'ye "hem Sezar'ı, hem İskender'i, hem de Serhas'ı çok geride bırakmak emelindeyim" diyordu. Kayıtlarda var.

Bunlar var, yalnız, bütün bunların ötesinde ve belki de ilk Hıristiyan çevresinin, Mara olduğunu düşünmektedir; Sırbistan kaynakları üzerine yapılan araştırmalar, bu arada Mijatovich'in yazdıklarına bakılacak olursa, Sırbistan Despotu Brankovich'in kızı ve İkinci Murat'ın eşi Mara'nın üvey oğlu

Mehmet üzerindeki etkisi hiçbiriyle karşılaştırılamaz; Ch. Mijatovich bu nedenle birçok çağdaş yazarın, Mara'yı nerede ise Mehmet'in öz annesi saydıklarını kaydediyor. Yakınlık ayrı, annesinin-babasının bilinmediğini ve bu nedenle mezar taşına "Abdullah" yazıldığını not etmiş bulunuyorum.

Mehmet'in annesinin bir esir olduğu kesin; üstelik asil olmadığı üzerinde de birleşiliyor. Ayrıca Mehmet, genel olarak kadınlarla ve özel olarak da asil kadınlarla pek anlaşamıyor; Dulkadiroğlu'nun kızı Sitt Hatun'la evlendikten kısa bir zaman sonra karısını sarayından uzaklaştırmıştı ve yalnızlığa terk etti. Diğer yandan Murat'ın ölümü üzerine, Mara'ya çok iyi davranmıştı; büyük saygı gösteriyor, sohbet ediyor, çok değerli hediyelerle babası despot Brankodvich'e gönderiyor, tarih bilgisi budur ve Mara, Despot Brankovich'in yanında Mehmet'in elçisi gibi davranmıştı. Demek, Devr-i Fatih'te, Doğu-Batı ayrımı doğmamıştı. Oğlu, Bayezid'in Doğu Roma'yı doğululaştırmak üzere, bir büyük "devrim" yaptığını düşünmeyi öneriyorum, "karşı devrim" tabirinin daha isabetli olacağı savına bir itirazım yoktur. Gösterebildiğimi umuyorum.

Hem "sosyolog", hem de "filozof" sıfatından çok uzaktır, "zikzak" için ben "İbn Haldun'un kişilik halidir" tarifini uygun görmüştüm. Yazdığı Yahudiliğe dayanaksız övgüler ile doludur ve dışarıdaki kazip şöhreti biraz da buna bağlıdır ve bir de çökeceğimizi haber vermek maruftur. Hakkında ayrıntılı incelemem var. Yalçın Küçük, İsyan, c. I, İstanbul, çeşitli baskılar.

Kuzeni olan Mahmut Paşa ile haberleşiyordu.

Ayrılıkların yazgısı, Fatih, hep yürümek istiyor. Bunun için hem askeri güçlerini ve hem de sivil yönetimini her türlü bölünmüşlükten ve iç rekabetten arındırmak durumundadır. Mehmet, bölünmüşlükten kurtulmayı ve iç rekabetin hız kesmesini önlemenin çaresini, kul sisteminde bulmuştur.

FETİH

Akıllı insan, düşündüğümüz ve hep kabul ettiğimiz ölçüde akıllı mıdır; artık bu soruyu formüle etmek ihtiyacını duyuyoruz. Bunu, şöyle ve tersinden de söyleyebiliriz, insan aklının imkânları, sanıldığı kadar sınırsız mı; "sınırlı akıl", Aydınlanma Çağı'nda ve/veya erken kapitalizmde, aklımızın sınırının dışında kalıyordu. Şimdi sormak için zorlanıyoruz.

İnsan aklının fizikte var olan ve tarihte sezilen yasaları çıkarmak türünden yüce bir işlevi var, hemen kabul ediyoruz. Ancak bu kabul ile insan aklının bağımlılığı düşüncesine yaklaşmakta olduğumuzu da idrak zorunda kalıyoruz. Tabii bir olumsuzluktur, amma, bilimsel yasaları çıkarma yükü daha çok sıradan akıl üzerine binmişse, olumsuzluğu önemsememiz yerindedir.

Peki, bilimsel akıl ile sıradan akıl arasında bir ayrım yapabilir miyiz; eğer aklın türetilmiş olduğunu öngörürsek, en azından, soyutlama düzeyinde böyle bir ayrıma yer var, demektir. Yer varsa, bu, pratikte kullanılandır.

Güzel, şu noktaya gelmiş oluyoruz; tarihin ve aklın bir Darvinist çizgisi var. Başarı eğilimlidir, ve hep başarıyı canlı tutmaktadır.

Doğa'nın sağlıksız olanı tasfiye etmesi ve tarih'in başarısız olanı unutması, insan aklında bir zafiyet olmalıdır. Yalnızca yaşayabilen ve başarılı olanı alan bir aklın sınırlı ve eksikli kalacağını düşünebiliyorum.

Marx düşüncesi de bu şekilde işlemektedir.* Ancak savaşların ve mağlupların bellekte kalabilmesini kısmi bir düzeltici olarak görebiliyorum.

Sağlıklı'yı sağlıksızdan, başarılıyı başarısızlıktan ayırmak, bir sınıflamadır. İnsan aklının doğuşunda sınıflama eğilimi var. Bu eğilim giderek bir tutkuya ve bir düzenleme isteğine dönüşüyor, önemlidir. Önce kozmosta görülen düzen kavramı, zorunlu olarak, tutarlılığı da beraberinde getirmektedir. Öyleyse, giderek sınıflama tutkusu ile düzen kavramı, insan aklının determinantları oluyorlar. Tutarlılık içindedir.

Giderek insan aklı doğanın ve kendi eylemlerinin egemenliği altına girmektedir.

Doğadaki hareketlilik ve insanoğlunun eylemi, insan aklını sürekli bombardımana tabi tutuyor; sürekli dövüyor, demek istiyorum. Sürekli bombardıman altında olma, aklın, doğaya ve insanoğlunun eylemlerine bakışını son derece etkileyerek, aklın, bakarken görebileceklerini sınırlamaktadır.

İnsanın bakarken görebildikleri, aklındaki sınıflama ve düzenlemelerin bir türevidir; buna, bilgilerin türevidir de diyebiliriz. İnsanın aklında var olanları bilmesi, bilincini meydana getiriyor; bilinç, görmeyi kolaylaştırıyor ve görüntüyü netleştiriyor. Aklımızla görüyoruz ve bilincimizde olmayanı çok zaman göremiyoruz.

Bilimsel akıl ile sıradan akıl arasındaki ayrım burada da gereklidir. Doğanın hareketliliği ile tarihin eylemleri, her akılda, aynı etkiyi yapmıyor; bilimsel akıl bunları daha düzenli bir biçimde alabiliyor ve var olan bilgilere katıyor. Sıradan akıl ise bunları aldığının bile ayrımında değildir ve duyumlarını, bilincinin altına yığmaktadır.

İnsan aklının kütlesel gelişmesi, kapitalizm ile birlikte son aşamasına gelmiştir; tekelcilik, yalnızca sahip olduğu laboratuarlarda olanlar hariç, aklı ortadan kaldırma aşamasıdır.** Sınıflama ve düzen kavramları, bir tartma olanağı yaratıyor ki, tekelcilikte*** tartının ortadan kalkması zorunludur.

Freud, tekelci dönemden daha önce gelemezdi. Freud'un, fizikte Einstein, resimde Picasso ile birlikte gelmesini bir rastlantı sayamayız. Hepsi, parçalılık ya da bölünmüşlüğe dayalı düşündüler.

Tekelci aşamada insanoğlu bilincinin altına yığılan ve sınıflandırılması yapılmamış duyumların oyuncağı haline gelmiştir. Bilinçaltı, bilimsel akla, atom kadar sırlı, daha da düzensiz ve hayal edilemeyecek kadar düzensiz geliyordu. Dolaylı yollarla bakmayı denediler.

---

* İlerleyen ve kazanan, doğrudur ve zaman zaman da haklı'dır, normu var. Başarı eğilimlidir.

** Reklamcılık, tekelciliğin ayrılmaz parçasıdır. Reklamcılığın temeli bilgisizce seçmektir; akılla ilgisi olmayan kütlesel akışlar ya da İngilizcede çok kullanılan sözcükle "rush" hücumlar, yaratabilmeye dayanıyor. Aklı bozma yollarından biridir.

*** Daha sonraki yıllarda bu sözcük için "tekelcilik", "tekeliyet" kelimesini kullanmaya başladım.

Burada bilimsel akıl ile sıradan akıl arasındaki ayrım yeniden ortaya çıkıyor: Bilimsel akıl, doğanın hareketliliği veya tarihsel bir eylemi algıladığı zaman bunu, hızla ve ardışık çözümleme işlemlerinden geçirebiliyor. Sıradan akıl, her türlü uslama yeteneğini yitirmektedir ve ardışık çözümlemeleri ya hiç yapmıyor ya da yapmaya çok sonra başlamaktadır. Daha da önemlisi bilimsel akıl sürekli çözümleme yaparak, çözümleme yapmayı bir refleks haline getirerek, hem kendisini üretiyor ve hem de doğanın hareketliliği ile tarihsel eylemin koyduğu sınırları aşmayı deniyor.

Tekelci aşamada sıradan akıl, akısızlığa veya bilinçaltına dönmek durumundadır.

Bilinçaltını "okumak" için ise ya bilinçaltını hareket halinde gözlemek, rüya veya hipnoz hali, ya da harekete getirmek gerekiyor. Şok, bilinçaltını harekete getirmenin en çok bilinen yöntemidir. Belki de bir de bu nedenle, artık yaşamın ayrılmaz parçasıdır.

Ben ise hep tekeliyet'te Ortaçağ'a döndüğümüzü ileri sürüyorum.

İstanbul'un fethi, Avrupa için bir şok olmuştur. İstanbul'un fethinden sonra Avrupa, ilk kez İstanbul'u nasıl gördüğünü ifade etmeye başlıyordu. İstanbul'un fethinden hemen sonra, —daha önce Mehmet'i ve Türklerin asker gücünü küçümseyen Avrupa,— birden bire Konstantinople'ün ilk adının "Seconda Roma" ya da "Nova Roma" olduğunu hatırladı; sıranın Eski Roma'ya geldiği sonucunu çıkardığını anlayabiliyoruz. Fatih Mehmet'i de, yazgısal planda, bitmek üzere olan Ortaçağ'ı uzatan adam olarak yazıyoruz.

İstanbul'un fethi kadar fetih için Mehmet'in kullandığı toplar da şok etkisi yapmıştı. Yüzyıl kadar önce kullanılmaya başlanan top teknolojisinde bir yenilik yapılmadı; topu, çapını büyüterek daha büyük görevlere sürmüştü, yaptığı budur.

Top, topçuluk tarihindeki belki de en tarihsel görevini İstanbul'un fethinde yapmış oldu. En yüksek noktası diyebiliriz.

Top, o zamana kadar kullanılan bütün silahlardan bir temel özelliğiyle ayrılmaktadır: Yalnızca top, görmeyerek ateş ediyor. En basit kesici silahlardan oka, tüfenk ya da pistola kadar hepsi hedefi görerek ateş etmeye göre düzenlenmiş olmalarına karşın, top ya bir sürte gerisinden ya da surların üzerinden ateş ediyor. Top atışının belli bir hedefi yok; ayrıca Fatih'in topları kovan içinde yanan ve patlayan bir malzemeyi değil, sadece büyük taş atıyorlardı.

Toplar, dövmek için atılmaktadır.

Fatih'in topları surlar içindeki İstanbullular'ı dövüyordu. Kuşatma izlenimlerini yazabilmiş olanlar, Fatih'in güllelerini en çok beyinlerinde duyduklarını dile getiriyorlar.* Atışların verdiği can kaybı, muhtemelen son derece azdır; beyinle-

* Kritovoulos, kuşatma sırasında İstanbul'da bulunmamasına ve fetihten on dört yıl sonra yazmasına karşın, kuşatma içinde olanlardan dinlediklerine bağlı olarak, top atışlarının dehşetini yazmaktan geri kalmamıştır.

"Bu aletin gücünün akıllara sığmaz ve inanılmaz niteliği işte böyleydi. Böyle bir şeyi, ister kral isterse general olsun eskiler ne duydular ne de sahip oldular. Buna sahip olsalardı, onların önünde hiç kimse

ri dağıtan etkisinin çok derin ve yaygın olduğu anlaşılıyor. Ne zaman ve nereye düşeceği bilinmeyen gülleler, aklın tartma yeteneğini tümüyle siliyordu. Akıl ile şok arasındaki ilişkiyi okuyoruz.

Top, zaman zaman gözleyebilen insanın tasarımındaki sınırlılık, aynı anlama gelmek üzere, el yordamıyla ilerleme ile dilin oluşumundaki cüret arasındaki büyük uçurumu da sergileyebiliyor; Ortaçağ'ın sonuna doğru top'a, taş gülle atan anlamına "bombard" ya da makine, işkence yapan anlamıyla "azap" ve Grekçesiyle, kent-alan anlamına gelmek üzere, "helepolis" deniliyordu. İnsan beynini dağıtan etkisiyle verilen isimler son derece büyüktü; tasarımı ise son derece basittir. Top, basınç yaratacak bir maddenin yanabildiği bir tas, ya da taşınabilen bir ocak ile içinde ok'un hareket edeceği kapalı bir kanal olarak tasarlanıyor.* Tasarlanan, ok'u ya da mancınıkla atılabilen taşı daha ileriye götürecek bir makinedir.

Büyük ününe, Osmanoğlu İkinci Mehmet'in eliyle kavuşmuş olmasını bir rastlantı sayamıyorum; bir yanıyla Osman'ın ve oğlu Orhan'ın fetih yöntemini hatırlatıyordu. Birinci Osman ile Orhan Gazi'nin fetihlerinin hiçbirisinde bir askeri deha sezilmedi; hepsinde bir hile pratiği var. Fakat bundan daha önemli olan, hem Osman'ın ve hem de Orhan'ın fetihlerinde inat ile sabrı birer silah haline getirebilmeleridir. Çevrenin, Doğu Roma İmparatorluğu'nun güçsüzlüğünün, Batı'nın bölünmüşlüğünün, hepsinin, etkisi görülüyor; bir yardım gelmesi mümkün değil. Osman ve sonra Orhan, İznik'i, İzmit'i veya bir başka kale kenti kuşatıyorlar, bekliyorlar. Osman, ki doğrusu "Ataman" ve Orhan'ın büyük kent fetihlerinin çoğu, kale içine sığınan aşırı nüfusun, yiyeceksizlik ve ümitsizlik içinde

---

duramazdı, kuşatmalarına kimse dayanamazdı; onlar için surları yıkmak ve tahrip etmek hiç de güç olmazdı. En sağlam surlar bile, onlara, engel olamazdı. Eskiler surlar yaptılar, hendekler kazdılar ve toprağın altına mayın döşediler ve kentlerini güvence altına alabilmek, kaleleri zapt etmek için her şeyi yaptılar; fakat bu makineler tarafından parçalansa ve yıkılsalar, bunları anlatmak için geçen zamandan çok daha kısa bir sürede teslim olurlardı."

"Şu anda bu makineler için eskiden beri kullanılan bir isim yok; ancak yine de şahmerdan (kale kapılarını kırmak için kullanılan ileriye doğru gidip gelebilen uzun demir tokmak, y.k.) veya pervane denilebilir. Fakat günlük dilde herkes buna "alet", apparatus, diyor."

"Bize bilgi verenlerden öğrenebildiğimize göre topun ayrıntıları bunlardır."

Kritovoulos, History of Mehmed the Conqueror, Princeton University Press, 1467-1954, pp. 45-46.

* İçten yanmalı motorla hareket eden ilk otomobilin, hemen hemen tümüyle, bir posta arabası biçiminde tasarlanmış olması karşısında büyük hayal kırıklığı duyduğumu yine tekrarlıyorum.

At çıkarılıyor, içten yanmalı motor konuyor; otomobil oluyor. Hepsi budur.

Yay çıkarılıyor, bir büyükçe tas ekleniyor; top oluyor. Top, budur.

"Çağlar boyu insanlar buluşlarını hep, ömrünü tamamlamış ve bildik aygıtların imajlarına bakarak yarattılar; bu nedenle, içinde ateş yakılan kap, ocak ile okun, ilk topa damgasını vurması sürpriz değildir. Fransızların icat ettikleri ilk barut kullanan silaha 'pots de fer' denmesi ve İtalyanların 'vasi' sözcüğünü kullanmaları da gösteriyor; isimlendirmede bile bu etki var."

Lynn Montross, War Through the Ages, N.Y., 1960, p. 177.

çökmesini, yıllarca beklemekten ibarettir; açlık ve yardım konusunda egemen olmaya başlayan ümitsizlik içinde, kale kentler teslim oluyorlar.

Bir hazırlık notunu yazıyorum, Atamanlılar ordusu, başından itibaren fetih teknolojisinde son derece geridir. Battering-ram, şahmerdan'ı, bile etkinlikle kullanabildiği kuşkulu görünüyor. Demek, bilimin devamlılığa büyük eğilimi ile, abartmamayı önermiş oluyorum.

Şimdi tezi yazıyorum: Türk ordusu hiçbir zaman, teknik anlamda güçlü, etkin bir silahlı güç olmamıştır. Kazandığı savaşlarda eşit sayıda veya sayıca az olduğu örnekler son derece az görünüyor. Bu, fetih analizlerinden ayrı olarak, Osmanlı çöküşünde de önemli bir anahtar değerindedir.

Uc Beyleri, tımarlı sipahi kuvvetleri, amatör esprili profesyonel serüvencidirler ve modern anlamda büyük gerilla savaşçılarını andırıyorlar. İkinci Mehmet, bunları geri plana itmiştir. Ayrıca Batı'da kapitalizmin çocukluk dönemiyle birlikte milli-merkezi devletlerin kurulmaya başlaması üzerine Avrupa'nın çözülmüşlükten kurtulmaya başlaması da bu zamandadır. Daha örgütlü ve ekonomik gücü artan bir Avrupa karşısında, amatör serüvencilerin eski başarılarını sürdürmeleri de imkânsız olmalıdır. Öyleyse, başka türlü bakmak durumundayız.

Mehmet de, İstanbul'un fethinde, Batı'nın en son silah teknolojisini ithal edip bunu çok daha büyük ölçeklere çıkararak, Osman ve Orhan'ın yöntemine bir yenilik getirmişti; top, son derece inatçı bir silahtır. Osman ve Orhan'ın bir kale kenti kuşatıp moralce çökmelerini sabırla beklemelerine karşın, Mehmet, inatla görmeden sürdürdüğü top atışlarıyla, Ortaçağ'ın en alınmaz sanılan kale kentinin içindekilerinin morallerini ezmeye çalışmıştı. Böylece İstanbul'un alınamaz olduğu inancının da daha çok bir efsane olduğunu öğrenmiş oluyoruz.

Fatih, karşı cephe, görmeyerek yapılan atışlarla yeteri ölçüde dövülmeden, bir fethin mümkün olamayacağını görüyor ve gösteriyordu. Dövmek şarttır. Israr demektir.

Topun tasarımı ile adlandırılması arasındaki ikilemi, İkinci Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonraki Avrupa'nın tepkisiyle fetihten önceki Avrupa'nın Türkleri değerlendirmesi arasında da saptamak mümkündür; tam bir kontrastı gösterebilmeyi umut ediyorum. İstanbul'un fethini başlangıç alarak 1453-1517 tarihleri arasında Avrupa'da, "Türk İmajı" üzerinde araştırma yapan Hollandalı R. Schwoebel, araştırmasına koyduğu önsözüne şöyle başlıyor: "It is not surprising to find writers sometimes comparing the confrontation of our so-called communist and free worlds with the clash of East and West in the Renaissance period."* Araştırıcı Schwoebel, Rönesans dönemindeki Türkiye ile Avrupa arasındaki çatışmayı, the clash of East and West, bugünkü komünist dünya ile "özgür dünya" arasındaki karşılaşmaya benzeten birçok yazarın bulunduğuna işa-

* Robert Schwoebel, The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of Turk, 1453-1517, N.Y., 1969, önsöz.

ret ediyor. Devam ediyor. "Gerçekten de bazı paralellikler var. Her iki durumda da yalnızca rakip güçlerin mücadelesi değil aynı zamanda ideolojilerin ihtilafı ve sosyal, ekonomik ve politik sistemlerin karşılaştırılması da ön plandadır. Bugün olduğu türden Rönesans döneminde de rakipler —o zaman Latin Hıristiyanlık ile Osmanlı Türkleri— var olma mücadelesi verdiklerine inanıyorlardı. Her biri diğerinin yaşam biçimini ortadan kaldırmaya kararlı görünüyordu. Her iki taraf da kutsal misyonları ve kendi düzenlerinin, insanlığın umudu olduğunu iddia ediyordu. Bugün olduğu gibi o zaman da yöneten iktidarlar yalnızca askeri çözüm üzerinde duruyorlardı." Çok garip görünebilir; 1917 yılında Moskova'nın komünist olmasına pek itiraz etmeyen ancak Berlin'in, Paris'in, Londra'nın da tehdit altında olduğunu düşünen Avrupa, 1453 yılında da Konstantinople'ün İkinci Mehmet'in eline geçmesinden daha çok, Roma'nın düşüşünün yakın olduğuna inanıyor ve anlatılması son derece zor bir paniği yaşıyordu. İstanbul'un fethinden değil, temsil ettiği tehlikeden korkmaktadır ve yıldığını duyabiliyoruz.

İstanbul'un düştüğü haberi, Temmuz başına doğru Roma'ya ulaşınca, insanlar sokakta ağlamaya başlamışlardı. Ağlamanın, insanların başkalarına değil, kendilerine acımalarının ifadesi olduğu yönündeki düşüncemi burada tekrarlıyorum. İstanbul'a değil, kendilerine ağladılar.

Herkes birbirine koşuyordu ve "büyükler" hemen kağıda kaleme sarılıp, diğer büyüklere duydukları şoku anlatan ve harekete davet eden mektuplar yazıyorlardı. Tam bir panik var; aklın zor alabileceği hikayeler uyduruluyordu. Bunlardan birisine göre Mehmet, İstanbul'a girerken askerleri alkışa başlıyorlar; Mehmet, duruyor ve peygamberine şükranlarını dile getirdikten sonra, Tanrı'nın kendisine Roma'yı fethetmeyi nasip etmesi için dua ettiğini açıklıyor. Roma sıradadır.

1917 yılından sonra ve 1960 yıllarında keşfedilen "domino teorisi" 1453 yılından sonra ve 1460 yıllarında kesinlikle dile getirilmiştir.* Aeneas Sylvius, daha sonra Papa İkinci Pius, bu görüşü, çok önce formüle edenlerden birisidir.

1453 yılından itibaren Avrupa, yıllarca, Türkiye'ye karşı bir haçlı ordusu hazırlama projeleriyle zamanını geçirmişti; kuşatmadan kurtularak Avrupa'ya ulaşabilen herkes, Mehmet'in zalimliğini ve kan dökücülüğünü anlatmayı bir meslek haline getirmişti. Kuşatma sırasında kenti savunanlardan Jacobo Tebaldi'nin, Mehmet için, "Neron'dan daha zalim ve kan dökmeye bayılıyor" sözü bir parola haline gelmişti; Hıristiyanları bu kan içenlerin boyunduruğundan kurtarabilmek için, proje üzerine proje hazırlanıyordu. İşte "Türk" sözü ile kavramının Avrupa'ya ve Avrupalılar'ın kafalarına yerleştiği zamanlardan biri de budur.

---

* Papa İkinci Pius'un kampanya savlarından ikisini aktarıyorum: "Eğer Macaristan Türklere teslim olursa, Almanya ve İtalya kapısı sonuna kadar açılmış olacaktır ve Türklerin gücü hemen hemen iki misli olacaktır."
"Türklerin Batı İmparatorluğu'nu istedikleri besbellidir".
ibid., s. 60.

Kampayanın en önde isimlerinden birisi Aeneas Sylvius idi; Türkler'e karşı kampanya hazırlamak için yapılan üst düzey toplantıların çoğuna Alman İmparatorluğu'nun temsilcisi olarak katılıyordu. Her tarafa mektuplar yazıyor ve hep dolaşıyordu, ateşli bir eylemci ve Türk karşıtıdır.

Ve bu Aeneas Sylvius, Papa ölünce, İkinci Pius adıyla yerine geçti. Yalnız, Türkler'e karşı kuvvet toplamada başarılı olamadı ve Haçlı Seferi açamadı. Buna mukabil, geriye, çok büyük bir ideolojik savaş bıraktı; tek taraflı ve erken bir "soğuk savaş" diyebiliriz. Olumsuz Türk imajının Avrupalı belleklere kakılmasında yeri ve rolü çok büyüktür.

İkinci Pius, İkinci Mehmet'i Hristiyanlığa davet için mektup hazırlayan Papa'dır. Mehmet'ten bir dönme yapmak istemiştir. Mektubun yazıldığını biliyoruz ve neden gönderilmediğini bilmiyoruz.

Aeneas Sylvius, henüz İkinci Pius olmadan ve papalık makamından mektup yazarak Mehmet'i Hıristiyanlığa ve Hıristiyanların imparatorluğuna davet etme hazırlığından önce, Roma'da bir dinsel toplantıda konuşmuştu ve Türk ordusunu şöyle tanımlıyordu: "Savaşçı değil, zayıf, kadınsı, ne ruhunda ne de sözünde harpçilik var; ganimetlerin hepsini zahmetsiz ve kendi kanını akıtmadan topluyor."* Bu değerlendirme son derece yaygındır**; aksini düşünenlerin olmadığını veya çok az olduğunu biliyoruz.

Böyle bir değerlendirmeyi, müstakbel Papa İkinci Pius'un inanmadan yapması da mümkündür; Doğu Roma İmparatorluğu, Türk tehdidini ensesinde ve sıcak bir biçimde duyduğu için Batı'dan ve özellikle Papa'dan sürekli olarak yardım istiyordu. Papa ise "no union no aid" demekte ısrarcı idi; "Birleşmezseniz, Yardım Alamazsınız", Batı Avrupa'nın, Doğu Roma'dan gelen her yardım heyetine ve talebine verdiği değişmez cevap bu oluyordu. Roma, Doğu'nun, Mehmet'in eline düşmesini önlemek için yardım etmeyi, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin entegrasyonu koşuluna bağlıyordu. İki büyük mezhebin birleşmesi, İstanbul'un kaybından daha önemlidir.

O zaman kullanılan sözcükle "ünyon" ve daha çağdaş bir anlatımla entegrasyonu, İstanbul'daki patriğin Roma'daki papanın otoritesinin altına girmesi olarak anlamak yaygındı; en azından Doğu, bunu, böyle değerlendiriyor ve tepki gösteriyordu. Doğu Roma, Batı Avrupa ve Batı Roma'dan yardım istedikçe, önüne entegrasyon planları çıkarılıyordu; diğer taraftan, Hıristiyanların "imansız", infidel, Türklerin boyunduruğu altında inleme tehlikesine de bir cevap bulma zorunluluğu da duyuluyordu. Bu zorunlulukla, Türk tehlikesini küçümseme eğiliminin güçlendiğini düşünebiliyorum.

---

* Robert Schwoebel, The Shadow of the Crescent, op. cit., p. 19.

** Batıda bugün uzman çalışmalarda, Türk askerlerinin üstün savaşçılığı konusunda bir değerlendirme ve yazıma rastlamıyoruz. Buna, biz inanıyoruz.

FETİH ÖNCESİNDE AVRUPA TÜRK ORDUSUNU NASIL GÖRÜYOR?

1432 yılında Filistin'e gitmek üzere seyahate çıkan, Türkiye'ye de gelen, Murat'ı gören, raporunu, efendisi Burgonya Dükü İyi Philip'e sunan, anıları daha sonraki yıllarda çeşitli dillerde yayımlanan Seigneur de Vieux Chateau Bertra don de la Brocquière'in, 1848 yılında Londra'da "Early Travels in Palestine" adıyla yayımlanan kitabından aktarıyorum. Bu kitabı bulamadım; başka kaynaklardaki tam aktarmalardan derliyorum.

Neye benzediklerini anlatmakla başlayacağım ve oldukça yakışıklı bir ırk olduklarını, uzun sakalları bulunduğunu, boylarının ve güçlerinin orta olduğunu söyleyeceğim. "Bir Türk kadar kuvvetli" sözünü çok iyi biliyorum; bununla birlikte kuvvet gerektiğinde, onlardan üstün sonsuz sayıda Hıristiyan gördüm ve hiç de çok güçlü olmayan ben bile, gayretin gerektiği birçok durumda, Türklerin benden çok zayıf olduklarına şahit oldum.

Gayretliler, isteyerek erken kalkarlar ve az yerler; oldukça kötü kızartılmış ekmek, güneşte kurutulmuş et, yoğurt veya süt, bal, peynir, üzüm, meyve, yeşillik, hatta altı-yedi kişiyi bir gün doyurmaya yetecek çorba için kullandıkları bir avuç un ile mutlu oluyorlar. Eğer iyi olma ümidi olmayan bir at veya develeri olursa, boğazından kesiyorlar ve yiyorlar. Bununla pek çok kez karşılaştım. Nerede uyuduklarına hiç bakmıyorlar ve genellikle yerde uyuyorlar. Birbirinin üstüne geçirdikleri iki ya da üç kat pamukluyu elbise olarak giyiyorlar ve bunlar ayaklarına kadar uzuyor. Bunun da üzerine "capinat"* dedikleri keçeden yapılmış bir manto giyiyorlar. Bunlar hafiftir, yağmura dayanıklıdır ve bazı capinat'lar ince ve güzeldir. Çizmeleri dizlerine

kadar yükseliyor ve beyaz, bazıları al kadifeden, diğerleri ipek ya da pamuklu kadife veya benzeri kumaştan kuşak bağlıyorlar. Savaşta ya da seyahat ederken elbiselerinden rahatsız olmamak için, giysilerinin eteklerini kuşaklarına sokuyorlar ve böylece daha rahat hareket ediyorlar.

Atları iyidir, yem maliyeti azdır, iyi ve uzun zaman tırıs gidiyorlar. Gemlerini kısa tutuyorlar, gecenin dışında hiç yemlemiyorlar ve geceleri de beş ya da altı avuç arpa ile bunun iki katı kesilmiş saman veriyorlar; bunları da atların kulaklarının dibinden sarkan torbaya koyuyorlar. Şafakla birlikte kalkarlar, atları yularlar, temizler ve kaşağılarlar, fakat, öğle olmadan su içmelerine asla müsaade etmiyorlar. Öğleden sonra nerede su bulurlarsa içerler, kamp yerlerinde de bol bol su içerler; erkenden ve mümkünse bir nehir kenarında dururlar. Geceleri keçeleri veya diğer malzemeleriyle örtünürler.

Üstlerine itaatleri sınırsızdır. Hiçbirisi, yaşamları tehlikede olduğu zaman bile itaatsizlik etmiyor. Elde edilen bu büyük başarılar, sayısız fetihler, bu her zaman kendisini gösteren değişmez itaatten kaynaklanıyor.

Hıristiyan kuvvetler bu aşiretlere karşı ne zaman silaha sarılsalar, bunların zamanında haber aldıklarına, bana verilen bilgilerden sonra artık inanıyorum. Böyle durumlarda Sultan, onların yürüyüşünü, bunun için görevlendirilmiş özel adamlarıyla izlettiriyor ve onlarla savaşmayı planladığı yerden iki veya üç günlük yürüyüş mesafesinde ordusunu bekletiyor. Zamanın kendisi için elverişli olduğuna inandığı anda, üzerlerine saldırıyor. Böyle durumlar için büyük davulları çalarak ilerledikleri bir özel yürüyüşleri var. Bu işaret verilir verilmez, yürüyüşün önünden gidecekler sessizce ayrılıyor, atlar ve askerler eğitilmiş oldukları için, sıralar hiç bozulmadan diğerleri de sessizce takip ediyor. Böyle bir durumda on bin Türk askeri yüz Hıristiyan askerinden daha az gürültü çıkarıyor. Normal çıkışlarda yürüyorlar, fakat bunlarda koşuyorlar; donatımları hafif olduğu için üç günlük mesafeyi akşamdan şafağa kadar alıyorlar. Bizim iyi ve kolay koşanları seçmemiz gibi onlar da at kullanmıyorlar ve hızlı yürüyen ve uzun süre koşanları seçiyorlar.

Savaş üslupları duruma göre değişiyor. Durumu elverişli buldukları zaman çeşitli gruplara ayrılıyorlar ve bir düşman ordusuna aynı zamanda çeşitli yerlerden hücum ediyorlar. Tekrar tekrar bir araya gelme imkânını verdiği için bu yöntem özellikle ormanlık ve dağlık arazide uygun oluyor. Diğer durumlarda tuzak kuruyorlar ve düşmanı gözlemeleri için akıncı gönderiyorlar. Eğer gelen haberler düşmanın savunmasız olduğu yönünde ise hemen planlarını yapıyor ve durumdan yararlanıyorlar. Düşman ordusunun iyi bir düzende olduğunu anlarlarsa, düşmanın etrafında ok mesafesinde daire çiziyorlar, şaşırtıcı oyunlara başlıyorlar, insanları ve hayvanları oklarla vurmaya çalışıyorlar ve düşmanın düzenini bozuncaya kadar manevralarını sürdürüyorlar. Eğer düşman kuvvetleri takibe başlayacak olursa, uçuveriyorlar ve hemen dağılıyorlar; hatta dörtte birine hücum emri bile veriliyor. Fakat asıl kaçarken müthiştirler ve Hıristiyanları, hemen hemen bu zamanlar mağlup ediyorlar. Kaçarken oklarını öylesine şaşmaz bir ustalıkla atıyorlar ki, askerleri veya atları vurmakta hiç sektirmiyorlar.

Ordularının sayısını Hıristiyanların iki mislinde tutmak Türklerin politikasıdır. Bu sayı üstünlüğü cesaretlerini artırıyor ve çeşitli birlikler kurarak, aynı anda düşmanın çeşitli yerlerine hücum etmeleri imkânını veriyor. Cephe'de bir yarık elde edince inanılmaz bir kalabalıkla buraya dalıyorlar.

Türklerin mızraklı süvarilerinin hiçbir değeri yoktur. En iyi birlikleri okçularıdır ve bunlar da bizimkiler kadar güçlü ve uzaktan atış yapıyorlar. Sipahileri daha çoktur ve atları, bizimkilere göre daha güçsüz ve ağır yük taşıma kapasitelerinin daha düşük olmalarına karşın, daha iyi koşuyorlar ve hızlarını kaybetmeden daha uzun zaman muharebede kalıyorlar.

Benim bilgime göre ordularının mevcudu, tümü, 200.000 oluyor ve tahta kalkan, miğfer, pala veya kılıçtan yoksunlar; çok azı tümüyle donatılmış durumdadır. Bunların dışında hizmet etmeye zorlanan çok sayıda Hıristiyan askeri var; Grek, Bulgar, Makedon, Arnavut, Slav, Eflak, Sırp ve bu ülkenin diğer

despotlarının yurttaşlarından askerler savaşıyor. Bütün bu halklar, Türk tarafından acımasız bir biçimde baş eğdirildikleri için, Türk'ten nefret ediyorlar ve Hıristiyanlar ve öncelikle Fransızların Sultan'a karşı savaş açtığını gördükleri zaman, hiç kuşku duymuyorum, Türk'e karşı çıkacaklar ve ona büyük zarar verecekler.

* Aba olması gerekiyor, y.k.

Ancak böyle bir değerlendirme için dayanaklara da sahibiz; Avrupa'nın o zamana kadar Türkler ile ilgili en temel bilgisi, Burgonya Dükü İyi Philip'in danışmanı Brocquière'e dayanıyordu; Brocquière, İkinci Murat zamanında Türkiye'yi ziyaret etmişti. Senyör Brocquière'in seyahat yazılarının Batı için son derece sevindirici olduğunu kaydetmek durumundayım; Sultan İkinci Murat'ın günde ortalama altı veya yedi litre şarap içtiğini, avı sevdiğini, binden fazla tazısı ve iki bin kadar eğitilmiş şahini ile üç yüz cariyesinin bulunduğunu anlatıyordu. Fakat İkinci Murat'ın hiç de "şahin" bir sultan olmadığını ve barışçı bir kişiliğe sahip bulunduğunu, daha da önemlisi, Türk ordusunun savaş gücünün olmadığını da kuvvetle ekliyordu.

Batı ile Ünyon

Beklememenin iki dayanağı olmalıdır; birincisi, geleceğine ihtimal vermemek ve ikincisi ise önemsememek, diyebiliriz. Konstantinople'ün fethinde her ikisi de var. Hangisinin daha etkin ve önemli olduğunu ortaya çıkarabileceğimi iddia edebilecek bir durumda değilim. Önemlidir ve tartışmaya muhtaç görünüyor.

İnsanlar, fırtınayı, ya hiç ihtimal vermedikleri için ya da fırtına ile hiç ilgilenmedikleri zaman beklemiyorlar; İstanbul'un fethi bir fırtınayı başlatıyor. Batı, bu fırtınayı önemsememekle ihtimal vermemek arasında şaşkın kalmıştı; şaşkınlık, atalet ile çok yakın neden-sonuç ilişkisi içindedir.

Mehmet, hazırlığını yaparken, yapmazdan önce ve fetihten sonra, Batı tam bir atalet içinde yüzüyordu; önce Doğu Roma'ya yardım için koymuş olduğu koşullar veya ambargo ve daha sonra da "ne yapmalı" sorusuna bir ortak cevap bulamaması, sonuçta, hareketsizliği doğuruyordu. Fetihten önceki yardım görüşmeleri ve fetihten sonraki kampanya tartışmaları, fare bile doğuramadı. Güzel, belki de, sonuçsuz ve uzun tartışmaları, her zaman, önemsememek olarak anlamak durumundayız.

Fetihten önce fethin olabileceğine inanmayanlar, fetihten sonra geçirdikleri kısa bir şoktan sonra bu defa haberin doğruluğuna inanmak istemediler. Her ikisinin de insan aklının sınırlarını aşan ve bilinçaltına inen nedenleri olduğunu sanıyorum.

Batı'nın, İstanbul'un fethine ihtimal vermemesi için, çeşitli nedenleri olmalıdır; en önemlisi, bir türlü fethedilemiyordu. Tarihçi Hammer'in yapmış olduğu kısa hesaplamaya göre, Mehmet'ten önce İstanbul tam 28 kez kuşatılmış ve bir sonuç alınamamıştı; Mehmet'in, üstelik yirmi bir yaşında bir çocuğun, bu işi başarabileceğini ise hiç düşünemiyorlardı. Kuşkusuz, Mehmet'in; başka nedenler olmasa da, Mehmet son derece hırslı sayılmasa da, iktidarını pekiştirebilmek ve tahtını sağlamlaştırabilmek için İstanbul'u almak zorunda olduğunu da hiç bilmiyorlardı. Türkiye'yi ciddiyetle düşünmeye tenezzül etmedikleri zamanlardan söz ediyorum.

İstanbul, insanları tarihçi yapıyor; özellikle yabancılar, İstanbul'da tarihçi oluyorlar. İstanbul'da avukat Sir Edwin Pears, Robert College'de öğretmen Van Milligen, Birge veya Alderson türünden, İstanbul'da Avusturyalı diplomat Hammer de Osmanlı uzmanı oldular; İstanbul'un kaç defa kuşatılmış olduğunun hesabını Hammer'den aktarıyorum.* Greklerden Alkibiades, Pausanias, Leon, üç kez ve Roma İmparatorları Sever, Maksim ve Konstantin ile birlikte altı kez kuşatıyorlar. Doğu Roma zamanında Tomas ve Tornicius komutasında asiler iki kez, İmparator Aleksi Komneni ve Mihail Palaeolog da iki kez olmak üzere dört defa daha kuşatılmıştır. İki kez Bulgar kralları, bir kez Pers kralı, bir defa Avarlar, bir kez Slav Despotu Kurumus, bir kez Ruslar, bir kez Venedik liderliğinde Latinler ve yedi kez de Arap halifeleri İstanbul surlarına dayanmışlar. Hammer, Bayezid'in iki kez, Musa, İkinci Murat ve son olarak da İkinci Mehmet'in birer kez olmak üzere Türklerin de İstanbul surlarını beş defa zorladıklarını kaydediyor. Mehmet'ten önce 28 defa surları zorlanmış bir kentin fethedilebileceğine inançsızlığa bir hüküm olması doğaldır.

Dahası var; Doğu Roma, 527 yılında Justinyen'in tahta çakışından 1071 yılında Malazgirt Savaşı'na kadar hiçbir ciddi yenilgi tatmamıştı. Daha sonraki yıllarda tarihçilerin bir "bizanten" karalamasına eğilim göstermesine karşın, Doğu Roma İmparatorluğu, tarihin kaydettiği en dayanıklı devletlerden birisi olarak

* Buna H. Adams Gibbons'u da ekleyebiliyorum. Deny de buradadır; geliyorlar ve tarihçi oluyorlar. Herhalde bir "boşluk" ile karşılaşmalarına bağlayabiliyoruz. Gelmişler, "tarih" okumak istiyorlar, gramer öğrenmek istiyorlar ve bulamıyorlar. Öğrenirken yazdıklarını düşünmemiz isabetli ve verimlidir.

sürüyordu; Doğu Roma kadar ayrı ve özgün bir kurum olan İran İmparatorluğu da dahil, Abbasilere, Selçuklara ve hepsinden çok, Osmanoğullarına, gıpta ile baktıkları, bir model oluyordu. Abbasiler, Bizans'ı ve Türkler, Abbasiler'i çok zaman, model aldılar.

Doğu Roma ile doğrudan ilgisi olmayan, Montross'un savaş tarihini ele aldığı çalışmasından aktarmak gereğini duyuyorum: "Alone and unaided, Constantinople beat off the onslaughts of Slav, Avar, Bulgarian, Persian, Saracen, Russian and Turks, thus permitting Europe to develop its civilization along Western lines."* Konstantinople, tek başına ve hiç yardım almadan, yüzyıllar boyunca, Slav, Avar, Bulgar, Pers, Müslüman akıncılar, Rus ve Türk saldırılarını püskürtmüştü ve böylece, bir tampon bölge oluşturarak Batı Avrupa uygarlığının kendi çizgisinde gelişmesine imkân hazırlıyordu. Şöyle de söyleyebiliriz, Bizans, Avrupa için, en uzun ömürlü ve en sağlam "Çin Duvarları" oldular.

Bu kadar güçlü sınavlar vermiş bir kalenin yıkılmasını beklememek doğal görünmelidir; ancak burada duramıyoruz. Batı Avrupa'nın ve bu arada Roma'nın, bütün bunların yanında, Konstantinople'ü ve Doğu Roma İmparatorluğu'nu kendi yağıyla kavrulan ve Latince uygun sözcükle barbarların Batı'ya doğru yürüyüş yolunu kesen bir artçı güç olarak saydıklarını, düşündüklerini akıl edebiliyoruz. Güzel, peki, kim düşünüyor; bu soruya cevaben, tarihin mantığının, teker teker bireylerin düşüncesinin üstünde olduğunu tekrarlamak durumundayım.

Tarihin mantığı varsa, bireyler bu mantığa göre düşünmüş olmak zorundadırlar.

Böyle düşünüldüğünde Bizans tarihi uzmanı Steven Runciman'ın İstanbul'un düşüşünü konu alan çalışmasına yazdığı önsözü aktarmanın zamanıdır; Profesör Runciman, even in the wide political field the fall of Constantinople altered very little, diyordu.** Daha geniş politik platformda bile İstanbul'un düşüşü pek küçük değişikliğe yol açtı; Runciman, bunları ileri sürüyordu. Bu düşünceye katılıyorum. Yol açtığı sonuçlara bakacak olursak, İstanbul'un zaptı pek önemsizdir ve abartıyoruz.

Fatih, bir hayaleti fethetti. Ama Fatih'tir.

Fatih, en çok Konstantiniye'nin fethedilemezliği düşüncesiyle, Avrupa'nın birlik olarak İstanbul'a hücum edenlerin üzerine üşüşeceği inancı ile, Doğu Roma düzeninin Batı Avrupa için vazgeçilmezliği savı ile mücadele etti. Asıl fethi, düşünce duvarındadır ve öncelikle iradeleri zapt etmeyi denemişti. Çoğu içerdedir.

Bu mücadeleyi hem dışarıda ve hem içerde kazanması gerekiyordu. İçerde, Çandarlı Halil Partisi'ni, Avrupa'nın gücü karşısında yılgınlığa düşenleri, bu yılgınlık ile Avrupa ile işbirliği yapanları yenmesi zorunlu idi; Doğu Roma İmparatoru Konstantin, Konstantinople'ün düşüşünü önlemek için Avrupa'dan yardım

* Lynn Montross, War Through the Ages, N.Y. 1960, p. 105.

** Steven Runciman, The Fall of Constantinople, Cabridge University Pres, 1965, önsöz.

sağlamaya çalışır ve bunun için de Avrupa'nın ileri sürdüğü koşulu kabul ederek, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin ünyon törenini yaparken, Mehmet'in sadrazamı Çandarlı Halil, bu entegrasyonun en heyecanlı isteklilerinden birisi olarak görünüyordu. İçerde maksimalistler ve minimalistler savaş halindedirler.

Fatih'in İstanbul'u alır almaz, Doğu Roma İmparatoru Konstantin kanalıyla Avrupa ile entegrasyon ve uyuşma yanlısı Sadrazamı Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirmesi, tarih mantığının bir zorunluluğu olarak ortaya çıkıyordu. Fatih, zorunluluğu hürriyet olarak kullanan komutandır.

Türk tarihçilerinin şovenist iddialarının aksine İstanbul'un fethi, Batı'da papalığın şemsiyesi altında bitmez tükenmez konferansların toplanması, Türkler aleyhine küfürlerle dolu çok sayıda kitabın yazılması, Türkleri aşağılamanın ortalama Batılı insanın bilinçaltına yerleştirilmesinin dışında ciddi hiçbir sonuç doğurmamıştır; ilaveten, İstanbul'dan İtalya'ya Rönesans yaratacak türden bilgin ve edebiyat adamı gitmemiş olduğunu da biliyoruz. Gidenlerin pek çoğu da, dil bilmemenin, yeni koşullara uyamamanın ve katkıda bulunamamanın yarattığı mutsuzluk içinde kaybolup gittiler. Demek Batılılar, Türkleri çok küçümsediler ve Türkler, özellikle daha sonraki tarihlerde fethi pek abarttılar.

Batı Avrupa'nın Türklere karşı toplayabildiği en son Haçlı Ordusu, 1444 tarihindedir* ve burada, Varna'da Haçlı Ordusu, Yanoş Hünyadi ile birlikte büyük bir yenilgiye uğramıştı. Bundan sonra, 1453 yılı Temmuz ayında Konstantinople'ün düştüğü haberinin duyulması ve yayılmasından sonra, Konstantinople'ü geri almak için en küçük bir birlik bile toplayamadılar; üstelik 1456 yılında moral düzeltici büyük bir başarı elde etmesine rağmen efektif bir hazırlık yapamadılar. Gerçekten 1456 yılında İkinci Mehmet, Belgrad kuşatmasında büyük bir bozguna uğramıştı, gemilerini kaybetti, yaralandı ve canını zor kurtardı. Yine Macar General Yanoş Hünyadi'nin kazandığı bu zafer, bir ara, yeni bir haçlı kuvveti projesini canlandırdıysa da Yanoş, bu başarıdan hemen sonra, birden yayılan veba salgınında hayatını kaybetti ve İnebahtı'ya kadar son Haçlı Ordusu Varna'dadır.

İnanmamak da bir rahatlıktır; Roma haberi işitiyor, belli bir şoktan sonra, inanmamayı tercih ediyordu. Aynı durum Cenova'da da görülüyordu; şoktan sonra Cenevizler de inanmamayı seçtiler. Türklerin bu sırada en büyük düşmanı Venedik Cumhuriyeti** ve Venedik'in en büyük rakibi de Ceneviz Cumhuriyeti oluyordu. Ceneviz Cumhuriyeti, Cumhuriyet'in en önde gelen iki ailesinden birisine mensup Giovanni Giustiniani ile, İstanbul'un savunmasına katılan tek Ba-

* Leoponte, 1571, daha sonra ve Nicopoles, 1396, öncedir; sırasıyla "İnebahtı" ve "Niğbolu" diyoruz.

** Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde, uzak İspanya'yı düşman seçmek ve böylece Türkler'e karşı İspanya-Venedik eksenini zorlamak, çok önemli bir politika ve söz uygunsa, "hata" olmuştur. Neden ve ne zaman; başlangıcında II. Bayezid ve katastrofta II. Selim'i görüyoruz. Neden ararken, her iki sultanın judo-fil olduklarını ihmal edemeyiz.

tılı Devlet'ti; Guistiniani, son ana kadar kuşatmanın komutanlıklarından birisini yapıyordu. Buna karşın Fatih, İstanbul'u alır almaz Galata'da Ceneviz kolonisine büyük ayrıcalıklar verdi ve bunu Zaganos'un okuduğu bir fermanla teyit etti. Bu durumda Cenova'nın bir haçlı seferine katılması ihtimali ortadan kaldırılmış oluyordu. Bu, tüccar Venedik'i gerektiği ölçüde etkilemiştir. Güzel, ancak, geçerken, Türk tarih yazımında Babıâli'nin zorladığı İspanya-Venedik ekseni üzerinde hiç durulmadığını not ediyoruz.

Devamla, 4 Temmuz 1453 tarihinde İstanbul'un düştüğünü haber alır almaz Venedik Cumhuriyeti Başkanı, derhal iç kabinesini olağanüstü toplantıya çağırmıştı ve hararetli tartışmalardan sonra "Venedik Hükümeti, tedbirli hareket etme kararı"* aldığını öğreniyoruz. Bir gün sonra Venedik Hükümeti, Amiral Loredan'a, Ambassador Marcello'yu, Mehmet'in sarayına götürecek bir gemi hazırlamasını emrediyordu. Aradan geçen bir hafta, güçlü ve tüccar Venedik'in daha da soğukkanlı davranması sonucunu doğurmuştu; bir hafta sonra toplanan Venedik Senatosu, Sultan'a ve Sultan'ın bakanlarına hediye olarak verilmek üzere Marcello'ya 1200 düka tahsis edilmesini karara bağlıyordu.** Venedik ve Cenova, İstanbul'un Müslümanların eline geçmesinin ticari hesaplarını çabuk yapıyorlar; Karadeniz ve Levant'taki ticari çıkarlarının en küçük ölçüde bile rahatsız olmayacağını görerek rahatlıyorlar. Mehmet'ten ve fethinden çok korkmuş oldukları kesin ve rahatlamaları, yeni durumun hesap yapmaya imkân vermesinden kaynaklanıyor.

Alman İmparatoru Üçüncü Frederick, haberi duyar duymaz, danışmanı Aeneas Sylvius'a, kendi adına, Papa Nicholas'a bir mektup yazmasını emretmişti; bu mektupta Frederick, Papa'ya, İstanbul'da Türkler tarafından 40.000 Hıristiyanın gözüne mil çekildiğini, bir o kadarının, esir edildiğini, kiliselerin yıkıldığını anlatıyordu; haberi duyan herkes hemen bir yakınına mektup yazarak, şişirilmiş katliam ve yıkım bilgilerini yayıyordu.*** Bu mektup ağını İmparator kurdu ve İmparator, Papa'dan, "bu çok kötü olayın hatırası taze iken Hıristiyan prensler arasına barış getirmesini" istedi. İmparator ve Papa'nın varlığına rağmen Avrupa, birbiriyle anlaşmazlık içinde prensliklerden geçilmiyordu; her büyük adam, birbirinden bu anlaşmazlıklara son verilmesini rica ediyordu. Bir etkisi olmadığını tespit edebilecek durumdayız.

---

* Steven Runciman, The Fall of Constantinople, Cabridge University Pres, 1965, p. 161.

** Mehmet, casus ağı vasıtasıyla Batı başkentlerindeki gelişmeleri önceden haber alıyor ve hiç geri adım atmıyordu. Ayrıca vasalların haraçlarını artırarak kararlılığını gösterdi; Sırbistan için 12.000, Mora için 10.000, Sakız için 6000 ve Limni için 3000 düka yıllık haraç istedi ve kabul ettiler.

Bu rakamlara göre, Venedik Senatosu'nun ayırdığı 1200 dükanın yüksek bir miktar olduğunu anlıyoruz.

*** Robert Schwoebel, The Shadow of The Crescent: The Renaissance Image of the Turk, 1453-1457, N.Y., 1969, p. 3.

Bu dönemde Avrupa'daki kampanya, yazışma ve broşürleri inceden inceye incelemiş olan Robert Schwoebel, araştırmalarından, şu sonucu çıkarıyor: "Cenova, Venedik ve Roma'nın eninde sonunda Kent'in Türklere baş eğeceğini anlamış olmaları lazım. Fakat yine de, 29 Mayıs'ta Türklerin nihai zaferine, psikolojik olarak, kendilerini hazırlamamış oldukları görülüyor."* Öyleyse, 1453 yılı Temmuz ayından itibaren bir yığın sonuçsuz kampanya toplantıları yaparak, Konstantinople'ün Türklerin eline geçmesine, psikolojik hazırlıklarını tamamlamış oldular. Bu durumda, bütün bunları, Türklere karşı yeni bir Haçlı Seferi hazırlamak için düzenlenen toplantıları, bir tür psikanaliz seansları sayabiliriz. Kiliselerde, Katedrallerde bunu yaptılar ve Avrupa'da bir Türk imajı çizdiler.

Bu suni kampanyalarında kuşatmadan kurtularak İtalya'ya ilk önce ulaşan Jacobo Tebaldi'nin anlattıklarının önemli bir yeri olmalıdır; Tebaldi, vahşeti enflasyona uğratarak aktarmasının yanında, bir kampanya hazırlığını yüreklendirebilecek tılsımlı iki formül de dile getiriyordu. Bunlardan birisi, devşirme ordusunun her zaman ihanete hazır olduğu görüşüdür; bunu tekrarlıyordu. Diğeri ise Osmanoğlu Ailesi'nin can düşmanı Karamanoğlu için umut yaratıcı ifadeler kullanıyordu; "biraz özendirmeyle muhtemelen Hıristiyan olabilir" diyordu. Küçük Asya'daki Türk Beyleri'nin fanatik Müslüman olmamaları, Müslümanlığı daha çok akıncılarını yüreklendirici bir ideoloji gibi kullanmaları ve çok büyük bölümü Hıristiyan olan halkları boyundurukları altında tuttukları için de hoşgörülü davranma zorunluluğunu duymaları, öyle anlaşılıyor, fanatik Avrupa'da hep Doğu'dan Hıristiyan prens devşirme heveslerini kamçılamıştı; Doğu Roma İmparatorluğu'nda ve Bizans Sarayı'nda Hıristiyan olmuş ve isim değiştirmiş birçok Türk asilzadenin bulunması da, bu tür iddia ve hayallerin pek de dayanaksız olmadığı anlamına geliyordu. İnandırıcılığı var.

Bunun dışında Hıristiyanlık tarihinde İstanbul'un yeri ayrı ve hiçbir kent ile karşılaştırılamayacak kadar önemlidir; İstanbul, Roma İmparatorluğu'nda, Hıristiyanlığın resmen kabul edildiği kenttir. Roma'ya Hıristiyanlığın nüfuz etmesi çok daha yavaş ve geç oldu; İstanbul, Ortaçağ boyunca tümüyle Hıristiyan ve Ortaçağ'ın en büyük kenti özelliklerini taşıdı. Daha sonra, ilerde değineceğim, iki kilise arasındaki ihtilaf sırasında, Roma ile Konstantinople veya Latinler ile Grekler birbirine çok uzak düşmelerine ve Konstantinopl'ün, 1453 yılında Türklerin eliyle yapılandan çok daha acımasız yağma ve yıkımı 1203 yılında Katolik Latinlerden görmüş olmasına karşın, Papalık, kendi tutarlılığı açısından, Türklere karşı bir haçlı seferi düzenlemek fikrinden hiç dönmedi. Temelinde bir tarih okuyoruz.

* Robert Schwoebel, The Shadow of The Crescent: The Renaissance Image of the Turk, 1453-1457, N.Y., 1969, p. 31.

1454 yılı başında Papa Beşinci Nikola, bir "Bull", Papalık Fermanı, yayınladı; bu Bull'da, Nikola, beklenebileceği gibi, Mehmet'i, İncil'de sözü edilen yedi başlı, yedi boynuzlu ejdere benzetiyordu. Bütün Hıristiyanları, Mehmet'e karşı sefere çağırıyor ve bu seferi finanse etmek için de bir aşar vergisi koyuyordu; Hıristiyanların tümü gelirlerinin onda birini, Haçlı Ordusu'nu finanse etmek için vergi olarak vermek zorunluluğuyla karşı karşıya bırakıyordu. Vergisini vermeyenlerin, Papa'nın silahıdır, aforoz edilecekleri Papalık Fermanı'nda açıklıkla ifade edilmiştir. İşi ciddi tutuyo:, ciddiyet rutindir.

Bu kampanya girişimi, diğerleri gibi, tam bir fiyasko ile sonuçlandı ve nitekim, Profesör Runciman, "Batı eylemler söz konusu olunca hareketsiz kalıyordu"* demiştir. Papa'nın çabaları değil halkı, İmparator Üçüncü Frederick'i bile hareket geçiremedi ve bu nedenle de, bu dönemde, Frederick, "oturarak dünyayı fethedecek" denilerek alay konusu oldu.

1456 yılında Belgrad'da, İkinci Mehmet'in yenilgiye uğratılması ve Türk Ordusu'nun perişan edilmesi üzerine, haçlı kampanyası tekrar hızlanıyordu; hazırlıklar sonucunda 1459 yılında Mantua'da, artık İkinci Pius olarak Papa olan Aeneas Sylvius'in başkanlığında büyük bir toplantı yapıldı. Papa, "babalarımız değil, hayır, bizler, Konstantinople'ün, Doğu başkentinin Türkler tarafından fethedilmesine müsaade ettik" diyerek günah çıkardı, yakındı. "Ve bizler evimizde rahat içinde, tembel tembel otururken, bu barbarların askerleri Tuna'ya, Sava'ya doğru ilerliyor", bu sözler de Papa'nın ve Pius, domino savına dayanarak Mantua Katedrali'nde kendisini dinleyen asillerle yüksek düzeyde din adamlarını ürkütmeye çalışıyordu. Yine bir sonuç alamadığı, tarihçe, ispatlıdır.

1461 yılında Sinop ve daha önemlisi Küçük Asya'daki son Hıristiyan devleti olan Trabzon İmparatorluğu'nun düşmesi ise, artık bir haçlı seferi yapılamayacağını herkese anlatmaya yetmişti; bundan sonra, kampanya, tümüyle yazıcı ve sanatçıların eline kalıyordu. Silahlı bir müdahale yaratamamanın yarattığı boşluk ve kızgınlıkla, başta İtalya'da olmak üzere, en bayağı anti-Türk edebiyat piyasaya dökülüyordu ve Avrupa insanının bilinçaltına yerleştiriliyordu. Avrupalının Doğuluları hakaret dolu sözlerle anmalarında, bu kampanyanın çok önemli bir yeri olduğunu tekrarlıyorum. Avrupa'da "Türk" resmi işte bu tarihlerde çiziliyordu. Herhalde kalıcıdır.

Fakat bu edebiyat bir yana, bir önemli soruyu görmezlikten gelmenin mümkün olamayacağını da sanıyorum; fetihten sonra efektif hiçbir hareketin olmamasının yanında, fetih öncesinde İstanbul'dan Batı'ya kurul üzerine kurul gönderilmesine karşın, kişisel ve şövalyece sayılabilecek bir iki katılımın dışında, Batı Avrupa fethin önlenmesi için kılını bile kıpırdatmadı. Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasını önlemek için istenen yardımla-

* Steven Runciman, The Fall of Constantinople, op.cit., p. 167.

rın hepsini "önce ünyon" veya "ünyon olmazsa yardım da olmaz" cevaplarıyla geçiştiriyordu; Batı'nın "önce ünyon" koşulunu, Doğu'ya yapılacak askeri yardımın önüne çıkartılmış bir ambargo olarak kullandığı anlaşılıyor. Vurgulamış oluyorum.

Batı ile ünyon hiçbir zaman gerçekleşmedi. Ve Fatih'in İstanbul'u fethi, Batı ile entegrasyon projelerine, bir daha canlanmamak üzere son verdi.

Profesör Runciman, iki kilise arasında skizma'yı, ayrılık, incelediği bir başka çalışmasında, belki de pek çok haklı olarak, "gerçekten, Doğu Hıristiyanları için usulüne uygun tapınma doğru inançtan daha önemlidir"* sözüyle özetlemişti, bu özetin, bu yargının genel bir geçerliliği olduğunu sanıyorum. Helenleşmiş Doğu'da, Latinleşmiş Batı'ya göre, usul ve seremoniler daha ön plandadır; Latinlerin kaba denecek kadar doğrudan anlatımları yerine Helenler, ikiyüzlü denebilecek kadar dolaylı anlatımları tercih edebiliyorlar. Bu renk ayrılığının Latince ve Grekçe arasında da görüldüğü, Grekçenin Latince'ye göre çok daha seyrek ve süslü olduğu sık sık tekrarlanıyor.

Skizma'nın, ayrılık, heresy, sapkınlık olmadığının belirtilmesi gereklidir; skizma'yı, aynı inanç içinde bir hizip olarak ele alabiliyoruz. İman'da ve kutsal kitaplarda ortaklık sürüyor, ancak, ortaklıkta, komünyon ya da dinsel parti de denilebilir, bir burukluk ve hatta kırıklık var. Sapkınlıkta ise farklılık imanda ve kutsal kitapların kabulüne kadar uzayabiliyor; sapkınlar, dinsel partinin klasiklerini kabul etmiyorlar.

Son çözümlemede Ortodoks ve Katolik olarak tam bir ayrılığa dönüşen Hıristiyanlığın iki büyük kilisesi arasındaki skizma, dinsel yetki alanlarının belirlenmesinde düğümlenmektedir; ancak ayrılığı, Konstantinople'ün kurulmasıyla Roma'nın ayrılmasının zorunlu bir sonucu saymak daha doğrudur. Konstantinople'ün kurulmasından önce Roma, İskenderiye ve Antakya kiliseleri, bu sıra ile Hıristiyan dininin üç büyük kilisesi kabul ediliyordu; Roma'nın önceliği tartışılmamıştır.

Fakat Konstantin milattan önce altıncı yüzyılda Bizans tarafından bugünkü İstanbul'un Sarayburnu'ndan Marmara'ya açılan sahilinde, Vizandis veya Vizantya adıyla kurulmuş olan kenti Roma'nın ve Hıristiyanlığın merkezi yapmak üzere ve Nova Roma olarak genişletince, zaman içinde, sorunlar çıkmaya başladı; Hıristiyanlığın yavaş geliştiği ve okumuş katmanların uzun zamanlar pagan kaldıkları Eski Roma'ya karşı bir üstünlük duygusu oluşuyordu. Konstantinople, İskenderiye ve Antakya'dan çok sonra kurulmuş olmasına karşın, Hıristiyan partisinin hiyerarşisinde bunlardan önce gelme isteğini belli etti; Roma'nın burada

* "Right worship was really more important to the East Christians than right belief."

Steven runciman, The Eastern Schism-A Study of the Papacy and the Eastern Churches During the XIth and XIIth Centuries, oxford, 1956, p. 7.

bir sorunu olmadığı anlaşılıyor. Roma kadar zengin İskenderiye ile Sen Peter'in kenti olma açısından Roma ile eşit Antakya arasında, İskenderiye yarıştan çabuk çekilmişti. Güzel, bir zamanlar, Roma asillerinin en çok sevdikleri Antioch, yeni adıyla Antakya, bugün de Sen Peter Kilisesi ile yaşamaktadır.

Hıristiyanlıktaki bu büyük skizma, aslında, bu üç kentin, Roma, Antiok ve Konstantinople arasında yetki üstünlüğü tartışmasıdır; üç kent yarışlarını, her üçünün de yedi tepe üzerinde kurulmasına kadar vardırdılar.* Yalnız, Antakya, otomatik olarak olmasa bile, bir Doğu Kilisesi olduğu için, genellikle, İstanbul'dan yana bir tutum alıyordu. Tümden kaybetmeye mahkûmdur.

Profesör Runciman'ın sözleriyle "Yeni ve Hıristiyan Roma" olarak kurulan İstanbul'un, Hıristiyan hiyerarşisindeki yerinin saptanması önem kazanıyordu ve 381 yılında Konstantinople'de toplanan İkinci Ökümenik Konsili, kabul ettiği üçüncü kanununda, "Konstantinople Yeni Roma olduğu için Konstantinople başpiskoposu, rütbece, Roma başpiskoposundan sonra gelecektir", the bishop of Constantinople shall rank next to the bishop of Rome because Constantinople is New Rome, diyerek bu önemli soruna bir cevap bulmaya çalışmıştı. Bundan sonra Kadıköy'de, Chalcedon, toplanan Dördüncü Ökümenik Konsil de, bir adım daha atarak, "Yeni Roma'nın en kutsal tahtına eşit ayrıcalık tanınmalıdır" kanununu kabul etti ki, bu ihtilafın başlaması anlamındadır.

İhtilafın temelinde Doğu'nun daha kültürlü ve tartışmayı daha çok sevmesinin rolü büyüktür; çeşitli kaynaklar, bu tarihte, Batı'da ve Roma'da din adamlarının dışında okuma-yazma bilenlerin olmadığını, ancak, İstanbul'da laik ve büyük bir aydın topluluğunun bulunduğunu, bunların tartışmayı pek çok sevdiklerini kaydediyorlar. Bu nedenle de olabilir; İstanbul Kilisesi, toplanan Ökümenik Konsiller'de çıkarttığı yasalarla kendi hiyerarşisini belirlemenin yanında, bundan sonra doğabilecek ihtilafların yer ve usulünün de saptanmasında ısrar ediyordu. Konstantinople, Ökümenik Konsilleri, her türlü ihtilafın görüşülüp kararlaştırılacağı meclisler olarak görüyordu ve önermektedir.

Cahil Roma, buna çok itiraz etti. İstanbul kendi görüşünde ısrarlı davrandı; Kutsal Ruh'un Ökümenik Konsilleri'ne mutlaka geleceğini ve görünmez bir biçimde tartışmaları yöneteceğini ileri sürüyordu; Roma, bu tür toplantılarda yumruklaşmalara kadar varan kavgalara bakarak, Kutsal Ruh'un pek de gelmediğini düşünerek, hep karşı çıktı. Anlaşamadılar.

---

* "Rekabet, temelinde, dinsel yetki alanlarıyla ilgilidir."

Steven Runciman, The Eastern Schism, op.cit., s. 2.

Bu arada Osmanlı hazlarının Cumhuriyet şairi Yahya Kemal'in İstanbul'un tepelerini bilmediğine işaret etmek istiyorum. İstanbul'un yedi tepesi de, surlar içindedir; bugünkü Sarayburnu birinci, Çemberlitaş ikinci, aslı Ermeni Prensi Toros'un adıyla Toros Tepesi olan Bayezid Meydanı üçüncü tepe idi ve böylece sürmektedir. Bunlara bugün tepe demek ve Yahya Kemal'in "Aziz İstanbul'a" bu tepelerden bakmasını imkânsız görüyorum.

Kuşkusuz, ihtilafların çözümünü Ökümenik Konsiller'e bırakmak, Roma'yı ayrıcalıklı yerinden atmakla özdeştir. Konsiller'de, katılanların hepsinin eşit oyları olacak; halbuki Roma, Sen Peter'in kurduğu bir kilise olduğunu ileri sürerek, ihtilafları kendisinin çözme hakkı olduğunu savunuyordu. İhtilaf, böylece, kendi bağımsızlığını kazanarak ve hiçbir zaman büyük önemlere kavuşmadan, ancak, Doğu Roma'da Latincenin sökülüp atılması ve yerine Grekçenin yayılmasıyla birlikte çeviri yanılmaların* yol açtığı uzaklaşmalarla on birinci yüzyıla kadar gelmiştir. Demek ki, ihtilafın kendisi kalıcı ihtilaf'tır.

Artık iki ayrı bakış ya da kültür olmaya başlayan Grekler ile Latinler arasındaki rekabet mi kiliseler arasındaki anlaşmazlığı körükledi ya da kiliseler arasında çekişme mi, Latinler ile Grekleri giderek birbirinin düşmanı haline getirdi; bu soru olumsuz anlamında akademik nitelik taşımaktadır. Bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır ve birbirini tırmanmaya zorladılar. İki kilise arasında rekabet ne olursa olsun, her ikisi de, önceleri yeni papa veya patriki, kiliselerin diptik'ine kaydediyorlar ve ayinlerde isimlerini anıyorlardı; eğer bu, iki kilisenin bir tek dinin kurumları olduğu anlamına geliyorsa, daha sonra ve 1009 yılında Latin ve Grek Kiliseleri birbirinden ayrıldılar. Çünkü 1009 yılında Konstantinople'deki diptik'te papanın adı yazılmadı ve hep öyle kaldı. Fakat skizma'nın asıl başlangıç tarihi olarak 1054 kabul ediliyor; çünkü bu yılda Konstantinople'e gelen bir yüksek düzeyde Papalık delegasyonu, görüşmelerin sürdüğü bir sırada, Papa'nın Konstantinople Patriği'ni aforoz ettiğini yazan bir Bull'u, Ayasofya Kilisesi'nin mihrabına koyuvermişti. Bundan sonra skizma kütlelere mal oldu ve İstanbul'da derhal sokak gösterileri başladı. Konstantinople halkı, Latinlerin baskı ve küstahlığına karşı başkaldırdı. Roma'nın üstünlük ve nümayişini reddettiler.

Ünyon tartışmaları asıl bundan sonra ortaya çıkıyor; 1054 ile 1071 arasında sadece on yedi yıl var. 1071, bu Ortaçağ'ın yenilmez imparatorluğunun, pek de isteksiz Alparslan karşısında, ilk ve büyük yenilgiyi aldığı tarihtir. Telaş uyandırıyor ve Batı'ya sığınma politikası, giderek daha büyük bir açıklık kazanarak, Doğu'nun temel çizgilerinden birisi oluyordu. Demek, Türkler için bir zafer işareti olan "1071", bir başka açıdan da, Doğu'nun Batı'ya sığınma üslubunun başlangıcıdır.

Batı'ya sığınma ve varlığını sürdürebilmek için Batı'nın isteklerine boyun eğme politikasının ilk açık formülasyonunu yazan, kızını Orhan'a eş vererek Orhan'ı teskin etmek isteyen Bizanslı tarihçi–İmparator Kantakuzenos oldu. Burada ele alabilirim, ancak bundan önemli gelişmeler var, irdelenmesi zorunludur.

Türklerin Malazgirt'ten Küçük Asya kapılarını açtığı 1071 yılından iki yıl sonra 1073 yılında Norman Robert Guiscard'ın, Balkanları zapt etmek için hazırlıklar yaptığı haberi İstanbul'a ulaştı. Bu sırada Yedinci Gregory, Papa'dır ve

* Latince, u ve v aynıdır; v, sesini veriyor. Kril alfabesinde ise B, 've' sesinin işaretidir. Bu nedenle, Bizans, Slav dillerinde Vizans'tır. Kurucusu Bizas, Vizas olarak da okunuyor.

Papa Gregory'nin, "Katolik Kilisesi'nin haklarını kabul etmeyi reddeden bir ülkenin Hıristiyanlar tarafından yönetilmektense Müslümanların egemenliğinde kalmaları çok daha iyidir" dediği biliniyor.* Böyle bir durumda İmparator Mihail, Guiscard'ı ancak Papa'nın durdurabileceğine karar vermişti ve ünyon koşulunu kabul ettiğini bildirmek üzere bir delegasyonu Roma'ya çıkardı; haksız olmadığını anlıyoruz. Yapılan görüşmeler sonucunda ve Guiscard'ın kızının velihat prensle evlenmesi kararlaştırılarak, Batı'nın Doğu'ya hücumu durduruldu. Bir adımdır.

Robert Guiscard'ın kızının imparatoriçe olması ihtimali, Latin nüfuzunun Doğu Roma Sarayı'na girmeye başlamasıyla özdeştir; ama, ne yazık, 1078 yılında bir saray darbesiyle Mihail devrildi ve oğlu da veliaht prenslikten uzaklaşmış oldu. Ve Papa derhal yeni İmparator Nicephorus'u aforoz etti; bu, kiliselerin ünyonunun özde, Doğu'nun Batı'nın boyunduruğu altına girmesi demek olduğunu çok açık olarak ortaya çıkarıyordu. Atılmış adım boşa gitti ve burası Doğu'dur. Sürprizleri çoktur.

Bu tarihten sonra, İstanbul'da kütleler hep Batı ile entegrasyona düşman oldular. Sadece zenginler ve yüksek rütbeli din adamları Batı ile ünyondan yana bir tutum aldılar. Sıradan rahipler, basit aydın hep Batı'nın boyunduruğuna karşı çıktı.

Güzel, devamla, Papa İkinci Urban'ın iki kilise arasındaki skizma'yı yumuşatan, ancak Doğu Hıristiyanlarını, Türk ve Müslümanların boyunduruğundan kurtarmak için tahrik ettiği ve planladığı Birinci Haçlı Seferi de, Latinler ile Grekler arasındaki karşıtlıkları artırmaya yaramıştı; çünkü, Birinci Haçlı Seferi ile, yalnızca seyyahlar değil, hem Haçlı Latinler ve hem de Anadolu'daki Hıristiyan Grekler, birbirlerinden çok ayrılmış olduklarını görmek imkânını buldular. Ayrıca Latin Haçlı ordularının bitmek tükenmek bilmeyen yağmaları, Konstantinople çevresinde, Antakya'da, Urfa'da, bütün Hıristiyan Greklerin Latinlerden nefret etmeleri sonucunu doğurmuştu. Skizma'nın kütleleşmesinden söz edebiliriz.

Antakyalı Latin İmparatoriçe Maria'nın naiblik döneminde ortaya çıkan olaylar bu nefretin boyutlarını gösteriyor; Antakyalı Maria, kocasının ölümü üzerine tahta geçen küçük oğlu büyüyünceye kadar naiblik makamını üzerine almıştı. Bir İtalyan'la evli üvey kız kardeşi Kayzerissa Maria ile birlikte, bu dönemi, Doğu Roma Sarayı'nı Latinleştirmek için kullandı; bütün bunlar Andronicus Comnenus liderliğinde bir isyanın başarıya ulaşması için yeterlidir. Çocuk İmparator, önce annesi Antakyalı Maria'nın idam emrini imzaladı, sonra teyzesi ve eniştesi öldürüldüler; demek, İstanbul'da görülmemiş bir Latin katliamına tanıklık ediyorduk.

* Chedonul Mijatovich, Constantin Palaeologus The Last Emperor of Greeks 1448-1453, Chicago, 1892, p. 17.

İstanbul'un Yağma Tarihi I

ACIMASIZ LATİN YAĞMASI: 1204

Sokak çarpışmaları kısa bir zaman içinde azaldı. Sabah olduğunda Doc* ve önde gelen Haçlı Prensleri, Büyük Saray'a yerleşmişlerdi ve askerlere, takip eden üç gün yağma yapabilecekleri söylendi. Haçlıların Konstantinople yağması, tarihin kaydettiği en iğrenç ve trajik olaylardan birisidir. Bizanslılar, haklı olarak, eğitim ve kültürlerinden gurur duyarlardı. Şimdi bütün kütüphanelerinin, kadim dünyadan kalan el yazmaları ve tüm klasik ve çağdaş sanat eserleriyle birlikte, ateşler içinde yandığını görüyorlardı. Daha da dehşet verici olan kentin erkeklerine, kadınlarına ve çocuklarına, papazlarına, rahip ve rahibelerine layık görülen tecavüzlerdi. Tanrısına saygılı Doğuluyu, en çok da Kiliselere yapılan saygısızlık şarttı. Sen Sofiya'da, tapınağın içinde, ahlaksız Fransız orospuların kafalarını buluyorlardı. Bu orospulardan patriğin tahtına oturmuş birisi, Frenk askerlerden aldığı para karşılığında ipek duvar halılarını yırtıp ikonların bulunduğu bölme ile mihrabı paramparça ederken arada bir de çirkin taklitler yapıyordu. Hiçbir kilise kurtulmadı. Öyle ki Parisli Abbe Martin, sadece dinsel binalarda soygun yaptığını söyleyerek duygularının inceliğinden dolayı kendi kendisini kutluyordu. Bu tür ahlaksızlıkla yapılan tahribatın ne kadar olduğunu söylemek mümkün değil. Tahripten geri kalanların hepsini de zafer kazananlar aldılar. Haçlılardan daha zeki ve eğitilmiş olan Venedikliler en değerli hazineleri kurtarmayı ve kendilerine ayırmayı becerdiler; ve bütün bu yıkımdan sonra bile ganimet çuvalları o kadar doluydu ki Haçlılar gözlerine inanamıyordu. Bir kentten bu kadar çok ganimet hiçbir zaman alınamadı; Villehardouin böyle söylüyor. Ödenecek fiyat, Grek Hıristiyanlığının ebedi düşmanlığı oldu.

Dördüncü Haçlı Seferi, Doğu Hıristiyanları tarafından hiçbir zaman unutulamaz ve affedilemez. Bundan sonra Grek ve Latin kiliseleri arasında kesin bir ayrılık, skizma, ortaya çıktı.

Steven Runciman, The Eastern Schism-A Study of the Papacy and The Eastern Churches During the XIth and XIIth Centuries, Oxford, 1956, ss. 150-151.

* Venediklerin Başkanı, y.k.

Latinlerin karşılığı, 1204 yılındadır. 1204 yılında Haçlı Orduları, İstanbul'u zapt ediyor ve Latin İmparatorluğu'nu koruyorlar; çeşitli kaynaklar hiçbir kentin bu kadar acımasızca yağma edilmediğini yazıyorlar. Haçlılar ve Venedikliler, kıramadıklarını çalıyorlar; daha sonra kenti yeniden zapt eden Bizanslılar, İstanbul'u eski görkemine hiçbir zaman kavuşturamıyorlar.* Bu nedenle, gerçekte 1204 tarihi, Bizans İstanbul'unun parlak dönemlerinin sonudur.

1261 yılında Konstantinople'de Doğu Roma İmparatorluğu yeniden kurulduğu zaman, artık, Latinler ile Grekler arasındaki ayrılık bir düşmanlığa dönüşmüştür; İstanbullu Grekler köpeklerine "Rim-Papa" adını koymaya başladılar. Papalığın, "ayrılıkçılarsa İslam daha iyidir" düşüncesinin karşısında Grekler daha net bir biçimde "Müslümanlar Papa'dan daha iyidir" savını çıkıyorlar. Korku ve nefret, İstanbul'da el eledir.

Uzun sayılacak bir zaman için, sorunun böylece donduğu düşünülebilir; Cengiz'in Tatarları, Anadolu'daki Türk egemenliğini yıkmış durumdadır. Anadolu'da bir tehlike olmayınca, Batı zorlama ve koşullarını dayatma gücünü yitiriyor, kural budur. Hep devamlıdır.

* "1204 yılında Konstantinople Haçlılar tarafından yağma edildi, hazineleri tahrip edildi veya kaçırıldı ve böylece Bizans sanatının parlak orta dönemi sona erdirildi."

Encyclopedia Britannica, Vol. 4, p. 518.

"1204 tahribatından sonra, şehir durmadan küçüldü. Eskiden mamur ve kalabalık olan şehir yarı yarıya harap olmuş ve boşalmış idi. Zenginler, asiller, ekseriyet itibarı ile, İznik'e geçtiler. Bizans'ın muhteşem binaları yavaş yavaş harap ve yok olmaya başladı".

"Zayıf Latin İmparatorluğu, iflastan kurtulmak için, Bizans'ın sanat eserlerini, dini müesseselere ait hazineleri artırma ile satışa çıkarmak mecburiyetinde kaldı."

İslâm Ansiklopedisi, Cilt 5/2, s. 1168.

Batı Avrupa'nın, Doğu'daki devletlerin yardım dilenciliği ile karşısına gelinceye kadar beklemesinin eski bir politika olduğu anlaşılıyor; Cengiz, önüne kattığı sürülerle İran uygarlığını yıkıp, Küçük Asya'daki Selçuk Devleti'nin iktidarını, bir daha kazanılmayacak bir biçimde sarsarken, İstanbul Sarayı rahatlıyordu.* Bir rehabilitasyon ve rahatlık dönemi yaşıyorlar. Bizans, eninde sonunda, bir tampon'du ve sarsılmıyorsa, Avrupa rahattadır.

Fakat Orhan'ın kuvvetleri 1352 yılında Cimbi ve 1354 yılında da Gelibolu'yu fethedince, Doğu Roma, Osmanlı tehlikesine uyanıverdi; diğer taraftan ve aynı zamanda Balkanlar'dan Stephen Dushan, İstanbul'un fethine hazırlanıyordu. Dushan'ın yürüyüşü, başka bir cepheden de, ünyon politikasını güncelleştiriyordu; Konstantinople Kilisesi'ne bağlı olarak Hıristiyanlaşmış Dushan, Roma İmparatoru olabilmek ve bu amaçla da Papa'nın desteğini alabilmek için iki büyük kilisenin ünyonunu kabul etti. Demek, herkesin gönlünde Roma İmparatoru olmak var.

Bu sırada İmparator olan Kantakuzenos, Doğu Roma'yı koruyabilmek için önce, damadı Orhan ile Dushan arasında bir ittifakı önlemeye çalışıyordu ve buna verdiği önemin bir sonucu olarak Orhan'ın Dushan'a gönderdiği delegasyonu pusuya düşürdü, bir kısmı öldürüldü ve kalanlar esir edildi. Kantakuzenos, Orhan'ı teskin ederken Batı ile anlaşmasını önlemeye de büyük önem veriyordu. Artık Batıya tabidir.

Burada Sir Edwin Pears'tan aktarma yapıyorum: "Selefleri gibi Cantacuzenus da, Batı'ya ve özellikle Papa'ya, Türklerin ilerleyişini durdurmada yardım alınacak yer olarak bakıyordu. Hükümdarlığı süresince Batı'dan yardım sağlama ve kiliselerin ünyonunu sağlama gayretleri Cantacuzenus'da hazır bir karşılık buldu."** Kantakuzenos ile birlikte, akıncı Türkleri durdurabilmek için savaşçı saydığı Latinlerin yardımını sağlamak artık değişmez politikadır; nefret ile korkuyu birbirinden ayırmak mümkün olmuyordu. Nefretine muhtaçtır.

Ancak Latin yardımını sağlama politikasının bir çaresizlik ve çaresizlikten doğan bir teslimiyet çizgisi olduğunu belirtmek durumundayım; Konstantinople'un 1204-1261 yılları arasında yaşanan Latin istilasından başka deneyimleri de var. Bu deneyimler içinde Katalan Şirketi'nin ayrı bir yeri bulunuyor ve söz edilmesi gereklidir. Catalan Company, İspanya'da bir paralı asker kuvvetidir; para için savaş yapıyorlar. On dördüncü yüzyılın başında İspanya Kralı Ferdinand Dragon'un hizmetindeler; Kral, Sicilya ile barış yapınca, Katalan

* Geçerken burada Osmanoğlu'nun en büyük şansının, iki yıkım üzerine gelmiş olması olduğunu belirtmek durumundayım; Batı'dan gelen Latin yıkımı ile Doğu'dan gelen Cengiz yıkımı arkasından Küçük Asya ve Balkan yarımadalarında bir boşluk doğmuştu. Boşluğa doğuştan söz edebiliriz.

** Edwin Pears, The Destruction of the Grek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks, N.Y., 1903-1968, pp. 80-81.

Şirketi askerlerinden kurtulmak için, bunları Doğu Roma'ya göndermeyi planlamıştı ve gönderildi. Şefleri Roger de Flor'un komutasında sekiz bin paralı Katalan Şirketi askeri, Konstantinople'e geldiler. Serüven ve rezalet başlamaktadır.

İmparator hoşnuttur; önce Cenevizleri tedip için kullandı. Daha sonra bunların yağmacı bir sürü olduklarını anlayınca bunlardan kurtulmak istedi ve gemilerle Kapudağı'na çıkardı. Aslında kurtulmak istiyordu ve uzaklaştırmaya çalışıyordu, çünkü Grand Company de denilen Katalan Şirketi askerleriyle, yapmış oldukları tecavüzler nedeniyle, Grekler arasında savaş çıkmak üzereydi. Önlemek zorundaydı, böylece Marmara'nın güneyine çıkarılan Katalan paralı askerleri, on dördüncü yüzyılın ilk on yılında Türkler'le savaşmaya ve tüm Anadolu'yu yağma etmeye başladılar; Toroslar'a kadar indiler. Buradaki Grek köylülerine tecavüz ve köyleri yağma ettiler.

Paralı askerler artık İmparator'un başına bir dert haline gelmişti; İmparator, Gelibolu'ya geçmelerini istiyordu. Gelibolu'da da başta reisleri Roger de Flor olmak üzere önde gelen komutanları, ani bir hücumla öldürüldü; bundan sonra, Katalan paralı askerleri tam bir intikam ve yağma hareketini, düşünülmesi çok zor bir vahşet ile sergilemeye başladılar. Çeşitli kaynaklar, bu yağmayla Edirne ile İstanbul arasının yaşanmaz bir hal aldığını ve Grek köylülerin sığınacak yer bulamadıklarını belirtiyorlar; Batı Trakya halkı, Doğu Roma'nın dışında her türlü otoriteyi kabule hazır bir duruma gelmişti. Buna veba'dan önce veba diyebiliriz. Demek ki, Balkanlar'da kavimler, Atamanoğlu düzenine pek isteklidirler.

Artık çöküş kesindir; Doğu Roma'nın yönetici sınıfı, çöküşü önleyebilmek için her türlü çareye ve bu arada her çeşit inkâra hazırdır. 1369 yılında İmparator John Palaeologos, tahtı büyük oğlu Andronicus'a emanet ederek yardım sağlamak ve ünyonu gerçekleştirmek için Roma'ya doğru yola çıktı ve Roma'da Roma Kilisesi'ne bağlılığını ilan etti. 19 Ekim 1369 tarihinde, Doğu Roma İmparatoru John Palaeologos, Roma'da St. Peter Kilisesi'nin büyük mihrabına başını koyarak, Ortodoks Kilisesi'nin günahları ve hataları için tövbe etti; Papa da, İmparator'un başını okşayarak "Kilise'nin oğlu" olduğunu söyleyiverdi. Katalan vahşeti ve Türk tehlikesi ile "ünyon" bir kez daha doğmuş oldu. Buradayız.

Hepsi güzel; Papa, İmparator'un eline bir de mektup vermeyi ihmal etmedi. Bu mektup ile bütün Hıristiyan prensleri, Türklere karşı, Doğu Roma'ya yardıma davet ediliyordu. İmparator John, elinde tezkere, Avrupa'yı dolaşarak, Latin prenslerinin Türklere karşı para, asker ve gemi yardımlarını toplayacağına inanıyordu; yalnız, Fransa'dan eli boş döndü. Ülkesine dönerken uğradığı Venedik'te borçlarını ödemediği için tutuklandı ve oğluna para göndermesi için haber saldı; oğul Andronicus, babasının yerine tahta geçme planları içinde olduğu için, para olmadığı cevabını verdi. Yine de şanslı, küçük oğlu Manuel'in Selanik'ten topla-

dığı para ile tutukluluktan kurtuldu; pek güzel ve bir araştırmada "John Palaeologos başkentine daha da fakirleşmiş olarak döndü" deniliyordu.* Hiçbir yardım sağlayamadan Konstantinople'e ulaştı. Demek çöküşte düşmüşlerin yazgısı tektir.

1399 yılında bu kez İmparator Manuel şansını denemek istemişti; yardım ve ünyon için Avrupa turuna çıktı. Her yerde, İtalya, Fransa ve özellikle İngiltere'de Dördüncü Henry'nin sarayında imparator törenleriyle karşılandı, büyük saygı gördü ama hiçbir yardım alamadı. En büyük yardımı bu kez yine Moğollardan almıştı; Timur'un 1402 yılında Türkleri mağlup ederek İstanbul'u almayı kafasına koymuş olan Birinci Bayezid'i esir etmesi, Doğu Roma İmparatorluğu için yeniden bir nefes alma dönemini başlatmıştı. Nefesi, Timur'a borçludur.

Fakat artık çöküş duygusu içlerine sinmiş durumdadır; her imparator, tahta çıkar çıkmaz ünyonu gerçekleştirme yollarını aramaktadır. Artık en önemli uluslararası politika budur ve İstanbul'un fethinden önceki son yarım yüzyılda ünyon politikası en çok Papa ile Doğu Roma İmparatoru'nu ilgilendirmektedir; her ikisi için de bir tutku olmuştu, diyebiliriz.

En büyük başarı, 1439 yılında Floransa Konsili ile elde edildi; bu sırada yine bir Doğu Roma İmparatoru, İtalya'dadır. Sekizinci John Palaeologos'un katılımıyla Doğu ve Batı Kiliselerinin ünyonu yeniden imzalandı; bunun, Osmanoğlu başkentinde panik yaratmış olduğuna daha önce değindim. 1439 Floransa Konsili kararının, Atamanoğlu Cumhuriyeti'nde Çandarlı Halil Paşa'nın başını çektiği güvercinler partisi ile Şehabettin Şahin Paşa'nın liderliğindeki şahinler partisi arasındaki kavgaları artırdığını biliyoruz ve tekrarlamak gereğini duymuyorum.

Ünyon, Osmanoğlu yönetimindeki yılgınların yılgınlığını artırmıştı ve Avrupa ve bu arada Konstantinople'e karşı daha uzlaşmacı bir politika izlenmesi sonucuna ulaştılar; Uc beyleri ise daha atılgan olmak gereğini duyuyorlardı. Uc Beyleri taraftar ve liderlerinin, küçük ve kimsenin ciddiye almadığı Prens Mehmet'i bu sırada hazırlamaları ve Murat'ın yolunu izlemesi ihtimali yüksektir. Diğer yandan, minimalistlerin tahta hazırladıklarını düşündüğüm Şehzade Alaeddin'in öldürülmesine bu sırada karar verilmiş olması mümkündür; tarihin mantığı böyle zorlamaktadır.

İki Kilise'nin ünyonu, bütün ünyon tartışmaları içinde bu kez tek olumlu sonucu vermişti; bir Haçlı Ordusu'nun kurulabildiğinden söz edebiliyoruz. İtalyan, Fransız, Alman askerleriyle takviyeli, Macar Yanoş Hünyadi komutasındaki Haçlı Orduları, 1440 yıllarının başlarında, Türk kuvvetlerine büyük yenilgiler tattırıyorlar ve zarar veriyorlar. Kral Ladislav ile Yanoş, Buda'da esir alınmış Türk generalleri sergisi açmıştı; moralleri yüksektir. Ancak 1444 Varna yenilgisiyle, öyle görüyoruz, tarih tersine dönüyordu ve demek, İstanbul'un fethi artık yazılmıştır.

---

* Herbert Adams Gibbons, The Foundation of the Ottoman Empire, Oxford, 1916-1968, p. 135.

İstanbul'un Yağma Tarihi II

"LATİN İSTİLASINDA EVLER YIKILIP YAKACAK YAPILDI"

İstanbul'da avukatlık da yapmış olan Sir Edwin Pears'in 1903 yılında "Grek İmparatorluğu'nun Yıkılışı ve Constantinople'un Türkler Tarafından Zaptının Hikayesi" başlığıyla yayımladığı çalışmasının, Türklere sempatiyle yaklaştığını söylemek mümkün değil; yine de 1204 yılında başlayan Latin istilasının sonuçlarını yazmaktan geri kalmıyor; yağmanın ve yıkımın, İstanbul'da Latin İmparatorluğu süresince sürdüğünü yazıyordu.

Sir Edwin, Latin istilasından önce, Doğu Roma'nın zayıf düştüğünü söyleyerek başlıyor: "İmparatorluk, Asya'dan gelen sürülere mukavemet ettiği ve böylece Avrupa için sağlam bir korunak işlevi gördüğü son yüz elli sene içinde güç kaybetti." Bunu, otuz yıllık saltanat kavgaları izliyor. "Otuz yıl süren saltanat savaşları sırasında prestij kaybına uğruyor." Güç ve prestij kaybı, Latin istilasını kolaylaştırmıştır.

"Sonuç, tarihinde ilk kez, Kent'in zapt edilmesidir." 1204 yılında Haçlı Ordusu adı altında Latinler İstanbul'u zapt ediyorlar. İstanbul'un ilk fethi, Latin eliyle gerçekleşmiştir.

"Bunu, yağma ve bu müthiş zenginliğin paylaşımı izledi; büyük bir bölümü Batı'ya gitti, ama belki de daha büyük bir bölümü tahrip edildi." Haçlı Liderleri, sarayları da paylaşıyorlar; Baldwin'e iki saray düşüyor. "Baldwin'e Kontsantinople'ün iki emperyal sarayı ve kentteki ganimetin dörtte birisi ayrıldı; geriye kalan dörtte üç de Haçlılar ile Venedikliler arasında pay edilecekti." Sürekli yağma ve katı kurallara uygun olarak sürekli paylaşım var.

Kentin zaptına katılanlar arasında tarihçi Villehardouin de yer almıştı; şunları kaydediyor: "Dünya kurulduğundan beri hiçbir kentte bu kadar çok ganimet olmamıştır. Herkes hoşuna giden evi aldı ve herkese yetecek kadar ev vardı. Yoksullar birdenbire zengin oluverdiler." Büyük bir servet transferi söz konusudur. Demek ki, tarihimiz servet transferleri tarihidir.

Ancak ilk yağma ile işler bitmemişti; Batılılar, Konstantinople'de işleyen bir yönetim kuramadılar: "Konstantinople'den gittikçe daha moral bozucu haberler gelmeye başladı. Gelir her yıl azalıyordu. Avrupa'da toplanmış olan para çoktan harcanmıştı ve şövalyeler, para için, umutsuz çarelere başvuruyorlardı. Kiliselerin ve kamu binalarının kubbelerindeki bakırlar, sikke yapılmak için, sökülüyordu. Boş evler yıkılıyor ve enkazı yakacak olarak kullanılıyordu." Sürekli yıkım söz konusudur.

"Haçlıların, kentin en değerli hazinesi saydıkları kutsal emanetler" de bir bir satılmaya başlandı. Konstantinople'de, Baldwin ve diğer baronlar paraya ihtiyaç duyuyorlardı: "Baldwin ve baronların kolay kolay vazgeçemeyecekleri hakiki haçların, mızrakların, süngerlerin ve diğer nesnelerin büyük bir bölümü satılıp paraya çevrilmek üzere Fransa'ya gönderildi." Devletlerarası servet ve zenginlik transferi de eksik kalmadı.

"Kent Grekler tarafından tekrar zapt edildiğinde bir viraneye dönmüştü. Evler, kiliseler ve manastırlar haraptı; tüm iskân yerleri boşaltılmıştı. Yangınlarda yıkılan ve yenileri yapılmayan evlerin yerleri büyük çöplükler olmuştu." Grekler, bayındır bir kentten çıkıp bir pislik yuvasına döndüler.

"Avrupa'nın en kültürlü ve en uygar halkından oluşan kent halkı gitmiş, yerine, başta Fransız olmak üzere bir miktar, yabancı kolonist tarafından yoksullaştırılmış az sayıda zavallı Grekler gelmişlerdi." Cengiz'in sürüleri, Büyük İran uygarlığının ürünlerini tahrip eder, sarayları yıkarken, Haçlı vahşiler de Doğu Roma uygarlığının ürünlerini yerle bir ediyorlardı.

"Yabancı işgalciler kenti yağma eder, Lisippus'un bronz atlarını, saygısız sanat ürününü ve pek çok değeri Batı'ya taşırlarken, bunlar ve elli sekiz yıllık işgal sırasında bunları izleyenler,

zapt ettikleri halkın sanatına karşı takındıkları hakaretamiz cehalet ile, muhtemelen, yağmaladıklarından çok daha fazlasını tahrip ettiler." On üçüncü yüzyılda Batı ile Doğu, İstanbul'da karşılaştırılacak olursa, Latinlerin Doğu Roma uygarlığı karşısındaki tutumları, Kızılderililerin beyaz sanat eseri karşısındaki vahşi şaşkınlıklarına benziyordu. Artık biliyoruz.

"Latin işgalinin imparatorluğa verdiği en ciddi zarar, Ortodoks Kilisesi içinde eski Roma'ya karşı yarattığı keskin antagonizm oldu." Latin işgali ile İstanbullular, Batı ile ünyonun anlamını öğrenmeye başladılar. "Ünyon, iki kuşaklık bir zaman boyunca egemenliğini zorla kabul ettirmiş olan bir yabancı kiliseye gönüllü olarak tâbi olmak demekti." Sokaktaki insan ünyon'u, artık, böyle anlıyordu. Nettir.

"Bu yüzden, din adamlarının ve laik halkın çoğuna göre, ünyon, artık bir esaret rozeti olduğu için reddedilmeliydi." Yöneticilerin Batı'dan yardım istemeleri ve bunun için ünyona razı olmalarına karşın, sıradan halk, ünyon'u bir esaret arması sayıyordu. Bir dönüş noktasıdır.

Kuvvetlerin Sürülüşü

1439 Floransa Konsili ile ünyonun imza töreninde, iki seçkin isim var; burada ortak olan yazgıları kısa bir zaman sonra birbirinin karşısına dikilmişti. Bunlardan birisi Kardinal İsidore'dur; Grek kökenli ve Kiev'de başpiskoposluk yapmış bir din adamı olarak biliyoruz. Katolik Kilisesi'nin davasını benimsiyor ve Papa'nın önemli adamı, ünyon uzmanı, ünyon işlerinde Papa'nın temsilcisidir.

Diğeri ise George Scholarius idi; çok saygın bir İstanbullu olarak İmparator ile birlikte İtalya'ya gitmişti, imza töreninde yer alıyordu, ancak çok kısa bir zaman sonra hata yapmış olduğunu açıklamıştı. Scholarius, 1452 yılında Ayasofya'da yapılan ve Kardinal İsidore'un Papa'nın temsilcisi olarak hazır bulunduğu ünyon törenini sürpriz bir şekilde protesto etti; İsidore ile Pat-

rik Gregorius'un birlikte yönettikleri bu ayinde, Papa Nicholas adına dua ediliyordu. Böylece İstanbullu Greklerin çoğunun hıçkırıklar içinde katıldıkları bu ayinle Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesi'ne bağlanmış oldu ve "sayıldı" demek istiyorum.

Kuşatma sırasında İsidore, Konstantinople'de idi ve bir savunma bölgesinde komutanlık yapıyordu. Kent düştüğünde ve halk ve savunmada olanlar kılıç ya da pala ile öldürülürken, kurnaz İsidore, üzerindeki kardinal giysilerini derhal halktan birisine giydirmeyi akıl etmişti, haçlarını takıyor, kendisine yoksulun giysilerini alıyor; kısa bir zaman içinde Türkler, yoksul İstanbulluyu İsidore sanarak paramparça ediyorlar. İsidore, bir gemiye binebiliyor ve İtalya'ya ulaşıyor; Avrupa'da Tebaldi ile birlikte anti-Türk kampanyasının sözcüleri arasındadır. Bu dönemde, İstanbullu seçkinlerin her birinin hayatı bir roman olup, yazıyoruz.

George Scholarius, Fatih tarafından patrik yapıldı, tekrarlıyorum; Patrik Gennadius adını almıştı, Yeorgios Skolarios veya Patrik Yenadios da deniyordu. Yeorgios Skolarios, 1452 yılı sonlarında ve 1453 yılı başında, birleşmeye ve birleşme taraftarlarına karşı büyük ve siyasal bir kampanya düzenledi; halk, her gün Skolorios'un ne dediğini öğrenmek için manastırının kapısına koşuyordu. Skolarios, daha sonra "Zeyrek Camii" yapılan manastırına kapandı ve her gün bir bildiri hazırlayarak manastırın kapısına asıyordu. Kuşatmayı yaşamış tarihçi Dukas'ın yazdığına göre George Scholarius, manastırının kapısında şunları da ilan ediyordu: "Sefil Bizanslılar! Allah'tan ümidinizi neden kestiniz de Frenklerin kuvvetlerine bel bağladınız? Bunların nesine aldandınız? Kaybolacak şehirle birlikte dininizi de kaybediyorsunuz."* Güzel, ne hoş ve çok acı, tarih çok açık olarak ortaya koyuyor; Konstantinople'ü kurtaracağı gerekçesiyle mühürlenen ünyon, tam ve en gerekli olduğu zamanda kuşatma içindeki kenti ikiye bölmekten başka bir sonuç doğurmamıştı. "Ünyoncular" kurtarıcıydılar ve artık "düşman" oldular.

Ünyon taraftarları, Skolarios ile birlikte birleşmeye kesinkes karşı olan ve Dukas'ın yazdığına göre "İstanbul içinde Türk sarığı görmek Latin serpuşu görmekten daha iyidir" diyerek propaganda yapan büyük Dük Lukas Notaras'ın hücumları karşısında ne yapacağını bilemez hale geldiler. Savunmaları, yalnızca samimiyetsiz oldukları ortaya çıkarıyordu ve şunları söylüyorlardı: "Bize karşı taarruz eden ve İstanbul'u tamamıyla yutacağını iftihar ile söyleyen büyük ejderi, Allah'ın ne yapacağını görelim de, o zaman Katolikler ile birleşip birleşemeyeceğimizi görürsünüz!" Bunlar, "Büyük Ejder" Mehmet tehlikesinden kurtulduktan sonra kiliselerini yeniden ayıracaklarını dillendirmeye çalışıyorlardı ve Mehmet'ten kurtulacaklarından emin görünmek zorundalar.

* Dukas, Bizans Tarihi, VI. Mirmiroğlu çevirisi, İstanbul, 1956, s. 155.

Halkın durumuna gelince, yine Dukas'tan aktarıyorum: "İstanbul ahalisi, güya iki kilisenin birleştikleri günden itibaren, Büyük Kilise Ayasofya'ya, Musevilerin havrası imiş gibi, girmekten çekiniyorlardı."* Demek, Skolarios'un siyasal hareketi, halkı etkisi altına almıştı. Rahibelerin bir bölümü de Skolarios'un yanında yer almaya başladı; çok saygın bir rahibe, ünyondan sonra, "artık oruç tutmayacağım, et yiyeceğim, Türk giysileri giyeceğim ve Muhammed'e kurban keseceğim" diyerek bağırıyordu. Kent tümüyle ikiye bölünmüştü **; bir tarafta zenginler ve asiller, diğer yanda da yoksul halk yer alıyordu. Demek ki, zadegan ve zenginler hiçbir zaman İstanbul'u savunmadılar.

Bu yıl, 1452 yılı, aynı zamanda Mehmet'in Boğazı ikiye bölmek için harekete geçtiği yıl olmuştu; İkinci Mehmet, Birinci Bayezid'in yaptırdığı Anadolu Hisarı'nın karşısına, zamanında "Boğaz Kesen" adıyla bilinen ve Grekçe sözcüğün özelliği nedeniyle "Baş Kesen" olarak da anlaşılan kaleyi yaptırdı. Bugün Rumeli Hisarı denilen "Boğaz Kesen" Kalesi'nin, Boğaz trafiğini ve özellikle Konstantinople'ün kuşatılması halinde Karadeniz'den gelebilecek yardımı kesinlikle durdurabilecek bir yere dikildiği konusunda hiçbir tartışma yok; son İmparator Konstantin, bu kalenin yapımını önlemek için, nerede ise Mehmet'e yalvarmıştı. "Boğaz Kesen" sanki Konstantinople'un boğazına bir kelepçe olmuştu, Konstantin'in anlayışı budur.

Nicolo Barbaro da, kuşatmayı yaşayanlardan birisiydi; Venedikli ve Cenevizler'den nefret ediyordu. "İstanbul Kuşatması Günlüğü" olarak kaleme aldığı ve bugüne kadar gelen notları, Türkler kadar Venedik'in can düşmanı Cenova ve kuşatma içindeki Cenevizlere kini sergilemektedir; bu açıdan bakıldığında fazla taraf gir ve dolayısıyla da az güvenilir saymak mümkündür.

Şöyle başlıyor, "in March, 1452, Mahomet Bey the Turk set about building a fine castle six miles from Constantinople towards the mouth of the Black Sea."*** Türk Mehmet Bey, Karadeniz'in ağzına doğru İstanbul'dan altı mil uzaklıkta, güzel bir kale yaptırmaya başladı, çevirmiş oluyorum. Çağdaş Doğu Roma ve Avrupa kaynakları, genellikle, Mehmet'ten, "Türk" olarak söz ediyorlardı; Mehmet, isminin başına "Grand" ya da "Muazzam" sözcüğünü de eklemeyi tercih ettiği için de çok zaman "Büyük Türk" diyorlar. Moğollar'da "Büyük Han" var, "Grand Turk", Sultan ve gerçekte ise "İmparator" anlamındadır. Bunu da ekliyorum.

* İbid, s. 161.

** "Bu üzücü durum, asillerin ve genel olarak yüksek sınıfların yurt sevgisi ve siyasal akıl eksikliği yüzünden daha da kötüleşiyordu."

Chedonul Mijatovich, Constantin Palaeologus, the Last Emperor of the Greeks 1448-1453, the Conquest of Constantinople by the Turks, Chicago, 1892, p. 125.

*** Nicolo Barbaro, The Diary of the Siege of Constantinople, N.Y., 1969, p. 9.

Tabelerle KAGANOS PAŞA
Topru
BAŞI BOZUKLAR
KARACA PAŞA
RUMELİ KUVVETLERİ
ZENOTTO BOCCHIARDI
LUCAS NOTARAS
MALTA
Galatası
Genilerin Güvergahı
Boğaziçi
ÜSKÜDAR
PERA
GIUSTINIANI
İMPARATOR
GABRIELE TREVISANO
ALVISO
BAŞI BOZUKLAR
RICEFFRONIUS PALABOLOGUS
KARDİNAL İSIDOR
YENİÇERİLER
ÇADIRI
SULTAN
THEOPHILUS PALABOLOGUS
İSHAK PAŞA VE ANADOLU KUVVETLERİ
OSMAN BEY VE TÜRK ASKERLERİ
ÇİFTE HİSAR
TÜRK DONANMASI
MARMARA DENİZİ

İşte İmparator Konstantin'in büyük bir çaresizlikle kiliselerin ünyonunu pekiştirmek için Roma ile Nova Roma arasında delegasyon trafiğine güvendiği 1452 yılında ve özellikle yazında Mehmet, Boğaz Kesen Kalesi'nin yapımını tamamlayabilmek için olağanüstü çaba harcıyordu ve angarya dahil her türlü zorlamadan kaçınmamıştı. Barbaro yazıyor: "Bütün Ağustos ayı boyunca, 1452 yılında, bu kale inşa ediliyordu ve çok açık bir biçimde Konstantinople'ü almak amacıyla yapılıyordu." Ve bu sırada Konstantinople'de hükümdar bir Konstantin var. Pek çaresizdir; çöküş'ü herhalde toptan çaresizlik olarak resmetmek durumundayız.

Öyle anlaşılıyor; İstanbullular batıl inançları çok olan bir kent halkıdır. Batıl inançlarının çoğunun çok eski yıllardan geldiğini sanıyorum*; çöküntünün yaklaşması pek çok batıl itikatın ortaya çıkmasına da yol açıyor. Bunlardan birisi, İstanbul'un asıl kurucusu Büyük Konstantin olduğu için, herhalde, İstanbullular, Konstantinople'ün, başlarındaki hükümdarın adının Konstantin olduğu bir başka zamanda yıkılacağına inanmaya başlamışlardı. Şimdi Konstantin hükümdardır.

Mehmet'in, Boğaz Kesen'i yaptırdığı sırada İmparator Konstantin'in ne yaptığını, Barbaro'nun günlüğünden aktarmak durumundayım: "The Emperor, who feared his enemy the Turk, sent presents every day to him while the castle was being built, and every day he sent embassies and all this the emperor did from fear."** Konstantin korkuyor ve inşaat devam ederken Türk Mehmet'e hediye üstüne hediye ve heyet arkasından heyet gönderiyordu; korkuyordu ve izlenecek başka bir yol bulamıyordu. İmparatorluk düşerken, İmparator, daha çok ve daha büyük bir hızla düşmektedir.

Doğu Roma'nın son imparatoru Konstantin, İmparator Manuel ile İmparator çe İren'in on çocuğunun sekizincisi olarak 1404 yılında dünyaya gelmişti; tahta geçmek türünden hiçbir hevesinin bulunmadığı kaydediliyor. Basit, dürüst, başkalarına yardımı seven, açık konuşmayı seven bir Bizans prensi olarak biliniyor; kardeşi Demetrius tahta geçmek için çok daha hırslı davranıyordu. Demetrius'un bir önemli gerekçesi var; babası Manuel İmparatorken, dolayısıyla "purple" yatakta dünyaya geldiğini, Konstantin'in ise böyle olmadığını ileri sürüyordu. Bu gerekçedir; ancak Demetrius ile Konstantin arasındaki taht tartışması, Demetrius'un Türkofil ve Konstantin'in yurtsever olmasından doğuyordu. Demetrius, Doğu'dan gelen büyük güç'e, Türklere, sığınarak tahtında kalmayı planlıyordu ve böylece Demetrius ile Konstantin arasındaki taht tartışması,

---

* Konstantinople, 29 Mayıs 1453 tarihinde Salı günü zapt edildi. Türklerin yaptığı büyük ve acımasız katliamın üzüntüsü ile olmalı; yıllar yılı İstanbullu Grek kadınlar, Salı gününü uğursuz sayarlar, çamaşır yıkamazlar, makas kullanmazlar.

Başka çalışmalarımda da yazdım, tekrarlıyorum, Batıl inancı bile, kültür türünden, yabancılardan "alırız"; Türk İstanbullular da Salı gününü uğursuz sayıyorlar. Çamaşır yıkamazlar, makas kullanmazlar.

** Nicolo Barbaro, The Diary of the Siege of Constantinople, N.Y., 1969, p. 9.

İstanbul'da Türkofil ve Türkofob hizbin mücadelesine dönüşüyordu. Her zaman iki parti ve bir savaş var.

İstanbul'da Türkofob hizip, Türkleri sevmeyenler fraksiyonu kazandı ve Konstantin, belki de sonuncu olduğunu sezerek, Doğu Roma tahtına çıktı. İyi bir insandır; kardeşi Demetrius'u öldürmüyor ve vali yapıyor. Ülkesini seviyor ve severek yazıyoruz.

Türkofob Konstantin, bazı araştırmacıların kullandıkları bir niteleme ile "Greklerin Son İmparatoru", yurdunu savunmada çaresiz kaldığı ve güçsüz olduğu için, Batı'nın, Roma'nın oyuncağı olma yazgısını değiştiremedi. Hagia Sofia'da, Ortadoks Greklerin bugün bile hatırlamak istemedikleri ünyon ayini, Konstantin'in huzurunda yapılmıştı. İnanmadığını biliyoruz.

Ancak Türk kuşatması, Son İmparator Konstantin'in korkusunun kendisi için değil, halkı ve Greklerin, belki de hiçbir kentin tanımadığı bir yoğunluk ve tutkuyla, bağlı oldukları İstanbul için, olduğunu gösterdi. Kenti teslim etmesi halinde sağ olarak ve bütün servetiyle birlikte istediği yere gidebileceği haberini gönderen Büyük Türk'e son cevabı şudur: "Artık dönüyorum ve yalnızca Tanrı'ya bakıyorum. Eğer bu kentin Senin olması O'nun iradesi ise, O'nun iradesine karşı çıkacak kimse nerededir? Eğer O, Sen'de barış duyguları yaratabilirse sadece mutlu olacağım. Bunun dışında Seni, bütün yeminlerinden ve benimle yaptığın anlaşmalardan serbest bırakıyorum ve başkentimin kapılarını kapatıyorum; halkımı, kanımın son damlasına kadar, savunacağım! En Adil, En Büyük Yargıç, ikimizi birden Yargılama Kürsüsü'nün önüne çağırıncaya kadar mutluluk içinde saltanat sür." Konstantin, sadece Mehmet'e bu haberi göndermekle kalmamıştı; kuşatmanın her anında kaçması için kendisini zorlayanlara ve bunun imparatorluğu korumak için gerekli olduğunu ileri sürenlere, hep karşı koydu; halkı ile birlikte ölmek istediğini tekrarlardı, durdu. Ve bir millici, bir kahraman olarak öldü, öyle bırakıyoruz.

Türklerin İstanbul'a girdiğini ve katliamın başladığını görünce, "Beni öldürecek bir Hıristiyan yok mu?" diye haykırarak ağladığı rivayet ediliyor. Kim ve nasıl öldürdü, bilmiyoruz, iki yeniçeri daha sonra Konstantin'i öldürdüklerini iddia ederek bahşiş almak istemişlerdi, verdiler. Konstantin'in ölüsü, ayaklarındaki ayakkabıdan tanınıyor; Büyük Dük Lukas Notaras teşhise yardımcı oldu. Başı, ölü vücudundan ayrılmıştı; bugün Çemberlitaş olan yerde dikili taşların birisinin tepesine asılmıştı. İstanbullular o gün, Konstantin'in güzel başını, bir dikili taşın tepesinde ve korkuyla seyrettiler. Sonra Konstantin'in başının indirildiği, temizlendiği, kokular sürüldüğü ve iyi bir kutunun içine konarak diğer Müslüman devletlerinin emirlerine gönderildiği rivayeti de var; hepsi teker teker Konstantin'in başını seyretmişler. Buna "usul" ve "ayin" diyoruz. Demek ki, seremoni söz konusu olunca, yenmek, yenilmek kadar zordur.

Yenilmeye mahkûm; halkı bölünmüş ve ayrıca kentin içine yerleşik, savunmada önemli bir rol oynamaya aday Venedikliler ile Cenevizler birbirine düş-

man davranıyorlardı. Nerede ise silahlarını Türkler yerine birbirine çevirmeyi tercih ediyorlardı. Vaziyet böyledir.

Çok üzücü, Nâzım, bu dünyadan ayrılmadan hemen hemen altı ay önce, "ölüm kendinden önce bana yalnızlığını yolladı" demişti, büyük şair olduğunu gösteriyor. Çok acı, burada görüyoruz, çürüme, çöküş'ün habercisidir. Bizans yıkılmadan önce çürümüştü ve büyük dram, İmparator Konstantin, çöplükte tek sağlıklı yaratıktır.

Kuşatma sırasında Doğu Roma askeri gücünden söz etmem gerekiyor; on dokuzuncu yüzyıl başında Türk ordusunun durumunu hatırlatabiliyorum. Daha önce de değindim; Türklerin yeniçeri adıyla uygulamaya koydukları düzen, Doğu Roma'da ve genel olarak Roma'da hiçbir zaman mevcut olmadı. Bu tür bir ayrılık var; ancak bunun dışında silahlı kuvvetler, eyaletten gelenler ve merkezde düzenli olarak var olan birlikler olarak iki ayrı güçten oluşuyordu. Bu yanıyla Osmanlı silahlı kuvvetlerinin kuruluşu ile özdeşleşmiş durumdadır; merkezde var olan birlikler, Doğu Roma'nın paralı askerleridir.

Doğu Roma'nın paralı askerleri ırklar açısından büyük bir çeşitliliği sergiliyorlar; Norman, İngiliz, Rus, Gürcü, Alan, Ermeni, Peçenek, Türk, Araplar, Doğu Roma ordusunun paralı asker birliklerini meydana getiriyorlardı.* Yalnız zaman içinde silahlı kuvvetler, Türk ordusundakine benzer bir değişme, uygun sözcükle dejenerasyona uğradı; önce, eyalet kuvvetleri güçlerini yitirdiler ve böylece komşularını korkutmayan bir düzene dönüştüler. Sonra paralı askerler bozulmaya başladı ve bir de Doğu Roma Hazinesi, paralı asker besleyemeyecek kadar boşaldı; hem bozuldu ve hem de artık finanse edilemiyordu. Bitkinlik hali diyebiliriz.

Grand Company, ya da Katalan Şirketi, artık Doğu Roma'nın kendisinin düzenli olarak besleyerek tuttuğu bir güç değil ve tümüyle kiralık paralı askerleri oldular. Bu halleriyle sürekli ve düzenli paralı askerlerden ya da dejenerasyon aşamalarında paralı asker kategorisinin dışına çıkamayan yeniçerilerden, daha tahripkâr ve bozucu oldular.** O kadar öyle ki, Sir Edwin Pears bir yerde şunla-

* Speros Vryonis jr., The Decline of Medieval Hallenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century, University of California Pres, 1971, p. 75.

** "Hükümdar devletin güvenliğini paralı askerlerle sağlamak isterse hiçbir zaman güvence içinde olamaz. Çünkü bunlar arasında birlik yoktur; haris, disiplinsiz ve sadakatsizdirler. Dostları arasında yürekli, düşman karşısında korkak olurlar."

"Barışta onlar tarafından, savaşta düşman tarafından soyulursunuz."

"Savaşmadığınız dönemlerde asker olmayı pekâlâ isterler. Ancak savaş gelip çattığı zaman kaçarlar ya da kaçmak isterler."

N. Machiavelli, Hükümdar, İstanbul, 1984, s. 61.

Cevdet Paşa'nın söylediklerine çok uzak düşmüyor.

"Kısacası yeniçerilik bir kuru nam ve unvan olup devlete isyan etmek üzere bu unvan bir birlik ve toplanma işareti olurdu."

Tarih-i Cevdet, Cilt 7, ss. 375-376.

rı yazmak zorunda kalmıştı: "Küçük Asya'nın Hıristiyanları, neredeyse Osman'ın askerlerinden kaçarmış gibi Şirket'ten kurtulmak için Başkent'e dökülüyorlardı."* Öyle anlaşılıyor Doğu Roma'nın paralı askerleri, sonunda, kendisine karşı bir kuvvet olmuştu. "Ordu", artık zafiyet yaratan ve saçan bir güçtür.

Paralı Katalan Birlikleri'nin, Trakya ve Küçük Asya'daki pratiklerinin Türklerin tarihi üzerindeki etkisini abartanlar var; Sir Edwin, Türkler'in, Şirket'in daveti üzerine Çanakkale'yi aştığını ileri sürüyor. Batı Avrupa'da Osmanlı düzeninin anlaşılmasında daha etkili olan Gibbons ise Katalan Şirketi'nin yeniçerilik için bir model olduğunu ileri sürebiliyordu; "It maybe that Orkhan had learned a valuable lesson from his observation of the Catalans and of the early Turkish invaders in Europe."** Bunu Batılıların, her zaman ve herhalde Doğu'nun öğretmeni oldukları konusundaki önyargılarına bağlamak eğilimindeyim. Yalnız buna "Doğu" ve "Batı" kavramlarının çok sonraları ortaya çıktıklarını, daha önceleri bir olduklarını ve birbirlerini etkilediklerini eklemek durumundayım.

Bir de şu var, pek çok biliniyor, daha sonra Osmanoğlu adını alan "aşiret", artık Atamanoğlu diyoruz, Rum Selçuklu sultanlığının zayıflaması üzerine ortaya çıkan, Küçük Asya'da ve Ege Sahilleri'nde güç kazanan Türk beylikleri içinde, belki de en önemsizlerinden birisi ve belki de en önemsiz olanı idi. Türk beylikleri içinde pek güçlüleri vardı, bunlardan birisi Aydınoğlu Beyliği, Doğu Roma'yı ve Ege'deki Hıristiyan devletçikleri sık sık ve ciddiyetle rahatsız ediyordu. Aydınoğulları, daha Osmanoğlu hiç hissedilmeden önce İzmir'i zapt ile işgal etmişti. Bu kadar değil, kapıkulu ocakları üzerine, bir Türk Tarih Kurumu yayınından şunları okuyoruz: "Tarihlerin rivayetlerine göre, Birinci Murad Bey, ulemadan Karamanlı Rüstem'in ikazı ve Kazasker Çandarlı Kara Halil Efendi'nin izahatı üzerine Aydınoğullarında da görüldüğü üzere harpte alınan erkek esirlerden beşte birini devlet hesabına ve asker ihtiyacına göre almağı kanun yapmıştı."*** Hıristiyan halkların topraklarına yerleşen ve Hıristiyan halktan esir alan Türk beylikleri, yeniçeri düzenini yeniden keşfettiler; Hıristiyan çocuklarını devşirerek "Müslüman Türk" savaşçı yapmayı denediler. Bilmeden yeni bir "kavim" inşasına girdiler. Ne yaptıklarını bildiklerini söyleyemiyoruz.

Yeniçerilik düzeninde Türklerin modeli yine kendileridir****; tekrarlamak pa-

---

* Edwin Pears, Destruction of Grek Empire, op. cit., p. 62.

** Herbert Adams Gibbons, The Foundation of the Otoman Empire, op. cit., p. 83.

*** Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, Cilt I, Ankara, 1943-1984, s. 6.

**** Tımarlı birliklerin ise, hiçbir özgün yanı yok; evrensel bir niteliği var. Bunları uç topraklara uygulanmış feodal kurum saymakta en küçük sakınca yok ve Doğu Roma İmparatorluğu'nda akritoi adıyla önemli bir işlev görüyor.

"Müslüman dünyanın her köşesinden serüvencileri çeken askeri kolonizasyon planının tasarlanması

hasına da olsa bu düzeni Türklerin kendi kölelik döneminde öğrendiklerini belirtmek durumundayım. İlk ve bir kurum olarak uygulayanlar Memlük Devleti'ni kurabilmişlerdir; Memlük Devleti, Türklerin köle halinin işaretidir; mülk olmuş Türkler'in devletleşmiş aşamasıdır ve "kölemen" tabiri çok daha uygun düşmektedir.

Orhan'ın, Osmanoğlu düzenine ithal ettiği kabul edilen timar sistemi, esasında, "Müslüman" koloniler yaratmayı amaçlıyordu; hep Batı'ya doğru kayan uc topraklara her taraftan gelecek serüvenci ve savaşçılara yeni topraklar, timar olarak dağıtılıyor ve karşılığında savaşçı sipahi beslemeleri isteniyordu. Bunlar yeni asillerdir; daha sonra ise bunlara Mihaloğlu ve Malkoçoğlu örneklerinden bilinen, Müslüman olan Hıristiyan asiller katıldılar ve Atamanoğlu, Trakya ve Balkanları fethedince timar verilecek Hıristiyan asillerden Müslüman olmaları dahi istenmiyordu, realiteye uyum sayabiliriz.

Yeniçerilik düzeni ise Birinci Murat'ın karşılaştığı asimilasyon sorunundan doğdu; önce bir muhafız alayı büyüklüğünde, emirin sarayını ve kendisini koruyacak kadar bir kul ordusu kurmak için Hıristiyan erkek çocukları devşirildiler. Başlangıçta Gelibolu, devşirme merkezi işlevi görüyordu; beş Hıristiyan çocuktan birisinin saraya muhafız olarak yetiştirilmesi yasa hükmü haline getirildi. Esirlerin beşte birisi söz konusu olduğu için, buna "Pençik Yasası" dendi, assimile edilen Hıristiyan-esir çocuklara da "pençik oğlanları" adı verilmişti. Farsça "penç", ki "beş" karşılığıdır, kelimesinden gelmektedir.

Başlangıçta yalnızca saray muhafız alayı olarak yetiştirilmiş olduklarını, yeniçerilerin, Birinci Bayezid'in ölümünden sonra ortaya çıkan iç savaşta ve saltanat kavgalarında hiç önemli bir rol oynamamış olmalarından da çıkarmak mümkündür ve daha sonra ve özellikle İkinci Mehmet zamanında önem kazandılar. Ancak model, Abbasi Halifeleri'nin uzun yıllar kullandıkları Köle Türk askerleri düzeni idi. Maveraünnehir'den satın alınan Türk esirleri, Arap Emirleri'nin sarayında bir tür paralı askerler olarak hizmet ediyorlardı ve zamanla asil asker ailelerini oluşturdular.

Aktarıyorum: "The mamluk military-slave institution is, generally speaking an exclusively Muslim phenomenon. In any case, it has no parallel worthy of

---

onuru Orhan'a veriliyor. Ganimeti bir yem olarak kullanmanın ötesinde Orhan zapt edilen toprakların fethedenler arasında paylaşılmasını da uygulamaya koydu. Kendisine timar verilen, bunun karşılığında belli sayıda tümüyle donatılmış sipahiyi devlet hizmetine vermekle yükümlüdür."

"Bu haliyle proje, sadece, zamanın gıcırdayan Avrupa feodalizminin kopyası olarak görünüyor. Ancak kurnaz Orhan sonucu tümden değiştiren iki değişiklik yaptı. Birincisi, vasallarından (timar sahipleri, y.k.) gerekli görüldüğü sürece hizmet vermeye razı olmalarını istedi ve böylece sınırlı askeri hizmet tehlikesini bertaraf etti. Daha önemlisi ve ikincisi, timarda mirası kaldırarak daha sonraki asalet sahibi kuşakların merkezi otoriteye kafa tutacak kadar güçlenmelerini önledi."

Lynn Montross, War Through the Ages, N.Y., 1960, p. 216.

name outside the Muslim world."* Şunu söylüyoruz, köle asker İslam'ın bir buluşudur; "Abbasi halifeleri döneminin başlaması ile, İslam'ın silahlı kuvvetlerinin İranlılaştırılması, iranization ve Memlükleştirilmesi, mamlukization, süreçleri büyük ölçüde hızlanmıştır."** Bir yandan İran usullerini taklit ve diğer yandan köle asker kullanma başlıyor ve gelişmektedir.

Müslüman şefler, esir Türkleri buluğ çağında alıyordu ve islamlaştırarak asker olarak yetiştiriyordu. Türkler, diğer ırklar arasında, en iyi köle asker olmalarıyla derhal sivriliyorlar ve bu öyle net bir duruma yol açıyor ki, "Türk" ve "Memlük" adları, aynı anlama gelmeye başlamıştı. David Ayalon, aynı çalışmasında, şunları yazıyor: "Furthermore, they were considered, from the outset, to be of the same stock (min jins wahid) as the Turks and the mamluks (whose most common name at that time was Turk or Atrati***) and, therefore, an ultimate source of strenght to Islam." Demek ki, Türk köle askerler, İslam'ın en temel gücünü oluşturdular.

Bu konuda bir kuşkuya yer olmadığını sanıyorum; bir başka araştırıcı da, "bu dönemde Türkler bir etnik grup olarak en gözde köle askerlerdi" diye yazıyordu.**** Hiç kuşku yok, Birinci Murat, hem asimilasyon sorununu çözmek ve hem de saray muhafızları yetiştirebilmek için önünde duran bu modele bakmıştı, bundan sonrası kolaydır.

Yeniçeri kurumuna modellik eden Memlük askerlerinin üstün savaşçılar olabildikleri, genellikle, kabul ediliyor; ancak yeniçerilerin savaş gücü konusunda yalnızca bir edebiyat var. Bu edebiyatı ayıklamak zorundayız ve bu yapılırsa, yeniçeri güruhunun savaş tarihinde bir yerleri olamayacağı sonucuna varabiliriz; her zaman verimsiz ve başarısız savaş birlikleri meydana getirdiler. Şöhretleri kaziptir, demek istiyorum.

Daha sonraki yıllarda, on yedinci yüzyılın başında, yeniçeri güruhu savaş meydanındaki Batılı karşıtları için sadece komiktir; Leopold von Ranke, bu dö-

---

* "Genel olarak söylendiğinde Memlük askeri köle kurumu, tümüyle bir Müslüman olgusudur. Herhalde, İslam dünyasının dışında bu ismin kullanılmasını hak eden bir benzeri yoktur."

David Ayalon, "Preliminary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam", V.J. Parry-M.E. Yapp, eds., War, Technology and Society in the Middle East, Oxford University Press, 1975, içinde, p. 44.

** David Ayalon, "Preliminary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam", V.J. Parry-M.E. Yapp, eds., War, Technology and Society in the Middle East, Oxford University Press, 1975, içinde, p. 47.

*** Etraki okuyabiliz.

**** "Paganların yaşadığı stepler sınırının hemen içindeki esir pazarlarından satın alınan bu Türk esirleri doğrudan doğruya Bağdat'a ve Halife'nin diğer büyük kentlerine gönderiliyordu."

C.E. Bosworth, "Recruitment, Master and Review in Islamic Armies", V.J. Parry-M.E. Yapp, eds., War, Technology and Society in the Middle East, op.cit., içinde, p. 65.

nemle ilgili olarak, "yeniçeriler Avrupalılara artık silahlarıyla değil, yalnız heybetleri ve bağrışlarıyla dehşet salmaktan başka bir şey yapamaz görünüyorlardı," diyordu. Von Ranke şunları da ekliyordu: "Türklerin harp nizamına bakan Avrupalılar, bunların hâlini bir boğanın oraya buraya saldırmasına benzetiyorlardı ve zahirde tehlikeli olmakla beraber, akıllıca ve beceriklice hareket suretiyle çok daha az kuvvetli bir şahıs tarafından yenileceğine inanıyorlardı." Güzel, ancak, böyle bir durumun daha sonra ortaya çıkmış olduğu konusunda yaygın yargı var ve gözden geçirilmesini öneriyorum.

Ayrıntılı bir araştırmaya dayanarak söylemek durumunda değilim; ancak bu çalışma ile sınırlı bulgularım, yeniçeri güruhunun başından itibaren beceriksiz, savaşmaktan çok, kaçmayı düşünen bir sürü olduğu izlenimini veriyor. Diğer yandan hem Osmanlı tarih yazıcılarının hem de bunların izinden pek ayrılmayan modern Türk tarihçilerinin, kuruluş ve yükselme döneminde Osmanlı silahlı kuvvetlerinin yenilgilerinin üstünü örtmek için olağanüstü bir çaba ile vurdumduymazlık gösterdiklerini biliyorum; İkinci Murat zamanında, vaka yazıcıları ile tarihçilerin gizlediği pek çok yenilgiyi artık tespit edebiliyoruz.

Birinci Selim'in, Şah İsmail'in üzerine yürürken, yeniçerilerin savaştan kaçmak için düzenledikleri gösteriler, belki de, hem savaşın sonucu başarılı olduğu ve hem de Selim'in erkeklik üzerine nutkunun duyurulması istendiği için yazılmış olmalıdır. Ancak neden ne olursa olsun, bunlar yeniçeri güruhunun pek de savaşçı olmadığını da gösteriyorlar. Fatih'in Belgrad yenilgisi üzerinde ise pek az duruluyor; Fatih'i övmek için yazılmış bir çalışmadan bile burada yeniçerilerin savaştan kaçmalarının örneklerini bulabiliyorum. Ve bu tür bir kaynaktan aktarıyorum: "Padişah daha fazla sabredemeyerek coştu, haykırdı ve yanında bulunan yeniçeri ağasını fena hâlde hırpaladı, çünkü yeniçeriler meydanda yoktu, Türk ordusu dağılmış, piyade ve süvariler birer tarafa sığınmışlardı."* İstanbul'un fethinden dört yıl sonra, yeniçeri ordusu, Belgrad önünde hem moralsizdi ve hem de beceriksiz oldu. Esasta morallerinin pek düşük olduğu mutlaktır.

Fatih, 1475 yılında Boğdan'da da büyük bir yenilgi tattı; aynı kaynak, "Rakovitza denilen bu yerde yapılmış olan savaşta Türk ordusu büyük bir mağlubiyete uğradı, askerlerinin birçoğu bataklıkta boğuldu" diye yazmaktadır.** Yeniçeriler, tüm Batılı kaynaklar bu konuda ittifak halindedir, ilk güçlükler karşısında kaçmayı seviyorlar. Rakovitza yenilgisi şöyle oluyor: "Padişah yeniçerilerin ilerlemesini emretti. Yeniçeriler aldıkları emre uyarak top ateşine rağmen saldırdılar ve arabaların teşkil ettiği hatta girdiler. Ancak bazı kaynaklara göre bu müthiş top ateşinin karşısında yeniçeriler yerlere kapanarak ileriye gitmemek gibi bir hâl aldılar. Şimdiye kadar görülmemiş olan bu hâlden ötürü Fatih Sultan

* Dr. S. Tansel, Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, Ankara, 1953-1985, s. 125.

** ibid., s. 222.

Mehmet'in canı çok sıkılmış ve Yeniçeri Ağası Trabzonlu Mehmet Ağa'yı yanına çağırarak 'bu oğlanlar ne aceb iş itdiler, dilaverlik kemerin kuşanan böyle mi ider' diye azarlamış ve atını Boğdanlılar üzerine sürmüştü." Üstünü örtmek istedikleri budur, yeniçeriler, kaçmaya başlamadan önce yere kapanıyorlar; Fatih'de "bu oğlanlar acaba ne yapıyorlar?" diye sormak zorunluluğunu duymuştu ve tekrarlamış oluyorum.

Başlardaki yaygın başarı, yeniçeri güruhunun güçsüzlük nedenlerinin görünmesini önlüyordu; Türk ordusu, genellikle, "Doğu savaşçılığının sürüler halinde üşüşme taktikleri" ile, swarming tactics of Eastern warfare, savaşıyordu. Başlarda ve aslında bu sürüler bir boşluğa ilerliyorlardı. Başarı, kaziptir.

V. J. Parry'nin, "La Manière de Combattre" başlığıyla yayımladığı bir incelemesinden, yeniçerilerin en güçlü oldukları zamanlarda yeniçeriler hakkında yapılmış iki değerlendirmeyi aktarmak durumundayım; her ikisi de yeniçerilerin ciddiye alınacak bir savaş gücü yaratamadığında birleşiyorlar. Kendisi asker olmamakla birlikte Türkler ile savaşanlardan güvenilir bilgiler topladığına inanılan Paolo Givio, 1531 yılında Venedik'te yayımladığı *Commentari de le Cose de Turchi'de, "yeniçerilerin, Bohemyalı, İspanyol ve İtalyan tüfenkliler*iyle eşgüdüm içinde savaşan Alman kargılı askerlere hiçbir zaman yetişemeyeceğini" yazmıştı.* On altıncı yüzyılın başında, Hıristiyan askerlerinin hem yiğitlikte ve hem de donanımda, Sultan'ın askerlerini çok geride bıraktığında ısrar ediyordu. Tabii, bu haberler, yürüyüşün durmaya başladığı dönemlere ait olduğunu not ediyordu.

Türkler ile savaşmış olan Polonyalı Jan Tarnowski de "Osmanlıların süvaride, Hıristiyanların piyadede üstün olduklarını" kaydediyordu.** Jan Tarnowski, savaş deneyimine dayanarak Osmanlı silahlı kuvvetlerini değerlendiren en eski kaynaktır; "Türkler daha kalabalık, Hıristiyanlar daha savaşçı ve daha iyi eğitilmişlerdir" demektedir. Türk savaş taktikleri üzerinde tüm değerlendirmeler, Türklerin çok büyük sayılarla savaştıkları, düşmanlarının üzerine sürüler türünden üşüştükleri ve daha çok kaçarak savaşmayı tercih ettikleri konularında ortaktırlar. Üstün savaş becerisi ve başarısı üzerine yazılara sahip değiliz, bulamıyoruz.

Bir parantez açıyorum; kuşkusuz İstanbul kuşatmasında kaçarak savaş taktiğini uygulamak mümkün değildir. Doğu Roma askerlerinin pek öyle surlardan çıkacak güçleri yoktu ve sayıları elvermiyordu. Ayrıca Türklerin surların önüne iki yüz bin askeri yığmasına karşılık Doğu Roma'nın savunmaya katıla-

---

* V. J. Parry, "La Manière de Combattre", V. J. Parry-M.E. Yapp, eds., War Technology and Society in the Middle East, op. cit., içinde, s. 222.

** İbid, p. 223.

bilen kuvvetlerinin toplamı on bin çevresinde kalmıştı.* Bütün bunlara karşın, Türk askerlerinin moralinin son derece düşük olduğunu anlayabiliyoruz; çünkü Yanoş'un gelişi ile ilgili uydurma bir haber bile yeniçerileri savaştan vazgeçmenin sınırlarına getirebiliyordu. Kayıtlıdır.

Parantezden sonra tezi yazıyorum: İstanbul'un fethi Türk ordusunun değil, Uc Beyleri Partisi'ne dayanan Mehmet'in iradesinin sonucudur. Mehmet bir irade savaşı kazanmıştı ve fatih ise, nedeni buradadır.

Böylece bu çalışmanın başka bir tezi'ni de formüle etmiş bulunuyorum, ordu ile bilgiye, bu tezi formüle edebilmek ve geliştirebilmek için ihtiyaç var. Böylece devam ediyorum.

Ve şimdi Türk ordusunun silah donatımına geliyorum. Petroviç'in Balkan kaynaklarını kullanarak Balkanlar'da ateşli silahların kullanılış tarihi üzerine yapmış olduğu incelemeye göre, Türklerin ateşli silahları ilk kez kullanmalarının, Birinci Mehmet'in saltanat dönemine rastladığına inanılıyor.** Eğer Balkan halklarının Türklerin Gelibolu'yu almasından hemen sonra ateşli silahlar kullanmaya başladıkları kabul edilirse, Türklerin en azından Balkan halklarından yarım yüzyıl ve belki de daha uzun bir zaman aralığı sonrasında ateşli silahları kullanmaya başladıkları ortaya çıkmış olmaktadır. Öyleyse, Balkanlar Batı Avrupa'dan, Türkler de Balkanlar'dan oldukça sonra ateşli silahları tanımışlar.

Türkler ateşli silahları, fethetmek için çıktıkları Balkanlar'da öğrendiler. Yine Petroviç, 1393 yılında Dubrovnik Kalesi'nde her biri 100 ve 150 kiloya yakın taş gülle atan bombard'ların, top diyebiliriz, kullanılmış olduğundan söz ediyor.*** Yalnız Türkler'in top teknolojisine herhangi bir katkısından söz edemiyoruz; Mehmet, sadece, o zamana kadar düşünülmemiş büyüklükte taş gülle atan toplar imal etmişti, hepsi budur.

Ancak ölçek büyüdükçe teknolojide önemli bir yenilik olmadığı ve döküm teknolojinin bir özgün yanı bulunmadığı için, Türkler tarafından imal edilen toplar pek çok hantal ve defolu oluyorlardı; tüm Hıristiyan kaynaklar, Türk toplarının yerinden oynatılmadığı, manda veya öküzlerle bile çekilemediğinde birleşiyorlar.**** Güzel, C.E. de Warnery'nin 1770 yılında yayımlanan Remarque Sur le Militaire des Turcs adlı çalışmasından şu cümleyi de aktarılabiliyordu: "Dans une bataille, s'ils (les Turcs) sont les attaquants, ils ne s'en servent que ra-

* Çeşitli kaynaklarda verilen sayıların ortalamasını yazıyorum. Aslında rakamlar çok çeşitleniyor. Hammer, hücum 200.000, savunma 5000, diyor.

** Djurdjica Petrovic, "Fire-arms in the Balkans on the Eve of and After the Otoman Conquests of the Forteenth and Fifteenth Century", V. J. Parry-M.E. Yapps, eds., War Technology and Society in the Middle East, op. cit., içinde, p. 164.

*** ibid., p. 173.

**** V. J. Parry, "La Manière de Combattre", op. cit., s. 246.

rement (de leur artillerie) et pour mieux dire, jamais."* Toplar var ama hücumda atış yapmıyorlar, bu nedenle olabilir, özellikle hücumda, Türk topçusunun savaşın seyri üzerinde hiçbir etkisi olmadığına inanılıyor.

Ancak Konstantinople Kuşatması'nda Türk topları önemli bir rol oynadılar; bunun iki nedeni var. Birincisi, toplar hareket ettirilmiyor; Konstantinople, Türk toprakları içinde bir adadır. Ayrıca topları, ateş edeceği yerde dökmek bile mümkün oluyordu ve ikinci olarak, Fatih, o zamana kadar görülmemiş büyüklükte toplar döktürmüştü, bunu tekrarlıyorum. Demek ki, teknik olarak, hücum halinde bir savaştan bahsedemiyoruz.

Ve şimdi kuşatmayı yaşamış olan Barbaro'nun günlüğünden aktarıyorum: "Toplar çok büyüktü, ama birisi olağanüstü büyük olup altı yüz kiloluk gülle atabiliyordu, atış yapıldığında kentin bütün surları, surların içindeki toprak sallanıyor, ve hatta limandaki gemiler yerinden oynuyordu."** Henüz patlayıcı mermiler atılmıyordu; atılan altı yüz kiloya yakın taş güllelerdir. Ancak gerekli etkiyi yaratıyor: "Yarattığı büyük gürültü ile atışlar şok etkisi yapıyordu ve birçok kadın bayılıyordu. Paganların*** dünyasında bundan büyük bir top hiç görülmemişti ve surları büyük hasarlar yaratarak yıkan işte bu toplardı." Topların gürültüsüne bir de Türk askerlerinin bağırışları ekleniyordu. Barbaro şu bilgileri de veriyor: "Paganlar (dinsizler, y.k.) ateş ederken bir de Türk usulü bağırıyorlardı, sanki gök ikiye ayrılacakmış gibi bir etki yapıyordu." Topun büyük bir moral yıkıcısı olduğunu tekrarlayarak şunu da ekliyorum: "Bütün kent panik halindeydi ve herkes ağlıyor ve paganların şiddetinden kurtulabilmek için Tanrı'ya ve Bakire Meryem'edua ediyorlardı."**** Mehmet, inadıyla, önce savunmacıların morallerini yıktı. Top atışı öncelikle, masal yıkıcısıdır ve bombardıman uçaklarını, havadan atış yapan toplar olarak görmek durumundayız.

Greklerin de topları var; ancak daha küçük ölçekteler. Bununla birlikte önemli iş yaptılar; ancak, Mehmet'in büyük toplarının gücünü dengeleyebilen Grek silahını, "Grek Alevi" olarak biliyoruz. Grek Alevi, barutun icadına kadar Ortaçağ'ın en müthiş silahı oldu; Doğu Romalılar, formülünü çok büyük bir sır olarak sakladılar. İlk kez 673-678 yılları arasında Müslümanların Konstantinople'ü kuşatmalarında kullanıldı ve kenti yeniden kurtardı.

Ortaçağ'ın bu mucize silahının Suriyeli Calinicus tarafından icat edilmiş olduğu sanılıyor; uzun yıllar büyük giz olarak korunan formülünün nafta, kireç, sülfür ve asfalt içerdiği malumdur. Düşman gemilerine ve askerlerine ateşli oklarla atıldığı gibi, kuşatmalarda surları zorlayanların üzerine dökülüyor-

---

* ibid.,, s. 247.

** Nicolo Barbaro, The Diary of the Siege, op. cit., s. 54.

*** "Dinsiz" anlamında kullanıyorlar ve tabii Müslümanları dinsiz sayıyorlardı.

**** Nicolo Barbaro, The Diary of the Siege, op. cit., p. 58.

du. Tarihi filmlerin en göz alıcı ve heyecan verici sahnelerini, çok zaman, Grek Alevi'ne borçluyuz.

Müslümanlar bu alev karşısında uzun süre perişan oldular; öte yandan, Doğu Roma'da formülü ima etmek bile ölüm cezasıyla cezalandırılması gereken bir ihanet ve aynı zamanda büyük bir günah sayılıyordu. Buna karşın Araplar, Birinci Haçlı Seferi'nden hemen önce formülü çözebildiler ve Saraken* Alevi'ni Haçlı askerlerine karşı kullanabildiler.

Konstantinople kuşatmasında Mehmet'in toplarını, Macar Urban Usta'nın döktüğü biliniyor; Grek Alevi'nin savunma içinde kullanımını ise, Alman Johan Grant yönetiyordu. Johan'ın yönetiminde kullanılan Grek Alevi, Türklerin birçok kuşatma makinesini, helepolis, yakmada başarılı oldu. Kuşatma makinesi ile birlikte en önde giden Türk askerleri de alevler içinde yanıyorlardı.

Şimdi ilk hücuma geliyorum ve bir kaynaktan aktarıyorum: "Bir saat kadar süren çok şiddetli bir çarpışmadan sonra, surları savunanlar ilk hücumu başarıyla püskürttü. Sağnak halinde taş atmak, ok yağdırmak ve mermi sıkmaktan çok daha öldürücü etkiye sahip olan Grek Alevi dalgaları, surların üzerinden yoğun bulut gibi görünen saldırganların üzerine dökülüyordu. En sonunda hendekteki Türkler panikledi ler ve büyük bir terörle hendekten çıkmaya, meyil boyunca kaçmaya başladılar."** Böylece kaçarak ölümden kurtulmayı planlıyorlardı. Dehşet içinde kaçtılar.

Mümkün değil; önce savunmanın aşamalarını yazmak durumundayım. Birinci aşamada hendek var; Türklerin su ile dolu bu hendeği taşla doldurarak geçilebilir hale getirmeleri zor değildir. Yaptılar ve peki, bundan sonra birinci sur geliyor; yaklaşık yedi metre yüksekliğindedir. Arkasından yirmi metre yüksekliğinde ikinci sur var; hendeği aşanlar, Ortaçağ'da kuşatma makinesi adı verilen ve yüksek merdivenli bir şahmerdan olarak da düşünülebilecek ve Grekçe "helepolis" olarak isimlendirilen aygıtlarla birinci sura çıkmaya çalışıyorlar. Çıkarken başlarına dökülen Grek Alevi ile alevler içinde ölümle karşılaşıyorlar. Alevler içinde ölümden kurtulmak isteyenler hendekten geriye doğru kaçmayı deneyebilirler ve kurtulma ihtimalinin çok az olduğunu biliyoruz.

---

* Saraken, Avrupalıların, Müslüman savaşçıların tümüne verdikleri isimdir; kaynağı ve kökeni pek bilinmiyor. Arapça "şarkiyun", doğulu, sözcüğünden gelmesi ve bozularak saraken sözcüğüne dönüşmesi üzerinde de duruluyor. Böylece Grek Alevi'nin karşısına "Doğulu Alevi" çıkmış oluyordu.

Müslüman Arapların Konstantiniye'yi iki kez kuşatmaları ve sonuç alamamaları üzerine Gibbon şu değerlendirmeleri yapıyor:

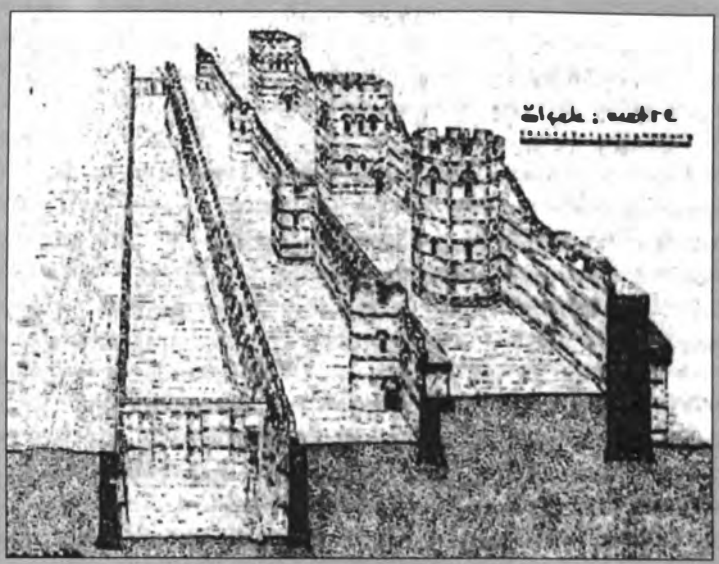
"İlk iki kuşatmada Konstantinople'ün kurtulması, tümüyle, Grek Ateşi'nin yeniliğine, şiddetine ve gerçek etkisine bağlanabilir."

"Konstantinople ve Grek Ateşi, Arapları, Avrupa'nın Doğu Girişi'nden uzaklaştırabilir." İstanbul ve Doğu Roma'yı bir "tampon" görme nazariyesi burada da karşımıza çıkıyor.

E.Gibbon, The Decline and Fall of the Roman Empire, 1185 A.D.-1453 A.D., Vol, III, N.Y., pp. 218-220.

** Chedonul Mijatovich, Constantin Palaeologus, op. cit., p. 213.

İSTANBUL'UN SURLARI: HENDEK, BİRİNCİ ve İKİNCİ SUR

İkinci Teodiosus zamanında Altınkapı veya Yaldızlı Kapı ile İkinci Askeri Kapı veya Belgrad Kapısı arasındaki bölüm.

Aktarmayı sürdürüyorum: "Fakat zavallı kaçaklar, ellerinde demir topuz ve zincirden kırbaçlarıyla, (courbatch olarak yazılıyor, y.k.) bir sıra çavuşla (chaoushes yazılıyor, y.k.) karşılaşıyorlar, çavuşlar kaçakları tekrar hendeğe sürüyordu. Bu acımasız çavuşlardan kaçabilen pek az saldırgan, palalarını çekmiş yeniçerilerle karşılaşıyor ve böylece yalnızca iki ölümden birisini seçme zorunda kalarak tekrar hücuma dönüyorlardı." Hücumun en önünde olanlar hücumdan dönecek olurlarsa çavuşlar ve yeniçeriler tarafından öldürülüyorlar; hücu-

mun önünde olanlar için iki ölümden birisini seçmekten başka özgürlük bırakılmıyordu.

Osmanoğlu savaşlarında kuvvetlerin böylesi sürülüşünü son derece etkili buluyorum; bu netlikte olmasa bile, bütün hücumlarda belli bir durumun ortaya çıktığını görebiliyoruz. İlk hücum edenler, iki düzenden de umudunu kesmiş ve umutsuz oldukları kadar da inançsızlar olanlardır. İlk güçlükte geriye dönüp kaçanlardır.

İlk hücum edenler ilk başarısızlıkta geri kaçarken, güçleri yeterse, birlikte hücuma çıktıkları arkadaşlarını öldürmeyi deniyorlar. Bunlar ölümle yalnız buluşmayı sevmeyenlerdir.

Osmanoğlu savaşlarında hücumda ilk olarak sürülenlerin ayrı bir adı var, bunlara "azap" diyoruz. Çok çeşitli dinden, çok çeşitli ırktan geliyorlar; yaşları ilerlemiş ve çok hayal kırıklığına uğramış oldukları için kazanma şansı az ve buna karşın ödülü yüksek kumarlara mahkûm hissediyorlar. Azapların ilk hücum eden olmaları, kuşatmayı ilk önce yararak en iyi ganimetleri almak ve bu arada "kahraman" olarak, daha önceki yaşamlarında kaybettikleri fırsatların hepsini telafi etmek istemelerinden kaynaklanıyor. "Azap" hayatı ile son kumarını oynayan asker olmalıdır.* Öyle tarif edebiliyorum.

Azaplar, her hücumda ortaya çıkıyorlar. Aydınoğulları'nda varlar ve daha çok bahriyelidirler. Zaman için hep bozulduklarını biliyoruz.

Şimdi Parry'in "La Manière de Combattre" adlı çalışmasına dönüyorum ve aktarıyorum: "Sultan, uzun tüfenk taşıyan özel muhafızları ve yeniçerilerin korumasında muharebe hattının ortasında duruyordu. Top, yeniçerilerin önünde sıralanıyordu. Bu merkezi konumun sağında ve solunda kapıkulu süvarileri bir tehlike halinde müdahale etmek üzere bekliyordu. Bu cephenin daha ilerisinde ve topların da önünde, azap denilen, 'li asapi', yaya olarak savaşan daha az değerli birlikler vardı. En ilerdeki bu azap'ların her iki yanında da timarlı sipahiler, eyaletlerden gelen atlı askerler yer alıyordu."** Bu, Osmanlı kuvvetlerinin sürülüşü geneldir; çok az değişiyor.

Kuvvetlerin bu konumuna bir de akıncılar ekleniyor; akıncılar, azapların da ilerisine giderek düşman kuvvetleriyle temasa geçiyor, düşman kuvvetlerini azapların üzerine çekiyorlar. Düşmanın gelmesi halinde azaplar bölünerek top ve tüfenk ateşine imkân veriyorlar; bu arada iki ateş arasında kalarak kırılıyorlar. Yazgılarıdır.

---

* Üstad Pakalın, "muhtelif işlerde kullanılan askerler hakkında istimal olunan bir tabirdi" demektedir. Kelime olarak, bekâr kadın ve erkek anlamındadır; Hammer, "gayri muntazam piyade askeri" olarak tarif ediyor. Adları "yeniçeri" ile yanyana geçiyordu; İkinci Mahmut, yeniçeriler ile birlikte ortadan kaldırdı.

** V.J. Parry, "La Manière de Combattre", op. cit., pp. 218-219.

Osmanoğlu kuvvetlerinin bu genel sürülüşü* İstanbul kuşatmasında da tekrarlanıyor; azapları en öne sürmek için ayrıca nedenler var. Profesör Ruciman, The Fall of Constantinople adını taşıyan incelemesinde şunları kaydediyor: Fatih "küstah ifadeler kullanmasına karşın kendi ordusu ile ilgili deneyimlerinden düşmana saygı göstermeyi öğrenmiştir. Bu durumda, muharebede en iyi birliklerini risk etmeden önce düşmanı yormayı tercih edecekti. Önce düzensiz birliklerini, başı-bozukları, öne sürüyordu. Dünyanın her yerinden ve her ırktan gelmiş, çoğu Türk fakat pek çoğu Hıristiyan ülkelerden gelen Slav, Macar, Alman, İtalyan ve hatta Grek maceracılardı; sultanın verdiği yüksek maaş ve vaat ettiği ganimetler nedeniyle Hıristiyan kardeşleriyle savaşmaya hazırdılar."** Azaplar, büyük ganimetler peşinde koşarken ya cepheden yağan Grek Alevi ile yanarak ya da kaçarken, geriye dönmelerini önlemek isteyen silah arkadaşlarının palalarıyla parçalanarak ölüme gidiyorlardı. Böyle düşünebiliriz, her mücadele veya savaşın azapları var; ancak Osmanlı'da bunlar gayrinizami sayılsalar da, azap tertibi nizamidir.

Her hücumda, ganimetten ümidi kesen ve karşılaştığı mukavemetle korkan azapları geriye doğru kaçarken acımasızca öldürecek silah arkadaşları mevcuttur. Hücumdan geri dönen azaplar hücuma devam eden silah arkadaşlarına hücum ediyorlar. Döneklerin, savaşa devam edenlerden nefreti bir kuraldır.

---

* "It is irregular infantry azabs were placed in the front when battle was engaged. It made little difference how many of these were killed, or whether they made a good show. They served to draw the first fire of the enemy. When the enemy's energy was exhausted or when he was led to pursue the fleeing azabs, thinking the victory his, he came upon the second line, which consisted of paid, disciplined troops"

Herbert Adams Gibbons, The Foundation of the Otoman Empire, Oxford, 1916, s. 82. Gibbons, azapların görevinin, düşmanın ilk ateşini üzerlerine çekmek olduğuna işaret ediyor. Ölüp ölmemelerine veya kaç tanesinin öldüğüne önem verilmiyor.

Kuşatmada Greklerle birlikte savunmaya katılan Venedikli Barbaro bilgi veriyor.

"İlk gelen grup, bunlar Hıristiyandı, merdivenleri surlara taşımakla görevliydiler ve merdivenleri surlara dayar dayamaz, onları, kendilerine omuz verenlerle birlikte hemen aşağıya attık ve hepsi derhal öldüler ve sağ kalan pek azının da ölmesi için üzerlerine büyük taşlar atıyorduk; sonunda surların dibine gelenlerin hepsi öldü."

"Merdivenleri dayayanlar bu kadar insanın öldüğünü görünce, taşlarla ölmemek için mevzilerine doğru kaçmaya başladılar ve arkadakiler bunların kaçtıklarını görünce, derhal palalarını çekip bunları doğramaya başladılar ve surlara doğru koşmaya mecbur ettiler, böylece ya bu tarafta ya öbür tarafta ölümle karşı karşıya geldiler ve bu birinci grup öldürülünce veya doğranınca, ikinci grup aynı şiddetle hücuma başladı."

Nicolo Barbaro, Diary of the Siege of Constantinople, N.Y., 1969, s. 62.

** Steven Runciman, The Fall of Constantinople, op. cit., s. 134.

Kömürcüyan'ın İstanbul Tarihi

İSTANBUL'UN ADLARI VE SURLARI

İstanbul'a muhtelif devirlerde ayrı ayrı adlar verilmiştir. Önce, ilk banisi Byzas'ın adıyla Byzantion tesmiye edilmiştir. Marcus Aurelius'un hakimiyeti devrinde, bir aralık, mezkûr imparatorun manevi babası İmparator Antonius'un adına izafeten Antonion tesmiye edilmiştir. İmparator Konstantin, İstanbul'u paytaht olarak kurduktan sonra, şehre Nea Roma, Yeni Roma ve Konstantinopolis adları verilmiştir. Araplar, bilahare, şehri Konstantiniye diye yad etmişler, Türkler de İslâmbol, Dersaadet (Der-i saadet), Derâliyye ve Asitâne namlarıyla temsiye etmişlerdir. Fakat şehrin asıl yerleşmiş ve yayılmış ismi İstanbul'dur ki bu ad Bizanslıların, fetihten evvel, "şehirde" manasına kullandıkları ve Konstantinopolos adının muharrefi olması zannedilen "Stin-polis"den gelmiştir.

Mâlum olduğu veçhile, İstanbul'u tamamıyla ihata eden ve bu gün hâlâ mevcut olan surların yalnız muayyen bir kısmı Büyük Konstantin tarafından yapılmış, kara surları ise bilâhire Theodosius zamanında inşa edilmiştir. Konstantin'in adıyla anılan ilk sur, İstanbul'un yalnız beş tepesini içine alırdı. Bu sur, Samatya civarında Etyemez'den başlayıp İsa Kapısı Mescidi'nin yanındaki "Güzel Kapı", Porta Aurea'ya gelir ki bu kapının ismi daha sonra, Yedikule'deki Yaldızlı Kapıya verilmiştir. Sur, orada bir zaviye teşkil ettikten sonra, düz bir hat ile, Eksokionion denilen geniş sahaların içinde Çukur-bostan, eski Mocus Sarnıcı'nın şarkından ve Lycus, Likus=Bayrampaşa ve Yenibahçe, vadisinden geçerek Fatih tepesine çıkar, oradan da, Unkapanı, pletea Mesa, kapısına inerdi. Bu surlardan bugün yalnız bazı duvar parçalarına tesadüf edilir.

Bilâhire Theodosius II.'un saltanatı devrinde, 408-450, Konstantin surlarının dışında zamanla teşekkül etmiş mahalleleri de şehrin içine alarak korumak icab ettiğinden, o zamanın İstanbul valisi Cyrus Constantin'in gayretiyle Theodosius suru denilen ve bugün mevcut olan surlarla burçlar yaptırılmış ve hendekler açılmıştır.

Umumiyetle Cyrus'un adıyla anılan Theodosius surlarının banisi, o zamanlarda devletin başında bulunan Anthemius'dur. Şarkî Roma İmparatorluğunun tarihinde büyük bir nam kazanmış olan bu devlet adamının, imparatorluğu barbar istilalarına karşı korumak bakımından yaptığı hizmetler çok büyüktür. İmparator Arcadius, 405 senesinde onu Şark umum valisi, praefectus praetoris, tayin ettiği vakit aziz İoannes Khrysostomods, "Bu tayinle Anthemius'un şahsından ziyade makam şereflendirilmiştir," demiştir. Anthemius, devletin emniyetini korumak için Balkan yarımadasından Hun'ları çıkarmış ve Tuna'nın şimaline attığı düşmanın geri gelmesini önlemek için Tuna'da 250 gemiden müteşekkil daimi bir filo bırakmış, İllirya şehirlerini tahkim etmiş ve İstanbul'u da metin bir kale haline getirmiştir.

Athemius surları, 413 senesinde, Thedosius henüz oniki yaşında iken yapılmıştır. Fakat, surun inşasından 34 yıl sonra, 447 senesinde zuhur eden şiddetli bir zelzele, surun büyük bir kısmını, 47 kulesiyle beraber yıkmıştır. Aynı yılda, Attila, Theodosius'un ordularını üç muharebede üst üste mağlup ederek, Makedonya ve Trakya eyaletlerini istila ettikten sonra İstanbul'un yakınına Anthyras'a, Büyük-çekmece, kadar gelmiş ve imparatora ağır bir sulh muahedesi kabul ettirmiştir. Bu muahedenin ahkâmına göre, Tuna'nın cenubunda bulunan topraklar Hunlar'a terk edilmiş, İmparator tarafından 6000 libra altın tazminat verilmiş ve senevi vergi miktarı 700 libra altından 2100 libraya çıkarılmıştır.

İşte bu şiddetli buhran içindedir ki Anthemius'un halefleri nden Konstantin, surları üç ay gibi kısa bir zamanda tekrar inşa etmiştir. Cyrus Constantin, Anthemius'un yaptığı surlara ilaveten, arada, orduların hareketine müsait bir boşluk bırakarak

ikinci bir dış sur da inşa etmiş ve bunun önünde de derin bir hendek kazdırmıştır. Yeni Mevlevihane kapısında, Porta Rhegium, bu gün hâlâ mevcut olup Grekçe ve Latince iki kitabe bu surların inşasını belirtir. Grekçe kitabe: "Eparkhus Konstantin, İmparatorun emriyle bu surları altmış günde inşa etmiştir"; Latince kitabe: "Konstantin, Theodosius'un emriyle, bu metin surların inşasını iki aydan daha az bir zamanda bitirmiştir. Ancak Palas, böyle metin bir kaleyi bu kadar süratle yapabilirdi" mealindedir.

Theodosius'un yaptırdığı sur, Marmara sahilinden Vlakherna, Blachernae, sarayına, Tekfur sarayı, kadar uzanırdı. Diğer imparatorlar da, zamanla bozulan surları tamir ve yeni kısımlar ilave etmişlerdi. Bu imparatorlardan Heraklius, 610-641, Vlakherna sarayını da Theodosius surlarına bitiştiren duvarları; Ermeni Leon V.de, Vlakherna mahallesi önünde bir duvar inşa ettirmişlerdir.

Eremya Çelebi Kömürcüyan, İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul, çeviri ve notları yazan Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1952, ss. 68-70.

Kuşatma ve Son

Sultan Mehmet bir gece yatağında uyuyamıyormuş ve sadrazamı Çandarlı Halil'i çağırtmış; henüz Edirne'deler. Halil, Mehmet'in gece yarısı kendisini çağırmasını hayırlı saymamış ve kısa zamanda toplayabildiği altın ve mücevherat ile Mehmet'in yanına çıkmış; rüşvetçidir* ve sultanına rüşvet vererek ölümden

* "Halil Paşa iki sebepten dolayı Bizanslıların dostu idi: Birincisi kendisinin insaniyetperver ve halim tabiatta bulunması, diğeri rüşvet kabul etmesidir. Ellerinde ayna gibi parlayan altınlar getirip de, kendisi ile konuşmak isteyen bir kimse, ağzına gelen en ağır sözleri korkmaksızın kendisine söyleyebilirdi."
Dukas, Bizans Tarihi, VI. Mirmiroğlu çevirisi, İstanbul, 1956, s. 143.

kurtulabileceğini sanıyordu. Altınlar önüne serilince, uykusuz Mehmet şaşırmış ve çağdaşı, Bizans Tarihi yazarı Dukas'ın bıraktıklarına göre, Halil'e şunları söylemiş: "Yatağımın baş yastığını görüyor musun? Bu yastığı bütün gece yatağımın bir ucundan öbür ucuna ve diğer uçtan öteki uca nakletmekle meşgul oldum. Yatağa yatıyor ve kalkıyordum, gözüme uyku girmiyordu. Altın veya gümüş paralar seni aldatarak intaç etmek isteğim büyük işi geri bırakmaya sevketmesin! Bizanslılarla yakında ciddi bir şekilde harb yapacağız, Allah'ın yardımı ve peygamberin imdadı ile İstanbul'u alacağız."* Bu sırada, bunları söylediği zaman, ya on dokuz ya da yirmi yaşındadır; ciddi ve kararlı idi, amma her iki tahta çıkışında da Batılılar Mehmet'i küçümsüyorlardı. Mehmet, hiç kimsenin küçümseyemeyeceği işleri gerçekleştirmenin hırsı ile geceleri uyuyamıyordu. Dukas'tan öğreniyoruz.

Şimdi kısa bir hazırlıktan sonra sıra, yeni bir teze gelmiş oluyorum: İstanbul, bir hayalettir, almak zor görünmüyor. Türk kaynakları bile yalnızca beş bini asker ve halktan eli silah tutabilecek olan 4973 kişi, yardıma gelen gemi mürettebatı ile Prens Orhan ile komutasındaki altı yüz Türk silahşörle birlikte toplam on beş bin kişi tarafından savunulduğunu ileri sürüyorlar. Bu, tüm kaynaklarda ileri sürülen sayıların en üst sınırıdır; Batılı kaynaklarda savunma gücü beş bin Latin askerine kadar inmektedir.

Haliç'teki Vlaherne ya da Tekfur Sarayı'ndan, Acropolis ya da bugünkü adıyla Sarayburnu'na kadar üç buçuk mil var ve buradan da Marmara'nın kumlarını** yalayarak süren surlar dört mil tutuyorlar. Bütün Anadolu yakası ve Silivri hariç*** bütün Trakya, Türklerin elindedir; eğer Avrupa'dan yardım gelmezse, eninde sonunda İstanbul'u düşürmek zor görünmüyordu, sayıların dili budur.

Ancak bütün bunlar sonradan ortaya çıkmıştı. Öncesinde, daha önceki sayısız ve başarısız kuşatmalar ve Halil Partisi'nin mutlaka Batı'dan yardım geleceğini ileri sürmeleri nedeniyle kuşatmayı düşünmek bile bir cüret oluyordu. Mehmet, son derece cüretli idi ve Konstantinople'ü almaya kendisini mecbur hissediyordu. Bu arada tahtını güvende saymaması ihtimal dahilindedir. İspata muhtaçtır.

Tezi yazıyorum: İstanbul'un fethi, Mehmet'in iradesinin sonucudur. Türk ordusunun buradaki rolü önemli olmaktan çok uzak idi ve yöneticilerin çok büyük bir bölümüne de bir idare-i maslahat psikozu hakimdi, statükoya dokunmaktan tir tir korktukları için, hem kuşatmayı düşünmüyorlar ve hem de kuşatmayı düşünenlere düşmanlık duyuyorlardı. İçerde manzara-i umumiye böyledir.

---

* Dukas, Bizans Tarihi, op. cit., ss. 153-154.

** Samatya, Grekçe kum sözcüğüyle ilgilidir; Kumkapı bölgesi o zamanlar İstanbul'un ihtiyaç duyduğu kumları sağlıyordu. Bakırköy ise bütün Doğu Roma'nın ihtiyaç duyduğu taşları veriyordu.

*** Bütün imparatorluk, Marmara sahilindeki Silivri Kalesi ile Vize ve Misivri gibi bazı kasabalar ve bir de İstanbul'dan ibaret idi.

Devam etmeden önce hem Machiavelli'nin ve hem de Karl Marx'ın, Doğu ve bu arada Osmanoğlu düzeni ile ilgili olarak yazdıklarının eksik olduğu yolundaki düşüncelerimi tekrarlamak durumundayım; bu çalışmada, en azından Mehmet'e gelinceye kadar, Doğu yöneticilerinin çok güçlü ve despotik oldukları yönündeki düşüncelere katılma imkânı bulamadığım ortadadır. Mehmet, danışarak iş yapmak mecburiyetini duymasının yanında, hem başlarken ve hem de Çandarlı Halil Partisi'nin kuşatmanın kaldırılması için yapmış olduğu propagandalar ve düzenledikleri entrikalar nedeniyle kuşatma sırasında, yöneticileri ve hatta yeniçerileri ikna etmek zorunda kalıyordu. Güçsüz idi ve sis içinde, çeşitli tehlikeler arasında bir yol açmaya çalıştığını görebiliyoruz.

İki savaş nutku var; söz etme gereğini duyuyorum. Birinci Savaş Nutku'nda, İkinci Mehmet, Konstantinople'ün alınabilir olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır; bu söylevi, yüksek düzey yöneticilerine irad etmişti. "Hiçbiriniz Şehr'in alınamayacağını düşünmeyin veya başından itibaren benim gibi düşünmüş olan ve çok daha büyük insan gücü ve enerjisiyle ve daha fazla silahla bu kente acımasız bir savaş hali sürdüren, uzun bir kuşatma ve müthiş bir açlıktan yararlanan ve yine de fethetmeyi başaramayan babamın ve büyükbabamın* deneyimine bakarak mantık yürütmeyin" diyordu, böyle başlamıştı. Birinci Savaş Nutku'nda kentin alınabilir olduğuna inandırabilecek kanıtlarını ön plana çıkardı ve şöyle devam etti: "Şimdi Kent için her şey daha zayıftır ve her şey daha kötüleşmiştir."** Kentin durumunu çok iyi bildiği anlaşılıyor; "sakinleri büyük ölçüde kenti boşalttılar ve denizle bağlantısı tümden kesildi," bunları eklemişti. Sıra İmparatora gelince, "İmparator ve çevresi bir kimsenin isteyebileceği türden düşmanlardandır," formülünü yapmıştı. Zayıf, nüfuzu azalmış ve başında "düşman başına" denebilecek türden bir imparator bulunan bir son imparatorluk çiziyordu. Yüreksizleri yüreklendirmeye çalışıyordu, gerçekçidir.

İkinci Mehmet'in birinci savaş söylevi tam bir mantık ürünüdür; dışardan yardımı merak edenler olabilir, bunlar için, "İtalya'dan yardıma gelince" diye sözlerini sürdürüyordu ve "bunu hiç ummuyorlar" diyerek tartışmayı kesmek istiyordu. "Bu kadar da değil, onlar ayrı dinsel inançları nedeniyle nerede ise birbiriyle düşman gibi savaşıyorlar ve bu nedenle iç yapıları fitne ve karışıklıklarla doludur." Eğer Kritovoulos'un İkinci Mehmet'in ağzına yakıştırdığı bu sözler uydurma değilse, Mehmet'in, İstanbul'un içinde ne olup bittiğini çok iyi bildiğini anlayabiliyoruz. Mehmet büyük bir istihbaratçı idi ve hep topluyordu. Geniş bir haber ağı var.

Bir yüreklendirme ve bir savaş çağrısıdır; devam etmek gereğini duyuyorum. "Atalarımızın yiğitliğine ve erdemine utanç getirmeyelim ve imparatorluğumuzun

* "Büyükbabam" dediği, Birinci Bayezid olmalıdır. Dedesi Birinci Mehmet, bir miskin ve Bizans'a sığıntıdır.

** Nicolo Barbaro, The Diary of the Siege, op. cit., p. 30.

tam ortasında bir müstebit gibi hareket eden ve her fırsatta bize desise hazırlayan böyle bir Kent'in yaşamasına müsaade ederek atalarımıza layık olmayan insanlar durumuna düşmeyelim. Bunun yerine atalarımızın yoluna devam ettiğimizi, onların erkeklik ve yiğitliğini paylaştığımızı gösterelim." Atalarını övüyor ve övmeye devam ediyor: "Kısa zamanda tüm Asya ve Avrupa'yı tepelediler ve kendi çabalarıyla, tehlikeleri göze alarak, oraları fethettiler. Birçok büyük kenti zapt ettiler, tahkim edilmiş kaleleri yıktılar ve sayısız halkın efendisi oldular. Ve bize bu Kent'i zaptetmek düşüyor. Kentin ucundan, acropolis, başlayan bir hücumla kısa zamanda geriye kalan bölgeleri geçeceğiz ve hiçbir şey gücümüzün ve yönetimimizin önünde duramayacak, sonunda, kısa bir zamanda denizde ve karada efendileri olacağız" İkinci Mehmet'in birinci nutkunun belli başlı noktaları bundan ibaret görünüyor; kendi içinde tutarlı ve coşturucu olduğundan kuşku duymuyorum.

Birinci Savaş Nutku mantık ile kuruludur ve İkinci Savaş Nutku ise tam bir pazarlamacı üslubundadır; Çandarlı Halil ve taraftarları, "Partisi" diyebiliyoruz, fethin gecikmesi üzerine, kuşatmanın kaldırılmasını istiyordu. Yeniçeri güruhu içinde Yanoş Hünyadi'nin yola çıktığı ve bütün Avrupa'nın birleştiği propagandasını yapıyorlardı. Asker kaçmaya ve başkaldırmaya hazır bekliyordu ve bu durumda Genç Mehmet bir pazarlamacı dilini benimsemesi tabii ve mantıklıdır. İkinci Savaş Nutku ile İkinci Mehmet, zapt edildikten sonra, Konstantinople'ün üç gün yağmaya bırakılacağını vaat etti* ve sözünde durduğunu hep biliyoruz.

Mehmet'in İkinci Savaş Söylevi veya "Pazarlamacı Nutku" şöyle başlıyordu: "Bir kez kentte her çeşidinden büyük bir servet var; bazısı asillerin sarayında, bazısı güçlülerin konağında, bazısı sıradan insanların evinde ve en iyileri ve en bolu da, altın ve gümüşten yapılmış veya değerli taşlardan, pahalı incilerden oluşan adaklar olarak kiliselerde duruyor. Ayrıca muhteşem döşemelerden oluşan bir büyük servet var; diğer bütün eşyalar ve döşemeler bir yana bunların hepsi sizin olacak!"** Mehmet, Doğu Roma'nın zenginliğini Türklere vaat ediyordu. Vaad edilen, ilkel servet transferidir.

Maddi yağmadan sonra, sıra insan yağmasına geliyordu ve Mehmet, bir pazarlamacı türünden Konstantinople'ün modern zamanlarda "man power" denilen zenginliklerini saymaya ve saçmaya devam ediyordu. "Sonra bir de çok sayıda asil ve seçkin erkek var; bir bölümü sizin köleniz olacak ve bir bölümünü satacaksınız. Bir de çok sayıda ve çok güzel kadın var; gençler, çok güzelleri, evlenmek için nefis bakireler var, bunların bir bölümüne şimdiye kadar erkek gözü değmemiş ve aşikâr ki büyük erkeklerle evlenmeyi bekliyorlar. Bunların bir bölümü karınız olacak, bir bölümü hizmetçiniz olacak ve diğerlerini satabileceksi-

* 1204 yılında Latinler ve 1453 yılında Türkler, İstanbul'u üçer gün yağmaya bıraktılar. İkinci Mehmet'in, Konstantinopol'un bu ikinci yağmasını seyrederken ağladığı rivayetine sahibiz.

** Nicolo Barbaro, The Diary of the Siege, op. cit., p. 61.

niz. Görüyorsunuz, nereden bakarsanız kazanıyorsunuz; zevk, hizmet ve servet hepsi sizin oluyor." Bütün bunları duyunca yeniçeri güruhunun heyecanlanmamasını mümkün görmüyorum. Hazırlar.

Fakat Mehmet, heyecanlarına daha çok basınç uygulamak istiyordu ve kendisini çok heyecanlandıran noktaya gelmişti: "Sonra oğlan çocuklarına da sahip olacaksınız; çok sayıda, çok güzel ve asil ailelerin oğlanları sizin olacak," özel ikram olmalıdır. Bütün bunlarla askerlerini coşturabileceğini düşünüyordu ve coşturduktan sonra da yine mantıklı olmaya çalışıyordu: "Bütün bunları gerçek kabul etmekle birlikte, Kent'in geçilmez veya yaklaşılması zor ve delinmesi güç olduğunu ya da hücum edenleri, Kent'in kolayca alınmasını önleyecek kadar büyük tehlikelerin beklediğini asla düşünmeyiniz. İşte bakın, kendiniz görebilirsiniz, hendek doldurulmuştur ve kara surları üç noktasında öylesine tahrip edildi ki sizin gibi ağır ve hafif piyade bir yana, atlar ve ağır donatımlı süvariler bile içeriye geçebilirler. Görüyorsunuz, Size aşılmaz surlar değil, Sizin türünüzden akıncıların geçebileceği düzlükler gösteriyorum." Açık değil mi, "ileri" diyemiyor, emretmiyor ve yalvaran bir lider ile karşı karşıyayız. Bu, bir gerçekliktir.

Yine de mantığı elinden bırakmadığını görüyoruz ve "karşımızdakiler hakkında ne söylemeliyim" yollu sormak ihtiyacını duyuyordu. "Çok az adamları var ve bunların çoğu silahsızdır ve savaş deneyimleri yok. Kaçaklardan öğrendiğime göre her kuleyi iki ya da üç kişi savunuyor, kuleler arasında da ancak bu kadar asker bulunuyor. Böylece üç veya dört mazgalın arasını savunmak ve burada savaşmak bir tek askere kalıyor ve bu tek asker de ya tümüyle silahsızdır veya işe yaramaz silahı var." Mehmet, bütün bu sözleri, korkak askerlerinin korkusunu yenmek için bulmuştu; ancak bugünkü bilgiler, bunların, gerçeği tümüyle yansıttığını ortaya çıkarmaktadır. Devam ediyorum.

Mantık, pazarlama teknikleri ve ahlak ilkelerini özgürce aşma rahatlığı, bütün bunlar İkinci Mehmet'in fetih için uygun bulduğu yöntemler arasındadır. Bunlara bir de batıl inançlardan yararlanma eklenmelidir; İkinci Mehmet, yine askerlerinin moralsizlikle savaştan dönmek istedikleri bir zamanda, adamlarının birisinin aracılığıyla, Eyüp'ün mezarını buluvermişti. Bugün "Eyüp Sultan" olarak bilinen yer, İkinci Mehmet'in uydurmasıdır; Mehmet, askerlerin batıl inançlarından yararlanmaya çalışırken, Hazret-i Eyüp'ü bulmuştu. Bir icattır.

Hazreti Muhammed'in tilmizlerinden Eyüp, Hicret'ten 46 yıl sonra, Konstantiniye'yi zapt etmek üzere, askerleriyle birlikte, surların önüne gelmişti; Müslümanlar Muhammed'e atfen, Konstantinople'ü kuşatanların bütün günahlarından affedileceğine inanıyorlar. Peygamber'in silah arkadaşlarından, ensar Eyüp de, Konstantiniye'yi kuşatarak bütün sevaplara kavuşmak isterken çok sayıda Arap'la birlikte surların dibinde ölmüştü; nerede öldüğünü hiç bilmiyoruz.

Aradan nerede ise bin yıla yakın bir zaman geçtikten sonra Konstantinople'ün bu sonuncu kuşatmasında yeniçeri güruhunun yeniden dağılma belirtile-

ri gösterdiği bir zamanda İkinci Mehmet, yakını ve saygın bir bilgin olan Ak Şemsettin'e, Eyüp'ün öldüğü yeri bulmasını emretti; fetih yanlısı pek az bilginden birisi olan Ak Şemsettin de surların dibinde bir yere ayağını basarak, burasının Eyüp'ün öldüğü yer olduğunu ilan ediverdi.* Askerler, Muhammed'in silah arkadaşı, Eyüp'ün, Grekler tarafından öldürüldüğü yeri öğrenince canlanıverdiler ve Mehmet'le birlikte hücuma geçtiler.

Mehmet bir tek batıl inanç yaratıp ve yararlanırken, Greklerin en azından üç tane ve her üçü de umutsuzluk ile moralsizlik içeren ve teslimiyet davet eden batıl inancının olduğunu öğreniyoruz. Bunlardan birisine göre, Sen Sofiya'da Aziz Konstantin'in, atının üzerinde ve eliyle göstererek "beni bitirecek olan bu taraftan gelecek" dediği söyleniyor; Aziz Konstantin, Anadolu'yu gösteriyordu. Mehmet, iki yüz bine yaklaşan askeri ile Ayas Romanos, bugünkü Topkapı semtinde mevziini alınca, Grekler, Aziz Konstantin'in dediği zamanın geldiğine, titreyerek, inanmaya başladılar. Yalnızca bu değil, bir de ayın belli bir biçim aldığı zaman İstanbul'un düşeceği yolunda bir başka batıl inanç vardı ve kuşatma sırasında ay, batıl inançtaki biçime girivermişti. Bunu da görünce İstanbullular, kendilerini sokağa atmışlar, teneke çalıyorlar ama yine de sonlarının geldiği düşüncesinden kurtulamıyorlardı. Üçüncü olarak, yine İstanbullular, Konstantinople'ün sonunun, hükümdarın adının Konstantin olduğu bir zamana denk düşeceğine de kendilerini kaptırmışlardı**; İmparator Konstantin, elinden geldiği ölçüde Kent'i kurtarmaya çalışırken, İstanbullular, pek yazık, ismini uğursuz sayıyorlardı. Çok acı, bu mistik İmparator, çaresiz, Türkler'i durdurabilmek için, "beni öldürecek bir Hıristiyan" deyip dua ile kendini siper etmişti ve vücudunun parçalarını, ancak, İstanbul'un düşüşünden sonra toplayabildiler.

Bu kadar da değil, Venedikli Barbaro günlüğünde, Cenevizlerden, "the treacherous dogs of Geneose" yollu söz ediyordu; en azından Konstantinople'de olan, "Cenevizlerin hain köpekler" olduğunu yazmaktadır.*** Venedikliler'in Cenevizler'e düşmanlığını artık biliyoruz; amma başka kaynaklar da Galata'daki Ceneviz kolonisinin ihanet içinde olduğunu ileri sürüyorlar. Bunlardan Ceneviz olmasına karşın Papa'nın adamı olan ve kuşatmayı yaşayan Sakız Piskoposu Leonard da Cenevizlerin ihanet ettikleri izlenimini güçlendiriyor; dahası var, Sir Edwin Pears da, İkinci Mehmet'in Haliç'e aktardığı gemileri imha etme planını, Ce-

* Franz Babinger, kuşatmayı sürdürebilmek için uydurulmuş bu dinsel hilenin savaştan sonra hemen unutulduğunu ve fethi Müslüman devlet ve emirlere haber veren hiçbir mektupta da yer almadığını yazıyor.

Eyüp'ün ölüm yerine bir savaş sırasında inanılmıştı ve bir de yüzlerce yıl sonra inanılmaktadır.

Franz Babinger, Mehmet the Conqueror and His Time, Princeton University Press, 1978, p. 113.

** Nicolo Barbaro, The Diary of the Siege, op.cit., s. 61.

*** Nicolo Barbaro, The Diary of the Siege, op. cit., s. 39.

nevizlerin daha önceden, Mehmet'e bildirdiklerine inanmaktadır.* Surların dışında, Galata'da yaşayan Cenevizlerin gündüzleri Türklere haber ve yardım verdikleri ve geceleri de surların içindeki Greklere satış yaptıklarını ve besin sağladıkları, böyle ikili oyunlarıyla kendi geleceklerini güvence altına almayı planladıklarını doğru kabul etmek durumundayız; fetihten hemen sonra Mehmet Fatih**, belki de ilk iş olarak, Galata'da yaşayan Ceneviz kolonisine geniş ayrıcalıklar vermesi de kabulümüzü güçlendirmektedir.

Tabii, surların içinde, Türklere karşı Konstantinople'ü savunan Cenevizler de vardı; Giovanni Giustiniani bunlardan birisidir ve başkomutan durumunda bir yerdeydi. Giovanni Giustiniani-Longo, Cenova'nın yönetici asil ailelerinden birisinden geliyordu ve büyük bir ünle savunmanın motoru ve ruhu işlevini üstlenmişti. Ancak belki Ceneviz-Venedik veya Venedik-Grek ya da Grek-Ceneviz çekişmesinden bıktığı, belki umudunu yitirdiği veya Kent'in düşeceğini sezdiği için, elinden veya kalçasından aldığı bir yarayı bahane ederek gemisine binip Konstantinople'ü terk etti. İmparator Konstantin Giustiniani'nin terk etmemesi için çok ısrar ve rica ettiyse de*** Ceneviz kararından dönmedi; Konstantinople'den çıkar çıkmaz Kent'in düştüğü haberini aldı ve kısa bir zaman sonra da öldü. İstanbul'un savunmasında bir sayfadır.

Venedik'in Konstantinople'deki temsilcisi olan Girolamo Minatto ile Dolfin, Gritti, Loredano, Cornaro, Mocenigo, Trevisano ailelerinden temsilciler savunmada önemli ve önde gelen görevler aldılar. Ceneviz olarak Maurizio Cattaneo, Lianorda di Langasco, Paolo Bocciardo, Catalanlardan Pere Julia, Süleyman Çelebi'nin oğlu veya torunu olduğu sanılan Prens Orhan ve kendisine bağlı Türk askerler, Trabzonlu Jacabo Como savunmanın başlıca aktörleridirler. Bütün bunlara bakılarak bazı Avrupalı tarihçiler, bu arada Profesör Iorga, Konstantinople kuşatmasının Grekler değil Latinler tarafından göğüslendiğini ileri sürebiliyorlar. Not etmekle yetiniyorum.

* Edwin Pears, Destruction of the Grek Empire, op. cit., p. 304.

** "Kuşatmanın son günlerinde bir genel taarruz beklendiği sırada Giustiniani, Büyük Dük Notaras'tan, Kent'in sahip olduğu toplardan birisinin Likus Vadisi'nde kullanılmak üzere kendisine verilmesini istedi. İstek kaba bir biçimde reddedildi. Bunun üzerine Giustiniani, 'seni hain, seni neden parça parça etmiyorum' diye bağırdı."

Sir Edwin Pears, Destruction of Grek Empire and The Story of the Capture of Constantinople by the Turks, N.Y., 1903-1968, p. 30.

*** Giustiniani, savaşı bırakıp giderken, İmparator Konstantin durdurmak istemişti: "Kardeşim, cesaretle savaş! Bu felaket anımızda bizi bırakma. Kent'in kurtuluşu sana bağlıdır. Görevine dön. Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?" Giustiniani, bu sözlere, "Tanrı'nın Türkleri götüreceği yere gidiyorum" cevabını vermişti. Haliç'e indi ve bir gemiye binip Cenevizlilerin yaşadığı Galata'ya geçti. Ceneviz Giustiniani, Galata'da yaralarını sardırdıktan sonra gemisiyle Konstantinople'dan ayrıldı.

Franz Babinger, Mehmet the Conqueror and His Time, Princeton University Press, 1978, p. 92.

Padişahı Muazzam ve Emiri Azam

MEHMET: GALATA'YA OTONOMİ

Ben ki emir-i âzam Sultan Murad Bey'in oğlu padişah-i Muazzam ve emir-i âzam Mehmet Beyim, dünyayı ve kâinatı yaratan namina, Büyük Peygamberimiz Muhammed namına, inanmakta olduğumuz fatiha süresinin yedi âyeti namına, Allah'ın yüz yirmi dört bin peygamberi namına, büyük babamın ve babamın ruhuna, oğullarımın namına kuşandığım kılıç aşkına yemin ederim ki... Vaki olan istirham üzerine bugün hükümetimin idaresine tâbi olan bütün memleketlerde olduğu gibi, Galata ahalisine kanunlarını ve serbestliklerini bırakıyorum. Her ne kadar Galata hisarları yıkılacak ise de ahalisi mallarını, evlerini, mağazalarını, bağlarını, değirmenlerini, gemi ve sandallarını, ticaretlerini, karılarını ve çocuklarını istedikleri gibi idare etmek üzere muhafaza edeceklerdir. Ticaret mallarını memleketimin her yerinde satmaya izinlidirler. Denizde ve karada serbestçe seyahat edebileceklerdir. Hiçbir gümrüğe, hiçbir angaryaya tâbi olmayacaklardır. Ancak itaatim altında bulunan diğer memleketlerde olduğu gibi haraç vermekle mükellef olacaklardır. Bu kanunlar ve âdetler bugünden itibaren ve ebediyen bâki olacaktır. Ben onları kendi şahsım gibi himaye ve müdafaa edeceğim. Şehir ahalisi kiliselerini ve âdetlerini muhafaza edeceklerdir. Lâkin çan çalmak yasaktır. Kiliselerini camiye çevirmeyeceğim, lâkin yeniden kilise yapmayacaklardır.

Ceneviz tüccarları serbestçe dolaşacaklar, ticaret işleriyle meşgul olacaklardır. Yeniçeri sınıfına sokmak üzere evlatlarını almayacağım. Dinimizi kabul etmeleri için asla zorlanmayacaklardır. Galata ahalisine vaat ederim ki kendilerini bir köle vasıtasıyle idare etmeyeceğim. Tüccarlar arasındaki

anlaşmazlıkların giderilmesi için aralarından kendileri bir ihtiyar seçeceklerdir. Evlerine ne yeniçeriler, ne de esirler yerleştirilecektir. İşlerini yürütmek için birini seçeceklerdir.

Arhunt ve kâhyaları incitilmeyecektir. Tarafımızdan yazılmış olan işbu beratta yazılı olduğu üzere, haracı vermek şartıyla, gidip gelmekte serbest olacaklardır. Hilkati âlemin 6961. ve Hicretin 587. senesi (1453) Cemadiul evveli sonlarında yazılmıştır.

İmza
Zaganos

Fakat aralarında bir birlik yok ve bugüne bırakılan kayıtlarda ve sonradan yapılan incelemelerde hem bu birlik yokluğu ve hem de Greklerin savaşmaktan kaçındıkları ön plana çıkarılmış durumdadır. Kuşatmanın son gününde Venedik Baylosu Girolamo Minotto, surların üzerinde askerlerini koruyabilmek için tahta çitler yaptırıyor ve bunların surlara taşınmasını Greklerden istiyordu. Grekler, taşımak için peşin para şartı koştular ve bunu Latinlere duydukları nefret için yaptıklarını belli etmekten çekinmediler. Kuşkusuz böyle bir durum Venedik tarafında büyük kızgınlıklara neden olmuştu. Ancak hep kızgın olduklarını biliyoruz.

Greklerin ise bostanlarını düşündükleri konusunda işaretlere sahibiz; bostanlar surların dışındadır. İstanbul'un yerlileri insanların karınları doymadıkça surları savunmalarının neye yarayacağını ve bostanlarına bakmaları gerektiğini sık sık dile getiriyorlardı. Amma bostanlarına bakmak için surların kapılarından birisini aralatarak dışarı çıkabilenler bir daha dönmüyorlardı. Bu bilgi, İkinci Mehmet'in ikinci savaş söylevi ile tutarlı görünüyor; Mehmet, kaçaklardan söz ediyor ve bunlardan bilgi aldığını açıklıyordu. İstihbarata çok önem vermektedir.

Bütün bunlar Konstantinople savunmasının hem maddi güçlerin toplamı, hem moral açısından son derece zayıf olduğunu ortaya çıkarmaktadır; ancak kuşatma yine de uzun sürmüştür. Bunda, surların sağlamlığı ve muhacim kuvvetin zafiyeti çok etkili olmuştu. Sonucu ise Mehmet'in inadı belirlemişti, tekrarlıyorum.

Top, keşfedilmiş silahların en inatçısıdır. Alan etkisi yapmak ve dövmek için çok etkilidir. Mukavemet kırıcısı ve moral bozucusu diyebiliriz.

Fakat, Mehmet'in, o zamana kadar düşünülmemiş ölçüde büyük toplarının surlarda işe yarar bir yarık açtığına dair hiçbir kayıta sahip değiliz; topların atışları surların üzerinden geçerek, kendi düzenlerini savunmak isteyenlerin mukavemetini tahrip ediyordu. O halde, şu benzetmeyi yapabiliriz, top atışları, kronik hastalığın doğrudan ölüm doğurmayıp vücudun direncini çözerek öldürücü hücumlara imkân hazırlamasını andırmaktadır. Güzel, yalnız, sırların olmadığı hallerde, çok önemlidir, diyebiliriz.

Kuşatmanın devamı süresince mucizeler beklenen top atışlardan beklenen mucizelerin gelmeyeceği, çok geçmeden, anlaşılmıştı; sonucu almak için daha başka etkili yollara ihtiyaç göründü. Deniz kuvvetleri denenebilir; fakat işin başında Osmanoğlu'nun hiçbir zaman önemli bir denizci olamayacağı belli idi; Aydınoğlu'nun bu alandaki başarısına Osmanoğlu hiçbir zaman yaklaşamadı. Konstantinople kuşatmasında Osmanlı deniz kuvvetleri sadece etkisiz olmuştu, denizler ve Boğaz, Doğu Roma'nın egemenliği altında kalmıştı. Başka imkânlar denemek zorunluluktur.

Ege'den gelen gemiler Türk donanmasının mukavemetini kırarak Haliç'e girebiliyordu; kuşatmadan önce Konstantinople'e gitmek üzere yola çıkan ve Sakız Adası'nda bekleyen üç gemi, Konstantinople'e giderken Marmara'da Baltaoğlu Süleyman Bey'in komutasında Türk donanmasıyla karşılaştı. Bu küçücük filo, kuşatmayı yöneten İkinci Mehmet'in gözleri önünde Türk Donanması'na çok ağır bir yenilgi tattırdı ve on binlerce Türk askeri ve çok sayıda savaş gemisi Marmara'nın sularına gömülüverdi. Denizlerde manzara budur.

Mehmet'e sadece kızmak ve köpürmek düşüyordu; Türkiye'de berber dükkânlarını süsleyen Mehmet'in atıyla birlikte denize girişini gösteren resimler, bu kızgınlığa dayalı rivayetlerden kaynaklanıyorlar. Rivayete göre Mehmet, köpürerek, atıyla Marmara'ya hücum ediyor ve Baltaoğlu Süleyman'a küfürler yağdırıyor. Yenilgiden sonra Baltaoğlu'nu çadırına çağırıyor, hemen öldürmek istiyordu; ancak bu şekilde sükûnet bulabilmişti. Rivayet budur ve hakikatte, Mehmet, kuşatmayı başarıyla sonuçlandırma kararlılığıyla, derhal Baltaoğlu'nu azlederek, mallarını yeniçerilere dağıtmış ve yerine Hazma Bey'i Kapudan-ı Derya tayin etmişti. Acil karar alabildiğini ve uyguladığını bir kez daha görebiliyoruz.

Türk donanması, Haliç'in önündeki, bugünkü Galata Köprüsü'ne paralel olarak çekilen kalın zinciri de etkisiz hale getirememişti; Ayas Romanos önünden atış yapan topların yanında, kuşatmayı bir de arkadan sürdürme planına bir çözüm bulunamadı. Zaganos'un, bugünkü Kasımpaşa yakınlarından ve Haliç üzerinde kurduğu duba köprü de fazla etkili olamamakla birlikte, Grek kuvvetlerinin bir bölümünü meşgul etmeye yaramıştı. Savaş, budur.

Mehmet'in ve kurmaylarının bu durumda buldukları ilk çare tünel açmaktı; hendeğin ve surların altından Konstantinople'ün içine işleyen tüneller planladılar. Bu tüneller olağanüstü gizlilik ve başarıyla yürütülmesine ve uzun mesafele-

rin kazılmasına karşın, Doğu Roma, casusları aracılığıyla, hepsini öğrenebildi ve işe yaramaz hale getirdi. Doğu Roma, tünelleri çökertmekle yetinmeyerek, yakaladığı Türk ustalara uyguladığı acımasız işkencelerle diğer tünel planlarını da deşifre etti ve Türk tarafının tünellerle sonuç alma heveslerini tümüyle ortadan kaldırabildi. Burada direnen tarafın marifetlerine de tanıklık ediyoruz.

Bu durumda geriye, Mehmet'in, ünü bugüne kalan Haliç'e gemi indirme planı kalıyordu. Mehmet, bütün bu denemeleri sadece Konstantin'i çökertmek için değil, kendi kampındaki mukavemeti kırmak amacıyla da yapmak mecburiyetinde kalıyordu; deniz kuvvetlerinin başarısızlığı, tünellerin yıkılması ve top atışlarının gözle görülür bir sonuç vermemesi, Çandarlı Halil Partisi'nin güçlenmesi sonucunu da doğuruyordu; açıkça bir ricat istiyorlar. Bununla kalmadılar, bunlar Osmanlı tarafının üst kademelerindeki moral bozukluğunu ve ordu içindeki disiplinsizliği, görülebilir bir biçimde ve pek de saklama ihtiyacı duymadan, okları ucuna koydukları yazılarla, surların içine atıyorlardı. Çandarlı Halil Partisi, askerleri, Sultan'ın çadırına gidip kuşatmayı kaldırması için Mehmet'e baskı yapmaya dahi çalıştılar. O halde savaş, çok zaman iç savaş olmaktadır.

Mehmet kuşatmayı sürdürebilmek için, demek ki, morali yükseltici bir operasyona ihtiyaç duyuyordu; yanındaki İtalyan ve Venedikli danışmanların, işte bu sırada, karadan gemi taşınması projesini hatırlatmış olmaları ihtimal dahilindedir. Roma tarihinde karadan gemi taşımanın örnekleri var, bilinmedik ve yapılmadık işler değildir.* Ayrıca Mehmet'in iyi bir Roma tarihi öğrencisi olduğunu artık biliyoruz. İlaveten, Mehmet'in karadan Haliç'e indirdiği filo, büyük savaş gemilerinden oluşmuyordu. Karadan taşınanları, çeşitli kaynaklar, birer "büyük kayık" olarak niteliyorlar; yalnız öyle olsa da, moral bozucu ve bu tarafa moral güçlendirici bir etkisi olduğundan hiç kuşku duymuyoruz.

Haliç Operasyonu ile Mehmet, Doğu Roma'yı arkasından sardı. Büyük bir şaşırtma operasyonunu gerçekleştirmiş oldu. Kritovoulos, bu sırada kuşatma içinde olmamakla birlikte, daha sonra izlenimleri toplayıp şöyle yazmıştı: "Garip bir görüntüydü ve gerçekten görenler dışında söylemekle inanılacak gibi değildi; tayfaları, yelkenleri ve donanımlarıyla gemiler, karada, sanki denizdeki gibi seyrediyordu. Serhas'ın Athos üzerinde kanal açmasından çok daha büyük bir iş

* "Dokuzuncu yüzyılda Normanlar Paris'i iki defa kuşattıkları zaman Seine Nehri'ne ulaşmak için gemilerini aşağı yukarı iki bin adım bir mesafede karada çekmişlerdi."

"Onuncu yüzyılda Roma soylularından Nicetas, gemilerini —Mora berzahı üzerinden— Doğu'dan Batı'ya geçirdikten sonra Metkone ve Pylos önünde, Girit'ten gelmiş askeri mağlup etmişti."

"Ehl-i Salip de İznik kuşatmasında gemilerini Clanus Körfezi üzerinden Kyos'tan Azcianus gölüne kadar karada sürükleyerek tahminen üç fersah yere götürmüşlerdi."

"Venedikliler, Mehmed'in tahta çıkışından on dört sene önce donanmalarını Adige'den Garda gölüne naklederek pek yakın bir örnek göstermişlerdir."

J. Hammer, Fatih Sultan Mehmet, İstanbul, 1981, ss. 64-65.

olduğuna ve göze ve kulağa çok daha garip geldiğine inanıyorum."* Kritovoulos devam ediyor. "The Romans, when they saw such and unheard-of thing actually happen, and warships lying at anchor in the Horn —which they never would have suspected— were astounded at the impossibility of the spectacle and overcome by the great consternation and perplexity." Kritovoulos, Romalıların akıllarına bile getirmedikleri bir zamanda ve biçimde, Haliç'te Türk savaş gemilerini görünce büyük bir yeise kapıldıklarını ve pek çok şaşırdıklarını anlatmaktadır. Ve daha önce yapılmış olması, Grekler'in pek çok şaşırmalarını önlememektedir.

Mücadele ve savaş, uzun senaryolar kurmanın yanında, çok zaman şaşırtma işidir. İhtimallerin, tesadüflerin ve planlı şaşırtmaların etkisi büyüktür.

Kritovoulos ya da Kritobulos, "v" ve "b" aynı karakterdir ve "ou" ile "u" birbirlerinin yerine geçiyor, Mehmet'in bu hamlesinin sonuçlarını da yazmıştı: "Şimdi deniz kenarındaki bu surlarda hücuma açık bir duruma gelince, diğer mazgallarını boşaltmak ve adamlarını buraya getirmek zorunluluğu doğuyordu. Orada kalanlar zaten çok az iken, sadece birkaç askerken, savunmacıları buraya almak açık bir tehlike oluşturuyordu." Demek ki, Mehmet'in Haliç Operasyonu, kendi içindeki uzlaşmacıları bastırmasının yanında, surlardaki askerleri daha geniş bir alana saçarak mukavemetin azalması sonucunu doğurmuştu. Savaşta hücumun amacı, karşı tarafın mukavemetini zayıflatmak olunca, Mehmet'in hep bunu yapmaya çalıştığını görüyoruz.

Operasyonu başlatmak için Mehmet, bugün Beşiktaş denilen Diplonkiyon semtine geldi; Mehmet'in tahta çıkışından kısa bir zaman önce Adige'de benzer bir operasyonda Venedik'e danışmanlık yapan Kandiyalı bir Grek'in, Mehmet'in danışmanı olduğu ileri sürülüyordu. Burada danışmanının Venedikli veya İtalyan olduğunu yazanlar da var; en azından pek çok danışmanı olduğuna inanmakta bir sakınca görünmüyor. Şimdiye kadar gerçekleştirilmiş benzer operasyonlarda gemilerin harekete geçirildiği alan düzlüktür; Mehmet, bugünkü Dolmabahçe'ye yakın bir yerden ve nerede ise şimdi otomobil trafiğinin akışına benzer bir rota üzerinden, Taksim ile Divan Oteli arasındaki tepeye çıkardıktan sonra Dolapdere'den Kasımpaşa'ya yetmiş kadar gemi indirmeyi denemişti. Burada iki nokta görüyoruz; birincisine daha önce de değindim. Oldukça küçük gemilerden ve daha doğru bir değerlendirme ile büyük kayıklardan oluşan bir filo söz konusudur. Daha da önemlisi ve ikincisi, surların dışında, Galata'da ve Pera'da, Pera öteyer anlamına geliyor, Ceneviz kolonisi yaşıyor.** Kaynaklar, rotanın üzüm bağlarıyla kaplı olduğunu yazıyorlar.

---

* Kritovoulos, History of Mehmet the Conqueror, Princeton University Press, 1467-1954, p. 56.

** "Mamafih bazı kaynaklara göre, Galatalılar gemilerin karadan yürütülmesinden haberdar olmuşlar ise de, seslerini çıkartmamış ve bilakis müsait davranmışlardı. Bu sırada Galata Cenevizleri iki tarafı da idare etmek siyasetini takip ediyorlardı."
İslam Ansiklopedisi, Cilt 5/2, s. 1193.

İslâm Ansiklopedisi

KUŞATMADA TÜRK BAŞARISIZLIKLARI

6 mayısta muhâsara ordusu, sûrlarda kâfî derecede tahribat yapılmış olduğuna kâni olarak, umumî bir taarruza karar verdi. 6/7 mayıs gecesi otuz bin kişilik bir kuvvet, hücum merdivenleri ile birlikte, Bayram-Paşa deresi üzerindeki sûrlara atıldılar ve bir baskın taarruzunda bulundular. Kanlı çarpışmaların üç saat devam ettiği ve her tarafın ehemmiyetli kayıplara uğradığı, fakat müdâfaa ve mukavemetin şiddetli olduğunu gören padişahın, donanmamın da hareketsiz kaldığı bu taarruzdan, Türk kuvvetlerini geri çektiği anlaşılmaktadır. 8 mayısta ve müteakip günlerde Bizans'ta on ikiler meclisi toplanarak, bazı kararlar almış ve ezcümle Karadeniz'den gelen üç büyük Venedik kadırgasının teçhizatını ve silahlarını almayı, tâifelerini de G. Trevisano kumandasında Ayvansaray tarafındaki sûrun müdâfaasında vazifelendirmeyi uygun bulmuş idi. Ancak bu gemiciler mallarının ve silahlarının gemilerinden çıkarılmasına, kendilerinin gösterilen yerde müdâfaaya iştirak etmelerine evvela razı olmamış ve büyük bir mukavemet göstermişlerdir. Bilahare, Venedik balyosunun da tavassutu ile, bu muhalefetten vazgeçtiler, gemilerini Haliç'teki Venedik filosunun kumandanı Alvasio Diedo'nun emrine vermeye, kendileri de bahis mevzuu sûrlarda Trevisano kumandasında çarpışmaya razı oldular (barbaro, s. 48 ve dd.).

12 mayısta Fatih'in taarruzu Tekfûr sarayı ile Edirnekapı arasında yapılmış idi. Edirnekapı ile Eğrikapı arasındaki sûrlar, daimi bombardımanların tesiri ile, hemen tamamen yıkılmış gibi idi. Bilhassa dış sûrlar fazlaca harap olmuş idi. Barbaro'nun 50.000 kadar tahmin ettiği Osmanlı kuvvetleri bu taarruz hareketini, İmparator'un Ayasofya'da maiyeti ile birlikte hazır

bulunduğu bir ayini müteakip, harp meclisini kurduğu sırada, gece yarısı yapmışlar, müdafileri açılan gediğin gerisine çekilmeye mecbur bırakmışlar, fakat Nikephoros Paleologos ve Giustiniani'nin Theodoros Karystenos'un vaziyete hakim olmaları yüzünden, bu defa da kat'î neticeyi istihsâle muvaffak olamamışlardı (barbaro, s. 50, Schlumberger, s. 192 v.d.). 6 ve 12 mayıs taarruzlarının bir netice vermemesi üzerine, padişah 14 mayısta elde bulunan bütün ağır topçuyu Topkapı ile Bayram-Paşa deresi üzerindeki beşinci askeri kapı (Sulukule kapısı, Pempton kapısı) arasındaki bölgede teksife ve buradan kat'i taarruza kadar verdi. Galata tepelerinde yerleştirilmiş olan toplar Haliç sûrları kapılarından olan Kynegon kapısı (Avcılar kapısı) karşısına nakledildi ve buraya yerleştirilmiş olan Venediklilere karşı ateş bundan sonra mütemadiyen devam etti.

16 mayısta Osmanlı ordusu lağım muharebelerine başladı. Zaganos Paşa evvelce Novobrdo madenlerinde çalışmış olup, o esnada muhasara ordusunda bulunan sırp lağımcılara, tek katlı ve hendeksiz sûrların mevcut olduğu Eğrikapı-Tekfûr sarayı mıntıkasında, sûrun yarım mil uzağında başlamak üzere, lağımlar kazdırmış ve bunlar ve sûrun temelleri hizasını geçmiş idi. Fakat bu ameliyenin, müdâfiler tarafından duyularak, megadük Notaras'a haber verilmesi ve onun da imparatorun muvafakatini aldıktan sonra alman mühendisi Jeh. Grant'a mukabil bir lağım açtırması bu teşebbüsün başarısızlığını mûcip olmuş ve karşılıklı lağımlar birbirine rastlayınca, yer altında kanlı bir boğuşma cereyan etmiş ve her iki taraftan ağır kayıplara sebebiyet vermiş idi. Aynı gün akşama doğru, Osmanlı donanması da Beşiktaş karşısından hareket ile, limanın önünde gerilen zincire karşı hücuma geçmiş idi. Padişah her halde, Venedik gemicilerinin büyük bir kısmının sûr müdafaasına me'mur edilmesi ile, bu cihetin zayıf bırakıldığından haberdar idi. Ancak Haliç'teki Türk gemilerinin bu harekata iştirak etmeyerek, seyirci kalması ve Trevisano kumandasındaki gemilerin de şiddetle karşı koymaları, bu deniz harekatını yarıda bıraktırdı; ertesi gün tekrarlanan ve 5 geminin zincire kadar gelmesi ile başlayan hücum da neticesiz kaldı (Barbaro, s. 51 v.d.; Schlumberger,

s. 196 v.d.; Mirmiroğlu, s. 82 v.d.). Bundan sonraki deniz hareketi 21 mayısta vukû buldu. Bütün Osmanlı donanması şafakla tekrar zincir önüne gelmiş idi. Zincir gerisinde 10 müttefik gemisi savaşa hazır vaziyet aldı. Bu hareket şehirde umumi hücumun bir başlangıç telâkki edildiğinden, çanlar çalınarak, herkes vazife başına davet ediliyordu. Buna mukabil Haliç'teki Osmanlı donanması yine hareketsiz kalıyordu. Bu vaziyet karşısında esas donanma, zinciri zorlamak ve düşman gemilerini muharebeye icbâr etmek için, ciddi bir teşebbüs yapmaktan vazgeçerek, geri çekildi. Belki bu hareketler kara harekatını setretmek için bir oyalama teşebbüsü idi ve Haliç'teki gemiler de bu teşebbüse katılmak hususunda bir emir almış değildi.

18 mayısta muhâsara hareketlerine yeni bir taarruz silahının eklendiği görülmektedir: Osmanlı ordusu geceleyin inşa edilmiş olan ahşap müteharrik büyük bir kuleyi Topkapı cihetinde sûrun karşısına ve yakınına getirmiş, sûrlardan daha yüksek olan bu kule sayesinde, önündeki surları dövmeye, hendekleri daha kolaylıkla doldurmaya koyulmuş idi. Bunun yapılışından Bizans nöbetçilerinin haber alamamaları ve sabahleyin karşılarında böyle acayip, görülmemiş bir harp vasıtasını görmeleri, korku ile karışık olarak, hayretlerini mucip oldu. Gerçekten kulenin büyük faydası görüldü. Kuledeki muharipler çok kısa mesafeden surları yıkmaya devam ederken, bu civarda bulunan Türk birlikleri de taşlar, toprak dolu çuvallar, ot ve çalılar ile hendeği doldurmaya çalışıyorlardı. Akşama kadar süren kanlı bir savaş neticesinde surda ehemmiyetli rahneler açılmış ve kulenin bulunduğu kısımda Bizanslılar için çok tehlikeli bir durum hasıl olmuş idi; fakat imparator gece olur olmaz şehirdeki bütün yardımcı kuvveti, kadın, erkek, çocuk herkesi burada çalıştırarak, hendeği boşaltmaya, açılan gediği tamir etmeye, Rum ateşi sayesinde bu seyyar kuleyi yıkmaya muvaffak oldu. Müteharrik ahşap kulenin yakılmasından sonra da, mücadele hızını bir an kaybetmedi ve bombardıman gittikçe tesirini arttırdı. Bilhassa 600 kilo ağırlığında gülleler atan büyük topların mermileri surlarda büyük tahribat yapmakta idi (barbaro, s. 55). 20-21 ve 22 mayıs günleri bir taraftan bu şekilde

kesif bombardıman hareketi yapılıyor, diğer yandan muhtelif yerlerde lağımlar açılıyordu ki, bunlar her defasında keşfedilmiş ve mukabil lağımlar ile ya tesirsiz hale getirilmiş ve yahut bir çöküntüye uğratılmış idi. Buna rağmen lağımların açılmasına bundan sonraki günlerde de devam olundu.

***

Muhâsara ordusunda ise, türlü rivayetler var idi. Bilhassa Macar kralı Vladislas (Ulaszlo)'ın padişah nezdine gönderdiği sefaret heyetinin 26 mayısta Osmanlı ordugâhına muvâsalatından sonra, bazı bedbince şâyialar dolaşmaya başlamış idi. Padişah ve devlet erkanı tarafından hususi merasim ile kabul edilen bu elçi, kraldan aldığı talimata uyarak, muhasaranın kaldırılmasını takip ediyor; aksi takdirde Macaristan'ın Bizans lehinde harekete mecbur olacağını bildiriyor ve garp devletlerinin gönderdiği büyük bir donanmanın yaklaşmakta bulunduğunu da ilave ediyordu. Bu türlü haberler, bozguncu rivayetler ve Macar elçilerinin tebligatı padişahı 27 Mayıs'ta büyük bir harp meclisi toplamaya sevk etti. Bu toplantıda birbirine zıt iki fikir yine çarpıştı. Çandarlı Halil Paşa öteden beri muhasara aleyhtarı idi; bu defa da kuşatmanın kaldırılması fikrini terviç etti. Ona göre, İstanbul kuvvetli bir şekilde müdafaa edilmektedir. Şehir zapt edilse bile, garp devletleri, bunu kabul etmeyip, harekete geçecek, devletin başına yeni gaileler açacaktır. İkinci görüşü, padişah ile birlikte, verir Zaganos Paşa temsil ve müdafaa ediyordu. Bu mecliste Zaganos Paşa, garptan bir tehlike gelebileceğine inanmadığını, Hıristiyan hükümdarlar arasında derin ihtilaflar bulunduğunu, Büyük İskender'in daha küçük bir ordu ile bütün Asya'yı zapt ettiğini, İtalya'daki küçük devletlerin Osmanlılara karşı her hangi bir donanmayı asla gönderemeyeceklerini, gönderseler bile buna karşı tedbir almanın mümkün bulunduğunu söylemiş, muhasara ve bombardımana devam edilmesini istemiş idi ki, kendisine padişah ve ordu nezdinde büyük bir itibara mahzar olan Ak-Şemseddin ve Molla Gürânî gibi şahsiyetler de iltihak ediyordu. Bundan sonra

bizzat padişah, bütün ümerâ ve devlet erkanının hazır bulunduğu bu veya bunu müteakip toplanan diğer bir mecliste uzun bir nutuk irâd ederek, vaziyeti anlatmış ve son emirlerini vermiş idi.

Kritovulos (s. 70 v. dd.)'un bize naklettiği bu nutukta padişah ezcümle, icrasını tasarladığı umumi hücumda büyük hamiyyet ve şecâat ibrazına bütün mücahidleri teşvik ve tahrik etmek istediğini, zafer vukuunda Bizans'ta nâil olacakları mükâfatı bildiriyor, bu devletin şimdiye kadar nasıl bir husûmet ve düşmanlık beslediğini, felâketli anlarda Osmanlı devletine nasıl ağır sûikastlar tertip ettiğini izah ediyor, bir düşman komşudan kurtularak, bundan sonra sulh ve asayiş içinde vakit geçirileceğini anlatıyor, müdafilerin müşkül durumları hakkında, firârilerden aldığı mâlûmatı onlara naklederek, maneviyatlarını yükseltiyordu.

İslam Ansiklopedisi, Cilt 5/2, ss. 1195-1197.

Venediklilerin ve Greklerin, Ceneviz ihaneti ile ilgili savlarının en azından bu bölümünden hiçbir kuşku duymuyorum; önleyebilirler veya Mehmet'e güçlük çıkarabilirlerdi. Bunu yapmadıkları ve Doğu Romalılara haber vermedikleri kesindir; daha sonra onların planlarını Türklere bildirdikleri konusunda da işaretlere sahibiz. Daha ilerisi de düşünülebiliyor; Türk filosu Haliç'e indirildikten ve kuşatma içindekilerin yaşadıkları şok atlatıldıktan sonra, çare aramaya başladılar.

Trabzonlu Giacomo Coco'nun cesur bir savaşçı ve kaptan olduğunu öğreniyoruz; Mehmet'in filosunu batıracak planı uygulamaya koymaya gönüllü olmuştu. Nicolo Barbaro'nun yazdığına göre, Coco'nun operasyonunun başlayacağı sırada Cenevizler süre istemişler ve operasyonun bir gün daha geciktirilmesi halinde daha büyük yardımla katılabileceklerini bildirmişler. Operasyon, Giacomo Coco'nun gemisiyle Türk gemilerine yaklaşarak batırmasından ibarettir; basit idi ve bir sürpriz hücumu olduğu takdirde başarı şansı yüksekti, tespitler bu merkezdedir.

Cenevizler operasyonun bir gün gecikmesini sağlıyorlar; Mehmet'in, böyle bir plandan haberi olduğu ise mutlaktır. Sürpriz bir hücumla sonucu almaya ça-

lışan Trabzonlu Giacomo Coco, bütün planı daha önceden bilen Türk tarafının karadan açtığı top ateşiyle ve bir sürpriz hücumla karşılaştı; bu cesur gemici ve silahşör, Haliç'in sularında kayboluverdi. Operasyon tam bir fiyasko ile sonuçlanırken Como'nun takımından kırk kadar asker Haliç'in sularından boğulmaktan kurtarıldılar; öldürülmek için kurtarılmışlardı; derhal kafaları kesildi ve surların üzerinden faciayı gören Greklere sergilendi. Herhalde dehşet verici bir sergi olmuştu, surların içindekiler bu büyük yenilgi ile çılgına döndüler; ellerinde tam iki yüz altmış Türk esiri bulunuyordu. Konstantinople'ün hapishanelerindeki bu iki yüz altmış Türk esiri hemen surlara getirildi; başları vücutlarından koparıldı ve kesik başları surların mazgallarına asıldı. Demek, fetih bir başka açıdan vahşet yarışıdır.

Bunun Mehmet'i ve Türk tarafını çılgına çevirdiğini tahmin edebiliyoruz; ancak Mehmet, böylece, iki taraflı bir büyük başarı kazanmıştır. Mehmet içerde birliğini arttırmış ve surların içindeki birliği pek bozmuştu; Venedikler, açık bir biçimde Ceneviz ihanetinden söz ettiler. Cenevizler ise yalnızca Trabzonlu Como'nun beceriksizliğini anlattılar; yer yer çatışmaların çıktığını biliyoruz.

Doğu Roma İmparatoru Konstantin, bütün bu gerginlikleri ve çatışmaları giderebilmek ya da hiç olmazsa savunmayı etkilemesini azaltabilmek için gece gündüz demeden çalışıyor ve bir yerden diğerine koşuyordu. Bu koşuşmaları arasında fırsat buldukça, surların üzerinden Türk mevzilerine bakıyor, düşünceye dalıyor, gözlerinden yaşlar akıyordu. Kuşatmada bulunan birisi tarafından kaleme alındığına inanılan Slavonic Chronicler'de yazıldığına göre, Patrik Gregory, Kent'in düşmesinin kesin olduğunu, önlenemeyeceğini söyleyip, Konstantin'e Konstantinople'ü terk etmesi için yalvarıyordu. Doğu Roma'nın son İmparatoru, bu yetmiyormuş gibi, Kilise'nin de Kent'in düşeceğine kesinlikle inandığını duyunca bayılmıştı; Slav Kronik'de yayınlanan günlüğe göre, Konstantin'i kendisine getirmek için yüzünü parfümlü sularla yıkadılar. Bu, belkide ölümden önceki son parfümbanyosu olmuştur, bilemeyiz, ama artık ölüme çok yaklaşmış olduğunu biliyordu.

Konstantin, 23 Mayıs 1453 tarihinde, iyi ilişkiler içinde olduğu Sinop Beyi Hamza'yı Mehmet'in elçisi olarak kabul etti; Mehmet, Hazma Bey ile, İmparator'a kenti teslim etmesi halinde istediği yere serbestçe gidebileceği öneri ve koşulunu gönderdi.* Mehmet'in bu öneriden hiçbir olumlu sonuç beklemediği ve deneyimli Hamza Bey'i bir tür istihbarat ve değerlendirme için gönderdiği de hep ileri sürülmüştür ve gerçekten hiçbir olumlu sonuç çıkmadı. Konstantin'in Mehmet'e

* Sırp kaynaklarına dayanarak yazan Ch. Mijatovich'in Mehmet'in elçisinin Sinop Bey'i Hamza olduğunu ileri sürmesine karşılık, İslam Ansiklopedisi'nde Tayip Gökbilgin, İsfendiyar-oğlu Kasım olduğunu yazıyor.

İslam Ansiklopedisi, Cilt 5/2, s. 1196.

şu cevabı geldi: "Kent'i teslim etmek ne benim iktidarımdadır ne de buna buradaki herhangi bir kimsenin gücü yeter. Hepimiz kendimizi ölüme hazırladık ve bundan da üzüntü duymayacağız." Kent'ini ve halkını seven bir onurlu yönetici davranışı ile karşı karşıyayız.

29 Mayıs yaklaşırken surların içinden en çok "Kirye Elison" sesleri yükseliyordu; İstanbullular "Tanrım, bize acı" diye ağlıyorlardı. Barbaro, kuşatmanın son günü için "Kent'in lanetlenmiş halkı Kent'in çoktan düşmüş olduğunu hissediyordu" notunu düşmüş; doğru, son gün her yerde ve surların üzerinde sonun geldiğini haber veren çan çalıyordu. Kuşatmanın son gününde İstanbullular, "Merhamet, Merhamet, Tanrım, Konstantin'in Memleketine Cennet'ten Yardım Gönder, Yardım Gönder de Bu Memleketi Dinsizler Yönetmesinler!" sözleriyle hem dua ediyorlar ve hem de inliyorlardı. Surların içinden yükselen çığlıklar, surların dışından gelen savaş naralarıyla birbirine karışıyordu. Duyarak yazıyorum ve yazarken, düşen bir halka derin acı duyuyorum. Duyarken görüyorum.

Kritovoulos sonuçta şunu yazmak durumunda kalmıştı: "Büyük bir yönetim, bizim bildiğimiz en eskisi, Romalıların hükümeti, çok uzun sürmeyen bir mücadelenin sonucunda yıkıldı."* Yıkılmak sondur ve nasıl bir son, Türkler nedense, bu sonun başlangıcını, Ulubatlı Hasan'ın omuzları üzerinde yükseltmeyi sevdiler. Çok güzel, hem pek iri bir yeniçeri olan Ulubatlı'nın öldüğünü ve hem de bayrağı surlara diktiğini ileri sürdüler. Ancak Ulubatlı'nın bu büyük ameli ile ilgili hiçbir kayıta sahip değiliz. Dukas ise hiç doğrulamıyor.

Bizanslı tarihçi Dukas'ın yazdıkları şudur: "Türkler, ellerinde kalkan bulunduğu halde, surlara yaklaştılar ve merdivenleri yerleştirdiler. Fakat hiçbir şey yapamadılar, zira kalenin üstünden taş attıklarından merdivenlere çıkmaya muvaffak olamıyorlardı."** Kuşatmayı yaşayan Dukas, Türklerin bütün güçlerini yoğunlaştırdıkları yerden Kent'e giremediklerini anlatıyor; bu nedenle, Dukas'a inanılacak olursa, Ulubatlı Hasan'ın bayrak dikmesi bir masaldır.

Tartışmak gereğini duyuyorum; tartışmak, tarihçilerin en az yaptıkları iştir. Meslekten tarihçi olmadığım için bunu yapabileceğimi düşünüyorum ve yalnızca, bu çalışmada şimdiye kadar ileri sürülen tezler çerçevesinde mantıklı bir tartışmayı öneriyorum. Savaşta başarı, cephede genel bir zafiyet yaratmaya bağlıdır; bu temel düşüncemi tekrarlamak gereğine inanıyorum. Fatih'in yaptığı da budur.

Top atışı ve top atışından türemiş diğer atışlar bu nedenle önemli oluyorlar; uçaklardan bomba bırakmak aslında yalnızca top atışı düşüncesini daha pratik

---

* "A very great government and the oldest we know, has been destroyed after a struggle of no long duration – that of the Romans."

Kritovoulos, History of Mehmed the Conqueror, Princeton University Pres, 1467-1954, s. 9.

** Dukas, Bizans Tarihi, op. cit., s. 75.

bir biçimde uygulamaktır, not etmiştim. Nükleer silahların kullanılması ise, topçuluğun daha vahşi ve daha büyük ölçekte uygulanmasından ibarettir. Bu şekilde anlarsak, Cengiz ilk atom bombası kullanan adamdır.

Topçulukta esas, görmeyerek atış yapmak ve bir alanı döverek, maddi ve manevi mukavemeti azaltmaktır. Süngü, pala, kılıç ve tüfekle savaş ile topçuluk arasında bir nitelik ayrımı var; diğer tüm teknikler bu iki türün arasında bir yere giriyorlar. Top hiçbir zaman sonuç alıcı değildir ve moral bozucu ve mukavemek kırıcıdır. Savaşı tarif etmeye çalışıyorum.

Mehmet, topçuları, azapları, yeniçerileriyle Ayas Romanos cephesine zorladı; Konstantin'in elindeki tüm imkânları buraya yığmasını beklemek gerekiyordu. Dolayısıyla burada Mehmet için bir başarı mümkündür; fakat ihtimali yüksek görünmüyor. Ayrıca bütün kuvvet ve dikkatin Romanos Kapısı çevresinde yoğunlaşması eğer dikkat ve kuvvet sınırsız değilse başka yerlerdeki dikkat ve kuvvetin azalması sonucunu doğuracaktır; bunda da kuşku duyulmayacağını sanıyorum.

Özel ve ayrık durumlar olabilir; ancak belli sınırlılık varsayımları içinde cepheden hücumun cepheden başka yerlerde gedikler aşması ihtimalinin daha yüksek olduğunu düşünüyorum. Burada sözü Bizanslı Bizans tarihçisi Dukas'a bırakıyorum: "Cenab-ı Hak bunların başka yoldan şehre girmelerini istedi. Türkler evvelce bahsettiğimiz, sonradan açtırılan küçük kapının* açık olduğunu görünce, padişahın o maruf kullarından elli kadarı, ateş püskürerek, içeriye atladılar ve kalenin üstüne çıktılar. Bunlar içeri girerken, tesadüf ettikleri düşmanları öldürüyorlar ve uzaktan harbedenleri yaralıyorlardı. Bu hal müthiş bir manzara arz ediyordu."** Dukas'a inanacak olursak, Ulubatlı'nın surlara tırmanmasından söz edemeyiz ve surlara Ulubatlı'nın çıkışı yerine, surlardan İstanbullular'ın inişini kabul etmek durumundayız. Dukas şöyle yazıyor: "Kalelere çıkmak için merdiven kuranlara mani olan Bizanslılar ile Latinlerin bazıları bunlar tarafından öldürülüyordu. Bazıları da, gözlerini kapayarak, surların üstünden kendilerini aşağıya atıyorlardı." Ancak İmparator Konstantin bütün bunları göremiyordu. Konstantin, Ayas Romanos üzerinde Mehmet'in askerlerinin Kent'e girişini önlemek üzere konsantre olmuş halde idi, Kerkoporta'dan Türklerin girişinden haberdar olması imkânsızdır.

Bir süre sonra haberdar oldu. Dukas'dan öğreniyoruz: "İmparator yorulmuş olduğundan ellerinde kılıç ve kalkan olduğu halde duruyordu. O zaman şu acı sözleri söyledi: Benim başımı kesecek bir Hıristiyan yok mudur? Yapayalnız kalmıştı." Artık büyük bir imparatorluk ve daha büyük bir uygarlık, bir büyük dönemini sona erdiriyordu. Çöküş, eninde sonunda, bir son demektir.

---

* Kerkoporta, daha sonra Türkler tarafından "Cambazhane Kapısı" adı verilmişti.

** Dukas, Bizans Tarihi, op. cit., s. 175.

Artık Barbaro'ya dönebilirim; ne de olsa Barbaro görgü tanığı idi. The blood flowed in the city like rainwater in the gutters after a sudden storm and the corpses of Turks and Christians were thrown into the Dardanelles, where they floated out to sea like melons along a canal. Bundan sonra Türk ve Hıristiyanların kanları, oluk oluk akmaya başladı ve Boğaz'ın Çanakkale tarafına doğru atılan cesetler sanki bir kanalda karpuzlar gibi yüzüyordu; Barbaro böyle anlatıyordu. Kritovoulos ise daha tarihçi olarak yazmaktadır, now, in general they killed so as to frighten all the City and to terrorize and enslave all by the slaughter. Kritovoulos, Mehmet'in askerlerinin, öldürerek korkuttuklarını ve doğrayarak terörize edip köleleştirmek istediklerini anlatıyordu. Mehmet'in bu yoluna "Cengiz Usulü" diyorum. Korku'yu silah yapmıştır.

Kritovoulos, Kent'te giren Türklerin yeteri ölçüde öldürdükten ve esir aldıktan sonra zengin ve asillerin evlerine yöneldiklerini ve yağmalamaya başladıklarını ekliyordu. Sonra kiliselere girdiler, genç-ihtiyar, kadın-erkek, papaz-rahip kim bulunursa, her yaş ve sınıftan insanı öldürdüler, esir aldılar veya en azından hakaret ettiler; yazımının devamında bunları da okuyoruz.

Bundan sonra "müthiş ve tüm trajedilerden daha acıklı" bir durum ortaya çıktı ve en yüksek tabakadan ünlü ailelerin en güzel ve en hoş, şimdiye kadar evlerinden dışarı adımlarını atmamış ve bu yüzden de, till then unsullied by male eyes, henüz erkek gözüyle kirletilmemiş kızları, kollarından tutularak sokaklarda sürüklendiler; en onursuz muamelelere tabi tutuldular. Rahibeler bile bu muamelelerden kurtulamadılar; göğüsleri açık, saçlarından çekilerek götürüldüler. Yazılmıştır ve aktarmış oluyorum.

Kritovoulos'un yazdıklarını bırakıyorum ve Dukas'ın yazdıklarına geliyorum. Şimdi sıra Hagia Sofiya'dadır ve sözü, Dukas'a bırakıyorum. Dukas da "mabed hakkında ne diyeceğimi bilemiyorum" diyor. Ama söylüyor: "Dilim ağzıma yapıştı, ağzım mühürlenmiş olduğundan nefesim çıkamıyor."* Demek, yazarlar, nefesleri çıkmadıkları zamanlar yazabiliyorlar. Belki de has yazarlık budur. "Mabedin içinde hiçbir şey bırakmadılar." Bu kadarını herhalde yazmak zorundalar.

Yine de Türklerin yağmacılığının bir yararını bulabiliyoruz; askerler, bir zaman sonra yağma yapmayı öldürmeye tercih etmeye başladılar. Dukas'tan aktarıyorum: "Limanın sahilinde manzara pek feci idi. Erkek ve kadınlar rahibeler ve rahipler, bağırarak ve bağırlarını döverek, gemilere alınmaları için gemidekilere rica ediyorlardı. Fakat kabil değildi. Allah'ın gazabının son dereceye varması mukadderdi." Gemiler herkesi alamıyordu. "Padişahın gemicileri şehrin yağması ve ganimet toplamakla meşgul olmasalardı, gemilerin hiçbiri kaçamazdı. Türkler, gemileri terk ederek şehre girmiş olduklarından, Latinler de serbestçe limandan çıkıp gidiyordu." Kuşatmada pek önemli işler yapmamış olan bahriyeliler, gani-

* Dukas, Bizans Tarihi, op. cit., s. 180.

mette geride kalmamak için limanları bırakıp içeriye daldılar; bu da zavallı mağlupların, eğer gemilerde yer bulabilirlerse, rahatça kaçmaları imkânını sağlamıştı. Zavallı mağluplar için talih işte budur ve bazen konmaktadır.

Dukas Mehmet'in halini de haber veriyordu, "padişah ise hiddetinden dişlerini gıcırdatıyordu. Fakat artık bir şey yapamıyor ve istemeyerek facianın sonunu bekliyordu."* Güçlüdür fakat çaresizdir; fetihten sonra, İstanbul'dan çıkarken, İstanbul surların içidir, ağladığını not etmiştim. İmparator olmuştu, ekliyorum.

Mehmet, ağlamadan önce Hagia Sofiya'da namaz kılmıştı. Dukas'tan aktarıyorum: "Sonra padişah kendi müezzinlerinden birine ezan okumasını emretti. Müezzin minbere çıkarak ezan okudu. Adem-i meşruiyetin veledi, Deccal'ın mübeşşiri, mihraptaki mukaddes din taşının üstüne çıkarak namazını kıldı." Dukas, bir Bizans yazısında olabilecek ve hafif küfürlerle Mehmet'i anlatmaya çalışıyordu. "Nedir bu nekbet? Heyhat nedir bu dehşet veren acıbe, eyvah ne olacağız? Vay vay, neler görüyoruz? Altında havarilerin ve şehitlerin mübarek bakiyeleri metfun bulunan bu mukaddes mihrap üzerine bir Türk, bu mihrabın üzerinde bir dinsiz? Ey güneş titre! Allah'ın kuzusu nerededir? Bu mihrap üzerinde kurban olan, yenilen ve hiçbir zaman tükenemeyen Baba'nın oğlu nerede?" yazarak, hem ağlıyor ve hem de beddua ediyordu. Çökenin halidir.

Sonra Dukas şu detayı vermektedir: "O vakit İmparator'un kafasını Augustus'un sütununa diktiler ve akşama kadar orada kaldı. Sonradan derisini yüzüp, samanla doldurdular ve her tarafa gönderdiler. Padişah, muzafferiyetini remzeden bu başı İran Padişah'ına, Araplara ve diğer Türklere gönderdi." Konstantin'in cesedi, ayakkabısındaki kartal motifinden anlaşılmıştı ve önce kafası vücudundan ayrılmıştı. Tekrarlıyorum.

Mehmet, Konstantinople'ü aldığında belki de Konstantin'in cesedinden daha çok Prens Orhan'ın cesedini görmek istiyordu. Orhan'ın kimliği üzerinde rivayet şudur; Birinci Mehmet'in kardeşi Bizans yanlısı Sultan Süleyman'ın oğlu veya torunu olduğuna inanılıyordu. Mehmet'in Osmanoğlu düzeninde geçerli particide, fratricide ve filicide kuralına göre, kendinden yaşlı bir Osmanoğlu olduğu için Orhan'ın kafasını koparmak kanun icabıdır. Mahkûmdur.

Orhan'ın kafasının nasıl koparıldığı konusunda ise iki rivayet var. Kritovoulos'un yazdığına göre, Orhan çok güzel Grekçe konuştuğu ve giysisi de Türklerinkine benzemediği için tanınmayacağını düşünüyordu; ancak tanındığını ve izlendiğini anlamakta gecikmemişti. Kuşatma sırasında bugünkü Sarayburnu ile Sultanahmet Hapishanesi arasında bir yerde kuvvetleriyle birlikte cenk etti; tanındığını anlar anlamaz kendisini surlardan aşağıya attı. Ölmüştü, kafası koparıldı ve Atamanoğlu Fatih Mehmet'e sunuldu. Usuldür ve bir rivayet de budur.

* Dukas, Bizans Tarihi, op. cit., s. 182.

İkinci rivayet ise başka, güzel Grekçe konuştuğu doğrudur. Bunun dışında bir de rahip elbisesi giymişti; ancak esir Grekler, kendilerinin affedileceğini düşünerek Prens Orhan'ın kimliğini Mehmet'in askerlerine ifşa ettiler. Bunun üzerine bu kez Rahip Osman'ın kellesi koparıldı ve Mehmet'e takdim edildi. Usulde son aynıdır.

Bitiriyorum, Marx, din'i, tersine çevrili bir dünyanın, "popüler biçimde mantığı" olarak anlatmaktadır.* Din'e, maddi dünyanın vulgar mantığı gözüyle de bakmak mümkündür; "din, kendisini henüz bulamamış veya yeniden kaybetmiş insanın kendi bilinci ve kendine saygısıdır" da demektedir. Bu nedenle insanın kendi aklında olanları bilmesiyle din uyumsuzluk içindedir.

Din böyle olunca, peygamber olmak son derece kolaylaşıyor; her din, insanların acılarından söz etmek ve kurtuluş yolunu göstermek durumundadır. Ancak bu yetmiyor; her peygamber az ölçüde anlaşılır ve çok ölçüde anlaşılmaz olmak zorundadır. İnsanlar ise, kendilerine güvenebilmek için anlamayı ve kendilerini kanıtlamak için de tartışmayı tercih ediyorlar. Peygamberlerin basit önermeleri, dindarlarına güven veriyor ve anlaşılması mümkün olmayan kitapları ise bitmez tükenmez bir tartışmayı yaratarak, insanlarının kendilerini kanıtlamalarını sağlıyor. Kanıtlama rahatlamadır ve dinlerin rahatlatma fonksiyonları var.

Dinler, insanların yaşadıkları dünyadaki acılarını yaşamadıkları bir dünyada ortadan kaldırmayı amaçladığı için, insanları bayağılaştırmak ve inananları basitliğe alıştırmak zorundadır. Ve vulgar olmadan, acıların, yaşanmamış bir dünyada ortadan kaldırılmasına razı olmak ise imkânsızdır. Ancak inananlarını basitleştirmesine veya basitleşmiş olanlardan dindarlarını seçmesine karşın, dinlerin de kendilerine özgü bir mantıkları olduğunu her zaman kabul etmek durumundayız.

Sırat Köprüsü, dinlerin belki de en mantıklı buluşlarından birisidir; bir turnusol kağıdı işlevini görüyor. Sırat Köprüsü geniş bir yol olarak düşünülmüyor; son derece incedir. İki taraftan birisine düşmek; cennet veya cehenneme ayrılmak, son derece zor ve aynı derece kolaydır.

Savaş da öyledir. Savaşta insanın insan olması da çok zor ve çok kolaydır.

Savaşta insanın kahraman veya hain olması ya da insanın insan veya hayvan olmasını ayıran çizgi sırat köprüsünden daha incedir. Konstantin ne kadar insansa, Prens Orhan'ı ihbar eden Grek o kadar hayvandır; ve peki Mehmet nedir? Bunu bir cümle ile cevaplandıramam. Bütün bu çalışmayı, bu soruya cevap bulmak için yapmaya çalıştım.

* Karl Marx-Frederick Engels, Collected Works, Vol. 3, s. 175.

beşinci bölüm için
birinci ek

N. LORGA: BYZANCE ENCORE BYZANCE

Romanyalı Bizansist-Osmanist N. Iorga'nın bu pek önemli çalışması, "Byzance après Byzance", Türkiye'de, tarihçiler arasında pek itibar görmemektedir. "Bizans'tan sonra Bizans", adı üzerinde, bir devamlılığa işaret ediyor; Roma'nın 1453 tarihinden sonra da sürdüğü düşüncesinin, sui generis Türk tarihi tezlerini tekzip ettiğini anlayabiliriz; itibarsızlığın kaynağı buradadır. Profesör Iorga, comprenant l'héritage intellectuel hellénique, le droit romain, la réligion orthodoxe et tout ce qu'elle provoquait et entretenait en fait d'art, ne disparut pas, ne pouvait pas disparaître par la prise succesive de ses trois capitules au XVe siècle: Constantinople, Mystra, Trébizonde, Helen düşüncesi ile Roma hukukunun varisi, Ortodoks dininden Bizans'ın ardı ardına, İstanbul, Mora'da Mystra ve Trabzon payitahtlarını kaybetmekle ortadan kalkmadığını ve kalkmayacağını ileri sürerek başlamaktadır.* İddialı, devam eden Bizans'tır, Osmanlı ile yaşamakta olan yine, encore, Bizans olmaktadır. Tabii, bu iddia, "Bizans Etkisi" tartışmasının çok ötesindedir.

Herhangi bir şekilde tereddüte düşmemize mahal yoktur, Profesör Iorga şunları da yazmış durumdadır: Ça fut, à l'aube du XIXe siècle, la mort de Byzance. Elle avait survécu à la forme impériale chrétienne presque quatre siècle après avoir survécu mille ans à la forme première romaine.** Güzel, bir hesap var, "Roma" olarak bin yıl yaşamıştır ve bundan, Fetih'ten, sonra da dört asır eklemektedir, on dokuzuncu yüzyıl başlarına geliyoruz. Bu, herhalde, Elenler'in Osmanlı'dan ayrılışı, bağımsız devlet olma tarihine ulaşmaktadır.

Bu iddianın dayanaklarını burada ele almamız hem imkânsız ve hem de gereksizdir. Kaynakları üzerinde de durmak istemiyorum, birkaç exilé, sürgün tarafından yazılmış anı ve tarihler diyebiliriz; önemlileri on altıncı yüzyıla kadar

---

* N. Iorga, Byzance après Byzance - Continuation de l'histoire de la vie Byzantine, Bucarest, 1935, p. 5.
** ibid., p. 13.

geliyor, çoğu bu toprakların insanları, dili de biliyorlar.* bu sürgünler, tahmin edilebileceği üzere, Türkler'den ve Türk sultanlardan nefret ediyorlar. Yalnız, yazdıklarında ve hiçbir yerde Türk yöneticilerine küfretmemek bir yana, kem söz dahi kullanmıyorlar. Tek küfürleri, İstanbul'un zaptından sonra, üç günlük "resmi" talan üzerinedir. Bu vesile ile asillerin meydanlara toplanıp öldürülmelerini de kabul edemiyorlar. Bunlar bir yana, fakat Elen yöneticilerine ağır sözleri çok fazladır.

Sanki bir yönetici sınıf dejeneredir, tükenmiştir. Ve sanki, bir yeni ve acar yönetici sınıf çıkmıştır. Mesele bu kadar basit konuyor ve öyle görüyoruz.

Şöyle özetleyebilir miyiz, Profesör Iorga'dan öğrendiğimize göre, Grekleri çok iyi bilen birisi yazıyor. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında, 1550 yılları, Türkiye'de Rumiler, kendilerine Türklerden başka bir hükümdar, Hıristiyan dahi olsa istemiyorlar.** Ve öyle bir hissiyatları var ki, zamanla bu imparatorluk kendilerinin olacaktır. Durum budur.

Bu haleti ruhiye karşılıklıdır. İkinci Mehmet, Balkanlar'daki vasal despotlara, voyvodalara, mektuplarını Elence yazıyordu. Bunu o kadar önemli bulmayabiliriz, daha önemli olan ise şudur, Sultan da, était très satisfait d'être le chef et l'empereur d'une pareille nation, böyle bir milletin başında ve imparatoru olduğu için çok memnundu. Nerede ise Rumiler'in imparatorundan söz edebiliriz.

Profesör Iorga'nın verdiği bilgilere göre, on beşinci yüzyılın sonunda, Konstantinople'de 40 bin ev Hıristiyan, 10 bin ev Yahudi ve 60 bin hane Türk yaşıyordu. surların içinde yaşayan Yahudi 40 bin biliniyordu; 1391 yılından itibaren marranolar gelmeye başladılar, bunlar Yahudi hesabının dışındadır. Her hane on nüfusu ile bir milyonu buluyoruz.

Iorga'nın kaynakları, Kritobulos'tan Fatih Mehmet'in meddahı olarak söz ediyorlar; bu konuda bir ittifak var. Verdiği bilgileri tartışmıyorlar; yalnız, Iorga'nın bu pek önemli çalışmasında dikkate değer malumata da rastlıyoruz; Devant Brousse, Bursa önlerinde, Osman est "malheureusement" tué, "Osman, maalesef, öldürüldü" deniyor. Kim öldürdü, Orhan mı, savaşta mı, bunu bilmiyoruz. Sadece ...la ville tombée bientôt au pouvoir des siens, ifadesi var, Bursa, hemen akabinde düşmüştür. Iorga'nın önemli kaynağı Spandugino'nın Osman'ın kabrini çok beğendiğini de öğrenmiş oluyoruz.

---

* Théodore Cantacuzène, dit Spandugino, Spandini, vécu comme enfant à Gallipolis, ve İtalya, Venedik, Fransa'da yaşıyor, ama était revenu plus d'une fois à Constantinople.

ibid., p 201.

** ...quelqu'un qui a bien connu les Grecs pouvait dire, dans la seconde moitié du XVIe siècle "qu'ils ne veulent pas qu'un autre les domine sauf les Turcs, pas meme un chrétien.

ibid., p. 53.

Kaynakları, Osman ve yerine geçen oğlu Orhan'ı çok övüyorlar. İkinci Mehmet'i zalim fakat merhametli buluyorlar, din ayrımı yapmadığını ayrıca kaydediyorlar ve Hıristiyanlığın pek lehindedir. Şunu tekrarlamam yerindedir; bu Grekler, bütün sultanları pek beğeniyorlar, İkinci Bayezid de bunlar arasındadır. "Barışsever", dindar, "merhametli", Bayezid'e uygun görülen sıfatlar arasındadır.

Sultanlarda birisi de Üçüncü Murat ve Murat'ın annesi ise bir "patriote chrétienne" idi, vatansever bir Hıristiyan hanım diyebiliriz, muktedir bir valide sultan olduğunu anlıyoruz, qu'il avait fait acheter en secret une icone de la Vierge; Üçüncü Murat'ın gizlice taşıdığı bir Meryem Ana ikonu olduğu yazılıdır. Aktarmakla yetiniyorum.

İKİNCİ BAYEZİD: ATAMANLAR'DA İSLAMİST DARBE

Bir paradoks var, "Atamanlar Tarihi" üzerine büyük tarihçeler mevcutlar, büyük katkıları biliyoruz. Çok güzel, çok büyük olanlar, çoklukla, "akademik" tarihçiler değiller ve "sıradan" tarihçidirler, pek büyük bir çoklukla meslek dışından çıktılar. Bu tenkit ile başlıyoruz. J. Von Hammer'i çok uzun zamandan beri, iki yüzyıl, okuyoruz, H. A. Gibbons Osmanlı Kuruluşu üzerine düşünmeyi başlattı. P. Wittek, yeni bakışlar getirdi; ancak hayata tarihçi olmak üzere başlamadılar, Türkiye'ye geldiler, tarihini merak ettiler, meraklarını doyuramadılar, araştırdılar, bulduklarını yazdılar ve büyük "tarihçi" oldular. Akademik tarihçileri sıradanlaştırdılar ve bıraktılar. Akademiya'da tarihçi yoktur.

Nasıl açıklayabiliriz, herhalde "ağaçlara bakmaktan ormanı göremiyorlar" sözü burada gereklidir; ancak akademiya-içi tarihçi profesör H. İnalcık için bunun pek yeterli olduğunu sanmıyorum. İnalcık'ın dünyasında ormanı hiç göremiyoruz. İkincisi, herhalde bu tarih-dışı tarihçiler çok dil biliyorlar, tarih bilimi çok dil bilmekle mümkündür ve bir cümle ile söyler isem, Gibbons'un dil bilgisi ve Fuat Köprülü'nün dil bilgisizliği çok şaşırtıcıdır. Üçüncüsü, hegemonik paradigmadan habersizdirler ve haberleri varsa dahi, hiç önemseyemezler. Paradigma-dışı bir halleri var. Akademiya dışından gelenler için herhalde paradigma savaşı için şart olmaktadır.

Çok hoş, Gibbons, İstanbul'da kaldığı dört yılda, Oxford Üniversitesi'nde, çok başarılı ve put-kırıcı bir doktora çalışması yaptı ve tez verdi, 1916 yılındadır; ama tarih mesleğinde kalmadı.* Belki çok aykırı görüşleri akademiya'da bir post bulmasını zorlaştırmıştır. Çünkü burada, Osman "gathered around him a race, Orkhan erected a state, but it was Murad who founded the empire" diyordu.**

---

* Amerikalı ve öyle tespit edebiliyoruz, "biyografi" yazarlığı da yapmıştı; Amerika'da sınırlı ve basit tarihçilerdir. Biyografi yazarı belgelerini veriyor ve yazarı biyografiyi çıkarıyor.

** H. Adams Gibbons, Foundation Of The Ottoman Empire: A History Of The Osmanis Up To Death Of Bayezıt I, Oxford, 1916, p. 179

Yepyeni bir nazariye olduğunu kabul etmek durumundayız. Osman ki artık "Ataman" olduğunu biliyoruz ve öyle devam ediyoruz. Ataman bir "ırk" derledi, Orhan bir "devlet" kurdu, Murad imparatorluğu yükseltmeyi deniyordu, başlangıç yeri Balkanlar'dır. Herbert Adams Gibbons, kurulan bir "Türk" devleti ve/veya imparatorluğu olmadığında kararlıdır.

Ataman'ın babası Ertugrul ile başlarsak, Ertugrul, Ataman, Orhan ve Murad bunların hiçbirisini Arap-Müslüman isim sayamıyoruz; Ertugrul ile Türko-Moğol bir ad alan Ataman'ı ayırırsak, "Orhan" ile "Murad" da Türkler'in sonradan taşıdıkları isimler arasındadır. İsimlere dayanacak olursak, Ataman'ı dinastisine, buraya kadar Müslüman diyemiyoruz.

Güzel ve peki ne diyebiliriz, Gibbons'da ben bir cevap bulabiliyorum ve bu cevabı sıklıkla tekrarlıyorum. Doktor Gibbons, Atamanlı Türkler'in dinlerinden söz ederken, sevilen bir Anadolu aşk türküsüne işaret ediyor; "sevdiğimin dini var imanı yok" ve bunu, Atamanlılar'ın laf ola "dinli" oldukları şeklinde anlamak durumundayız.* Atamanlılar'da "din" çokça bir tasnif malzemesi ve bir tür hareket işaretidir. Hem ayılmaya imkân veriyor; hem de birleşme kapılarını, bir kabileler federasyonu olarak yaşadıkları için, açık bırakmaktadır.

Buradan, on sekizinci yüzyıl İngiliz tarihçisi Edward Gibbon'a gelmek durumundayız. 1773 yılında tamamladığı "Histoire de la Décadence et de la Chute de l'Empire Romain", ki bazen "La Décadence" olarak yayımlanmış olduğunu biliyoruz. Aynı zamanda bir "Atamanlı" tarihidir. Değerini hâlâ koruyan bu çalışmasında, Gibbon'da Ataman'ın adının "Osman" olmadığına işaret ediyordu. Geçerken not etmiş oluyorum. Daha önemli bir notu var, ona geliyorum.

Ancak tarihçi Gibbon'dan hatırladığım ve hatırlatmak istediğim teşhis, bir ölçüde, peygamberane idi; "Türk tarihçileri kazanan hizbin kuludurlar", diyordu.** Kazanan hizbe göre yazarlar ve kazanan değişirse, değiştiriyorlar. Atamanlar'da tarih yazımı işte budur.

Biz "Aşıkpaşazade Tarihi" olarak biliyoruz; yazarı Ahmed, kitabının başında, kendisini "Derviş Ahmed Aşıki" olarak tanıtıyor, tarikatçı olduğu kesindir. "Ben fakir, İstanbul'da her şeyden elimi çekmiş" ve "dua ile meşgul" iken diyor, ahir yaşında bu tarihi yazmaya başladığını öğreniyoruz. Başladığı tarih 1476 ve bitirdiği tarih ise 1482 yılıdır. Tarihini, İkinci Mehmet zamanında yazmış olmalıdır, Mehmet'in ölümünü kaydediyor, ölümüne sebep olarak "ayağında zahmeti" gös-

---

* In a popular Anatolian love-song, There is line, "benim sevdiğimde din var, iman yok", "she whom love has religion, but not a bit of faith", which illustrates the lack of deep religious feeling in The Osmanlı. In this, he is like The Greek, and different from The Slav, The Persian and Arab.

ibid., p. 81, footnote 3.

** "... et les historien turcs, esclaves de la fraction triupmhante..." Edward Gibbon, Histoire de la Décadence et de la Chute de l'Empire Romain, Vol. II, Paris, 1995, p. 999.

teriliyor ve "serab-ı faruk" veriyorlar, ölüyor. Aşıki'nin üzülmediğini çıkarabiliyoruz. Ancak tarihini tamamladığı sırada, Frenkler'in deyişi ile, i'nin noktalarını koyarken, tahtta İkinci Bayezid vardı ve tarihini okuduğumuzda, önemli ölçüde değiştirdiğini düşünmek zorundayız. Çünkü Osmanlılar'ın ilk yerli tarihinin bir anti-Fatih Mehmet havası olduğunu görüyoruz. Bunu, İkinci Bayezid darbesinin yansıması kabul ediyorum. Bir tür din değiştirme darbesi saymayı öneriyorum.

Ahmet Aşıki, beşinci bapta, Osmanlı Hanedanı soyunu saymaya şöyle başlıyor: "Sultan Korkud, onun babası mücahidler sultanı Sultan Bayezıd Han Gazi, onun babası Sultan Mehmed Han Gazi, onun babası..." ve devam etmektedir. Bu yazışta iki anomali görüyoruz; Korkud, İkinci Mehmet katledildiğinde Cem'in tahtı almasını önlemek için ve Bayezid, Amasya'dan yetişinceye kadar oğlu Korkud tahta oturtulmuştu. Daha sonra bir daha tahta hiç oturamadı ve şehzadeler arasında tahtın güçlü ve muhtemel varisi olamadı. Neden adı var, anlamak zordur. Güzel, ancak, İkinci Bayezid savaş sevmeyen ve savaştan kaçınan bir sultan iken, çok övülmektedir. Tabii, taht savaşını kazanmıştır. Buradayız.

Bu sıfat "Mücahidler Sultanı", asıl Fatih Mehmet'e uygun düşüyordu, burada göremiyoruz. Ancak metin içinde birkaç defa karşılaşıyoruz.* Demek ki, "tarih" İkinci Bayezid'a göre değiştirilirken bu noktalar ihmal edilmiştir, o şekilde anlıyoruz. Aşıkpaşazade Tarihi'nde Fatih Mehmet açık bir şekilde kötülenmekte ve karalanmaktadır ki, bunu oğlu İkinci Bayezid'a bağlamak zorundayız.

Aşıkpaşazade'de Fatih Karalaması

Atamanlılar'da tarih yazma, daha doğrusu yazdırma işi, İkinci Bayezid ile başlıyor; yeni tarihe giriş ile bir bağ olabilir. İslamist ve karanlık bir çağa dönülüyordu ve devleti kuruluşundan itibaren siyah ve Müslüman görme eğilimini teşhis etmek isabetlidir. İlaveten ol tarihe kadar hanedanda aydınlık saymamız gerekenin Fatih Mehmet olduğunu biliyoruz, o kadar öyle ki, Papa, Mehmet'i hıristiyan bir sezar olarak hayal edebiliyordu. Öte yandan, kendisini ve hayatını kontrolüne bıraktığı doktor Yahudi Yakup idi. Çok ilginç, Hekimbaşı Yakup Paşa, hem oğlu Mustafa, hem kendisi, sonradan anlıyoruz; ölümcül hasta iken her ikisini de tedavi ediyordu ve her ikisi de Yakup'un elinde öldüler.

Prens Mustafa ile güçlü sadrazam Mahmut Paşa, 1774 yılında bu dünyadan ayrıldılar; Mustafa'nın ölümünde Mahmut parmağına hep işaret edilmiştir. Aşıkpaşazade, Mahmut'u çok yüceltmektedir; sanki bütün işleri yapan Mehmet de-

* Aşıkpaşazadeoğlu Tarihi, Yayına Haz. Atsız, İstanbul, 1970, 132, 138 ve 150'nci baplar.

ğil, Mahmut idi. Şöyle veya böyle, Mustafa'nın katli ile, öyle düşünülüyor, taht yolu Bayezid'a açılmış oluyordu; Cem, zayıftır. Ahmet Aşıki, kendi açıklamalarına göre, 1476 yılında başlamıştı. Fatih'in katline ve Bayezid'ın tahta çıkmasına beş yıl var; bu beş yılda bir temas oldu mu, bilemiyoruz. Bayezid, tutucu münevverler ile kiralık tarihçilere düşkündür.

Ne kadar Müslümandırlar, Aşıkpaşazade de teyit ediyor, her tarafta tarihçiler var, Aşıkpaşazade de sufi idi. Gerçi Profesör Kafadar, Aşıkpaşazade'nin şaman olma ihtimalini de ortaya atıyor, ancak bunu tekzip değil, teyit de sayabiliriz. Bektaşilik'te unsurları bulunmaktadır. Her ne olursa olsun, tarikatlar allahsızlaşma ve dinden uzaklaşma yolunda sapmadırlar, hepsinde "şirk" görebiliyoruz. Aşıkpaşazade, bu anlamda pek islami ve pek karanlık bir Atamanlı tarihi yazmaya çalışıyor, gözlerimizin önündedir. Çıkarabiliyorum.

Yalnız, bazı tutarsızlıklar da okuyoruz. Osman, vakti geldiğinde, Ahmet Aşıki'ye göre, Orhan'a vasiyet ediyor ve bu arada şunları söylüyor: "Bir kimse sana Tanrı'nın buyurmadığı sözü söylese, sen onu kabul etme. Eğer bilmezsen, Tanrı ilmini, bilene sor." Çok güzel, Osman ve daha doğrusu "Ataman", hem okuma-yazma, hem de islami bilmiyordu ve burada Orhan'ın da bilmediği sonucuna varıyoruz. Atamanlılar, islamı bilenlerin pek az olduğu bir "Müslüman" ülkedir.

Bir yerde de şunu okuyoruz, İkinci Murat'ın yanına İran'dan, Fazlullah adında bir bilge gelmiş ve Mevlana Fazlullah, Sultan Murat'a, "bu memleketin halkının çoğu zekat vermez" demiş ve zekatın cebren toplanmasını önermiş.* Buradan, Atamanlılar'ın "dini var, imanı yok" hallerini tekrar bulmuş oluyoruz. Dinleri, dillerindedir. Bir dinler federasyonu içindedirler ve bir din kurmayı deniyorlar. Dinleri önemsemeyen yeni bir kavme yol açıyorlar. Şu iki noktayı unutamayız, Atamanlılar mülkünde, 15. yüzyılın başında Bedreddini isyanı vardı ve 16. yüzyılın başındaysa, Şahkulu İsyanı yaşanmıştı; bu ikincisi, Bayezid'ın tahtını önemli ölçüde tehdit etti. Profesör Şahabettin Tekindağ, Şahkulu hareketinin yayılmasında, Şah İsmail'in gönderdiği elçi, derviş ve propagandistlerin çok büyük rol oynadıklarını söylüyor. Çok güçlü oldukları anlaşılmaktadır ve öyle ki, heretizmin köklü olduğu Teke'den çıkıp, sanki bir kıvılcım bekleyen kuru otlar diyarında, Kütahya'dan Halep'e kadar yaktılar. Bereddini kıyamını pek aştılar.

Profesör Tekindağ şunu da kaydetmektedir: "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı'nın büyük bir süratle genişleyip, Anadolu'yu tehdit etmesinde, timarları ellerinden alınıp başkalarına devredilen sipahiler, hassaten, Teke-ili sipahileri önemli bir rol oynamıştı." Öyle ki, Şah Kulu'luları birçok kez Prens Korkud'un kuvvetlerini dağıtmış ve pek çoğunu öldürebilmişti. Bütün bunlara baktığımızda, Şah Kulu'nunkinin bir sosyal isyan olduğundan şüphe etmiyoruz.

* ibid., s. 35 ve 217.

Hoylu Pir Sultan Abdal

EY YEZİD

Biz ol aşıklarız ezel gününden
Rafizi mi dersin söyle bakalım
Edeble girdik biz kırklar yoluna
Kızılbaş mı dersin söyle bakalım
Muhammed bizleri taş ile eze
Rafizi mi dersin söyle bakalım
Ey Yezid geçersen Şah'ın eline
Zülfikarını çalar senin beline
Yuf etti erenler ey münkir size
İftira ettiniz sizler de bize
Pir Sultan'ım eder lanet Yezid
Müfteri yalancı Yezidler size

Prof. Dr. Şahabettin Tekindağ, "Şahkulu Baba Tekeli İsyanı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı: 2, 1967, s.84.

Peki, nasıl, Şah Kulu müridleri üzerine, Antalya Kadısı'nın bir tespitine göre, müridleri Şah Kulu için, "Allah budur, peygamber budur, sûr-i hesab bunun önünde olsa gerektir, buna itaat etmeyen imansız gider" demektedirler.* Şah Kulu taraftarları, Elmalı'ya girince, mescidleri** yıkıp, elde ettikleri Kur'anları yakıyorlardı. İslam karşıtı oldukları aşikârdır.

* Prof. Dr. Şahabettin Tekindağ, "Şahkulu Baba Tekeli İsyanı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı: 2, 1967, s.38.

** Aşıkpaşazade Tarihi'nde de görüyoruz, o tarihte, şimdi "cami" dediğimize karşılık olarak "mescit" tabirini kullanıyorduk. Cuma günü camileri daha büyüktü, "Cuma Mescidi" sözünün var olduğunu biliyoruz.

Büyük bir terör estirdiler ve Nisan 1511 tarihinde, Kütahya yakınlarında Anadolu Beylerbeyi kuvvetleri ile çarpıştılar ve bu arada Beylerbeyi Karagöz Paşa'yı yakalayıp kazığa oturttular ve etlerini demire serip pişirdiler. Hiç şüphe yok, bu denli başarılı olmasında, zayıf ve acz içindeki Bayezid'ın oğullarının, çok erken bir zamandan itibaren, taht kavgasına başlamalarının rolü pek büyük olmalıdır. Profesör Tekindağ, bu noktayı açıklıkla tespit ettikten sonra, Şah Kulu'nun buhrandan yararlanarak, "Şiiliğe mütemayil Tekelileri, timarları ellerinden alınmış sipahileri etrafında toplamış, İran'da olduğu gibi, Anadolu'da da temelleri Şiiliğe müstenit bir devlet kurmak istemişti."* ve Baba İshak ile başlayan, Bedreddin ile yükselen, Şeyh Cüneyd ile yeniden doğan zincirin bir halkası olmuştur. Tabii, Şah Kulu da, tıpkı Şeyh Bedreddin misli mesyanik idi. Buradayız ve devam ediyorum.

Rusya'da güvenilir ansiklopedilerde, "bıl drugom dervişey i mel bol'şoe pristrastie k blesku i roskoşi" tavsif edilen Bayezid, çileci ve mistikti.** Dolayısıyla, karanlığa kaymaya pek yatkın bir kimliğe sahip bir sultandı; dervişlerin dostu olmakla uzun içki alemleri tertip ediyordu.*** Bu nedenle babası Fatih Mehmet'ten pek çok azar işitiyordu ve babasından çok korkuyordu. Hükümdarlığının sonlarına doğru, oğullarından çok korktuğu ve yeniçeri ağaları tarafından sıklıkla azarlandığı kayıtlıdır.

Güzel, Aşıkpaşazade, Tarihi'nde, Fatih Mehmet'i hiç sevmemektedir; pek kötülemekte ve çok karalamaktadır. Şöyle de söyleyebilirim, sevmediği, kötülediği, karaladığı tek sultan nerede ise Fatih Mehmet'tir. Ve şimdi buradayız.

Bir; İstanbul'un fethi çok basit bir iştir, öyle okuyoruz. "Elli gün, gece gündüz cenk olundu. Elli birinci gün hünkar yağma buyurdu. Hücum ettiler. Elli birinci gün Salı günü idi.**** Hisar fetholundu. İyi yağmalar ve doyumluklar oldu. Altın, gümüş, mücevherler ve türlü kumaşlar gelip pazara döküldü. Satmaya başladılar.

---

* Prof. Dr. Şahabettin Tekindağ, "Şahkulu Baba Tekeli İsyanı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı: 2, 1967, s. 54.

** ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКІЙ СЛОВАРЬ, Подъ редакціей профессора И.Е. Андреевскаго, К.К.Арсеньева и заслуженного профессора Ф. Ф. Петрушевскаго ЗДАТЕЛИ: Ф.А.БРОКГАУЗЪ (Лейпцигъ), И.А.ЕФРОНЪ (С.-Петербургъ) С.-Петербургъ, 1890—1907, С: 3, s. 248.

*** Amasya'da, "Bayezid burada hem ilim muhidinde hem de eğlence alemleri içinde yaşamıştır. Burada iken kendisinde zevk ve sefaya ve içkiye bir iptila görülmekte idi. Hatta bu sebepten babasının tekdirine bile uğramış ve kendisini sefahate alıştıran Müeyyed-zade Abdurrahman Efendi'nin öldürülmesi bile emrolunmuştu.

İ.H. Uzunçarşılı, Bayazid, İslam Ansiklopedisi, s. 392.

Bayezid, casusları vasıtasıyla, bu emri önceden haber almış ve Abdurrahman'ı kaçırmıştı; kazip bir ariza göndermişti.

**** İstanbullu Elenler, "Salı" gününü uğursuz saydılar. Hanımlar çamaşır yıkamadılar. Türklere de geçti, uğursuz buluyoruz. Buradan geliyor.

Halkı esir ettiler. Tekfürünü öldürdüler. Güzel kızları gaziler bağırlarına bastılar." Hepsi bu kadar, diyebiliyoruz.

İki; Yeni İstanbullular, İstanbul'dan ve Mehmet'ten memnun olmadılar, çünkü İstanbul'u mamur yapamadı. Nedeni şu şekilde yazılıdır: "Sultan Mehmet Han Gazi ki İstanbul'u fethetti, Subaşılığın kulu Süleyman Bey'e verdi. Bütün ülkesine kullar gönderdi, 'isteyen gelsin, İstanbul'da evler, bağlar ve bahçeleri gelip mülk olarak tutun' dedi. Her kim ki geldiyse verdiler. Bu şehir bununla mamur olmadı." Güzel, açık olmamakla beraber, Mehmet'in yoksullara da ev ve mülk verdiği ve bunların yatırım yapamadıklarını çıkarabiliyoruz. İstanbul bayındır olmamıştır.

Üç; "Bu defa padişah hükmetti ki her ilden zengin ve yoksullardan evler süreler." İstanbul'a zenginler getirildiler, yoksullar da vardı, "bu sefer şehir mamur olmaya yüz tuttu." Demek, yoksullar çalıştılar ve zenginler evlerini güzelleştirdiler ve bu defa bayındır olmuştur, okuyoruz.

Dört; yalnız, şimdi de "bu halka verdikleri evlere mukataa koydular." Halk yine kızdı, "bu kafir evlerine kira vermek" için mi "bizi mülkümüzden sürdünüz" dediler. Halktan "bazıları avratını, oğlanını bırakıp kaçıp gitti." Sonunda, Mehmet, kirayı kaldırmak zorunda kalmıştı; demek, işler iyi idare edilmemektedir.

Beş; bütün kötülüklerin başı var, Sadrazam Rum Mehmet Paşa'dır ve Müslümanlara eza ile İstanbul'un fethinin intikamını almak istemektedir. Padişah'ı avucunun içinde tutabiliyordu ve işte durum budur.

Aşıki'den aktarıyorum: "Ondan sonra Pâdişâh hükmetti ki Lârende'den İstanbul'a evler süreler ve Konya'dan da birlikte süreler. Elhasıl sanayi ehlinden birçok ev halkını Mahmud Paşa sürdü. Vezir Rum Mehmed, Pâdişâha: 'Devletli Sultanım! Mahmud'un sürdüğü evleri teftiş ettim, gördüm. Çoğu fakirdir ve hem azdır, zenginleri sürmeli' dedi. Padişah da 'o halde sen de git, göreyim ne yaparsın' dedi. Aşıkpaşazade'ye göre, böylece, Rum Mehmet, fırsatı eline geçirmiş oluyordu ve yapacağı şudur: "Bu Rum vezir, İstanbul'un intikamını almaya gayet hevesli idi ki Müslümanları incite idi. Bu defa fırsat buldu. Elhasıl Larende'de ve Konya'dan ziyade evler almaktan muradı Rum vezirinin bu idi ki Müslümanların evlerini yıktırıp rızklarını ve düzenlerini bozmaktı." Demek, Fatih Mehmet zamanında Müslümanların düzenleri bozuluyordu ve evleri yıkılıyordu; Rum Mehmet yapıyordu ve bu "Rum Mehmed, padişahın emrinden dışarı çok çıkmıştı"; demek ki, bunları yapıyordu ve öyleyse Mehmet'in acz içinde olduğuna inanmak durumundayız.

Altı; Rum Mehmet kötü ve Mahmut Paşa iyidir ve Mahmut için Aşıkpaşazade "müdebbir" demektedir ve hep övmektedir. Sadrazam Mahmut'un başına gelenleri, Aşıkpaşazade, şöyle hülasa ediyor: "Padişah buyurdu ve Mahmut Paşa'nın çadırını ve otağını başına yıktılar. Cebehanesini kendi devesine yüklettiler. Padişahın cebehanesine kattılar. Rum Mehmet'in vezirliğinin ilk şeytanlı-

ğı bu idi ki Mahmut Paşa gibi bir müdebbir veziri kapısından reddettirdi." Bütün bunları yapabiliyor ve bu Rum Mehmet, "Müslümanlara eza etmek, İstanbul'un acısını almak istedi"; Aşıkpaşazade'den Rum Mehmet'in almak istediklerini aldığını işitiyoruz.* Güzel ve buradan devam ediyoruz.

Yedi; ancak, "Yüce Gök'e şükürler olsun", bir de Mahmut Paşa var ve Aşıkpaşazade Tarihi'ni okuyunca şu sonuca varıyoruz; Fatih Mehmet pek çok kötülük yapmıştı ve bu, veziri ve sadrazamı Rum Mehmet Paşa eliyle ve sayesinde oluyordu. İyilikleri ise Mahmut Paşa yapıyordu; o kadar öyle ki, neredeyse fetihlerinin tümünü Mahmut Paşa'ya borçluyuz. O halde, İkinci Mehmet pek çok acizdir ve bu hüküm Aşıkpaşazade'nin kıraatından kaçınılmaz bir şekilde çıkmaktadır.

Sekiz; peki kimdir bu Mahmut Paşa; bu bapta, Aşıkpaşazade'de pek sarih bir malumat bulamıyoruz. Sadece bir yerde, üstü kapalı bir işarete rastlıyoruz ve bu Fatih zamanında, Semendire'nin fethi üzerine 131. baptadır. Aktarmak durumundayım: Bosna Kralı, "Padişah kendi üzerine geliyor, diye düşündü. Çok çekindiği için, 'üzerine gelmesin' diye, padişaha adam gönderdi ki, 'Semendire'yi Sultanıma verdim' dedi. O zamanda Mahmud Paşa'nın kardeşi Semendire'nin içindeydi. Semendire'yi tamamen ona emanet etmişlerdi." Çok güzel, buradan çıkarabiliyoruz, Semendire hakimiyle Mahmud kardeştiler. Aşıkpaşazade, Mahmud'un da "Rum" olduğunu açıklamaksızın şunları da yazıyor: "Mahmud Paşa ile kardeşi daima birbirlerine haber gönderirlerdi. O dahi Semendire'yi vermeye razı olmuştu." Böylece, Semendire'yi bir kardeş diğerine vermiş olmaktadır.

Aşıkpaşazade'de olmayan şudur: Mahmut, çok yüksek bir Bizans ailesinden geliyordu, daha pek yeni devşirilmişti; ailesi, yakın akrabaları, Sırbistan'dan Trabzon'a kadar pek çok yerde yönetici idiler. Mahmut bunlarla konuşarak bütün fetihleri kolaylıkla gerçekleştiriyordu. O kadar öyle ki, sanki Iorga'nın çok şaşırtıcı sözü ile "Byzance aprés Byzance" da böyle realize ediliyordu; o halde Mahmut'a, Atamanlar Devleti'nin kuruluş sırlarından birisi olarak bakabiliyoruz. Ve ben burada Aşıkpaşazade'nin sırrını ifşa etmiş oluyorum.

Mora ağzında Germe Kalesi, Levendire ve Yıldız Hisarları'nın fethini, Aşıkpaşazade'de şöyle okuyoruz: "Padişah dahi Mahmud Paşa'yı doğru gönderdi." Mahmud Paşa, Rumeli askerleriyle yürüdü. Doğru, Germe'nin üzerine vardı. Padişah dahi bir nice günden sonra Mahmud'un ardınca göçüp gitti." Önde Mahmut ve arkada Mehmet göçüp fethettiler.

---

* Çok kötü bir kul ve vezir olduğunda şüphe edemiyoruz, başka bir yerde şunları buluyoruz: "Hemen ki Rum Mehmed geldi, vezir oldu, bu sadaka kesildi. İyiliği men edici oldu. Sonunda başka vezirlere düşündüğü kendi başına geldi. İt gibi boğdular."

Aşıkpaşazade Tarihi, op.cit. s. 228.

Aşıkpaşazade'de, "Sultan Mehmed Han Gazi, Kastamonu'yu, Sinob'u ve Padişahı'yla Bütün İlini ve Koyluhisar'ı ve Trabzon'u Bir Seferde Nasıl Fethetti" başlıklı bir bap var, sadece not ediyorum. Mehmet, bütün buraları bir bir sayıyor ve Mahmut'a "bunları hayali gönlümde, sözümde nakışlanmıştı" buyuruyor ve "Mahmud, zamanıdır ki bu babta göreyim neylersin" yollu ekliyor. Mahmut'un gereğini yapacağı şüphesizdir ve hepsi, bir bir kolaylıkla alınmıştı, biliyoruz. İşte Mahmut budur.

Aşıkpaşazade, adı geçen illerin zaptı babında hayli tafsilat verirken, Trabzon'a gelince son derece muhtasar yazmaktadır. Yazdıklarının hepsi şudur: "Ancak kol kuvvetiyle fetholundu. Elhasıl Trabzon'u ki aldılar, o ki padişaha layıktır, onu padişaha getirdiler. Tekfürünü, beğlerini ve daha nice yarar adamlarını gemilere koydular. İstanbul'a getirdiler." Güzel, Aşıkpaşazade bunları haber veriyor, fakat Trabzon'un güçlü adamının Mahmut'un pek yakın akrabası olduğunu*, anlaştıklarını yazmıyor. Trabzon'da kuzeni var ve Mahmut Trabzon'u teslim almaktadır.

Aşıkpaşazade'ye güvenecek olursak, fetihlerin pek çoğunu Mahmut yapmıştı ve İstanbul'un fethine de iştirak etmişti. Amma, eninde sonunda Mehmet, Mahmut'u önce hapsettirdi ve sonra keman yayı ile boğdurdu. İki nedenini hemen kaydedebiliyoruz; birincisi, çok güçlenmişti, yeniçeriler dahi tutuyordu, yerine geçebilirdi, alternatifi kaldırmış oluyordu. ikincisi, Şehzade Mustafa'nın ölümünde dahli var; Mehmet, bunu affetmedi. Peki hangisi, burada, bu sorunun cevabı pek önemli değil; önemli olan, Mustafa'nın muhtemelen katli ile, Bayezid'a taht yolu çok daha fazla açılmış oluyordu. Ve ayrıca Bayezid Partisi mensupları Mehmet Paşa'yı çok seviyorlardı; Ahmet Aşıki'yi bunlardan biri sayabiliriz. Nokta-i nazarım, bu taraftadır.

* Mahmut Paşa üzerine, Harvard'da yapılan doktora çalışmasında, eksik olanı buluyoruz; Mahmut'un kuzeni, cousin, Amirautzes, orada idi ve Trabzon'un teslim edilmesini müzakere ettiler.

"Exactly the same story occured shortly thereafter at Trebizond. Mahmud Pasha arrived there before the rest of the army anda propesed surrender of the Emperor David Komnenos. Kritobloulos relates that Mahmud Pasha sent Thomas Katavolenos to propose sürrende to the defenders of Trebizond. While Chalkokondyles presents us with a direct speech of Mahmud Pasha addressed to his cousin George Amiroutzes."

"Emperor David Komnenos was convinced to surrender and the city was finally handed over to Mahmud Pasha with the consent of its defenders."

Theoharis Stavrides, The Sultan of Vezirs, Brill, 2001, p. 204.

Çağdaş Bizanslı tarihçi Chalkokondyles de İkinci Mahmut için, "he entrusted the city to his admiral, who was governor of Gallipoli" demekle, Mahmut'a işaret etmektedir. Mahmut, Geliboli sancak-beği idi ki, kaptan-ı derya anlamındadır.

Heath W. Lowry, The İslamization & Turkification of The City of Trabzon (Trebizond) 1461-1583, The Isis Press, 2009, p. 6.

Burada not etmem gerekiyor, hem Kritovoulos ve hem de Babinger, Mahmut hakkında bilgi veriyorlar, daha önceki bölümlerde var.

Dokuz; bir de Yakup Paşa meselesi var. Aşıkpaşazade Tarihi'nden alıyorum. "Bütün Osmanlı ülkesinde görülmedik ve işitilmedik işleri o gösterdi. O'nun zamanına kadar padişahın işlerini Yahudi tayfasına hiç vermezlerdi. Zira bunlar iş karıştırıcı tayfadır, derlerdi. Hakim Yakup ki vezir oldu, Yahudi'nin ne kadar açı ve uğursuzu varsa, Hakim Yakup sebebiyle padişahın işlerine karıştılar."* Çok dikkat çekicidir, tabii, İkinci Mahmut yaşıyor olsaydı bunları yazamazdı ve İkinci Bayezid tahtta olduğu için yazmaktadır. Buraya gelmiş durumdayız.

Fatih Mehmet bir seferin başında, nagehan, hastalandı ve öldü; öldürülmüş olması ihtimali hep yüksek tutuluyor. Hangi sefere çıktığını bilemiyoruz ve kimin öldürttüğü ve nasıl öldüğü konusunda sadece tahmin yapabiliyoruz. Ordusu ile birlikte Anadolu yakasına geçmişti, hedefini sır tutuyordu, ancak yine de oğlu Bayezid'i ortadan kaldırmak üzere hareket ettiği rivayetine sahibiz. Şehzade Beyazid Amasya'daki vali idi. Yanında Hekimbaşı Yakup Paşa vardı, Yakup'a çok güveniyordu, o kadar öyle ki, defterdar dahi yapmıştı.** Bununla birlikte Yakup, baş şüpheliler arasındadır.

Devam edebiliriz, yalnız, burada yöntem ve kaynak üzerine küçük bir paranteze ihtiyacımız var, pek yakındadır. Birincisi, Atamanlı vakanüvislerinin güvenirliği üzerinedir, vakanamelere, kronikler, ne kadar güvenebiliriz; Gibbons ve Lindner hiç güvenmemekten yana bir yerdedirler ve İnalcık, vakanameleri kutsamaktadır, nerede ise başka kaynak bilmemektedir. E. Gibbon, vaka yazıcıları için kazanan hizbin esirleri ya da kulları diyor ki, çok isabetli buluyorum.

Aşıkpaşazade mi, Bayezid'in sanki bir sekreteridir, Lindner de bunlardan söz ederken "saray tarihçisi" tarifini veriyor. Bunları bir "yazıcı", aynı anlama gelmek üzere, "katip" olarak görüyor, "court jew" formülasyonuna yakın der; ancak Aşıkpaşazade için bu tarif pek yetersiz kalmaktadır. Aşıkpaşazade Bayezid'in geçmiş ve hali hazırdaki kinlerini kağıda döken derviş'tir ve "katip" diyebiliriz.

Halil İnalcık bu kinleri "tarih" olarak tekrarlamaktadır. Cemal Kafadar ise, Aşıkpaşazade'nin Fatih Mehmet'e husumetini görüyor ve formüle ediyor; yalnız bunu Ahmet Aşıki'ye yüklediği "gazi ideolojisi" ile izah etmeye çalışıyor ki, çok basit ve çok şematiktir. İnalcık, "resmi" ve vakanüvis paradigmasının içindedir ve boğuluyor; Kafadar, çıkmak için cesaretten yoksundur ve çıkamıyor. Mahmut Paşa'ya nerede ise tapınan ve Karamani Mehmet Paşa'dan, "Nişani", tiksinen bir

---

* Aşıkpaşazade Tarihi, op.cit., s. 229.

** C'est parmi les Israélites que Mehmet II choisit son ministre des finances (Defterdar); ce poste fut confié en effet au médecin Hékim- Yakoub.

Moise Franco, éssai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours. Paris- N.Y. 1897-1973, p. 3.

Derviş'e, gazi ideolojisi yükleyemeyiz.* Karamani, Cem'in tahta çıkmasını isteyen Parti'nin başı ve sadrazamı idi; İkinci Mehmet'in ölüm haberi gelince, Cem'e haber uçurdu, haberci yakalandı, kazığa oturtuldu, İstanbul'da büyük bir yeniçeri isyanı tertip edildi, Karamani Mahmut Paşa parçalandı. Sadece parçalarının gömüldüğü növiştе'dir.** Buradayız.

Aşıkpaşazade'nin, Mahmut Paşa Angelovic ve ameli hakkında verdiği malumat, kimliğini gizli tutmasına rağmen, son derece şaşırtıcıdır; bu tarihi yazarken Bayezid'in ekibinden önemli ölçüde yararlanmış olduğunu düşünebiliriz. Vakanüvislerin vakanamelerini, bu ve başka nedenlerle ihmal etmemek durumundayız; buradaki mesele, vakaname fetişizminde ve daha da önemlisi, bunun dışına tümüyle kapalı kalmaktadır. Bu kapalılığı H. İnalcık'ta netlikle görebiliyoruz. Ama hep görünüyor, Franz Babinger, İnalcık'ın Balkan tarihi hakkında tam bilgisiz olduğuna işaret ederken, çok gerekli bir noktaya parmak basıyordu ve isabetlidir. İnalcık'ın ilgilendiği dönemin Avrupa tarihini bilmemesi bir yana, tam bir Türkiye tarihi bildiği de kuşkuludur. Fakat buna rağmen, Türkiye'nin yaşayan en büyük Osmanist tarihçisi diyebiliyoruz. Hiçbir sakınca göremiyorum.

Burada bir zorluk ve aynı ölçüde bir kolaylık var; Atamanlılar'ı çalışırken, bugünkü İstanbul'u akılda tutmak büyük bir hatadır. İstanbul, surlar içinde yedi tepe üzerinde, Cağaloğlu ve Bayezid'e de "tepe" diyorduk; bir küçük köydü, payitaht idi, ama her başkent misali dedikodu kaynıyordu; sultanlar ne kadar gizli tutarlarsa tutsunlar, yeniçeri ağalarının ve bilmedikleri yoktu. Bu nedenle ciddi seyyahların ve vazifeşinas sefirlerin seyahatnameleri ve raporları hazine değerindedirler.

Sefir Busbecq'in "ünlü" mektupları Bayezid'ten sonraki elli yılı haber veriyor; Birinci Süleyman dönemindedir. Sefir Busbecq bir gün İstanbul'da ve mahallede bir eve girmek durumunda kalıyor ve ev sahibi hanım, sürpriz mi, Busbecq ile İspanyolca konuşmaya başlıyor; hanım aynı zamanda Rüstem Paşa'nın eşinin çok yakın arkadaşıdır ve tabii, Yahudi'dir.*** Busbecq, Sadrazam Rüstem Paşa ile yakın ilişki ve görüşme halindedirler; birçok sırları, "Kanuni" Süleyman'ın en gözde Şehzadesi Mustafa'yı muhtemelen Selim Partisi'nin entrikaları ile bağdaştı-

* "Öldüğü zaman başsız gömdüler" demektedir.

Bu sadece Bayezid'in kinidir.

Aşıkpaşazade Tarihi, op.cit., s. 230.

** Farisi "nevastan" fiilinden olmakla, "novist", present participle ve "növiştе" past participle; ilki "yazan" ve ikincisi "yazılı" veya "yazılmış" karşılığıdır. "Est" eki ile yazılmışı doğrusudur.

*** "... The woman who had spoken to me in Spanish on mey arrival was a friend of Roostem's wife."

The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Oxford, 1927, p. 147.

Rüstem, Padişah'ın damadı idi ve İspanyol Yahudi Hanım bir Yahudi kolonisinden söz ediyordu.

ranlar, bir perdenin arkasından izleyişini ve dilsiz celladı, işini yapması için tehdit edişini Busbecq'ten öğrenmiş bulunuyoruz.* Bunları kıymettar kaynak saymak durumundayız.

Sadece seyahatnameler ve mektuplar değil, diplomatik yazışmalar ve özellikle Venedik elçilerinin kriptoları pek büyük ehemmiyete sahiptirler. Venedik Oligarşik "Cumhuriyeti" işte bu dönemde, İkinci Mahmut ve İkinci Bayezid saltanatlarında, Türkiye'nin en çok savaştığı, en çok barıştığı ve ticaret yaptığı bir devletti. Burada tam bir rekabet vardı, İspanya'dan kovulan önemli marrono'ların Venedik'e göçmeleri bu rekabeti arttırmıştı. Garcia Nasi, bunlar arasındadır, Sultan Süleyman, İstanbul'a aldırtmıştı;** buna mukabil, Fatih Mehmet, resmini yaptırtmak için bir ressamı Venedik'ten sipariş etmişti, gönderdiler, Gentile Bellini'dir. İç içe bir haldeyiz.

Venedik, adını Attila'nın önünden kaçan bir kabileden alıyor, kelt'dirler, oligarşik bir cumhuriyet idi, "döğe" denilen cumhurbaşkanı seçimle geliyor; büyümesi, 1203 yılında Bizans'ı zapt eden Haçlı Savaşı'yla olmuştu. Bizans yıkıldaktan ve Trabzon ortadan kaldırıldıktan sonra, Atamanlılar Venedik'i küçülterek daha da büyüdüler; Akdeniz'in doğusunda Venedik ile savaştılar. 1570 yılında Atamanlılar'ın Kıbrıs'ı zaptı, Venedik'e indirilen büyük bir darbe olmuştu; İkinci Selim'in Kıbrıs'ı Yasef Nasi'ye vermek üzere olduğuna inanmak eğilimdeyiz. Ancak Venedik Cumhuriyeti, Kıbrıs'ın kaybı üzerine bir Haçlı Seferi tertibine muvaffak oldu. Leoponte'ta, İnebahtı'da, Atamanlılar'ın donanmasını, perişan ettiler ve öyle bir hezimet ki, rétrospectivement, 1571 İnebahtı'da Atamanlılar İmparatorluğu'nun, "büyük devlet" unvanını kaybetmiş olduğuna hükmetmek isabetlidir. Öyle ise Venedik, Atamanlı İmparatorluğu'nun hem formasyonunda hem de gerileme tarihinde de pek önemlidir. O halde, Venedik kaynakları ve arşivlerini ihmal etmemek durumundayız.

Maalesef çok uzak kalmış haldeyiz; ayrıca, Venedik arşivleri, diplomatik yazışmalarıyla İtalyanca yazılı kaynaklara açılmış olan pek az ve pek küçük pencerelerden biridir; bu uzaklığın maliyetinin ne kadar büyük olduğunu da takdir edebiliyoruz. Herhalde S.N. Fisher, bu alanda, benim bilgime göre, öncüdür; geçen yüzyılda, otuzlu yıllarda, yapmış olduğu doktrin çalışması,tümüyle İkinci Bayezid dönemini ele alıyordu ve Venedik arşivlerine dayanmaktaydı. Dr. Fisher ilaveten, D. Dalezze'nin, Bayezid'in çağdaşı ve iç savaşta bulunmuş, Historia

---

* Soleimon, fearing this, and being only seperated by the linen tent-hanging from the scene upon which this tragedy was taking place, when he found that there was a delay in the execution of his plan, thrust his head out of that part of the tent in which he was fierce and threatening glances upon the mutesand by menacing gestures sternly rebuked their hesitation.

ibid., p. 32.

** Hageveret, "Hatun" da denilen Donne Garcia, İstanbul'da Yahudi olduğunu açıklamıştı; yeğeni Yasef Nasi de geldi, İkinci Selim zamanında, de facto, dışişleri bakanıdır.

Turchesca 1300-1514, çalışmasını da ele alıyor ki, çok değerlidir. Güzel, böylece, bu parantezi kapatmış oluyorum.

Doktor Fisher, bu çalışmasında, daha çok Dalezze'ye dayanarak, İkinci Bayezid'in, "babam Peygamber Muhammet'e inanmazdı ve aslında hiçbir inancı yoktu" dediğini haber vermektedir.* Güzel, yalnız, diğer bütün işaretlere baktığımızda, bu haberin doğruluğundan şüphe edemeyiz; Bayezid, buna inanmış ve bunu yaymıştır. Sydney Fisher, ayrıca Fatih bilmeden ölümüne giderken, Bayezid'i ortadan kaldırmak üzere sefere çıktığını yazmaktadır. O halde, Bayezid'in bundan haberdar olduğunu ve erken davranarak babası Fatih Mehmet'i zehirlettiğini mütalaa etmek durumundayız.

Venedik arşivleri ve diplomatik belgelerine dayanılarak yapılan bir çalışma da, Théoharis Stavrides'e aittir, Mahmut Paşa Angelović'i inceliyor ve bu arada, Venedikliler'in 1456-1479 yılları arasında, Fatih Mehmet'i öldürmek üzere, 14 plan yaptıklarını haber veriyor.** Venedik arşivlerine göre, bir de cinayet talibi var ki, Yakup Paşa'dır. Kısaca not etmek durumundayız.

Doktor Stavrides'in bulgularına göre, Yakup İtalya'da doğmuş, 1425-1430 yılları arasında tahmin ediliyor ve İtalya ve Venedik ile ilişkilerini hep sürdürmüş. İstanbul'daki Venedik Elçisi, Bailo, bunu Venedik'e rapor etmiş, 6 Eylül 1457 tarihlidir, bunun üzerine Venedik Senatosu, Master Iacopo'nun Venedik'in ve tabii Signoria'nın dostu olduğunu karar altına almıştı. Bu, Yakup'un, Floransalı asilzade Lando degli Albizzi vasıtasıyla, Venedik'e, Fatih'i öldürme teklifini iletmesinden 14 yıl öncesine denk düşüyor, asasinasyon planı 1471 yılındadır; Yakup, "kendisine ve ahfadına yolda 10 bin düka verilmesi, ilaveten Venedik vatandaşlığı ve ilaveten vergi muafiyeti sağlanması karşılığında"*** Mehmet'i katletmeyi teklif ediyor. Bu proje, Fatih Mehmet'in zehirlenmesinden on yıl öncesine tesadüf etmektedir. Doge Cristoforo Moro, teklifi memnuniyetle kabul ediyor, ancak acelesi var, Mayıs 1472 tarihine kadar cinayetin realize edilmiş olmasını istemektedir. Cevabı budur.

Venedik arşivlerindeki yazışmalardan hem Mahmud Paşa'nın, hem de Sultan'ın Venedikliler'den, Hekimbaşı Yakup için ilaçlar istediklerini de öğreniyoruz; Yakup'un ilaçları bir kısmı Ragos'dan olmak üzere bulunup, Yakup'a tes-

---

* Also, Bayezit asserted that his father did not believe in the prophet Muhammed or in any faith.

S.N. Fisher, The Foreign Relations of Turkey 1481 - 1512 University of Illinois Press, 1948, p. 19.

I. Ursu, ed, Donado Dalezze, Historia Turchesca 1300 - 1514, Bucarest, 1909, p. 121.

Donado Dalezze, Cem-Bayezid savaşına katılmıştı, Ahmet Paşa ile beraberdi, güvenilir sayıyoruz.

** Théoharis Stavrides, The Sultan of Vezirs – The life an Times of The Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović, Brill, 2001, p. 405.

*** to assasinate The Sultan in return for an annual stipend of 10,000 ducats to him and his descendants, as well as the right of Venetian citizenship and freedom from taxation. ibid., p. 406.

lim edilmiştir. Güzel, yalnız bu muhaberattan, Hıristiyan, muhtemelen Ortodoks, Mahmut ile Katolik Venedikliler arasında, çok zaman Yahudi elçiler aracılığıyla çok iyi münasebet kurulduğundan da malumat sahibi oluyoruz. Aradaki elçilerden birisi de David The Jew idi, Yehud Davud'a gönderilen direktiflerin birisine göre Davud, in case Mahmud Pasha was away from the capital, David would try to procure this safe-conduct, from Yakup Pasha, pek çok yere uğramak için gerekli seyahat belgesini Mahmut Paşa'dan ve eğer Mahmut payitahtta değilse, Yakup Paşa'dan alabilecekti; ikisinin de aynı ölçüde itimada şayan ve yakın olduklarını müşahade edebiliyoruz. Ve Yakup, tekrarlıyorum, hem Şehzade Mustafa'nın, hem de Fatih Mehmet'in ölüm döşeğinde yanlarında idi; Mustafa da ölürken, ölümünden Mahmut'un sorumlu olduğunu ve bunun babasına mutlaka söylenmesini vasiyet etmişti. Mehmet'in de, Mahmut'u, Mustafa'nın ölümünde dahli olduğunu hükmederek öldürttüğü kuvvetli bir rivayettir. Güzel, buraya ulaşmış oluyoruz. Fatih Mehmet, Ortaçağı uzatan adamdı ve ölümü, uzatmaya pek çok uymaktadır.

Mahmut'un, Şehzade Mustafa'ya bir husumeti olduğu da hep yazılıyor; nedeni olarak Mustafa'nın, Mahmut'un pek güzel eşini* taciz ve hatta ona tecavüz etmesi gösterilmektedir. Ne kadar doğru, ayrıca doğru olsa dahi, bunun bir şehzadenin katline götürecek bir nifaka yol açabileceğine ihtimal vermiyorum.** Mahmut'un, Mustafa'nın katlinde parmağı olabilir, bunu yüksek bir ihtimal sayıyorum. Yalnız Mustafa'nın katlindeki parmağı için başka saik bulmak zorundayız.

Stravides'in çalışmasında bir de "The Maut Bassa Affair" var, "Mahmut" ve "Pasha" mı; Doktor Stravides pek emin görünmüyor, ancak Mahmut Paşa olduğundan kuşku duymayan tarihçiler de olduğunu okuyoruz. Venedik'in Onlar Konseyi'ne bu Maut Bassa teklif üzerine teklif veriyor; Osmanlı Donanması'nı Venedik'e teslim etmek, Venedik'e Çanakkale'de bir hisar vererek, Mora'da hükümdar olmak teklifler arasındadır. Bir Kantakouzenos, intermediere durumundadır ve Venedik'in çok ciddiye aldığı ortadadır, 1474 yılına kadar teklifler yenileniyordu. Bu yılda, Mahmut Paşa ve birkaç yıl sonra da Kantakouzenos, ki Mah-

---

* Evrenos'un kızı pek güzel idi, Mahmut almak istedi, İkinci Mehmet kendisine aldı; bunun üzerine, Mahmut, Evrenos'un diğer kızını aldı. Mahmut ve Mehmet bacanak oldular.

** Son derece Heteredoks bir tarihçi olan ve bu nedenle "resmi Osmanist tarihçiler tarafından bir kenarda tutulan Mustafa Ali de, ölümü 1600, Mustafa'nın cinsel gevşekliğinden emin görünüyor. Mısır'daki çeşitli kavimden kadınların cinsel organlarını da analiz etmiş olan Mustafa Ali, Osmanlı hanedanını önemli saymıyor, İbni Haldun'u ciddiye almıyor ve "her vilayette kamil isterler / Rum mülkünde cahil isterler" demektedir. "Rum", tabii Türkiye'dir. Mustafa Ali, Atamanlılar'ın çöküşünü erken görüp yazan tarihçi oldu.

C.H. Fleischer, Bureaucrat and İntellectual in The Ottoman Empire - The Historian Mustafa Ali 1541-1600, Princeton University Press, 1986.

Yalçın Küçük, İsyan, C: I, İstanbul, 2005.

mut misli Novo Brolo'ludur. İdam edildiler. Böylece çok az bilinen bir sır ya da bilmece olarak kalmış ve kapanmış olmaktadır.

Bu "Maut Bassa Meselesi" bir açıklığa sahiptir; o zaman en kuvvetli devlet olan Venedik, Atamanlar Devleti'nin parçalanmasını ve mümkünse zayıflamasını istemektedir. Bu, bir ve ikincisi, çok güçlenmiş olan Mahmut için artık Mehmet ve Mehmet için de Mahmut fazladır. Stravides'in tezi de budur, çalışmasının başlığı, "Vezirlerin Sultanı" buna çok uygun düşmektedir. Üç; hem Venedik, hem de Mahmut Paşa veya "Maut Bassa" için, Bayezid pek münasiptir. Dört; Mustafa'nın katli ile başlamaktadır ve buradan devam ediyorum.

Bir Bayezid:
Babasından Nefret Eden Evlat

İkinci Bayezid'in, Cem rehine olarak Papa'nın elinde bulunduğu sürece ve Cem nedeniyle fethe çıkmadığı savlarını, resmi Osmanist tarihte genellikle doğru sayılıyor; sahih ve geçerli kabul edemeyiz. Düzmece veya hakikat, taht iddiasında şehzadeler, zaman zaman "düşman" saraylarda bulundular; bu, maksimilizasyon yolunu kapatmadı; ve Cem'in, muhtemel bir haçlı tertibine herhangi bir katkısını düşünmek zordur. O tarihte Avrupa'da bir haçlı seferi düzenleniyordu, vaziyet bu haldedir.

Bayezid'in Sultan olması durumunda, hassaten Venedik'e olmak üzere, sefere çıkmayacağı konusunda söz vermiş olması büyük ihtimaldir. Bu gayri-seferi yıllarda, yeni ganimetlerden mahrum memlekette, ekonomi zayıf düşmüştü; büyük mesyanik kıyamlar, aynı zamanda, bu zaafiyete işaret etmektedir. Öyleyse, sefer dönemine geçilmesinin, Cem'in ölümü ile mutlak bir bağını kuramayız; asıl neden yeniçerilerin ganimet ihtiyaç ve iştahının kabarmasındadır. Bu o kadar açık ki, yeniçeri ağaları, Bayezid'in taht tercihi olan Şehzade Ahmet ve Şehzade Korkut'a savaşçı kabiliyet görmedikleri için şiddetle itiraz ettiler. Buna mukabil, daha kırıcı gördükleri ve hep sefer vaad eden, ancak hiç hesapta olmayan Selim'i tahta çıkardılar. Tabii, önce, pek "slothful Sultan" Bayezid'i indirdiler. Selim de, babasını, babası Bayezid misli, Aşıkpaşazade'nin ifadesi ile, menziline göndermede gecikmedi.

Osmanist tarihçilerin, Fisher'i hiç bilmemelerine hayıflanmak durumundayız;* tekrarlıyorum, bunlar bizi, İtalyan dilinde yazılı malzemelere de açıyorlar. Çok gü-

* Hem İnalcık, hem de Kafadar'ın bibliyografyalarında ve endekslerinde, Sydney Nettleton Fisher girişine rastlamıyoruz. Çalışması, University of Illinois Press tarafından 1948 yılında yayımlanmıştır.

zel, Doktor Fisher bize, Osmanlı İmparatorluğu'nu çok yakında ciddiyetle izlediğini bildiğimiz, ancak Prince'den gayrı yazılarına ulaşamadığımız Machiavelli'den işaretler sunuyor.*1469-1527 yılları arasında yaşamış olan Nicolas Machiavelli, devlet teorisinin kurucularındandır. Hükümdar'a söylediği, "Fransa'yı zaptetmek kolay, idare etmek zordur, Türkiye'yi feth zor, idare kolaydır" formulasyonu, Machiavelli'nindir ve mükemmel diyebiliyoruz. Kalıcıdır.

Machiavelli, İkinci Mehmet'in hükümdarlığı sırasında çocuktu; İkinci Bayezid döneminde ise araştıran, olgun bir düşünürdü, Mehmet'in tehdidi altında İtalya'da yaşamıştı ve Bayezid dönemiyle çok rahatlamış olduğunu anlıyoruz. "Bir Bayezid daha olursa, Osmanlı Devleti, Avrupa için artık tehlike olmaktan çıkar" demişti, bir dönemece girildiğini görmüş olmalıdır. Yine Doktor Fisher'in aktardığına göre, Sir Edward Creasy de Bayezid dönemini "zayıf ve hiç de onurlandırmayan" yıllar olarak tarif etmektedir; Bayezid için "tembel Sultan" diyenler de var.** Batı'da İkinci Bayezid üzerine yazılan bu ilk monografiye göre Bayezid, iki tepe arasında, "Fatih" ve "Yavuz" arasında bir çukurdur.

Öyle sanıyorum, İkinci Bayezid'i, "Mehmed The Conqueror" ve "Selim The Grim" arasında bir "second-rate figüre" veya bir "düşüş" olarak görmek pek çok yetersizdir. İçerde de "sofu" ya da "veli" sıfatlarıyla geçiştirmek bir hafife almak olarak görülmelidir, bunlar, aydınlatmaktan çok karartıyorlar. Bayezid bir kopuş'tur, bir ara zafiyet değil, karanlığa bir yeni başlangıç olmuştur; Fatih Mehmet ile Yavuz Selim arasında bir nitelik farkı var ve Bayezid, birincisini katleden ve tahtını ikincisine verip mevzilere gidendir.

Kara darbenin aleti oldu; Selim, Şii İmparatorluğu hücuma geçti, yenişemedi, içerde Şiiler'in, heretiklerin ve mesyanik hareketlerin kökünü kazımayı denedi. Fakat asıl yaptığı, Arap ve Mısır topraklarının zaptını başlatmasıdır; hükümdara, halifelik sıfatını yapıştırdı, Atamanoğlu Devleti, Balkanlar'da ve halkı çok büyük ölçüde Hıristiyan olan topraklarda kurulmuştu, Avrupa'ya yürüyordu. Şimdi üzerine oturduğu topraklar, Sünni ve mütemmim cüzi ile Yahudi oluyordu. İslamo Sünni bir tabanla Arabi dil ve kültür, yenidir ve damgasını vurmak üzeredir.

Şimdi burada Doktor Fisher'e dönüyorum; Doktor Fisher, Cem - Bayezid Savaşı'nda, Ahmet Paşa'nın yanında olduğunu yazan Dalezze'ye dayanarak, Bayezid'in babası Fatih Mehmet'in Peygamber Muhammmet'e inanmadığını ve ayrıca hiçbir inancı olmadığını söylediğini haber vermişti. Bu haberi aktarmak istiyorum.

---

* Bizdeki erbab-ı İlm'in, ne kadar meşhur olurlarsa olsunlar, Machiavelli'yi, Smith'i, Renan'ı, asıllarını okumadıklarına inanıyorum. Bunlarda, "bizim" üzerimize ciddi analizler var, görmüyorlar, çünkü sadece başkalarının referans noktalarına bakıyorlar, asıllarını okumuyorlar.

** Machiavelli is reported to here thought that "a second ruler like Bayezid would have rendered the Ottoman power innocuous to Europe"

S.N. Fisher, op.cit., p. 5.

One indication of this was Bayezid's act in selling in the bazaar will the pictures which Gentile Bellini had painted for Mehmed II. Also, Bayezid asserted that his father did not believe in the prophet Mohammed or in any faith.

Doktor Fisher, burada, L. Thuasne'in, "Gentile Bellini et Sultan Mohammed II" çalışması* ile Donado Dalezze'nin "Historia Turchesca 1300-1514" başlıklı eserini kaynak olarak göstermektedir. Ben de bu kaynaklara, Dalezze'ye tekraren işaret etmiş oluyorum. Bayezid, babası Mehmet Fatih'in dinsiz ve imansız olduğunu yaymasının ötesinde, Mehmet'in Bellini'ye yaptırdığı resimlerin tamamını ya yırttırmış ya da pazarda sattırmıştı, resim yapılmasını da dinsizlik saydığını düşünmek durumundayız.

Bu noktaya dönmek üzere, Doktor Fisher'in çalışmasında rastladığımız bir nota değinmek istiyorum. Bayezid Partisi, Bayezid, Amasya'dan Payitaht'a gelinceye kadar, saltanatın Cem'in eline geçmesini önlemeye yönelik bir tedbir olarak, Şehzade Korkut'u tahta çıkarmıştı ve Bayezid geldiğinde, Korkut indi, Bayezid çıktı. Aslında mecburdu, çünkü yeniçeri ağaları böyle planladılar. Planladıkları gibi yaptılar.

Güzel, ancak Fisher, İtalyanca yazılı kaynaklara dayanarak şu notu düşmektedir: "There seems to have been some question over the legality of this step. Many writers indicate that Korkud and others held the view that Korkud was the sultan and that Bayezid was only ruling for him. In later years this question was raised again."** Çok dikkat çekici, böyle bir iddiaya başka çalışma ve kaynaklarda rastlamamış durumdayız. Bir; Bayezid'in sultanlığı meşru ve yasalara uygun bulunmamaktadır. İki; esasında, Sultan Korkut olmakla, Bayezid sanki naibtir, Korkut yerine idare etmektedir. Üç; Korkut'un sultanlığı, daha sonraki yıllarda da tartışılmıştır. Güzel, bu ayrıntıya da işaret etmiş oluyorum. Bir ayrıntıdır.

Fakat burada duramıyoruz, çünkü bu not, bir başka açıdan ve özellikle genel olarak historiografi ve özel olarak Aşıkpaşazade Tarihi açısından önem kazanabiliyor. Çünkü, daha önce de parmak basmıştım, Aşıkpaşazade, Osmanlı dinastisini yazarken, "Sultan Korkud, onun babası Mücahidler Sultanı Sultan Bayazıd Han Gazi, onun babası Sultan Mehmed Han Gazi, onun babası Sultan Murad Han Gazi..." demekte ve sıralamaktadır.*** Çok "tuhaf", Aşıkpaşazade, Korkut'u, Bayezid'tan sonra sultan "yapmaktadır"; Aşıkpaşazade'nin, 1490 yılında öldüğünü ve Aşıkı'nin Gibbon'un de-

* L. Thuasne, Gentile Bellini et Sultan Mohammed II, notes sur le séjoor du Vènétien à Constantinople 1479-1480, Paris, 1888.

Thuasne'nin bu önemli çalışması, 1909 yılında Türkçe'ye çevrilmişti, ancak mütercim ve münevver Ahmet Ferik, üzerine kendi adını koymuştu, yazarı işaretlidir. Önder Kaya bu kıymetli kitabı, güzel bir girişle şimdiki dilimize kazandırmış durumdadır. İsimler, Türkçe telaffuzlarıyla yazılmış olsa da, bu kitabı kullanıyor ve Önder Kaya'ya teşekkürlerimi yazıyorum.

Ahmet Refik, Fatih ve Bellini, Yeditepe, 2005.

** S.N. Fisher, Foreign Relations.., op.cit., p. 19.

*** Aşıkpaşazade Tarihi, op.cit., s. 4.

yişi ile "kazanan hizbin kulu" olduğunu kabul edersek*, bunu bir şekilde, Bayezid'in çevresine bağlamak zorundayız. Fakat yine de, Korkut'u sultan olarak yazmak çok garip görünüyor; herhalde Aşıkpaşazade, çarpışan hizip veya "partiler" içinde yer alıyordu. Bu yargıya ulaşıyoruz; çarpışan hizipler yanıltıcı olabiliyorlar ve kazanan hizbin tarihi ise reel olmakla Hegelien anlamda doğrudur.

Ahmet Refik, Bellini'yi yazan Thuasne'i, Türkçe transliterasyonu ile "Tuan" olarak sunuyor; Thuasne'ın monografisinden, Fatih Mehmet'in sarayında bir "Visauteu Jan Mari Anjiyolulu" olduğunu da öğreniyoruz.** "Bizanten" olarak okuyabiliriz, esir düşmüş, Mehmet'in yanına alınmış, tarih yazmış ve bu tarihinde, Saray'da Bellini'yi gördüğünü bildiriyordu. Pek güzel, ilaveten Jan Mari Anjiyolulu'nun Mehmet tarafından, Şehzade Mustafa'yı yetiştirmekle vazifelendirdiği ve Mustafa'nın yanında yaşadığı da anlaşılmaktadır. Mustafa'nın katli üzerine İstanbul Sarayı'na dönmüştü; Bellini, 1480 yılında İstanbul'da olduğuna göre, bu zamana kadar Payitaht'tadır. Demek Jan Mari, Mustafa, Karaman'da katledilince İstanbul'a dönmüş ve Mehmet, Üsküdar yakınında zehirlenince de Türkiye'den ayrılmıştı; tarih yazmış, Thuasne, Paris'te Milli Kütüphane'de el yazmaları bölümünde bulunan Anjiyolulu'nun Türkiye Tarihi'ne büyük değer biçmektedir.

Fakat daha değerli olan, Mehmet'in, Şehzade Mustafa'ya pek bilgili olduğu anlaşılan bir Bizanten'i, muallim olarak tayin etmesidir. Buradan, Mehmet'in Şehzade Mustafa'yı taht için hazırladığından emin oluyoruz; bu aynı zamanda, Atamanlı reel politiğinde, zavallı şehzade'yi hedef yapmak anlamına gelmektedir.

Diğer yandan, Thuasne'in çalışmasından, Mehmet'in Doğu Roma'dan Konstantin'i, Roma'dan Ogüst'u ve öncesinden Büyük İskender'i pek beğendiğini de öğreniyoruz; hayatlarının incelendiği de anlaşılmaktadır. Yalnız bu küçük bilgi bize, Şehzade Cem adının sırrını da açıklıyor; Mehmet'in Farisi-şinas olduğuna aşinayız ve "Cem", Farsça'da, Hazreti Süleyman ve İskender anlamına gelmektedir.*** Güzel, Mehmet'in, çocuklarında birisine, Arap-İslam İmparatorluğu'nu kuran Muhammed Mustafa'nın ve diğerine de, Yahudi ve Helen İmparatorluklarını kuran "Muhteşem" Süleyman ile Büyük İskender'in adını vermesi, "Cem" ortaktır, Mehmet'i çok iyi anlatmaktadır. Diğerine ise "Abayezid" demişti, Yezit'in babası demek olmakla, Müslümanlar arasında pek taşınmayan ve pek nadir bir isimdi; ta-

---

* "... et les historien turcs, esclaves de la fractions triumphante..."

Edward Gibbon, Historia de Déclin et de Chute de l'Empire, Paris, 1995, Vol. II, p. 999.

** Daha önceki bölümlerde, Jan Mari Anjiyolulu'nun "Gian-Mari Angiello" olduğu belirtilmektedir. Angiello, daha sonra Bayezid'in sarayında yaşamıştı. Bayezid'in Fatih'i dinsiz ilan eden sözünü, "babam müstebitti ve peygamber Muhammed'e inanmazdı" şeklinde ifade etmişti. Bu ifadenin sahih olduğunu kabul etmek zorundayız.

*** "Hazreti Süleyman ile İskender'e de Cem denir."

Ziya Şükun, Ferheng-i Ziya Farça-Türkçe Lugat, İstanbul, 1984.

bii, bu adı, "a" düşüyor, Bayezidli, daha doğduğu gün, Mehmet'in Bayezid'in diskrimine ettiği yollu anlayamayız. Başlangıçta, böyle bir eğilimi olmadığı mutlaktır, daha sonra Bayezid'i tahttan uzak tutmaya çalıştığı ise kesindir. Tabii, Bayezid'in ve daha doğrusu, Bayezid Partisi'nin bundan emin olduğunu biliyoruz. Ortaçağ ve Mehmet'in sarayı, entrikalar sahnesi ve cinayetler tiyatrosudur.

1479 yılında, Venedik ile yine bir barış antlaşması akabinde, "Ağustos'un birinci günü Fatih hazretlerinin name-i hümayununu taşıyan bir Musevi, Venedik'e gelmişti. Fatih Hazretleri, bu mektubunda, insan tasviri yapmakta yetenekli bir ressamın kendisine gönderilmesini" ve ilaveten, bir de madalyon ustası bulunmasını istiyordu.* Madalyon ustasını bulamadılar, tanınmış bir ressamı ve sanatçı bir aileden gelen Gentile Bellini'yi gönderdiler; Bellini, İstanbul'da, Fatih'inki dahil pek çok tablo yapmıştı, ne yazık, bunlardan pek azı bugüne kalabilmiştir. Türkiye'de ise, hiçbirinin kalmadığını biliyoruz.

Thuasne, değerli çalışmasında, "Sultan Bayezid mutaassıp bir kişi olduğundan, babası tarafından yaptırılan tablolarla diğer sanat eserlerini çarşılarda sattırmıştı" demektedir.** Bayezid'in, Bellini'leri sadece pazarda sattırmakla yetinmediği ve pek çoğunu parçalattığı da rivayet edilmektedir. Bellini'nin çok ünlü Fatih portresinin kurtulmasını ise tesadüfe bağlamak durumundayız.*** Buradan devam ediyoruz. Bayezid'in bir "devr-i sabık" ya da "Ancien Régime" yaratma politikası izlediğini ve topyekûn hücuma geçtiğini söyleyebiliyoruz.

Fatih aydınlık bir hükümdardı, etrafına ileri düşünceli ulema ve münevveranı topluyordu; Molla Lütfi bunlardan birisiydi ve Sultan, hususi kütüphanesini de Molla Lütfi'ye emanet etmişti. Bayezid, Sultan olunca, daha önce ilişki içinde olduğu mutaassıp aydınları ön plana çıkarttı ve Fatih Mehmet'in ekibine karşı tahrik etti. Bayezid ulemasından Hatip-zade ile Molla İzari'nin telkinleri üzerine de Molla Lütfi'yi idam ettirdi.**** Molla Lütfi'nin başına gelenin bütün aydınlık kafalı münevveranı terörize ettiğini eklemeye gerek duymuyorum.

---

* Ahmet Refik, Fatih ve Bellini, op.cit., s. 28.

** ibid., s. 33.

*** Henry Layard'ın eline geçmişti, Sir Henry, İtalya'da bulunmuş, İtalyanca biliyor, İtalyan sanatını tanıyordu, 1877-1880 yılları arasında Büyük Britanya'nın İstanbul elçisi oldu; arkeolog idi ve resim topluyordu. Fatih portresini elde edebilmişti, şimdi müzededir.

**** Profesör Ocak, Mustafa Lütfi hakkındaki kaynakların çeliştiğine işaret ediyor; bir yerde "Şeyh Bedreddin'inkine benzer düşünce ve inançlara sahip bulunduğunu ileri sürüldüğüne dair kayıtlar" olduğunu haber veriyor. Başka bir yerde "kendisine isnat edilen fikirlerle hiç ilgisi bulunmadığına" dair kayıtları yazıyor. Mülhid olarak kafası koparılmıştı, "ölümünün geniş akisler uyandırdığı" anlaşılmaktadır.

A. Yaşar Ocak, Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası, İstanbul, 2010, s. 38.

Burada kalmıyoruz, "II. Bayezid devrinde, aralarında meşhur Otman Baba müridlerinin de bulunduğu Kalenderi dervişlerinin bazılarının" idam edildiğini biliyoruz.

A. Yaşar Ocak, İslamın Ayak İzleri – Osmanlı Dönemi, İstanbul, 2011, s. 253.

Profesör Colin Imber, Bayezid için, "rivayetlere göre, babasından nefret ediyordu"* diyordu ve bu nefret, resimlerinin parçalamakla başladı, aydınlarını idamla devam etti ve şimdi sırada sabık rejimin yüksek bürokratlarının rehabilitasyonu var. Bu, Çandarlı vezir ailesinin tekrar işbaşına gelmesi anlamındadır; İkinci Mehmet, İstanbul'u alır almaz, Bizans'tan rüşvet aldığı hep bilinen minimalist Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirmişti. Bayezid tahta geçer geçmez, aynı isimleri, Çandarlı Halil'i önce Rumeli Kazaskeri yaptı, Halil daha sonra Vezir ve 1498 yılında da Sadrazam oldu. Demek, adım adım işleyen bir reaksiyon dönemine girmiş bulunuyoruz.

Şimdi ve burada, Aşıkpaşazade Tarihi'ne dönme zamanıdır. Bayezid'in, babası Mehmet'ten nefreti bir rivayet ise de, mamafih, buna inanmaya zorlanıyoruz; Aşıkpaşazade'nin Nişani Paşa'ya kini mutlak olmakla, hiç sönmemektedir; bu kini, Bayezid'a ve bu kanalla da Fatih Mehmet'e yüklemek son derece isabetli görünüyor. Ayrıca, bu eğilimde olduğumu hiç saklamıyorum.

Ahmet Aşıki, Nişancı Paşa'dan söz etmeye başlarken, bu arada geçerken not ediyorum, Karamani Mehmet Paşa'yı hiç ağzına almıyor, "onun nesli uydurmadır" diyor ve bitirirken, "öldüğü zaman başsız gömdüler" şeklinde yazıyor.** Başsız gömdükleri Karamani Mehmet Paşa'dır; ulemadan geliyordu, Mahmut Paşa elinden tutmuştu, "Nişancı" yapmıştı; Fatih Mehmet 1478 yılında sadarete getirmişti. Cem Partisi'ndendi, Fatih'in ölüm haberi gelir gelmez, Cem'e haber uçurdu, Bayezid'in adamları haberciyi yakaladılar, kazığa oturttular; İstanbul'da yeniçeriler hazırdılar, zengin Yahudi ve Hıristiyan evlerini talan ettiler, kıyama çıktılar, Nişancı Paşa'yı parçaladılar. Aşıkpaşazade kin ile yazıyor; kininin membaında Bayezid, hedefinde Fatih var.

Aşıkpaşazade, kinini kağıda döktükten sonra şöyle devam etmektedir: "Allah'ın kullarının malına, kanına ve ırzına tamah etmişti. Her nerde ki yanlış ve gayrimeşru işler varsa, onun icadıdır. Osmanlı ülkesinde Muhammed şeriatı ile yapılmış ne kadar vakıflar ve mülkler varsa hepsini bozdu ve hasıllarını padişahın hazinesine götürdü." Öyle anlıyoruz, Nişani ya da Karamani Mehmet Paşa, büyük bir bozguncudur ve bozgun yapmıştır; bunu anlıyoruz. Yalnız bir nokta şu ki, 1474 yılına kadar muktedir-i azam Mahmut Paşa'ydı, yerine Gedik Ahmet geldi. Nişani'nin sadareti iki yıldan biraz uzundur, zaman bu büyük bozgun için pek kısa olmalıdır, bir tezat müşahede ediyoruz. Belki tezatı bildiği için Nişani demektedir.

Tezatın tezatını ise Profesör İnalcık'ta buluyoruz, İnalcık, Aşıkpaşazade'ye çok yakın bir yerdedir. "His excessively bellicose policy had exhausted the co-

* "In contrast to his father, whom he reputedly hated, Bayezit clearly dislikes war" Colin Imber, The Ottoman Empire, Palgrave, 2002, p. 87.

** Aşıkpaşazade Tarihi, op.cit., ss. 229-230.

untry", demektedir ve buradaki "his" Fatih Mehmet'e işaret etmektedir; İnalcık'tan Fatih Mehmet'in aşırı savaşçı politikasının ülkeyi tüketmiş olduğunu öğreniyoruz. "Sınırsız iktidara sahip haşin bir hükümdar idi"*, böyle devam ediyor ve bu nedenle, yeniçeri, "isyana hazır bir haldeydi" diyor; İnalcık, "Mehmet hak etmiştir" düşüncesindedir.

Güzel, Aşıkpaşazade'nin Nişani Paşa'yı suçlamakta ve "başsız gömdüler" bedduası ile rahatlamaktadır; peki, Nişani'nin cürümü nedir ve cevabını Profesör İnalcık'ta okuyoruz ve aktarıyorum: "Finally, he brought some twenty thousand villages and farms, previously held as vakıf or emlak under state control and distributed them as timars. This measured caused widespread discontent, especially among old and influenced families, the ulema and the şeyhs and dervihes." İnalcık'ın İngilizce'ye çevrilmiş kitabından iktibas ettiğim bu cümleler ile Aşıkpaşazade'nin suçlamaları arasında tam uyum tespit edebiliyoruz. İnalcık, esas tarihi itibariyle, Aşıkpaşazade'yi tekrarlamaktadır.

Bir politika söz konusu, Aşıkpaşazade, bundan dolayı, mimarı olarak, Nişani Mehmet Paşa'yı mahkûm ediyor; Profesör İnalcık ise bunun mesuliyetini, squarely, İkinci Mehmet'in omuzlarına yüklemektedir. Bu ihtilaf hariç, mutabakat tamdır, o kadar öyle ki, İnalcık takip edilen siyasetin ulema ve dervişler arasında pek çok rahatsızlıklara neden olduğunu kaydederken, Aşıkpaşazade, bir gün kendisine, sualen şöyle konuştuğunu tarihe düşmüş durumdadır: "Bu mülkler ve bu vakıflar Hazreti Muhammed şeriatı üzerine olmuştur. Tanrı'nın ayetleriyle ve kesin nas ile olmuştur. Şimdi neden lağvolundu? Hazreti Muhammed peygamberlerin sonuncusudur. Bir peygamber daha gelmedi. Gelmez de. Bir başka peygamber gelmedi ki onun şeriatını da kaldıra. Ya sen bunu nasıl lağvedersin." Aşıkpaşazade, bu sözler için "dedim" diyor, dememiş olması mümkündür ve yazmıştır, çok şiddetli bir şeriat çağrısı yapıyor.** Bu tarihte, bu ölçüde şeriat iddiaları ihtimal dışı olmalıdır. Bir tarih değiştirme açılımı olarak görebiliriz.

Şimdi bir özet yapabilirim. Bir; Aşıkpaşa, Nişancı Paşa'nın köyleri ve çiftliklerini nasyonalize ettiğini, böylece vakıf ve tekkeleri ekonomik temelinde yoksun

* Halil İnalcık, The Ottoman Empire- The Clasical Age 1300-1600, Phoenix, 1973-1994, p. 30.

** Aşıkpaşazade'nin bu tarih paragrafı ile İnalcık'ın yine buraya aktardığım şu paragrafı birbirini destekliyorlar:

"Various pressures forced the new sultan to renounced his fathers's policies. Vakıfs were, restituted and emlak which had been converted into timars, reverted to private ownership; but the reaction was not confined to social and political life. A powerful body demanded the restoration of the şeriat in all spheres of life, proclaiming the new sultan is the champion of justice and şeriat."

H. İnalcık, ibid., p. 80.

İnalcık, nerede ise bir anti-Mehmet halk hareketi postüle ediyor ve "şeriatın restorasyonu" için ortaya çıktıklarını iddia ediyor ki, tümüyle gerçek dışıdır; ortadan kaldırılmış bir "şeriat" yoktu ve olmayanın restorasyonunu görmek ve bulmak imkânsızdır.

ettiğini, yazmaktadır. İki; İnalcık, nasyonalizasyonun, Fatih Mehmet'in marifeti olduğunu kaydediyor ki, pek doğrudur. Nişancı'nın sadareti, Mehmet'in saltanatının en sonunda ve onda birinden daha kısa bir zamanındadır. Aşıkpaşazade, nasyonalizasyonun, peygamberin koyduğu şeriata mugayyir olduğunu iddia ile, "yeni bir peygamber gelmedi ki" ilavesini yapıyor; din değiştirme ya da islam'dan uzaklaşma imasını açıklıkla görebiliyoruz. Üç; Profesör İnalcık, hiçbir kaynağa dayanmadan, nerede ise bir halk ayaklanması icat etmekte ve "şeriatın restorasyonu" türünden bilim dışı bir formulasyon ile ortaya çıkmaktadır. Görünüşe bakılırsa, güçlü bir politik hareket Bayezid'i, "adalet ve şeriatın koruyucusu" ilan etmektedir.

İnalcık, tarihin bu kesitinin, sadece altını üstüne getirmektedir. Tarih çok basittir ve şudur: Bir; İkinci Mehmet nasyonalizasyon yapmıştır. İki; İkinci Bayezid, privelization, özelleştirme yapmıştır. Üç; İkinci Bayezid'e kadar, Atamanlılar devletinde bir şeriat talebi olmaması bir yana, ciddi ve köklü bir İslamiyet olduğunu dahi söyleyemiyoruz. Dört; Bayezid'inki bir tepki değil, bir başlangıçtı. Aşıkpaşazade, bu başlangıca uygun olarak ve Bayezid'in direktifi çerçevesinde düzenlenmiştir. İşte "Tarih", bir fasifikasyon ve ideolojik belgedir, buraya varmış oluyoruz.

Vardığımız noktayı, bir kez daha, ancak bu defa Profesör A. Yaşar Ocak'ın sözleriyle özetlemek istiyorum, aktarıyorum: "Fatih'in tasavvuf çevrelerinin nüfuzunun kısılmasına yönelik politikasının en belirgin uygulaması ise, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında pek çok tekke ve zaviyeye ilk sultanlar tarafından vakfedilen topraklara el koyarak bunları timara çevirmesi olmuştur. Bunun tarikat çevrelerinde yarattığı hayal kırıklığını ve antipatiyi tahmin etmek zor değildir. Bilindiği üzere, bu uygulama II. Bayezid döneminde kaldırılmış ve el konulan vakıf arazileri sahiplerine iade edilmiştir."* Çok açık ve çok güzel, Fatih Mehmet, Atamanlar'ın kuruluşunda var olan tarikatları, tekkeleri kırmıştır; bunlara bağlı vakıfları nasyonalize etmek, tarikatları imkânsız hale getirmek oluyordu. Mehmet, bunu yapmış ve İkinci Bayezid ise, özelleştirme politikasını açmıştır. Mesele bu kadar basit ve çarpıcı görünmektedir.

Profesör Ocak da, Börklüce ya da Bedreddini Hareketi'nin —on beşinci yüzyıl başlarında idi— İslam, Hristiyanlık ve Judizm'den bir din yaratma mücadelesi olduğunu not ediyor. On altıncı yüzyıl başlarında, İkinci Bayezid döneminde, mesyanik ve pek güçlü Şah Kulu hareket ve isyanını biliyoruz. Atamanlı mülkü, Rumeli ve Anadolu'da heretik akımlar toprağı olmuştu; Yavuz Selim Şii İran'a sa-

---

* A. Yaşar Ocak, Fatih, Fetih ve Osmanlı Merkeziyetçiliği, Doğu-Batı, Halil İnalcık Armağanı, c: 1, 2009, Ankara.

A. Yaşar Ocak, İslam'ın Ayak İzleri, op.cit., s. 46.

vaşa çıkmadan önce bazı kayıtlara göre, 40 bin Alevi'yi katletmişti; böyle bir iklimde, "restoration of şeriat" saçmadır ve tam tersine, şeriatın kuruluşundan söz etmek durumundayız.

Şöyle söyleyebiliriz: İkinci Bayezid, hem Fatih Mehmet'in "laik" dönemine din seçmiş ve hem de belli başlı tarikatları Osmanlı mülküne davet ile, bunların yerleşmesi ve yayılmasını sağlamıştır. Bir başka söyleyiş ile, İkinci Bayezid'e, Aşıkpaşazade'nin yazdığı ve Profesör İnalcık'ın tekrarladığı üzere, bir şeriat baskısı olmamış ve şeriatı Osmanlı topraklarında icat etmiştir.* Şeriata sığınmıştır ve oğlu Selim ile torunu Süleyman'ın, Sünni-Arap topraklara yayılmasını, bu sığınmanın devamı olarak anlamamız isabetlidir. Ve pek verimlidir, diyebiliyoruz.

Bir ve pek güzel, Profesör Ocak, "Anadolu'da Safevi propogandası başladığı zaman, bu propogandanın etkilerini kırmak için Nakşi Şeyhlerinin gayret sarf ettiklerini biliyoruz" demektedir.** Buna şunu ekleyebiliyoruz, "ünlü Nakşi şeyhlerininden Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Simavlı Mola İlahi, ölümü 1494, tarafından Anadolu'ya getirilen Nakşibendilik, Sünni karakteri sayesinde şehirlerde ve kasabalarda çabucak yayılmaya başladı." Ve şöyle devam ediyoruz, "Molla İlahi'nin vefatından sonra, Simav'deki tekkede, onun yerine geçerek faaliyetlerine devam eden Emir Buhari, ölümü 1516, ise II. Bayezid'in gösterdiği yakın ilgi üzerine İstanbul'a gelerek burada yerleşmişti." O halde gayet açık, Nakşibendi tarikatını Anadolu'ya ve İstanbul'a getirip kök salmasını ve yeşermesini sağlayan İkinci Bayezid olmuştur. Demek ki, şeriat bir "halk" talebi ya da kıyamı sonucu değil, tepeden-inmeci bir şekilde Anadolu'ya gelmiş durumdadır. İslamizasyon ile sünnileştirmenin birlikte gittiklerini görüyoruz.

Ve Mevleviliğe geliyoruz, Profesör Ocak'ın başka bir çalışmasından alıyorum, şöyledir: "Bilhassa 16. yüzyılda İkinci Bayezid devrinden itibaren, 1481-1512, Mevleviler, Osmanlı saltanatından ve diğer devlet adamlarından büyük ilgi görmeye başladılar. Sultan'ın zaten sufiliğe meyyal mizacı, Mevlana'ya karşı büyük saygı duymasını ve dolayısıyla Konya'daki türbede epeyce tamirat ve değişiklik yaptırmasına vesile olmuştur."*** Demek çok büyük bir uyum ile karşılaşıyoruz,

---

* A. Yaşar Ocak, 16. Yüzyıl Osmanlı Anadolusu'nda Mesyanik Hareketlerin Bir Tahlili Denemesi, 1990.

A. Yaşar Ocak, Türkiye Tarihinde İktidar ve Mevleviler, 1996.

A. Yaşar Ocak, Osmanlı İmapartorluğu'nda Din, 1998.

A. Yaşar Ocak, Osmanlı-Safevi Münasebetleri, 16-17. Yüzyıllar, 2003.

A. Yaşar Ocak, Türkiye-İran Dini İlişkileri, 2011.

Ahmet Yaşar Ocak, İslam'ın Ayak İzleri - Osmanlı Dönemi, İstanbul, 2011.

** ibid, s. 114.

*** ibid., s. 68.

Mevleviliği canlandırma ve yayma işi de "sofu" da denilen Bayezid'in omuzlarına düşmüş görünüyor. Hem Nakşibendilik, hem de Mevlevilik, yöneten sınıfların tarikatıdır ve yönetenlerce yayıldılar.

Bektaşilik meselesine gelince, Profesör Ocak, aynı yerde şöyle devam ediyor: "Aynı Osmanlı sultanının, o zamanlar büyük bir güç haline gelen Bektaşiliğe de aynı derecede önem verdiğini, bu tarikatın organize olmasına bizzat vesile olduğu gibi, önemli tekkelerine de büyük vakıflar ve gelir kaynakları tahsis ettiğini biliyoruz."* Ve bütün bunlardan da tarikatlarda idarenin, İkinci Bayezid ile başladığı sonucuna ulaşmış oluyoruz. Tam bir düzenlilik var.

İkinci Bayezid: Osmanlı Tarihinin Falsifikasyonu

İkinci Bayezid'a baktığımız zaman herhalde, "bilen insan mı yoksa tarih mi" sorusuna takılıp kalıyoruz. Şöyle de formüle edebiliriz, "Kral mı biliyor, çağ mı öğretiyor"; bilmenin de bir zorunluluk işi olduğu noktasına geliyoruz. Zorunluluk ile bilme arasındaki bu ilişki, hürriyet ile olduğu türden, herhalde çöküş koşullarında kopmamaktadır. Çöküşte bilmeme ve despotizm var, ancak bilen kılcal damarlar ile isyan ve ihtilal hiç eksik olmamaktadır. Ve İkinci Bayezid'in tarihçiliği ve daha doğrusu, İkinci Bayezid döneminde Osmanlı tarihinin falsifikasyonu, çok şaşırtıcıdır. Zamanını ve geleceği karanlık yaparken, geçmişi şeriata bağlamaktadır.

Bu durumda, Gibbon'un, Osmanlı Vak'a yazıcıları için münasip bulduğu, et les historien turcs, esclaves de la fraction triumphante, önermesini doğru sayarsak, bunun pek kolay olduğunu kabulde güçlük çekmeyiz. Öte yandan, Aşıkpaşazade'yi ilk vakanüvis bilirken pek çok eksik davranıyoruz; Aşıkpaşazade, tarihini, İkinci Bayezid zamanında yazmıştı. Ölümü, tahminen, 1490 yılındadır ve Aşıkpaşazade, Gibbon'un tespiti ile Bayezid'in bir kölesi olmalıdır, şüphe etmiyoruz.

Güzel ve şöyle, yine Profesör Ocak ile başlamayı öneriyorum. "Osman Gazi'nin kayınpederi" Edebali meselesi ile harekete geçiyoruz. Profesör Ocak, Aşıkpaşazade Tarihi'nin, birisi F. Giese ve diğeri Ali Bey olmak üzere, iki nüshası üzerinde durmaktadır; bu nüshaların "arasında farklılıklar vardır" demektedir. Doğru, Aşıkpaşazade'den kalan tarih çok sonraki yıllarda yazılanlardır ve daha

* ibid, s. 68.

güvenilir sayılan nüshaların ikisi budur; Giese'nin versiyonuna göre, Edebali'yi gören ve konuşan Ertuğrul idi ve Edebali Konya'da yaşıyordu. "Ali Bey nüshasına göre rüyayı gören bizzat Osman Gazi" idi, Osman konuşuyordu ve Söğüt çevresine olmalıdır.* İki nüsha birbirini tutmuyor ve tutarsızlık pek çok noktada tespit edilebilmektedir.

Dr. Yaşar Ocak, başka kaynaklara da bakıyor ve "görüldüğü gibi mesele hakkında farklı rivayetler yansıtıyorlar" demektedir. Şöyle devam ettiğini okuyoruz: "Bir kısmı meşhur rüyayı Osman Gazi'ye gördürürken, diğer bir kısmı babası Ertuğrul Gazi'ye ve verdiği kızın adı Mal Hatun iken diğerlerinde Rabia Hatun oluyor." Tabii, bütün bu tutarsızlıklar karşısında, Osman'ın, Edebali'nin damadı olduğu yolundaki epizoda da inanmak güçleşiyor. Ve artık hiç kimse inanmamaktadır. Çünkü bir falsifikasyon olduğu pek açık ortadadır.

Peki, bütün bunlara bakarak bu vakanameleri, başta Aşıkpaşazade Tarihi olmak üzere, tamamını ve tamamen yok saymak mı gerekiyor; yirminci yüzyılın başında H. Adams Gibbons ve sonunda Colin İmber, ki Norman Itzkowitz ile birlikte H. İnalcık'ın tarihini İngilizce'ye çevirmiş ve ayrıca, tek başına kitabın sözlüğünü hazırlamış görünüyor, bu fikirdedirler. Profesör Babinger ise, başka kaynaklarda doğrulamadığı takdirde, kullanmamak eğilimindedir. Profesör Ocak'a gelince, bu ilk dönem kronikleri tamamen reddetmeyi doğru bulmamakla birlikte, "çok titizlikle ve ihtiyatla" ele alınmasını tavsiye etmektedir. Babinger'e yakın duruyor.

Profesör Ocak'ın iki tespiti daha var, birincisi şudur: "Şeyh Edebali ve Osman Gazi ilişkisinin, 15. yüzyıl sonlarıyla 16. yüzyıl başlarında kaleme alınan ilk Osmanlı vakayinamelerin bir icadı olduğu açıklıkla ortaya çıkıyor." Demek ki, bir "icat" olmalılar, Aşıkpaşazade tarafından uydurulmuş haldedir; ikincisi, Ocak, Aşıkpaşazade'nin tarihi için, "II. Bayezid döneminin başlarında yazılmıştır" tespitine de yer veriyor.** İkinci Bayezid'i ise, tarih yazdıran ve daha doğrusu tasfiye ettiren bir sultan olarak biliyoruz.

Güzel, geçerken şunu söylemek durumundayım, Edebali ile Osman buluşmasının "uydurma" olduğu artık hep yazılmakta ve kabul edilmektedir. Ama, Profesör Ocak'ın reddiyesini esas alıyorum, çünkü değerli ve objektif bir araştırmacı sayıyorum; Profesör Ocak, bu uydurmayı motif almak, bir derviş olan Aşıkpaşazade, böylece, "Osmanlı hanedanını büyük dedesi, dolayısıyla kendi soyu ile bağlantılı hale getirmek suretiyle" kendisine büyük bir şeref payı çıkarmış olmak istemesini gösteriyor. Profesör Ocak, Şeyh Edebali ile Osman Bey bağını

* Ahmet Yaşar Ocak, Ahilik ve Şeyh Edebali: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama, 1999.

Ahmet Yaşar Ocak, İslam'ın Ayak İzleri- Osmanlı Dönemi, İstanbul, 2011, s. 20.

** ibid., s. 21.

icat göstermek ile birlikte, Edebali'nin sahih olduğunu kabul ediyor. Buradayız.

Profesör Ocak'a katılmak mümkün değil, çok naif buluyorum; Profesör Cemal Kafadar da, sadece bu nokta değil, Aşıkpaşazade'nin tüm tarihini ve özellikle Fatih Mehmet düşmanlığını, Aşıkpaşazade'nin gazi ideolojisine bağlı olmasına bağlamaktadır. Aynı ölçüde naiftir ve her ikisi de Osmanist araştırmalarda heterodoks olmalarına karşın, ağaçlara bakmaktan ormanı görememektedirler. Orman mı, eninde sonunda bir paradigma ve isyanı barındırmaktadır.

Çok yazık, son derece ampirisist, çiğnene çiğnene sakız olmuş bir-iki "arşiv" keşfini, tarih yazmak sayıyorlar ve Atamanlılar devleti hakkında, çok zaman, Aşıkpaşazade'ninkinden ayrı bir paradigmaya sahip değiller. Aslında, kuruluş döneminde, en az bir değil, iki paradigma gerekiyordu; Bayezid'teki yeni paradigmadır. Demek ki burada, Kuhn-anlamında bir paradigmalar savaşından söz etmek zorundayız. Bayezid, Şehzade Mustafa ile Fatih Mehmet'in zehirlenmesini sağladıktan ve kardeşi Cem'i bir papalık esiri olarak yaşamaya zorladıktan sonra, yeni paradigmanın savaşını yapıyordu. Bu tarih yazdırmaktır; "icat" Aşıpaşazade'nin değil, Bayezid'in marifetidir. Aşıkpaşazade, Bayezid'i göklere çıkarmakta ve Mehmet'i yerin dibine indirmektedir. Nişani Mehmet Paşa'yı bir soysuz tarif etmekte ve Mahmut Paşa'yı Fatih'in üstüne koymaktadır. Bunların, şeref payı kazanmak veya gazi ideolojisi ile bir bağını kuramayız; Bayezid'e bağlayabiliyoruz.

Tekrar dönmek üzere, "Alâeddin Paşa" meselesine de değinmek istiyorum. Aşıkpaşazade'nin yazdıklarını buraya alıyorum.

Bu vak'a ile ilgili şu noktaları tespit etmek durumundayız; a; Orhan zamanında "padişah" sözcüğü kullanılmıyordu; b; "Paşa" sıfatı ise çok tartışmalıdır; c; Bir şehzade "Alâeddin" hiç oldu mu, bu konuda bir kesinlikten uzağız.

Gibbons bütün bu epizodu pek büyük şüphe ile karşılamaktadır; Orhan'ın böyle bir teklifte bulunması ihtimal dışı görünmektedir. Gibbons'un dayandığı kaynaklara göre, Alâeddin, not only would he not accept a division of the chieftainship, but he also refused to share the personal possesion of Otman,* sadece emir olanın, önerisini reddetmekle kalmıyor, mülkü paylaşmayı da kabul etmemektedir. Bunun üzerine Orhan, since you will not rule, be my vizier, and be the burdens of the organization of the state, peki güzel, madem ki yönetmek istemiyorsun, gel vezirim ol, diyor; rivayete göre, Osmanlı'da vezaret ve sadaret işte böyle doğmaktadır. Bu, Aşıkpaşazade'nin versiyonundan çok farklıdır. Aşıkpaşazade'nin bu kıssası'nın hiç inandırıcı bulunmadığını tekrarlıyorum.

* H. Adams Gibbons, Foundation Of The Ottoman Empire: A History Of The Osmanis Up To Death Of Bayteztt I, Oxford, 1916, p. 71.

Aşıkpaşazade Tarihi

ORHAN GAZİ İLE ALÂEDDİN PAŞA

Orhan Gazi, kardeşine dedi ki: "Sen ne dersin?" Kardeşi Alâeddin Paşa: "Bu ülke senin hakkındır. Bana çobanlık etmeye bir padişah gerek ki memleketin işlerini görüp başara. Padişaha iş görecek lüzumlu şeyler işter. Padişaha lüzumlu olan şeyler bu atlardır. Koyunlar da padişah şöleninin gerektirdiği şeylerdir. O halde bizim bölüşecek neyimiz var ki bölüşelim" dedi.

Orhan Gazi: "Öyleyse gel o çobanı sen al" dedi. Alâeddin Paşa: "Kardeş! Babamızın duası ve himmeti seninledir. Onun içindir ki kendi zamanında askeri senin yanına vermişti. Şimdi çobanlık dahi senindir" dedi. Azizler de bunu kabul etti.

Orhan Gazi: "Öyleyse sen bana paşa ol" dedi. Alâeddin kabul etmedi. Dedi ki: "Kite ovasında Fudura, derler bir köy vardır. Onu bana ver." Orhan kabul etti. O köyü ona verdi. Alâeddin Paşa da Kükürtlü'de bir tekke yaptı. Bursa'da, kaplıca kapımızdan içeri girildiği yerdedir. Hisar içinde bir mescit yaptı. Onun yanında oturdu. Bu zamana kadar çocuklarından verdi.

Aşıkpaşazade Tarihi, İstanbul, 1970, ss. 40-41

Osmanlı kuruluş tartışmalarını başlatan Gibbons, Osmanlı kuruluşunda benzer pek çok rivayet olduğuna işaretle burada Tevrat'a bakmaktadır; Musa ile Harun ilişkisine pek çok uymaktadır. Tabii, Gibbons, Tevrat'a bakmakla beraber, bunu bulmak için Kuran'ın yirminci suresini okumakla yetiniyor. Tevrat ile Kuran birbirinden uzak değiller, Kuran'dan okuduğu şudur: "And Moses answered,

Lord, give me vizier of my family, Aaron, my brother gird up my loins by him, and make him my colleague in the business; that we may praise thee greatly, and remember thee often; for thou regardant us"* Öyleyse, Orhan ve Alâeddin epizodunun Kuran vasıtasıyla Tevrat'tan aktarıldığına hükmetmeye zorlanıyoruz. İcat edilmiş Edebali ve Osmanlı hikayesindeki ağaç ve dallardan imparatorluk çıkarma yolunu da, yine Tevrat'ta Hazret-i Daniel'in rüya yorumunda buluyoruz. Güzel, bir açıklığa yaklaşmış durumdayız.

Peki, neden, artık bunun da bir icat olduğundan şüphelenmemiz çok zorlaşmaktadır; "kardeş" Ali Paşa'nın emir olmayı reddinin, 1422-1423 yılında ortaya çıktığını not ediyoruz.** Şiddetli iç savaşa ve yine fratricide'e bağlıyor; artık bir vahşet düzeyine gelen ve zaman zaman devleti sarsan şehzade temizleme yolunu kesmek üzere bir "Kardeş" Alâeddin icat edildiğini düşünebiliyoruz. Böyle düşünmek mümkün ve yaygındır.

Yalnız iki nokta var, benim kullandığım ve Milli Eğitim Bakanlığı yayını olan Aşıkpaşazade Tarihi'nde, Kardeş Alâeddin vezir olmayı dahi kabul etmemektedir. Ve bu, bir; ikincisi ise, Aşıkpaşazade'nin, Tarihi'ni İkinci Bayezid zamanında yazdığı artık kesindir ve 1484 yılında yazılmış olduğu ileri sürülmektedir. Ama daha ileri bir tarih de olabilir, nedense, Korkut'u, Sultan olarak yazıyor; burası ayrı, mutlak olan, Aşıkpaşazade'ye göre "Kardeş" vezir olmamaktadır. Kabul etmiyor ve buradayız. Güzel, ancak bu tarihte "Kardeş" Cem var; vezir olmadığını biliyoruz. Buna mukabil, taht savaşı yapan Cem, birkaç defa Bayezid'a mülkü bölmeyi teklif etmişti ve Bayezid bunu red ile, Cem'e, gidip Kudus'te, muhtemelen bir tekke'de yaşamasını önermişti. Cem bunu kabul etmedi, ama sonunda, Rodos'ta ve arkasından Roma'da Papalık nezdinde, münzevi bir hayata mahkûm oldu. O halde, Aşıkpaşazade'nin hikayesinde bir adaptasyon çabası var. Çok net görebiliyoruz.

Burada durarak, Bayezid'in tarih merakına dönüyorum. İslam Ansiklopedisi'nde, İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yazılan, "İkinci Bayezid" girişinden aktarma yapmak istiyorum; Uzunçarşılı, Bayezid için, "kendisine takdim edilen eserleri okumak adeti idi", diyor. Şöyle ekliyor: "Amasya'da maiyetine bulunan Müyyed-zade Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesi ile İbn Kemal Ahmer Şemseddin'e meşhur tarihi yazdırtmıştır." Güzel, Müeyyedzade, Bayezid'i sefahate alıştıran ve babası Fatih Mehmet'in idamını emrettiği münevver idi, Bayezid kaçırmıştı. Akıl hocasıdır, hep öyle kalmıştır. Bayezid tarih yazdırmayı bir politika saymıştır, mülkü karanlığa çeviriyordu, zamanına kadarki dönemi de siyaha çalmak zorundadır.

---

* Ve Musa dedi, Rabbim, bana bir vezir ver, ailemden olsun, kardeşim Harun olsun, büyük bir işe çıkacağız, onu yol arkadaşım yap, yap ki sana, Rabbim, hamd edelim, hep sana dua edelim, sen hep nazırsın.

İbid., s. 71.

** C. Imber, The Ottoman Empire, Palgrave Macmillan, 2002, p. 108.

Amasya doğumlu ve pek girişken olduğunu anladığımız Aşıkpaşazade bağlantısı konusunda bir kayıta sahip değiliz. Ancak Aşıkpaşazade'nin bıraktıkları üzerinde bir metin analizi yaptığımızda ve özellikle ilave ve icatları ele aldığımızda, Bayezid'in elini hemen yakalıyoruz. Aşıkpaşazade Tarihi, İkinci Bayezid'in ideolojisine göre düzenlenmiştir; artık, herhalde, güvenle ileri sürebilirim.

Uzunçarşılı, İkinci Bayezid'in Safaviler'in takibatından kaçarak, "Türkiye'ye iltica etmiş olan İdris-i Bitlisi'yi de himaye ederek, ona, meşhur Heşt Behişt isimli tarihini kaleme aldırmıştı" demektedir. Bu durumda, Aşıkpaşazade'nin Tarihi'ni de hesaba katarsak, Bayezid'in devr-i saltanatında, Neşri ile beraber en az dört tarih telif ettirmiş olduğu sonucuna ulaşıyoruz.* Görülüyor, ol tarihte entellektüel ve yazı dili Farsça idi, "Heşt Behişt", Sekiz Cennet demek olup, Bayezid dahil, sekiz sultan dönemini anlatıyordu. 1520 yılında ölen Mehmet Neşri, bir dünya tarihi yazma iddiasında oldu, "Cihannüma", Dünyayı Gösteren anlamındadır ve Cihannüma'yı "Dünya Tarihi" olarak anlıyoruz. Neşri, kitabını Bayezid'e sunmuştu ve tarihinin sonunda, bir kaside ile İkinci Bayezid'i pek çok övüyordu. Münasiptir.

Güzel, devamla, İdris-i Bitlisi üzerine bir tez çalışması yapan Ebru Sönmez'den öğrendiğimize göre, Bayezid dünyanın her köşesinden en değerli bilim adamlarını, the worthiest scholars from every country, İstanbul ve sarayına toplamak istemişti; bu, Bitlisi'den aktarmadır.** Ve İran'da mesyanik Safavi Devleti'nin kurulması, Bayezid'in isteğine pek uygun düşüyordu, çünkü pek çok münevveran ve bilim adamı Tebriz'i terk ettiler. Yalnız terk edenler, bekleneceği üzere, Sünni idiler ve İdris Bitlisi de bunlardan birisidir.

Bitlisi'ye tamı tamına bir "saraylı" veya "saraylı ulema" diyebiliriz, önce Uzun Hasan'ın sarayında idi ve Uzun Hasan İmparatorluğu yıkılınca İran'a dönmüş olabilir ve burada İstanbul'a geliyor. Davet eden Bayezid,*** nedeni de, Ebru Sönmez'in bir kaynaktan aktardığına göre, Bayezid'in, murad-i men hemin zikr-i jemîl est, muradının çok güzel, "cemil", bir üslupla yazılmış bir tarih olmasıdır. Yalnız Bayezid, zarif Farsça murad etmişti, Bitlisi'nin çok süslü ve ağdalı bir Farsça kullandığı anlaşılıyor ve telif ettiği "Heşt Behişst" İstanbul Sarayı'nda beğenilmemişti; bunu, Bayezid'in, hem Bitlisi'ye vaad ettiği parayı vermemesinden ve

---

* "Neşri, II. Bayezıd'ın emriyle yazdığı ve bir dünya tarihi mahiyetinde olan Cihannuma'sıyla meşhurdur. Neşri'nin bu eseri, kendisinden sonraki hemen tüm Osmanlı tarihçilerine kaynaklık etmiştir."

Prof. Dr. Mehmet Bayraktar, İdris-i Bitlisi, İstanbul, 2006, s. 39.

** Ebru Sönmez, An Acem Statesman In The Ottoman Court: İdris-i Bidlisi and The Making Of The Ottoman Policy İn İran, Boğaziçi University, 2006, p. 24.

*** Profesör Bayraktar, 1501 yılında, "Bitlisli İdris Tebriz'i terk etmek zorunda kalır" demektedir.

İdris-i Bitlisi, op.cit., s. 18.

hem de Saray'da daha yüksek bir pozisyona getirmemesinden anlıyoruz.* Bunun üzerine Bitlisli, İstanbul'u terk ile Kahire'ye geçiyor; henüz Yavuz Selim tahtın çok uzağındadır.

Bitlisi'nin Kahire'de Memluk Sultanı'na sığındığını ve Halveti Şeyhi Gülşeni'ye kendisini sevdirdiğini öğreniyoruz. Profesör Bayraktar, "sözü edilen Halveti Şeyhi kendisini çok sevmiştir" demektedir. Böylece Sünni itikatı, uygun bir tarikat ile tamamlanmış oluyordu ve Selim'in tahta çıkışı ile talihi dönüyor ve şansı açılıyordu. Sultan Selim, Bitlisi'yi İstanbul'a davette gecikmemiştir; bundan böyle Bitlisi, tarihçi değil, politikacı ve önemli bir devlet adamı rolündedir.** Ve burada duruyorum.

Zavallı ve Baba-Evlat Katili

Mehmet, Trabzon'un zaptına çıkarken, Uzun Hasan'ın annesi Sārē Hatun'u da yanına almıştı; Uzun Hasan, Trabzon'un imparator ailesinden evlenmişti ve Sārē, Fatih Mehmet'i Trabzon'a hücumdan caydırmak istiyordu. Aşıkpaşazade buna inanmamızı istemektedir ve Fatih Mehmet'in ağzına, Sārē'ya cevaben şu sözleri koymaktadır: "Ana! Bu zahmetler Trabzon için değildir. Bu zahmetler, islam dini yolunadır ki ahrette Allah Hazretine varınca utanmayalım, diyedir. Zira bizim elimizde İslam kılıcı vardır. Eğer biz bu zahmete katlanmazsak, bize gazi demek yalan olur." Bu hitabete inanacak olursak, Mehmet, "cihad" uğruna, Trabzon'un fethine çıkmış olmaktadır. Ve inanmanız pek zordur; hiçbir yerde, İkinci Mehmet'in cihad için harekete geçtiğini gösteren bir işarete sahip değiliz.

---

* Bayezid, Bitlisli tarihinin içeriğinden ve bu arada Fatih Mehmet bölümünden de hoşnut olmayabilir, Heşt Behişt'i okumadığım için bir düşünce ileri süremiyorum.

** Türkler tarafında, Kürt İlleri'nin fatihi üçtür; bir, Mustafa Kemal; iki, İkinci Mahmut; üç, Birinci Selim oldular. Selim, babasının sünnileşme çizgisini mekân planında, Kürt İlleri'nin fethi ile başlattı, Şiileri kırdı ve Kürt feodalleri ile anlaştı. Bu anlaşmada, Kürt İdris-i Bitlisi çok önemli roller oynadı ve karşılığını aldı. Tarihçi Hammer'ın yazdığına göre, Selim, İdris'e, 2000 Venedik dükası, sekiz hilat, kabzası altın işlemeli bir kılıç verdi ve ayrıca isim yerleri boş imzalı fermanlar gönderdi. Öyle ki, İdris-i Bitlisi, sanki Kürt İlleri'nin "gizli" valisi olmuştu. Kürt İlleri'ni Türkler'e sağlayan adamdır.

Y. Küçük, Kürtler Üzerine Tezler, çeşitli baskılar.

Ancak bu kitabımın cezaevine girmesine izin verilmediği için, daha açık kaynak ve sayfa numarası gösteremiyorum.

Selim'in yerine geçen Birinci Süleyman'ın damadı ve sadrazamı Rüstem, elçi de Busbecq'e, I assure you that we abhor the Persians and regard them as more unholy then we regard you Christians, sizi temin ederim ki biz İranlılar'ı, siz Hıristiyanlar'dan çok daha inançsız görüyoruz, nefret ederiz, demişti.

The Turkish Letters, op.cit., p. 121.

Balkan ülkelerinden pek mühim bir tarihçi olan Iorga, bunun tam tersini yazıyor, Fatih dahi o zamana kadar bütün Atamanlı sultanları, fetihlerde din motifini hiç kullanmadılar. Fatih Mehmet, Trabzon asillerinin hiçbirisini, zorlamak bir yana, hiçbirisine din değiştirmeyi telkin bile etmedi. Hepsinden Hıristiyan olarak yararlandığını biliyoruz.

Bayezid'in "babam müstebitti ve peygambere inanmazdı" dediğini aktarmıştım, bunun doğruluğuna inanmak durumundayız. Böyle olmasına rağmen Aşıkpaşazade, her yerde Fatih Mehmet'i karalıyordu ve fırsat buldukça da, bir şeriatçı olarak gösteriyordu. Bayezid ile birlikte Atamanlar, sanki din ve yasa değiştiriyorlar, yazdıkları buna pek uygundur. Ancak geriye dönüyor.

Sadece peygambere inanmamak değil, aynı zamanda "müstebit" değerlendirmesi de çok yerindedir; Fatih Mehmet'in rejimi "Levelling" de diyoruz, güçlü bırakmamaya dayanıyordu. Bu yüzden yeniçerilere hem koyu bir disiplin uyguluyordu, çok baş uçurdu, hem de yükselen yeniçeri şeflerini derhal temizliyordu. O kadar öyle ki, yeniçeriler sindiler ve aynı zamanda Mehmet'ten nefret ettiler. Bayezid'in en büyük şansı budur.

S. N. Fisher, Mehmet'in son seferine, Bayezid'i ortadan kaldırmak için çıktığında ısrar etmektedir; Sultan'ın, oğlundan rahatsızlık duyduğunu ve Anadolu seferinin Bayezid'e karşı tertip edildiği konusunda dedikodu ve haberlerin bulunduğunu kaydediyoruz.* Buraya, tekraren, benim ekleyeceğim şudur; İstanbul bir köydü, "şehir" sarayda ve orduda olanları hep biliyordu. Buna ilaveten, Venedik, hem İstanbul'daki temsilcileri, hem de şehirli olmuş Venedikliler vasıtasıyla, olanın bitenden pek malumattardı. Bu nedenle Venedik kaynaklarına ve bunlara dayanılarak yapılan çalışmalara daha çok güvenmemiz isabetlidir. Doktor Fisher'in çalışması, bu pek az çalışmadan birisidir ve pek çok değerli buluyorum.

Şunu da söyleyebiliriz, Bayezid Partisi'nin, Fatih'in hedefinden emin olduğunu kabul etmek durumundayız ve Fatih de karşı tarafın planını biliyor olmalıdır. Artık her iki taraf için de çanlar çalmıştır ve saatler önemlidir; Fatih Mehmet zehirlenmiş ve yeniçeri partisi kazanmıştır, büyük ve kanlı bir kıyam olduğu malumdur. Vahşet hüküm sürüyordu.

Fisher'in yazdığına göre, bundan sonra her iş yeniçerilerin kontrolünde idi ve her semte yeniçeriler hakimdi; Bayezid Amasya'dan Üsküdar'a geçerken, tümüyle, yeniçerilere tabi oldu. Bayezid İstanbul'a geçmişti ve yas giysilerini giymişti; yeniçeriler önünü kestiler. Para istediler, aldılar ve bir de atanacak vezirlerin listesini verdiler, Bayezid kabul etmek zorundadır.** Buna bir "darbe" demek

---

* Mehmed II had been irritated by his son and thre was rumor in 1481 that the Anatolian campaign was to be directed against him.

S. N. Fisher, Foreign Relations of Turkey 1481-1512, Urbana, 1948, p. 19.

** ibid., p. 18.

yerindedir; Ordu güçlü bir sultandan kurtulmuş ve zayıf bir sultana kavuşmuştu. Hepsi budur.

Aslında Bayezid için, yeniçerilerin kontrolünde olduğunu söylemek hafifi almaktır; sultan, yeniçerilerin elinde bir oyuncaktı, demek çok daha doğrudur. Gedik Ahmet Paşa epizodu bunu çok iyi gösteriyor; Gedik Ahmet yeniçerilerin sevgilisiydi, Bayezid ise kızıyordu. Fırsatını buldu, hapsetti; ancak yeniçeriler sarayı bastılar ve Bayezid'in yüzüne karşı hakaretler yağdırdılar. Yeniçerilere göre, Osmanlı Devleti'ni kuran ve genişleten kendileriydi, Bayezid ise yıkıyordu; emirlerini dikte ettirdiler.* Bayezid, Gedik Ahmet'i hapisten çıkardı, tekrar vezir yaptı. Ahmet Paşa da, yeniçeri şeflerine, Sultan'ın önünde eğilmelerini söyledi ve eğildiler. Emirleri veren yeniçeri şefleridir.

Güzel, Fatih Mehmet'i düşüren yeniçerilerdi ve Selim'i de büyük entrikalarla ve çok zaman savaşlarla, tahta yeniçeriler çıkardılar. Bayezid'in sağlığı iyice bozulunca, o tarihte üç şehzade kalmıştı, şehzadeler savaşı kızıştı; Bayezid Ahmet'i, ulema Korkut'u ve ordu Selim'i istiyordu. Yeniçerilere göre Ahmet şişmandı, savaş yapamazdı ve yeniçeriler, tembel Bayezid saltanatındaki uzun yıllarda, ganimate susamışlardı. Selim, savaşçı görünüyordu ve vaad ediyordu; yeniçerilerin dediği oldu, sonunda Bayezid'in tahtı bırakmaya razı olduğunu hep biliyoruz.

Venedik kaynaklarına göre, Mehmet'in Bayezid'i temizlemek istemesinin bir nedeni de, sekiz çocuğu olmasıdır; taht kavgalarından korkuyordu. Ancak Mehmet'ten sonra, Bayezid'in şehzade sayısını azaltmada pek acımasız olduğunu görüyoruz; baba ve evlat katlinde çok mahir bir sultan olduğunu anlıyoruz.

Çocuklarından birisinin, Adem, doğal bir ölümle sahneden çekildiğine inandırılmış durumdayız. Diğeri, Şahin, aksak idi ve kendisine taht verilmeyeceğini düşünüyordu, aşırı içki ile intihar ettiği yazılıdır. Geriye kalanlar, birbirinden daha çok, Bayezid'in komplo ve suikastlarından korkuyorlardı. Bayezid'in ise sağlığında, bu meseleyi bitirmek istediğini anlıyoruz.

Fisher'in Venedik kaynaklarına dayanarak yazdığına göre, bir defasında Bayezid, İstanbul'da sünnet düğünü vesilesiyle altı oğlunu İstanbul'a davet etmişti; davetsiz İstanbul'a gelmeleri usul dışıdır. Ancak pek kuşkulu prensler, birbirleriyle haberleşerek, bunun bir tuzak olduğuna ve Bayezid'in biri hariç beşini imha etmek istediğine karar vererek, gitmediler;** böylece büyük bir katliamdan kurtulmuş oluyorlar. Diğer yandan, Bayezid'in "sultanın akrabaları olmaz" dediği ileri sürülüyordu; çok zalim olduğunu anlıyoruz.

---

* They claimed that they had created and enlarged the Ottoman State and now Bayezid would ruin it. ibid., p. 25.

** Learning that Bayezid would execute all but one, ... ibid., p. 104.

Bayezid'in sağlığı bozuldukça, şehzadelerin her biri bir yerde vali idiler, daha bağımsız, "serkeş" de diyebiliriz, hareket ettiğini teşhis edebiliyoruz. Kefe Valisi Mahmut, İstanbul tahıl kıtlığı çekerken, bütün Kırım limanlarını kapatarak İstanbul'a tahıl göndermelerini yasaklamıştı. Bayezid buna çok kızmıştı, Mahmut'a bir hediye gönderdi, zehirli ve Mahmut öldü, şehzade sayısının bir azaldığını tespit edebiliyoruz.

Şehzade Mehmet de babasının emriyle, zehirlenerek öldürüldü Çok hareketliydi, Vilayetini bırakıyor, geziyordu ve bu yetmiyormuş gibi, İstanbul'a gelmiş ve sarayı görmüştü; üstelik bunları duyuruyordu. Bunu duyunca Bayezid çok kızdı ve zehirlenmesini emretti.* Emir yerine getirilince yas tuttuğu, Venedik diplomatik belgelerinde kayıtlıdır. Geriye Ahmet, Korkut ve Selim kaldılar.

Soru şudur: "Bayezid preferred Prince Ahmet and wished to abdicate in his favor, but the soldiers could not won over to the idea. Bayezid argued with them and offered them many gifts and increases in pay if they would accept Ahmed, but they stated that Ahmed was fat and could not lead them in war and therefore they preferred Selim."** Güzel, hep ileri sürüyoruz, Atamanlılar bir Cumhuriyet idi ve yeniçeriler, şişman buldukları Ahmet'i kabul etmediler, Bayezid'in hediyelerine ve maaş zammına kanmadılar. Selim'i sultan yaptılar.

Bayezid, Demetiko'da yaşamak istedi, kabul ettiler, törenle yolcu ettiler, Bayezid İstanbul'dan çıkarken ağlıyordu. Hedefine varamadan öldü, zehirlediler.

Fisher'in kitabında, geçerken not ettiği bir küçük bilgi var, Bayezid Amasya'dan gelinceye kadar Korkut'un sultan yapıldığını not etmiştim. Korkut tahtı verdi ve bu vesile ile Fisher, Bayezid için, who tacitly agreed that Korkud should be his successor, Korkut'u halefi kabul etmiş oluyordu, demektedir. Ve güzel, böylece son derece ilginç bir noktaya ulaşıyoruz; Aşıkpaşazade, eğer 1490 yılında ölmüşse, bu Bayezid'in ölümünden 22 yıl öncesine denk geliyor. Ancak Tarihi'nde, Bayezid ölmeden Korkut'un sonraki sultan olduğunu kaydediyor. Buradan, Bayezid Sarayı'ndaki bilgilere vakıf olduğunu düşünebiliyoruz. Öyleyse, Aşıkpaşazade Tarihi her açıdan Bayezid'e uygundur. Bitiriyoruz.

---

* Bayezid was angry and ordered that Mehmed should be poisoned.

ibid., p. 105

** ibid., pp. 108-109.

tüm kitap için
birinci ek

OSMANNİST HALİL İNALCIK

Tarih, herhalde en materyalist disiplin olmalıdır, bununla birlikte, osmanist araştırmalarda bu normdan çok uzak kalındığını görüyoruz. "Materyalist" olmaklığı, maddeye, vakaya dayanma zorunluluğundan ileri geliyor; eninde-sonunda, arkeolojik bulgulara, sikkelere, mezar taşlarına ve benzerlerine bakmak, bunları okumak durumundadır. Maddeci bir disiplindir, öylece kabul ediyoruz.

Olmamasının, tam tersine, pek idealist ve hatta bilim-dışı çıkmasının nedenleri çoktur ve burada analiz edebilmeyi imkânsız görüyorum. Türk dilinde karakter devrimi, daha çok Farsça'nın sömürgesi olan dildeki arılaşma ve modernleşme, eski kaynakların kullanımını olmasa da karşılaştırılmasını çok zorlaştırmıştı. O kadar öyle ki, Osmanlı tarih araştırmalarını bir tür simya haline getirdiğini söyleyebiliyoruz. Osmanistler, kuantum fizikçileri misli, kendi içlerine kapandılar ve küçük bir kulüpleri var. "Büyük Tarihçi", kulüp içi bir "rayting" durumundadır. Mafyöz bir boyutu var.

Simyacı olduklarını da düşünebiliriz; bir "arşiv manyası" arkasına saklanabiliyorlar. Bu manya; osmanist araştırmacılarına pek kaba ve pek dar ampirisist olma imkânını da kazandırmaktadır. Hangi maddeyi, "elaman" da diyebiliriz, nerede ve ne ölçüde kullandıklarını bilemez bir duruma geliyoruz. Pek çoğu, nesnel değil ve idealizmin de gerisinde, sadece tarafgirdirler.

Profesör Halil İnalcık'ı ele alabilirim, çok kısa tutabilirim, moda sözcüğü genişleterek, yandaş tarihçiliği gösterebilirim; bu olanakları sağladığı için İnalcık'ı seçmiş bulunuyorum. Kimdir, Profesör Babinger Türk tarihçileri için, terrible simplificateurs diyordu. İnalcık'a pek uymaktadır; ayrıca Profesör İnalcık'ı pek bilgisiz gördüğünü de saklamıyordu; gerçekten de, "müthiş basitleyici" nitelemesi en çok İnalcık'ı anlatmaktadır. Böyle başlıyoruz.

Vaka yazıcılarının bıraktıkları ile ilgili hiçbir tartışma ve itirazının olmadığını tespit edebiliyoruz. Osmanlı tarihi üzerine hiçbir sorusu yoktur ve münakaşasına rastlamıyoruz. Osmanlı tarihi, İnalcık ile başladığı yerdedir; gelmemiş sayabiliriz, yanlışlarımıza daha büyük bir kuvvet ile sahiplik edebiliyoruz. Ulaştığımız nokta burasıdır.

Gazavat-ı Sultan Murad ile Bitlisi'nin Heşt Behişt, İnalcık için temel iki "arşiv" olmaktadır. Gazavat-ı, İkinci Murat ve Heşt Behişt'i, İkinci Bayezid yazdırmışlardı; her ikisi de minimalist ve çevre devletlerle pasifist münasebetler içinde hükümdarlardır. Birincisi, ölünceye ve ikincisi, tarikatlara dönünceye kadar işret ve sefahat peşinde yaşamıştı. İkisi arasında, birincisinin oğlu ve ikincisinin babası, İkinci Mehmet'i görüyoruz; Mehmet, Murat'a karşı, romanlara konu olabilecek, inişli çıkışlı bir mücadeleden galip çıktı ve tahta oturdu. Bayezid ise, babası Mehmet'i zehirleten sultan oldu; Atamanlılar'da her zaman partiler ve taht savaşları vardı. Hep bir parti, "hizip" de diyebiliyoruz, kazanmıştır. Vaka yazıcısı misli, İnalcık'ın gözleri kapalıdır.

Erward Gibbon, on sekizinci yüzyıl sonlarında tamamladığı The History Of The Decline And Fall Of The Roman Empire, nam eserinde, kısmen bir Atamanlı tarihi de sayabiliriz, Fransızca'ya çevirisinden aktarıyorum, les historiens turcs, esclaves de la fraction triomphante, demişti. Mükemmel bir tespittir, gerçekten de öyle, Türk tarihçileri kazanan hizbin kullarıdırlar. Daha eski tarihli olmasına rağmen, Halil İnalcık'ı da kastetmiş olduğunu düşünebiliyoruz; Fatih Mehmet'ten nefret etmektedir. Tarihinin bu nefrete dayalı olduğunu söyleyebiliyorum; Anglo-Amerikan tarih dünyasına kabul edilmesini de, başka nedenlerle birlikte, buna bağlayabiliriz.

Belki de bir defa "yanlış" sözcüğünü kullanıyor, şudur: "Tahtı oğluna bırakıp çekilmekle çok yanlış hareket ettiğini Murad'a, sonraki hadiseler anlatacaktır."* İkinci Murad'ın tahtı oğluna iradi olarak bıraktığını düşünmesi, İnalcık'ın Atamanlı dinamiklerinden habersiz olduğunu gösteriyor. Bu "yanlış" teşhisini, "hakikatte onun tahttan çekilmesi ve barış için yaptığı fedakarlıklar" ibaresiyle sürdürüyor ki, "yanlış" teşhisinde ısrarlı olduğunu anlayabiliyoruz. Kullandığı bazı haberler ise bu hükmü ile çelişmektedir; ampirisist araştırmacılarda böyle durumlarla sıklıkla karşılaşıyoruz. Çalışmaları, çelişkilerle doludur ve ampirisizm bilimde gericiliktir. Buraya gelmiş durumdayız.

İnalcık, "Mehmed'in ilk cülusu" üzerine yazarken şöyle bir özet vermektedir: "Sultan Murad, Edirne'ye dönünce dehşet verici bir haberle karşılaştı: Yanko, Macar Kralı Ladislas ve Sırp Despotu idaresinde kuvvetli bir ordu Tunayı aşarak Osmanlı topraklarını istilaya başlamışlardı. (1443 Ekim). Çok geçmeden Sultan'ın büyük şevk ve cesaretini kıran başka bir haber, Amasya'dan Şehzade Alaeddin'in ölümü haberi gelecektir. İşte II. Murad'ı, oğlu Mehmed Çelebi lehine tahttan feragate sevk eden buhranlı devre böyle başladı."** Güzel, yalnız burada eksik bir halka var, yine İnalcık'tan alarak yerine koyuyorum: "Uc-beyleri ve 'Rumelinlü' ile bozuştuğu

* Halil İnalcık, İstanbul'un Fethinden Önce Fatih Sultan Mehmed, Fatih Devir Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, Ankara, TTK, 1954-1955, s. 69.

** ibid., s. 57.

bir anda devleti bu çok nazik durumdan kurtarmak ve Alaeddin'in acıklı ölümünden sonra kalan şehzadesi 12 yaşındaki Mehmed Çelebi için tahtı garanti altına almak için II. Murad büyük fedakarlıklara katlanmak zaruretini duydu ve tamamiyle babası Çelebi Sultan Mehmed'in barışçı siyasetine döndü."* Son derece çocukça diyebiliriz, Evrenozoğlu, Malkoçoğlu, Mihaloğlu, ve beyleri, İnalcık bunlara "adeta feodal aileler" diyordu, Murad'ı istemiyor ve Murad ile birlikte savaş etmiyorlardı. Murat'a karşı çok güçlü bir isyan görüyoruz. Ordu, Murat'ı düşürmektedir. Profesör İnalcık, "feragat" ve "fedakarlık" yazmaktadır.

Profesör İnalcık, Şehazade Alaeddin'in eceliyle öldüğünü kabul edecek ölçüde "çocuksu" tarih yazıcısıdır; Amasya tarihçisi Hüseyin Hüsameddin, Alaeddin ile iki çocuğunun boğularak öldürüldüğünü işaret etmiş olsa da, İnalcık, Hüseyin Hüsameddin'i, "maalesef kaynak göstermeden" yazdığını not ederek bir kenara atmaktadır. Çok hoş, sanki Osmanist vakanüvislerde kaynak buluyoruz; Aşıkpaşazade'de ve Amasya Tarihi'nin yazarında pek kaynak okumuyoruz. Farisi İskendername'yi ayrı tutarsak, Osmanist tarih yazımı İkinci Bayezid ile başlıyor; kazanan hiziplerin tarihidirler. İnalcık sürdürmektedir.

Halil İnalcık, Atamanlı Hanedan dinamiğini bilmemekte ve daha doğrusu kabul etmemektedir. Murad'ın, oğlu Mehmet için, "tahtı garanti altına almak" türünden bir meselesi yoktur. Çünkü Alaeddin öldürüldükten sonra Mehmet tektir ve kimse dokunmamaktadır. Alaeddin'in öldürülmesi de bu nedenle olmuştu; Murat, bu ölümün kendisine ve tahtına yönelik olduğunu biliyordu. Çandarlı Halil'in ikinci kez tahta çıkarmayı başardığı zamanda dahi korkuyordu, güvence arıyordu, yine de bir vasiyetname yazdırmıştı. Alaeddin ile aynı kabre konmayı ve hanedandan başka birisinin yaklaştırılmamasını istiyordu. Ve güzel, ilk yazımını 1987 yılında tamamladığım Fatih'te ısrarla göstermeye çalıştım; Atamanlılar'da iki parti vardır ve hükümdar seçimle geliyordu. Partiler oy yerine zehir atıyorlar; İkinci Murat'ın seçtiği Alaeddin ve İkinci Mehmet'in gözdesi Mustafa öldürüldüler. Seçim bu şekilde yapılmaktadır. Murat, tek kalacağı için oğlu Mehmet'i ve Mehmet, tek kalacağı için babası Murat'ı öldürememektedir.

Profesör İnalcık, tahta çıktığı andan başlayarak İkinci Mehmet'e karşıdır, sevmiyor, "devletin içinde bulunduğu mali sıkıntı dolayısıyla yeni Padişah tarafından bastırılan akçelerin düşüklüğü" demektedir.** Halbuki İkinci Murat dönemini pek parlak çiziyordu, bununla birlikte, fark etmeden de olsa, Mehmet'i kötülerken, kötü bir ekonomi bıraktığını kabul etmektedir. Mehmek kötü başlamış ve kötü götürmüştür; düşüşünü, mülkü harabeye çevirmesine bağlıyor.

Kuruluş döneminde, Atamanlılar'da, minimalist sultanlar kötü ekonomi bırakırlar.

---

* ibid., s. 58.

** ibid., s. 95.

Tabii, İkinci Bayezid dönemi, İnalcık'a göre, çok parlak idi, şunları yazmaktadır: "The reign of Bayezid II was a period of great economic development in conditions of stability and security. Edirne and Bursa continued to develop rapidly, assuming, with their mosques, caravanserais and other giant buildings, the character of imperial cities."* Profesör, Bayezid saltanatını, büyük ekonomik kalkınma, istikrar ve güvenlik devri olarak tasvir ediyor, Edirne ve Bursa, Bayezid ile "emperyal kentler" oldular. Tabii, bütün bunlar, İkinci Mehmet'ten sonra gerçekleşiyor; İnalcık, Fatih yılları için, "his excessively bellicose policy had exhausted the country"** ifadesini kullabiliyor. Fatih'in aşırı savaşçı politikası ülkeyi tüketmişti, bunu anlıyoruz.

Profesör İnalcık'ın bu kitabının Türkçe'ye çevrilmiş olması mümkündür; yazdıklarının hiçbirisi bir kaynağa dayanmamaktadır ve sadece "make-up" diyebiliriz. Fatih Mehmet aleyhine, Türkçe'de hiçbir yerde görmediğim, aşırı muhafazakâr, adeta karşı ve yabancılara "yaranmacı" diyebileceğimiz ifadeler ile karşı karşıyayız. Mehmet'ten yılmış, şeriat isteyen bir halk hareketi tarif ediyor; yalnız çok ilginç, Mehmet öldükten sonra isyan ediyorlar. İnalcık, Mehmet'in öldürülmüş olmasına ihtimal vermiyor; Bayezid bir kurtarıcı olarak gösterilmektedir. Fatih Mehmet'in sarayındaki Belliniler ve diğer resimlerin, nerede ise kendiliğinden kırılıp pazarda satıldıklarına inanmak durumundayız. Profesör'ün istediği budur.

Tekrar alıyorum, a powerful body demanded the restoration of the şeriat in all spheres of life, diyor; demek ki, Osmanlı tarihini hiç bilmemektedir. Bilmedikleri daha fazla görünüyor, muhtemelen asistanı, ancak kesinlikle kitabını İngilizce'ye çeviren iki tarihçiden birisi*** Colin Imber, a decline in the philological skills, filolojik donanımlardaki gerilemeyi osmanist araştırmalardaki zaaflardan birisi saymaktadır.**** Dr. Imber'in bu yargısı son derece isabetlidir; yalnız bu hükme varırken İnalcık'ı model alıp almadığını bilemiyorum. Kitabı İngilizce yayınlanmış olmakla birlikte, İngilizce bilgisinin zayıf olduğu ortadadır. Buradan devam ediyorum.

Bu sözcüğe, "restoration" gelince, eski haline getirmek ve/veya eski olanı yeniden kurmak anlamındadır. Hep kullandığımız "restaurant" kelimesi Fransızca kökü olan "restorer" fiilinden geliyor; yemek yemekle insanlar, kaybettikleri enerjilerini kazanarak, eski hallerine geliyorlar, demek, yemek yemek de bir restorasyon işidir.

---

* Halil İnalcık, The Ottoman Empire, The Clasical Age 1300-1600, London, 1973-1994, p. 33.

** ibid., p. 30.

*** İnalcık, "The Ottoman Empire" çalışmasını, Profesör Izkowitz ile Dr. Imber'in İngilizce yazdıklarını ve Dr. Imber'in ayrıca "glossary", 10 sayfa hazırladığını not ediyor.

ibid., p. XI

**** Colin Imber, Studies in Ottoman History and Law, The Isis Press, 1996, p. VIII.

Halil İnalcık

FATİH'İN GÜNAHLARI

... and a general reaction against his administrative policies followed Mehmed II's death in 1481.

•••

His excessively bellicose policy had exhausted the country.

•••

He had been a harsh ruler with unlimited authority, but the Janissary army, weary of campaigns which continued even in winter, had grown mutinies.

•••

Finally, he brought some twenty thousand villages and farms, previously held as vakıf or emlak, under the state control and distributed them as timars.

•••

This measure caused widespread discontent, especially among old and influential families, the ulema and the seyhs and dervishes.

•••

The disaffected began a propoganda campaign and rallied around Mehmed's eldest son, Bayezid. On Mehmed's death they instigated a Janissary revolt.

•••

Various pressures forced the new sultan to renounce his father's policies. Vakıfs were restituted and emlak, which had been converted into timars, recerted to private ownership; but the reaction was not confined to social and political life.

•••

It was at this time that Bellini's frescos were broken up and sold in the Bazaar.

•••

Some people even claimed that Mehmed had göne too far in his conquests and advised the new sultan to return to the policy of Murad II.

•••

A powerful body demanded the restoration of the şeriat in all spheres of life, proclaiming the new sultan as the champion of justice and the şeriat.

•••

Halil İnalcık, The Ottoman Empire, London, 1973-1994, p. 30.

Eskiden iyi sayılıyordu, İngiltere 1660 Restorasyonu'nu biliyoruz; "Revolution" anlamındadır. Bu sözcük, "restorasyon" ile "revolution" yer değiştirdiler. Güzel, ancak, Mehmet düşürülünce, "a powerful body demanded the restoration of the şeriat" derken, İnalcık'ın bu sözcüğün anlamını bilmediği sonucuna varabiliyoruz. Çünkü olmayanın yeniden kurulması veya getirilmesi

imkânsızdır; Bayezid dönemi ve sonrasına kadar Atamanlılar, "şeriatı" bilmiyorlardı. Atamanlılar'da, on beşinci yüzyılın başında, Bedreddin'in adına bağlanan kıyam ve on altıncı yüzyılın başında da Şah Kulu İsyanı vardı. Atamanlılar'ın şeriat peşinde koşmamaları bir yana, dar ve has anlamda "Müslüman" saymak bile tartışmalıdır.

Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inin, camide, İsa'nın, Muhammed'ten daha büyük olduğu yollu bir tartışmadan çıktığını, Bursa'da, ve cemaatin İsa lehine sesini yükseltmesi üzerine, sultanın emri ile yazıldığını biliyoruz. "Hub Mesihi"*, Güzel Mesih ya da İsa yanlıları, Bayezid'ten sonrada var oldular. İlaveten, Papa'nın, Konstantinople Fatihi'ne, Hıristiyan olması halinde sezar yapmayı vaad ettiği bir mektup hazırladığını biliyoruz. Mektup var ve buradan iki anlam çıkarıyoruz; bir, Fatih'in, Hıristiyan olması kolay ve düşünülebilirdi ve iki, halkı çoğunlukla Müslüman değildi. Bu anlamlar kendilerini dayatıyorlar.

Buraya Cahen'in şu tespitini aktarmamızın zamanıdır: "Ottoman Empire was born in quasi-symbiosis with The Byzantine Empire (or what is left of it) and was a Europen power, before being an Asiatic one." Çok doğrudur, Atamanlılar, Bizans ile sembiyoz halde, sanki yapışık biçimde, bir Avrupa Devleti idi ve Asya Devleti olarak alınması çok sonradır. Tarikatlaşması İkinci Bayezid ile ve Arap-müslüman bir tabana kayması ise Birinci Selim ile başlamıştır.

Öyleyse, hiçbir tarihçinin, Fatih Mehmet'in zehirlenmesinin arkasından güçlü bir şeriat restorasyonu hareketinin varlığından söz etmesini, normal kabul edemeyiz. Burada hem bir bilgisizlik ve hem de falsifikasyon isteği teşhis edebiliyoruz. İnalcık budur.

Profesör İnalcık'ta sadece filolojik zafiyet bulmuyoruz, ilaveten onomastique disipline ve verimlerine de ilgisizdir; ikisini birbirinden ayıramıyoruz. Birinci Bayezid'in oğullarının adlarının Süleyman, İsa, Musa ve Mehmet olduklarını biliyoruz.** Tek heteredoks diyebiliyoruz ve Fatih Mehmet'in, katledilen Şehzadesi Mustafa bir yana, ki Peygamber adıdır, oğulları Cem ve Bayezid idiler. "Şeriat" bir yana, "dindar" Müslüman adı dahi sayamayız; ilki Farisi olmakla, İskender ve Süleyman yerine kullanılıyor. Bayezid'ın aslı "Abayezid", Peygamber'in torunlarını öldüren Yezit'ten geliyor; Müslümanlar "Yezit'in oğlu" şeklinde küfür olarak söylüyorlar. Öte yandan hanedana adını veren Ataman idi, tekrarlıyorum.

---

* Farisi "hub", güzel anlamındadır.

** Çelebi Mehmet'e, Rumlar "kvritzes" diyorlarmış, bu bilgiyi veren Kastritsis, kvritzes adının Türkçe'de "kirişçi" veya "güreşçi" olarak söylendiğini de ekliyor.

Dimitris J. Kastritsis, Bayezid'in Oğulları, İstanbul, 2010, s. 16.

Kuros veya Cyrus karşılığı olabilir, "Kral" anlamındadır.

Atamanlar'da şu veya bu şekilde öldürülmekten kurtulup, yakın veya çok zaman Hıristiyan bir devlete sığınarak taht savaşı yapan şehzadelere "düzme" deniyordu; "müddei" sözü de var, payitahtta hep heyecan yarattılar. Bunlar, Mustafa, Davud, Murad, Orhan adlarını taşıyorlardı, Mustafa hariç heteredoks isimlerdir; Fatih, Orhan'ı, fetih'ten sonra surlar içinde yakalatıp boynunu vurdurmuştu. Atamanlar'da, şehzadeleri Moğollar'dan alınan bir usul ile, keman kirişi ile boğmak esastır, hanedan mensuplarının kanının toprağa düşmesine izin verilmiyordu. Boyun vurma, hanedandan olmadığı ve "düzme" olduğu anlamına geliyor. Çokturlar diyebiliyoruz.

Şimdi Profesör İnalcık'tan bir aktarma yapmak istiyorum. Kısa ve şudur: "Bayezid's domestic and foreign policies were cautious and conciliatory, a course dictated by the fact that The Knights of Rhodes could, on an order from the Pope, unleash a civil war by releasing Cem, the pretender to the throne"* Profesör İnalcık, Prens Cem için yine "müddei" nitelemesini yapıyor; Rodos şövalyelerinin, Papa'nın bir işareti ile Cem'i bırakarak bir iç savaş başlatabileceğini ve bu nedenle "tedbirli" Bayezid'in, uzun yıllar savaş yapmadığını yazıyor ve işte tarih budur.

Bunu inandırıcı bulmamız ise çok zordur.

Sofu idi, miskindi, korkaktı amma çocuklarına hediye paketlerinde zehir göndermekte mahir idi. Ayrıca yeniçeri ağalarının elinde oyuncaktı, İnalcık'ın pek itibar etmediği Venedik kayıtlarında, Yeniçeri Ağaları'nın, ortada yüzüne hakaretler yağdırdıkları kayıtlıdır. Bir yandan Bayezid, diğer yandan oğlu Selim, oğullarını ve Selim açısından kardeşlerini temizlemek üzere, bir kısırlaştırma yarışı yaptılar. Selim'in tahta çıkışı, hanedan açısından zillet idi; Bayezid, oğlu tarafından İstanbul'dan kovulurken ağlıyordu. Menziline varmadan zehirlendiğini kabul etmek durumundayız.

Atamanlar Devleti, Balkanlarda kuruldu. Babinger, İncalcık'ı, Balkanlar tarihini bilmeyen üç osmanist tarihçiden biri olarak göstermektedir. Bu bir yana, yakın zamanda yayımladığı, eski bir ders notu olabilir, "Avrupa Tarihi" ise yürekler acısıdır, diyebiliriz.** Profesör, şimdi "Batı Avrupa" denilen coğrafya ve tarihinden de pek habersiz haldedir. Tüm Avrupa, 1348 Veba ve din savaşları ile, heretizmi de ekleyebiliriz, tam "exhausted", kırılmış ve çökmüş durumda idi. Bir "Haçlı Seferi" düzenlemekten pek acizdi, İstanbul'un Fethi, sadece İstanbul değil, Trabzon ve Mora'nın zaptını daha az önemli sayamayız, Trabzon pek zengindi ve hepsi İkinci Mehmet zamanındadır, üzerine hareket edemediler. Cem'in tutsaklığını sadece cinéesta bir fenomen sayabiliriz, ancak Bayezid'e karşı kaybı, çok önemlidir; dönüm noktası diyebiliriz.

* Halil İnalcık, The Ottoman Empire, op.cit. p. 3.

** Halil İnalcık, Rönesans Avrupası – Türkiye'nin Batı Medeniyeti İle Özdeşleşme Süreci, İstanbul, 2011.

Nâzım Hikmet

OK KİRİŞİYLE BOĞUP

Sedirde al yeşil, dal dal Bursa ipeklisi
Duvarda mavi bir bahçe gibi Kütahyalı çiniler,
Gümüş ibriklerde şarap,
Bakır lengerlerde kızarmış kuzular nar idi
Öz kardeşi Musa'yı ok kirişiyle boğup
Yani bir altın leğende kardeş kanıyla abdest alarak
Çelebi Sultan Mehmet tahta çıkmış hünkar idi.
Çelebi hünkar idi amma
Al Osman ülkesinde esen
Bir kısırlık çığlığı, bir ölüm türküsü rüzgar idi.

Cezaevi koğuşunda, tuvalaet-banyo-yatak olarak 2x4 boyutunda bulundurabildiğim İnalcık kitaplarının indeksinde Schiltberger'e rastlayamıyoruz. Niğbolu'da esir düşüp, uzun yıllar Türkiye ve Doğu'da yaşadıktan sonra kaçabilen bu halktan adamın anıları pek önemlidir ve Niğbolu Savaşı için hâlâ temel kaynak olduğunu anlayabiliyoruz. Birinci Bayezid, Haçlı Birlikleri'ne karşı mükemmel bir tuzak kurmuştu, savaşı kaybederken kazandığı kabul edilmektedir.* Moğol ve Türk savaş doktrininde tuzak ve hile çok önemlidir; Atamanlı yayılma döneminden biliyoruz. Daha sonra, İnalcık'ın terminolojisi ile, "düşman" tarafı, tuzakları hep öğrendiler. Niğbolu, bizim Sakarya Savaşı'na benzer, bizimkini, "yedek subay" harbi de tabir ediyoruz; bu Haçlı Seferi'ne, Avrupa'dan pek asiller ve çocukları geldiler, Balkanlılar'ı saymazsak, 10-12 bin kadardılar. Heyecanlı ve aceleci davrandılar, tuzağa düştüler. Yıldırım Bayezid kazandı ve yakaladığı

* A. Curry and M. Hughes, Arms, Armies and Fortifications İn The Hundred Years War, The Boydell Press, 1999.

Burada Niğbolu Savaşı'nın krokisini bulabiliyorum.

Fransız ve İngiliz asilleri, gözünü kırpmadan telef etti. Johann Schiltberger, görgü tanığı olarak, bu, belki de en büyük toplu esir kırımını anlatmaktadır.* Bayezid, fidye ödeyeceklerini tahmin ettiklerinin başını vurmadı, bunlardan mühim varidat elde etmiş olduğu kayıtlıdır.

Niğbolu'nun önemi şuradadır, bundan sonra Avrupalılar, 1571 Leoponte, İnebahtı, deniz savaşına kadar, ciddi bir "Haçlı Seferi" tertip edemediler. Bu, 1570 yılında, Kıbrıs'ın, Venedik'ten alınmasına bir tepki idi; Türkler büyük bir hezimete uğradılar. Doğu Akdeniz'de Türk egemenliğinin kaybı işte bu tarihtedir. 1600 yılında da İngilizler, İspanya donanmasını dağıttılar. Böylece Akdeniz'in Doğu ve Batısı'nda iki egemenlik sona ermiş oluyordu. Bundan sonra başka egemenlik var.

Profesör İnalcık, "The Ottoman Empire" derken "1300-1600" tarihlerini kitabının kapağında kaydetmektedir. Kitabının belki de pek doğru noktalarından birisi, bu "1600" tarihidir. "Son" demek doğrudur ve sonrası uzatmalardır.

Atamanlı İmparatorluğu, uzun uzatmaları yaşama talihine sahip oldu. Uzatmalarının analizi, kuruluş kadar ve belki de daha fazla heyecan veriyor.

•••

Postscript. Bir; kitabının başlarında, p. 30, This measure caused widespread discontent, especially among old and influential families, The ulema and the şeyhs and dervishes, İkinci Mehmet'in hükümranlığı sırasında, bir çok rahatsızlıklar olduğunu yazıyor. Daha ileri sayfalarında ise, p. 109, in the reign of his successor, Bayezid II, there was a reaction against Mehmed's reforms, rahatsızlık ve reaksiyonları, Bayezid zamanına aktarıyor. Aslında reaksiyonlar bir politika idi, rejim değişlikliği diyebiliriz.

İki; bir sayfadan kısa önsözünde, 1973 yılında basılmıştı, "I would like to express my gratitude to Bernard Lewis who encouraged me in writing this book" diyor ki, bu notundan, "The Ottoman Empire" kitabının neo-con ve Siyonist Lewis'in siparişi olduğunu anlıyoruz. Profesör Lewis'in, "Emergence of Modern Turkey" kitabına eş olarak planlanmış olması ihtimal dahilindedir.

İslamizasyon ve Osmanizasyon köklerinin atıldığı, bir zamandadır.

---

* The Bondaga and Travels of Johann Schiltberder İn Europe, Asia and Africa 1396-1427, London, 1859.

Johann Schiltberger, Türkler ve Tatarlar Arasında, 1394-1427, İstanbul, 1995.

tüm kitap için
ikinci ek

BİR HARVARDİST CEMAL KAFADAR

Üniversite derslerimizde sık sık, Harvard Üniversitesi profesörler kafeteryasında, en büyük felaketin, pek çok ünlü sovyetolog-profesörlerin yan yana düşmeleri olduğunu anlatırdık. İşbölümünün, bilimi daha doğrusu bilim adamını düşürdüğü acıklı ve bir anlamda alçaltıcı haldir; birisi, "maşinostroenie" ve bir diğeri Sovyet "sel'skoe hozyaistvo" üzerinde çok tanınmıştır. Ellili yıllarda ve Soğuk Savaş'tayız, birbirlerine söyleyebilecekleri bir tek sözcükleri dahi yoktur. Sovyet makine yapımı, machine-building ve Sovyet tarım iktisadını çok iyi biliyorlar; ancak Sovyet genel politikası bir yana, Sovyetler Birliği'nin komşularının adlarını bildikleri dahi tartışmalıdır. Bize anlatılan ve bizim anlattıklarımız, iki ünlü profesörün, Harvard yemeğini birbirlerine bir tek cümle söylemeden tamamladıkları idi. Osmanist araştırmacıların bu hazin duruma çok yakın olduklarını söyleyebiliriz.

Profesör Cemal Kafadar'ın, bilimdeki bu daralma ve darlığı aşmak isteyen bir hali olduğunu görebiliyoruz; ancak kitabı, "Between Two Worlds", bir kitaptan ve bir tarih olmaktan daha çok, bir taslağa benzemektedir. Yer yer ilgi alanının geniş olduğu izlenimi alıyoruz, ancak orada kalmaktadır. Ne Atamanlılar'ın atıldıkları merkezi Asya'nın, ne de kaydıkları Balkanlar ile Avrupa'nın tarihini merak etmediği kesindir. Taslak kalmış, bitmemiş bir çalışmadır.

Kaynakları ve önemli araştırmaları tümüyle incelememek Anglo-Amerikan üniversitelerinin büyük zaafıdır; sadece ellerindeki "tarihi" çalışmanın paradigmatic bölümlerini "okuyorlar". Gerçekten de, endekse baktığımızda, Kafadar'ın Gibbons ile ilgisinin birkaç sayfayı geçmediğini görüyoruz.

İki nokta var, birincisi Profesör Kafadar, Gibbons için "tarihçi" demektedir; ne demek, Herbert Adams Gibbons, muhtemelen ders vermek üzere geldiği İstanbul'da, aynı zamanda, Oxford'ta, doktora öğrencisi olmuştu; 1916 yılında, son derece heteredoks bir doktora yaptığını biliyoruz.* Tezi, iconoclast

* H. A. Gibbons, Foundations of Ottoman Empire, Oxford, 1918.

idi, geç olsa da tartışmaları başlattı; ancak izleyen yıllarda, tarih mesleğinde sesi çıkmamıştı ve bu nedenle tarihçi demek zordur. Biyografi yazarak yaşamını sürdürdüğüne dair işaretlere sahibiz.* Amerika Birleşik Devletleri'nde bir meslektir.

Doğan Avcıoğlu ile ben, Yalçın Küçük, çok yazdık, belki de çok etkili olduk, akademiya dışında, tarih anlayışımızı değiştirebildik; ancak ben kendimi tarihçi sayamıyorum ve tarihçiliği çok yüksek tutuyorum. Burada "tarihçi" tarifine girmek istemiyorum; yalnız, Türk tarihini forme edenler dediğimizde, aklımıza, Hammer, Gibbons, Wittek, Pear geliyorlar ve hiçbirisinin by profession tarihçi olmadıkları kesindir. Belki de diplomat, asker, avukat, öğretmen olarak İstanbul'a geldiklerinde, Türk tarihi üzerine bilgi sahibi olmak istediklerinde, bir boşlukla karşılaşmış olabilirler; yazdıklarını boşluk doldurma çabalarının sonuçları sayabiliyoruz. Hem çok acıklı ve hem de çok sevindiricidir. Osmanlı İmparatorluğu'nu da bir boşluğa kayışın ürünü olarak görüyorum. Gibbons'un Niğbolu savaşı üzerine yazdıkları çok önemlidir. a; The crusade which ended in the disaster of Nicopolis is one of the most interesting events of the close of the Middle Ages, demektedir. b; The Nicopolis crusade was undertaken and carried through by secular agencies, neither religious motive nor religious backing, vardı. c; The battle was over in three hours.** Hepsi üç saat sürmüştü; "Haçlı" deniyor, ancak bir dini motifi ve desteği olmamıştı. Tümüyle seküler oluşumlar tarafından düzenlendi ve gerçekleştirildi. Ortaçağ'ın sonuna doğru, çok önemli bir olaydı; böylece Gibbons'ın tespitlerini özetlemiş oluyorum.

Savaş üç saat sürmüştü, hazırlıklarının "Haçlı" birliklerinin dinsel bir desteği yoktu; ben ekliyorum, "Zafer" umulmadık bir şekilde kazanılmıştı. "Batı" Avrupa'dan gelenler çok az, hepsi asilzade ve çok aceleciydiler, kaybettiler ve Avrupa asil sınıfları açısından massacre oldu, öyle sayılmaktadır.

Niğbolu Zaferi'nin tek kaynağı olmasa da, yazımına yol gösteren, savaşta esir düşen Johann Schiltberger'ın anılarıdır;*** fakat ne yazık, Profesör Kafadar da habersiz görünüyor. Haberdar olabilseydi, bizim pek önemsediğimiz bu zaferden, Atamanlı yayılmamız için büyük bir kolaylık teşhis edebilirdi. Biz bir boşluğa kayıyorduk. Boşluk dolmaya başlayınca, biz durduk.

Profesör Kafadar çok değerli çıkışlar tespit etmiş olmakla birlikte, eski paradigma'dan, old paradigm, ayrılma cesaret ve gücünü kendisinde bulamamaktadır. Kuhn'un paradigmalar savaşı analizinden haberdar olup olmadığını bilmiyorum; as "a Turk in Harvard", bu iş zordur, anlayabiliyorum.

---

* According to his biographer Herbert Adam Gibbons, Wanaker's...

William Leech, Land of Desire, N.Y., 1994, p. 211.

** H. A. Gibbons, Foundations... op.cit., pp. 203-209- 219.

*** The Bondage and Travels Johann Schiltberger in Europe, Asia and Africa, London, 1859.

Epinom, adını veren, Ataman'dır, bunu ciddiyetle tespit edebilmiş durumdadır. Uzantılarının da farkında ama ilerlemekten çekinmektedir. Ayrıca çok önemli bir işareti var, was he a "shamanist" as well? In late fifteenth century İstanbul, where he wrote?, Aşıkpaşazade için, "yoksa bir şaman mı" şeklinde soruyor.* Ve orada durmaktadır. Sorusundan korktuğunu düşünmekte mazuruz. Soruları sanki, durmak için varlar.

Profesör Kafadar'ın en önemli işaretlerinden birisi, Atamanlı düzenini, "Savaş Partisi" ve "Barış Partisi" olarak sunabilmesidir.** Çok güzel, yalnız Kafadar'ın bu tespiti de oldukça arızi ve ephemeral, geçici, bir nitelikte görünüyor. Sisteminin vektörlerinden biris olmaktan çok uzaktadır. Ayrıca Fatih Mehmet'in tahta çıkıp indirildiği 1440'lı yıllarla sınırlı kalmaktadır; analitik olmamasına da bağlayabiliriz, herhangi bir kaynak da göremiyoruz.

Görebildiğimiz sadece, profesörün bir dipnota hapsettiği şu ifadesidir: "İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar. In the rest of this parapraph basically follow this masterpiece of Ottoman political history"*** Hoş, Profesör Kafadar'ın Profesör İnalcık'ın ilk etüdlerini topladığı bu çalışmaya neden "şaheser" dediğini anlamakta çok müşkülat duyuyorum. "Gazavat" ve Heşt Behişt'e dayalı, her açıdan ilk çalışmalar sayabiliriz; Atamanlılar'ın savaştıkları kavim ve devletleri "düşman" tabir ediyor. Demek iptidai haldedir.

İnalcık'ın 1954 öncesi çalışmalarında "War Party" paradigması'nı bulmak imkânsızdır; henüz "devlet" kavramından çok uzak, Hobbes'u, Machiavelli'yi, Bodin'i tanıdığını söyleyemiyoruz. Daha sonraki yıllarda da merak ettiğini sanmıyorum. İkinci Murat'ın tahtan uzaklaştırılmasını, iki parti savaşı olarak algılayabildiğine dair bir işaret vermiyor; İkinci Mehmet'in tahttan indirilmesini ise Çandarlı Partisi'nin entrika ve savaşına bağlamak zorunlu idi, olaylar ortadadır. Nobody can miss it, yalnız Alaeddin'in öldürüldüğünü, Çandarlı Halil'in rüşvetçi olduğunu kabul edemiyor. İkinci Bayezid'in bir iç savaş sonucunda tahta çıktığını ve askeri müdahale ile düşürüldüğünü anlamak istemiyor. Kafadar'ın "şaheser" dediği işte budur; Harvard herhalde, bu tür biatı zorlamaktadır. Ödemek zorunda olduğu fiyatlardan birisine işaret etmiş oluyorum.

Mijatovich'i, hem İnalcık'ın ve hem de Kafadar'ın bilmedikleri anlaşılmaktadır. Çandarlı Halil'in rüşvetçiliği çok açık, halk, "Gavur Yoldaşı" ve "Gavur Ortağı" diyordu, bunu yazmaktadır. Mijatovich, "Askeri Parti" ve "Savaş Partisi" formüllerini de kullanıyor, 1892 yılındadır.

---

* Cemal Kafadar, Between Two Worlds, University of California Press, 1995, p. 54.

** Internal factionalism rose to the fore between a "war party" headed by gazi warlords end a "peace party" headed by representatives of a central administration that was still led by the Çandarlı family. ibid., p. 18.

*** ibid., footnote 58, p. 190.

Ch. Mijatovich

"MILITARY PARTY" & "WAR PARTY"

But the greed of wealth was his notorious failing, and this, combined with his (Halil's, Y.K.) consequent conciliatory policy towards the Greek and Serbian Courts, aroused suspicions that he was in the pay of the wily Greeks, and of rich old "Volkoğlu" as the Turks called Despot George.

•••

The The impatient military party disliked him for his patience and moderation, while the common people took revenge for his stinginess by nicknaming him "Gyaur Yoldash" and "Gyaur Ortagh" ("The comrade and partner of the infidels")

•••

All this while Constantine (The emperor, Y.K.) continues in Adrianople his diplomatic endeavors to avert the danger. Chalil Pasha, through compelled to be doubly careful and cautions in account of the increasing influence of the war party worked continually and in his own way for peace. Despot George Brankovich was doing the same.

Chedomil Mijatovich, Constaintin Palaeologus, The Last Emperor of The Greeks, 1448-1453,
The Conquest of Constinople by The Turks, Chicago, 1892, pp. 100 and 123
Yalçın Küçük, 21 Yaşında Bir Çocuk Fatih Sultan Mehmet, İstanbul, 1987 ve sonraki baskılar, s. 136.

Profesör Kafadar'ı kitap okuyan bir bilim adamı sayabiliyoruz; ancak, 1987 yılında ilk baskısı yapılan ve çok geniş ilgi çeken benim "Fatih" çalışmamı görmediğine inanmak durumundayım. Özellikle yeni baskıyı tavsiye ediyorum.

Postscript. Bir; kitabının "Between Two Worlds", dilinden, İngilizce, çok rahatsız oldum. İki; Türkçe çevirisine kötü demek zorundayım. Üç, "Kim var İmiş, Biz Burada Yoğ İken" nam çalışmasını, İstanbul, 2009, hiç yayımlamamış olmasını temenni ederdim. Hiçbir kayıp olmazdı, ekliyorum.

tüm kitap için
üçüncü ek

Moise Franco
l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman

FATİH MEHMET ve ÖNCESİNDE MÜLKİ OSMANİ'DE YAHUDİLER

Tarih maddecidir, tarih yazımında, numismatics, tarihsel para ve madalya bilimi ile mezar taşları okuması ayrıca önemlidir; tarihin materyalist olduğunu gösteriyor. Mezar taşları birer kimlik ve çok zamanda siyaset kaydıdırlar ve sikkeler hem hükümranlığı, çok zaman, ticari ilişkileri haber veriyor. Tarih yazımı, başkaları ile birlikte, bunlara dayanıyor.

Tabii, hepsinden önce bir teori ve kurgu gereklidir. Çok zaman eksikliğini duyuyoruz. Şüphesiz çözmek ve yararlanmak için ön bilgi şarttır; burada Paul'u bilmek zorundayız. Bir Yahudi idi, İsa da bir Yahudi'dir ve o tarihte İbrani dili kaybolmuştu. Yahudi İsa, Arami konuşuyordu, "Siriyak" da diyoruz ve Paul, İsa'ya muhaliftir. İsa, Yahudiler'e mesih olarak ortaya çıkmıştı, Paul kabul etmiyordu. Sonra döndü, "İsevi" oldu, İsa taraftarı anlamında kullanıyorum, İsa'nın öğretisini savunuyordu. Saul, doğuştaki adı, Hıristiyanlığın ortaya çıkış tarihlerinde, Tarsus'ta doğmuştu, ilahiyat okumak için Kudus'e gitti. Buradan şunu çıkarıyoruz, Tarsus'ta Yahudiler vardı ve bunlar dışarıdan gelmediler. Bu, bizim çıkışımızdır.

Saul, "Paul" adını Antakya'da aldı, artık Hristo'cu olmuştu, h'yi "ch" olarak da yazabiliyoruz, "Christ" taraftarlığına geçmişti; Antakya'da güçlü idiler, Antakyalı Hıristiyanlar, Yahudilik'ten döndüler. Öte yandan, Antakya için Hıristiyanlığın ilk ve en büyük şehirlerinden birisi oldu, diyebiliyoruz. Bu, burada, önceden büyük bir Yahudi topluluğu olduğu anlamındadır.

Paul'un itinènaire'ine bakmamız yeterlidir, materyalizm budur, çünkü Paul, İsevi itikatını yaymak istiyordu ve hep Yahudiler'in güçlü oldukları ve sinagog-

larının bulunduğu yerlere gidiyordu. Tabii, Tarsus, tabii, Antakya, bundan başka, Konya ve Kıbrıs-Baf adlarını verebilirim. Gittiği yerlerde Yahudiler'e konferanslar verdi, tartıştı ve kiliseler kuruyordu. Güzel, Paul'un seyahati ne demektir; bildiğimiz tarihten beri, bu topraklarda Yahudiler'in yaşadıkları bilgisini vermektedir. Antalya yöresinde milattan öncesine ait Yahudi mezar taşları bulabiliyoruz ve büyük bir Yahudi yerleşim yeri olarak bildiğimiz Milas'taki Yahudi mezar taşları ise Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ile yaşıttır. Bu, pek eski Yahudiler'e "romanyot" adını veriyoruz. Türkiye Yahudiliği'nin büyük tarihçisi Avram Galanti, Milas-Bodrum'da doğmuştu; Bodrum sokaklarında arkadaşları ile oynuyordu, sekiz yaşına kadar bir tek Türkçe kelime bilmediğini biliyoruz. Demek Bodrum'un mahallelerinde Yahudi bebeler çoktular.

Bu kelime "romanyot" Romalı ve/veya "Rumi" anlamındadır ve bir kaynak, bizde romanyot Yahudiler'in Van, Afyonkarahisar, Gelibolu, İzmit, Sinop, Amasya, Tokat ve Tarsus'ta çok eskiden kalma sinagogları ve kendisini sürdüren cemaatleri olduğunu haber veriyor.* Van ve Tarsus Cemaati beşinci, İzmit altıncı yüzyıldan kalmadır. Burada sadece bugünkü Türkiye vilayetlerini tasnif etmiş durumdayım.

Aynı kaynak, Pre-Ottoman Anadolu'da, Konya, Antalya, Milas, Samsun, Sinop ve Tire'de Yahudiler'in yaşadıklarına ve cemaatlerinin varlığına işaret ediyor. Tabii, Bursa ve Edirne'yi de ihmal edemeyiz. Moise Franco, Edirne'de, Ci-gît le rabbin Moché Halévi Askenazi décédé le 17 Ab de l'an 1466 de J.C, Hakan Halevi'ye ait, Aşkenaz olduğunu öğreniyoruz; bir mezar taşı olduğunu yazıyor ve ayrıca "El-Kahal des Les Gregus", Yunaniler'e ait sinagogun da haberi var. Öyleyse, Pre-Ottoman Türkiye'de Yahudiler vardılar ve devam ettiler.

Türkler'in Anadolu'ya girişlerinden önce bu ülkede yaşayanlar arasında Yahudiler de bulunuyordu, tekrarlıyorum, daha sonra atıldılar. Osmanlı Beyleri, zapt ettikleri şehirlere Yahudi yerleştirmeye çok önem ve öncelik veriyorlardı; ancak Yahudi nüfus artışları daha çok dış faktörlere bağlı idi. Çünkü bilhassa on dördüncü yüzyıl başından itibaren Avrupalı Yahudileri kovmaya başladılar ve özellikle 1347 tarihinde başlayan "Kara Ölüm", Veba salgını ile birlikte, Yahudi katliamlarına başladılar. Yahudiler kaçtılar.

1360 yıllarında Macaristan'dan kovulan Yahudiler, Türkiye"ye göç ettiler ve Türkler, memnuniyet ile kabul ettiler. Ancak ilk ve en büyük Yahudi göçü, 1391 tarihinde İspanya'dan kovulanlardı; bu 1391 sürgününden Türkiye'ye göçenler çoktular.

Şöyle özetleyebilirim, Türkler'den önce bu topraklarda Yahudiler yaşıyordu ve bunlara "romanyot" diyoruz, tekrarlamış oluyorum. Macaristan ve Avrupa'dan gelenler Eşkenaz tabir ediliyor ve "Alman" Yahudiler'i de denmektedir. İspanya

* Yusuf Besalel, Osmanlı ve Türk Yahudileri, Gözlem, 1999, s. 19.

ve Portekiz'den çıkanlar ise "Seferad" Yahudileri'dirler, "İspanyol" Yahudileri olarak biliniyorlar. Bir ara üçü birden var oldular.

Birbirine benzemiyor ve birbirlerini sevmiyorlardı; Seferadlar, Romanyotlar'ı ezdiler ve hemen hemen yok ettiler. Ve seferadlar, İspanyolları andırıyorlardı ve endogami ilkesi nedeniyle bu özelliklerini hep korudular.* Eşkenazları daha çok İstanbul'a ve Seferadlar'ı İzmir ve çevresine yerleştirdiler. Israel'de kurucular, Rusya ve Polonya Yahudiler'i oldukları için Eşkenaz'dılar ve Seferadlar'ı pek rahat ettirmediler. Bu nedenle Seferadlar'dan Israel göçü fazla olmadı, önce Hollanda, sonra Latin Amerika ve arkasından Kuzey Amerika'ya gidenler hariç, İzmir bölgesi Yahudiler'i bölgelerinde kaldılar.

Bununla birlikte, Seferad ve Eşkenaz Yahudiler'in İzmir ve İstanbul itibariyle dağılımını mutlak kabul etmemek durumundayız. Çünkü İzmir'in en tanınmış Yahudisi'nin Şabtay Tzvi'nin, biz "Sabetay Sevi" diyoruz, Eşkenaz olduğuna, Gershom Scholem bizi inandırmıştır. Sabetayizm'in büyük araştırmacısı Scholem, onomastique disipline dayanarak, "Tzvi" adının Seferadlar'da olmadığını yazmıştı.** Demek İstanbul'da Seferad, İzmir'de Eşkenazlar yaşıyorlar ve Ankara'da Portekiz'den gelenlere rastlıyoruz.

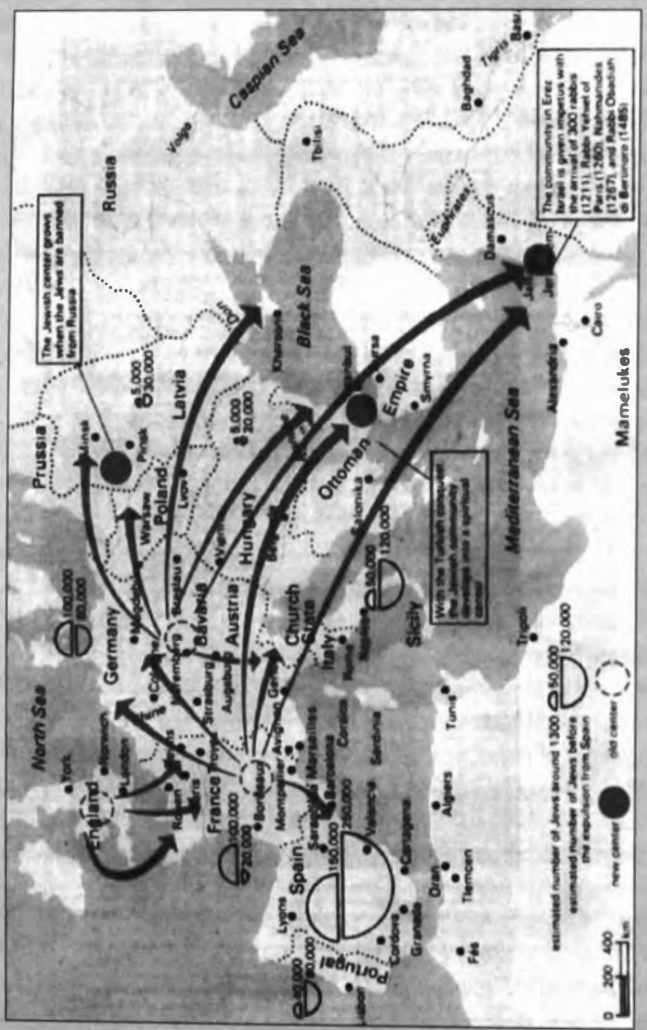
Vardılar ve sonradan da geldiler. En çok 1391 kovulmasında Türkiye'ye ulaştılar, bunlar ayrıca çok kalifiye Yahudiler idiler. Moğollar ve Türkler, zapt ettikleri yerlerde yüksek becerili olanlarını idam etmezler ve merkeze gönderiyorlar; bu kez ihtiyaç duyulan bu kalifiye elemanlar, kendiliklerinden geliyordu. Çok hoş, biz bunlara "kendigelen" demeye başlamıştık, daha sonra bu adı kısmen, dönmeler için de kullanıyorduk. Bilhassa, 1391 kovulmasından bu kendigelenleri, izleyen yıllarda, saray doktoru, defterdar ve yüksek bürokratlar olarak buluyoruz. Hep tercih ettik.

İspanya'da Yahudiler'in kovulmaları, par-excellence, 1391 yılında olmuştu, bunların göç hattını gösteren bir haritayı Jewish Encyclopedia'dan alarak yayımlamıştım. Buraya alıyorum; İstanbul, önemli olarak geldikleri yerdir. 1492 yılı kovulmasında da Türkiye'ye göçtüler; ancak kovulan Yahudiler'e sadece Türkler'in ve bu arada Bayezid'in kapı açtığı savına ise "gerçek dışı" demek çok hafif kalıyor. Bunun Israel Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkler'in gururunu okşamak maksadıyla uydurulmuş bir yalan olduğunu, çeşitli çalışmalarımda göstermiş bulunuyorum; Türkler'e hep destek olan ve yardım eden Yahudiler, devamlı alacaklı hesabını dengelemek için bu masalı uydurduklarını Israel bilim adamları ortaya çıkardılar. Israel Dışişleri Bakanlığı uydurmuştu; İsraelli araştırmacılar bozdular ve ben, Israel kaynaklarından aktarmış bulunuyorum.

* Bugün Türk televizyon ve eğlence sektörünü, spiker, programcı, ankor-man, dizici olarak damgalarını vuruyorlar ve bu nedenle de bu sektör, bir İspanyol havasına kavuşmuş durumdadır.

** Gershom Scholem, Sabbatai Sevi, The Mystical Messiah, Princeton U.P., p. 106.

1942: ÖNCESİNDE YAHUDİ GÖÇLERİ ve DİASPORA

Yalçın Küçük, İsimlerin İbranileştirilmesi, İstanbul, çeşitli baskılar, s. 436.

Bir masal daha var, "Tek Açık Kapı Türkiye" savı tam bir masaldır; 1492 expulsion'u ile Amerika Kıtası'nın keşfi aynı tarihtedir, artık başka türlü değerlendirebiliyoruz. Hemen izleyen yüzyıla damgasını vuran merkantilizm tanığımızdır; İspanya'dan Yahudiler, çoğu konverso, Hindistan'dan Hollanda'ya, Latin Amerika'dan Kuzey Afrika'ya, Türkiye'ye İtalya'ya ve her yere saçıldılar, "dispersion" ve diaspora diyoruz. "Konverso" tabir ediyoruz, "new christian" tarifi de var; kaşif-kaptan Colombus'un bir konverso Hıristiyan olduğuna çoklukla inanıyoruz.

Hepsi aynı dili kullanıyorlar, birbirini biliyorlar, nerede ise akrabalık ilişkileri var; ticarette ve ticari yazışmalarda ustadırlar, azınlık ve alien bir halleri olmalı, para kazanmaya ve güçlenmeye mahkûmdurlar. İşte kapitalizmin doğuşunda ve merkantilist çağda önemli olan budur; Yahudiler'in saçılmışlıklarının bir sonucu işte budur. Bugün bunu kabul etme eğilimindeyiz; ancak Sombart daha ileri gidebiliyor, bu ağın, kapitalizmin doğuşunda çok önemli bir yeri olduğunu savunuyor.* Söylediği, çok zaman yanlış anlaşıldığı üzere, Yahudilik ile kapitalizmi özdeşleştirmek değil, diaspora Yahudi mantalitesi ve şartları ile bir kapitalist müteşebbis tipinin birbirine pek yakın olduklarıdır. Buradan devam ediyorum.

Fatih'ten Önce Atamanlılar'da Yahudiler

Moiz Franco, 1897 yılında tamamladığı çalışması için on yıl çalıştığını ifade ederek söze başlıyor; Türkiye ve Türkiye'de yaşayan Yahudileri ilgilendiren bütün eserleri incelediği iddiasındadır. Diplomatik belge ve yazışmaları okuduğu konusunda da bizi inandırmak istiyor; ilaveten, Şark'ta "tesadüfen" eline geçen pek çok el yazmasını da, les manuscrits que le hasard m'a fait découvrir en Orient, değerlendirmiş olduğunu öğreniyoruz. Bu kadar değil, Şark'ta, Konstantinople, Selanik ve İzmir'de, Yahudi İspanyolcası ile yazılmış çok sayıda cilt ile Konstantinople Yahudi Kütüphanesi'nde mevcut sekiz bin adet İbrani dilinde yazılı folio-kitabı da elden geçirdiğini haber veriyor; bu ilgileri sahih sayıyorum. Demek Moise Franco, Fransızca ve Türkçe dışında, hem Judeo-İspanyol ve Hebrew bütün kaynaklara hakimdir; yazdıkları, Yahudi kaynaklarına da dayanıyor ve Yahudi malumatını da yansıtmaktadır. Bu özette Franco'ya dayanmamın asıl nedeni işte buradadır.

---

* Werner Sombart, The Jews and Modern Capitalism, London, 1911-2004.

İspanyolca "comprador" sözcüğünün, Hindistan'dan, Uzak Doğu'dan gelişinin nedenini de burada buluyoruz.

Sultan Orhan Zamanı: 1326-1360

Orhan, Franco "ce monarque" diyor, babasının ölümünden birkaç yıl önce Bursa'yı zaptetti ve şehrin bütün sakinlerini kovdu. Güzel, Franco'nun yazdıklarından, Orhan'ın babası hayatta iken, bu durumda babasını düşürerek, bey olduğunu öğreniyoruz. Daha sonra Osman'ın öldürülmüş olması ihtimal dahilindedir. Ayrıca, Orhan Bey, Bursa'da yaşayanları, çok büyük kesiminin Rum-Hıristiyan olduklarını düşünmek zorundayız, kovmuştu. Şehri boşaltmış haldedir.

Bundan sonra Orhan ile kardeşi Alaeddin, komşu memleketlerde yaşayan tüccar ve işçileri, bunların zanaatkâr olduklarını varsayabiliriz; davetle, bilhassa Bursa'ya yerleşmelerini sağlamamıştı.* Moise Franco'nun bundan hemen sonra yazacakları şudur: "C'est alors que beaucoup d'Israélites de Damas et de l'Empire Byzantin se rendirent avec empressement à l'appel des Turcs Osmanlis. Le commerce des villes Ottomanes et particulièrement celui de Brousse gagnèrent une grande extension à partir de cette époque." Özetle, Emir Orhan'ın bu çağrısını, başta Şam olmak üzere, pek çok Bizans Şehri'nden, pek çok Israeli memnuniyetle kabul ettiler ve derhal Türkiye'ye göçtüler. Osmanlı şehirlerinde ve bilhassa Bursa'da ticaret, o tarihten itibaren hızla gelişmişti. Çok güzel ve benim buna ekleyeceklerim çoktur, şimdilik, Bursa'nın bu Israeli rengini hiç kaybetmediğini not edebiliyorum; Bursa, Alyans Israelit mekteplerinden birisinin açıldığı yerdir. Celal Bayar'ın "hususi" şifresiyle kayda geçen okulu, işte budur.

Atamanlılar'ın ilk payitahtında, ihtiyaç doğdu ve bir ferman ile bir sinagog yapıldı, ad olarak Etz Haim kondu; Franco, kitabını yazarken, 1897, sinagogun bütün güzelliği ile durduğunu kayıt ediyor, une synagogue plus antique plus riche, Osmanlı'da bundan daha eski ve güzel bir sinagogun olmadığını da ekliyor. Güzel, diyorum.

Bursa'da bir quertier juif, "Yahudi Mahallesi" teşekkül etti, kısaca "Mahala" deniyordu; bu bir başlangıç olmuştu, diğer önemli Atamanlı kentlerinde de "Quartier Juif" kuruluyordu. Orhan'dan beri, Bursa'dan başlayarak bir otonomi kazandılar; Haham-başı, ayinleri yöneten din adamları, öğretmenleri, Yahudi mezbahaları vardı, harac'ı kendileri topluyordu. Yahudiler için bir "Milet-Tchausche" ve "haham-Tchausche" oluyordu; Franco böyle yazıyor, "Millet Çavuşu" ve "Hahamlık Çavuşu" tertip ediliyordu. Tekrar ediyorum, bütün bunlar, Emir Orhan zamanında ve Payitaht'tadır. Orhan'ın zamanı 1360 yılında bitmektedir. Biz devam ediyoruz.

---

* Moise Franco, Essai Sur l'Historie des Israélites de l'Empire Ottoman Depuis les Origines Jusqu'à Nos Jours, 1897-1973, New-York, p. 23.

Alaeddin'ini beylerin fratricide eğilimini dengelemek için daha sonra vaka yazıcıları tarafından uydurulduğuna inanılıyor. Franco'nun doğru kabul ettiğini görüyoruz.

Hüdavendigar denilen Birinci Murad Zamanı: 1360-1380

Murad ile Türkler Trakya'ya geçtiler ve böylece, Franco'ya göre, Les Israélites Romains, Rumi Yahudiler de Türk egemenliği altında yaşamaya başladılar. Franco, Murad'ın, Edirne'yi zapt ettiği zaman, Edirne'de yoksul bir Yahudi topluluğu, "une pauvre communauté juive" bulunduğunu ve büyük bir heyecan ve istekle, Edirne Fatihi'ni, avec enthousiasme au-devant des conquérants, karşıladıklarını haber veriyor. Fakat ne yazık, bu bedbah Yahudiler, on dört yüzyıldır Grekler'in egemenliği altında yaşıyorlardı, İbrani bilmiyorlardı; sadece Yunani konuşuyorlardı* ve Emir Murad'tan, komünikasyon sağlayabilmek için, Bursa'dan Yahudi ithal edilmesini istediler. Bu sonradan usul oldu, Türkler'e düşen her büyük şehre, şehirde mevcut cemaatin talebine uyularak, Bursa'dan artık türkifiye Yahudi ihracına başlandı. Demek, Bursa'nın böyle bir tarihi var.

Çok mezalime uğradılar, Yahudiler'de bir korunma içgüdüsü ve düzeni ortaya çıktı; deniz kenarını seçiyorlardı, massacre başlayınca daha kolay kaçacaklarını ve kurtulacaklarını düşünüyorlar. 1391 göçünde de, Kuzey Afrika'nın Liman Şehirlerini, bugünkü Türkiye'den İskenderun, Mersin, Antalya'yı tercih etmeleri bu nedenledir. Şöyle de söyleyebilirim, baskıyı hisseder etmez, deniz kenarına yöneliyorlar; Franco, bu izahatı yapmamakla birlikte, Balkanlar'da Rumi baskısı oldukça, Plovdiv, Larissa, Nis ve Sofya'yı bırakarak Varna, Arnavutluk'ta Üsküdar, Korfu, Rusçuk limanlarına göçtüklerini not ediyor. Yalnız, Franco'ya göre Türk egemenliği genişledikçe, bu usulden vazgeçerek, sahillerden içlere göçmeye başladılar. Doğru, bugünkü Türkiye'de Kayseri'de de çokturlar.** Franco, içerde de, le drapeau de Croissant faisait régner la justice et la tolérance, Hilali bayrak altında, adalet ve müsamaha hüküm sürüyordu.

Franco'ya göre, Edirne'de bir l'université juive vardı, İbrani "Yeşiva" diyorlar ve hızla gelişti; Edirne Yahudi Üniversitesi, Yahudi İlm-i hukuk'ta çok yetkinleşti ve ün kazandı. Macaristan, Polonya ve Rusya'dan talmud tahsili için, Yahudi gençleri artık Edirne'ye geliyorlardı. Yahudi üniversite şehridir.

Benim ekleyeceğim şudur, Atamanlı Devleti'nin sonlarında dahi Edirne, Yahudi rengini kaybetmedi; bir Alyans Israelit Universal Mektebi de Edirne'de açılmıştı. Burası şimdi lisedir ve Talat Paşa, Alyans'ta öğretmendi, sadrazam olduğu-

* Bir Yahudi olan İsa İbrani bilmiyordu, Arami tekellüm ediyordu; İncil, İbrani değil, Yunani yazılmıştı.

** 1950-1960 Demokrat Parti iktidarı zamanında, bir yönetici, Kayserililer'e, "size de liman getiririz" vaadinde bulunmuştu, bunun bir süre-ü lisan sayıldığını hatırlıyoruz. Bu tarihi bilgi ile şimdi, Yahudi geleneğine referans olarak da kabul edebiliriz.

Geçerken şunu da söyleyebilir miyiz, Mustafa Kemal-İsmet İnönü devirlerinden sonra, Cumhurbaşkanları'nın Yahudi tarihi olan kentlerden çıktıkları hükmüne mi yaklaşıyoruz; şimdilik sadece bir sorudur. Bursa, İzmir, Manisa, Serez, Kayseri ve belki sırada Rize var.

nu biliyoruz. Ayrıca dünya Yahudiliği açısından hâlâ tarihi kıymetini korumaktadır ve fırsat buldukça ziyaretler yapıyorlar.

Birinci Mehmed Zamanı: 1413-1421

Artık Yahudiler'in türkifiye oldukları döneme girmiş bulunuyoruz. Franco, un juif converti, adı Samuel idi ve Torlak Kemal olmuştu, bu örneği veriyor. "Torlak", ki "çaylak" karşılığı da var, "New Muslim", ben ekliyorum, anlamında kullanılmış, Kemali olduğunu düşünebiliyoruz. Franco, "Torlok-Hoo-Kemal", adını da veriyor, bazı kaynaklarda, ben ilave ediyorum, "Houd" olarak da geçiyor, Yahud'un kısaltılmış şeklidir, "Yahudi Kemal" olarak anlayabiliriz.

Par ces revendications, Bedreddin portait un coup mortel à l'autorité absolue du Sultan. Tandis que Bedreddin se montrait peu en public, il dirigeait d'Andrinople sur tous les points de la Turquie le converti Torlah-Kiamal ou Torlah-hoii-Kemali à la tête de 3,000 derviches.

Franco, Bedrettin'in halk içinde, pek görünmediğine işaret ediyor, Bedrettin, üç bin dervişin başında Hu-Kemal'i, Edirne'den memleketin her tarafına yönlendiriyordu, demektedir. Bu kıyamın merkezi, Yahudiler'in etkin olduğu Edirne ve komutanı Yahudi dönmesi Kemal'dir; Kemal, "senin evin, benim evim, silahlarımız ve arabalarımız ortak, birbirimizin elbiselerini giyeriz", böyle bir propaganda yapıyordu. "les femmes seules sont exceptées", kadınlar hariç; Bedrettin Doktrini'nde de, "hors les femmes", kadınların dışında, ortaklık esastır. Franco bu doktrini, "une doctrine fort approchante du socialisme moderne", ibaresiyle özetliyor. Nâzım Hikmet'in de benzer tespiti var, ben abartılı buluyorum. Amma, yenildiler ve asıldılar, biliyoruz.

Franco, Birinci Mehmed devrinin yazımını "Sultan Mohammed Ier fit arrêter Torlak-Kiamal, Bedreddin et les autres et les fit pendre publiquement," cümlesi ile tamamlamaktadır. Pazarda asıldılar ve önce derilerinin yüzüldüğü rivayeti var. Ve devam ediyorum.

İkinci Murad Zamanı: 1421-1451

Sultan Murad II se montra très favorable aux Juifs. Il prit même à son service un médecin Israélite qui reçut les titres de Ishak-Pacha, Héhim-Bachi,

médecin en chef, «Galéon», Galien, et celui d'Hippocrate Turc. Celui-ci obtint un firman en vertu duquel sa famille et ses descendants furent affranchis de tout impôt.

İkinci Murat, Yahudiler'den yana davranıyordu. Hekim Başı, Türk Hipokratı, Galeon, misli unvanlar da verilmiş olan İsak Paşa'yı hizmetine almıştı. Almakla kalmadı, bir fermanla İsak Paşa'nın bütün ailesini ve soyunu her türlü vergiden muaf tutmuştu.

Franco, bir Yahudi'nin bu kadar önemli bir makama getirilmesine ilk defa rastlandığına dikkat çekiyor. Sadece ilk kez değil, daha sonraki yıl ve yüzyıllarda tekrarlanıyordu; bu Müslümanların Yahudiler'e gösterdikleri yüksek güvene işaret etmektedir.

Ajoutons qu'à son avènement au trône, Sultan Murad II créa un corps d'armée non-musulman auquel il donna le nom de «Garéba», étrangers ; les Israélites qui ne pouvaient payer l'impôt d'exonération militaire y étaient enrôlés; ils s'y distinguèrent par leur bravoure.

Sultan Murat, "Gariba"* adını verdiği savaşan bir birlik kurmuştu ve sadece gayrimüslümanlardan meydana geliyordu. Vergi ödemeden de askerlik yükümlülüğünden muaf olabilen Yahudiler bu "Gariban" birliğine giriyorlardı. Yahudi garibanlar, cenklerde cesaretleriyle temayüz ettiler.

Fatih ve İkinci Bayezid Dönemleri

Cengaver "gariban" birliklerini ve bunların gayrimüslimlerden meydana geldiğini az biliyoruz. Buraya Yahudiler'in de iştirak ettiklerini nerede ise hiç bilmiyoruz. Değinmiş oluyorum.

Türkler'in İkinci Bayezid ile birlikte, Yahudiler'e kapıları açtıkları rivayeti çok daha büyük bir falsifikasyona yol açmıştı. Öyle ki, nerede ise, İkinci Bayezid öncesinde, Türkiye'de Yahudiler'in yaşamadıklarına inanır hale gelmiştik. Tabii, pek teknik ve uzman eserlerde bunun böyle olmadığını işaret ve tespitlerini buluyoruz. Ancak, Türkiye'de Yahudi varlığını İkinci Bayezid ile başlatma tahrifattı, etkisini yine de sürdürmektedir. Hep telafi etmeye çalışıyorum ve bu kasıtlı tahrifat yavaş yavaş etkisizleşiyor. Ve devam ediyorum.

* "N" ekleyerek gariban diyebiliyoruz.

Fatih Mehmet Zamanı: 1451-1481

İkinci Mehmet, Grekler'e, biz "Yunani" diyoruz, hiç güvenmiyordu. Konstantinopol'un zaptı ve yağma edilmesinden üç gün sonra, Payitahtı'na, sadakatine güvendiği bir kavimi, une nation sur la fidelité de laquelle il put compter, iskan etmeyi düşünmeye başladı. Asyai topluluklara davetiye çıkardı, ev, tarla ve bahçe, "des maisons, des champs et des vignes" vermeyi vaat ediyordu; ticaret serbestisini garanti ettiğini ayrıca belirtiyoruz. Öyle anlıyoruz, Konstantinopol boşalmıştı, amma daha da boşaltıyordu, kalan "Rumları" surların dışına çıkarttığını düşünebiliriz. Bursa önümüzdedir; Fatih Mehmed, Yahudiler'e yer açmak için, İstanbul sakini Grekler'i kovuyordu. Bunu ben ekliyorum ve devam ediyorum.

Dès la première année de la conquête, plusieurs milliers de familles juives se rendirent dans la nouvelle capitale turque. Plus tard, lorsque Mahomet II se fut emparé de la Morée un nouveau contingent d'Israélites vint sur le désir du Padichâh se joindre à la communauté de Constantinople.

Mehmet'in hayal ettiği şekilde oldu, Feth'in ilk yılından itibaren, binlerce Yahudi ailesi, Türkler'in yeni başkentine geldiler. Hemen sonra, Fatih Mora'yı zaptetmişti; Mora'da önemli bir Yahudi topluluk vardı. Mehmet İstanbul'a gelmelerini istedi; böylece, Konstantinopol'a yeni Yahudi aileleri geldiler, var olanlara katıldılar. İstanbul önce Judaize ediliyordu, bunu ben ekliyorum.

Fatih, İstanbul'a Yahudiler'i toplamaya, İstanbul'u Yahudiler ile doldurmaya pek önem veriyordu. Yahudiler'e çok güvendiğinden hiç şüphe duymuyoruz; o halde annesinin Yahudi olma ihtimalini hatırlamak durumundayız. Bu da ilavedir.

Ainsi que son père Murïd II, Mahomet II sut apprécier la valeur des soldats juifs. Dans l'expédition des Ottomans en Transylvanie, ce fut le bataillon des Garébas qui donna à la journée de Kingir- Méza .

Mehmet, babası Murat gibi, Yahudi askerlere çok büyük değer biçiyordu, Gariban birliklerini savaşa sürmeye devam etmişti. Transilvanya seferinde Yahudi garibanlar çok büyük yararlılıklar gösterdiler, Kingir-Meza muharebesinin kazanılmasını sağladılar. Yahudiler'den gazilerimiz oldu ve "şehitlerimiz" çıktı. Bir "vatan" buluyoruz.

C'est parmi les Israélites que Mahomet II choisit son ministre des finances (Defterdar) ; ce poste fut confié en effet au médecin Hékim-Yakoub.

İkinci Mehmet, Hekim Yakup'u defterdar yaptı; "defter" Faisi "daire" anlamına geliyordu ve "defterdar", Maliye Bakanı'dır. Fatih sağlığı kadar Maliye'yi de Yahudiler'e emanet ediyordu; güzel, yalnız bu Yakup Paşa'nın adı Fatih'i zehirleyen kimse olarak geçiyordu, bunu düşünmeyi öneriyorum.

Bu kadar da değil, babasının izinde gidiyordu, Hamon Ailesi'nden, Portekiz'den gelmişlerdi, Haham Moşe Hamon'u kendi doktoru seçmişti. Osmanlı kayıtlarında Moşe Hamon'dan "Evlad-ı Musa" olarak söz edilmektedir; soyu her türlü vergiden muaf tutulmuştu. Bu aile, Hamonlar, uzun yüzyıllar Osmanlı Sarayı'na hep doktor verdiler.

Fatih Mehmet hükümranlığında, Hıristiyanlara ve bu arada Ermeniler'e de hoş bakmış ve geniş imkânlar tanımıştı. Ancak Yahudiler'i hep çok önde tutuyordu, her koluna çok iyi bakıyordu; Eşkenazları topladı, bitkisel hayata girmiş olan Karay Yahudileri'ni canlandırdı. Şimdi çok kısaca, buradayız.

C'est aussi sous le règne de Mahomet II que le groupe caraïte de Constantinople, qui végétait dans cette ville, commença à donner signe de vie. Les communautés caraïtes d'Andrinople et de Constantinople s'agrandirent à cette époque par l'arrivée de nouvelles familles soit de la Crimée, soit de la Pologne.

Çok güzel, burada pek değerli bir haber ile karşılaşıyoruz;* Franco'nun verdiği bu pek önemli bilgiden, Karaism'in, :Fatih İstanbul'u aldığı sırada can çekişmekte olduğunu ve Fatih ile birlikte canlandığını öğreniyoruz. Davud ben Annan tarafından, "Annan" İbrani'de "Bulut" demektir, sekizinci yüzyılda kurulmuş bu Yahudilik mezhebi mensuplarına İbraniler "Karaim" diyorlar, memleketi esas itibariyle Kırım'dır. Karaylar, halihazırda da bir Yahudilik mezhebi olarak varlar, ancak artık daha çok Kırım Türkleri ile Tatarlar'a ait bir "din" kabul etmek durumundayız. Liturgy, Türkçe-İbrani karışımıdır,** bunları ben ekliyorum.

Franco'dan öğrendiğimize göre Mehmet'in zaptı öncesi ve sonrasında, İstanbul ve Edirne'de Karay komunitaları vardı; İstanbul'da, bugünkü Yeni Camii yerinde yaşıyorlardı. Cami inşaatı nedeniyle Haliç'in bu yanına göçmek zorunda kaldılar ve göçtükleri yere "Karaköy" demeye başlamış olmalıyız. Burada "Kara", Arabi "Kura" misli "okumak" demektir, sadece Tevrat okumayı, başkalarına bakmamayı savunuyorlar, İbraniyet'in selefileri gözüyle bakabiliriz.

İstanbul Karayları, Kırım ve Polonya'dan gelen Karaylar ile büyüdüler ve canlandılar. O kadar öyle ki, C'est au milieu du XVeme siècle qu'il se forma à Andrinople une université caraïte, on beşinci yüzyıl ortalarında, Edirne'de bir Karay Üniversitesi kurdular. Profesörleri çok meşhurdu, her taraftan öğrenci geliyordu; pek hoş, o halde Fatih zamanında, Edirne'nin bir Yahudi üniversite şehri olduğuna inanmak durumundayız.

Şöyle devam edebiliriz, Fatih Mehmet zamanında, İstanbul'da, Hahambaşılar çok ünlüdürler; bunlardan birisi de Rabbi Moşe Capsali idi. Franco, Capsali

---

* ibid. s. 33.

** Romancı Refik Halit Karay, "karay" idi ve akrabası Mehmet Akif Ersoy'un da Karay olduğunu Çöküş'te göstermiş bulunuyorum. Karay Türkleri'nin basit ve fakat akıcı çok güzel Türkçeleri var.

için, R. Moché Capsali fut invité par le Sultan à assister au Divan(Conseil d'Etat) et même à prendre place parmi les ministres du Mufti et du Patriarche grec. On dit même que le Sultan plaça le Grand Rabbin plus en vue que le Patriarche grec. Fatih'in isteği üzerine divan'a katılıyordu, bir bakan makamındadır. Güzel, yalnız, Fatih'i bu haber ve işaretlere göre değerlendirmek zorundayız.

Si l'on compare la situation des Israélites de Turquie du temps de Capsali à celle de leurs frères d'Europe, la position des Juifs ottomans était réellement satisfaisante et même consolante. Capsali zamanında, Osmanlı Yahudileri'nin durumu, Avrupa'daki kardeşlerininkilerle mukayese edildiğinde, gerçekten pek tatminkâr ve memnuniyet verici olduğu mutlaktır. Franco bu görüştedir, güzel, peki buna inanabilir miyiz; Franco çok önemli mektuptan bahsetmektedir. Fatih öncesinde ve zamanında İstanbul'a pek çok Eşkenaz Yahudi gelmişti; bunlardan Haham İshak Sarfati'nin yazdığı mektup, Judaik araştırmalarda özel bir yere sahiptir. Buna göre, Haham Sarfati, Balkanlar'da, Macaristan'da, Moravya'da, pek çok mühim Yahudiye, tabii İbrani dilinde, gönderdiği mektupta, hepsinin o sırada yaşadıkları toprakları terk ile, à venir s'établir dans la nouvelle patrie juive, Yahudiler'in bu yeni vatanına yerleşmeye çağırıyordu. Demek, Fatih Mehmet zamanında, Türkiye, Yahudilerin yeni vatanı sayılmaktadır. Türkiye'de çoktular ve mektuptan sonra daha da çoğaldılar.

İkinci Bayezid Zamanı: 1481-1512

Les exilés se dispersèrent, on le sait, un peu partout le long du littoral de la Mer Méliterranée. Néanmoins, sur les 200,000 Israélites chassés impitoyablement de.leur seconde patrie, pour ainsi parler, le plus grand nombre s'adressèrent au sultan Bajazet II, pour lui demander l'hospitalité.

Sürülenler, bilindiği üzere, Akdeniz kıyısı boyunca dağıldılar. Bununla birlikte, ikinci vatanlarından acımasızca kovulan 200 bin İsraeliden, öyle diyorum, büyük çoğunluk, İkinci Bayezid'e başvurdular ve hüsnü kabul dilediler.

Sayıların abartılı olduğunu göstermiş bulunuyorum, tekrarlamak gereğini duymuyorum. Hahambaşı Capsali'yi de tanıyoruz, Fatih'ten sonra Bayezid ile de çok iyi ilişkiler içindeydi; Bayezid'i Yahudiler açısından çok iyi hazırladı ve à ses infortunés coreligionnaires, bu bedbaht dindaşları için yardım kampanyası başlattı. Bütün Yahudi zenginleri, İstanbul'da pek çoktular, İspanya'daki Yahudi tutsakların hürriyetlerini satın almak için, para vermeye zorladı. Verdiler.

C'est ainsi que plusieurs milliers de Juifs vinrent s'établir sur le territoire ottoman et y créer une sorte d"Espagne orientale.

Böylece binlerce Yahudi, Osmanlı Mülkü'ne gelip yerleştiler ve burada bir çeşit "Şarki İspanya", une sorte d'Espagne orientale, kurdular.

Ils formèrent dans toutes les villes où ils s'installèrent la classe industrielle et commerçante delà population. Les maranos excellaient particulièrement dans la fabrication de la poudre à canon et dans la fonte des canons, dont ils apprirent à faire usage aux Turcs. C'est ainsi que les persécuteurs chrétiens, en chassant de leur pays les Juifs, mirent littéralement des armes aux mains des Ottomans, leurs ennemis, lesquels infligèrent quelque temps après à Charles-Quint et à ses successeurs d'humiliants échecs.

Dağıldılar, Türkiye'de de çeşitli vilayetlere gidip yerleştiler; yerleştikleri her vilayette sanayici ve tüccar sınıfı meydana getirdiler. Maron'lar, bahusus, top barutu imalatında ve top dökümünde usta idiler; Türkler'e hem üretimini ve hem de kullanımını öğrettiler. Böylece de çok tuhaf bir hal ortaya çıkmış oluyordu; zalim Hıristiyanlar Yahudiler'i kovdular ama bunu yapmakla; başdüşmanlarını, Osmanlılar'ı, silahlandırmış oldular. Bunlar da kısa bir zaman sonra, Beşinci Charles'a, haleflerine, onur kırıcı yenilgiler tattırdılar.

Sürgün İspanyollar, les exilés espagnols, öncelikle, Konstantinople, Selanik, Kudüs, Safed, Edirne, Niğbolu, Bursa, Tokat, Amasya, Şam ve Mısır'a yerleştiler. Franco'nun verdiği bu diaspora, İzmir'i kaydetmemekle birlikte, benim araştırmalarıma uygun düşmektedir. Genellikle bilinenler ayrı, Amasya ve Tokat önemli Yahudi göçü aldılar. Buralarda hal-i hazırda, tabii çok daha az olmakla birlikte, hâlâ varlar.

Chose étrange! loin de nourrir des sentiments haineux pour cette cruelle patrie qui les avait si lâchement chassés, ils transportèrent partout où ils allèrent, en Turquie d'Europe, en Syrie, en Palestine ou en Egypte, etc., la civilisation espagnole et surtout la langue espagnole, qui devint au seizième siècle la langue universelle, grâce aux découvertes et aux conquêtes faites par les Espagnols.

Çok garip! Ne talih! Yahudiler'i alçakça kovan bu insafsız vatan için, hainlik yapmak ve nefret duygularını tahrik etmek istemiyorum; gittikleri her yere, Avrupa Türkiyesi'ne, Suriye'ye, Filistin'e, Mısır'a, her yere; bu Yahudiler, İspanyol medeniyetini, İspanyol dilini götürdüler. Ne tuhaf, bu dil, İspanyollar'ın yaptıkları keşifler ve fetihler sonucunda, on altıncı yüzyılda, evrensel dil olmuştu. Kovdular, İspanyolca'yı üniversal dil yaptılar.

Ekliyorum, İspanyolca konuşan Yahudiler, Seferad diyoruz, coğrafî keşiflerle birlikte, yeni ve eski dünyada, bütün limanlarda birer cemaat oluşturdular. Aynı dili konuşuyorlardı, ticaret biliyorlardı, birbirini tanıyorlardı, on altıncı yüzyılda oldu ve aynı yüzyılda merkantilizm denilen düzenin işlemeye başladığını biliyoruz. Şöyle de söyleyebilirim, Seferadlar merkantilist bir ağ kurdular.

Tekrar başa dönüyorum ve bitiriyorum. Bütün bunlardan ilk kez haberdar olunması çok acıdır. Bu sadece ve sadece, Türk düşüncesinde Yahudi hegemonyası anlamındadır.

Çok güzel ve ne yazık bunları yazmak zorunda kalıyoruz; Orhan'dan başlayarak hükümdarların işlerinden birisi de, Yahudiler'den içerde olanları yeniden ve dışarıdan gelenleri ilk defa yerleştirmek oluyordu. Buna rağmen bu ülkede, Yahudiler'in ilk kez 1492 yılında bu ülkeye geldiklerini ve İkinci Bayezid'in, İspanya'dan çıkartılan Yahudiler'e, dünyada ve tek başına kapıları açtığı yazılıyor ve kutsanıyor. Ve böylece İkinci Bayezid asıl şimdi "veli" yapılmaktadır.

Profesör A. Nachmani'den umarım son kez olur, şu aktarmayı yapıyorum: "Israeli press was called upon to play its part, not by disseminating misinformation, but by 'balancing' the facts. To balance referances to the anti-zionist policies of the Ottoman authorities, Journalists could mention that Sultan Bayezid was the only ruler of his time to welcome the Jews expelled forum Spain at the end of the fifteenth century. And son on and so forth."* Profesör Nachmani, İspanya'dan kovulan Yahudiler'e sadece İkinci Bayezid'in kucak açtığını, 1492, savunan bir Israel Dışişleri Bakanlığı uydurması olduğunu açıklıyor. Bu açıklama tabii, resmidir; Türkler, iki ülke arasındaki ilişkilerde kefenin hep Israel lehine ağır basmasını karşısında eziliyorlardı, ısrael diplomatları bu değerlendirmeyi yapıyordu. Kefeleri dengelemek için, Yahudiler'in en sıkışık oldukları zamanda, Yahudiler'e, kapıları sadece Türkler'in ve Sofu Sultan Bayezid'in açtığını uydurdular. Türkler ve özellikle Türkiye'deki açık ve kripto Yahudiler bu yalanı çok sevdiler.

Çocuklarına "Bayezid" adını koydular.

Ve 1492 tarihini tarih yaptılar.

* A. Nachmani, Israel, Turkey and Greece – Uneasy Relations İn The East Mediterranean, London, 1967, p. 60.

KONU ENDEKSİ

A

Abnormally natural death 150, 174, 199
Acemi Ocağı 289
Acemi oğlan 289, 291, 294
Agnostik 41
Ahlak 265
Akademi-dışı 28, 30, 38, 52, 71, 381, 425
Akademiya 28, 381
Akıl 25, 310, 408
Akıncı 38, 47, 65, 131, 184, 185, 237, 316, 319, 322, 330, 351, 359
Allah'ın Kırbacı 35
Altın Ordu 87
Amerika 16, 63, 71, 76, 259, 381, 425, 431, 433
Anadolu Selçuklu Devleti 33
Arap 12, 50, 70, 83, 102, 133, 145, 159, 230, 303, 318, 343, 359, 382, 396, 398, 403, 420
Araplar 30, 58, 72, 79, 86, 107, 111, 135, 341, 349, 353
Asil 95, 27
Asilzade 60
Asimilasyon 144
Assimilatör 142, 179
Aşıkpaşazade Tarihi 9, 88, 202, 238, 382, 383, 385, 388, 390, 391, 397, 400, 404, 405, 407, 408, 409, 413
Ataman 8, 15, 28, 29, 72, 82, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 125, 146, 147, 152, 158, 171, 182, 256, 259, 264, 289, 310, 382, 384, 420, 426
Atamanlılar 7, 11, 12, 13, 15, 58, 86, 96, 137, 139, 144, 198, 251, 311, 382, 383, 384, 391, 392, 394, 402, 406, 413, 415, 416, 420, 424, 426, 433, 434
Atamanlılar Devleti 86, 443
Atman 8, 28, 29, 30, 54, 55, 92, 94, 95

Avignon 41, 58
Avrupa 9, 12, 15, 19, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 46, 47, 48, 56, 57, 58, 61, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 74, 75, 76, 79, 111, 135, 140, 143, 144, 146, 152, 153, 158, 180, 184, 188, 204, 211, 221, 227, 228, 237, 245, 246, 265, 266, 272, 273, 274, 275, 279, 281, 284, 294, 295, 296, 298, 309, 311, 312, 313, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 342, 343, 347, 349, 356, 358, 391, 395, 396, 420, 421, 422, 424, 425, 430, 440, 441
Aydınlanma 20, 155, 307
Ayin 28, 41, 43, 68, 124, 138, 279, 326, 336, 340, 368, 434
Azaplar 24, 351, 352

B

Babailer İsyanı 80, 122
Balkanlar 12, 30, 32, 46, 50, 63, 64, 88, 112, 123, 140, 142, 143, 172, 180, 186, 188, 250, 256, 264, 276, 291, 295, 298, 330, 331, 347, 379, 382, 396, 421, 424, 435, 440
Basitleyici 414
Basitleyiciler 12
Bedrettiniler 8, 123, 124, 125
Bedrettinistler 8
Bektaşi 80, 122, 123, 127, 177
Belalı yüzyıl 71, 72
Bilim 222, 224
Birinci Savaş Nutku 357, 358
Bizans etkisi 378
Bizans İmparatorluğu 33, 58, 229
Bombard 310, 347
Boşluğa Doğuş 180, 330
Boşluk 425
Bozulma 16, 203, 221, 288, 315, 341
Börklüce Kıyamı 8, 112, 124, 125

C - Ç

Casus 13, 95, 175, 212, 266, 273, 281, 296, 304, 321, 365, 386
Cehalet 144
Ceneviz 35, 219, 220, 300, 320, 321, 360, 361, 362, 366, 371, 372
Ceneviz Cumhuriyeti 219, 220, 320
Ceza 49

Cihannüma 409
Cinsellik 41
Cinsel özgürlük 124
Converso 71, 111
Cumhuriyet 11, 24, 126, 131, 139, 154, 219, 221, 279, 320, 325, 413
Çandarlı Halil Partisi 232, 233, 237, 244, 319, 357, 365
Çandarlu Halil Partisi 232
Çatışma 191, 193
Çocuk padişah 201
Çöküş 374, 439

D

Darbe 12, 15, 39, 75, 139, 170, 210, 283, 327, 381, 383, 392, 396, 411
Davar 52
Decameron 8, 41, 63, 64, 65, 67
Demokrasi 47, 149, 221, 298
Demokratize 37, 47
Despot 196, 235, 236, 305, 427
Despotizm 221, 228, 298,, 404
Determinizm 141, 171
Devrimci durum 264
Dış faktör 32, 430
Dış savaş 61, 74, 201, 243
Din 8, 41, 68, 105, 106, 264, 377, 403
Diyalektik 11, 15, 155, 188, 283
Doğu 47, 57, 75, 79, 132, 133, 135, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 152, 169, 172, 173, 180, 181, 185, 188, 189, 190, 191, 225, 230, 232, 233, 237, 250, 256, 258, 265, 266, 274, 280, 284, 287, 291, 293, 296, 298, 299, 300, 305, 310, 313, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 339, 340, 341, 342, 346, 348, 349, 356, 357, 358, 364, 365, 371, 372, 398, 402, 422, 423, 433
Doğu Roma 139, 140, 141, 142, 143, 144, 148, 149, 152, 180, 181, 185, 188, 189, 190, 191, 225, 230, 232, 233, 237, 250, 256, 258, 274, 280, 287, 293, 296, 305, 310, 313, 318, 319, 320, 322, 323, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 339, 340, 341, 342, 346, 349, 356, 358, 364, 365, 372, 398
Domino teorisi 312
Dönme 98
Duka 219
Düzen 6, 222

E

East Indian Company 75
Eller 46
Emperyal düzen 186
Emperyalizm 172, 173, 186, 297
Encyclopeadia Britannica 49
Enderun 289, 294
Engizisyon 48, 49, 58, 61, 70, 71, 72, 73, 80
Entrika 145, 158, 167, 168, 169, 171, 177, 286, 357, 391, 399, 412, 426

F

Fatih Kanunnamesi 148, 150, 160, 181
Felaket 5, 56
Feodal 275
Feodalite 148
Fetih 9, 207, 245, 283, 378, 402
Fetret 39,
Filicide 146, 149, 150, 152, 153, 160, 220, 376
Flagelation 47
Flagellant 47
Flea 134, 135
Fransa 19, 46, 48, 49, 57, 58, 60, 70, 74, 79, 110, 274, 331, 332, 334, 379, 396
Fratricide 146, 149, 150, 152, 153, 160, 180, 181, 220, 231, 256, 376, 408, 434

G

Gecekondu 124, 137, 138, 141, 142, 261
Gizli tarih 125, 14, 166, 170, 172, 271
Gnostik 41
Golden Horde 87

H

Haçlı Seferi 12, 56, 57, 69, 111, 237, 238, 240, 313, 322, 327, 329, 349, 392, 421, 422, 423
Haçlı Seferleri 33, 34, 57, 69
Halklaşma 47, 133

Halveti 77, 195, 410
Hazar Yahudi Devleti 103, 104
Hedonizm 39
Helepolis 310, 349
Heretik 16, 73, 74, 79, 80, 39, 402
Heretizm 73, 384, 421
Heşt Behişt 409, 410, 415, 426
Heteredoks 250, 394
Hıristiyan 9, 18, 61, 69, 70, 71, 79, 99, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 130, 131, 132, 142, 143, 145, 153, 246, 248, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 264, 265, 275, 277, 278, 279, 280, 287, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 303, 304, 314, 315, 316, 321, 322, 323, 324, 325, 327, 331, 340, 342, 343, 346, 347, 352, 360, 370, 374, 379, 380, 394, 396, 400, 411, 420, 421, 433, 434
Hıristiyan Parti 18
Hıristiyanlar 8, 27, 58, 69, 80, 112, 126, 127, 128, 129, 131, 299, 317, 327, 346, 410, 429, 441
Hıristiyanlık 48, 69, 70, 74, 111, 209, 278, 295, 312, 322
Hope of Israel 76
Hurufi 8, 80, 102
Hurufiler 8
Hurufilik 107
Hutbe 88

I -İ

Israel 35, 76, 78, 103, 104, 105, 106, 107, 112, 431, 442
İç oğlan 294
İç savaş 29, 61, 73, 74, 111, 124, 134, 153, 169, 192, 193, 201, 343, 365, 392, 408, 421, 426
İdeoloji 17, 25, 54, 69, 81, 96, 101, 115, 123, 132, 231, 232, 312, 313, 322, 390, 391, 402, 406, 409
İhtilaf 326
İki dinli 72
İki partili rejim 231, 232
İkinci Savaş Nutku 358
İkinci Viyana 35, 77
İktisat 37, 46, 62, 141, 151
İlhaniler 52
İlkel 39, 69, 141, 258, 262
İlkelleşmek 39

İnebahtı 15, 75, 169, 320, 392, 423
İngiltere 48, 49, 57, 58, 70, 74, 76, 169, 282, 332, 419
İnsan 39, 274, 307, 308, 310
İntikam 15, 16, 111, 203, 236, 254, 264, 286, 331, 387
İpek 82, 179, 187, 315, 328, 422
İslam 18, 27, 35, 58, 67, 78, 81, 86, 97, 103, 104, 106, 109, 111, 124, 126, 134, 135, 145, 146, 147, 168, 188, 203, 205, 212, 225, 229, 248, 252, 254, 255, 258, 259, 262, 264, 278, 279, 280, 290, 291, 329, 344, 366, 371, 372, 385, 386, 398, 402, 403, 405, 408, 410
İspanya 18, 19, 35, 66, 70, 71, 72, 75, 76, 79, 80, 105, 111, 126, 133, 135, 158, 159, 166, 167, 169, 231, 300, 320, 321, 330, 392, 423, 430, 431, 433, 440, 441, 442, 446
İspanyol 70, 72, 255, 346, 391, 431, 433, 441
İsrael'in Ümidi 35
İstanbul 2, 9, 13, 15, 20, 24, 29, 30, 32, 35, 37, 38, 40, 41, 50, 57, 58, 60, 67, 71, 77, 78, 80, 81, 83, 86, 87, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 109, 111, 112, 120, 122, 124, 125, 126, 130, 131, 135, 139, 140, 144, 151, 155, 158, 160, 165, 166, 167, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 188, 190, 191, 196, 199, 200, 202, 204, 205, 206, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 223, 225, 227, 229, 231, 232, 233, 237, 240, 243, 244, 245, 246, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 258, 261, 263, 264, 265, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 289, 293, 294, 295, 297, 298, 300, 301, 304, 305, 309, 311, 312, 313, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 345, 346, 347, 349, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 363, 365, 370, 376, 378, 379, 381, 382, 383, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 398, 399, 400, 403, 405, 407, 409, 410, 411, 412, 413, 415, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 428, 429, 431, 432, 438, 439, 440
İstanbul'un fethi 212, 227, 243, 309, 317, 320, 332, 347, 356, 386
İstila 62, 63, 330, 333, 354, 415
İşbölümü 25, 282, 424

K

Kabala 62, 67
Kaçış 28
Kadızade 77
Kafes 158
Kapı Kulu Partisi 6, 232, 239, 244, 245, 249, 251, 253, 259
Kapitalist 66
Kapitalizm 15, 37, 66, 186, 284, 297
Kara Bela 71
Kara Ölüm 34, 46, 64, 69, 111, 430
Karlofça 35, 77

Kart 13, 14, 53, 55, 56, 283
Katolik 58, 72, 73, 79, 113, 133, 264, 279, 313, 320, 322, 324, 327, 335, 336, 394
Katolik Kilisesi 58, 73, 327, 335, 336
Katolisizm 35
Katolizm 70, 75, 76
Kayı 53, 154, 230
Kazanan hizbin köleleri 17
Kazanan hizbin kulu 382, 398
Kazıyıcı 38, 39
Kemalist 24, 143, 154, 231
Kemalizm 154, 231
Kıymet 52
Kızılbaşlar 8
Kiriş 18, 82, 149, 151, 157, 159, 165, 166, 170, 171, 174, 175, 179, 187, 190, 231, 239, 259, 420, 421, 422
Koçi Bey Risalesi 102
Komplo 148, 184, 185, 186, 189, 191, 198, 205, 213, 287, 412
Komünizan 39, 258
Konspirasyon 226, 229
Konstantiniye 148, 253, 319, 349, 353, 359
Köle 146, 176, 267, 343
Kölemen Devleti 145
Köprü 140
Köylü 46, 48, 52, 89, 128, 152, 178, 187, 257, 258, 264, 265, 275, 276, 331
Köylü ayaklanmaları 46
Köylü isyanları 46, 275
Kriz 38, 62, 66, 70
Kronik yazıcıları 178
Kurtarıcı 60, 61, 79, 123, 132, 140, 295, 336, 417
Kurultay 18, 86
Kuruluş 30, 37, 53, 405, 416
Kutsal Topraklar 57, 69
Kuzu Festivali 124
Küçük Asya 11, 16, 66, 96, 154, 172, 180, 229, 261, 295, 300, 322, 323, 326, 330, 342
Kürtler 81, 145, 410

L

Laik 252, 290, 325, 403
Levelling 411

M

Macaristan 56, 70, 80, 96, 169, 172, 173, 237, 238, 246, 255, 264, 272, 291, 312, 370, 430, 435, 440
Mal 51, 52, 54, 405
Marrano 72, 75, 76, 110, 167, 379
Maure 79
Memlük 87, 145, 146, 173, 182, 255, 343, 344
Memlük modeli 145
Merkezi devlet 186, 227, 282, 283, 284, 285, 287, 311
Mesyanizm 58, 76, 78
Mezarcı 46, 66
Mezar Kazıcılar 46
Millet 186, 434
Milli devlet 186, 222
Mistik 8
Mistisizm 41, 48, 62, 123, 126
Modern hükümdar 272, 281, 297
Moğol 29, 37, 62, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 90, 92, 137, 139, 142, 152, 174, 179, 180, 192, 263, 277, 293, 382, 422
Moğollar 28, 29, 33, 52, 60, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 90, 92, 139, 263, 337, 421, 431
Monatti 66
Mor 79, 80
Mukavemet 363
Mutlakıyet 298
Mülkiyet 46, 65, 69, 127, 141, 154, 252, 292
Müslüman 12, 27, 28, 70, 72, 79, 80, 96, 104, 105, 106, 111, 112, 126, 143, 144, 230, 233, 249, 253, 255, 258, 265, 279, 280, 285, 288, 303, 319, 322, 340, 342, 343, 344, 349, 360, 382, 383, 384, 420

N

Neşri Tarihi 52, 112, 182, 185, 193, 202
Nicopolis 34, 56, 59, 61, 425
Niğbolu 34, 56, 57, 58, 60, 111, 133, 320, 422, 423, 425, 441
No man's land 33, 111
Nova Roma 144, 208, 209, 309, 324, 339

O -Ö

Onomastique 55, 95
Ordu 12, 29, 87, 186, 191, 192, 202, 204, 214, 342, 412, 416
Orlean Bakiresi 49
Ortaçağ 20, 37, 47, 64, 98, 139, 140, 141, 143, 151, 159, 172, 175, 181, 182, 221, 222, 228, 231, 255, 264, 265, 278, 281, 282, 284, 286, 296, 297, 301, 309, 310, 311, 322, 326, 348, 349, 399, 425
Oryantal despot 77
Oryantal despotizm 228
Osmanist 12, 13, 18, 37, 56, 57, 63, 378, 391, 394, 395, 406, 416, 424
Osmanlı 6, 8, 9, 12, 13, 17, 18, 19, 24, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 46, 47, 50, 52, 53, 55, 57, 60, 63, 64, 65, 71, 78, 86, 87, 90, 94, 96, 97, 98, 101, 104, 105, 110, 111, 112, 122, 130, 131, 132, 138, 139, 142, 143, 146, 147, 148, 150, 152, 153, 154, 158, 159, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 190, 191, 193, 197, 198, 199, 202, 203, 206, 210, 211, 212, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 238, 241, 243, 244, 246, 250, 252, 255, 256, 258, 259, 261, 265, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 283, 285, 286, 288, 290, 291, 292, 302, 311, 312, 318, 320, 325, 330, 341, 342, 345, 346, 351, 352, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 378, 381, 382, 383, 390, 394, 396, 397, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 412, 414, 415, 417, 425, 430, 434, 439, 440, 44
Osmanoğlu Cumhuriyeti 149, 259
Özel mülkiyet 65, 69, 252

P

Pagan 122
Papa 9, 12, 32, 35, 56, 58, 70, 111, 131, 140, 172, 204, 246, 264, 279, 294, 295, 296, 299, 312, 313, 321, 323, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 335, 336, 360, 383, 395, 420, 421
Paradigma 29, 381
Patricide 153
Pogrom 110
Polonya 77, 80, 159, 219, 291, 431, 435, 439
Prens 18, 32, 102, 105, 131, 146, 147, 148, 149, 160, 165, 166, 169, 170, 171, 174, 175, 177, 192, 193, 197, 199, 202, 203, 204, 206, 249, 255, 272, 332, 356, 361, 376, 377, 383, 384, 421
Protestanizm 76
Push-pull 37
Putperestlik 252

R

Resmi 169
Resmi tarih 73, 125, 166
Restorasyon 401, 402, 417, 419, 420
Roma 5, 19, 58, 134, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 148, 149, 152, 153, 180, 181, 182, 185, 188, 189, 190, 191, 208, 209, 220, 221, 225, 228, 229, 230, 232, 233, 237, 250, 256, 258, 262, 263, 265, 266, 272, 274, 280, 287, 288, 293, 294, 295, 296, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 309, 310, 312, 313, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 339, 340, 341, 342, 346, 349, 353, 354, 356, 358, 364, 365, 372, 378, 398, 408
Romanyot 105, 126
Rum 50, 80, 88, 135, 140, 181, 185, 205, 224, 229, 251, 279, 285, 286, 295, 300, 342, 369, 387, 388, 394, 434
Rumeli 50, 131, 197, 224, 226, 229, 231, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 250, 256, 257, 258, 259, 286, 288, 291, 337, 388, 400, 402

S - Ş

Sabetayist 27, 72, 107
Sadakat 37, 65, 66, 181, 205, 240, 341, 438
Sanayi Devrimi 46
Sapkın 49, 58, 61, 70, 72, 73, 74, 78, 266, 324
Saray Okulu 9, 290, 291, 292
Saray partisi 166, 168
Savaş 38, 48, 74, 236, 316, 357, 358, 364, 377, 424, 425, 426
Savaşçı 313
Seçim 416
Sikke 88
Silivri 14, 15, 16, 53, 283, 356
Sufizm 62, 112, 123, 126
Şaman 28, 96, 113, 138, 144, 262, 384, 426
Şarab-ı faruk 207
Şehabettin Şahin Partisi 233, 240, 244
Şehzadeler partisi 176
Şeriat 72, 73, 420
Şılomo Amelah 167
Şövalye 61

T

Tacü-t-Tevarih 202, 211
Tanrı 37, 41, 42, 43, 47, 48, 49, 61, 62, 64, 68, 79, 95, 105, 111, 135, 165, 180, 222, 223, 270, 312, 340, 348, 361, 384, 401
Tanzimat 11, 12, 50, 139, 250
Tarih 11, 24, 26, 50, 52, 85, 105, 130, 134, 135, 166, 167, 169, 170, 171, 182, 183, 215, 220, 221, 224, 238, 239, 251, 253, 276, 301, 341, 342, 402, 414, 429
Tarihçi 30, 66, 112, 142, 156, 190, 199, 246, 253, 283, 318, 410, 414
Tarihin sonu 17
Tasavvuf 62, 106
Tatar 29, 88, 90, 92, 104, 174, 177, 277
Tatarlar 88, 90, 92, 263, 423, 439
Tekelci 308, 309
Tekelcilik 308
Tekeliyet 37, 41, 111, 182
The Pucelle 49
Tımarlı sipahi 311
Tikva 78
Timar 250
Timar sahibi 250
Top 24, 25, 309, 310, 348, 351, 363, 373, 374
Top atışı 348, 373
Topçu 309, 348, 368, 374
Toprak sahipleri 46
Torlaki 126, 127
Tursun Bey Tarihi 202
Tutucular partisi 227, 245
Tüccar 41, 50, 64, 191, 222, 321, 362, 434, 441
Tümen 86
Türk 8, 9, 12, 13, 16, 17, 26, 28, 29, 30, 32, 49, 50, 55, 60, 71, 80, 81, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 101, 103, 104, 127, 130, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 150, 151, 152, 153, 154, 159, 167, 168, 171, 173, 175, 176, 182, 185, 189, 193, 194, 196, 197, 200, 201, 203, 206, 207, 208, 210, 211, 224, 227, 228, 230, 232, 237, 238, 240, 241, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 257, 258, 259, 265, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 285, 289, 290, 291, 292, 293, 297, 298, 300, 302, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 327, 329, 331, 332, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 352, 356, 361, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 372, 375, 376, 378, 379, 382, 385, 386, 414, 415, 422, 423, 425, 430, 431, 435, 437, 442

Türkifikasyon 88
Türkiye 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 25, 35, 66, 70, 74, 75, 76, 79, 109, 110, 124, 143, 144, 152, 158, 169, 171, 177, 228, 243, 249, 250, 275, 277, 282, 300, 311, 312, 314, 317, 318, 364, 378, 379, 381, 391, 392, 394, 396, 398, 399, 403, 409, 421, 422, 430, 431, 433, 434, 435, 437, 440, 441, 442, 450
Türk yönetimi 265

U - Ü

Uc 5, 49, 140, 141, 142, 188, 197, 226, 227, 231, 233, 237, 238, 239, 240, 244, 251, 255, 287, 311, 332, 347, 415
Uc Beyleri Partisi 233, 237, 239, 240, 244, 347
Ulema 78, 161, 231
Ünyon 6, 237, 317, 326, 332, 335, 336

V

Vaka-i Hayriye 231, 250
Vasal 81, 152, 185, 264, 278, 321, 343, 379
Vasalite 81
Veba 5, 8, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 46, 47, 48, 49, 58, 61, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 71, 74, 82, 111, 134, 135, 255, 421, 430
Venedik 35, 75, 167, 169, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 191, 208, 209, 210, 212, 213, 264, 272, 300, 318, 320, 321, 322, 331, 337, 346, 361, 363, 366, 367, 368, 379, 392, 393, 394, 395, 399, 410, 411, 412, 413, 421, 423
Viyana Kuşatması 173

Y

Yahudi 19, 27, 38, 55, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 92, 93, 95, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 126, 127, 131, 166, 167, 168, 171, 176, 208, 210, 213, 250, 255, 256, 257, 266, 275, 277, 278, 279, 302, 379, 383, 390, 391, 392, 394, 396, 398, 400, 429, 430, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442
Yahudi Partisi 166, 167, 168, 171
Yeniçeri 146, 159, 206, 213, 282, 288, 291, 344, 346, 358, 362, 421
Yüzyıl Savaşları 5, 47, 48, 57, 58, 60

Z

Zehir 13, 16, 18, 168, 170, 172, 174, 175, 176, 178, 181, 188, 191, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 229, 251, 279, 284, 285, 286, 393, 398, 406, 413, 415, 416, 420, 421, 438

İSİM ENDEKSİ

A

Abdulhamit 33
Abdülrahman Çelebi 195
Ağaoğlu, Tektaş 88, 89
Ahlati, Hüseyin 106
Ahmed-i Taftazani 252
Akalın, Yiğit 14, 55
Akkutay, Ülker 289, 294
Ak Şemsettin 246, 248, 360
Alaeddin Paşa 146, 147, 184
Alangoya 82
Alderson, A.D. 9, 158, 170, 181, 182, 183, 184, 205, 218, 230, 318
Alemdar Mustafa Paşa 231
Ali Bey 259, 404, 405
Ali Paşa 408
Ali Seydi Bey 289
Altundağ, Ş. 168
Amiral Loredan 321
Amirautzes 389
Aquinas, Thomas 143
Aristotales 85
Arslan Beygu 103
Aşıkpaşazade 6, 9, 52, 88, 185, 202, 207, 211, 237, 238, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 395, 397, 398, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 413, 416, 426, 443
Atalay, Besim 50
Atmaca Bey 202
Atsız, Nihal 54, 132, 200, 238, 383
Augustus 294, 303, 376
Avcıoğlu, Doğan 11, 13, 425
Aziz Mahmut Efendi 77

Aziz Mahmut Hüdayi 165
Aziz Mehmet Efendi 77

B

Babinger, Franz 12, 52, 98, 102, 154, 176, 191, 192, 200, 202, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 245, 246, 266, 272, 277, 278, 281, 286, 296, 299, 360, 361, 389, 391, 405, 414, 421
Bağdatlı, S. 274
Bahşayiş Çelebi 195
Balivet, Michel 8, 114, 122
Balzac, Honore 85
Barbaro, Nicolo 337, 339, 348, 352, 357, 358, 360, 367, 368, 371, 373, 375
Bayar, Celal 125, 434
Bayezid 5, 6, 7, 12, 13, 15, 18, 27, 39, 57, 60, 61, 72, 82, 111, 112, 121, 130, 131, 140, 147, 148, 149, 151, 159, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 183, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 199, 201, 203, 204, 206, 208, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 222, 232, 239, 242, 244, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 259, 272, 275, 278, 280, 286, 295, 305, 318, 320, 325, 332, 337, 343, 357, 380, 383, 384, 386, 389, 390, 391, 392, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 426, 431, 437, 440
Bayraktar, Mehmet 409, 410
Baysun, Cavit 78, 203
Bazin, Louis 93, 94, 95
Beatrice de Luna 166
Beaune, Collette 73, 74, 78
Bedrettin 18, 38, 39, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 131, 132, 188, 255, 436
Bellini, Gentile 191, 252, 277, 392, 397, 398, 399, 419
Bembo, Leonardo 175
Benedetto Dei 266, 296, 304
Berkeley 99
Besalel, Yusuf 71, 430
Bilge Kağan 94
Birinci Bayezid 18, 131, 140, 159, 280, 332, 337, 343, 357, 420, 422
Birinci Edward 70
Birinci Selim 101, 169, 170, 171, 172, 173, 180, 345, 410, 420
Boccacio 41, 46
Bocciardo, Paolo 361

Bodin 13, 426
Bohr, Niel 155, 223
Börklüce 8, 9, 12, 18, 102, 112, 119, 123, 124, 125, 127, 129, 132, 257, 402
Brankoviç, George 196, 236, 238, 264, 296
Brankoviç, Mara 196, 236, 238, 264, 296
Brankoviç, Yorgi 196, 236, 238, 264, 296
Braudel, Fernand 262
Brocquiére 192, 198, 277, 278
Buharin 274
Büyük İskender 248, 370, 398

C - Ç

Cahen, Claude 230, 255, 256, 420
Camuha 267, 268, 269, 271
Camus 8, 38, 40, 58, 63, 67
Cantacuzène, Théodore 379
Cantemir, Demetrius 9, 190, 196, 237, 247, 248
Cardini, France 34
Castrioti, George 289, 292
Catalanlardan Pere Julia 361
Cattaneo, Maurizio 361
Celaleddin-i-Rumi 143
Celalettin Harzemşah 81
Cengiz Han 9, 81, 267
Cevdet Paşa 157, 184, 302, 341
Chalkokondyles 389
Chedonul, Mijatovich 265, 298, 327, 337, 349
Coco, Giacomo 371, 372
Comay, Joan 104
Curry, Anne 48, 59, 422
Çandarlı Halil Paşa 192, 225, 226, 234, 320, 332, 370, 400
Çandarlı Mahmut Paşa 197
Çerkez Ethem 231

D

Dalezze, Donado 392, 393, 396, 397
Danişmend, İsmail Hami 207, 208
Daniyel Peygamber 301, 302

David Komnenos 389
Davud ben Annan 439
Davut Paşa 163, 164
de Busbecq, Ogier Ghiselin 98, 391, 410
Demir, Fatih 14, 53, 117, 283
Demir, Hasan Fehmi 14, 53, 117, 283
de Nevers, Jean 61
Deny, J. 87, 90, 318
Derviş Ahmed Aşıki 382
Descartes 144
Diedo, Alvasio 367
Diehl, Charles 229
di Langasco, Lianorda 361
Doge Cristoforo Moro 393
D'Ohsson, C. 82, 84
Dominian 32, 33
Donna Gracia 166
Dördüncü Henry 332
Dördüncü Mehmet 230
Dördüncü Mustafa 230
Dostoyevskiy 38
Dukas 8, 95, 127, 128, 130, 181, 188, 189, 191, 199, 200, 243, 245, 336, 337, 355, 356, 373, 374, 375, 376
Dük Lukas Notaras 336, 340
Durant, Will 146, 150, 174, 180, 209, 273
Dushan, Stephen 180, 186, 330

E

Edebali 28, 52, 53, 54, 55, 125, 404, 405, 406, 408
Einstein 156, 308
el-Lari 208
Elverdi, Mustafa 30
Elvira del Campo 72
Emir Atman 8
Emir Buhari 403
Engels 197, 219, 220, 221, 283, 377
Erasmus 85
Ersoy, Mehmet Akif 439
Ertugrul 382

Ertuğrul Gazi 143, 405
Evrenesoğlu, Ali 200
Evrenos Bey 259
Evrenozoğlu 416

F

Ferik, Ahmet 397
Ferro, Marc 73,
Filipoviç 102
Fisher, Sydney. N. 173, 178, 191, 212, 272, 392, 393, 395, 396, 397, 411, 412, 413
Fleischer, C. H. 394
Fox, Robin Lane 28
Franco, Moise 56, 390, 429, 430, 433, 434, 435, 436, 437, 439, 440, 441
Freud 308

G

Galanti, Avram 110, 430
Galati, Stephen Fischer 172, 173
Galilei 155
Gedik Ahmet Paşa 202, 207, 253, 254, 286, 288, 412
Genı adius 256, 266, 279, 304, 336
Ghazırian 27, 28
Gian-Maria Angiolello 278
Gibbon, Edward 12, 17, 55, 181, 182, 238, 252, 263, 349, 382, 390, 397, 398, 404, 415
Gibbons, H. Adams. 8, 13, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 52, 53, 57, 60, 143, 144, 180, 185, 193, 318, 332, 342, 352, 381, 382, 390, 405, 406, 407, 424, 425
Giese, F. 404, 405
Giustiniani, Giovanni 320, 361, 368
Givio, Paolo 346
Gıyasettin 151, 196
Gnoznıy, İvan 282
Gökbilgin, Tayyip 166, 168, 372
Gregoras, Nicephoras 92, 94
Grousset 82
Guggenheimer, H. W. 106
Guiscard, Norman Robert 326, 327
Guiscard, Robert 326, 327

H

Hacı, Bektaş 8, 226
Hacı İvaz Paşa 226
Halevi, Hakan 430
Hamza Bey-oğlu Mustafa Paşa 253
Has Murat 286
Hatip-zade 399
Hatun bin Abdullah 277
Hazret-i Eyüp 359
Heisenberg 155
Hekimbaşı Yakup Paşa 383, 390
Hikmet, Nâzım 9, 39, 98, 99, 100, 101, 102, 125, 141, 187, 189, 190, 255, 257, 262, 422, 436
Hill, Christopher 283
Hobbes 13, 426
Hoca Ömer Efendi 161
Hoca Sadettin Efendi 112, 202, 208, 211
Horrox, Rosemary 46, 61, 69
Hozyaistva, İstoriya Narodnogo 282, 283
Hughes, M. 59, 422
Hulusi, Ragıp 30
Hünyadi, Yanoş 196, 201, 237, 240, 264, 320, 332, 358
Hürrem Sultan 166, 169
Hüsameddin, Hüseyin 147, 416
Hüseyin Paşa 162,

I - İ

İbn Bibi 86
İbn el-Esir 83
İbn Haldun 39, 102, 106, 302, 305
İbn Kemal Ahmer Şemseddin 408
İbrahim bin Abdullah 233
İdris-i Bitlisi 211, 409, 410
İkinci Alexander 264
İkinci Bayezid 6, 7, 12, 15, 82, 131, 172, 173, 175, 185, 192, 211, 214, 249, 250, 251, 252, 255, 259, 272, 275, 278, 286, 380, 383, 390, 392, 393, 395, 396, 402, 403, 404, 405, 408, 409, 415, 416, 417, 420, 426, 437, 440, 442

İkinci Ferdinand 79
İkinci Mahmut 11, 20, 26, 230, 231, 249, 264, 283, 351, 389, 390, 392, 410
İkinci Mehmet 18, 20, 32, 131, 132, 140, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 169, 173, 176, 183, 188, 192, 197, 204, 208, 211, 222, 225, 227, 228, 229, 231, 237, 238, 243, 244, 249, 251, 252, 256, 259, 264, 265, 266, 272, 276, 278, 284, 289, 290, 292, 310, 311, 312, 313, 318, 320, 323, 337, 343, 357, 358, 359, 360, 363, 364, 379, 380, 382, 383, 388, 391, 394, 396, 400, 401, 402, 410, 415, 416, 417, 421, 423, 426, 438, 456
İkinci Murad 7, 224, 289, 415, 436
İkinci Vladislav 264
Imber, Colin 56, 57, 60, 400, 408, 417
İnalcık, Halil 9, 12, 30, 50, 56, 60, 70, 74, 96, 97, 151, 154, 188, 193, 197, 201, 225, 226, 227, 228, 229, 233, 236, 238, 241, 243, 253, 254, 276, 381, 390, 391, 395, 400, 401, 402, 403, 405, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 426
Iorga, N. 12, 82, 259, 263, 264, 275, 361, 378, 379, 388, 411
İsa 18, 58, 68, 69, 105, 112, 113, 123, 127, 215, 222, 225, 232, 286, 353, 420, 429, 435
İsfendiyar Bey 199
İsfendiyaroğlu İsmail 300
İshak Paşa 149, 194, 214, 232, 253, 286,
Itzkowitz, Norman 405

J

Jacobo, Maestro 208, 209, 266, 279, 312, 322
Jan Mari Anjiyolulu 398
Jeanne d'Arc 5, 47, 49, 58, 61, 62, 73, 74
Jeh. Grant 368

K

Kadızade Mehmet Efendi 77
Kafadar, Cemal 29, 54, 56, 60, 384, 390, 395, 406, 424, 425, 426, 428
Kafka 38
Kaldy-Nagy 96
Kant 155
Kantakouzenos 394
Kanuni Süleyman 35, 160, 165, 170, 171, 228
Karaca Bey 193, 233, 242
Kara Hızır Paşa 151, 196
Karamani Mehmet Paşa 160, 207, 208, 213, 252, 253, 279, 285, 390, 400

Kara Timurtaş Paşa 226
Karay, Refik Halit 439
Kardinal İsidore 335
Karystenos, Theodoros 368
Kaşgarlı Mahmut 49
Kasım Paşa 238, 241
Kastritsis, Dimitris J. 131, 420
Katavolenos, Thomas 389
Kaya, Önder 109, 397
Kaygusuz, Bezmi Nusret 131, 132
Kazıklı Voyvoda 280
Keçecizade Fuat Paşa 289
Kemal, Mustafa 11, 12, 26, 98, 231, 242,253, 283, 410, 435
Kemal, Namık 12, 87
Kemal, Yahya 325
Kemal, Yaşar 137
Kepler 155
Kieser, Hans Lukas 8, 117, 122
Kırkçeşmeli Kara Ali Ağa 162
Kısakürek, Necip Fazıl 125
Koçi Bey 102, 288
Komneni, David 295, 296, 318
Konstantin 231, 232, 236, 273, 280, 296, 318, 319, 320, 324, 337, 339, 340, 341, 353, 354, 355, 360, 361, 365, 372, 373, 374, 376, 377, 398
Köprülü, Fuat 81, 144, 154, 381
Köprülüzade, Fuad 33, 53, 87, 171
Köymen, M. A. 52, 112, 182, 185
Kritobulos 366, 379
Kritovoulos 245, 274, 285, 287, 301, 302, 303, 304, 309, 310, 357, 365, 366, 373, 375, 376, 389
Küçük, Yalçın 8, 9, 11, 16, 20, 26, 37, 41, 66, 67, 78, 83, 87, 93, 96, 112, 139, 154, 167, 172, 180, 229, 261, 295, 300, 305, 322, 323, 326, 330, 342, 394, 410, 425, 427, 432
Kuhn 28, 153, 406, 425
Kurani, Ahmet 237, 248, 294
Kurs, Lektsiy. M 282
Kurtçu, Doğan 193, 201, 232, 242

L

Lacave, Jose Luis 111

Ladislas 264, 415
Lala Mustafa Paşa 170
Lala Şahin Paşazade 195
Landes, David S. 62, 63, 67
Lando degli Albizzi 393
Layard, Henry 399
Leach, William 30
Le Goff, Jacques 34, 61, 66, 73
Lenin 92, 221, 272, 274, 283
Leonardo Vinci 85
Lewis, Bernard 97, 176, 210, 423
Lindner 86, 390
Lowry, Heath W. 389
Lui 48
Lyaçenko, P. İ. 283

M

Machiavelli, Nicolas 13, 272, 273, 274, 275, 276, 295, 341, 357, 396, 426
Mahmut Çelebi 195
Mahmut Paşa 197, 203, 204, 205, 286, 292, 296, 305, 383, 387, 388, 389, 390, 391, 393, 394, 395, 400, 406, 454
Mal Hatun 51, 405
Malkoçoğlu 343, 416
Manitskof, Fiyodr 88
Mao 124
Maria 110, 278, 327
Marin, Edgar 110
Martin 35, 172, 173, 328
Martin Luther 35, 172, 173
Marx 11, 15, 39, 46, 57, 85, 101, 155, 160, 168, 219, 220, 221, 222, 223, 274, 283, 308, 357, 377
Master Iacopo 393
Maximos II 280
McNeill 39, 41, 66, 67
Mehmed Çelebi 225, 242, 415, 416
Mélikof, İrene 8, 113, 117
Menage, V. L. 185
Meryem Ana 380
Mevlana Fazlullah 384

Mihaloğlu 343, 416
Mijatovich, Chedomil 9, 236, 246, 264, 265, 298, 304, 305, 327, 337, 349, 372, 426, 427
Miller, B. 9, 289, 293
Mimar Sinan 98
Minotto, Girolamo 363
Molla İlahi 403
Molla İzari 399
Molla Lütfi 399
Molla Sinan 286
Montezinos 76
Montross, Lynn 310, 319, 343
Morgenthau, H. 38, 71
Moşe Hamon 4
Musa Sultan 224, 225
Mustafa Ali 102, 106, 394
Mustafa Çelebi 112, 203, 224
Müyyed-zade Abdurrahman Efendi 408

N

Nachmani, A. 442
Nasi, Garcia 110, 166, 167, 392
Nasi, Yasef 110, 166, 167, 392
Nassi, G. 8, 75, 119, 122, 124, 166
Neşri, Mehmet 8, 51, 52, 53, 112, 153, 182, 185, 186, 193, 202, 211, 242, 409
Newton 155, 301
Nişani Paşa 400, 401
Nohl, J. 66
Notaras 245, 246, 273, 274, 336, 340, 361, 368
Noviçev, A. D. 8, 118, 122, 126, 132

O - Ö

Ocak, A. Yaşar 8, 80, 107, 114, 115, 116, 122, 123, 163, 283, 399, 402, 403, 404, 405, 406
Ortaylı, İlber 85
Orwell 38
Öz, Zekeriya 53, 187, 267, 268, 422

P

Pakalın, Mehmet Zeki 50, 105, 130, 207, 351
Palaeologos, John 36, 331, 332
Palaeologus, Yuannis 236, 237, 246, 265, 298, 327, 337, 349, 427
Paleologos, Nikephoros 368
Papa İkinci Pius 264, 295, 296, 312, 313
Papa Nicholas 321, 336
Parry, V. J. 344, 346, 347, 351
Pears, Edwin 13, 33, 34, 248, 249, 281, 318, 330, 333, 341, 342, 360, 361
Petroshevsky, L. P. 83
Petrovic, Djurdjica 347
Picasso 308
Picoche, Jacqueline 47
Pinto, Baruh 105
Pir Sultan Abdal 9, 385
Planck, Max 155, 223, 225, 263
Polyanskiy, F.Y. 282
Prens Ahmet 149, 177, 199
Prens Cem 18, 171, 192, 421
Prens Mustafa 160, 166, 170, 202, 203, 204, 206, 383
Prens Orhan 356, 361, 376, 377
Prens Sabahattin 146
Prens Savcı 146
Prens Yakup 148
Procopius 134
Puşkin 138
Pyotr, Velikiy 283

R

Rabbi Moşe Capsali 439
Rabia Hatun 405
Radu 280
Renan, E. 13, 276, 396
Reşiddettin 83
Ricaut 124
Rıza Nur 87
Rosen, William 134, 135

Roth, Cecil 69, 72, 78
Rum Mehmet Paşa 205, 285, 387, 388
Runciman, Steven 192, 197, 236, 264, 319, 321, 323, 324, 325, 329, 352
Russell, D. C. 66
Rüstem Paşa 165, 391

S - Ş

Sabbah, Hasan 130
Sabetay Sevi 62, 76, 77, 78, 105, 123, 125, 431
Şabtay Sevi 35,
Sadettin Efendi 112, 202, 208, 211
Şahin, Şehabettin 26, 174, 195, 201, 233, 234, 237, 238, 240, 243, 244, 251, 332, 412
Şah İsmail 16, 174, 177, 255, 345, 384
Şah Tahmasp 171
Şapolyo 28
Sārē Hatun 410
Sarfati, İshak 440
Sartre 38
Schiltberger, Johannes 60, 422, 423, 425
Schimmel, Annemarie 27
Scholarius, George 279, 304, 335, 336
Scholarius, Gregorius 279, 304, 335, 336
Scholem, Gershom 62, 67, 431
Schwoebel, Robert 311, 313, 321, 322
Şehzade Ahmet 395
Şehzade Alaeddin 9, 151, 194, 293, 332, 415
Şehzade Cihangir 168, 217
Şehzade Mehmet 166, 193, 413
Sevortjan, E. V. 93
Şeyh Bedrettin 38, 99, 101, 102, 107, 124, 126, 131, 188, 255
Şeyh Edebali 125, 405
Şeyhülislam Abdurrahman Efendi 230
Şeyhülislam Yahya Efendi 161, 165
Sigismund 56, 57, 60, 61
Sir Austen Henry Lazard 191
Sir Edward Creasy 396
Siren Bora 111
Smith, Adam 85, 396

Şolohov, Mihail 8, 88, 89, 91, 92
Sombart, Werner 300, 433
Sönmez, Ebru 409
Spandugino 379
Spencer, Trimingham J. 67
Stavrides, Theoharis 389, 393
Şükun, Ziya 398
Süleyman, Baltaoğlu 15, 18, 35, 88, 103, 112, 113, 131, 146, 150, 151, 160, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 183, 184, 185, 186, 197, 215, 217, 218, 228, 242, 255, 256, 266, 280, 361, 364, 376, 387, 391, 392, 398, 403, 410, 420
Süleyman Bey 364, 387
Süleyman Çelebi 113, 361, 420
Süleyman Paşa 146, 150, 151, 183, 184, 186, 197
Sultan Abdülaziz 289
Sultan Korkud 383, 397
Sultan Mustafa 162, 163, 164, 165
Sümer, Faruk 29, 87, 88, 94, 103, 160, 169, 170
Sunullah Çelebi 195
Suphi, Mustafa 231

T

Tacettin 151, 195, 196
Talat Paşa 435
Tamer, Jana 27, 28
Tarnowski, Jan 346
Tekindağ, Şahabettin 258, 384, 385, 386
Temir, Ahmet 271
Thompson, Wesfall 37, 38, 71
Thuasne, L. 397, 398, 399
Timuçin, Afşar 29, 86, 99, 101, 102
Timur 39, 81, 111, 133, 140, 142, 169, 181, 186, 188, 232, 332
Todorv, N. 88
Togan, Velidi 86, 90, 92
Torlak Kemal 102, 119, 122, 126, 127, 436
Toynbee, Arnold J. 20, 177, 196, 252, 265
Trapezuntios, George 295, 303, 304
Trevisano, G. 361, 367, 368
Tuchman, B.W. 30, 38, 71
Tundar 28, 55, 87

Turahan 233, 234, 235, 241, 242
Turan, Ş. 168
Tursun Bey 202, 239, 251, 253, 450
Tütüncü, Mehmet 122
Tveritinova, A. S. 132

U - Ü

Ubeydullah Ahrar 403
Ulubatlı Hasan 297, 373
Unbehaun 104
Ursu, I. 393
Uzguroğlu İsa Bey 225
Uzluk, F.N. 207, 210
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 52, 55, 146, 147, 150, 179, 182, 203, 214, 224, 225, 226, 227, 228, 276, 277, 288, 342, 386, 408, 409
Uzun Hasan 204, 205, 212, 213, 296, 300, 409, 410
Üçüncü Mehmet 156, 157
Üçüncü Peter 264
Üçüncü Selim 158, 230, 231
Ülgenci, Berire 151, 196
Ülgenci, Doğan 151, 196
Ülgener, Sabri 265
Ülken, Hilmi Ziya 8, 108, 109, 131
Üsküdarlı Mahmut Efendi 161

V

Vambery, Herman 95, 96
Villehardouin 328, 334
Vitez, Laszlo 272
Von Hammer, J. 246, 381
von Ranke, Leopold 158, 159, 166, 230, 231, 344
Vryonis, Speros 8, 104, 105, 106, 107, 109, 116, 122, 278, 341

W

Werner, Emst 102, 112, 132, 433, 461
Wittek, Paul 13, 52, 185, 210, 255, 256, 257, 258, 381, 425

X

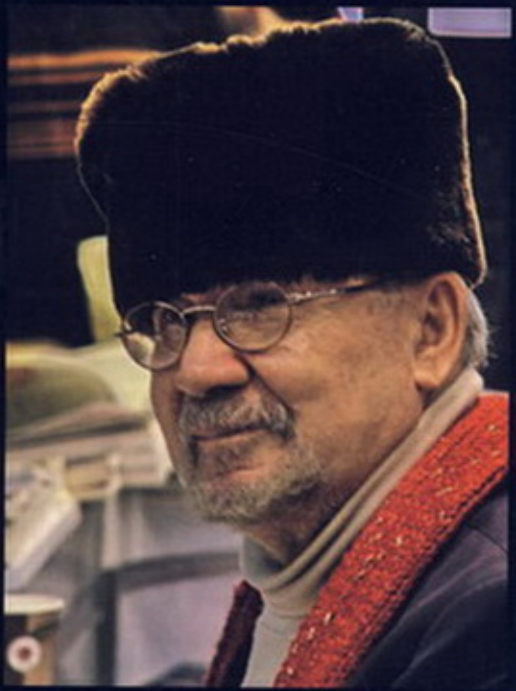
XI. Louis 296

Y

Yakup Paşa 176, 207, 208, 209, 210, 213, 383, 390, 393, 394, 438
Yaltkaya, Şerafettin 99
Yanko 240, 246, 415
Yanoş Hünyadi 237, 240, 264, 320, 332, 358
Yavuz Selim 170, 177, 178, 396, 402, 410
Yazıcıoğlu, Ali 86
Yomge, Charlotte M. 104
Yorgiç Paşa 195
Yücel, Hasan Ali 99, 100, 125
Yüksel, Müfid 102, 103, 107, 109
Yunus Emre 8, 80, 81, 98, 101
Yurtsever, Erk 29

Z

Zachariadou, E. A. 122
Zaganos 192, 193, 194, 201, 233, 234, 235, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 251, 285, 321, 363, 364, 368, 370
Zeren, Barış 15, 92
Ziegler, Phlip 34, 46
Zilfi, Mdeline C. 78
Zustignam, Nicolo 178

MIZ
RAK

FİYATI
35 TL

ISBN 978-605-33914-3
9 786054 339143